

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΓΡΑΒΑΝΗ

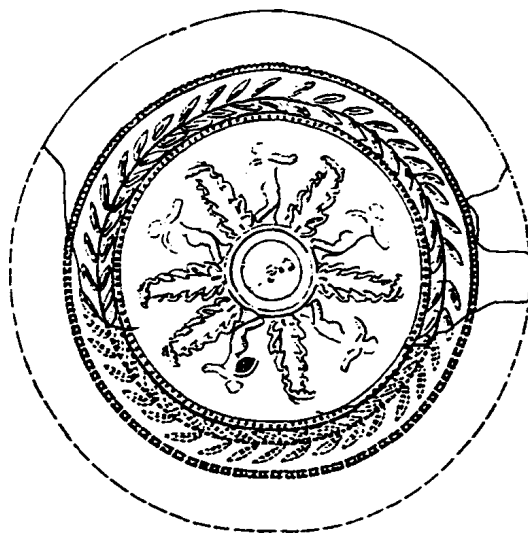
ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΣΚΥΦΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΣΣΩΠΗ

ΣΥΜΒΟΛΗ

ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΑΣΣΩΠΗΣ

ΤΟΜΟΣ Α

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1996

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000321704

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΓΡΑΒΑΝΗ

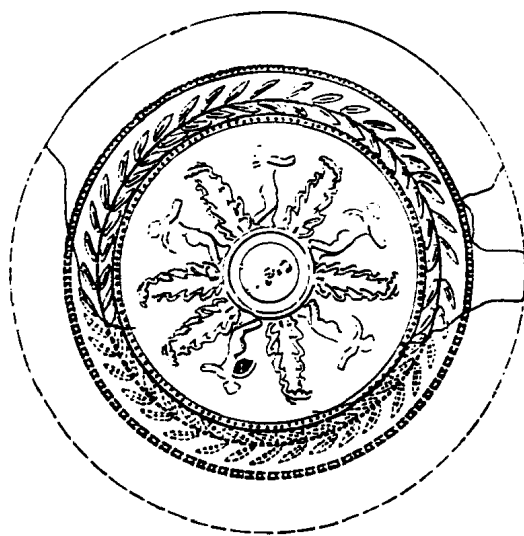
ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΣΚΥΦΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΣΣΩΠΗ

ΣΥΜΒΟΛΗ

ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΑΣΣΩΠΗΣ

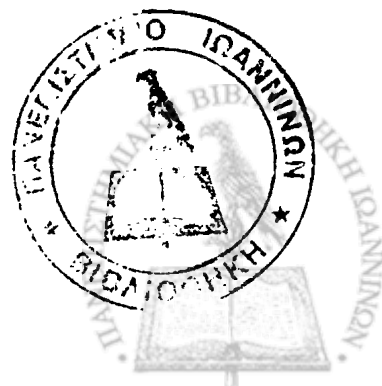
ΤΟΜΟΣ Α

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1996

Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων : Καθηγήτρια Λ. Μαραγκού

Μέλη : Ομότιμος Καθηγητής Σ. Δάκαρης

Καθηγητής Ι. Παπαποστόλου

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει ότι το Τμήμα αποδέχεται τις γνώμες του συγγραφέα
(Ν. 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	III
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	VII
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Ιστορία και προβλήματα της έρευνας	1
2. Μέθοδος και διάρθρωση της μελέτης	15

ΜΕΡΟΣ Α

ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

1. Το ιστορικό των ανασκαφών	23
2. Οι ανάγλυφοι σκύφοι κατά χώρους εύρεσης και τα συνευρήματα	26
3. Η στρωματογραφία: Ανασκαφικές στρώσεις και αρχαιολογικά στρώματα	33
<i>α. Ιδιωτικά οικοδομήματα</i>	38
<i>β. Δημόσια οικοδομήματα</i>	65
<i>γ. Δρόμοι - αποχετευτικοί διάδρομοι</i>	76

ΜΕΡΟΣ Β**ΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΣΚΥΦΟΙ****I. ΣΚΥΦΟΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ**

1.	Τα τεχνικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά	81
2.	Η διακόσμηση : Οι κατηγορίες των σκύφων σύμφωνα με την κύρια διακόσμηση του σώματος	
	α. Σκύφοι με κυκλικά εξάρματα	90
	β. Σκύφοι με επάλληλα κοσμήματα	104
	γ. Σκύφοι με φυτικό κάλυκα	132
	δ. Σκύφοι με φυτικό κάλυκα και με μορφές	183
	ε. Σκύφοι με μορφές και έμβια όντα	198
	στ. Σκύφοι με "μακεδονική" διακόσμηση	202
	ζ. Σκύφοι με μακριά πέταλα	203
3.	Οι μήτρες	214
4.	Εργαστήρια και εργαστηριακές ομάδες	219
5.	Η χρονολόγηση και η φυσιογνωμία των τοπικών εργαστηρίων και ομάδων	234

II. ΕΙΣΗΓΜΕΝΟΙ ΣΚΥΦΟΙ 247**ΕΠΙΛΟΓΟΣ** 263**ΜΕΡΟΣ Γ****ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ** 275

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Έναυσμα για τη διεξοδική μελέτη των ανάγλυφων σκύφων από την Κασσώπη υπήρξε η ενασχόλησή μου με τη μελέτη του συνόλου της κεραμικής που βρέθηκε κατά την ανασκαφική περίοδο 1977-1983, με σκοπό την πρώτη συνοπτική της παρουσίαση, η οποία έγινε το 1986, στα πλαίσια της δημοσίευσης των αποτελεσμάτων των νεότερων ανασκαφών, στη σειρά του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου *Wohnen in der klassischen Polis I*.

Το ενδιαφέρον για το πλούσιο αρχαιολογικό υλικό από την Κασσώπη συνέπεσε με τη στροφή των ερευνητών προς τη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής, που για χρόνια ήταν παραμελημένη. Οι καινούργιες εργασίες καθόρισαν τους νέους στόχους της έρευνας, η οποία, εκτός από τη δημοσίευση της παραγωγής όλων των ελληνιστικών κέντρων και τη δημιουργία τυπολογικών σειρών αγγείων, απαιτεί πλέον και τη διερεύνηση των οικονομικών, των κοινωνικών και των πολιτιστικών φαινομένων που τα δημιούργησαν.

Οι στόχοι της σύγχρονης έρευνας με προβλημάτισαν αν έπρεπε να περιορίσω τη μελέτη της κεραμικής στα πλαίσια μιας δημοσίευσης ανασκαφικού υλικού ή αν θα έπρεπε να τη διευρύνω προς την κατεύθυνση μιας διατριβής. Τα ερωτήματα αυτά με οδήγησαν σε θεωρητική ενασχόληση με τα προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής, τα συμπεράσματα της οποίας δημοσιεύτηκαν το 1989 στα Πρακτικά της Α' Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική. Όπως διαπίστωσα, τα αιτήματα της σύγχρονης έρευνας ικανοποιούνται πληρέστερα με τη μελέτη χρονολογημένων συνόλων, που αφορούν συγκεκριμένες κατηγορίες κεραμικής ή είδη αγγείων και προέρχονται από συγκεκριμένα ελληνιστικά κέντρα. Όταν μάλιστα το υλικό αυτό είναι δυνατό να αποδοθεί και σε τοπικά εργαστήρια, τα συμπεράσματα που συνάγονται είναι πλουσιότερα.

Για τους παραπάνω λόγους, με γνώμονα την εξειδικευμένη πλέον έρευνα των ελληνιστικών αγγείων κατά περιοχές, κατά υλικό και κατά εργαστήρια, απομόνωσα το σύνολο των ανάγλυφων σκύφων από την υπόλοιπη κεραμική που βρέθηκε στις νεότερες ανασκαφές της Κασσώπης και το πραγματεύομαι εδώ χωριστά. Θα πρέπει να σημειωθεί άλλωστε ότι

από τις παλιότερες ανασκαφές είναι γνωστά μόνο δυο θραύσματα ανάγλυφων σκύφων.

Επέλεξα το συγκεκριμένο είδος αγγείων, επειδή πληρεί περισσότερο τις προϋποθέσεις που απαιτούνται σήμερα επιστημονικά για την αξιοποίησή του με συστηματική μελέτη. Αποφασιστικός ήταν ο ρόλος που έπαιξαν οι εξής παράγοντες: α) Ο μεγάλος αριθμός των ανάγλυφων σκύφων, ο οποίος δεν αντιπροσωπεύει επιλεγμένο υλικό, αλλά το σύνολο αυτού που βρέθηκε (περί τις 2000 αγγεία, όστρακα και μήτρες). β) Ο μεγάλος αριθμός ανάγλυφων σκύφων εγχώριας παραγωγής, που προϋποθέτει τη λειτουργία τοπικών εργαστηρίων. γ) Η ίδια η "φύση" των ανάγλυφων σκύφων ως αρχαιολογικού υλικού, εξαιτίας της οποίας προσφέρουν πολυσήμαντες μαρτυρίες.

Είναι αυτονόητο ότι πρωταρχικής σημασίας γεγονός για τη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων από την Κασσώπη υπήρξε η ανεύρεσή τους με συστηματικές ανασκαφές και η προέλευσή τους από διάφορες οικοδομικές φάσεις, που καθορίζονται από ένα ιστορικό πλαίσιο με σαφή χρονικά όρια ante και post quem. Όμως, το πλεονέκτημα αυτό παρέμενε ανέκμετάλειτο, εφόσον δεν είχε προηγηθεί η τελική δημοσίευση των ανασκαφών. Γι' αυτό το λόγο άρχισα την έρευνά μου από τη μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων, με στόχο η συνεξέταση της στρωματογραφίας και των συνευρημάτων να αποτελέσει σταθερό υπόβαθρο για τη μελέτη και του υπόλοιπου ανασκαφικού υλικού από την Κασσώπη. Η γνώση όλων των ευρημάτων των ανασκαφών (δημοσιευμένων και αδημοσίευτων) βοήθησε να κατανοήσω καλύτερα τη σημασία της παρουσίας των ανάγλυφων σκύφων στο αρχαιολογικό σύνολο. Συγχρόνως αποκάλυψε ότι δεν έπρεπε να αγνοηθεί καμιά από τις ουσιαστικές πληροφορίες που προσφέρουν οι άλλες κατηγορίες ευρημάτων, αν έπρεπε να ξεπεραστούν τα στενά όρια μιας μονογραφίας για το συγκεκριμένο είδος αγγείων.

Στη διεύρυνση των ορίων της παρούσας έρευνας συνέβαλε αποφασιστικά η γνώση των περισσότερων από τα αδημοσίευτα ελληνιστικά αγγεία και όστρακα που βρέθηκαν στην Ήπειρο, στην Αιτωλοκαρνανία και στα νησιά του Ιονίου, καθώς και η μελέτη σε Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές της Ελλάδας και της Κάτω Ιταλίας με ελληνιστική κεραμική. Έτσι, όταν επιχείρησα να ανασυστήσω την εικόνα της ελληνιστικής κεραμικής από την Ήπειρο, με βάση τα δημοσιευμένα ως τότε αγγεία

[Ηπειρωτικά Χρονικά 29 (1988/89)] είχαν ήδη δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις ώστε να είμαι σε θέση να επισημάνω τις προτεραιότητες της έρευνας και τις προοπτικές της συστηματικής μελέτης της ελληνιστικής κεραμικής από την Κασσώπη: «Η μελέτη των αγγείων με ανάγλυφα κοσμήματα ως προς την τεχνική της κατασκευής, τον τρόπο διακόσμησης, το θεματολόγιο, τις πηγές έμπνευσης των αγγειοπλαστών, την οργάνωση των εργαστηρίων, αναμένεται ότι θα προσφέρει τις βασικές γνώσεις για την ολοκλήρωση της μελέτης και της υπόλοιπης κεραμικής».

Η ολοκλήρωση της εργασίας αυτής έγινε δυνατή χάρη στην πολύμορφη βοήθεια πολλών, τους οποίους και από τη θέση αυτή επιθυμώ να ευχαριστήσω.

Πρώτα θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, που μου εμπιστεύτηκε τη μελέτη της κεραμικής και της ανασκαφικής στρωματογραφίας της Κασσώπης και να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για το πατρικό του ενδιαφέρον και τη φωτισμένη του καθοδήγηση σε θέματα της αρχαιολογίας της Ηπείρου. Οι συνεχείς συζητήσεις μας και οι πολύτιμες υποδείξεις του υπήρξαν καθοριστικές για τη μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων.

Εξίσου θερμές ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια Λ. Μαραγκού, η οποία, με τις πολύτιμες υποδείξεις και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις της, διεύρυνε τους ορίζοντες των προβληματισμών μου και, ως επιβλέπων καθηγητής, στήριξε την προσπάθειά μου με τις συνεχείς παροτρύνσεις της.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον καθηγητή Ι. Παπαποστόλου, μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, για τις εποικοδομητικές συζητήσεις και τις σημαντικές παρατηρήσεις του.

Στις συναδέλφους Χρ. Σούλη, αν. καθηγήτρια, και Α. Βλαχοπούλου, επ. καθηγήτρια, επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για την ηθική υποστήριξη και την ενθάρρυνσή τους, όπως και στα μέλη του Τομέα Αρχαιολογίας για τη συμπαράσταση που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια της μελέτης μου.

Η μελέτη της ανασκαφικής στρωματογραφίας της Κασσώπης δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη γενναιόδωρη παραχώρηση των σχεδίων από τους W. Hoerfner, καθηγητή του Freie Univ. Berlin και E. L. Schwandner, διευθυντή του DAI Berlin. Και τους δυο ευχαριστώ επίσης θερμά, για τις οξυδερκείς παρατηρήσεις και τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες ὀφείλω επίσης στην τέως Ἐφορο Αρχαιοτήτων και Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου Μ. Καραμεσίνη - Οικονομίδου, που ἔθεσε στη διάθεσή μου ὅλες τις ταυτίσεις των νομισμάτων των ανασκαφών, προς ὄφελος της μελέτης της στρωματογραφίας.

Η συζήτησή μου με τον αείμνηστο καθηγητή U. Hausmann (Tübingen) υπήρξε καθοριστική για την πορεία της εργασίας μου και ἄφησε τα ίχνη της στον τρόπο αντιμετώπισης του υλικού. Του χρωστῶ ευγνωμοσύνη.

Θεωρῶ υποχρέωσή μου επίσης να ευχαριστήσω τους καθηγητές Η. Walter (Salzburg) και Η. Walter - Karydi (Saarbrücken) για τις γόνιμες συζητήσεις τους, τους καθηγητές G. Siebert (Paris), Fr. d' Adria (Lecce) και τη Dr. G. Hübner για τις παρατηρήσεις τους σε επιμέρους θέματα, καθώς και την αν. καθηγήτρια Στ. Δρούγου (Θεσσαλονίκη) για το ζωηρό ενδιαφέρον που ἔδειξε ἐξ αρχῆς για τη μελέτη μου.

Η εργασία αυτή οφείλει επίσης πολλά στη γενναιοφροσύνη αρχαιολόγων, που ἔθεσαν στη διάθεσή μου για ενημέρωση ἀδημοσίευτο υλικό. Για το θέμα αυτό εἶμαι υποχρεωμένη στην αείμνηστη Ἐφορο Αρχαιοτήτων Ι. Βοκοτοπούλου, στις Ι. Ανδρέου και Α. Ντούζουγλη, πρώην και νυν προϊσταμένη της ΙΒ Εφορείας Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, στην Κ. Πρέκα, προϊσταμένη της ΙΗ Εφορείας Αρχαιοτήτων Κέρκυρας, στον Λ. Κολώνα, προϊστάμενο της ΣΤ Εφορείας Αρχαιοτήτων Πατρών και στους επιμελητές Αρχαιοτήτων Η. Ανδρέου, Κ. Ζάχο, Π. Καρατζένη και Β. Παπαδοπούλου.

Τα περισσότερα σχέδια των αγγείων φιλοτέχνησε με περισσή φροντίδα ο σχεδιαστής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Γ. Διαμαντόπουλος. Στη σχεδίαση συνέβαλαν επίσης οι Χρ. Σεφεριάδη και Cl. Haase. Ὅλους τους ευχαριστῶ θερμά.

Για τη φωτογράφιση του υλικού επιθυμῶ να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον φωτογράφο του Μουσείου Ιωαννίνων Β. Πτηνόπουλο.

Για τη συντήρηση του υλικού ευχαριστίες οφείλονται στις Στ. Μπουζάκη και Γ. Γιαννούλη και στους Κ. Σακκά, Π. Σύμπα και J. Turney.

Πολλές ευχαριστίες οφείλονται επίσης στην Κ. Αράπογλου, που μόχθησε για την καλύτερη εμφάνιση του κειμένου.

Η μελέτη αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την ἀμέριστη συμπαράσταση των γονέων μου, του συζύγου και των παιδιών μου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες (*Archäologischer Anzeiger* και *Archäologische Bibliographie* του *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes*), χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθες:

ΑΔ : Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ : Αρχαιολογική Εφημερίς

Adamsheck, Reliefwares : B. Adamsheck, «Hellenistic Reliefwares from Italy», RCRF 1972/ 73, σ. 5-12.

Ακαμάτης, Μήτρες : Ι. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1985.

Anderson, Stobi : V. R. Anderson, Pottery of the Late Hellenistic and Early Roman Periods at Stobi, διδακτορική διατριβή, Michigan 1977.

Baur, Yale : Baur, P.V.C., «Megarian Bowls in the Rebecca Darlington Stoddard Collection of Greek and Italian Vases in Yale University», AJA 45, 1941, σ. 229-248.

Bereti, Triport : V. Bereti, «Coupes antiques découvertes dans le site de Triport», Iliria 1988, 2, σ. 105-119.

Bitrakova-Grozdanova, Macédoine : V. Bitrakova- Grozdanova, Monuments de l' Époque Hellénistique dans la République Socialiste de Macédoine, Skopje 1987.

BMC : Catalogue of the Greek Coins in the British Museum.

Bouzek, Kyme I. : J. Bouzek Anatolian Collection of Charles University, Kyme I, Praha, 1974.

Braun, Dipylon-Brunnen : K. Braun, «Der Dipylon-Brunnen B1 , Die Funde», AthMitt 85 (1970), σ.129-269.

Byvanck, Bols mégariens : L. Byvanck - Quarles van Ufford, «Les bols mégariens, La chronologie et les rapports avec l' argenterie hellénistique», BABesch, 28 (1953), σ. 1- 21.

Byvanck, Tarente : L. Byvanck - Quarles van Ufford, «Le trésor de Tarente», BABesch 33 (1958), σ. 43-52.

Byvanck, Variations : L. Byvanck - Quarles van Ufford, «Variations sur le thème des bols mégariens», BABesch 34, 1959, σ. 58-67.

Cabanes , L' Épire : P. Cabanes, L' Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête Romaine (272-167 av. J.C.), Paris 1976.

Christensen - Jochansen , Hama III, II : A. P.Christensen - C.F. Johansen, Hama,Fouilles et recherches 1931-1938, III, II, Les poteries hellénistiques et les terres sigillées orientales, Copenhagen 1971.

Conze, AvP I,II :A. Conze, Stadt und Landschaft, AvP I,2, Berlin 1913.

Courby : F. Courby, Les vases grecs à reliefs, Paris 1922.

Crawford : M. H. Crawford, Roman Republican Coinage, Cambridge 1974.

Crowfoot, Samaria III : G.W. Crowfoot, Hellenistic Pottery, J.W. Crowfoot-G.M. Crowfoot-K.M.Kenyon, The Objects from Samaria, Samaria - Sebaste III, London 1957, σ. 235 κεξ.

Δάκαρης, Μύθοι : Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών, Αθήναι 1964.

Dakaris, Cassopaia : S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4 , Athens 1971.

Δάκαρης, Θεσπρωτία : Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 15, Αθήνα 1972.

Δάκαρης, Πολιτική : Σ. Δάκαρης, «Η ρωμαϊκή πολιτική στην Ήπειρο», Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, Πρέβεζα (1984), 1987, σ. 11-21.

Δάκαρης, Κασσώπη : Σ. Δάκαρης, Κασσώπη, Νεώτερες ανασκαφές 1977-1983, Ιωάννινα 1984.

De Luca, AvP XI, 1 : O. Ziegenaus - G. de Luca, Das Asklepieion, 1. Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frühromischer Zeit, Altertümer von Pergamon XI, 1, Berlin 1968.

De Luca, AvP XI,2 : O. Ziegenaus - G. de Luca, Das Asklepieion, 2. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frühromischer Zeit, Altertümer von Pergamon XI, 2, Berlin 1975.

Δρούγου-Τουράτσογλου : Στ. Δρούγού - Ι. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980.

Edwards K. M., Corinth VI : K. M. Edwards, Coins 1896 - 1929, Corinth VI, Cambridge, Mass. 1933.

Edwards , Pnyx : G.R. Edwards, «Hellenistic Pottery», *Hesperia*, Suppl. X, Small Objects from the Pnyx II , Princeton 1956, σ. 79-112.

Edwards, Corinth VII, 3 : G.R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery*, Corinth VII, 3, Princeton 1975.

Edwards, Bowls : Ch. M. Edwards, «Corinth 1980, Molded Relief Bowls», *Hesperia* 50 (1981) σ. 189 -210.

Edwards , Reservoir : Ch. M. Edwards , «Corinthian Moldmade Bowls, The 1926 Reservoir», *Hesperia* 55 (1986) σ. 389 - 419.

ΕπΣυνΕΛΛΚ : Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική.

Εργον : Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

ΗπΧρον : Ηπειρωτικά Χρονικά.

Franke, AME : P. R . Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961.

Gaebler : H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Die antiken Münzen Nordgriechenlands, III 1 ,Berlin 1906, III 2, Berlin 1935.

Gravani, Polis I : K. Gravani, «Die Keramik von Kassope , Ein vorläufiger Überblick», *Wohnen in der klassischen Polis I*: W. Hoepfner-E.L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, München 1986, σ.123 - 136 .

Γραβάνη, Προβλήματα Έρευνας : Κ. Γραβάνη, «Προβλήματα στην Έρευνα της Ελληνιστικής Κεραμικής», Πρακτικά, Α' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Γιάννινα (1986) 1989, σ. 3-18.

Γραβάνη, Κεραμική : Κ.Γραβάνη, «Κεραμική των ελληνιστικών χρόνων από την Ήπειρο», *ΗπΧρον* 29 (1988/89), σ. 89-132.

Grunauer v. Hoerschelmann : S. Grunauer von Hoerschelmann, *Die Münzprägung der Lakedemonier*, Deutsches Archäologisches Institut, *Antike Münzen und geschnittene Steine*, τόμ. 7, Berlin 1978.

Hammond, Epirus : N. G.L. Hammond, *Epirus, The Geography, the ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and adjacent Areas*, Oxford 1967.

Hausmann, Reliefbecher : U. Hausmann, *Hellenistische Reliefbecher aus attischen und böotischen Werkstätten*, Stuttgart 1959.

- Hausmann, Bemerkungen* : U. Hausmann, «Bemerkungen zu den mittelitalischen Reliefbechern», Akten des XIII Internationalen Kongresses für klassische Archäologie, Berlin (1988) 1990, σ. 309-311.
- Hausmann, Phasen*: U. Hausmann, «Phasen und Werkstätten mittelitalischer Reliefbecher», Πρακτικά Γ' Επισυνέλλκ, Αθήναι 1994, σ. 275-281.
- Hausmann, Olympia*: U. Hausmann, Hellenistische Keramik, Eine Brunnenfüllung nördlich von Bau C und Reliefkeramik verschiedener Fundplätze in Olympia, OF XXVII, Berlin 1996.
- Heimberg, Kabirenheiligtum III* : U. Heimberg , Die Keramik des Kabirions, Das Kabirenheiligtum bei Theben III, Berlin 1982.
- Hellström, Labraunda II, 1* : P.Hellström, Pottery of Classical and Later Date, Labraunda II, I, Swedish Excavations and Researches, Lund 1965.
- Hidri, Durrachium* : H. Hidri, «Coupes décorées en reliefs de Durrachium», Iliria 1988, 1, σ. 75-86.
- Hoepfner - Schwandner* : W.Hoepfner - E.L .Schwandner - S. Dakaris - K.Gravani - Ath. Tsingas, «Kassope, Bericht über die Ausgrabungen einer spätklassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland», Wohnen in der klassischen Polis I , W. Hoepfner - E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1986 σ. 75-123.
- Jones, Bowls* : F.F. Jones, «Bowls by Popilius and Lapius», ReckMusPrinc 17 (1958), σ. 21-40.
- Jones, Tarsus I* : F.F.Jones, «The Pottery», Excavations at Gözülü Kule, Tarsus, I, H. Goldman, The Hellenistic and Roman Periods, Princeton 1950, σ. 149-296.
- Kenyon, Samaria III* : K.M. Kenyon, «Hellenistic Pottery», J.W. Crowfoot- G.M. Crowfoot- K.M.Kenyon, The Objects from Samaria, Samaria- Sebaste III, London 1957, σ.217 κεξ.
- Kossatz, Milet* : A.U. Kossatz, Die megarischen Becher von Milet, διδακτορική διατριβή, Frankfurt an Main 1982.
- Kraus, Zentralmuseum* : T. Kraus, Megarische Becher im Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz, Mainz 1951.

Laumonier, Dél os XXXI : A. Laumonier, La Céramique hellénistique à reliefs, 1, Ateliers «ioniens», Délos XXXI, Paris 1977.

Marabini-Moevs, Cosa : M. T. Marabini - Moevs, «Italomegarian Ware at Cosa», MAAR XXXIV (1980), σ. 146 - 225.

Margreiter, Alt-Ägina, II, 3 : I. Margreiter, «Die Kleinfunde aus dem Apollon-Heiligtum», Alt-Ägina II, 3, Mainz am Rhein 1988, σ. 77- 85.

Metzger, Eretria II : I. Metzger, Die hellenistische Keramik in Eretria, Ausgrabungen und Forschungen, Eretria II, Bern 1969.

Metzger, Piraeus - Zisterne : I. Metzger, «Piraeus - Zisterne», A Δ 26 (1971): A, σ. 41- 94.

Nohlen- Radt, AvP XII : K. Nohlen- W. Radt, Kapikaya, Ein Felsheiligtum bei Pergamon, AvP XII Berlin 1978.

Oikonomidou - Karamesini : M. Oikonomidou- Karamesini, «Die Münzen der Ausgrabung von Kassope», Wohnen in der klassischen Polis I : W. Hoepfner - E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1986, σ. 134-136.

ΠΑΕ : Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Pfrommer, Toreutik : M. Pfrommer, Studien zu alexandrinischen und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit, AF 16, Berlin 1987.

Pieridou, Cyprus : A. Pieridou, «Hellenistic Pottery from Cyprus», Report of the Department of Antiquities Cyprus 1969, σ. 64-70.

Pierobon, lasos di Caria : R. Pierobon, «La ceramica et la vita de la città, Le coppe a rilievo ellenistiche, Studi su lasos di Caria», BdA Suppl. 31-32, σ. 83-92.

Pinkwart- Stammnitz, AvP XIV : D. Pinkwart- W Stammnitz, «Peristylhäuser westlich der unteren Agora, AvP XIV, Berlin 1984.

Rogers : E. Rogers, The Copper Coinage of Thessaly, London 1932.

Rotroff, Agora XXII : S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Moldmade Bowls, Agora XXII, Princeton, New Jersey 1982.

Rotroff, Tableware : S.I. Rotroff, «Silver, Glass and Clay, Evidence for the Dating of the Hellenistic Luxury Tableware», Hesperia 51 (1982), σ. 329 - 337.

- Rotroff, Preface* : S.I. Rotroff, «Preface», Two Centuries of Hellenistic Pottery, H.A. Thompson - D. Burr Thompson, Hellenistic Pottery and Terracottas, Princeton 1988, σ. 1-7.
- Schäfer, P F 2* : J. Schäfer, Hellenistische Keramik aus Pergamon, Berlin 1968.
- Schwabacher, Kerameikos* : W. Schwabacher, «Hellenistische Reliefkeramik am Kerameikos», AJA 45 (1941), σ. 182 - 228.
- Segall, Tradition* : B. Segall, Tradition und Neuschöpfung in der frühalexandrinischen Kleinkunst, BWPr 119/120, 1966.
- Siebert, Santa Sabina* : G. Siebert, «Bols à reliefs d'ateliers grecs dans le dépôt marine de Santa Sabina en Apulie», Ric St X 1977, σ. 111-150.
- Siebert, Péloponnèse* : G., Siebert, Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Péloponnèse a l' époque hellénistique, B.E.F.A.R, 233, Paris 1978.
- Siebert, Bols a reliefs* : «Les bols a reliefs. Une industrie d' art de l' époque hellénistique», Céramiques hellénistiques et romaines, Annales Littéraires Univ. Besancon 242, Paris 1980, σ. 55-83.
- Sinn, Becher*. U.Sinn, Die homerischen Becher, Hellenistische Reliefkeramik aus Makedonien, AM, 7 Beiheft, Berlin 1979.
- Sinn, Demetrias I* : U.Sinn, «Keramik», V. Milojcic, D. Theoharis, Die Deutschen Archäologischen Forschungen in Thessalien, Demetrias I, Bon 1976, σ. 96-127.
- Smetana - Scherrer, Alt Ägina II, 1* : R. Smetana - Scherrer, «Spätklassische und hellenistische Keramik», Alt Ägina II, 1, Mainz 1982, σ. 56 κεξ.
- SNG Cop* : N. Breitenstein and Schwabacher, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Copenhagen 1942.
- SNG, Evelp* : Sylloge Numorum Graecorum, Grèce, Collection Réna H. Evelpides, Athenes, Deuxieme Partie : Macedoine-Thessalie-Illyrie-Epire- Corcyre. Louvain 1975.
- Thompson* : H.A. Thompson , «Two Centuries of Hellenistic Pottery», Hesperia 3(1934) , 311- 480.

Turcu, Bucarest : M. Turcu, «Les Bols à reliefs des collections du Musée d'Histoir du Municipe de Bucarest», *Dacia* 20 (1976), σ. 199-204.

Τζουβάρα - Σούλη, Λατρείες : Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, «Λατρείες στην Κασσώπη», Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 107-135.

Tzouvara - Souli, Loomweights : Chr. Tzouvara - Souli, «Seal Impressions on Loomweights from Cassope (Epirus) I. The numismatic Types», *BCH Suppl.* 29 (1996), σ. 497- 507.

Βλαχοπούλου-Οικονόμου : Α. Βλαχοπούλου- Οικονόμου, Ηγεμόνες και κορυφαίες κέραμοι με διακόσμηση από την Ήπειρο, Τύπος «άνθους λωτού - ελίκων», διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1986.

Vulpe - Georghita, Popesti : A. Vulpe - M.Georghita «Bols à reliefs de Popesti», *Dacia* 20 (1976), σ. 167-187.

- *Waagé, Antioch IV, I* : F. O. Waagé, «Hellenistic and Roman Tableware of North Syria», *Antioch-on-theOrontes, IV, i, Ceramics and Islamic Coins*, Princeton 1948, σ. 1-60.

Watzinger, Vasenfunde : C. Watzinger, «Vasenfunde aus Athen», *AthMitt* 26, 1901, σ. 50-102.

Wuilleumier, Trésor : P. Wuilleumier, *Le trésor de Tarente*, Paris 1930.

Wuilleumier, Bol : P. Wuilleumier, «Bol megarien de Tarente», *BCH* 56 (1932), σ. 399-402.

Zahn, Priene : R. Zahn, «Tongeschirr», *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, T. Wiegand and H. Schrader, Berlin 1904, σ. 394 - 449.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι ανάγλυφοι σκύφοι είναι ημισφαιρικά, άωτα αγγεία, που φέρουν στην εξωτερική τους επιφάνεια ανάγλυφα φυτικά ή γραμμικά κοσμήματα, μορφές ή παραστάσεις. Ανήκουν στην κατηγορία της ανάγλυφης ελληνιστικής κεραμικής και είναι το πιο διαδεδομένο είδος μεταξύ των αγγείων που περιλαμβάνει¹.

Οι ανάγλυφοι σκύφοι ήταν τα κατεξοχήν αγγεία για κρασί της μέσης και της ύστερης ελληνιστικής περιόδου². Κατασκευάζονταν με πήλινες μήτρες, που είχαν στην εσωτερική τους επιφάνεια το διάκοσμο των σκύφων στην αρνητική του μορφή, αποτυπωμένο με σφραγίδα ή χαραγμένο με το χέρι³. Τα πήλινα αυτά αγγεία δημιουργήθηκαν για χρήση από το πλατύ κοινό ως φτηνά υποκατάστατα των ακριβών σκευών από πολύτιμο μέταλλο και περίτεχνο γυαλί. Από την άποψη αυτή η κατασκευή τους με μήτρα αποτελεί μια καινοτομία της ελληνιστικής εποχής και η μαζική παραγωγή τους μια βιοτεχνία "λαϊκής" τέχνης⁴.

Το αρχαίο όνομα των ανάγλυφων σκύφων δεν είναι γνωστό· οι κατά καιρούς ταυτίσεις τους με αγγεία που αναφέρονται στις γραπτές πηγές δεν έχουν γίνει ομόφωνα αποδεκτές⁵. Έτσι η λανθασμένη ονομασία του Ο.

¹ Μια πρώτη, πολύ γενική προσπάθεια κατάταξης της ελληνιστικής κεραμικής κατά κατηγορίες αγγείων, βασισμένη στα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν, βλ. Ph. Bruneau, «Aperçu sommaire sur la céramique hellénistique», *Céramiques hellénistiques et romaines, Annales Littéraires de l' Université de Besançon*, 242, Paris 1980, σ. 9-13. Για τη μέθοδο, τους στόχους και τα προβλήματα της σύγχρονης έρευνας της ελληνιστικής κεραμικής βλ. Σ. Δρούγου, «Ελληνιστική κεραμική, Μέθοδος και στόχοι», *Ανθρωπολογικά* 4 (1983), σ. 4-12. Γενικά για την ανάγλυφη κεραμική βλ. G. Hübner, «Plastischer Dekor an griechischer Keramik», *Jdl* 108 (1993), σ. 321-351.

² Για τη χρονολόγηση των ανάγλυφων σκύφων βλ. παρακάτω σ. 5.

³ Ο τρόπος κατασκευής των ανάγλυφων σκύφων έχει περιγραφεί από τους ερευνητές και σε θεωρητικό επίπεδο και με βάση συγκεκριμένο υλικό: Courby, σ. 370, Thompson, σ. 452, Edwards, Pnyx, σ. 85-89, Laumonier, *Délos XXXI*, σ. 13-15, Rotroff, *Agora XXII*, σ. 4-5 Siebert, *Péloronèse*, σ. 203-210. Η πρόσφατη δημοσίευση 332 μητρών και θραυσμάτων από την Πέλλα, εύρημα μοναδικό μέχρι στιγμής σε αριθμό, αποτελεί την πιο σημαντική συμβολή στη μελέτη της τεχνικής της κατασκευής αυτών των αγγείων· βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 17 κέξ.

⁴ Σχετικά βλ. Siebert, *Bols à reliefs*. Για τον πολύμορφο χαρακτήρα της ελληνιστικής μικροτεχνίας βλ. Λ. Μαργκού, "Ελληνιστική μικροτεχνία", *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Ε'*, Αθήνα 1974, σ. 453-457.

⁵ Οι σοβαρότερες ταυτίσεις αφορούν τις ονομασίες "ημίτομος" και "κόνδου", που

Benndorf "μεγαρικοί σκύφοι" χρησιμοποιείται συμβατικά ακόμα και σήμερα¹. Παράλληλα απαντώνται και διάφοροι άλλοι περιγραφικοί όροι, όπως "ανάγλυφοι σκύφοι"², καθώς και "ανάγλυφοι σκύφοι κατασκευασμένοι με μήτρα"³. Για τους σκύφους που διακοσμούνται με ανάγλυφες διηγηματικές παραστάσεις από τα έπη ή τις τραγωδίες χρησιμοποιείται, επίσης συμβατικά, η ονομασία "ομηρικοί σκύφοι"⁴.

Μεταξύ των ανάγλυφων σκύφων οι "ομηρικοί" ήταν οι πρώτοι που κίνησαν το ενδιαφέρον των ερευνητών. Ήδη από το 1890 ο C. Robert είχε επισημάνει το όφελος που προκύπτει για τη φιλολογία από τη μελέτη της εικονογραφίας τους⁵.

Τους παλιότερους ερευνητές απασχόλησε ιδιαίτερα η διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων, επειδή διέκριναν σ' αυτή την αντανάκλαση της διακόσμησης των έργων τέχνης της ελληνιστικής τορευτικής⁶. Χωρίς να πάψουν να συγκινούν τους ερευνητές παραδοσιακές απόψεις αυτού του είδους, σύντομα η έρευνα αντιμετώπισε τους ανάγλυφους σκύφους στην πραγματική τους διάσταση, δηλαδή ως κατεξοχήν χρηστικά σκεύη, τα πιο

αναφέρονται από τον *Αθήναιο*, *Δειπνοσοφισταί* XI 470d και 477 f-478b. Οι προσπάθειες αυτές έγιναν αντίστοιχα από τους G.R. Edwards και S.I. Rotroff· *Rotroff, Agora XXII*, σ. 2-3. Για παλιότερες προσπάθειες βλ. *Courby*, σ.278.

¹ Ο O. Benndorf, στη δημοσίευση γύψινων εκμαγείων σκύφων με ένδειξη προέλευσης τα Μέγαρα, ταύτισε τα πρωτότυπα που βρίσκονταν σε Μουσεία της Αθήνας με "τας γυάλας", ένα είδος "ποτηρίου" που χρησιμοποιούσαν οι Μεγαρείς σύμφωνα με τον *Αθήναιο*, *Δειπνοσοφισταί*, 467 c· O. Benndorf, *Griechische und sikilische Vasenbilder*, Berlin 1869-1883, σ. 117-118. Σήμερα για τρεις σοβαρούς λόγους δε συνδέουμε τους ανάγλυφους σκύφους με τα Μέγαρα: α) Ο U. Hausmann υποστήριξε ότι ορισμένα αγγεία που απεικονίστηκαν από τον Benndorf είναι παραγωγή ενός συγκεκριμένου αττικού εργαστηρίου· *Hausmann, Reliefbecher*, σ. 26-27, σημ. 107. β) Η S.I. Rotroff εισηγήθηκε την αττική καταγωγή των ανάγλυφων σκύφων και απέδωσε στο εργαστήριο, που διέκρινε ο Hausmann, και άλλους σκύφους από την Αγορά των Αθηνών· *Rotroff, Agora XXII*, σ. 27-28. γ) Μέχρι σήμερα δεν έχει αποδειχτεί η ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων στα Μέγαρα για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων.

² Μετάφραση του γαλλικού όρου "bols à reliefs", ο οποίος οφείλεται στον F. Courby· *Courby*. Ο ίδιος όρος αποδόθηκε στα αγγλικά ως "relief Bowls" και στα γερμανικά ως "Reliefbecher".

³ Μετάφραση του αγγλικού όρου "moldmade relief Bowls", που χρησιμοποίησε πρώτη η S.I. Rotroff· *Rotroff, Agora XXII*, σ. 2-3.

⁴ Μετάφραση του όρου "Homerische Becher", ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον C. Robert, *Homerische Becher*, *BWPr* 50 (1890). Συχνά όμως γίνεται κακή χρήση αυτού του όρου, ο οποίος χρησιμοποιείται αδιάκριτα για σκύφους με ποικίλες μυθολογικές παραστάσεις ακόμα και με ερωτικές σκηνές.

⁵ C. Robert, ό.π.

⁶ Πρβ. την εικονογραφική μελέτη των ανάγλυφων σκύφων από την Πριήνη· *Zahn, Priene*, σ. 410-421. Σχετικά βλ. *Γραβάνη, Προβλήματα έρευνας*, σ. 4.

διαδεδομένα αγγεία πόσεως στους ελληνοιστικούς χρόνους¹

Τη βάση για τη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων αποτέλεσε το βιβλίο του F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922. Ο Courby πραγματεύτηκε τη μεγάλη αυτή κατηγορία της αρχαίας ελληνοιστικής κεραμικής διαχρονικά, γεγονός που δεν του επέτρεψε να προχωρήσει σε επιμέρους και συγκεκριμένες έρευνες για όλα τα είδη των αγγείων που συμπεριλαμβάνει. Σήμερα η διαίρεση των ανάγλυφων σκύφων από τον Courby σύμφωνα με το επίχρισμα δεν ισχύει· το ίδιο και η χρονολόγησή τους, που βασίζεται κυρίως σε εικονογραφικές και τεχνοτροπικές συγκρίσεις². Αντίθετα η ταξινόμηση των ανάγλυφων σκύφων ανάλογα με τη διακόσμηση και οι παρατηρήσεις του για την απόδοσή τους σε τοπικά εργαστήρια παραμένουν πάντα επίκαιρες³, μολονότι κατά καιρούς έχουν συμπληρωθεί και διορθωθεί⁴.

Σταθμό για τη χρονολόγηση των ανάγλυφων σκύφων αποτέλεσε το άρθρο του H. Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", το 1934⁵. Κλειστά σύνολα αγγείων από την Αγορά των Αθηνών ταξινομήθηκαν πρώτα χρονολογικά, με βάση τη στρωματογραφία, και ύστερα εξετάστηκαν τεχνοτροπικά⁶. Η αντιπαράθεση του υλικού αυτού επέτρεψε να διαγραφεί

¹ Σχετικά βλ. *Siebert, Bols à reliefs*.

² Ο F. Courby πραγματεύτηκε ξεχωριστά τους σκύφους με το σιλπνό επίχρισμα (à glaçure) από αυτούς με το θαμπό (à vernis mat)· *Courby*, σ. 327-366, 367-422. Ξεχώρισε επίσης τους σκύφους με φιλολογικά θέματα (à sujets litteraires), τους λεγόμενους "ομηρικούς"· *Courby*, σ. 281-326. Ο ίδιος χρονολόγησε την αρχή της παραγωγής των σκύφων με φιλολογικά θέματα στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ενώ χρονολόγησε τους "δηλιακούς" σκύφους με θαμπό επίχρισμα καθώς και τους σκύφους της κεντρικής Ιταλίας από τα μέσα του 3ου ως τα μέσα του 1ου αι. π.Χ.· *Courby*, σ. 321-22, 360-62, 397-98, 422.

³ Ο F. Courby ταξινόμησε τους ανάγλυφους σκύφους σύμφωνα με τη διακόσμηση στις εξής ομάδες: "bols à godrons", "bols à bossettes et à imbrications", "bols à decor uniquement végétal et floral", "bols à decor varié et à corolle végétale"· *Courby*, σ. 328, 371. Παράλληλα διέκρινε τις διαφορές που παρουσιάζουν οι ανάγλυφοι σκύφοι από τον ένα τόπο στον άλλο ως προς το θεματολόγιο, τη διάταξη των κοσμημάτων και την τεχνική της κατασκευής και τις απέδωσε στα τοπικά εργαστήρια κάθε περιοχής· *Courby*, σ. 413. Διέκρινε επίσης την αποκλειστικότητα των σφραγίδων κάθε εργαστηρίου και διέβλεψε τις δυνατότητες που προσφέρουν για την απόδοση των ανάγλυφων σκύφων σε συγκεκριμένα εργαστήρια· *Courby*, σ. 394, 431.

⁴ Βλ. *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 58-59.

⁵ *Hesperia* 3 (1934), σ. 311-480.

⁶ Πρόκειται για τη δημοσίευση της ελληνοιστικής κεραμικής πέντε αποθετών (ομάδες Α-Ε), οι οποίοι χρονολογήθηκαν από τα τέλη του 4ου ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Οι ανάγλυφοι σκύφοι εμφανίζονται στην ομάδα C, που τοποθετείται χρονικά στον 2ο αι. π.Χ., αφθονούν στην ομάδα D, η οποία χρονολογείται γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., και είναι σε χρήση και στην ομάδα E, που συνδέεται με τη λεηλασία της Αθήνας

για πρώτη φορά η εξέλιξη της αττικής ελληνιστικής κεραμικής, που παραμένει σε γενικές γραμμές αποδεκτή ως σήμερα, παρά τις νέες χρονολογικές ρυθμίσεις των επιμέρους ομάδων ευρημάτων του Thompson².

Η πρόοδος της ανασκαφικής αρχαιολογίας ευνόησε παρόμοιες έρευνες σε αρκετές περιοχές του ελληνιστικού κόσμου². Η δημοσίευση ανάγλυφων σκύφων από συστηματικές ανασκαφές έθεσε σε σωστές βάσεις την τυπολογική και τεχνολογική μελέτη των αγγείων αυτού του είδους, η οποία οδηγήθηκε σε ασφαλέστερα συμπεράσματα με το συσχετισμό των στρωματογραφικών και των ιστορικών δεδομένων κάθε τόπου.

Τα αποτελέσματα των ανακαφών εκμεταλλεύτηκαν οι ερευνητές προς πολλές κατευθύνσεις. Από τις παλιότερες προσπάθειες χαρακτηριστική είναι αυτή της L. Byvank-Quarles van Ufford το 1953, η οποία επιχείρησε για πρώτη φορά να διαγράψει την εξέλιξη του φυτικού κάλυκα στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων³. Σήμερα χρησιμοποιούμε με κριτικό πνεύμα τα τεχνολογικά κριτήρια που εισήγαγε η Byvank-Quarles van Ufford στη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων, επειδή, όπως έχει αποδειχτεί, στηρίζονται σε χρονολογήσεις που δεν είναι πάντα ασφαλείς, ούτε ισχύουν το ίδιο για

από τον Σύλλα το 86 π.Χ.· Thompson, σ. 451-459.

¹ Οι ανασκαφές στο στρατόπεδο του Πτολεμαίου II στην Κορώνη, οι νεότερες έρευνες στην Αγορά των Αθηνών, η πρόοδος στη μελέτη των ελληνιστικών ενσφράγιστων λαβών αμφορέων και των αθηναϊκών νομισμάτων "New Style" επέβαλαν την επανεξέταση όλων των δημοσιευμένων μέχρι πρόσφατα ομάδων ευρημάτων από την Αττική καθώς και την προσεκτική δημοσίευση των νέων ανασκαφικών συνόλων. Με βάση τα δεδομένα αυτά η S.I. Rotroff δημοσίευσε και χρονολόγησε 75 νέους απόθεται από την Αγορά των Αθηνών· Rotroff, *Agora XXII*, σ. 94-106. Συγχρόνως επιχείρησε την αναχρονολόγηση των ομάδων Α-Ε του H. Thompson, του πηγαδιού Β₁ στο Δίπυλο και μιας δεξαμενής στον Πειραιά· Rotroff, *Agora XXII*, σ. 107-112. Έτσι το κατώτατο χρονικό όριο της ομάδας C πρέπει να τοποθετηθεί στο 165 π.Χ. περίπου, αυτό της ομάδας D γύρω στο 125 π.Χ., ενώ η χρονολόγηση της ομάδας E δεν μπορεί να κατέβει χαμηλότερα από το 110 π.Χ.· Rotroff, *Agora XXII*, σ. 107-110. Η S.I. Rotroff τελευταία αντιπαραθέσε τις παλιές χρονολογήσεις των ομάδων Α-Ε του Thompson με αυτές που ισχύουν σήμερα· Rotroff, *Preface*, σ. 1-7. Σχετικά βλ. επίσης S.I. Rotroff, "Athenian Hellenistic Pottery: Toward a Firmer Chronology", *Akten des XIII Internationalen Kongresses für klassische Archäologie*, Berlin (1988) 1990, σ. 173-178.

² Επιλογή της σημαντικότερης βιβλιογραφίας για την ελληνιστική κεραμική ως το 1987 βλ. Γραβάνη, *Προβλήματα έρευνας*. Νέοτερη βιβλιογραφία βλ. *Πρακτικά Α', Β', Γ' ΕπΣυνΕΛΛΚ*, Ιωάννινα 1989, Αθήνα 1990 και 1994.

³ Byvank, *Bols mégariens*. Στην πορεία της εξέλιξης του φυτικού κάλυκα η συγγραφέας διακρίνει τις εξής φάσεις: Στον 3ο αι. π.Χ. μια αισθητική, φυσιοκρατική αντίληψη, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. μια πλαστική αναζήτηση και φάση "μπαρόκ" υπό την επήρεια της περγαμηνής τέχνης, στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ. μια απλοποίηση των κοσμημάτων και στον 1ο αι. π.Χ. μια αυξανόμενη σχηματοποίηση.

όλες τις περιοχές¹.

Παράλληλα την έρευνα απασχόλησε το θέμα της προέλευσης και της καταγωγής των ανάγλυφων σκύφων. Οι διαπιστώσεις του K. Parlasca το 1955 για τις στενές σχέσεις των ανάγλυφων σκύφων με τα έργα της αλεξανδρινής τορευτικής είναι ενδεικτικές αυτού του προβληματισμού². Η S.I. Rotoff το 1975, στη διατριβή της για τους ανάγλυφους σκύφους από την Αγορά των Αθηνών, ενίσχυσε τις απόψεις αυτές, υποστηρίζοντας ότι οι ανάγλυφοι σκύφοι επινοήθηκαν από τους κεραμείς της Αττικής στην προσπάθειά τους να απομιμηθούν στον πηλό αλεξανδρινά αγγεία από πολύτιμο μέταλλο³. Όμως, η χρονολόγηση της έναρξης της παραγωγής των ανάγλυφων σκύφων αττικών εργαστηρίων από την ίδια στα 225 π.Χ. δεν έγινε ομόφωνα αποδεκτή. Ο U. Hausmann θεωρεί ότι οι ανάγλυφοι σκύφοι άρχισαν να κατασκευάζονται στην Αττική κατά τη διάρκεια του γ' τετάρτου του 3ου αι. π.Χ., πιθανότατα μετά την πρώτη δεκαετία του⁴.

Όπως αποκάλυψε η έρευνα, οι ανάγλυφοι σκύφοι από την Αττική διαδόθηκαν σταδιακά σε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο⁵, όπου εξακολούθησαν να κατασκευάζονται ως τα τέλη του 1ου αι. π.Χ., όταν αντικαταστάθηκαν οριστικά από τη ρωμαϊκή terra sigillata⁶.

Η τεράστια εξάπλωση αυτών των αγγείων, η μεγάλη χρονική τους διάρκεια

¹ Για τα προβλήματα της χρονολόγησης της ελληνιστικής κεραμικής βλ. *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 64. Σχετικά βλ. επίσης Σ. Δρούγου, ό.π., και Γραβάνη, *Προβλήματα έρευνας*.

² K. Parlasca, «Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk», *Jdl* 70 (1955), σ. 129-154.

³ S.I. Rotoff, *Megarian Bowls in the Athenian Agora*, Διδακτορική διατριβή, Princeton 1975, University Microfilms International 1980. Την τελική δημοσίευση της διατριβής αυτής βλ. Rotoff, *Agora XXII*. Σχετικά βλ. επίσης Rotoff, *Tableware*.

⁴ U. Hausmann, *Gnomon* 53 (1981), σ. 165 κεξ. (βιβλιοκρισία Laumonier, *Délos XXXI* και Siebert, *Péloronnèse*). Τελευταία βλ. Hausmann, *Olympia* σ. 105 Για τις υψηλότερες χρονολογήσεις των F. Courby και H. Thompson βλ. παραπάνω σ. 3-4. Κριτική παρουσίαση των σημαντικότερων ανασκαφικών δεδομένων για τη χρονολόγηση των ανάγλυφων σκύφων βλ. Siebert, *Péloronnèse*, σ. 181-185. Νεότερα χρονολογικά δεδομένα βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 483 - 491.

⁵ Τη σημαντικότερη βιβλιογραφία για τους ανάγλυφους σκύφους κατά περιοχές ως το 1978 βλ. Siebert, *Péloronnèse*, σ. 411- 424. Νεότερη βιβλιογραφία βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 5-12, A. U. Kossatz, *Funde aus Milet*, 1, Die megarischen Becher, *Milet VI*, 1, Berlin, New York 1990, σ. 115 -128, M. Massa, *La ceramica ellenistica con decorazione a rilievo della bottega di Efestia*, Monografie de la Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente V, Roma 1992, P. Guldager - Bilde, «Mouldmade Bowls, Centres and Peripheries in the Hellenistic World», *Studies in Hellenistic Civilization IV*, Aarhus University Press 1993, σ. 192 - 209, Hausmann, *Olympia*.

⁶ Για το τέλος της παραγωγής των ανάγλυφων σκύφων βλ. Siebert, *Bols à reliefs*, σ. 66, Rotoff, *Agora XXII*, σ. 36.

και η αφθονία των ευρημάτων απέδειξαν ότι η επιθυμία του πληθυσμού των ελληνιστικών χρόνων για άνεση και πολυτέλεια στο τραπέζι με μικρή δαπάνη, υπήρξε παντού συνεχής και αυξανόμενη¹. Χάρη στο συρμό, ένα πλήθος διακοσμητικά θέματα διαδόθηκαν ευρύτατα και έδωσαν στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων έναν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα. Διαπιστώθηκε ωστόσο ότι κάτω από την εξωτερική τους εμφάνιση διακρίνονται κάποιες επιλογές που εκφράζουν συγκεκριμένες προτιμήσεις, χαρακτηριστικές για ορισμένες περιοχές. Προς αυτή την κατεύθυνση αξιοσημείωτες είναι οι προσπάθειες που έγιναν κατά την τελευταία εικοσαετία:

Ο Α. Laumonier το 1977 υποστήριξε ότι οι ανάγλυφοι σκύφοι με την ιδιόμορφη, συνήθως οριζόντια διακόσμηση, που βρέθηκαν στη Δήλο, οι γνωστοί ως "δηλιακοί", πρέπει να προέρχονται από κέντρα παραγωγής της αντίπερα Ιωνίας, που ακμάζουν μετά το 168 π.Χ.²

Ο U. Sinn το 1979 υποστήριξε τη μακεδονική καταγωγή των "ομηρικών σκύφων" και την υψηλότερη χρονολόγησή τους³. Η άποψή του όμως ότι η

¹ Είναι γνωστό ότι η αστική τάξη, που δημιουργήθηκε γύρω από τις Αυλές των ελληνιστικών χρόνων, για να μιμηθεί την αυλική, επίσημη τέχνη χρησιμοποίησε ημιπολύτιμα υλικά: αντί για το ελεφαντόδοντο, απλό και φτηνό κόκκαλο, αντί για χρυσό ή ασήμι, χαλκό και φαγεντιανή γη. Τα ευρύτερα πάλι λαϊκά στρώματα χρησιμοποίησαν άλλα, πιο κοινά υλικά, όπως είναι ο πηλός (τέχνη κοσμική ή κοσμοπολιτική). Σχετικά βλ. Α. Μαραγκού, ό.π.

² Laumonier, *Délos* XXXI. Ο Α. Laumonier απέδωσε τον τεράστιο αριθμό ανάγλυφων σκύφων που βρέθηκε στο νησί, στο ισχυρό διαμετακομιστικό εμπόριο, που ασκήθηκε από την Ανατολή στη Δύση με επίκεντρο τη Δήλο μετά το 168 π.Χ. Εντυπωσιακή απόδειξη για τη μεγάλη ανάπτυξη αυτού του εμπορίου αποτελεί η ανεύρεση πολλών "δηλιακών" ανάγλυφων σκύφων στην Κόρινθο, σε στρώματα που χρονολογούνται μετά την καταστροφή της, το 146 π.Χ.: Edwards, *Bowls*, σ. 189 κεξ. Για την ακμή των εργαστηρίων της Ιωνίας αξιοσημείωτη είναι επίσης η ανεύρεση "δηλιακών" ανάγλυφων σκύφων στο Torre Santa Sabina της Απουλίας: Siebert, *Santa Sabina*. Ένα από τα κέντρα παραγωγής των "δηλιακών" ανάγλυφων σκύφων πρέπει να υπήρξε η Έφεσος, όπου πρόσφατα αποκαλύφτηκε μεγάλος αριθμός μητρών για την κατασκευή τους: G. Seiterle, «Das Hauptstadttor von Ephesos», *Antk* 1982, σ. 148-149. Αντίθετα η Μίλητος θα πρέπει να αποκλειστεί από τα πιθανά κέντρα παραγωγής μετά τη δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων της: Kossatz, *Milet*. Σχετικά βλ. τελευταία, V. Mitsopoulos - Leon, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos, Kleinfunde*, 1, *Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos IX 2/2*, Wien 1991.

³ Sinn, *Becher*. Ο U. Sinn απέδωσε τη δημιουργία των "ομηρικών" σκύφων στα ερεθίσματα των λογίων της αυλής του Αντιγόνου Γονατά και συνέδεσε την επιλογή των ομηρικών, και κυρίως των ευριπίδειων θεμάτων που απεικονίζουν, με την προσπάθεια των τελευταίων βασιλιάδων της Μακεδονίας να τονίσουν τη φυλετική τους συγγένεια με τη νότια Ελλάδα: Sinn, *Becher*, ό.π., σ. 60-63. Συγχρόνως υποστήριξε ότι η παραγωγή τους άρχισε «οπωσδήποτε πριν από την εγκατάλειψη του οχυρού της Μουνηχίας από τους Μακεδόνες το 229/8 π.Χ.»: Sinn, *Becher*, σ. 37-40, 63-69.

παραγωγή τους άρχισε πριν από το 229/8 π.Χ. δεν είναι σήμερα αποδεκτή και χρονολογούνται από το 2ο αι. π.Χ. και μετά¹.

Ο P.Callaghan, επίσης το 1979, θεώρησε τους σκύφους με διακοσμητικό θέμα τη μακεδονική ασπίδα ως επινόηση των εργαστηρίων της Κορίνθου². η χρονολόγησή τους όμως γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. θεωρείται σήμερα χαμηλή³. Ο ίδιος, το 1982, εισηγήθηκε ως τόπο καταγωγής των μακρυπέταλων σκύφων το βασίλειο του Περγάμου και τοποθέτησε την αρχή της παραγωγής τους λίγο πριν από το 165 π.Χ.⁴. Σύμφωνα όμως με τις νεότερες δημοσιεύσεις, αυτή η κατηγορία ανάγλυφων σκύφων φαίνεται ότι επινοήθηκε στην Αττική, στο δεύτερο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.⁵

Ο παραπάνω προβληματισμός οδήγησε τους ερευνητές στην αναζήτηση της εικόνας της τοπικής παραγωγής⁶. Για να την ανασυστήσουν, επιχείρησαν την ταξινόμηση των ανάγλυφων σκύφων κατά εργαστήρια και την ανάδειξη της φυσιογνωμίας τους⁷.

Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, τα φαινομενικά τυποποιημένα αυτά αγγεία, παρά τη μαζική, μηχανική, σε γενικές γραμμές, κατασκευή και τη βιομηχανική παραγωγή, προσφέρουν τη δυνατότητα για εργαστηριακές αναλύσεις με την προσεκτική παρατήρηση και την απομόνωση ορισμένων ειδοποιών στοιχείων. Έτσι η ομοιομορφία της "κοινής" εκφραστικής τους γλώσσας αποδεικνύεται επιφανειακή και τα αγγεία αυτά προϊόντα πολύμορφα και πολυσύνθετα.

Πρώτος που επιχείρησε την ταξινόμηση των ανάγλυφων σκύφων κατά εργαστήρια ήταν ο A. Laumonier το 1977, στην προσπάθειά του να δαμάσει

¹ βλ. S.I. Rotroff, *Gnomon* 58 (1986), σ. 472-475, όπου επανέρχεται η παλαιότερη χρονολόγηση του U. Hausmann στο β' και γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Hausmann, *Reliefbecher*, σ. 42 κεξ. Σχετικά βλ. επίσης Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 487-488. Τελευταία βλ. Hausmann, *Olympia*, σ. 45.

² P.J. Callaghan, "Macedonian Shields, Shield-Bowls and Corinth: A Fixed Point in the Hellenistic Ceramic Chronology?", *AAA* XI,1 (1978), σ. 53-60.

³ Edwards, *Reservoir*, σ. 395.

⁴ P.J. Callaghan "On the Origins of the Long Petal Bowls", *BICS* 29 (1982), σ. 63-68. Για το θέμα αυτό βλ. διεξοδικά παρακάτω, στο κεφάλαιο για τους μακρυπέταλους σκύφους.

⁵ S.I. Rotroff, «The Long-Petal Bowl from the Pithos Settling Basin», *Hesperia* 57 (1988), σ. 87-93.

⁶ Σχετικά βλ. Γραβάνη, *Προβλήματα έρευνας*, σ. 5-11.

⁷ Ήδη από το 1922 ο F. Courby διέβλεψε τη δυνατότητα απόδοσης των ανάγλυφων σκύφων σε συγκεκριμένες περιοχές και εργαστήρια. (βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 3). Ανάλογες ήταν και οι διαπιστώσεις του U. Hausmann το 1959, στη μελέτη του για τους "ομηρικούς" σκύφους, όπου για πρώτη φορά αναγνώρισε ένα αττικό εργαστήριο. (βλ. παραπάνω σημ. 1 στη σ. 2).

το τεράστιο υλικό 5.000 "ιώνικών" αγγείων που βρέθηκαν στη Δήλο¹. Ο G. Siebert το 1978, εξετάζοντας τους ανάγλυφους σκύφους της Πελοποννήσου, ήταν ο πρώτος που αξιοποίησε τα αποτελέσματα της εργαστηριακής κατάταξης του υλικού προς όφελος της κοινωνικής, της οικονομικής και της πολιτιστικής ιστορίας της περιοχής². Η προσπάθεια αυτή έδωσε νέα διάσταση στην έρευνα³.

Ο G. Siebert επανήλθε το 1980, με άρθρο θεωρητικού περιεχομένου, όπου κωδικοποίησε τις βασικές αρχές της ταξινόμησης των ανάγλυφων σκύφων κατά εργαστήρια, ανέλυσε τα προβλήματα που παρουσιάζει η έρευνά τους και συνόψισε τους στόχους της μελέτης τους⁴. Χαρακτηριστικά αναφέρει τα εξής: "Εξαιτίας της αφθονίας και της εξαιρετικής διάδοσης των αγγείων αυτής της κατηγορίας θα μπορούσαμε να ενισχύσουμε τη χρονολόγηση πολλών ελληνιστικών χώρων και χάρη στη στρωματογραφική συσχέτιση θα μπορούσαν να χρονολογηθούν καλύτερα, με τη σειρά τους, και άλλες κατηγορίες αρχαιολογικού υλικού. Το ρόλο που τώρα παίζουν κατά τρόπο αποκλειστικό ή έστω βασικό, τα νομίσματα ..., οι ενσφράγιστες λαβές αμφορέων ή, όταν λείπουν αυτά, οι λύχνοι θα μπορούσαν να τον αναλάβουν σε πολλές περιπτώσεις οι ανάγλυφοι σκύφοι"⁵.

Στο ίδιο άρθρο ο G. Siebert τονίζει το όφελος που προκύπτει από την απόδοση των ανάγλυφων σκύφων σε συγκεκριμένες περιοχές και εργαστήρια. Η έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να πλουτίσει τις γνώσεις μας στον τομέα των εμπορικών ανταλλαγών αλλά και μακροπρόθεσμα στον τομέα της ιστορίας της Οικονομίας και γενικότερα του Πολιτισμού των ελληνιστικών χρόνων. Εξάλλου έχει αποδειχτεί ότι η μελέτη της χαρακτηριστικής εκείνης εικονογραφίας και τεχνοτροπίας, που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των τοπικών εργαστηρίων, οδηγεί στη διαπίστωση της πολιτιστικής ταυτότητας των συγκεκριμένων

¹ Βλ. *Laumonier, Délos XXXI*.

² *Siebert, Péloponnèse*, σ. 15-64, 203-234.

³ Σχετικά βλ. *Γραβάνη, Προβλήματα έρευνας*, σ. 8.

⁴ *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 55-83.

⁵ «...en raison de l'abondance et de la diffusion exceptionnelles de cette catégorie de vases, la chronologie de nombreux sites hellénistiques se trouverait affermie et, par associations stratigraphiques, d'autres catégories de matériel seraient à leur tour mieux datées. Le rôle qui actuellement échoit de façon exclusive ou prédominante aux monnaies..., aux timbres amphoriques ou, à défaut, aux lampes, ce rôle pourrait alors revenir dans le très nombreux cas aux bols à reliefs.» *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 57.

κέντρων που τα δημιούργησαν¹.

Σήμερα οι ανάγλυφοι σκύφοι θεωρούνται ως ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά είδη της κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων, επειδή, όπως είναι φανερό, αντικατοπτρίζουν τις καινοτομίες, την οργάνωση εργασίας, τις εμπορικές σχέσεις και την καλλιέργεια του ελληνιστικού κόσμου². Για τους λόγους αυτούς, αλλά και εξαιτίας της βοήθειάς τους στη χρονολόγηση των ελληνιστικών ανασκαφικών συνόλων, τα τελευταία χρόνια συγκεντρώνουν την προσοχή των ερευνητών της ελληνιστικής κεραμικής. Αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος είναι η δημοσίευση ειδικών μονογραφιών, οι οποίες, με τη διεξοδική ανάλυση και μελέτη του υλικού, προάγουν την έρευνα αυτών των αγγείων και συμβάλλουν στην ανασύσταση της συνολικής εικόνας της ελληνιστικής κεραμικής. Ενδεικτικά αναφέρω ορισμένες από αυτές:

Η Μ.Τ. Marabini-Moevs το 1982, στη δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων ιταλικών εργαστηρίων που βρέθηκαν στην Cosa, σταθεροποίησε, με βάση τη στρωματογραφία, την "αιωρούμενη" για πολλά χρόνια χρονολόγηση των σκύφων της κεντρικής Ιταλίας³. Οι πήλινες μήτρες για την κατασκευή ανάγλυφων αγγείων από την Πέλλα έδωσαν στο Γ. Ακαμάτη το 1985 τη δυνατότητα για λεπτομερέστερες εργαστηριακές παρατηρήσεις. Βασισμένος σ' αυτές επιχείρησε την απόδοσή τους σε συγκεκριμένους τεχνίτες⁴.

Ας σημειωθεί ότι, μεταξύ των ανακοινώσεων που έγιναν στο 13ο Συνέδριο Κλασσικής Αρχαιολογίας στο Βερολίνο το 1988⁵, όπως και στις Επιστημονικές Συναντήσεις για την Ελληνιστική Κεραμική στη Ρόδο το

¹ Siebert, *Bols à reliefs*, σ. 66-73.

² Siebert, *Bols à reliefs*, σ. 57.

³ Marabini-Moevs, *Cosa*.

⁴ Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 522-541.

⁵ G. de Luca, «Hellenistische Kunst in Pergamon im Spiegel der megarischen Becher», *IstMitt* 40 (1990), σ. 157 - 166, P. Adam-Veleni, «Eine Werkstatt für Reliefgefäße in Petres - W. Makedonien», *Akten des XIII Internationalen Kongresses für klassische Archaologie*, Berlin (1988) 1990, σ. 309-311, R. Trummer, «Hellenistische Keramik aus Aigeira», *Akten*, ό.π., σ.311-313, Hausmann, *Bemerkungen*.

1989¹, στη Θεσσαλονίκη το 1990² και στη Μυτιλήνη το 1994³ δεν έλλειψαν και εκείνες που αφορούσαν ανάγλυφους σκύφους. Οι ανακοινώσεις αυτές είναι ενδεικτικές των τάσεων που επικρατούν σήμερα στην έρευνα των αγγείων αυτού του είδους. Το ενδιαφέρον για την εικονογραφία και τη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων από τη μια, και η αναζήτηση των τοπικών εργαστηρίων που τους παρήγαγαν από την άλλη, αποκαλύπτουν ότι στη σύγχρονη έρευνα ο παραδοσιακός προβληματισμός συνυπάρχει με τις πιο ριζοσπαστικές απόψεις.

Όμως, παρά την πολυδιάστατη και συνεχώς αυξανόμενη ερευνητική δραστηριότητα των τελευταίων χρόνων, οι ανάγλυφοι σκύφοι δεν είναι σήμερα γνωστοί σε ικανοποιητικό βαθμό. Μολονότι θεωρούνται από τα καλύτερα μελετημένα είδη αγγείων της ελληνιστικής κεραμικής⁴, λιγότες είναι ακόμα οι σχετικές συστηματικές μελέτες. Αυτές αφορούν κυρίως τους ανάγλυφους σκύφους της Μ. Ασίας και της Αττικής, σε μικρότερο βαθμό τους σκύφους ορισμένων περιοχών της κεντρικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου και ελάχιστα τους σκύφους της Μακεδονίας και της Ιταλίας⁵. Η τελική δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων από την Κασσώπη αποτελεί την πρώτη συστηματική μελέτη αντίστοιχου υλικού όχι μόνο από τον Ηπειρωτικό αλλά και από τον ευρύτερο βορειοδυτικό χώρο.

Η έρευνα στη βορειοδυτική Ελλάδα και στις γειτονικές περιοχές.

Η έρευνα των ανάγλυφων σκύφων στο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο είναι πενιχρή έως ανύπαρκτη. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, οι γνώσεις που έχουμε για τα αγγεία αυτού του είδους βασίζονται κυρίως σε

¹ Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Φεραϊκά εργαστήρια "μεγαρικών" σκύφων», Πρακτικά Β' ΕπΣυντΕΛΛΚ, Αθήναι 1990, σ. 121-136, Κ. Τσάκος, «Μεγαρικοί σκύφοι στη Σάμο», Πρακτικά, ό.π., σ. 139-144.

² Hausmann, Phasen, G. Hübner, «Calices Pergami und die Scherbenfunde aus dem Grossen Altar», Πρακτικά Γ' ΕπΣυντΕΛΛΚ, σ. 282-293, Κ. Τσάκος, «Πήλινες μήτρες "μεγαρικών" σκύφων από τη Σάμο», Πρακτικά, ό.π., σ. 294-301.

³ Πρακτικά Δ' ΕπΣυντΕΛΛΚ, υπό εκτύπωση.

⁴ Σχετικά βλ. Γραβάνη, Προβλήματα έρευνας.

⁵ Τη σημαντικότερη βιβλιογραφία για τους ανάγλυφους σκύφους βλ. σημ. 5 στη σ. 5. Σχετικά βλ. επίσης I. Metzger, «Hellenistische Reliefkeramik in Eretria» Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά Χρονικά Χαλκίδας 2 (1987) σ. 35-62, Π. Φάκλαρης, «Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα», ΑΔ 38 (1983), Μελέτες, σ. 211-238.

περιστασιακές δημοσιεύσεις ανασκαφικού υλικού.

Οι νοτιότερες μαρτυρίες προέρχονται από την Αιτωλοακαρνανία. Γνωστό είναι ένα θραύσμα μήτρας από τη Στράτο¹ και τέσσερις ακέραιοι σκύφοι, πιθανόν από το Αγγελόκαστρο².

Τα νησιά του Ιονίου προσφέρουν πλουσιότερα ευρήματα. Από την Κεφαλλονιά προέρχονται ένας "ομηρικός", ακέραιος σκύφος³ και θραύσμα άλλου με το ίδιο θέμα⁴. Και οι δυο παρουσιάστηκαν διεξοδικά από τον U. Sinn στη μονογραφία του για τους "ομηρικούς σκύφους"⁵. Από το ίδιο νησί είναι δημοσιευμένοι επίσης δυο ακέραιοι σκύφοι "μεγαρικού" τύπου⁶.

Περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι και θραύσματα είναι γνωστοί από την Ιθάκη. Τα παραδείγματα αυτά συμπεριλαμβάνονται στην παλιά δημοσίευση των ευρημάτων από το σπήλαιο της Πόλης⁷.

Από την Κέρκυρα ήταν γνωστός στη διεθνή βιβλιογραφία ως πρόσφατα ένας μοναδικός ανάγλυφος σκύφος⁸. Στο εύρημα αυτό προστέθηκαν τα τελευταία χρόνια και άλλα αντίστοιχα, από την ίδια ανασκαφή. Δημοσιεύτηκαν από τον G. Siebert στη μελέτη του για τα πελοποννησιακά εργαστήρια ανάγλυφων σκύφων και του έδωσαν τη δυνατότητα, εξαιτίας της ιδιαιτερότητάς τους, να υποστηρίξει την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων στο νησί⁹.

Η πλειονότητα των ανάγλυφων σκύφων που είναι γνωστοί από την Ήπειρο προέρχονται από την Κασσώπη. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από τις πιο χαρακτηριστικές κατηγορίες ανάγλυφων σκύφων, που

¹ Ευθ. Μαστροκώστας, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 322, πίν. 231 δ.

² Φ. Πέτσας, ΑΔ 21 (1971): Χρονικά, σ. 322, αρ. 4-7, πίν. 295 στ-ζ

³ Βρέθηκε βορειοδυτικά του Αργοστολίου στη θέση Κοκολάτα· Ν. Κυπαρίσσης «Σκύφος Ομηρικός εκ Κεφαλληνίας», ΑΕ 1914, σ. 210-222, εικ. 1-6.

⁴ Ν. Κυπαρίσσης, ό.π., σ. 221, εικ. 7.

⁵ Sinn, Becher, σ. 27,33-34,49,117, πίν. 21:1, 25:4 (MB 62) και πίν. 25:3 (MB63).

⁶ S. Marinatos, BCH 48 (1934): Χρονικά, σ. 253, εικ. 19 (από τη θέση Μεταξάτα), H. Froning, Katalog der griechischen und italischen Vasen, Museum Folkwang, Essen 1982, σ. 307-308, αρ. 142.

⁷ Πρόκειται για έξη ακέραιους ανάγλυφους σκύφους και δεκαέξι θραύσματα· S. Benton, «Excavations in Ithaka III», BSA 39 (1938-1939), σ. 33-36, πίν. 16-17.

⁸ Βρέθηκε στις ανασκαφές της αρχαίας πόλης της Κέρκυρας, στη θέση Φιγαρέτο, στο κτήμα Ευελπίδη· Γ. Δοντάς, ΑΔ 13 (1963): Χρονικά, σ. 183, πίν. 212α.

⁹ Ο G. Siebert διεύρυνε την αναλυτική μελέτη του εργαστηρίου του Άργους, που αποτελεί τον κορμό της εργασίας του, με την εξέταση της παραγωγής και άλλων πελοποννησιακών κέντρων, καθώς και μερικών περιφερειακών, όπως της Κέρκυρας. Μαζί με τον ανάγλυφο σκύφο της παραπάνω σημ. 9, δημοσίευσε από τις ανασκαφές στο κτήμα Ευελπίδη, άλλους δύο ακέραιους σκύφους και είκοσι τρία θραύσματα· Siebert, Péloronèse, σ. 131-135.

απαντούν στην εγχώρια παραγωγή, συμπεριέλαβα στην πρώτη συνοπτική παρουσίαση και μελέτη του συνόλου της κεραμικής που βρέθηκε στις νεότερες ανασκαφές¹. Από την παλιότερη ανασκαφική περίοδο αναφέρεται μόνο ότι "βρέθηκε εις μεγαρικός σκύφος"².

Την αναγκαιότητα της μελέτης του σημαντικού αυτού υλικού από την Κασσώπη επισήμανα το 1989 στην πρώτη προσπάθεια ανασύστασης της εικόνας της ελληνιστικής κεραμικής από την Ήπειρο με βάση τα δημοσιευμένα ως τότε ευρήματα³. Στο άρθρο αυτό παρουσίασα επίσης συγκεντρωμένα τα ελάχιστα παραδείγματα ανάγλυφων σκύφων που είναι γνωστά από την υπόλοιπη Ήπειρο. Από το υλικό αυτό πέντε όστρακα προέρχονται από τη Δωδώνη⁴ και ένας ακέραιος σκύφος από την Αμβρακία⁵. Το υλικό αυτό εμπλουτίστηκε μόλις πρόσφατα με τη δημοσίευση μεμονωμένων οστράκων από τις ανασκαφές της ΙΒ' Εφορείας Αρχαιοτήτων στην Άρτα⁶, με τη γνωστοποίηση δεκαέξι σκύφων και οστράκων που βρέθηκαν στις πολυετείς ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στη Δωδώνη⁷ καθώς και με τη δημοσίευση ενός ανάγλυφου αμφορέα από τα Γιάννινα⁸. Εξαιτίας της ένδειας δημοσιευμένων παραδειγμάτων από την Ήπειρο, αναμένεται με ενδιαφέρον η τελική δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων που αναφέρεται ότι βρέθηκαν στο Όρραον⁹ καθώς και σε περιοχές της αρχαίας Θεσπρωτίας¹⁰. Από τη

¹ *Gravani, Polis I*, σ. 129, 132, πίν. 131. 6-8. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 114.

² Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 208. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 112.

³ *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 115.

⁴ C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, Paris 1878, πίν. LXI. 3,5, Δ. Ευαγγελίδης, «Ηπειρωτικά έρευναι, Ανασκαφή Δωδώνης», *ΗπΧρον* 10 (1935), σ. 244, πίν 25β, αρ. 2,7,11. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 95.

⁵ Η. Τσιριβάκος, *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 358, πίν. 424β. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 101, 104-105.

⁶ Π. Χρυσοστόμου, *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 309, πίν. 154α, 155β, Α. Ντούζουγλη - Κ. Ζάχος, «Αρχαιολογικές έρευνες στην Ήπειρο και στη Λευκάδα, 1989-1990», *ΗπΧρον* 31 (1994), σ. 26, 28, πίν. 11.

⁷ Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», *Πρακτικά Δ' ΕπισυνΕλλΚ*, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

⁸ Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», *Φηγός*, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 535-553

⁹ Σ. Δάκαρης-W. Hoerpfner-L. Schwandner-Nt. Γραβάνη, "Ανασκαφή στον Αμμότοπο", *Δωδώνη* 5 (1976), σ. 436. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 13, σ. 117, σημ. 167.

¹⁰ Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, "Το έργο της Η' Εφορείας στο νομό Θεσπρωτίας κατά τα έτη 1986 -87", Έντυπο του Τ.Α.Π. που συνόδευσε τη Β' έκθεση φωτογραφιών και σχεδίων με τον ομώνυμο τίτλο. Στο έντυπο αυτό απεικονίζεται ένας ακέραιος "μεγαρικός" σκύφος που βρέθηκε κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών σε τάφο της

Θεσπρωτία ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό σκύφων έδωσαν οι ανασκαφές της Η' Εφορείας Αρχαιοτήτων στην Τιτάνη, οι οποίοι όμως παραμένουν επίσης αδημοσίευτοι.

Από τη δυτική Θεσσαλία και την "άνω Μακεδονία" λίγες, πενιχρές μαρτυρίες προσφέρει μόνο η τελευταία περιοχή¹. Γνωστή είναι η παλιά δημοσίευση ανάγλυφων σκύφων και αμφορέων από τη Φλώρινα και τη Μαγούλα Σελίτσης (Εράτυρα)². Αν και μικρή, σημαντική είναι επίσης η συμβολή της δημοσίευσης αντίστοιχου υλικού από την Κοζάνη³ καθώς και από άλλες περιοχές της αρχαίας Μακεδονίας⁴.

Τα ευρήματα από την αρχαία Μακεδονία έχουν αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια⁵. Εντούτοις, από το δυτικό τμήμα της, μόνο λίγα δείγματα ανάγλυφης κεραμικής έγιναν γνωστά, τα περισσότερα των οποίων προέρχονται από τις Πέτρες Φλώρινας⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έρευνα της ανάγλυφης κεραμικής στο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο παρουσιάζουν τα ευρήματα από την Αλβανία, στο νότιο τμήμα της οποίας κατοικούσαν στην αρχαιότητα Ηπειρωτικά φύλα⁷. Τα περισσότερα προέρχονται από την ελληνική αποικία Επίδαμνο, όπου βρέθηκαν πολλές μήτρες και ανάγλυφοι σκύφοι με υπογραφές

βόρειας όχθης του Καλαμά. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 117, σημ. 168.

¹ Και στις δυο αυτές περιοχές κατοικούσαν στην αρχαιότητα φύλα Ηπειρωτικής καταγωγής· *Σ. Δάκαρης*, «Συμβολή εις την τοπογραφίαν της αρχαίας Ηπείρου», *ΑΕ* 1957, σ. 88-113, *Hammond, Epirus*, σ. 460-477, 680-685, χάρτες 14, 16, *N.G.L. Hammond, A History of Macedonia, I*, Oxford 1972, σ. 85-92, 102-105, 110-122, χάρτης 11, του ίδιου, *A History of Macedonia, II*, Oxford 1979, σ. 22-31.

² *Α. Κεραμόπουλλος*, «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη 'Ανω Μακεδονία», *ΑΕ* 1932, σ. 48-78, 114-133.

³ *Φ. Πέτσας*, *ΠΑΕ* 1963, σ. 55-58, *ΠΑΕ* 1965, σ. 34-35, πίν. 35, 41-42.

⁴ *Bitrakova-Grozdanova, Macédoine*, σ. 39-61, πίν. IX-XII, σ. 184-188.

⁵ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για την έρευνα των ανάγλυφων σκύφων στη Μακεδονία βλ. *Ακαμάτης, Μήτρες*, σ. 12-14. Τελευταία βλ. επίσης *Π. Φάκλαρης*, ό.π.

⁶ *P. Adam-Veleni*, ό.π., *Αρχαία Μακεδονία*, Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 1988, αρ. 325, 335, σ. 364, 371, *Χ. Ζιώτα - Γ. Καραμήτρου - Μεντεσίδη*, «Αρχαιότητες της επαρχίας Εορδαίας νομού Κοζάνης», Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 2 (1988), σ. 27-39, *Ελληνιστική Κεραμική από τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 133.

⁷ Σχετικά βλ. *Σ. Δάκαρης*, ό.π., *Hammond, Epirus*, σ. 94-134, 425-483 (ιδιαίτερα σ. 460-461), πίν. 14, σ. 511-524, 672-690, *S. Dakaris - K. Gravane*, «Epiro», *Enciclopedia dell' Arte Antica, Classica e Orientale, Secondo Supplemento (1971-1994) II*, σ. 473-475. Τις δυσκολίες που υπάρχουν για τον καθορισμό των ορίων μεταξύ της αρχαίας Ηπείρου και της Ιλλυρίας κατά τους ιστορικούς χρόνους βλ. *P. Cabanes*, «Réflexions sur quelques problèmes historiques des confins illyro-épirotes», *L' Epire et l' Illyrie méridionale dans l' Antiquité, Actes du Colloque Internationale de Clermont Ferrand (1984)* 1987, σ. 17-27. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 2.

κεραμέων¹. Ο τοπικός χαρακτήρας του πλούσιου αυτού αρχαιολογικού υλικού διαπιστώθηκε τόσο από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του όσο και από τις αναλύσεις πηλού². Οι τελευταίες αποκάλυψαν ότι τα τοπικά εργαστήρια της Επιδάμνου εξήγαγαν την παραγωγή τους και στη γειτονική πόλη Λισσό³.

Ανάγλυφοι σκύφοι είναι επίσης δημοσιευμένοι από τις πόλεις της αρχαίας Ηπείρου Φοινίκη⁴, Βουθρωτό⁵ και Αμαντία⁶. Εξάλλου, τα σποραδικά παραδείγματα ανάγλυφων σκύφων που είναι γνωστά από περιοχές που δεν έχουν ταυτιστεί ακόμα με πόλεις ή οικισμούς της αρχαιότητας, αποδειχνουν τη διάδοση των ελληνικών αυτών αγγείων στην ευρύτερη περιοχή της Αλβανίας⁷.

¹ H. Hidri, «Les vestiges d' un atelier de céramique à Dyrrachion», *Iliria* VI, 1976, σ. 245-258, πίν. III, Hidri, *Durrachium*, σ. 75-86.

² H. Hidri, «La production de la céramique locale à Dyrrachion durant les siècles VI-II av. n. ère», *Iliria* 1986, 1, σ. 189-195, εικ. 17.

³ N. Nosi-F. Stamati, «Les résultats de l' étude spectrale sur quelques vases de céramique découvertes à Lissos», *Iliria* 1981, 1, σ. 191-209.

⁴ L. M. Ugolini, «L' acropoli di Fenice», *Albania Antica* II, Roma 1932, σ. 202, αρ. 5, εικ. 136, 139.

⁵ L.M. Ugolini, «L' acropoli di Butrinto», *Albania Antica* III, Roma 1942, πίν. XX.

⁶ S. Anamali, «Amantia», *Iliria* II, 1972, σ. 101-103, 118, πίν. XXVIII, 2.

⁷ M. Korkuti, «La nécropole de Gajtan», *Iliria* II, 1972, σ. 454-455, εικ. 4. N. Ceka, «La ville illyrienne de Basse-Selce», *Iliria* II, 1972, σ. 173, 205, πίν. VI, αρ. 4-6, 8-9, σ. 205, S. Kyçykut, «Fouilles archéologiques 1974-1975 à Gjestenjas-Pogradec», *Iliria* VI, 1976, σ. 349, 393, πίν. XVII, 4, G. Karaiskaj, «Fouilles archéologiques 1974-1975 à Symizë», *Iliria* VI 1976, σ. 351, 388, πίν. XXII, 1, S. Muçaj, «Récognition archéologique dans la vallée de la Glanica», *Iliria* VII-VIII, 1977-1978, σ. 333-334, 337, πίν. III, 3, V. Bereti, «Une agglomération illyrienne à Triport de Vlore», *Iliria* 1985, 2, σ. 316, 318-319, πίν. I, 15, Bereti, *Triport*, σ. 113-115, πίν. 119, N. Ceka, *The Ilirian City in Selca e Postme*, Tirana 1985, σ. 73, 76-77, 79-80, 163-166, πίν. XXXIX, 17-18, 21, XLV, XLVI, 13-15, 19-20, XLIX, 10-11, 21-22.

2. ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στο πρώτο μέρος της μελέτης παρουσιάζονται οι ανασκαφικές μαρτυρίες. Εξετάζεται το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων και όχι μόνον όσα αφορούν τους ανάγλυφους σκύφους.

Πριν από τη δημοσίευση των στρωματογραφικών δεδομένων αναφέρονται οι παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωσή τους. Γι' αυτό και προτάσσεται η γενική περιγραφή της στρωματογραφίας και η σύντομη παρουσίαση των κυριότερων, χρονολογήσιμων συνευρημάτων.

Κατά τους στρωματογραφικούς συσχετισμούς πρωτεύοντα ρόλο μεταξύ των συνευρημάτων έπαιξαν η κεραμική και τα νομίσματα, πολύ μικρότερο τα λυχνάρια, ενώ ως μηδαμινή για τη μελέτη της στρωματογραφίας μπορεί να χαρακτηριστεί η συμβολή των ενσφράγιστων λαβών αμφορέων. Παράλληλα αξιοποιήθηκε η μαρτυρία και άλλων κατηγοριών χρονολογήσιμων ευρημάτων, που βρέθηκαν στα αρχαιολογικά σύνολα.

Η μελέτη των οικοδομημάτων που παρουσιάζουν καλή στρωματογραφία, σε συνδυασμό με την ιστορία της πόλης, αποτέλεσαν τη βάση για τη σωστή εκτίμηση του συνόλου των ανασκαφικών δεδομένων και τον καθορισμό σταθερών χρονολογήσεων. Για τον έλεγχο των χρονολογήσεων, που προτείνονται, αναφέρονται στις υποσημειώσεις τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά τις διάφορες οικοδομικές φάσεις. Η κεραμική, που αποτελεί τον κύριο όγκο των συνευρημάτων, για λόγους οικονομίας χώρου, δεν αναφέρεται αναλυτικά, αλλά δίδονται παραπομπές σε χαρακτηριστικά παραδείγματα που δημοσιεύτηκαν κατά την πρώτη συνοπτική της παρουσίαση¹. Το ίδιο γίνεται και για τα άλλα κεραμικά ευρήματα².

Το δεύτερο μέρος της εργασίας αναφέρεται στη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων. Είναι αυτονόητο ότι η έρευνα πραγματοποιήθηκε υπό τους όρους που επέβαλαν η ανασκαφή και οι συνθήκες ανεύρεσης και διατήρησης του υλικού. Οι ίδιοι όροι και συνθήκες έπαιξαν, ως ένα βαθμό, ρόλο και στην επιλογή της μεθόδου που υιοθετήθηκε.

Οι βασικές μέθοδοι που εφαρμόζονται στις εργασίες που

¹ *Gravani, Polis I*. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*.

² Για τις ακροκεράμους βλ. *Βλαχοπούλου - Οικονόμου*.

πραγματεύονται αντίστοιχο υλικό είναι οι ακόλουθες: η ταξινόμηση του υλικού σύμφωνα με εικονογραφικά κριτήρια, η χρονολογική κατάταξη και η απόδοση σε εργαστήρια.

Η χρονολογική κατάταξη που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από τον Η. Thompson¹ δεν ακολουθείται εδώ· πρώτα επειδή δεν το επιτρέπουν πάντα τα στρωματογραφικά δεδομένα και έπειτα γιατί δεν εξαντλεί το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το υλικό από εικονογραφική, τεχνοτροπική και εργαστηριακή άποψη. Η ταξινόμηση των ανάγλυφων σκύφων κατά εργαστήρια, όπως την εμπνεύστηκε ο F. Courby και την πραγματοποίησε ο A. Laumonier στο υλικό από τη Δήλο², δεν ήταν δυνατό να εφαρμοστεί στην Κασσώπη κυρίως εξαιτίας της απουσίας υπογραφών³. Η κατάταξη του υλικού σύμφωνα με εικονογραφικά κριτήρια, που έγινε γνωστή για πρώτη φορά από τον F. Courby⁴, έκρινα ότι δεν ανταποκρίνεται ούτε στην ουσία του υλικού, ούτε στους στόχους της σύγχρονης έρευνας. Ως την πιο κατάλληλη μέθοδο θεώρησα την εικονογραφική ταξινόμηση που στηρίζεται στην κλασική αρχαιολογική κατάταξη του υλικού σε επείσακτα και εγχώρια αγγεία. Η μέθοδος αυτή εφαρμόστηκε με επιτυχία από την S. I. Rotroff και συνδυάστηκε με τη χρονολογική ένταξη και την εργαστηριακή απόδοση των σκύφων⁵.

Η διάκριση των ανάγλυφων σκύφων σε εγχώριους και εισηγμένους υπήρξε το πρώτο στάδιο στη μελέτη αυτών που βρέθηκαν στην Κασσώπη. Η διαμόρφωση του χείλους⁶ των αγγείων, τα τεχνικά χαρακτηριστικά και η διακόσμηση αποτέλεσαν τα κριτήρια για την ταξινόμησή τους στις δυο

¹ Thompson . Παράδειγμα εφαρμογής αυτής της μεθόδου αποτελεί η εργασία της M.T. Marabine-Moevs· *Marabine-Moevs, Cosa*.

² Laumonier, *Délos XXXI*. Την ίδια μέθοδο χρησιμοποίησε και ο G. Siebert (*Siebert, Péloponese.*), ο οποίος επιπλέον την αξιοποίησε προς νέες κατευθύνσεις. Για τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ταξινόμηση του υλικού κατά εργαστήρια βλ. *Siebert, Péloponese*, σ.8, *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 60-61.

³ Για τις υπογραφές κεραμένων πάνω σε αγγεία από την Ήπειρο βλ. *Γραβάνη, Κεραμική*, σ.123-125.

⁴ Courby, σ. 327 κεξ.

⁵ Rotroff, *Agora XXII*.

⁶ Από τη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων έχει διαπιστωθεί ότι στα πλαίσια μιας περιοχής η κατατομή των αγγείων παρουσιάζει αναλογίες. Πρόκειται για τα σχήματα που συνήθιζαν να κατασκευάζουν οι τεχνίτες και να χρησιμοποιούν οι πελάτες τους. Για τους παραπάνω λόγους, ο G. Siebert επισήμανε τη χρησιμότητα ενός κεραμογραφικού χάρτη των ανάγλυφων σκύφων, βασισμένου στην εξέταση των σχεδιαστικών τομών, που θα τον συμπληρώνουμε χώρο με το χώρο, καθώς θα έχουμε στη διάθεσή μας, σταδιακά, τη δημοσίευση του υλικού· *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 59

παραπάνω μεγάλες ενότητες και από εκεί στις επιμέρους γεωγραφικές ομάδες.

Το δεύτερο στάδιο της μελέτης υπήρξε η κατάταξη των ανάγλυφων σκύφων σε κατηγορίες ανάλογα με την εικονογραφία τους, μέσα στα πλαίσια της κάθε ενότητας¹. Στην κατάταξη αυτή πρωτεύοντα ρόλο έπαιξε η ταυτότητα ή η συγγένεια των θεμάτων της κύριας διακόσμησης².

Στη συνέχεια, οι σκύφοι τοπικής παραγωγής μελετήθηκαν κατά κατηγορίες από εικονογραφική και τεχνοτροπική άποψη και αναζητήθηκαν τα πρότυπα των κοσμημάτων τους στην τορευτική τέχνη. Σε όσες περιπτώσεις επέτρεπαν το υλικό και τα στρωματογραφικά δεδομένα, η εξέταση έγινε στα πλαίσια μιας σύντομης κριτικής θεώρησης της εξέλιξης του τύπου της αντίστοιχης διακόσμησης³.

Από την μελέτη του υλικού κατά το προηγούμενο στάδιο, διαφάνηκε ότι υπάρχουν ομοιότητες και διαφορές τόσο μεταξύ των μεμονωμένων αγγείων, όσο και ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες σκύφων. Αυτές οι διαφορές και οι ομοιότητες έγιναν περισσότερο φανερές και αποκαλυπτικές, όταν η ταξινόμηση του υλικού προχώρησε στην επόμενη βαθμίδα.

Το τέταρτο στάδιο στη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων της τοπικής παραγωγής υπήρξε η απόδοσή τους σε εργαστήρια και εργαστηριακές ομάδες. Εξαιτίας της έλλειψης υπογραφών, η απόδοση βασίστηκε κυρίως στην αναγνώριση των χαρακτηριστικών σφραγίδων κάθε εργαστηρίου. Συμπληρωματικά κριτήρια για την εργαστηριακή κατάταξη αποτέλεσαν η σύνθεση του διάκοσμου και η κατασκευή του αγγείου.

Μετά την ολοκλήρωση της παραπάνω διαδικασίας επιχειρήθηκε η χρονολόγηση και η ανασύσταση της φυσιογνωμίας των τοπικών εργαστηρίων. Η χρονολόγηση βασίστηκε στα στρωματογραφικά δεδομένα και στην εικονογραφική- τεχνοτροπική και εργαστηριακή ανάλυση των σκύφων.

Το τρίτο μέρος της μελέτης αποτελεί ο περιγραφικός κατάλογος.

¹ Μια πρώτη προσπάθεια κατάταξης των ανάγλυφων σκύφων κατά κατηγορίες σύμφωνα με τη διακόσμηση βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν. 131 σ.8, 132, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ.114.

² Υπόδειγμα για την κατάταξη των ανάγλυφων σκύφων σύμφωνα με την εικονογραφία τους αποτελεί η τελευταία δημοσίευση του U. Hausmann *Hausmann, Olympia*.

³ Ανάλογη προσέγγιση βλ. τελευταία *Hausmann, Olympia*.

Στον κατάλογο, από την πρώτη ενότητα του υλικού, που αφορά τους σκύφους τοπικής παραγωγής, συμπεριλαμβάνονται τα ολόκληρα αγγεία και αντιπροσωπευτικά δείγματα από τμήματα και όστρακα σκύφων που σώζουν την κύρια διακόσμηση μαζί με μια τουλάχιστον διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ή μέρος της βάσης. Στο τέλος καταλογούνται όστρακα από τη ζώνη κάτω από το χείλος και από τη βάση. Δε συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο τα όστρακα που σώζουν τμήμα της στεφάνης του χείλους και όσα φέρουν μόνο μέρος της κύριας διακόσμησης. Αποφεύγεται επίσης η καταγραφή σκύφων ή θραυσμάτων που προέρχονται από την ίδια μήτρα, εκτός αν αντιπροσωπεύουν υψηλό ποσοστό ευρημάτων.

Από τη δεύτερη ενότητα του υλικού, που αφορά τους εισηγμένους σκύφους, συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο σχεδόν κάθε θραύσμα.

Οι μήτρες καταχωρούνται στο τέλος του καταλόγου.

Οι περιγραφές των επιλεγμένων ευρημάτων ακολουθούν ένα συγκεκριμένο τύπο, που είναι κοινός και στις δυο ενότητες. Μετά από τον αύξοντα αριθμό του καταλόγου, αναγράφεται σε παρένθεση ο αριθμός καταγραφής του σκύφου στο ευρετήριο των ανασκαφών. Έπειτα, αναφέρεται η κατάσταση διατήρησής του, οι τυχόν συμπληρώσεις και επεμβάσεις και τα συνανήκοντα όστρακα. Δίδονται οι διαστάσεις του, που περιλαμβάνουν το ύψος, τη διάμετρο της βάσης και του μεταλλίου, καθώς και τη διάμετρο του χείλους. Όταν πρόκειται για θραύσματα από το σώμα, δίδονται το ύψος και το πλάτος. Στα θραύσματα από τη βάση δίδονται το ύψος και η μέγιστη διάσταση. Στη συνέχεια αναφέρεται η σύσταση του πηλού, η υφή και το χρώμα του, καθώς και η ποιότητα του επιχρίσματος¹. Στα παραπάνω στοιχεία προστίθεται το έτος ανασκαφής, ο χώρος και το στρώμα προέλευσης, καθώς και η ομάδα συνευρημάτων. Όταν το αγγείο είναι ολόκληρο, περιγράφεται και το σχήμα του. Ακολουθεί η περιγραφή της διακόσμησης, που αρχίζει πάντα από τη βάση προς τα πάνω. Για να μην επαναλαμβάνεται στερεότυπα, δίδεται παραπομπή σε όμοια αγγεία ή σε άλλα που έχουν την ίδια διακόσμηση. Σε παρένθεση αναγράφεται ο τύπος του κοσμήματος, που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της κύριας

¹ Το χρώμα του πηλού περιγράφεται με βάση τους πίνακες Munsell Soil Color Charts, Baltimore 1975. Στον κατάλογο των σκύφων, ο αριθμός που ακολουθεί την περιγραφή του χρώματος σε παρένθεση αναφέρεται στους παραπάνω πίνακες και δίνει την απόχρωση που πλησιάζει περισσότερο στο χρώμα του πηλού.

διακόσμησης, ο οποίος αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες σφραγίδες¹. Τέλος γίνονται τεχνικές παρατηρήσεις που αφορούν τη μήτρα του σκύφου, στην οποία αποδίδονται και άλλοι σκύφοι ή θραύσματα²

Οι αριθμοί, που έχουν οι ανάγλυφοι σκύφοι στον κατάλογο, δίδονται μέσα στο κείμενο με έντονους χαρακτήρες. Με τους αντίστοιχους αριθμούς και με την ίδια σειρά ταξινόμησης παρουσιάζονται στον τρίτο τόμο της εργασίας οι φωτογραφίες και τα σχέδια των ανάγλυφων σκύφων.

¹ Ο αριθμός, που απαντά σε παρένθεση μετά τα συγκεκριμένα κοσμήματα, αναφέρεται επίσης στα κεφάλαια όπου εξετάζεται αναλυτικά κάθε κατηγορία σκύφων.

² Μαζί αποδίδονται και σκύφοι που δε συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο.

Μ Ε Ρ Ο Σ

Α

ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Οι πρώτες ανασκαφές στην Κασσώπη πραγματοποιήθηκαν από το Σ. Δάκαρη, μεταξύ των ετών 1951-1955, με δαπάνες της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Τα πορίσματά τους, εκτός από τα περιοδικά της Εταιρείας¹, δημοσιεύτηκαν από τον ίδιο, το 1971, στο βιβλίο του *Cassopaia and the Elean Colonies*². Η μελέτη αυτή κατέδειξε για πρώτη φορά τη σπουδαιότητα της Κασσώπης ως κέντρου των ελληνοιστικών χρόνων και αποτέλεσε τη βάση για τη μεταγενέστερη έρευνα.

Από το 1977-1983 διεξήχθησαν νέες έρευνες, σε ευρύτερη κλίμακα, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Σ. Δάκαρη, με τη συνεργασία των αρχιτεκτόνων Dr. W. Hoerpfner και Dr. E.L. Schwandner, του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βερολίνου. Οι νεότερες ανασκαφές χρηματοδοτήθηκαν από την Αρχαιολογική Εταιρεία, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τη Γερμανική Εταιρεία Ερευνών, στα πλαίσια του Ερευνητικού προγράμματος του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βερολίνου "Wohnen in der klassischen Polis". Στη διεξαγωγή τους συνεργάστηκα εκ μέρους του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και μου ανετέθη η μελέτη της κεραμικής³.

Εκτός από τις ετήσιες εκθέσεις των ανασκαφών⁴ και μερικά στοιχεία που ανακοινώθηκαν κυρίως σε συνέδρια⁵, τα αποτελέσματα της δεύτερης

¹ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 326-362, ΠΑΕ 1953, σ. 164-174, ΠΑΕ 1954, σ. 201-209, ΠΑΕ 1955, σ. 181-186.

² *Dakaris, Cassopaia*, σ. 101-130

³ Την τελική δημοσίευση των ανασκαφών και των ευρημάτων έχουν αναλάβει από κοινού η Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία και το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

⁴ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1977, σ. 141-148, ΠΑΕ 1978, σ. 96-106, ΠΑΕ 1979, σ. 114-118, ΠΑΕ 1980, σ. 21-32, ΠΑΕ 1981, σ. 72-77, ΠΑΕ 1982, σ. 79-84, ΠΑΕ 1983, σ. 78-80, του ίδιου, Έργον 1982, σ. 27-29, Έργον 1983, σ. 36-42.

⁵ S. *Dakaris*, «Von einer kleinen ländlichen Ansiedlung des 8-4 Jhs v. Chr. zu einer spätklassischen Stadt in Nordwest-Griechenland», Palast und Hütte, Symposium in Berlin 1979, Mainz am Rhein 1982, σ. 357-374, του ίδιου, «Organisation politique et urbanistique de la ville dans l'Épire antique», L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité, Actes du Colloque Internationale de Clermont-Ferrant (1984) 1987, σ. 71-80, Δάκαρης, Πολιτική, σ. 11-21, W. Hoerpfner, «Nikopolis-Zur Stadtgründung des Augustus», Πρακτικά, ό.π., σ. 129-133, E.L. Schwandner, «Handwerkerviertel in Gründungsstätten des 5. und 4. Jahrhunderts», Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα (1983) 1988, σ. 183-187, του ίδιου, "Sull' Architettura ed Urbanistica Epirotica nel IV secolo", Atti del XXIV Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto (1984) 198, (MCMCXXXV.), σ. 447-476. Επίσης βλ. E.L. Schwandner-G. Zimmer-U. Zwicker, «Zum Problem der Ofen griechischer Bronzegiesser», AA 1983, σ. 57-80 και EAA, Suppl. λ. Kassope (S. Dakaris).

ανασκαφικής περιόδου έγιναν γνωστά στο σύνολό τους για πρώτη φορά το 1984 από το Σ. Δάκαρη, σε έκδοση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων¹. Το 1986² ακολούθησε μια εκτενέστερη δημοσίευσή τους από όλους τους συνεργάτες των ανασκαφών, στον Α' τόμο της σειράς του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου "Wohnen in der klassischen Polis", βελτιωμένη έκδοση του οποίου κυκλοφόρησε το 1994³. Το 1989 ανατυπώθηκε το βιβλίο του Σ. Δάκαρη με νέες απόψεις για τα ιδιωτικά σπίτια⁴.

Στις παραπάνω εργασίες συνεκτιμήθηκαν τα νέα ανασκαφικά δεδομένα για την ανασύσταση της ιστορίας της Κασσώπης. Επειδή για την εξαγωγή των συμπερασμάτων η συμβολή της κεραμικής και των νομισμάτων υπήρξε καθοριστική, κρίθηκε αναγκαίο, στα πλαίσια της συλλογικής δημοσίευσης του 1986, να δοθεί επιπλέον μια πρώτη συνοπτική εικόνα της κεραμικής, με βάση αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από τους προϊστορικούς χρόνους ως την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο⁵, καθώς και μια γενική επισκόπηση των νομισμάτων που κυκλοφόρησαν στην πόλη, από την ίδρυσή της ως την οριστική της εγκατάλειψη⁶. Στον ίδιο τόμο παρουσιάστηκαν, επίσης συνοπτικά, τα αποτελέσματα των ερευνών για τα οστά των ζώων που βρέθηκαν στις ανασκαφές⁷.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων ανασκαφών στην Κασσώπη αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο οικοδόμημα στο κέντρο της πόλης, που ταυτίστηκε από το Σ. Δάκαρη με το Καταγώγιο, δηλαδή με το δημόσιο Ξενώνα, καθώς και μέρος της Βόρειας Στοάς. Παράλληλα διεξήχθησαν και επιφανειακές έρευνες, οι οποίες έδωσαν τη δυνατότητα στον ανασκαφέα να συντάξει το σχέδιο της πόλης.

¹ Δάκαρης, Κασσώπη.

² Hoepfner - Schwandner.

³ W. Hoepfner - E.L. Schwandner - S. Dakaris - K. Gravani - A. Tsingas, «Kassope, Bericht über die Ausgrabungen einer spätklassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland», Wohnen in der klassischen Polis I: W. Hoepfner-E.L.Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1994, σ. 114-161.

⁴ Σ. Δάκαρης, Κασσώπη, Νεότερες ανασκαφές 1977-1983, Ιωάννινα 1989.

⁵ Gravani, Polis I και K. Gravani, «Die Keramik von Kassope, Ein vorläufiger, Überblick», Wohnen in der klassischen Polis I: W. Hoepfner-E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1994, σ. 162-172.

⁶ Oikonomidou-Karamesini και M. Oikonomidou-Karamesini, «Die Münzen der Ausgrabung von Kassope», Wohnen in der klassischen Polis I: W. Hoepfner-E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1994, σ. 172-174.

⁷ J. Boessneck, "Zooarchäologische Ergebnisse an den Tierknochen- und Molluskenfunden", Wohnen in der klassischen Polis I: W. Hoepfner-E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, München 1986, σ. 136-140, München 1994, σ. 175-179.

Στη δεύτερη ανασκαφική περίοδο αποκαλύφθηκαν η πολιτική Αγορά, η Βόρεια και η Δυτική Στοά, το Πρυτανείο, ένα αρχαιότερο κτίριο κάτω από το Καταγώγιο, η αρχαιότερη Βόρεια Στοά, δρόμοι, αποχετευτικοί διάδρομοι και δέκα ιδιωτικά σπίτια, τα περισσότερα κοντά στο κέντρο της πόλης (σπίτια 1-9 και σπίτι 14) ¹ (σχέδ. 1-3). Συγχρόνως συμπληρώθηκε το τοπογραφικό σχέδιο της πόλης, καθώς και το σχέδιο του αποχετευτικού δικτύου.

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις ανασκαφές και των δύο περιόδων συνοψίζονται ως εξής: 1. Ίδρυση της πόλης με συνοικισμό πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., πιθανότατα στο β' τέταρο. 2. Μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα και οικονομική ανάπτυξη στη μέση ελληνιστική περίοδο. 3. Παρακμή στην ύστερη ελληνιστική περίοδο. 4. Εγκατάλειψη της πόλης γύρω στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.²

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών κατέδειξαν ότι για την ακμή και την παρακμή της Κασσώπης στα ελληνιστικά χρόνια καθοριστικά υπήρξαν τα εξής ιστορικά γεγονότα: 1. Η συμμετοχή των Κασσωπαίων στο Κοινό των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.) και η αυτονόμησή τους κατά το χρονικό διάστημα 229-200 π.Χ. και 170-168 π.Χ. 2. Η κατάκτηση της Ηπείρου από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ. 3. Η ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. 4. Η ίδρυση της ρωμαϊκής Νικόπολης με συνοικισμό το 31 π.Χ.³

¹ Στα σπίτια 10,11,12,13,15, τα οποία σημειώνονται στο πολεοδομικό σχέδιο της Κασσώπης (Hoepfner-Schwandner, εικ. 64), έχουν γίνει μόνο μετρήσεις και επιφανειακή έρευνα. Το ίδιο έγινε και σε ορισμένα δημόσια κτίρια που συμπεριλαμβάνονται στη γερμανική δημοσίευση, όπως το Βουλευτήριο, το Θέατρο, το Ηρώο και ο Ναός της Αφροδίτης (Hoepfner-Schwandner σ. 102-107).

² Ειδικότερα βλ. Dakaris, Cassopaia, σ. 101-130, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 9-14, 59-70, Hoepfner-Schwandner, σ. 77-81.

³ Για τα σημαντικά αυτά ιστορικά γεγονότα βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, Hoepfner-Schwandner, Γραβάνη, Κεραμική, σ. 118-119.

2. ΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΣΚΥΦΟΙ ΚΑΤΑ ΧΩΡΟΥΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΕΥΡΗΜΑΤΑ

Οι ανάγλυφοι σκύφοι

Από τις πρώτες ανασκαφές στην Κασσώπη είναι γνωστά μόνο δυο όστρακα ανάγλυφων σκύφων, που βρέθηκαν από το Καταγώγιο¹. Στις νεότερες ανασκαφές βρέθηκαν πάνω από 2000 όστρακα ανάγλυφων σκύφων και 21 όστρακα από μήτρες σκύφων. Τα ευρήματα αυτά, μετά τη συγκόλληση και την αποκατάσταση, αποτέλεσαν ένα υλικό από 1781 καταγραμμένα τμήματα και θραύσματα ανάγλυφων σκύφων μεταξύ των οποίων και λίγα ολόκληρα αγγεία. Καταγράφηκαν επίσης 9 τμήματα και θραύσματα από μήτρες. Όπως ήδη αναφέρθηκε, αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από το πλούσιο αυτό αρχαιολογικό υλικό συμπεριέλαβα στην πρώτη συνοπτική παρουσίαση και μελέτη του συνόλου της κεραμικής που βρέθηκε στις νεότερες ανασκαφές².

Η πλειονότητα των ανάγλυφων σκύφων της δεύτερης ανασκαφικής περιόδου προήλθε από τα ιδιωτικά σπίτια. Οι περισσότεροι από αυτούς βρέθηκαν κατά σειρά στα σπίτια 2 (641), 4 (319), 5 (236), 6 (126), 3 (83), 8 (38), 1 (25), 14 (16), 7 (15) και 9 (2). Από τα δημόσια κτίρια έναν αξιόλογο αριθμό έδωσε το Πρυτανείο (76) και πολύ μικρότερο το Καταγώγιο (16), η Βόρεια (5) και η Δυτική Στοά (3). Αρκετοί σκύφοι προήλθαν επίσης από τους δρόμους 6 (59) και 7 (41) καθώς και από τον αποχετευτικό διάδρομο μεταξύ των σπιτιών 5-10 (44). Αισθητά λιγότεροι προήλθαν από τον κεντρικό δρόμο (3), τον αποχετευτικό διάδρομο του σπιτιού 8 (9) και τους αντίστοιχους διαδρόμους μεταξύ των σπιτιών 1-2 (6) και 14-15 (4).

Ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν και κατά την εκσκαφή των θεμελίων για την ανέγερση του φυλακείου της Κασσώπης (11), ενώ υπάρχουν και τυχαία ευρήματα (3). Όσον αφορά τις μήτρες, τέσσερις (4) προήλθαν από το δρόμο 7, δύο (2) από το σπίτι 2 και ανά μία (1) από το δρόμο 6, τα σπίτια 3, 4 και το Καταγώγιο.

¹ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1954, σ. 208

² *Gravani, Polis I.*

Τα νομίσματα

Στις νεότερες ανασκαφές βρέθηκαν 1512 Ηπειρωτικά και ξένα νομίσματα, τα περισσότερα καλά διατηρημένα και στην πλειονότητά τους χάλκινα¹. Σύμφωνα με τις ταυτίσεις της διευθύντριας του Νομισματικού Μουσείου Μ. Οικονομίδου-Καραμεσίνη, που μελετά τα νομίσματα από την Κασσώπη, τα πιο πολλά ανήκουν στον 3ο και στο πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ. Μια άλλη διαπίστωση είναι ότι τα Ηπειρωτικά νομίσματα είναι διπλάσια αυτών που προέρχονται από άλλες περιοχές². Την πρώτη θέση μεταξύ των νομισμάτων που βρέθηκαν κατέχουν οι κοπές του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.) και τη δεύτερη αυτές της Αμβρακίας (238-168 π.Χ.)³. Τα ελληνιστικά νομίσματα της Κασσώπης αντιπροσωπεύουν μικρό ποσοστό, ενώ αυτά των ετών 342-330/25 π.Χ. κατέχουν την πρώτη θέση μεταξύ των νομισμάτων που ανήκουν στον 4ο αι. π.Χ.⁴. Από τα νομίσματα που χρονολογούνται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους προηγούνται οι κοπές του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ.⁵

Αξιοσημείωτη είναι η αναγνώριση από τη Μ. Οικονομίδου-Καραμεσίνη ενός σπάνιου νομισματικού τύπου της Συμμαχίας των Ηπειρωτών και η απόδοσή του στη νομισματοκοπία του Αλεξάνδρου Α' του Μολοσσού, γεγονός που οδηγεί πιθανότατα στην αναχρονολόγηση της Συμμαχίας των Ηπειρωτών⁶.

¹ Για τα νομίσματα από τις νεότερες ανασκαφές στην Κασσώπη βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 61-68, *Οικονομίδου-Καραμεσίνη*. Για τα νομίσματα της πρώτης ανασκαφικής περιόδου δεν έχουμε συγκεκριμένες πληροφορίες· σχετικά βλ. *Σ.Δάκαρης*, ΠΑΕ 1952, σ. 347-348.

² Στην Κασσώπη βρέθηκε μια μεγάλη ποικιλία νομισματικών τύπων από διάφορες περιοχές και πόλεις, όπως Ιλλυρία, Μακεδονία, Θεσσαλία, Ακαρνανία, Αιτωλία, Βοιωτία, Λοκρίδα, Φωκίδα, Χαλκίδα, Ιστιαία, Αθήνα, Αίγινα, Σαλαμίνα, Κόρινθο, Σικυώνα, Πάτρα, Φλιούντα, Ήλιδα, Άργος, Σπάρτη, Κύθηρα, Ζάκυνθο, Λευκάδα, Κέρκυρα, Ρώμη, Κάτω Ιταλία, Σικελία, Καρχηδόνα, Αλεξάνδρεια, Σάμο, Σμύρνη, Ελαία, Μ.Ασία. κ.ά.· *Οικονομίδου-Καραμεσίνη*, σ. 136.

³ Τα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών αντιπροσωπεύουν ποσοστό περίπου 34,99% επί του συνόλου, ενώ αυτά της Αμβρακίας περίπου 21,72%· *Οικονομίδου-Καραμεσίνη*, σ. 136.

⁴ *Οικονομίδου-Καραμεσίνη*, σ. 136. Για τη νομισματοκοπία της Κασσώπης βλ. *Franke, AME*, σ. 52-84.

⁵ Για τη νομισματοκοπία του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. βλ. *Franke, AME*, σ. 218-237.

⁶ Το μοναδικό γνωστό αντίτυπο αυτού του νομισματικού τύπου συμπεριλαμβάνεται στο SNG της Κοπεγχάγης ως τύπος συρακούσιος, της εποχής της Γ' Δημοκρατίας (345-317 π.Χ.), επειδή συνδέεται τυπολογικά με τα σικελιωτικά νομίσματα, όπως άλλωστε και το νόμισμα από την Κασσώπη· *Μ. Οικονομίδου-Καραμεσίνη*, "Χάλκινο νόμισμα των Ηπειρωτών από τις ανασκαφές της αρχαίας

Η διαπίστωση αυτή, σε συνδυασμό και με άλλες παρατηρήσεις που έγιναν κατά το συσχετισμό των συνευρημάτων από τις διάφορες οικοδομικές φάσεις¹, αποδειχνει ότι η συστηματική μελέτη των νομισμάτων της Κασσώπης μπορεί να φέρει στο φως νέα στοιχεία για την τεχνοτροπία και τη χρονολόγηση και άλλων Ηπειρωτικών νομισματοκοπειών.

Οι ενσφράγιστες λαβές αμφορέων.

Στις νεότερες ανασκαφές βρέθηκαν ελάχιστες ενσφράγιστες λαβές αμφορέων. Μεταξύ αυτών αναγνωρίστηκαν και λαβές θασιακής και ροδιακής προέλευσης, οι οποίες, αν και χρονολογούνται με ασφάλεια, δε βρέθηκαν σε καίρια σημεία². Οι υπόλοιπες προέρχονται από άγνωστα

Κασσώπης", *ΗπΧρον* 26 (1984), σ. 39-42, πίν. 11, *Oikonomidou-Karamesini*, σ. 134, 136, εικ. 134, 5. Η απόδοση του νομίσματος αυτού από τη Μ. Οικονομίδου στη νομισματοκοπία του Αλεξάνδρου Α' τεκμηριώνει παλιότερη άποψη του Σ. Δάκαρη, σύμφωνα με την οποία η Συμμαχία των Ηπειρωτών πρέπει να συγκροτήθηκε κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Αλεξάνδρου (344/42-234/33 π.Χ.) και όχι μετά το θάνατό του (329/25-234/33 π.Χ.), όπως υποστήριξε ο P. Franke. Σχετικά βλ. *Franke, AME*, σ. 116-133, πίν. 12-16, Σ. Δάκαρης, «Οι αρχές της νομισματοκοπίας στην αρχαία Ήπειρο» *ΗπΧρον* 22 (1980), σ. 26, σημ. 2, του ίδιου «Ωκύπτερα», *ΗπΧρον* ό.π., σ. 33, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 63-64. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 8.

¹ Η ύπαρξη μιας χάλκινης δραχμής της Κασσώπης των ετών 342-330/25 π.Χ. ανάμεσα σε δεκαεπτά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.) πιθανότατα υπονοεί τη μακρά κυκλοφορία ορισμένων κοπών του 4ου αι. π.Χ. Το μικρό αυτό εύρημα (θησαυρός;) δημιουργεί το εύλογο ερώτημα μήπως και η κοπή των ελληνιστικών νομισμάτων της Κασσώπης, που ο Franke χρονολογεί με επιφύλαξη στα 215-195 π.Χ., συνεχίστηκε ως το 168 π.Χ. Παράλληλα η παρουσία νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών, της νομισματοκοπίας προ του 168 π.Χ., σε στρώματα που χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο αποδειχνει ότι ήταν σε χρήση και μετά την κατάκτηση της Ηπείρου από τους Ρωμαίους, τουλάχιστον ως το 148 π.Χ., όταν δόθηκε ξανά το δικαίωμα κοπής νομίσματος στο Κοινό των Ηπειρωτικών φύλων. Τέλος η ανεύρεση ορισμένων νομισματικών τύπων της Αμβρακίας σε στρώματα των αρχών του 3ου αι. π.Χ. φανερώνει ότι η παραδοσιακή χρονολόγησή τους στα 238-168 π.Χ. δεν τεκμηριώνεται στρωματογραφικά. Για την πρώτη περίοδο της νομισματοκοπίας της Κασσώπης βλ. *Franke, AME*, σ. 52-61, ομάδες I-III, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 62-63. Για τα νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων από την Κασσώπη, και συγκεκριμένα για τις ομάδες V-IX που αναφέρονται παραπάνω, βλ. *Franke, AME*, σ. 76-80. Σχετικά βλ. επίσης *Hammond, Epirus*, σ. 644-648, *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 177. Για τα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών προ του 168 π.Χ. και μετά το 148 π.Χ. βλ. *Franke, AME*, σ. 134-217, 218-237. Για τη νομισματοκοπία στην Ήπειρο κατά την εικοσαετία 168-148 π.Χ. βλ. τελευταία *Δάκαρης, Πολιτική*, σ. 14-15. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τα νομίσματα της Αμβρακίας βλ. *Γραβάνη, Κεραμική*, σημ. 70-75, 85, 90, *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, Αμβρακία, Άρτα* 1992, σ. 127-132.

² Για τις ενσφράγιστες λαβές των θασιακών και των ροδιακών αμφορέων βλ. *Y. Garlan*, «Prolégomènes à un nouveau corpus de timbres amphoriques thasiens», *Céramiques hellénistiques et romaines II, Annales Littéraires de l'Université de Besançon* 331, Paris 1987, σ. 73-86, του ίδιου, *Vin et amphores de Thasos*, Paris 1988, *J.V. Empereur*, "Η χρονολόγηση των ροδιακών αμφορέων στην ελληνιστική περίοδο", *Πρακτικά Β' ΕπισυνΕλλΚ*, Αθήνα 1990, σ. 199-209. Για τις ενσφράγιστες λαβές εισηγμένων

εργαστήρια, τα οποία θα πρέπει να αναζητηθούν ή στις γειτονικές περιοχές¹ ή στην ίδια την Κασσώπη.

Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας, ο πολύ μικρός αριθμός λαβών εισηγμένων αμφορέων μαρτυρεί ότι η εγχώρια κατανάλωση κρασιού και λαδιού στην Κασσώπη καλύπτονταν από την τοπική παραγωγή². Όπως φανερώνει το πλήθος και η ποικιλία των αγγείων πόσεως που βρέθηκαν στις ανασκαφές³, καθώς και ένας σημαντικός αριθμός αμφορέων και πίθων τοπικής προέλευσης⁴, η παραγωγή αυτών των προϊόντων ήταν μεγάλη. Άλλωστε η απεικόνιση της κεφαλής του Διονύσου και του αμφορέα ως συμβόλων σε ορισμένους τύπους νομισμάτων της Κασσώπης (215-195 π.Χ.)⁵ φανερώνει επίσης ακμή της αμπελουργίας⁶, η οποία, παράλληλα με την ελαιουργία⁷, ασκείται με επιτυχία στην περιοχή ως σήμερα.

αμφορέων που βρέθηκαν στην Ήπειρο βλ. Α. Βλαχοπούλου - Οικονόμου, «Έντυπες σφραγίδες σε λαβές αμφορέων από το Νεκρομαντείο του Αχέροντα και τη Δωδώνη», Δωδώνη 8 (1979), σ. 279-297, Γραβάνη, Κεραμική, σημ. 31, 122, 136.

¹ Ο μεγάλος αριθμός ενσφράγιστων λαβών αμφορέων τοπικής προέλευσης που βρέθηκαν πρόσφατα στην αρχαία πόλη της Λευκάδας πιθανότατα υποδηλώνει ισχυρό εξαγωγικό εμπόριο. Σχετικά βλ. Ι. Ανδρέου, «Ελληνιστική Κεραμική Λευκάδος». Πρακτικά Β' ΕπΣυνΕλλΚ, Αθήνα 1990, σ. 54-57.

² Εκτός από τη μεταφορά λαδιού και κρασιού οι αμφορείς χρησιμοποιούνταν και για τη μεταφορά ελιών, ξηρών καρπών και ψαριών. Γενικά για τους αμφορείς βλ. C.G. Koehler, «Handling of Greek Transport Amphoras», BCH Suppl. XIII, 1986, σ. 49-67, J.Y. Empereur-A. Hesnard, «Les amphores hellénistiques», Céramiques hellénistiques et romaines II, Annales Litteraires de l'Université de Besançon 331, Paris 1989, σ. 9-71.

³ Εκτός από τους ανάγλυφους σκύφους στις ανασκαφές της νεότερης περιόδου βρέθηκαν και βαθιές κωνικές φιάλες με ανάγλυφα εμβλήματα στο εσωτερικό του πυθμένα· σχετικά βλ. Gravani, *Polis I*, εικ. 130.7-8, 131, 132.

⁴ Δάκαρης, *Κασσώπη*, πίν. 12α, Hoepfner-Schwandner, εικ. 109, Gravani, *Polis I*, σ. 123, σημ. 207.

⁵ Franke, *AME*, ομάδα IX, σ. 64, 67-68, 79-80. Σχετικά βλ. Σούλη, *Λατρείες*, σ. 117-118.

⁶ Για την παραγωγή κρασιού στην Κασσώπη βλ. Hammond, *Epirus*, σ. 647-648.

⁷ Κατά το Δάκαρη η ανεύρεση απανθρακωμένων πυρήνων ελαικάρπου στο σπίτι 8 έχει σχέση με την καλλιέργεια της ελιάς στην αρχαία Κασσώπη· Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 82.

Η κεραμική

Όπως τονίστηκε στην πρώτη συνοπτική παρουσίαση του συνόλου της κεραμικής που βρέθηκε στην Κασσώπη κατά τις νεότερες ανασκαφές¹, η παραγωγή κεραμικής, στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, φαίνεται ότι ακολουθεί χωρίς ιδιαίτερες αποκλίσεις το ρεύμα της ελληνιστικής "κοινής", όπως καθορίζεται από τη διάδοση τύπων και εικόνων σε ολόκληρο τον ελλαδικό και κυρίως το βορειοδυτικό χώρο. Στη μέση ελληνιστική περίοδο, η βιοτεχνία αυτή εμφανίζεται ιδιαίτερα ευαίσθητη στις διάφορες τάσεις που επικρατούν τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή· μέσα όμως από την επιλογή σχημάτων, διακόσμησης και θεμάτων εκφράζει καθαρά τις τοπικές προτιμήσεις, που διαμορφώνουν και την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των τοπικών εργαστηρίων.

Η ύπαρξη τοπικής παραγωγής στην Κασσώπη με ιδιαίτερα μορφολογικά και εικονογραφικά χαρακτηριστικά έδειχνε εκ πρώτης όψεως ότι δε θα επέτρεπε τη χρησιμοποίηση της κεραμικής ως μέσου χρονολόγησης πριν από την τελική της δημοσίευση². Ωστόσο, σύντομα έγινε φανερό ότι, μέχρι τη διεξοδική μελέτη του συνόλου της κεραμικής και την εξέταση όλων εκείνων των παραμέτρων και συντελεστών που οδηγούν στον καθορισμό σταθερών εξελικτικών σειρών αγγείων, η κεραμική, ως ένα ορισμένο βαθμό, θα μπορούσε να καταθέσει προς όφελος της χρονολόγησης μια αξιόπιστη μαρτυρία³.

Στην πρώιμη και στη μέση ελληνιστική περίοδο η συμβολή της κεραμικής στη μελέτη της στρωματογραφίας προήλθε κυρίως από όσες κατηγορίες κεραμικής και είδη αγγείων τοπικής προέλευσης φαίνεται ότι ακολουθούν την ίδια εξέλιξη που παρατηρείται σε περιοχές όπου έχει ήδη διαγραφεί με σχετική ασφάλεια⁴.

¹ Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από τις πιο χαρακτηριστικές κατηγορίες κεραμικής και είδη αγγείων που βρέθηκαν στην Κασσώπη κατά τη δεύτερη ανασκαφική περίοδο βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 123-134, πίν. 127-133, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 113-116. Για την κεραμική που βρέθηκε στην Κασσώπη κατά τη διάρκεια των πρώτων ανασκαφών βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 112.

² Τις πρώτες παρατηρήσεις για τη φυσιογνωμία των τοπικών εργαστηρίων της Κασσώπης στα ελληνιστικά χρόνια βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 132.

³ Για τα προβλήματα της χρονολόγησης της ελληνιστικής κεραμικής βλ. τελευταία *Γραβάνη, Προβλήματα έρευνας*.

⁴ Είναι ενδιαφέρον ότι η διεύρυνση των κατώτατων χρονικών ορίων της αττικής κεραμικής του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., που επιβλήθηκε από τα νεότερα ευρήματα, παρατηρείται και σε ορισμένους τύπους αγγείων της Κασσώπης, όπως

Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, η ερυθροβαφής κεραμική, τύπου Eastern Sigillata A, η τεφρόχρωμη κεραμική καθώς και η ρωμαϊκή Sigillata¹ αναδείχθηκαν σε σημαντικότερο εύρημα κατά τους στρωματογραφικούς συσχετισμούς, κυρίως στις περιπτώσεις εκείνες που η νομισματική μαρτυρία υπήρξε ανεπαρκής ή παραπλανητική². Αξιόλογα χρονολογικά στοιχεία πρόσφεραν επίσης και τα κατά κανόνα τροχήλατα λυχνάρια, μολονότι φαίνεται ότι παρουσιάζουν περιορισμένη ποικιλία τύπων³.

Οι ακροκέραμοι

Τα διακοσμημένα μέτωπα των ηγεμόνων και κορυφαίων κεράμων που βρέθηκαν στην Κασσώπη, στις ανασκαφές και των δύο περιόδων, κατατάσσονται από την Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου στον τύπο «άνθους λωτού-ελίκων», ο οποίος απαντά στην Ήπειρο από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και επιβιώνει ως το β' μισό του 2ου αι. π.Χ.⁴. Χρονολογούνται από την ίδια ως εξής:

σκύφους, πινάκια, άωτα σκυφίδια, τα οποία επιβιώνουν στον 3ο αι. π.Χ. για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Παράλληλα στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο εμφανίζονται νέες παραλλαγές σχημάτων και νέα σχήματα, που με τη σειρά τους ή παραμερίζονται από άλλα ή επικρατούν και εξελίσσονται. Ορισμένα από αυτά, όπως οι πυξίδες και τα μυροδοχεία, βρίσκουν τα ακριβή τους παράλληλα σε περιοχές της Ηπείρου και της βορειοδυτικής Ελλάδας που κάποτε προσφέρουν ασφαλή στοιχεία για τη χρονολόγηση. Για τη μέση ελληνιστική περίοδο ένα χρονικό όριο με ιδιαίτερη σημασία είναι το 225 π.Χ., όταν για πρώτη φορά κατασκευάζονται ανάγλυφοι σκύφοι από Αθηναίους κεραμείς. Αντίθετα η χάραξη στα γεωμετρικά κοσμήματα της κεραμικής της κατηγορίας "Δυτικής κλιτύος" εμφανίζεται στην Κασσώπη σε πρωιμότερο στάδιο απ' ότι στην Αττική, όπως συμβαίνει και αλλού στην Ήπειρο, καθώς και σε ορισμένες περιοχές της βορειοδυτικής Ελλάδας. Σχετικά βλ. *Gravani, Polis I, Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 112-116.

¹ Για την κεραμική αυτής της περιόδου βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, 132, πίν. 133, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 114.

² Στις περιπτώσεις αυτές ή δε βρέθηκαν καθόλου νομίσματα ή βρέθηκαν μόνο νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών που χρονολογούνται προ του 168 π.Χ.

³ Εκτός από εκείνους τους τύπους που επιβιώνουν από τον 4ο αι. π.Χ. κατά τα πρότυπα των αττικών, τα περισσότερα ελληνιστικά λυχνάρια που βρέθηκαν στην Κασσώπη φαίνεται ότι αναπαράγουν τους τύπους X και XII της Κορίνθου, που είναι χαρακτηριστικοί για τη μέση ελληνιστική περίοδο. Συγγενή τυπολογικά τους παράλληλα απαντούν επίσης στον ευρύτερο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο. Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο εξαίρεση αποτελούν ελάχιστα εισηγμένα λυχνάρια, κατασκευασμένα με μήτρα, που είναι όμως σημαντικά για τη χρονολόγηση. Για τα λυχνάρια από την Κασσώπη βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν. 128.7, a-f, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 114.

⁴ Βλαχοπούλου - Οικονόμου.

Επτά θραύσματα τοποθετούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και αποδίδονται στο δημόσιο κτίριο κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιο¹. Από τα υπόλοιπα, τα περισσότερα χρονολογούνται στο β' μισό και ίσως στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και συνδέονται με τη μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται κατά την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.)². Από αυτά σαρανταεννιά θραύσματα αποδίδονται στο Καταγώγιο³, επτά με πιθανότητα στη Βόρεια Στοά⁴, ενώ για δεκαοκτώ η απόδοση δεν είναι δυνατή, επειδή προέρχονται είτε από παλιές ανασκαφές, χωρίς στρωματογραφικές ενδείξεις, είτε από τις πρόσφατες, αλλά από επιχώσεις ή διαταραγμένα στρώματα⁵. Τέλος ένα μοναδικό, κακότεχνο μέτωπο χρονολογείται μετά το 148 π.Χ. και θεωρείται ενδεικτικό για την προχειρότητα της ανοικοδόμησης κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο⁶.

¹ Πρόκειται για θραύσματα αμφίπλευρων ακροκεράμων. Οι δυο από αυτές φέρουν στο β' μέτωπο μια παραλλαγή της διακόσμησης του τύπου «άνθους λωτού-ελίκων», που χρονολογείται από την Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Η χρησιμοποίηση παλιότερου τύπου στη διακόσμηση ερμηνεύεται από την ίδια με δυο πιθανότητες: α) ότι ο τύπος διατηρήθηκε εξαιτίας του συντηρητισμού της Ηπείρου και β) ότι χρησιμοποιήθηκαν παλιότερες μήτρες· Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 48-52, 126-131, 282. Τις διαφορές απόψεις για τον τύπο και την αρχιτεκτονική του κτιρίου που αποκαλύφθηκε κάτω από το ελληνιστικό Καταγώγιο βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 34-37, Hoepfner-Schwandner, σ. 91-92, εικ. 77.

² Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 282.

³ Για τα θραύσματα αυτά είναι πιθανή η χρονολογική τοποθέτηση στο β' μισό και ίσως στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., χωρίς να είναι δυνατό να αποκλεισθεί η χρονολόγηση στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ., επειδή η προσπάθεια αναγνώρισης ακριβών παραλλήλων από άλλες περιοχές έχει αποβεί κατά τη συγγραφέα άκαρπη. Στη δεύτερη περίπτωση η ύπαρξη στη στέγη του ελληνιστικού Καταγώγιου ακροκεράμων αρχαιότερης τεχνολογίας δικαιολογείται είτε με την υπόθεση ότι χρησιμοποιήθηκαν παλιότερες μήτρες, είτε με τη λιγότερο πιθανή άποψη, κατά την ίδια, ότι αυτές ανήκουν στη στέγη του αρχαιότερου κτιρίου κάτω από το Καταγώγιο, παράλληλα με τις αμφίπλευρες ακροκεράμους και χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση στη στέγη του ελληνιστικού Καταγώγιου· Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 159-164.

⁴ Στη βάση των μετώπων αυτών των ακροκεράμων, ανάμεσα σε δυο κατακόρυφες, σιγμοειδείς, αντωπές έλικες, απεικονίζεται η αραπαγή του Γανυμήδη από τον αετό. Στην παράσταση αυτή αναγνωρίζεται η επίδραση κατωιταλιωτικών προτύπων· Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 165-183, 282.

⁵ Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 188-210, 282. Από τα δεκαοκτώ θραύσματα τα δεκατέσσερα αποδίδονται σε ξεχωριστή στέγη, της οποίας οι ακροκέραμοι φέρουν στο κάτω μέρος του μετώπου το σύμβολο του Κοινού των Ηπειρωτών, τον αετό, πάνω σε σχηματοποιημένο διπλό κεραυνό· Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 192-210.

⁶ Το κακότεχνο αυτό ανθεμωτό μέτωπο φέρει κατά μήκος του κατακόρυφου μίσχου την υπογραφή του τεχνίτη "ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ". Κάτω από το ανθέμιο φέρει παράσταση αετού πάνω σε σχηματοποιημένο διπλό κεραυνό. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, σ. 254-265, 283.

3. Η ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ: ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΣΤΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ

Γενική στρωματογραφία

Οι συστηματικές ανασκαφές στην Κασσώπη δεν απέδωσαν πάντα επαρκείς και ασφαλείς στρωματογραφικές ενδείξεις. Η προσεκτική εξέταση της στρωματογραφίας σε συνδυασμό με τη Φυσική Γεωγραφία της περιοχής αποκάλυψε ότι η αιτία πρέπει να αναζητηθεί κυρίως στα γεωλογικά και γεωμορφολογικά φαινόμενα που έδρασαν και δρουν εδώ ακόμα και σήμερα.

Το υπέδαφος της Κασσώπης συνίσταται από ασβεστολιθικά πετρώματα Λιασίου ηλικίας (ασβεστόλιθοι Παντοκράτορος), που «επικάθηνται» σε νεότερα γεωλογικά αργιλικά πετρώματα (μάργες Βουρδιγαλίου ηλικίας)¹. Η "εφίπτευση" των παλιότερων γεωλογικά ασβεστολίθων στις νεότερες μάργες οφείλεται στην επίδραση ενδογενών τεκτονικών δυνάμεων, οι οποίες αλλού μετατόπισαν ολόκληρα τεμάχη και αλλού δημιούργησαν ρήγματα και μεταπτώσεις, με αποτέλεσμα η περιοχή να εμφανίζεται έντονα διαταραγμένη τεκτονικά². Παράλληλα στη διαμόρφωση του αναγλύφου συνέβαλαν και εξακολουθούν να συμβάλλουν και εξωγενείς παράγοντες. Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι η διαβρωτική - διαλυτική δράση του νερού στα ασβεστολιθικά πετρώματα, που είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλές από τις χαρακτηριστικές μορφές των γνωστών ως "καρστικών φαινομένων", όπως διακλάσεις, ρωγμές, σπήλαια, καταβόθρες κ.ά³. Χαρακτηριστικές εξάλλου για τις καρστικές περιοχές είναι και οι πηγές, που γι' αυτό το λόγο

¹ Σχετικά βλ. *Institut de Geologie et Recherches du Sous Sol-Athènes – Institut Français du Pétrole-Mission Grèce : Étude géologique de l'Épire (Grèce Nord-Occidentale)*, Paris 1966, σ. 249, πίν. 8g.

² Για τη Γεωμορφολογία και τη Φυσική Γεωγραφία της περιοχής βλ. *B. Bousquett, La Grèce Occidentale, Interpretation géomorphologique de l'Épire, de l'Akarnanie et les îles ioniennes*, Διδακτορική διατριβή, Paris 1976.

³ Για τα καρστικά φαινόμενα βλ. *Π. Ψαριανός, Φυσική Γεωγραφία*, Αθήνα 1969, σ.201-202, *J. Zottl, Karsthydrologie*, Wien 1974, *K.H. Pfeffer, Karstmorphologie*, Erträge der Forschung 1978. Σχετικά βλ. επίσης παραπάνω σημ. 9.

αφθονούσαν στην αρχαία Κασσώπη και εξακολουθούν να υδρεύουν ως σήμερα τα γειτονικά χωριά Καμαρίνα και Κρυοπηγή¹.

Η έντονη καρστικοποίηση του ασβεστολίθου ήταν και εξακολουθεί να είναι η κύρια αιτία για τις κατακρημνίσεις, τις καθιζήσεις και κυρίως τις κατολισθήσεις που πλήττουν ως τις μέρες μας την περιοχή². Στην αρχαία πόλη ως αποτέλεσμα των καρστικών φαινομένων πρέπει να ερμηνευτούν η κατακρήμνιση βράχων από την Ακρόπολη στο κοίλο του θεάτρου, τα ρήγματα στον ασβεστόλιθο κάτω από το Καταγώγιο, τα ρήγματα στην Αγορά, η καθίζηση του εδάφους σχεδόν παντού, που δημιουργήσε ανωμαλίες στους δρόμους και εμφανείς ρωγμές στους εξωτερικούς τοίχους των περισσότερων οικοδομημάτων, και τέλος η κατολίσθηση τμημάτων της Αγοράς, του Πρυτανείου, του Βουλευτηρίου και του νότιου τείχους³.

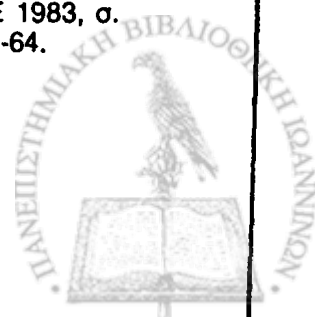
Οι κατολισθήσεις αποτελούν το μεγαλύτερο κίνδυνο για την καταστροφή των ερειπίων της Κασσώπης στο μέλλον, επειδή διευκολύνονται από τη μεγάλη κλίση του εδάφους από βορρά προς νότο, σε συνδυασμό με τα μη διαπερατά στο νερό αργιλικά πετρώματα που υπόκεινται των ασβεστολιθικών (μάργες). Έτσι το νερό, αφού διαπεράσει τον ασβεστόλιθο και φθάσει στη μάργα, κυλάει ανάμεσα από τα δυο πετρώματα και δημιουργεί για τα ήδη αποκομμένα ασβεστολιθικά τεμάχια μια κατεξοχήν ολισθηρή επιφάνεια. Συγχρόνως, επειδή τα αργιλικά υλικά και τα οξειδία του σιδήρου που περιέχονται στον ασβεστόλιθο δεν υπόκεινται στη διαλυτική - διαβρωτική δράση του νερού, δημιουργείται στην επιφάνεια του ασβεστολίθου ένα στρώμα κόκκινου πηλού, γνωστού ως "terra rossa"

Όπως διαπιστώθηκε από τις στρωματογραφικές τομές, που έγιναν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών ως το στερεό, οι τοίχοι των αρχαιότερων οικοδομικών φάσεων, συνήθως του 4ου αι. π.Χ., θεμελιώνονται πάνω στον κόκκινο πηλό (terra rossa) ή πάνω στο φυσικό βράχο.

¹ Για την ύδρευση της αρχαίας Κασσώπης βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 71, *Hoepfner - Schwandner*, σ. 85-86.

² Χαρακτηριστική είναι η καθίζηση-κατολίσθηση μεγάλου τμήματος του δημόσιου δρόμου που συνδέει το χωριό Καμαρίνα με τη μονή Ζαλόγγου, κάτω ακριβώς από την αρχαία Αγορά της Κασσώπης. Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούνται και στην ευρύτερη περιοχή, όπως στη νέα παραλιακή οδό Πρέβεζας-Πάργας-Ηγουμενίσσας, στο τμήμα από την Καστροσυκιά ως τη Λυγιά.

³ Σχετικά βλ. *Σ.Δάκαρης*, ΠΑΕ 1980, σ. 28, ΠΑΕ 1982, σ. 81-82, ΠΑΕ 1983, σ. 69. Βλ. επίσης *Δάκαρης Κασσώπη*, σ. 30-31, εικ. 3, *Hoepfner-Schwandner* εικ. 63-64.

Μια άλλη διαπίστωση είναι ότι ο κόκκινος πηλός χρησιμοποιείται για την κατασκευή δαπέδων και ωμοπλίνθων κατά τις αρχαιότερες οικοδομικές φάσεις¹. Στις νεότερες από αυτές τα δάπεδα στρώνονται συνήθως με έναν κιτρινωπό πηλό, που προέρχεται από τα εκτεταμένα αυτόχθονα κοιτάσματα μαργών. Στα ελληνιστικά χρόνια από το ίδιο υλικό κατασκευάζονται και οι ωμόπλινθοι της ανωδομής, τα κεραμίδια της στέγης καθώς και η πλειονότητα των κεραμικών ευρημάτων².

Τα δάπεδα των τελευταίων οικοδομικών φάσεων αποκαλύπτονται συνήθως κάτω από τα κεραμίδια της στέγης, τα οποία σκεπάζει ένα παχύ στρώμα κιτρινωπού πηλού, που προέρχεται από τη διάλυση των ωμοπλίνθων. Το στρώμα του κιτρινωπού πηλού επιστέφεται από ένα στρώμα μαύρου χώματος με φερτά υλικά (επιχώσεις) και humus. Υπάρχουν όμως και οικοδομήματα, όπου τα νεότερα δάπεδα έχουν παρασυρθεί από τη διάβρωση, εξαιτίας της κλίσης του εδάφους.

Η στρωματογραφία δεν είναι καλή στα οικοδομήματα που είναι κτισμένα σε επικλινές έδαφος, συνήθως στα ψηλότερα σημεία της πόλης. Τα σπίτια 3,6,7 και 9³, μολονότι εδράζονται σε δυο ή τρία βαθμιδωτά επίπεδα, τεχνητά διαμορφωμένα με τη λάξευση του βράχου, έχουν υποστεί τις συνέπειες της διάβρωσης, η οποία όχι μόνο παρέσυρε τις πιο πολλές από τις νεότερες επιχώσεις, αλλά σε ορισμένα από αυτά προσέβαλε ακόμα και την επιφάνεια του ασβεστολίθου (σπίτια 6 και 9)⁴. Όμως, και στις περιπτώσεις εκείνες που η διάβρωση δεν προχώρησε ως το στερεό, ελάχιστα είναι τα ίχνη των παλιότερων οικοδομικών φάσεων που διασώζονται. Τα περισσότερα καταστράφηκαν από τη βαθιά θεμελίωση των μεταγενέστερων τοίχων και τους καθαρισμούς του φυσικού βράχου, που

¹ Αντίστοιχα συμπεράσματα βλ. επίσης Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 364, ΠΑΕ 1953, σ. 169, σημ. 1. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης Κασσώπη, σ. 43, Hoepfner-Schwandner, σ. 115.

² Για τη χρήση ωμοπλίνθων και οπτοπλίνθων βλ. Δάκαρης Κασσώπη, σ. 32, Hoepfner-Schwandner, σ. 115, σημ. 196.

³ Για τις ανασκαφές στο σπίτι 3 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ. 104-106, ΠΑΕ 1979, σ. 114-116. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 52-54 (σποραδικά), Hoepfner - Schwandner, σ. 112, 116, 119-120. Για τις ανασκαφές στα σπίτια 6,7 και 9 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 79-80, 84, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 41, 52-53, 57-58 (σποραδικά), Hoepfner Schwandner, σ. 109, εικ. 104. Για τη στρωματογραφία των σπιτιών που αναφέρονται εδώ βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

⁴ Στα σπίτια 6 και 9 η διάβρωση στην επιφάνεια του ασβεστολίθου, έχει δημιουργήσει γλυφές (carrén), που είναι από τις χαρακτηριστικές μορφές των καρστικών φαινομένων (διεξοδικότερα βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια).

σε πολλούς χώρους, εξαιτίας της υψομετρικής διαφοράς, χρησίμευσε ως δάπεδο για μεγάλο χρονικό διάστημα (σπίτια 3 και 7)¹.

Η παραπάνω πρακτική σε συνδυασμό με τη συνεχή κατοίκηση τριών και πλέον αιώνων είναι η κύρια αιτία που ορισμένα οικοδομήματα, αν και κτισμένα σε σχετικά ομαλό έδαφος, δεν παρουσιάζουν την αναμενόμενη στρωματογραφία (σπίτια 2 και 4)². Παράλληλα υπάρχει και μια κατηγορία οικοδομημάτων που διασώζουν λιγοστές επιχώσεις, παρ' όλο που έζησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, κυρίως επειδή ανακατασκευάστηκαν από τη βάση τους (σπίτια 8 και 14)³.

Φτωχή στρωματογραφία παρουσιάζουν και τα δημόσια κτίρια της Αγοράς που είναι θεμελιωμένα σε επίπεδο έδαφος (Πρυτανείο, Δυτική και Βόρεια Στοά)⁴. Αντίθετα το Καταγώγιο διέσωσε μια απροσδόκητη αλληλουχία στρώσεων, εξαιτίας της κατωφέρειας του εδάφους στη νότια και στην ανατολική πλευρά του, που είχε ως αποτέλεσμα να ανυψωθεί και να ισοπεδωθεί ο χώρος κατά την ανέγερση τόσο του αρχαιότερου, όσο και του νεότερου κτιρίου⁵.

Την καλύτερη στρωματογραφία παρουσιάζουν τα οικοδομήματα που έχουν κτιστεί σε κάποια φυσική κοιλότητα του εδάφους (σπίτια 1 και 5)⁶, συνήθως

¹ Βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

² Για τις ανασκαφές στα σπίτια 2 και 4 βλ. αντίστοιχα Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ. 103-104, ΠΑΕ 1983, σ. 69-70. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 52, Hoerpfner-Schwandner, σ. 116, 119. Για τη στρωματογραφία των σπιτιών 2 και 4 βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

³ Για τις ανασκαφές στο σπίτι 8 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 82. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 57, Hoerpfner-Schwandner, σ. 108. Για τις ανασκαφές στο σπίτι 14 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 81-82. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 56-57, Hoerpfner-Schwandner, σ. 112, 116. Για τη στρωματογραφία των σπιτιών 8 και 14 βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

⁴ Για τις ανασκαφές στο Πρυτανείο και στη Δυτική Στοά βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1983, σ. 70-77. Σχετικά βλ. επίσης Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 27-31, Hoerpfner-Schwandner, σ. 87, 98-101. Για τις ανασκαφές στη Βόρεια Στοά βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ. 182-186, ΠΑΕ 1981, σ. 75, ΠΑΕ 1982, σ. 82-84, ΠΑΕ 1983, σ. 70, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 21-27, Hoerpfner-Schwandner, σ. 95-98. Για τη στρωματογραφία στα δημόσια αυτά οικοδομήματα βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

⁵ Για τις ανασκαφές στο Καταγώγιο βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 332-362, ΠΑΕ 1953, σ. 164-174, ΠΑΕ 1954, σ. 201-209, ΠΑΕ 1955, σ. 181-182, ΠΑΕ 1979, σ. 118, ΠΑΕ 1980, σ. 23-28, ΠΑΕ 1981, σ. 74, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 32-38, Hoerpfner-Schwandner, σ. 88-94. Για τη στρωματογραφία βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

⁶ Για τις ανασκαφές στο σπίτι 1 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1977, σ. 144-148, ΠΑΕ 1978, σ. 102-103, ΠΑΕ 1979, σ. 114, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 50-52, Hoerpfner-Schwandner, σ. 108-110, 112, 119-120 (σποραδικά). Για τις ανασκαφές στο σπίτι 5 βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1979, σ. 116-117, ΠΑΕ 1980, σ. 28-32, ΠΑΕ 1981, σ. 75-77, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 41, 51-52, 56, Hoerpfner-Schwandner, σ. 117-118. Για τη στρωματογραφία των σπιτιών 1 και 5 βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

στα χαμηλότερα σημεία της πόλης, γιατί συγκρατούν τις επιχώσεις κατασκευής τους (τεχνητό γέμισμα - "μπάζωμα"), καθώς και αυτές που δημιουργήθηκαν από τη χρήση του χώρου (επίπεδα ζωής - "δάπεδα") και την καταστροφή των διαφόρων οικοδομικών φάσεων. Όμως και στα οικοδομήματα αυτά, τα κατώτερα στρώματα κάποτε είναι σοβαρά διαταραγμένα από τη βαθιά θεμελίωση και τις επισκευές σε μεταγενέστερες εποχές (σπίτι 1)¹. Η επαναλαμβανόμενη αυτή πρακτική φανερώνει πιθανότατα τη μεγάλη επιθυμία των Κασσωπαίων για σταθερότητα σε περίπτωση σεισμού, οι οποίοι, όπως απέδειξε η στρωματογραφία, ήταν συχνοί στην περιοχή, εξαιτίας της ενδογενούς κινητικότητάς της και των καρστικών φαινομένων (Καταγώγιο)².

Τα ανώτερα στρώματα επίσης δεν είναι αμιγή πάντα, και για τον παραπάνω λόγο, αλλά κυρίως επειδή εκεί καταλήγουν οι επιχώσεις των οικοδομημάτων που είναι κτισμένα σε ψηλότερο επίπεδο, παρασυρμένες από τη διάβρωση (σπίτια 5 και 6)³. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των υστερότερων φάσεων είναι η ανύψωση των δαπέδων και των κατωφλιών, παράλληλα με την ανύψωση του επιπέδου των δρόμων και των αποχετευτικών διαδρόμων⁴.

¹ Βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

² Σχετικά βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

³ Βλ. παρακάτω στα οικεία κεφάλαια.

⁴ Για την ανασκαφή στους δρόμους 6 και 7 βλ. Σ.Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ. 105-106, ΠΑΕ 1980, σ. 21-23, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 17-18, Hoepfner-Schwandner, σ. 86. Για τους αποχετευτικούς διαδρόμους βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 53-54, Hoepfner-Schwandner, σ. 116.

Τα στρωματογραφικά δεδομένα κατά χώρους

α. Ιδιωτικά οικοδομήματα

Σπίτι 5

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, από τα οικοδομήματα που διέσωσαν βαθιές επιχώσεις μόνο το σπίτι 5 αποκάλυψε όλες τις οικοδομικές φάσεις, από την ίδρυσή του, γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ως την οριστική του εγκατάλειψη στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.¹

Το σπίτι 5 διέσωσε αδιατάρακτες επιχώσεις ύψους τριών μέτρων. Η μελέτη της στρωματογραφίας του απέδειξε ότι άλλαξε ριζικά λειτουργία τρεις φορές και παρουσίασε έξι διαδοχικές οικοδομικές φάσεις. (σχέδ. 6)². Στις δύο πρώτες από αυτές αντιστοιχεί η κάτοψη ενός τυπικού σπιτιού της Κασσώπης (σχέδ. 6α-β). Στις δύο επόμενες το σπίτι 5 λειτούργησε ως βιοτεχνική μονάδα με εγκαταστάσεις σιδηρουργείου, χαλκουργείου και κεραμουργείου (σχέδ. 6γ-δ). Στις δύο τελευταίες οικοδομικές φάσεις χρησιμοποιήθηκε ξανά ως ιδιωτικό σπίτι (σχέδ. 6ε-στ και 12).

Τα τρία βασικά στάδια στη ζωή του σπιτιού 5 διακρίνονται καθαρά στις στρωματογραφικές τομές που έγιναν στα περισσότερα δωμάτια ως το φυσικό: Το δάπεδο Γ ανταποκρίνεται στο αρχαιότερο σπίτι, το Β ανταποκρίνεται στο συγκρότημα των εργαστηρίων και το Α στο νεότερο σπίτι με την εστία (σχέδ. 18). Οι ανάγλυφοι σκύφοι εμφανίζονται στο δάπεδο Β· απαντούν στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου Α, στο δάπεδο Α καθώς και στο στρώμα καταστροφής που το σκεπάζει. Το στρώμα αυτό δημιουργήθηκε από τη διάλυση των πλιθαριών της ανωδομής, και απαντά συνήθως αμέσως μετά τα κεραμίδια εγκατάλειψης (σχέδ. 18, 20). Ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν και στο μαύρο χώμα της επίχωσης που επιστέφει στο στρώμα του ωχρού πηλού (σχέδ. 18). Πιθανότατα προέρχονται από σπίτια χτισμένα σε ψηλότερο επίπεδο, όπως το σπίτι 6, και παρασύρθηκαν ως εδώ με τη διάβρωση του εδάφους³.

¹ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 5 βλ. παραπάνω σημ. 6 στη σ. 36.

² *Hoepfner - Schwandner*, σ.117-119, εικ. 119

³ Σχετικά βλ. παραπάνω στη σ. 35.

Σε ορισμένους χώρους του σπιτιού 5 διακρίνονται στη στρωματογραφία και τα δάπεδα ενδιάμεσων οικοδομικών φάσεων, τα οποία ανταποκρίνονται κυρίως σε αλλαγές στην εσωτερική διαρρύθμιση του σπιτιού και των εργαστηρίων (σχέδ. 19). Στην τέταρτη οικοδομική φάση (σχέδ. 6δ) από το συγκρότημα των εργαστηρίων λειτουργεί μόνο το κεραμουργείο, το οποίο μάλιστα επεκτείνεται σε βάρος των άλλων χώρων. Οι εσωτερικές αυτές μετατροπές συνδέονται και με αλλαγές στην εξωτερική τοιχοποιία. Όπως διακρίνεται καθαρά στο βόρειο εξωτερικό τοίχο, τους μικρούς πολυγωνικούς δόμους του 4ου αι. π.Χ. αντικατέστησαν άλλοι, πολύ μεγαλύτεροι, πιθανότατα επειδή οι τελευταίοι είχαν φθαρεί από τη θερμοκρασία των κλιβάνων του μεταλλουργείου¹. Η άφθονη λατύπη που βρέθηκε στο δάπεδο Β, στα γωνιακά κυρίως δωμάτια, προέρχεται από τη λάξευση των παραπάνω δόμων (σχέδ. 18)

Το δάπεδο της τέταρτης οικοδομικής φάσης αντιστοιχεί στο δάπεδο Β₁, που διακρίνεται στις στρωματογραφικές τομές ορισμένων μόνων δωματίων (σχέδ. 19). Κατασκευάστηκε από ωχρό πηλό πάνω από πλούσιες επιχώσεις που προήλθαν από τη λειτουργία των εργαστηρίων και περιείχαν, εκτός των άλλων ευρημάτων, άφθονη στάχτη, κάρβουνο, σιδηρόμαζες και εφυσωμένα κεραμίδια. Στο δωμάτιο ι, μέσα στο παραπάνω γέμισμα σκάφτηκε ένας ορθογώνιος λάκκος διαστάσεων 0,95-0,60, ο οποίος κατέστρεψε σ' αυτό το σημείο ακόμα και το αρχαιότερο δάπεδο Γ (σχέδ. 20). Το σκάμμα ήταν επενδεδυμένο με πέντε κορινθιακές κεραμίδες εν είδει θήκης, η μία από τις οποίες έφερε την επιγραφή ΕΠΙ ΚΕΡΚΙΩΝΟΣ². Ο Σ. Δάκαρης υποστήριξε ότι προκειται για κρύπτη πολύτιμων αντικειμένων, η οποία, άγνωστο πότε και από πού, παραβιάστηκε και αφαιρέθηκαν τα τιμαλφή³. Είναι πολύ πιθανό όμως, η κατασκευή του λάκκου να έχει σχέση με τις αλλαγές που παρατηρήθηκαν στην εσωτερική διαρρύθμιση και στην εξωτερική τοιχοποιία του δωματίου 5 κατά τη τέταρτη οικοδομική φάση. Δεν αποκλείεται να έφτιαχναν εκεί μέσα λάσπη για την ανύψωση των τοίχων με ωμοπλίνθους, σύμφωνα με τη

¹ Βλ. *Hoepfner-Schwandner*, σ.117, εικ.112.

² Βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, πίν. 36β, *Δάκαρης Κασσώπη*, πίν. 12β-γ. Η επιγραφή συμπεριλαμβάνεται στο SEG 32 (1982) 1985, σ. 616. Το όνομα είναι γνωστό από επιγραφές της κυρίως Ελλάδας, της Ιλλυρίας, της Μαύρης Θάλασσας και της Μικράς Ασίας· *L. Robert*, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure Gréco - Romaine I*, Paris 1963, σ. 187-190.

³ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, σ. 31-32, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 56, πίν. 13.

συνήθη δόμηση της εποχής. Όταν η ανωδομία ολοκληρώθηκε και τοποθετήθηκε η στέγη του σπιτιού, τότε η θήκη σκεπάστηκε από τα μπάζα που ρίχτηκαν για το στρώσιμο του δαπέδου Β₁. Ανάμεσα σ' αυτά βρέθηκε σπασμένος ο ανάγλυφος σκύφος 386¹.

Το δάπεδο της αμέσως επόμενης (πέμπτης) οικοδομικής φάσης του σπιτιού (σχέδ. 6ε) αντιστοιχεί με το Α2 των στρωματογραφικών τομών και αποτελείται από κιτρινωπό πηλό ανάμικτο με τέφρα από τη λειτουργία της μεγάλης εστίας στο κέντρο του οίκου (σχέδ. 19-21). Η ριζική αλλαγή της χρήσης του σπιτιού κατά την παραπάνω οικοδομική φάση συνδέεται και με αλλαγές στην κατασκευή του. Οι περισσότεροι τοίχοι έχουν επισκευαστεί ως χαμηλά (σχέδ. 19), ενώ μερικοί νέοι έχουν κτιστεί (σχέδ. 6ε). Αξιοσημείωτο είναι ότι η δυτική πρόσοψη του σπιτιού, προς το δρόμο 6, έχει κατασκευαστεί πάνω από την πολυγωνική της βάση, με έναν ισοδομικό τοίχο από δεύτερη χρήση².

Ο τύπος του σπιτιού με την αυλή και την εστία στον κεντρικό άξονα, που είναι γνωστός στην Κασσώπη από την ίδρυσή της³, διατηρήθηκε χωρίς αξιόλογες μετατροπές και στην επόμενη, έκτη οικοδομική φάση (ή φάση της εγκατάλειψης) (σχέδ. 6στ). Οι σημαντικότερες αλλαγές είναι η διεύρυνση του οίκου και του λουτρού, μικρές προσθήκες στην εστία, καθώς και το άνοιγμα μιας επιπλέον εισόδου στον ανατολικό εξωτερικό τοίχο. Κατά την τελευταία αυτή οικοδομική φάση το δάπεδο δεν ανυψώθηκε εξίσου σε όλους τους χώρους, πιθανότατα επειδή δεν κατοικήθηκαν όλοι, γι' αυτό και η διάκρισή του δεν είναι δυνατή παντού⁴. Εξαίρεση αποτελεί το

¹ Σύμφωνα με τα ημερολόγια των ανασκαφών ο σκύφος 386 βρέθηκε στις 5-7-1980 (ομάδα 171) σε βάθος 0,94 μ. από το κατώφλι της εισόδου προς το δωμάτιο α (αυλή). Την ίδια μέρα σε βάθος 1,10 μ. (ομάδα 172) φάνηκε η πρώτη κεραμίδα της θήκης. Σ' αυτή την ομάδα οστράκων βρέθηκαν και όστρακα "προϊστορικού" τύπου, που προήλθαν από το βαθύ σκάψιμο του λάκκου κάτω από το δάπεδο Γ. Από τα παραπάνω είναι φανερό ότι ο σκύφος 386 δε βρέθηκε μέσα στη θήκη, αλλά περίπου 0,20 μ. πάνω από αυτή. Ας σημειωθεί ότι το δάπεδο Β₁ αποκαλύφθηκε στις 4-7-1980 (ομάδα 170) σε βάθος 0,52 μ. κάτω από το κατώφλι της εισόδου προς την αυλή (βλ. σχέδ. 20).

² Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, σ. 30, *Hoepfner - Schwandner*, εικ. 120.

³ Οι W. Hoepfner και E. L. Schwandner, χρησιμοποιούν για τον τύπο των σπιτιών της Κασσώπης τον όρο «Herdraumhaus»: *Hoepfner - Schwandner*, σ. 108-115. Κατά το Σ. Δάκαρη, τα σπίτια της Κασσώπης διατηρούν τον αρχαϊκό, ομηρικό τύπο του σπιτιού, με κεντρικό πυρήνα τον υψηλόροφο οίκο με την εστία στο μέσον και την αυλή. Δύο παράλληλοι τοίχοι διασταυρώνονται με δύο εγκάρσιους σχηματίζοντας 8 ή 9 χώρους: *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.38-58.

⁴ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των δωματίων d και f που χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκη οικοδομικών υλικών από δεύτερη χρήση (βλ. σχέδ. 12 και *Hoepfner - Schwandner*, εικ. 122).

πλινθόκτιστο δάπεδο του λουτρού g (σχέδ. 12), το οποίο αντιστοιχεί στο δάπεδο Α₁ των στρωματογραφικών τομών (σχέδ. 19-21). Για τον παραπάνω λόγο δεν είναι πάντα ασφαλής η απόδοση των ανάγλυφων σκύφων στο δάπεδο της πέμπτης (Α₂) ή στο δάπεδο της έκτης (Α₁) οικοδομικής φάσης.

Πιθανότατα η τελευταία οικοδομική φάση έχει σχέση με κάποια πρόχειρη και μερική ανοικοδόμηση του σπιτιού 5. Αυτό μαρτυρεί κυρίως η αμελέστατη δόμηση ορισμένων τοίχων, όπου οι ωμόπλινθοι αντικαταστάθηκαν από ακανόνιστα λιθάρια, επιχρισμένα με πηλό και αστρακωμένα εν μέρει με κεραμίδια (σχέδ. 21, χώρος g).

Ανάμεσα από το ανώτερο στρώμα της επίχωσης και το υποκείμενο στρώμα του ωχρού πηλού πρέπει να υπήρχε ακόμα ένα δάπεδο το οποίο όμως δεν μπορέσαμε να διακρίνουμε. Στο επίπεδο αυτού του δαπέδου αντιστοιχούν όσα από τα κατώφλια του σπιτιού εσωτερικά ή εξωτερικά, είναι ανυψωμένα πάνω από το δάπεδο της εγκατάλειψης (σχέδ. 19-21).

Από τη συνεξέταση των συνευρημάτων και τη στρωματογραφία των παραπάνω οικοδομικών φάσεων προέκυψε ότι το σπίτι 5 κατασκευάστηκε πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και έζησε, με την ίδια περίπου μορφή, και στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο (σχέδ. 6α-β)¹. Η λειτουργία του συγκροτήματος των εργαστηρίων χρονολογείται στη μέση ελληνιστική περίοδο (σχέδ. 6γ-δ)². Τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της

¹ Κάτω από το δάπεδο Γ στο στρώμα του κόκκινου πηλού με λατύπη από τη διάλυση του ασβεστολίθου και την επιτόπου λιθουργία, βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: 5N108/1980: Ημίδραχμο Σικυώνος, 400-300 π.Χ. (*BMC*, σ.45, αρ.111 κεξ., μονογράφημα φθαρμένο) 5N110/1980: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, ομάδα II, σ.55-61, 69-75), 5N112, 5N116/1980: Μολοσσών, 360-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.101, ομάδα IV, σειρά 1). 5N113, 5N114/1980: Φιλίππου Β', 359-336 π.Χ. φθαρμένα, 5N44/1981: Λάρισας, 400-344 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.142-143), 5N35/1980: Λευκάδας, 400-300 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 370). Για την υψηλότερη χρονολόγηση των δυο πρώτων ομάδων νομισμάτων της Κασσώπης, βλ. *Δάκαρης Κασσώπη*, σ. 62-63.

² Πάνω στο δάπεδο βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: 5N33/1980: Λευκάδας, 400-300 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 370), 5N34/1980: Συμμαχίας των Ηπειρωτών, 329/325-300 π.Χ. (*Franke, AME*, σ. 125-126, ομάδα I, και παραπάνω σημ. 37), 5N98/1980: Μολοσσών, 360-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.101 κεξ, ομάδα IV, σειρά 1), 5N102/1980: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, 297-270/265 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.129-130, ομάδα VII, σειρά I), 5N32/1981: Κορίνθου 400-146 π.Χ. (*Edwards K.M., Corinth VI*, αρ. 11), 5N41/1981: Μ. Αλεξάνδρου, 336-323 π.Χ. (*Gaebler*, πίν. XXXI, αρ.25), 5N58/1981: Μακεδόνων βασιλέων, ανώνυμο, τέλος 4ου αι. π.Χ. (*SNG, Evelp.*, αρ.1426), 5N59/1981: Λευκάδας 4ος αι. π.Χ ή 350-300 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 376), 5N60/1981: Λευκάδας, 400-300 π.Χ. (*BMC*, πίν. XXVII, αρ.7, εμπροσθότυπος δεξιά). Στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου των εργαστηρίων (B₁-B₂) βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: 5N51, 5N105/1980: Συμμαχίας των Ηπειρωτών, 297-270/265 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.129-130, ομάδες IX και VII αντίστοιχα), 5N79/1980: Μ. Αλεξάνδρου, 336-303 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.1034-5,

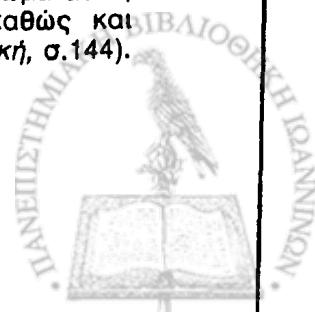

ίδιας περιόδου, και ιδιαίτερα του α' μισού του 2ου αι. π.Χ., παρουσιάζουν και τα ευρήματα για την κατασκευή του δαπέδου Α₂ της πέμπτης οικοδομικής φάσης (σχέδ. 6ε)¹. Πάνω στο δάπεδο Α₂ και στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου Α₁ της τελευταίας φάσης, όπου ήταν δυνατό να διακριθεί καθαρά (σχέδ. 6στ), απαντούν και ευρήματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου². Ευρήματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου

υστερόσημο όφισ), 5N97/1980: Κέρκυρας 4ου αι. π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 167-168), 5N99/1980: Κορίνθου, 400-146 π.Χ. (*Edwards K.M., Corinth VI*, αρ.11, εμπροσθότυπος δεξιά, σπανιότερος), 5N107/1980: Ημιδραχμο Σικυώνος (*BMC* σ.45, αρ.111 κεξ., μονογράφημα φθαρμένο), 5N120/1980: Κοινού των Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.201 κεξ., ομάδα VII), 5N6, 5N54/1981: Βουθρωτού, 3ου-2ου αι. π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.45, σπάνια), 5N7/1981: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.72, αρ.32, ομάδα II), 5N16/1981: Αμβρακίας 238-168 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.25), N30/1981: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, 280/270-235 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.132-133, ομάδα XI, αρ.96-101), N56/1981: Φωκίδας, 3ος αι. π.Χ. (*BMC*, σ.20, αρ.66 κεξ), 5NAP1/1981: Δραχμή Λευκάδας, 350-300 π.Χ. Όπου έγινε δυνατό να διακριθούν τα δάπεδα Β₂-Β₁ προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα: Στο γέμισμα Β₂ βρέθηκε το νόμισμα 5N22/1980: Κορίνθου 400-146 π.Χ. (*Edwards K.M., Corinth VI*, αρ.11, πηγασος δεξιά, σπανιότερο). Στο γέμισμα Β₁: 5N18/1980: Αμβρακίας 238-168 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.31, κεφαλή αριστερά), 5N118/1980: (τάφος θήκης στο δωμάτιο ι): Κοινού των Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.201, ομάδα VII). Πάνω στο δάπεδο Β₁: 5N26/1980: Ηπειρωτικής Συμμαχίας και Βασιλέως Πύρρου, 297-272 π.Χ. (*Franke, AME*, πίν. 54.1-9), 5N43/1980: Κέρκυρας, 229-48 π.Χ. (*SNG, Evely.*, αρ.1946), 5N83/1979: Κοινού των Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.216, ομάδα XIII).

¹ Στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Α₂, ανάμεσα σε παλιότερα νομίσματα, όπως της Κασσώπης, της Συμμαχίας των Ηπειρωτών, της Λευκάδας και του Φιλίππου Β' (βλ. παραπάνω, σημ. 78-79) υπερτερούν τα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ.) και της Αμβρακίας (238-168 π.Χ.). Πρόκειται για τους εξής τύπους νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών: 5N44/1980, (*Franke, AME*, σ.178, ομάδα II, σειρά 37), 5N16/1980, (*Franke, AME*, σ.196 κεξ., ομάδα VI, σειρά 4), 5N45, N77, N81, N139, N140, N141, N142/1980: (*Franke, AME*, σ.201 κεξ., ομάδα VII, τα δύο ανήκουν στις σειρές 2 και 8). Τα νομίσματα της Αμβρακίας είναι τα εξής: 5N12, N41, N48, N138/1980: (*SNG, Cop.*, αρ.29, 32, 25 και 23 αντίστοιχα). Από τα παραπάνω νομίσματα τα 5N138, N139, N140, N141, N142/1980 βρέθηκαν μαζί (θησαυρός;).

² Πάνω στο δάπεδο Α₂ και στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου Α₁ (όπου ήταν δυνατό να διακριθεί) απαντούν πολλά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών των ετών 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.196 κεξ., ομάδα VI και κυρίως VII). Επίσης απαντούν αρκετά νομίσματα της Αμβρακίας των ετών 238-168 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.23, 30, 33) και της Κασσώπης των ετών 215-195 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.79 κεξ., ομάδες VIII και κυρίως IX). Τα παραπάνω βρέθηκαν μαζί με αρχαιότερα νομίσματα, όπως της Κασσώπης, της Λευκάδας, του Φιλίππου Β' κ.ά. (βλ. παραπάνω σημ. 78-79). Μαζί βρέθηκαν και τα εξής νομίσματα: 5N3/1980: Θεσσαλονίκης, 187-82 π.Χ. (*Gaebler*, πίν. XXII, 23), 5N54/1980: Κορίνθου, 400-146 π.Χ. (*Edwards K.M., Corinth VI*, αρ.11,14), 5N74/1980: Θεσσαλών, 199-146 π.Χ. ή 48-27 π.Χ. (*Rogers*, σ.20, αρ.10), 5N96, N101/1980: Κοινού των Ηπειρωτών, μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Αξιοσημείωτη είναι η ανεύρεση, στο ίδιο σημείο του γεμίματος Α₁, 17 νομισμάτων μαζί, που πιθανότατα αποτελούν ένα μικρό θησαυρό. Πρόκειται για 16 νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών των ετών 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, ομάδες VI, VII, σ. 196, 201) και για ένα νόμισμα της Κασσώπης, των ετών 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.69, ομάδα II). Χαρακτηριστική για το στρώμα αυτό, είναι η παρουσία ερυθροβαφούς «περγαμηνής» ή ESA κεραμικής καθώς και τεφρόχρωμης (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, 132, πίν.133, 1-5, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ.144).

απαντούν κυρίως πάνω στο δάπεδο και στον πηλό της εγκατάλειψης¹. Στο μαύρο επιφανειακό στρώμα της επίχωσης απαντούν ανάμικτα ευρήματα, αρχαιότερα και νεότερα².

Από τα παραπάνω είναι φανερό ότι το σπίτι 5 με τη μορφή που εμφανίζεται κατά την πεμπτη και κυρίως κατά την έκτη οικοδομική φάση έζησε και στην ύστερη ελληνιστική περίοδο (σχέδ. 6ε-στ). Για το άγνωστο δάπεδο μεταξύ πηλού εγκατάλειψης και επιφανειακού στρώματος, δεν υπάρχουν στοιχεία που να τεκμηριώνουν κάποια ασφαλή χρονολόγηση³.

Τα ανασκαφικά δεδομένα σε συνδυασμό με την ιστορία της πόλης, την εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδίου και τις αλλαγές στη χρήση του σπιτιού 5, οδήγησαν στην ακριβέστερη χρονολόγηση των οικοδομικών φάσεων που μας ενδιαφέρουν για τη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων:

Η τρίτη και η τέταρτη οικοδομικές φάσεις του σπιτιού 5 εντάσσονται στη γενικότερη οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται στην Κασσώπη στα χρόνια του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ.). Για τη χρονολόγηση αυτή, εκτός των άλλων ευρημάτων, συνηγορεί και η νέα πολυγωνική τοιχοποιία του, που είναι δομημένη ακριβώς όπως στο Καταγώγιο⁴. Σύμφωνα με τα στρωματογραφικά δεδομένα των νεότερων ανασκαφών, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. πρέπει να ολοκληρώθηκε η

Αξιοσημείωτα είναι επίσης τα όστρακα της barbotine ρωμαϊκής κεραμικής με τα λεπτά τοιχώματα που βρέθηκαν ακριβώς κάτω από το δεύτερο κατώφλι της αυλής (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.132, πίν.133,7).

¹ Πάνω στο δάπεδο και στον πηλό εγκατάλειψης τα νεότερα νομίσματα είναι τα εξής: 5N62/1979: Λευκάδας μετά το 167 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.388), 5N67, N94, N95/1979: Λευκάδας μετά το 168 π.Χ. (*BMC*, σ.182, αρ.123-126, σ.183, πίν.ΧΧΙΧ), 5N68/1979, 5N130/1980: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I), 5N97/1979: Σμύρνης, γύρω στα 75-50 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.1207-1212, όνομα άρχοντα φθαρμένο), 5N7/1980: Δραχμή Δυρραχίου, 300-200 π.Χ. ή 200-100 π.Χ. (*BMC*, σ.71, αρ.97, κομμένη στη μέση), 5N76/1980: Λακεδαιμόνος, 43-41 π.Χ. (*Grunauer von Hoerschelmann*, σ.140 κεξ., ομάδα XVI, σειρά 2). Στο δάπεδο και στον πηλό εγκατάλειψης, εκτός από την ερυθροβαφή «περγαμνή» ή ESA κεραμική, απαντούν πολλά τεφρόχρωμα πινάκια (ιδιαίτερα στα δωμάτια h και g, όπου έγινε δυνατό να διακριθεί καθαρά το δάπεδο A₁) καθώς και δυο - τρία όστρακα αρρετινής κεραμικής (σχετικά βλ. *Gravani, Polis I*, σ.132, πίν.133,6).

² Στο μαύρο χρώμα της επίχωσης τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν είναι τα εξής: 5N7/1979: Σάμου, μετά το 129 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.1724), 5N34/1979: Απολλωνίας 200-80 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.402).

³ Παρόμοια οικοδομικά λείψανα, που ανήκουν επίσης σε ένα άγνωστο δάπεδο μεταξύ του επιφανειακού στρώματος και του πηλού εγκατάλειψης, αποκαλύφθηκαν και στο γειτονικό προς τα δυτικά σπίτι 2. Αξιοσημείωτη είναι πάντως η ύπαρξη, έξω από την πόλη, ενός ρωμαϊκού κτίσματος του 1ου αι. μ.Χ.: *H. Ανδρέου, ΑΔ 31* (1976): *Χρονικά*, σ.203, πίν. 149γ.

⁴ Πρβ. *Hoepfner - Schwandner*, εικ.72 με εικ.112.

κατασκευή του εκατόμπεδου αυτού οικοδομήματος, το οποίο, όπως και τα περισσότερα δημόσια κτίρια της Αγοράς, εντάσσεται στα πλαίσια του οικοδομικού προγράμματος του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ.)¹. Με την παράδοση των παραπάνω κτιρίων σε δημόσια χρήση, εξέλειπε ο λόγος λειτουργίας των μεταλλουργιών στο σπίτι 5 (τρίτη οικοδομική φάση), τα οποία και εγκαταλείφθηκαν², πιθανότατα κατά τη διάρκεια του α' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ. Στη συνέχεια το σπίτι 5 ανακαινίστηκε, χωρίς όμως να διακοπεί η λειτουργία του κεραμουργείου, το οποίο μάλιστα επεκτάθηκε³.

Η διάρκεια της τέταρτης οικοδομικής φάσης του σπιτιού 5 υπήρξε πολύ σύντομη. Ένα *terminus post quem* για την κατασκευή της επόμενης οικοδομικής φάσης αποτελεί το 167 π.Χ. έτος κατά το οποίο η Κασσώπη, μαζί και με άλλες Ηπειρωτικές πόλεις δοκιμάστηκε σκληρά από τους Ρωμαίους κατακτητές⁴. Ίχνη καταστροφής πάνω στο δάπεδο Β₁ δε διαπιστώθηκαν, πιθανότατα επειδή απομακρύνθηκαν με την ανοικοδόμηση του σπιτιού. Η ριζική αλλαγή στη διαρρύθμιση του σπιτιού 5 κατά την πέμπτη οικοδομική φάση και κυρίως το γεγονός ότι δεν απαντούν ευρήματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου Α₂ χρονολογούν την πέμπτη οικοδομική φάση του στα πρώτα χρόνια της Ρωμαιοκρατίας στην Ηπειρο. Για τη

¹ Για την Αγορά και τα δημόσια οικοδομήματα της Κασσώπης βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.19-38, *Hoepfner-Schwandner*, σ.66-107.

² Οι κλίβανοι για τη χώνευση σιδήρου και χαλκού, που βρέθηκαν στο σπίτι 5, πρέπει να χρησίμευσαν κυρίως για την κατασκευή μεταλλικών εργαλείων και εξαρτημάτων (συνδέσμων, καρφιών, στροφάλων κ.ά.), απαραίτητων στο κτίσιμο, καθώς και αγαλμάτων για τον εξωραισμό της Αγοράς. Αντίστοιχο σκοπό εξυπηρέτησε ο κλίβανος για το λυώσιμο χαλκού που βρέθηκε στο πρότυλο του Καταγωγίου, κάτω από το νεότερο δάπεδο. Ο κλίβανος αυτός όμως χρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερη περίοδο. Για τον κλίβανο του Καταγωγίου βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

³ Οι αναλύσεις των τοιχωμάτων του κεραμικού κλιβάνου, καθώς και των οστράκων που περιείχε, έγιναν από τον καθηγητή Κ. Henicke του Πολυτεχνείου Glausthal (Institut für Erde und Steine). Εδώσαν θερμοκρασία 700-900°C, η οποία είναι κατάλληλη μόνο για το ψήσιμο άβαφων, αποθηκευτικών αγγείων, όπως αυτά που βρέθηκαν στο φούρνο και προέρχονται, τα περισσότερα, από αμφορείς. Κατά το Σ. Δάκαρη τα όστρακα, δεν ανήκαν στο περιεχόμενο του φούρνου αλλά είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της θόλου του Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1981, σ.76. Ανεξάρτητα από τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από τη μελέτη του κεραμικού κλιβάνου, σε συνδυασμό με τη μελέτη της άβαφης κεραμικής, επισημαίνω ότι υπάρχουν ενδείξεις για την κατασκευή αμφορέων στην Κασσώπη, όπως και για την παραγωγή ντόπιου κρασιού (σχετικά βλ. παραπάνω σ. 29).

⁴ Για την κατάκτηση της Ηπείρου από τους Ρωμαίους βλ. *Πολύβ.* 30, 15, *Στράβ.* 7, 7, 3, *Λιν.* 45, 34, 5-6, *Πλουτ.*, *Αιμ. Παύλ.*, 29, *Αππιανός*, *Ίλλυρ.*, 9, *Πλιν.*, *ΗΝ*, 4, 39, *Ευτρόπ.* 4, 8, 1. Πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα αυτό, βλ. *Δάκαρης*, *Πολιτική*.

χρονολόγηση αυτή συνηγورεί εξάλλου και η ισοδομική τοιχοποιία που αντικατέστησε την πολυγωνική στην πρόσοψη, η οποία προφανώς προέρχεται από κάποιο κατεστραμένο δημόσιο κτίριο, που δεν είχε την ίδια τύχη με το σπίτι 5. Το ίδιο συνέβη και με τα μαρμάρινα τραπεζοφόρα και τα άλλα αρχιτεκτονικά μέλη από δεύτερη χρήση που βρέθηκαν πάνω στο δάπεδο A₂¹.

Χαρακτηριστικό για την έκτη και τελευταία οικοδομική φάση είναι το άνοιγμα εισόδου στον εξωτερικό ανατολικό τοίχο, η οποία συνεπάγεται, αν όχι την προσάρτηση της γειτονικής ιδιοκτησίας δια μέσου του αποχετευτικού διαδρόμου, πιθανότατα την εγκατάλειψή της². Την ερήμωση των γειτονικών σπιτιών μαρτυρούν εξάλλου και οι ακέραιες κεραμίδες στέγης που βρέθηκαν στοιβαγμένες στα δωμάτια d και f του σπιτιού 5, προφανώς για να χρησιμεύσουν σε κάποια μελλοντική επισκευή της στέγης του³. Οι αλλαγές στο καθεστώς της ιδιοκτησίας, που διαπιστώθηκαν σε αρκετές περιπτώσεις στην Κασσώπη κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο⁴, είναι λογικό να αποδοθούν με τις μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που επακολούθησαν στην Ήπειρο μετά την ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών από τους Ρωμαίους το 148 π.Χ.⁵ Υπάρχουν όμως και ενδείξεις που επιτρέπουν να τις συνδέσουμε και με κάποια καταστροφή από φυσικά αίτια, η οποία έπληξε την πόλη πριν από την οριστική της εγκατάλειψη, πιθανότατα γύρω στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.⁶ Τότε χρονολογείται και η κατασκευή της νεότερης οικοδομικής φάσης του σπιτιού 5.

¹ Βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, πίν. 5β, 11β. Επίσης βλ. σχέδ. 12.

² Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1981, σ.77. Θύρες προς τις γειτονικές ιδιοκτησίες, δια μέσου των αποχετευτικών διαδρόμων, ανοίγονται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και στα σπίτια 3, 7, 8 και 14 (βλ. σχέδ. 11, 13-15, 17). Σχετικά με το θέμα αυτό βλ. επίσης *Hoepfner - Schwandner*, σ.116.

³ Κεραμίδες στέγης στιβαγμένες βρέθηκαν επίσης σε δωμάτια υστεροελληνιστικών φάσεων στα σπίτια 1 και 14 (βλ. ημερολόγιο ανασκαφών).

⁴ Το καλύτερο παράδειγμα προσφέρουν τα σπίτια 1 και 3. Σχετικά βλ. *Hoepfner - Schwandner*, σ.116-119.

⁵ Για την περίοδο της Ρωμαϊοκρατίας στην Ήπειρο, βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*.

⁶ Τα στοιχεία αυτά προέρχονται κυρίως από τη στρωματογραφία του Καταγωγίου και του Πρυτανείου. Εκτός από τη στρωματογραφική μαρτυρία των παραπάνω οικοδομημάτων, και άλλα ανασκαφικά δεδομένα στηρίζουν αυτή την υπόθεση: η βαθιά στερέωση των τοίχων των οικοδομημάτων ως το φυσικό, η ανύψωση των δαπέδων και των κατωφλιών πάνω από τις πλούσιες επιχώσεις της καταστροφής της προηγούμενης οικοδομικής φάσης, οι οποίες δεν απομακρύνθηκαν, όπως συνήθως γίνεται σε προγενέστερες εποχές και η ανύψωση του επιπέδου των δρόμων και των αποχετευτικών διαδρόμων.

Σπίτια 1 και 3

Σε αρκετούς χώρους του σπιτιού 1¹ το στερεό βραχώδες έδαφος χρησιμοποιήθηκε ως δάπεδο από τον 4ο αι. π.Χ. ως την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ.)² (σχέδ. 23, δωμάτιο α-αυλή, δάπεδα Δ και Γ). Γι' αυτό το λόγο η χρονολόγηση των πρώτων οικοδομικών φάσεων στηρίχτηκε σε όσα στοιχεία προσφέρει η στρωματογραφία των δωματίων που είναι θεμελιωμένα σε κάποια φυσική κοιλότητα του εδάφους.

Ένα από τα δωμάτια αυτά είναι ο αρχικός οίκος του σπιτιού (σχέδ. 9 και 23, δωμάτιο f2). Στο ανατολικό τμήμα του διακρίνονται τέσσερα επάλληλα δάπεδα (σχέδ. 23, δάπεδα Α, Β, Γ, Δ). Το στρώμα λατύπης που διακρίνεται κάτω από το δάπεδο Δ προέρχεται από την επι τόπου λιθουργία κατά το κτίσιμο της πολυγωνικής τοιχοποιίας του αρχικού σπιτιού του 4ου αι. π.Χ.³ (σχέδ. 4α). Το στρώμα τέφρας πάνω στο δάπεδο Γ προέρχεται από τη λειτουργία μιας εστίας κατά την περίοδο της Συμμαχίας των Ηπειρωτών (280/270-235 π.Χ.)⁴. Ένα δεύτερο στρώμα λατύπης που διακρίνεται στο δάπεδο Β, κατά μήκος της αυλής (σχέδ. 23, δωμάτιο α), δημιουργήθηκε όταν ο νότιος εξωτερικός τοίχος του σπιτιού μαζί με αυτόν του γειτονικού σπιτιού 2 μετατοπίστηκαν βορειότερα για την κατασκευή της λιθόστρωτης παρόδου βόρεια του Καταγωγίου, γύρω στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.⁵ (σχέδ.

¹ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 1 βλ. παραπάνω σημ.6 στη σ. 36.

² Το ίδιο ακριβώς διαπιστώθηκε και στο γειτονικό προς τα ανατολικά σπίτι 2.

³ Κάτω από τη λατύπη, στο ανατολικό τμήμα του δωματίου f2, βρέθηκαν τα παρακάτω νομίσματα, τα οποία χρονολογούν την αρχική κατασκευή του σπιτιού 1: 1f2N30/1978: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.69 κεξ, ομάδα II, φθαρμένο), 1f2N31/1978: Λευκάδας, 4ου αι. π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.370-373). Αξιοσημείωτο είναι επίσης το νόμισμα 1aN17/1978: Φιλίππου Β', 359-336 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 581 κεξ), που βρέθηκε σε φυσική κοιλότητα του βράχου, στο δυτικό τμήμα της αυλής (σχέδ.23, δωμάτιο α). Για την υψηλότερη χρονολόγηση των δυο πρώτων ομάδων νομισμάτων της Κασσώπης, βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 62-63.

⁴ Από τα νομίσματα που βρέθηκαν κάτω από το δάπεδο Γ, στο ανατολικό τμήμα του οίκου (σχέδ. 23, δωμάτιο f2), τα παρακάτω είναι σημαντικά για τη χρονολόγησή του: 1f2N27/1978: Άργους Αμφιλοχικού, 350-250 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 319), 1f2N28/1978: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, 280/270-235 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.131-132, ομάδα Χ), 1f2N29/1978: Ηπειρωτικής Συμμαχίας και Πύρρου (*Franke, AME*, σ.258, πίν.54, 4). Επίσης κάτω από το δάπεδο Γ, στο δωμάτιο i (βλ. σχέδ. 9), βρέθηκε το νόμισμα 1N28/1979: Άργους Αμφιλοχικού, 350-250 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 321-322).

⁵ Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1979, σ.114-116, ΠΑΕ 1980, σ.24. Σχετικά βλ. επίσης Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1982, σ.80, σημ.2. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.50, σημ.50β και *Hoepfner - Schwandner*, σ.108, 119, εικ.123, όπου συνδέεται η μετατόπιση του νότιου εξωτερικού τοίχου με την επέκταση του σπιτιού 1 προς τα βόρεια, δηλαδή προς το σπίτι 3. Όμως,

2). Τότε η αυλή και ο οίκος του σπιτιού επεκτάθηκαν προς τα νότια, με την κατάργηση των τριών καταστημάτων ή βοηθητικών χώρων της νότιας πτέρυγας (σχέδ. 4β)¹, και μια νέα εστία κατασκευάστηκε, η f2, σε ένα ψηλότερο επίπεδο, πάνω από το στρώμα καταστροφής της φάσης Γ (σχέδ. 23, δωμάτιο f2). Η αλλαγή αυτή (σχέδ. 4β) τεκμηριώθηκε στρωματογραφικά από τις τομές που έγιναν ως το στερεό κάθετα στον εξωτερικό τοίχο, κατά πλάτος των δωματίων g,h,i της νότιας πτέρυγας (σχέδ. 24-25), τα οποία, όπως αποδείχτηκε, είναι μεταγενέστερα (σχέδ. 4γ)². Η μελέτη της στρωματογραφίας απέδειξε επίσης ότι τα βόρεια όρια του σπιτιού 1 δεν άλλαξαν αυτή την περίοδο, όπως υποστήριξαν αρχικά οι ανασκαφείς³ αλλά μετατέθηκαν βορειότερα κατά την επόμενη οικοδομική φάση (σχέδ. 4γ, 11).

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των ευρημάτων και την εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδίου της Κασσώπης, το σπίτι 1, αμέσως μετά την ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών το 148 π.Χ.⁴, επεκτάθηκε προς τα

όπως προκύπτει από τα στρωματογραφικά δεδομένα, η αύξηση στο εμβαδόν ιδιοκτησίας του σπιτιού 1 έγινε στην ύστερη ελληνιστική περίοδο.

¹ Τις διαφορετικές απόψεις που υπάρχουν σχετικά με τη χρησιμότητα και τη λειτουργία των χώρων εκατέρωθεν του οίκου και της αυλής στα σπίτια της Κασσώπης βλ. *Hoepfner - Schwandner*, σ. 108-115, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.38-58.

² Στις τομές αυτές φαίνεται καθαρά ότι το νότιο τμήμα του σπιτιού ενοποιήθηκε με τον οίκο και την αυλή με την κατάργηση του βόρειου τοίχου των βοηθητικών χώρων της αρχικής φάσης του σπιτιού (πρβ. σχέδ. 4α με 4β), ο οποίος στην επόμενη φάση κατασκευάζεται βορειότερα και σε ψηλότερο επίπεδο (σχέδ. 4γ και 24).

³ Οι Σ. Δάκαρης, W. Hoepfner και E. L. Schwandner συνδέουν την επέκταση του σπιτιού 1 προς τα βόρεια με τη μετατόπιση του νότιου εξωτερικού τοίχου των σπιτιών 1 και 2 προς το εσωτερικό, κατά την κατασκευή του Καταγωγίου· Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1982, σ.80, σημ. 2, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.50, σημ.50β, *Hoepfner - Schwandner*, σ.119.

⁴ Στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου Β, στο δωμάτιο i (σχέδ. 23) βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: 1N24/1979: Θυρρείου, γύρω στα 350-μετά το 300 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.416), 1N25/1979: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, περί τα 331/329-300 π.Χ. περίπου (*Franke, AME*, σ.128, IV ομάδα). Μέσα στη λατύπη του δαπέδου Β, στην αυλή (σχέδ.23, δωμάτιο α), βρέθηκε το νόμισμα 1aN14/1978: Δημητρίου Πολιορκητή, αβεβαίου νομισματοκοπέιου (Καρίας;) (*SNG, Corp.*, αρ.1185). Από το γέμισμα για την κατασκευή της εστίας f2 (δαπέδου Β), από το ανατολικό τμήμα της τομής Α-Δ (σχέδ. 23), προέρχονται τα εξής νομίσματα: 1f2N17/1978: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.24), 1f2N18/1978: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, 329/325-300 π.Χ. περίπου (*Franke, AME*, σ.125-126, ομάδα Ι), 1f219/1978: Κασσάνδρου, 306-297 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.1142 κεξ.), 1f232/1978: Λευκάδας, 4ου αι. π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 369). Ανάμεσα σε παλιότερα νομίσματα, πάνω στο δάπεδο Β βρέθηκαν και τα εξής: 1hN11/1977: Λευκάδας, μετά το 167 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 386 κεξ.), 1N15-N16/1979: Κορίνθου, γύρω στα 400-146 π.Χ. (*Edwards K.M., Corinth VI*, σ.14, αρ.11), 1f2N14/1978: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα Ι). Το τελευταίο νόμισμα πρέπει να έπεσε πάνω στην εστία f2 (δαπέδο Β) με τα μπάζα για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Α (της εστίας f1), επειδή η εστία του σπιτιού ήταν πάντα σκουπισμένη και δε διατηρούσε επιχώσεις από τη λειτουργία της.

βόρεια με την προσάρτηση των νότιων δωματίων του σπιτιού 3, του οποίου προφανώς το ιδιοκτησιακό καθεστώς άλλαξε (σχέδ. 4γ). Στο νότιο τμήμα του σπιτιού 1 κατασκευάστηκαν τα δωμάτια g,h και ι (σχέδ. 9) και ο οίκος μετατοπίστηκε βορειότερα για να είναι στο κέντρο του σπιτιού (σχέδ. 9, δωμάτιο f1). Τότε μια νέα εστία κατασκευάστηκε, η f1, σε ένα ψηλότερο επίπεδο, στο οποίο αντιστοιχεί το δάπεδο Α του νεότερου κατωφλιού της αυλής (σχέδ. 23, δωμάτιο α)¹. Με τη διαρρύθμιση αυτή (σχέδ. 9), το σπίτι 1 λειτούργησε με μικρές αλλαγές, οι οποίες όμως δεν έγινε δυνατό να χρονολογηθούν, ως την εγκατάλειψη της πόλης, στα τέλη περίπου του 1ου αι. π.Χ.²

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι που προέρχονται από το σπίτι 1 βρέθηκαν στον πηλό της καταστροφής της οικοδομικής φάσης Β (εστίας f2) ο οποίος αποτέλεσε και το γέμισμα (μπάζωμα) για την κατασκευή της τελευταίας οικοδομικής φάσης Α (εστίας f1). Πολλοί από αυτούς βρέθηκαν κάτω από την εστία f1. Λιγστοί προέρχονται από το δάπεδο Α (εστίας f1) ενώ μόνο δυο μικρά θραύσματα βρέθηκαν κάτω από το δάπεδο Β (εστίας f2), τα οποία δεν είναι βέβαιο αν προέρχονται από τη ζωή του δαπέδου Γ ή από το μπάζωμα για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Β³.

¹ Στο στρώμα καταστροφής της φάσης Β, που αποτέλεσε το μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Α (εστίας f1), καθώς και στην τάφρο θεμελίωσης των σύγχρονων εσωτερικών διαιρέσεων α/f1 και f1/f2 (σχέδ. 23), τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν είναι δυο νομίσματα του Περσέα, 178-168 π.Χ. (1f1N19, N27/1977: *Gaebler*, πίν. XXXVI, αρ.2) και επτά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (1f1N20, N23, N31/1977, 1f2N20, N22, N25, N26/1978: *Franke*, *AME*, σ.225 κεξ., ομάδα Ι). Άλλα δυο νομίσματα του Κοινού μετά το 148 π.Χ. βρέθηκαν αμέσως κάτω από τις πλίνθους του δαπέδου λουτρού (σχέδ. 23, δωμάτιο g) (1gN1-N2/1977: *Franke*, *AME*, σ.225 κεξ., ομάδα Ι). Επισημαίνεται η απουσία της ερυθροβαφούς "περγαμηνού τύπου" ή ESA κεραμικής, η οποία όμως απαντά πάνω στο δάπεδο Α.

² Πάνω στο δάπεδο Α (εστίας f1) και μέσα στο στρώμα εγκατάλειψης που το σκεπάζει (ωχρός πηλός - κεραμίδια) απαντούν και άλλα ύστερα νομίσματα, εκτός από αυτά του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. (βλ. παραπάνω σημ. 105, 106): 1hN7/1977 και 1iN13/1977: Κέρκυρας, 229-48 π.Χ. (*SNG*, *Evelp.*, αρ.1968 και 1941 αντίστοιχα), 1dN2/1977: Δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, Q. METEL, PIUS SCIPIO IMP, Νομισματοκοπείο Αφρικής, χρονολογία κοπής 47-46 π.Χ. (*Crawford*, σ.471, αρ.459), 1eN5/1977: Quinarius του M. ANTONIUS, χρονολογία κοπής 43-42 π.Χ. (*Crawford*, σ.499, αρ.3, Νομισματοκοπείο Γαλλίας Τρανσαλπίνας και Γκιζαλπίνας). Πάνω στο δάπεδο Α και μέσα στο στρώμα εγκατάλειψης βρέθηκαν επίσης και δείγματα αγγείων της ερυθροβαφούς, "περγαμηνού τύπου" ή ESA κεραμικής, της τεφρόχρωμης και της αρρετινής κεραμικής (σχετικά βλ. *Gravani*, *Polis I*, σ.129, 132, πίν.133, 1-6).

³ Και τα δυο όστρακα είναι θραύσματα χειλέων και δε συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο. Το K840 βρέθηκε στην τάφρο θεμελίωσης του εξωτερικού νότιου τοίχου του σπιτιού, στο δωμάτιο g (ομάδα 1/94). Το K542 βρέθηκε στο στρώμα λατύπης του δαπέδου Β, στο δωμάτιο ι (ομάδα 1/99).

Στο σπίτι 3 ο φυσικός βράχος χρησίμευσε ως δάπεδο στους περισσότερους χώρους από τον 4ο αι. π.Χ. ως την περίοδο της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ.¹ Γι' αυτό δεν είναι περίεργο που τα μοναδικά στοιχεία για τη χρονολόγηση των περισσότερων οικοδομικών φάσεων προέρχονται μόνο από ένα δωμάτιο.

Στις τομές που έγιναν ως το στερεό κάτω από το δάπεδο του περιστυλίου στο χώρο ε μόλις διακρίνεται ένα στρώμα λατύπης πάνω στο φυσικό βράχο Γ (σχέδ. 26). Προέρχεται από τη διάβρωση του ασβεστολίθου και την επι τόπου λιθουργία κατά την αρχική κατοίκηση του σπιτιού και χρονολογεί την ίδρυσή του γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.²

Ακολουθεί ένα μπάζωμα με κόκκινο χρώμα ανάμικτο με ωχρό πηλό, πάνω στο οποίο κατασκευάζεται το δάπεδο Β του 4ου αι. π.Χ.³, το οποίο αποτελεί το δάπεδο αυτού του χώρου και στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.)⁴. Πεσμένα πάνω στο δάπεδο απαντούν συνήθως τα κεραμίδια της στέγης (σχέδ. 27). Καλύπτονται από ένα στρώμα ωχρού πηλού που προήλθε από τη διάλυση των πλιθαριών της ανωδομής (σχέδ. 26 και 27). Όταν τα κεραμίδια έχουν αφαιρεθεί, ο ωχρός πηλός περιέχει και τεφρές κηλίδες από την επίχωση ζωής του δαπέδου Β, όπως αναμίχτηκαν κατά την ισοπέδωση του χώρου (σχέδ. 26).

Η καταστροφή του δαπέδου Β, μαζί με "φερτά" υλικά, αποτέλεσε το μπάζωμα για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου Α (ψηφιδωτό περιστυλίου) (σχέδ. 26-27). Αυτό ανήκει στην τελευταία οικοδομική φάση και χρονολογείται στην περίοδο της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., πιθανότατα στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.⁵

¹ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 3 βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 35.

² Στο στρώμα λατύπης βρέθηκε το νόμισμα 3N97/1979: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (Franke, AME, σ.70, αρ.510) καθώς επίσης και όστρακο των γεωμετρικών χρόνων που προέρχεται από το δωμάτιο g (βλ. Gravani, Polis I, σ.123, πίν.127α). Για την υψηλότερη χρονολόγηση των δυο πρώτων ομάδων νομισμάτων της Κασσώπης βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 62-63.

³ Είναι αυτονόητο ότι το επίπεδο του δαπέδου, καθορίστηκε και πάλι από το επίπεδο του φυσικού βράχου (βλ. σχέδ.26).

⁴ Κάτω από το δάπεδο Β μαζί με κεραμική του 4ου αι. π.Χ. βρέθηκε και το νόμισμα 3N109/1979: Σικυώνας, 400-300 π.Χ. (πιθανόν ο τύπος BMC, σ.48, αρ.151-152, πίν.ΙΧ,2).

⁵ Πάνω στο δάπεδο Β και στο μπάζωμα για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Α βρέθηκαν πολλά νομίσματα, που φθάνουν ως τον 4ο αι. π.Χ. Μεταξύ αυτών υπερτερούν τα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών, των ετών 234/233-168 π.Χ., συνήθως της ομάδος VII, αλλά και των ομάδων II και X κατά Franke (Franke, AME, σ.165-188, 201-209, 213-214). Βρέθηκαν επίσης μαζί αρκετά νομίσματα της Αμβρακίας, των ετών 238-168 π.Χ. (SNG, Cor., αρ. 25, 29, 38, 39), Ακαρνάνων, γύρω στα 300-167 π.Χ.

Στα άλλα δωμάτια του σπιτιού η στρωματογραφία παρουσιάζει διαφορετική εικόνα (σχέδ. 28): Εδώ ο φυσικός βράχος ταυτίζεται με το δάπεδο Β και καλύπτεται από το στρώμα καταστροφής του, που μαζί με φερτά υλικά αποτελεί το μπάζωμα για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Α¹. Το δάπεδο Α διασώθηκε στον οίκο της νεότερης φάσης (σχέδ. 4γ), χάρη στους οπτόπλινθους της εστίας (σχέδ. 28, δωμάτιο f). Στα άλλα δωμάτια, επειδή είναι θεμελιωμένα σε επικλινές έδαφος και δε διαθέτουν συμπαγή δάπεδα (όπως η εστία και το ψηφιδωτό), το νεότερο δάπεδο συνήθως έχει παρασυρθεί από τη διάβρωση μαζί με το στρώμα καταστροφής που το κάλυπτε. Στους περισσότερους χώρους, μαζί με το δάπεδο έχει παρασυρθεί και το φερτό μπάζωμα για την κατασκευή του, ακόμα και η καταστροφή της προηγούμενης οικοδομικής φάσης. Γι' αυτό, σε όσους χώρους δε σώζεται το δάπεδο Α, αμέσως μετά από το επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος ή απαντά κατευθείαν ο φυσικός βράχος ή παρεμβάλλεται τμήμα από το στρώμα καταστροφής του δαπέδου Β (ωχρός πηλός και κεραμίδια), μαζί ή χωρίς το φερτό μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Α (σχέδ. 28, δωμάτια e, d, b)².

Όπως φανερώνει η στρωματογραφία, η διαρρύθμιση του αρχικού σπιτιού του 4ου αι. π.Χ. (σχέδ. 4α, 4β) δεν άλλαξε παρά κατά την περίοδο της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών (σχέδ. 4γ)³. Αμέσως μετά το

(*SNG, Cop.*, αρ.421-422) και Κασσώπης, των ετών 342-330/325 π.Χ. και 215-195 π.Χ. (*Franke, AME*, ομάδες II και IX αντίστοιχα, σ.69-75, 79-80). Απαντούν επίσης νομίσματα της Συμμαχίας των Ηπειρωτών, του Πύρρου, του Φιλίππου Ε', του Αντιγόνου Γονατά, του Πτολεμαίου Σωτήρος και νομίσματα της Λευκάδας και της Κέρκυρας του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. Τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν είναι τα εξής: 3N141, N149-150, N163-164, N171/1979: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ. 225 κεξ., ομάδα I), 3N49, N84, N110, N146, N158, N170, N176/1979: Κορίνθου, 400-146 π.Χ. (*Edwards, K.M., Corinth VI*, σ.14, αρ.11), 3N32/1979: Δραχμή Δυρραχίου, 229-100 π.Χ., ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΟΣ (*BMC*, σ.71, αρ.98), 3N85/1979: Αργυρή αττική δραχμή, 3.75, του Κοινού των Θεσσαλών, 196-105 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.300), 3N61/1979: Δραχμή Κέρκυρας, 229-40 π.Χ. (*BMC*, αρ. 372, αλλά με Κ πριν από το κεντρικό μονογράφημα), 3N90/1979: Κέρκυρας, ρωμαϊκής κυριαρχίας, 229-48 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 218-219), 3N130/1979 : Λευκάδας μετά το 168 π.Χ. (*BMC*, σ.183, αρ.132-33). Στο παραπάνω στρώμα απαντούν και όστρακα της ερυθροβαφούς, "περγαμνού" τύπου ή ESA κεραμικής (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν. 133,1-3).

¹ Τα ευρήματα στο στρώμα αυτό είναι τα ίδια με τα ευρήματα του αντίστοιχου στρώματος στις τομές γύρω από το περιστύλιο. Με τη διαφορά ότι εδώ απαντούν ύστερα ευρήματα ως πάνω στο φυσικό βράχο, επειδή ταυτίζεται με το δάπεδο Β. Το ίδιο διαπιστώθηκε και στο γειτονικό προς τα δυτικά σπίτι 4.

² Την ίδια στρωματογραφία παρουσιάζουν και τα σπίτια 6, 7 και 9.

³ Η ίδια διαρρύθμιση διατηρήθηκε και κατά την ενδιάμεση οικοδομική φάση Β, κατά την οποία το δάπεδο κατασκευάστηκε στο ίδιο επίπεδο με το αρχικό, εξαιτίας του φυσικού βράχου. Το ίδιο ακριβώς συνέβη και στο γειτονικό προς τα νότια σπίτι 1 (βλ.

148 π.Χ., το εμβαδόν του σπιτιού 3 περιορίστηκε, αφού, όπως ήδη αναφέραμε, τα τρία δωμάτια της νότιας πλευράς του προσαρτήθηκαν στο σπίτι 1 και αποτέλεσαν τους χώρους c-d (σχέδ. 9, 11)¹. Στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. το σπίτι 3 επεκτείνεται στη γειτονική ιδιοκτησία προς τα βόρεια. Συγχρόνως ο οίκος και οι βοηθητικοί χώροι του αρχικού σπιτιού (σχέδ. 4β), ισοπεδώνονται για να κατασκευαστεί στο κέντρο του το περιστύλιο με το ψηφιδωτό δάπεδο (σχέδ. 11, 26-27). Το ίδιο γίνεται και στο δωμάτιο f, που αποτελεί τον οίκο του νεότερου σπιτιού, όπου κατασκευάζεται η εστία με τους οπτοπλίνθους (σχέδ. 11, 28). Παράλληλα ανοίγονται επιπλέον εισοδοί προς τα δυτικά, προς το δρόμο 7, και προς τα ανατολικά, προς τον αποχετευτικό διάδρομο (σχέδ. 11)². Με αυτή τη μορφή το σπίτι 3 έζησε με μικρές προσθήκες και αλλαγές ως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης, στα τέλη περίπου του 1ου αι. π.Χ.³

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι, που προέρχονται από το σπίτι 3, βρέθηκαν στο δάπεδο Β, στο στρώμα καταστροφής που το κάλυπτε καθώς και στο υπερκείμενο στρώμα του μπαζώματος για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου Α. Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω συμπεραίνεται ότι στους περισσότερους χώρους του σπιτιού 3 απαντούν ανάγλυφοι σκύφοι

σχέδ.23, δάπεδα Δ και Γ), όπου η διαρρύθμιση άλλαξε ριζικά επίσης στην ύστερη ελληνιστική περίοδο (πρβ. σχεδ. 4α με 4β και 4γ).

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω σ. 47-48.

² Περισσότερες από μια εισοδοί, είτε προς τους κάθετους δρόμους, είτε προς τους αποχετευτικούς διαδρόμους απαντούν κατά την ελληνιστική περίοδο και στα σπίτια 2, 5, 6, 7, 8, 9 και 14 (βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια). Σύμφωνα με το παράδειγμα του Ορράου, ο Δάκαρης διατύπωσε την άποψη ότι οι θύρες αυτές εξυπηρετούσαν ανάλογα ή το σταύλο ή το κατάστημα που βρίσκονταν μέσα στο σπίτι, για να μη διαταράσσεται η ζωή στον οίκο· *Δάκαρης, Κάσσωπη*, σ.46, 50, σημ. 50α. Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο οι θύρες που ανοίγονται προς τους αποχετευτικούς διαδρόμους πιθανόν έχουν σχέση και με την εγκατάλειψη των γειτονικών ιδιοκτησιών (σχετικά βλ. σπίτια 5 και 14).

³ Η πιο εμφανής από τις αλλαγές που έγιναν στο σπίτι 3 κατά την τελευταία οικοδομική φάση, είναι η κατασκευή ενός χαμηλού στηθαίου που περιέκλειε το περιστύλιο· *Σ. Δάκαρης*, ΠΑΕ 1978, σ.105. Εκτός από τα ήδη γνωστά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. (βλ. παραπάνω σημ. 112), πάνω στο δάπεδο Α βρέθηκε και ένα δηνάριο Μ. Αντωνίου, χρονολογία κοπής 41 π.Χ. (3N102/1979: *Crawford*, αρ. 517,2, σ.625). Στο επιφανειακό στρώμα της επίχωσης τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν είναι τα εξής: 3N1/1978: Ελαιάς Αιολίδας, 133-106 αι. π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 184), 3N22/1979 : Δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, 80 π.Χ. (*Crawford*, σ. 396, αρ. 379, 1, πίν. XLVIII), 3N35/1979: Ήλιδας, 146-43 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 444-448), 3N52/1979: Κασσωπαίων και Μολοσσών 168-148 π.Χ. (*Franke, AME*, σ. 84, ομάδα I, σειρά 2) ή 170-167 π.Χ. (*Hammond, Epirus*, σ.642), 3N55/1979: Απολλωνίας, 1ου αι. π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.412). Πάνω στο δάπεδο Α, στον πηλό εγκατάλειψης και στο επιφανειακό μαύρο χρώμα της επίχωσης, βρέθηκε, εκτός από την ερυθροβαφή, περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμική, και κεραμική ερυθροβαφής «αρρετινή», καθώς και τεφρόχρωμη (βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 129, 132, πίν.133. 4-6)

από το μαύρο χρώμα της επίχωσης ως πάνω στο φυσικό βράχο. Αξιοσημείωτη είναι η ανεύρεση δυο θραυσμάτων μήτρας για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων ανάμεσα στα κεραμίδια καταστροφής του δαπέδου Β¹.

Σπίτια 2 και 4

Δύο σταυροειδείς διερευνητικές τομές που έγιναν σε όλο το μήκος και το πλάτος του σπιτιού 2², από το στρώμα της επιφανείας ως το στερεό, απέδειξαν ότι ο φυσικός βράχος Δ (σχέδ. 22) χρησίμευσε ως δάπεδο από την εποχή της ίδρυσης του σπιτιού 2 ως την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.)³. Η συνηθισμένη αυτή πρακτική των Κασσωπαίων, να καθαρίζουν κάθε φορά το φυσικό βράχο και να οικοδομούν, εξαφάνισε, όπως ήταν επόμενο, τα περισσότερα στοιχεία για τη χρονολόγηση των αρχαιότερων οικοδομικών φάσεων. Αν μάλιστα δεν είχε διασωθεί το δάπεδο των πλίνθων Γ στο ανατολικό τμήμα του σπιτιού, μεταξύ του φυσικού βράχου Δ και του επόμενου δαπέδου Β (σχέδ. 22), θα υπέθετε κανείς ότι το σπίτι 2 ιδρύθηκε στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών και όχι στον 4ο αι. π.Χ.⁴ Όμως η μελέτη της στρωματογραφίας και των ευρημάτων κατά τις διάφορες οικοδομικές φάσεις, σε συνδυασμό με την εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδίου, οδήγησαν στα παρακάτω συμπεράσματα:

Από την αρχική κατασκευή του σπιτιού 2 σώζεται μόνο μέρος των εξωτερικών τοίχων. Από αυτούς ο νότιος εξωτερικός τοίχος, μαζί με τον αντίστοιχο του γειτονικού προς τα δυτικά σπιτιού 1, μετατοπίστηκαν βορειότερα για την κατασκευή της λιθόστρωτης παρόδου βόρεια του Καταγωγίου, γύρω στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.⁵ Την εποχή αυτή το δάπεδο Γ

¹ Πρόκειται για τη μήτρα 653 α-β.

² Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 2 βλ. παραπάνω σημ. 2 στη σ. 36.

³ Το ίδιο ακριβώς διαπιστώθηκε και στο γειτονικό προς τα δυτικά σπίτι 1.

⁴ Όπως προέκυψε από τη μελέτη λιγοστών μόνο οστράκων που βρέθηκαν στο ανατολικό τμήμα του σπιτιού 2, κάτω από το δάπεδο των πλίνθων Γ ως τις φυσικές κοιλότητες του βράχου Δ (σχέδ. 22), το δάπεδο Γ ανήκει στο αρχικό σπίτι και μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Στο δυτικό τμήμα του σπιτιού, πάνω στο φυσικό βράχο, απαντούν ευρήματα από τη ζωή και την καταστροφή του δαπέδου Γ, πολλές φορές ανάμικτα με αυτά του μπαζώματος για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Β.

⁵ Το ίδιο συνέβη και με το νότιο τοίχο του σπιτιού 1.

εγκαταλείφθηκε και κατασκευάστηκε το Β, περίπου μισό μέτρο ψηλότερα από το φυσικό βράχο (σχέδ. 22)¹.

Στο δάπεδο Β ανταποκρίνεται η κάτοψη που αποκάλυψαν οι ανασκαφές (σχέδ. 5 και 10). Στην κάτοψη αυτή δεν αναγνωρίζεται ο γνωστός τύπος των σπιτιών της Κασσώπης που αναπτύσσεται γύρω από τον οίκο με την εστία². Η απουσία των χαρακτηριστικών χώρων, σε συνδυασμό με τα τρία διαμερίσματα που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, ενώ έχουν ισάριθμες εισόδους προς το δρόμο 6 και την πάροδο πίσω από το Καταγώγιο, οδήγησαν το Σ. Δάκαρη στη σκέψη μήπως πρόκειται για καταστήματα³. Στην υπόθεση αυτή συνηγορεί και η γειτνίαση του σπιτιού 2 με την Αγορά⁴. Όπως αποκάλυψε η μελέτη της στρωματογραφίας, το ανατολικό τμήμα του σπιτιού 2 δεν υπέστη καμμία αλλαγή μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ. και διατήρησε την ίδια μορφή ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Τη χρονολόγηση αυτή δίνουν τα ευρήματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου που βρέθηκαν πάνω στο δάπεδο Β⁵ και στο στρώμα καταστροφής

¹ Το ίδιο ακριβώς διαπιστώθηκε την ίδια εποχή και στη στρωματογραφία του γειτονικού προς τ' ανατολικά σπιτιού 1. Το δάπεδο Γ δε διέσωσε σε πολλά σημεία στρώσεις χρήσης, επειδή εξαιτίας των πλίνθων και του λειασμένου βράχου ήταν εύκολο να καθαρίζεται κάθε φορά. Γι' αυτό λιγοστά είναι τα ευρήματα που αποδίδονται με σχετική ασφάλεια στις επιχώσεις ζωής του και όχι στο μπάζωμα για την κατασκευή του επόμενου δαπέδου Β. Τα νομίσματα που πιθανότατα ανήκουν στο δάπεδο Γ είναι τα: 2N150/1978: Λευκάδας 4ου αι. π.Χ. (*BMC*, πίν. XXVIII, 6), 2N151/1978: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 25), 2N7/1983: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 24, κεφαλή Απόλλωνα αριστερά), 2N8/1983: Αργυρή δραχμή Κορίνθου, 315-310 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 131), 2N9/1983: Αργυρός στατήρας Κορίνθου, 350-325 π.Χ. (*BMC*, σ.33, αρ.308, πίν. XII, 19), 2N10/1983: Βασιλέως Πύρρου (κοπής Μακεδονίας), 288-284 π.Χ. και 274-272 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 1195-1197). Τα πέντε τελευταία νομίσματα βρέθηκαν κατά την ανασκαφή που έγινε στο βόρειο τμήμα του σπιτιού 2 το 1983, στα πλαίσια της ανασκαφής του σπιτιού 4 και δε συμπεριλαμβάνεται στα ΠΑΕ. Τα νεότερα από τα πολλά νομίσματα που βρέθηκαν στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Β είναι τα εξής: 2N39/1978: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 23), 2N41/1978: Κοινού Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ. 207, ομάδα VII, σειρά 7, κοπή b), 2N42/1978: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ. 29), 2N43/1978: Οινιαδών, 219-211 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.400-403).

² Για τον τύπο των σπιτιών της Κασσώπης βλ. *Hoepfner - Schwandner*, σ. 108-115, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 38-58.

³ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1978, σ.10, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 50, σημ. 50α.

⁴ Τις διάφορες απόψεις για την πολιτική και την εμπορική Αγορά της Κασσώπης βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 19-38, *Hoepfner - Schwandner*, 86-102.

⁵ Πάνω στο δάπεδο Β, ανάμεσα σε αρχαιότερα νομίσματα, απαντούν οι ίδιοι τύποι νομισμάτων του Κοινού των Ηπειρωτών, των ετών 234/233-168 π.Χ., με αυτούς που βρέθηκαν στο γέμισμα για την κατασκευή του, καθώς και μερικοί τύποι που κατατάσσονται από τον P.Franke σε προγενέστερες ομάδες νομισμάτων. Πρόκειται για τα νομίσματα: 2N36/1978 (*Franke, AME*, σ. 203, ομάδα VII, σειρά 2, κοπή d), 2N11/1978 και 2N156-157/1978 (*Franke, AME*, σ.201 κεξ., ομάδα VII, μονογράφημα φθαρμένο), 2N154/1978 (*Franke, AME*, σ.198, ομάδα VI, σειρά 3, κοπή b). Παράλληλα

που το σκεπάζει¹. Στο δυτικό τμήμα του σπιτιού η κατασκευή ενός νεότερου δαπέδου, του A₂ (σχέδ. 22) έχει σχέση με κάποια επισκευή του σπιτιού 2 μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή το 167 π.Χ. και δεν ανταποκρίνεται σε κάποια άλλη οικοδομική φάση². Βέβαια η αναγκαστική ανύψωση του δαπέδου A₂ είχε ως συνέπεια την ανύψωση των κατωφλιών και πιθανότατα την αλλαγή των εισόδων σε ορισμένους χώρους³. Οι μικρές όμως αυτές μετατροπές δεν αλλοίωσαν την αρχιτεκτονική μορφή του σπιτιού 2, η οποία διατηρήθηκε ως την επόμενη οικοδομική φάση⁴.

Κατά την επόμενη οικοδομική φάση επήλθε ριζική αλλαγή στη διαρρύθμιση του σπιτιού 2. Ένα μεγάλο περιστύλιο κατασκευάστηκε στο κέντρο του, στο οποίο αντιστοιχεί το δάπεδο A₁ (σχέδ. 5, 10, 22). Το δάπεδο αυτό δεν ήταν εύκολο να διακριθεί παντού κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα πολύ λίγα οικοδομικά λείψανα που διασώθηκαν, δε μας επιτρέπει τον ακριβή χρονικό προσδιορισμό του

απαντά ο ίδιος τύπος νομίσματος των Οινιαδών με αυτόν του μπαζώματος (βλ. παραπάνω σημ. 120): 2N115/1978 (*SNG, Cop.*, αρ.400-403, χρονολογία κοπής 219-211 π.Χ.). Αξιοσημείωτη είναι επίσης η παρουσία πάνω στο δάπεδο Β νομισμάτων της πρώτης περιόδου της νομισματοκοπίας της Κασσώπης: 2N153, N160/1978: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.75, ομάδες II και III αντίστοιχα)(σχετικά βλ. και παραπάνω σημ. 38). Ανάμεσα στα νομίσματα αξιοσημείωτο είναι και το 2N133/1978: SEMIS, Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (ανώνυμο), χρονολογία κοπής μετά το 211 π.Χ., Νομισματοκοπείο Ρώμης (*Crawford*, αρ.56,3). Ιδιαίτερη σημασία για τη διάρκεια ζωής της δεύτερης οικοδομικής φάσης έχει η ανεύρεση πάνω στο δάπεδο Β, ενός νομίσματος του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ.: 2N161/1978 (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I, χρονολογία κοπής 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ.) καθώς και η παρουσία ερυθροβαφούς, περγαμηνού τύπου, ή ESA κεραμικής.

¹ Στον πηλό και στα κεραμίδια καταστροφής του δαπέδου Β, στο ανατολικό τμήμα του σπιτιού 2 (σχέδ. 22), ανάμεσα σε παλιότερα νομίσματα, απαντούν και δύο νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. Είναι τα 2N110/1978 και 2N149/1978 (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I, χρονολογία κοπής μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ.).

² Στις επιχώσεις κατασκευής του δαπέδου A₂ δεν απαντούν ύστερα ευρήματα, όπως αυτά που αναφέρονται παραπάνω στις σημ. 5 στη σ. 53 και σημ. 1. Στο στρώμα καταστροφής του δαπέδου A₂, στο δυτικό τμήμα του σπιτιού (σχέδ. 22), βρέθηκε το 2N121/1978: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Στο παραπάνω στρώμα καταστροφής αξιοσημείωτη είναι η παρουσία ερυθροβαφούς, περγαμηνού τύπου, ή ESA κεραμικής η οποία απαντά και στο ενιαίο στρώμα καταστροφής του δαπέδου Β (βλ. παραπάνω σημ.5 στη σ. 53 και σημ. 1). Δυστυχώς το δάπεδο A₂ δεν ήταν δυνατό να διακριθεί παντού καλά. Έτσι τα περισσότερα ευρήματα από τη ζωή του απαντούν μαζί με αυτά από την κατασκευή του με τη γενική ένδειξη "στρώμα A₂".

³ Για τις μετατροπές αυτές ο Σ. Δάκαρης (ΠΑΕ 1978, σ.103-104) γράφει σχετικά: «Αν όμως όλες οι μεταβολές αυτές έγιναν μετά το 167 π.Χ., όπως δηλώνεται στο σχέδιο της εικόνας 2, ή ωρύτερα, δεν είναι βέβαιο».

⁴ Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζει αυτή την εποχή και το νότιο τμήμα του σπιτιού 4.

ύστερου αυτού περιστυλίου. Γι' αυτό μόνο μια γενική χρονολόγηση στα χρόνια της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. είναι δυνατή, πιθανότατα στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.¹.

Το ίδιο δύσκολο είναι να χρονολογηθούν τα οικοδομικά λείψανα που διασώζονται στο δυτικό κυρίως τμήμα του σπιτιού. Αντιστοιχούν σε ένα άγνωστο δάπεδο, που μόλις διακρίνεται μεταξύ του επιφανειακού στρώματος (μαύρο χώμα) και του ωχρού πηλού Α₁ (σχέδ. 22)².

Οι ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν σε όλο το ύψος των επιχώσεων του σπιτιού 2, το οποίο ξεπερνά τα δυο μέτρα. Η παρουσία τους πάνω στο φυσικό βράχο οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Β και έχει μικρή σχέση με τη ζωή του δαπέδου Γ, το οποίο, εξαιτίας του φυσικού βράχου, δε διατηρούσε επιχώσεις, γιατί σκουπιζόταν συχνά.

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι προέρχονται από το δάπεδο Β και το στρώμα καταστροφής που το σκεπάζει. Αρκετοί βρέθηκαν επίσης στο στρώμα Α₂ της επιδιόρθωσης, χωρίς όμως να είναι εύκολη παντού η διάκριση του δαπέδου Α₂. Το ίδιο ισχύει και για όσους βρέθηκαν στο στρώμα Α₁. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη χρονολόγηση παρουσιάζουν έντεκα θραύσματα ανάγλυφων σκύφων, που βρέθηκαν κάτω από το δάπεδο Β, από τα οποία τα τρία περιλαμβάνονται στον κατάλογο³. Αξιοσημείωτη είναι η ανεύρεση ενός θραύσματος μήτρας στο γέμισμα Α₁, καθώς και ενός

¹ Στην πλειονότητά τους τα ευρήματα του δαπέδου Α₁ τοποθετήθηκαν μαζί με αυτά του μπαζώματος για την κατασκευή του με την ένδειξη «στρώμα Α₁». Στο στρώμα Α₁ απαντούν πολλά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., που είναι και τα νεότερα που βρέθηκαν. Πρόκειται για τα εξής: 2N14, N47, N48, N55, N72, N109, N110/1978 (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα Ι, χρονολογία κοπής μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ.). Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν επίσης και τα νομίσματα: 2N56/1978: Θεσσαλών, 199-146 π.Χ. και πιθανόν 48-27 π.Χ. (*Rogers*, σ.21, αρ.20β) και 2N79/1978: Κέρκυρας, Ρωμαϊκής κυριαρχίας, 229-48 π.Χ. (*SNG, Cor.*, αρ.227 κεξ.). Εκτός από την ερυθροβαφή κεραμική, περγαμηνού τύπου, χαρακτηριστική για το στρώμα δαπέδου Α₁ είναι και η ανεύρεση τεφρόχρωμης κεραμικής του 1ου αι. π.Χ. καθώς και "αρρετινών" πινακίων. Τα τελευταία θεωρούνται παραγωγή των πρώιμων κεραμικών του Arrezzo (βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 129, 132, πίν. 133, 1-6, τελευταία βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ.114)

² Ένα άγνωστο δάπεδο μεταξύ του επιφανειακού στρώματος της επίχωσης και του πηλού Α₁ εντοπίστηκε και στο γειτονικό προς τα ανατολικά σπίτι 5, χωρίς όμως να είναι παντού ευδιάκριτο. Στο επιφανειακό στρώμα της επίχωσης τα νεότερα ευρήματα είναι νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., καθώς και θραύσματα από αγγεία "αρρετινού" τύπου (βλ. παραπάνω σημ. 1).

³ Πρόκειται για τα 173, 174, 189α-β και τα K323, K1560, K1774, K1809α-β, K1859, K1869, K1875 και K1877.

άλλου στο επιφανειακό στρώμα της επίχωσης¹, όπου βρέθηκαν επίσης πολλοί σκύφοι.

Το σπίτι 4 δεν ανασκάφτηκε ολόκληρο², επειδή οι διερευνητικές τομές που έγιναν ως το στερεό αποκάλυψαν ότι απαντούν ευρήματα των ύστερων ελληνιστικών χρόνων ως το φυσικό βράχο³. Όπως ήταν επόμενο από τη μελέτη της στρωματογραφίας και των ευρημάτων δεν προέκυψε μια ακριβής χρονολόγηση για τις παλιότερες οικοδομικές φάσεις. Το μόνο που διαπιστώθηκε είναι ότι το σπίτι 4, από τον 4ο αι. π.Χ. ως την εποχή της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., ακολουθεί το γνωστό τύπο των σπιτιών της Κασσώπης με την αυλή και τον οίκο στον κεντρικό άξονα⁴.

Πιθανότατα γύρω στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. το σπίτι 4 ανοικοδομήθηκε σε ψηλότερο επίπεδο. Το νέο δάπεδο κατασκευάστηκε πάνω από ένα μπάζωμα με πέτρες και πολλά ευρήματα, το οποίο στην αυλή του παλιού σπιτιού, απέναντι από την είσοδο, ξεπέρασε σε ύψος το 1 μέτρο⁵. Τότε το σπίτι 4 φαίνεται ότι χωρίστηκε σε δύο τμήματα. Το βόρειο, το οποίο επεκτάθηκε σε βάρος της γειτονικής προς βορράν ιδιοκτησίας, και το νότιο, το οποίο πιθανότατα επικοινωνούσε με το γειτονικό προς νότον σπίτι 2⁶.

Οι ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν στους περισσότερους χώρους του σπιτιού 4 σε όλο το ύψος των επιχώσεων⁷. Η πλειονότητά τους βρέθηκε στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου της νεότερης οικοδομικής φάσης, το οποίο περιέχει το στρώμα καταστροφής της προηγούμενης οικοδομικής φάσης. Με εξαίρεση μικρό τμήμα στο χώρο του

¹ Πρόκειται αντίστοιχα για τις μήτρες 654, 655.

² Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 4 βλ. παραπάνω σημ. 2 στη σ. 36.

³ Μακρά χρήση του φυσικού βράχου ως δαπέδου διαπιστώθηκε επίσης στα σπίτια 3,6,7 και 9 (σχετικά βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια).

⁴ Για τον τύπο των σπιτιών της Κασσώπης βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 40.

⁵ Στο μπάζωμα για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου, ανάμεσα σε αρχαιότερα νομίσματα, απαντούν και τα 4N47, N56/1983: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. και ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225-226, αρ.1 και σ.229, αρ.74 αντίστοιχα). Επίσης βρέθηκαν ως πάνω στο φυσικό βράχο όστρακα ερυθροβαφούς κεραμικής, περγαμηνού τύπου (βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 129, πίν.133, 1-3). Πάνω στο δάπεδο της νεότερης κατοίκησης καθώς και στο στρώμα του πηλού και των κεραμιδιών εγκατάλειψης, τα νεότερα νομίσματα είναι επίσης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. Πρόκειται για τα νομίσματα: 4N31, N33/1983 (*Franke, AME*, σ.225 κεξ, ομάδα I). Εδώ απαντούν επίσης και όστρακα τεφρόχρωμης και "αρρετινής" κεραμικής (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, 132, πίν.133. 4-6).

⁶ Βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σχέδ. 9.

⁷ Το ίδιο συμβαίνει στα περισσότερα οικοδομήματα της Κασσώπης, όπου φυσικός βράχος χρησιμοποιείται ως δάπεδο για μεγάλο χρονικό διάστημα.

κλιμακοστασίου¹ του βορείου διαμερίσματος, το δάπεδο της νεότερης φάσης του σπιτιού 4 δε διασώθηκε, αλλά παρασύρθηκε από τη διάβρωση, όπως στο σπίτι 3. Γι' αυτό, σε ολόκληρη την έκταση του σπιτιού 4, αμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα², απαντά το στρώμα του μπαζώματος για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου, ανάμικτο με αυτό της καταστροφής της προηγούμενης οικοδομικής φάσης. Στο επιφανειακό στρώμα βρέθηκε και ένα θραύσμα μήτρας³.

Σπίτι 8

Η ανασκαφή στο σπίτι 8 αποκάλυψε ένα σύμπλεγμα εσωτερικών διαιρέσεων και έναν λαβύρινθο από χώρους, κυρίως εξαιτίας του πολύ μικρού ύψους των επιχώσεων (μόλις 0,30 μ. ύψος)⁴.

Από την αρχική κατασκευή του 4ου αι. π.Χ. διασώθηκε μόνο ένα εργαστήριο χαλκούργιας, στη νοτιοανατολική γωνία, η ανασκαφή του οποίου δεν ολοκληρώθηκε⁵. Την ίδια εποχή το υπόλοιπο σπίτι χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία (σχέδ. 15).

Στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (233/233-168 π.Χ.) το σπίτι 8 ανοικοδομήθηκε από τη βάση του και χρησιμοποιήθηκε ως δημόσιο κτίριο⁶. Στο ελληνιστικό οικοδόμημα διακρίνεται στο βορειοδυτικό τμήμα ένα αψιδωτό δωμάτιο και ακριβώς απέναντι στα νοτιοδυτικά ένα περιστύλιο

¹ Για την κλίμακα προς τον πάνω όροφο, βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 52, και σ.50-53, όπου ερευνάται γενικότερα το θέμα του ανωγείου στα σπίτια της Κασσώπης.

² Στο ανώτερο στρώμα της επίχωσης, μεταξύ αρχαιότερων ευρημάτων, αξιοσημείωτο είναι το νόμισμα 4N4/1983: Αθηνών, γύρω στα 25 π.Χ. (*J.H. Kroll, «Two Hoards of First Century B.C. Athenian Bronze Coins»*, *ΑΔ* 28 [1972] σ.117, αρ.569 κεξ., *J.H. Svoronos, Les Monnaies d' Athènes*, Munich 1923-26, πίν. 80, αρ.37-43).

³ Πρόκειται για τη μήτρα 650.

⁴ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 8 βλ. παραπάνω σημ.3 στη σ. 34.

⁵ Πάνω στο δάπεδο του εργαστηρίου τα νεότερα νομίσματα που απαντούν είναι τα: 8N60/1982: Συρακουσίων, 215-212 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.891), 8N56, N58, N69/1982 και 8N7, N8, N16/1983: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (*SNG, Corp.*, αρ.23, 24, 25). Στον πηλό καταστροφής του εργαστηρίου απαντούν μεταξύ άλλων και οι ίδιοι τύποι νομισμάτων της Αμβρακίας με αυτούς του δαπέδου (8N51/1982: *SNG, Corp.*, αρ.23), καθώς και νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών, των ετών 234/233-168 π.Χ. (8N30, N31, N32/1982: *Franke, AME*, σ.196-209 ομάδες VI και VII).

⁶ Στη θεμελίωση του νότιου εξωτερικού τοίχου, καθώς και του μεσότοιχου h/g (σχέδ.15) βρέθηκαν νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών προ του 168 π.Χ. (8N55, N57/1982: *Franke, AME*, σ.201 κεξ, ομάδα VII). Εξάλλου από τη θεμελίωση του δυτικού εξωτερικού τοίχου προέρχεται το νόμισμα 8N25/1982: Κυθήρων 250-146 π.Χ. (*BMC*, σ.107, αρ.7-9, πίν XXI, αρ. 17).

(σχέδ.15)¹. Σύμφωνα με τις περισσότερες ενδείξεις, το παραπάνω συγκρότημα λειτούργησε ως βαλανείο². Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο το κτίριο 8 φαίνεται ότι εξυπηρέτησε κάποιες περιορισμένες στεγαστικές ανάγκες. Η προχειρότητα όμως στην κατασκευή και η διάβρωση που είχε στο μεταξύ συντελεστεί δε μας επέτρεψαν να διακρίνουμε καλά τα ίχνη της τελευταίας κατοίκησης του χώρου και να διαπιστώσουμε αλλαγές ή επεμβάσεις στη μορφή του κτιρίου.

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι που βρέθηκαν στο σπίτι 8 προέρχονται από το τεφρό μπάζωμα που γέμισε το φούρνο του βαλανείου μετά την αχρήστευσή του και αποτέλεσε στο σημείο αυτό το υπόστρωμα για την κατασκευή ενός νεότερου δαπέδου. Το δάπεδο αυτό διασώθηκε μόνο στη βορειοανατολική και στη νοτιοδυτική γωνία του κτιρίου και πιθανότατα χρονολογείται από τα ευρήματα στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.³ Στο ίδιο στρώμα τεφρού χώματος βρέθηκαν σκύφοι και σε άλλους χώρους, κυρίως στο βόρειο μισό του σπιτιού. Ανάγλυφοι σκύφοι προέρχονται επίσης από τις επιχώσεις ζωής του περιστυλίου (ωχρός πηλός με κεραμίδια), καθώς και από την τάφρο θεμελίωσής του.

¹ Κάτω από το υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου του περιστυλίου, εκτός των άλλων νομισμάτων, απαντούν και οι ίδιοι τύποι νομισμάτων της Αμβρακίας που βρέθηκαν και στο στρώμα καταστροφής των εργαστηρίων (βλ. παραπάνω σημ. 6 στη σ. 55). Τα νομίσματα αυτά (8N3, N4, N13/1983: *SNG, Cor.*, αρ. 23) είναι τα νεότερα που περιέχονται στο παραπάνω στρώμα. Το στρώμα κατασκευής του αψιδωτού δωματίου δεν το διακρίνουμε. Για τα νομίσματα από τη θεμελίωση του νεότερου κτιρίου βλ. παραπάνω σημ.6 στη σ. 57.

² Το αψιδωτό δωμάτιο, επιχρισμένο εσωτερικά με υδροστεγές κονίαμα, χρησίμευσε πιθανότατα για δεξαμενή νερού. Μια άλλη ένδειξη για τη χρήση του κτιρίου ως βαλανείου είναι τα θραύσματα των πήλινων λουτήρων που βρέθηκαν, καθώς και ο μακρόστενος φούρνος, πιθανότατα για το ζέσταμα του νερού (σχέδ.15).

³ Το νεότερο δάπεδο, στη νοτιοδυτική γωνία του σπιτιού 8, μεταξύ περιστυλίου και δυτικού εξωτερικού τοίχου, είναι στρωμένο από σπασμένα κεραμίδια (σχέδ.15). Κάτω από αυτό βρέθηκε το νόμισμα 8N70/1982: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Στο στρώμα του τεφρού χώματος, που προήλθε από την καταστροφή του φούρνου του βαλανείου (σχέδ.15, d2, d3) και αποτέλεσε το μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου της τελευταίας φάσης, τα νεότερα νομίσματα που απαντούν είναι τα εξής: 8N27/1982: Αιτωλών, 279-168 π.Χ. (*BMC*, σ.199, αρ.56-62), 8N36/1982: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (πιθανότατα *SNG, Cor.*, αρ.24, φθαρμένο) και 8N37/1982: Κοινού των Ηπειρωτών 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.196 κεξ., ομάδα VI). Στο ίδιο μπάζωμα βρέθηκε και ερυθροβαφής περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμική (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν.133. 1-3). Αξιοσημείωτο είναι επίσης το νόμισμα 8N2/1983: Λακεδαίμονος, 43-31 π.Χ. (*Grunauer von Hoerschelmann*, πίν.14, αρ.73), που βρέθηκε πάνω στο νεότερο δάπεδο, στα νοτιοδυτικά του κτιρίου, και είναι από τα νεότερα των ανασκαφών. Πιθανότατα στην τελευταία οικοδομική φάση του σπιτιού 8, ανήκει και το άνοιγμα εισόδου στο δωμάτιο g, προς τον αποχετευτικό διάδρομο της ανατολικής πλευράς του σπιτιού, όπου μάλιστα κατασκευάστηκε και ένα πλακόστρωτο δάπεδο.

Σπίτια 14 και 7

Στο νότιο τμήμα του σπιτιού 14¹, οι επιχώσεις ζωής του μαζί με τα οικοδομικά του λείψανα παρασύρθηκαν από τη διάβρωση (σχέδ. 17). Γι' αυτό και αμέσως πάνω στο φυσικό βράχο απαντά το επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος. Στο υπόλοιπο σπίτι, πάνω στο φυσικό βράχο, απαντά ένα ενδιάμεσο στρώμα ωχρού πηλού με κεραμίδια στέγης και ευρήματα. Σε μερικά σημεία του σπιτιού 14, ανάμεσα στις φυσικές κοιλότητες του βράχου, διασώζεται και ένα στρώμα κοκκινωπού πηλού με λατύπη. Το στρώμα αυτό προέρχεται από τη διάλυση του ασβεστολίθου και την επιτόπου λιθουργία και χρονολογεί την αρχική κατασκευή του γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.² (σχέδ. 7).

Το στρώμα του πηλού προέρχεται από τη ζωή του σπιτιού στα ελληνιστικά χρόνια (σχέδ. 17). Όπως φανερώνουν τα περισσότερα ευρήματα, καθώς και η θεμελίωση των τοίχων πάνω στο φυσικό βράχο, το σπίτι 14 ανακατασκευάστηκε από τη βάση του, στη μέση ελληνιστική περίοδο, πιθανόν στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ)³. Η χρονολόγηση όμως αυτή δεν τεκμηριώνεται στρωματογραφικά, επειδή ο φυσικός βράχος χρησίμευσε επιπλέον και ως δάπεδο, και επομένως δεν υπάρχουν στοιχεία για την κατασκευή της δεύτερης οικοδομικής φάσης.

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, η αρχική μορφή του σπιτιού 14 έγινε δυνατό να διακριθεί μόνο χάρη στα ίχνη της θεμελίωσης του 4ου αι. π.Χ. πάνω στο φυσικό βράχο, σε συνδυασμό με όσες από τις εσωτερικές διαιρέσεις των ελληνιστικών χρόνων ακολούθησαν τις αρχικές (σχέδ. 17). Εξαιτίας των ρηγμάτων και των καθιζήσεων που είναι ορατά στο βραχώδες έδαφος, ο Σ. Δάκαρης διατύπωσε την άποψη ότι το αρχικό σπίτι καταστράφηκε από σεισμό· ανοικοδομήθηκε ριζικά στα τέλη του 3ου αι.

¹ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 14 βλ. παραπάνω σημ 3 στη σ. 36.

² Στις φυσικές κοιλότητες του βράχου μαζί με όστρακα του 4ου αι. π.Χ., βρέθηκε το νόμισμα 14N3/1982: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ (Franke, AME, σ.69 κεξ, ομάδα II, σειρά 18). Για τα υπόλοιπα νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν στο σπίτι 14, βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.81, σημ.1. Για την υψηλότερη χρονολόγηση των δυο πρώτων ομάδων νομισμάτων της Κασσώπης βλ. Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 62-63.

³ Στο στρώμα του ωχρού πηλού, ανάμεσα σε νομίσματα του 4ου και 3ου αι. π.Χ. βρέθηκαν πολλά νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών των ετών 234/233-168 π.Χ. (Franke, AME, ομάδες VI και κυρίως VII, σ.196-207) και αρκετά της Αμβρακίας των ετών 238-168 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.25, 31 και κυρίως 23).

π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα ως κατοικία αγορανόμου¹. Κατά τον ίδιο, εκτός από τους ψηλούς ορθοστάτες στην πρόσοψη, τις λίθινες βάσεις και τα ιωνικά επίκρανα στο εσωτερικό, τον ειδικό χαρακτήρα του κτιρίου υποδηλώνουν και τα ευρήματα, όπως τα πολλά νομίσματα, οι ακροκέραμοι και τα χάλκινα σταθμά².

Από τα υστεροελληνιστικά ευρήματα που απαντούν στο στρώμα του ωχρού πηλού προκύπτει ότι το σπίτι 14 έζησε και στην περίοδο της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., αφού υπέστη μια επισκευή της στέγης³. Πιθανότατα στα τέλη του 2ου αι. π.Χ., πάνω από το στρώμα του ωχρού πηλού, κατασκευάζεται ένα νεότερο δάπεδο, που

¹ Κατά το Σ. Δάκαρη η καταστροφή του σπιτιού 14 συνδέεται με αυτή του γειτονικού προς τα ανατολικά σπιτιού 7, όπου, εκτός από την καθίζηση του εδάφους, παρατηρείται και ένα μεγάλο ρήγμα στα εξωτερικά του δυτικού τοίχου (σχέδ. 14). Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.81, Δάκαρης Κασσώπη, σ.56. Επειδή το ρήγμα έχει μετατοπίσει σ' αυτό το σημείο αρκετούς δόμους του εξωτερικού δυτικού τοίχου του σπιτιού 7, είναι φανερό ότι είναι μεταγενέστερο από την κατασκευή του και δεν έχει σχέση με τη ριζική ανοικοδόμηση των σπιτιών 14 και 7. Πιθανότατα δημιουργήθηκε μετά την οριστική εγκατάλειψη της πόλης και συνδέεται με κάποιες νεότερες σεισμικές δονήσεις. Για μεταγενέστερες σεισμικές δονήσεις ασφαλή στοιχεία παρέχει η στρωματογραφία της κεντρικής αρτηρίας μεταξύ του Καταγωγίου και της Βόρειας Στοάς (βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο). Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, στηρίζουν την άποψη ότι η ανοικοδόμηση του σπιτιού 14 στον 3ο αι. π.Χ. πιθανότατα συνδέεται με τη γενικότερη οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται στην Κασσώπη κατά την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33 - 168 π.Χ.).

² Κατά το Σ. Δάκαρη στο σπίτι 14 χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση από κάποιο δημόσιο κτίριο. Ο ίδιος υποστήριξε επίσης ότι κατά την ανοικοδόμηση ανοίχτηκε η τριπλή είσοδος που διακρίνεται στη νοτιοδυτική γωνία (σχέδ.17) για να συνδεθεί το σπίτι 14 με το γειτονικό προς τα δυτικά σπίτι 15, το οποίο χρησίμευσε ως αγορανομείο. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.81, Δάκαρης, Κασσώπη, σ.56-57 (διαφορετική άποψη βλ. παρακάτω σημ.160). Κατά τη Βλαχοπούλου-Οικονόμου τέσσερα από τα θραύσματα των ακροκεράμων που βρέθηκαν στο σπίτι 14 χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., γεγονός που αποδεικνύει ότι χρησιμοποιήθηκαν στη στέγη του σε δεύτερη χρήση. Η ίδια δεν αποκλείει την πιθανότητα να προέρχονται από το δημόσιο κτίριο κάτω από το Καταγώγιο-Βλαχοπούλου - Οικονόμου, σ.135-139,282.

³ Τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν στο στρώμα του ωχρού πηλού είναι τα εξής: 14N5/1982: Κασσωπαιών - Μολοσσών, 168-148 π.Χ. (Franke, AME, σ.83-84, ομάδα I, σειρά 2) ή 170-167 π.Χ. (Hammond, Epirus, σ.642), 14N8, N18/1982: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (Franke, AME, σ.225 κεξ., I ομάδα), 14N20, N67/1982: Βαλλαίου, βασιλέως Φάρου, μετά το 168 π.Χ. (BMC, σ.81, πίν. XIV, 12-14), 14N25/1982: Πατρών, γύρω στα 146-32 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.164), 14N55/1982: Λευκάδας, μετά το 167 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.387, κεξ.), 14N73/1982: Κέρκυρας, 229-48 π.Χ. (SNG, Corp., αρ. 212, κεξ.). Μαζί βρέθηκε επίσης ερυθροβαφής «περγαμηνή» ή ESA κεραμική, καθώς και τεφρόχρωμη (βλ. Gravani, Polis I, σ.129, πίν.133. 1-5). Από το ίδιο στρώμα προέρχεται ένα υστεροελληνιστικό μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα, που μιμείται κακότεχνα τις ακροκεράμους της Κασσώπης του β' μισού του 3ου αι. π.Χ. με τον αετό πάνω στον κεραυνό. Πιθανότατα φανερώνει κάποια επιδιόρθωση της στέγης στα χρόνια της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. Βλαχοπούλου - Οικονόμου, σ.254-256, 282-283.

μόλις διακρίνεται στο βόρειο τμήμα του σπιτιού (σχέδ. 17 δωμάτια κ, ι, γ). Η τρίτη οικοδομική φάση του σπιτιού διήρκεσε πιθανότατα ως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης, στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.¹ Η χρονολόγηση αυτή επίσης δεν τεκμηριώνεται στρωματογραφικά, επειδή οι επιχώσεις της ζωής και της καταστροφής της τελευταίας οικοδομικής φάσης δε διασώθηκαν. Παρασύρθηκαν από τη διάβρωση, όπως παρασύρθηκε στο υπόλοιπο σπίτι το νεότερο δάπεδο, συχνά μάλιστα μαζί και το μπάζωμα για την κατασκευή του (νότιο τμήμα).²

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι που βρέθηκαν στο σπίτι 14 προέρχονται από το στρώμα του ωχρού πηλού της οικοδομικής φάσης του Κοινού των Ηπειρωτών προ του 168 π.Χ., το οποίο αποτέλεσε και το μπάζωμα για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου. Αρκετοί βρέθηκαν επίσης στο επιφανειακό μαύρο χώμα της επίχωσης.

Τα ίδια προβλήματα στη στρωματογραφία με το σπίτι 14 παρουσιάζει και το γειτονικό προς τα ανατολικά σπίτι 7, του οποίου η νοτιοανατολική γωνία παρασύρθηκε επίσης από τη διάβρωση (σχέδ. 14).³

Στρωματογραφικά δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδείχνουν την ίδρυση του σπιτιού 7 στον 4ο αι. π.Χ., μολονότι υπάρχουν αρκετές ενδείξεις για τη λειτουργία του σε μια πρώιμη φάση.⁴ Κατά το Σ. Δάκαρη, το σπίτι 7 είχε την

¹ Οι W. Hoerfner και E. L. Schwandner έχουν τη γνώμη ότι, κατά την τελευταία οικοδομική φάση, το σπίτι 14 συνδέθηκε, δια μέσου του αποχετευτικού αγωγού, με το γειτονικό προς τα δυτικά σπίτι 15, όπου κατασκευάστηκε ένα περιστύλιο. *Hoerfner - Schwandner*, σ.116. Ο Σ. Δάκαρης χρονολογεί την επέκταση του σπιτιού νωρίτερα, στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι αλλαγές στο καθεστώς της ιδιοκτησίας που διαπιστώθηκαν στα σπίτια 1,2,3,4 και 5 χρονολογούνται κυρίως στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και συνδέονται με πολιτικούς λόγους και φυσικά φαινόμενα (σεισμούς)(σχετικά βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια). Οι εκ των υστέρων επεμβάσεις στο αρχικό πολεοδομικό σχέδιο και οι συχνές υπερβάσεις των αποχετευτικών διαδρόμων πιθανότατα είχαν ως αποτέλεσμα κάποια δυσλειτουργία του αρχικού αποχετευτικού δικτύου, όπως φανερώνουν μερικοί πρόχειροι, νεότεροι αγωγοί. Ένας τέτοιος αγωγός φαίνεται ότι είναι και αυτός που βρέθηκε στο δωμάτιο ι του σπιτιού 14. Ήταν κατασκευασμένος στο στρώμα του ωχρού πηλού και διοχέτευε τα νερά της αυλής στον κεντρικό δρόμο (σχέδ. 17). Αυτή την περίοδο πρέπει να έγινε και η αντικατάσταση του μεγάλου λίθινου υπονόμου του Καταγωγίου Σχετικά βλ. παρακάτω σημ. 1 στη σ. 69.

² Την ίδια εικόνα παρουσιάζει η στρωματογραφία στο βόρειο τμήμα του σπιτιού 3 (σχέδ. 28), η οποία είναι πολύ διδακτική για την κατανόηση των αλλαγών τόσο στο σπίτι 14, όσο και στο γειτονικό σπίτι 7, όπου όμως οι συνέπειες της διάβρωσης αποδείχτηκαν μεγαλύτερες.

³ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο σπίτι 7 βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 35.

⁴ Μεταξύ των νεότερων ευρημάτων απαντούν επίσης όστρακα και νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. και της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου (για τα νομίσματα βλ. παρακάτω σημ. 3 στη σ. 62).

ίδια τύχη με το γειτονικό προς τα ανατολικά σπίτι 14. Σύμφωνα με τον ίδιο, ανακατασκευάστηκε από τη βάση του στο τέλος του 3ου αι. π.Χ., εξαιτίας καταστροφής από ρήγμα και καθίζησης του εδάφους.¹ Όμως ο χρόνος ανοικοδόμησης του σπιτιού 7 δεν τεκμηριώνεται στρωματογραφικά, επειδή ο φυσικός βράχος χρησίμευσε και πάλι ως δάπεδο, και γιατί όλα τα χρονολογικά στοιχεία καταστράφηκαν από το βαθύ σκάψιμο, για τη στήριξη των τοίχων στο στερεό, κατά την κατασκευή της τελευταίας οικοδομικής φάσης².

Το δάπεδο της νεότερης οικοδομικής φάσης, μαζί με τις επιχώσεις ζωής της δε διασώθηκε σε κανέναν από τους χώρους του σπιτιού, γιατί παρασύρθηκε από τη διάβρωση, όπως και στο μεγαλύτερο τμήμα των σπιτιών 3 (σχέδ. 28), 4 και 14. Διασώθηκε μόνο το μπάζωμα για την κατασκευή του, που απαντά κατευθείαν πάνω στο φυσικό βράχο. Πρόκειται για ένα στρώμα ωχρού πηλού με κεραμίδα στέγης και ευρήματα που προέρχεται από τη διάλυση της ανωδομίας της προηγούμενης οικοδομικής φάσης, καθώς και από φερτά υλικά.

Η μελέτη των ευρημάτων στο παραπάνω στρώμα φανερώνει ότι το σπίτι 7 άκμασε κατά τη μέση ελληνιστική περίοδο και έζησε με την ίδια μορφή ως τα τέλη περίπου του 2ου αι. π.Χ. (σχέδ. 8, 14)³. Τότε, πάνω από τις πλούσιες αυτές επιχώσεις κατασκευάστηκε το δάπεδο της νεότερης

¹ Για το θέμα αυτό βλ. διεξοδικά παραπάνω σημ. 1 στη σ.60.

² Στο σπίτι 7, ως πάνω στο φυσικό βράχο, απαντούν ευρήματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, όπως το νόμισμα 7N5/1982: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. (βλ. παρακάτω σημ. 3). Για τον ίδιο λόγο δεν τελεσφόρησε η προσπάθεια χρονολόγησης της αντίστοιχης φάσης του σπιτιού 14.

³ Η πλειονότητα των νομισμάτων που βρέθηκαν στο σπίτι 7, στο στρώμα του ωχρού πηλού ως πάνω στο φυσικό βράχο, είναι κοπές του Κοινού των Ηπειρωτών των ετών 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.201-215, ομάδες VII και XII αντίστοιχα) και της Αμβρακίας των ετών 238-168 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ.23,24,30,38). Μαζί απαντούν επίσης νομίσματα των Ακαρνάνων, των Αιτωλών και του Ωρικού προ του 168/167 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 28-33, 421, *BMC*, σ.79, πίν. XXXI; αρ.13), καθώς και παλιότερα νομίσματα, όπως της Συμμαχίας των Ηπειρωτών (329/325-300 π.Χ.), του Πύρρου (279-272 π.Χ.) κ.ά. (*Franke, AME*, σ.166-133, 249-264). Τα νεότερα νομίσματα στο παραπάνω στρώμα είναι τα 7N5/1982: Βασιλέως Βαλλαίου, μετά το 168 π.Χ. (*BMC*, πίν. XIV, 12) και 7N13/1982: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Από τα δύο τελευταία νομίσματα, το 7N5/1982 βρέθηκε σε στρώμα κόκκινου πηλού που κάλυπτε φυσική κοιλότητα του βράχου (βλ. και παραπάνω σημ. 165). Στο στρώμα του ωχρού πηλού βρέθηκε ερυθροβαφής περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμική καθώς και τεφρόχρωμη (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν. 133. 1-5).

οικοδομικής φάσης, η διάρκεια ζωής της οποίας, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, δε μπορεί να υπολογιστεί.¹

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι που προέρχονται από το σπίτι 7 βρέθηκαν στο στρώμα του ωχρού πηλού, ως πάνω στο φυσικό βράχο. Αρκετοί βρέθηκαν επίσης στο επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος. Είναι ενδιαφέρον ότι στο στρώμα του ωχρού πηλού βρέθηκε και το μεγαλύτερο από τα χάλκινα σταθμά της Κασσώπης, που πιθανότατα προήλθε από φερτές επιχώσεις του γειτονικού σπιτιού 14.²

Σπίτια 6 και 9

Το νότιο τμήμα του σπιτιού 6 και το μεγαλύτερο τμήμα του σπιτιού 9 παρασύρθηκαν επίσης από τη διάβρωση³ (σχέδ. 13,16). Γι' αυτό, σε ολόκληρο σχεδόν το σπίτι 9 και στους περισσότερους χώρους του σπιτιού 6, αμέσως μετά από το επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος απαντά ο φυσικός βράχος⁴. Σπάνια, στο σπίτι 6, απαντά ένα ενδιάμεσο στρώμα ωχρού πηλού με ευρήματα πάνω από μια στρώση κεραμιδιών στέγης, πεσμένη πάνω στο φυσικό βράχο (σχέδ.29). Σπανιότερα, επίσης στο σπίτι 6, διασώζεται ανάμεσα στις φυσικές κοιλότητες του βράχου ένα στρώμα κόκκινου πηλού με λατύπη, από τη διάλυση του ασβεστόλιθου και την επιτόπου λιθουργία (σχέδ.29). Τα ευρήματα στο στρώμα αυτό χρονολογούν την ίδρυση του σπιτιού 6 στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.⁵

Από την αρχική κατασκευή του σπιτιού 6 (σχέδ. 7) διατηρήθηκαν οι εξωτερικοί τοίχοι και ορισμένοι από τους εσωτερικούς, μολονότι η

¹ Πιθανότατα αυτή την εποχή ανοίγεται μια επιπλέον θύρα στο δωμάτιο f, προς τον αποχετευτικό διάδρομο, στ' ανατολικά του σπιτιού (σχέδ.14).

² Για τα χάλκινα σταθμά βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.81, σημ. 2, πίν. 57β, Δάκαρης, Κασσώπη, σ.57, πίν. 17α, Hoepfner - Schwandner, πίν. 88. Τη μεταφορά επιχώσεων (μπάζωμα) από τον ένα χώρο στον άλλο, για τις ανάγκες της ανοικοδόμησης κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο, μαρτυρούν συχνά τα συγκολλημένα τμήματα των αγγείων που έχουν διαφορετική προέλευση. Για παράδειγμα βλ. τον ανάγλυφο σκύφο 449, που προήλθε από όστρακα των ομάδων 8/5 και 14 i/5.

³ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στα σπίτια 6 και 9 βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 35.

⁴ Το ίδιο συμβαίνει σε πολλούς χώρους των σπιτιών 3, 7 και 14 (βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια).

⁵ Στο στρώμα αυτό βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: 6N22/1982: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (Frankel, AME, σ.69, ομάδα II, σειρά 18) και 6N32/1982: Ηπειρωτικής Συμμαχίας, 329/325-300 π.Χ. (Frankel, AME, σ.125-126, ομάδα I. Νεότερες απόψεις για τη χρονολόγηση των νομισμάτων της Κασσώπης και της Συμμαχίας των Ηπειρωτών βλ. παραπάνω σημ.6 στις σ. 27-28).

αρχιτεκτονική μορφή του άλλαξε σε μια μεταγενέστερη οικοδομική φάση (σχέδ. 8,13). Στρωματογραφικά δεν υπάρχουν στοιχεία για τη χρονολόγηση της κατασκευής της επόμενης αυτής οικοδομικής φάσης, επειδή ο φυσικός βράχος εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και ως δάπεδο και για τη θεμελίωση των τοίχων¹. Όμως τα περισσότερα ευρήματα στο στρώμα του πηλού, που προέρχεται από τις επιχώσεις ζωής και την καταστροφή της, φανερώνουν ότι η ανοικοδόμηση του σπιτιού 6 πρέπει να έγινε πιθανότατα μετά το 167 π.Χ.²

Ο ίδιος τύπος σπιτιού με μικρές αλλαγές και επισκευές³ διατηρήθηκε και στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, όχι όμως ως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης. Το σπίτι 6 φαίνεται ότι έπαψε να κατοικείται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. και δεν έζησε στον 1ο αι. π.Χ. Πιθανότατα η εγκατάλειψή του να οφείλεται στην αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος στην Ήπειρο μετά το 148 π.Χ. ή σε κάποια σεισμική δόνηση, για την οποία ενδείξεις παρέχει η διαταραγμένη στρωματογραφία της περιοχής⁴. Αντίθετα το σπίτι 9 φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκε νωρίτερα, πιθανότατα αμέσως μετά το 167 π.Χ.⁵

Η απουσία των νεότερων οικοδομικών φάσεων στα δύο σπίτια, σε συνδυασμό με τη μεγάλη κλίση του εδάφους, διευκόλυνε το έργο της

¹ Το ίδιο συνέβη και κατά την ανοικοδόμηση των σπιτιών 14 και 7.

² Η πλειονότητα των νομισμάτων, που απαντούν, ανάμεσα σε παλαιότερα, στο στρώμα του ωχρού πηλού, που προήλθε από την διάλυση της ανωδομίας της νεότερης (τελευταίας) οικοδομικής φάσης του σπιτιού, είναι νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών, των ετών 234/233-168 π.Χ. και της Αμβρακίας, των ετών 238-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.196-209, ομάδες VI και VII και *SNG, Corp.*, αρ.23 αντίστοιχα). Το νεότερο νόμισμα που απαντά εδώ είναι το 6N14/1982: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν και λιγοστά όστρακα ερυθροβαφούς περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμικής (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν. 133. 1-5).

³ Πιθανόν σ' αυτές τις αλλαγές θα πρέπει να συμπεριληφθεί και το άνοιγμα μιας επιπλέον θύρας στ' ανατολικά, προς τον αποχετευτικό διάδρομο.

⁴ Σχετικά βλ. παραπάνω σ. 33-37.

⁵ Στο σπίτι 9, ακριβώς πάνω στο φυσικό βράχο βρέθηκαν δυο αργυρές δραχμές του Κοινού των Ηπειρωτών (234/233-168 π.Χ.), καθώς και ένας αργυρός στατήρας του Κοινού των Ακαρνάνων (229-168 π.Χ.). Τα νομίσματα αυτά (9Αρ1-Αρ3/1982) βρέθηκαν μαζί με συνανήκοντα όστρακα ανάγλυφου σκύφου. Κατά το Σ. Δάκαρη αποτελούν πιθανότατα υπόλειμμα μικρού θησαυρού, που οι ένοικοι του σπιτιού είχαν τοποθετήσει μέσα στο αγγείο σε ειδική θέση, όταν η πόλη καταλήφθηκε το 168 π.Χ. από τους Ρωμαίους. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.84, Δάκαρης, *Κασσώπη*, σ.58. Η απουσία πάνω από το φυσικό βράχο - δάπεδο και από το στρώμα του ωχρού πηλού νομισμάτων μετά το 168 π.Χ. και κεραμικής των ύστερων ελληνιστικών χρόνων, αν δεν είναι τυχαία, είναι σημαντική για τη χρονολόγηση της εγκατάλειψης του σπιτιού 9 (πρβ. τα ευρήματα στο αντίστοιχο στρώμα του σπιτιού 6).

διάβρωσης, η οποία άγγιξε το φυσικό βράχο και τον πρόσβαλε, όπως μαρτυρούν οι γλυφές του (carpen), που είναι από τις χαρακτηριστικές μορφές των καρστικών φαινομένων¹. Είναι αξιοσημείωτο ότι παρόμοια φαινόμενα δεν παρατηρήθηκαν σε άλλα οικοδομήματα, που είναι μεν κτισμένα σε επικλινές έδαφος, έζησαν όμως ως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης. Σ' αυτά, η ανύψωση του τελευταίου δαπέδου πάνω από το φυσικό βράχο και η κατασκευή του πάνω από τις πλούσιες επιχώσεις της προηγούμενης οικοδομικής φάσης καθυστέρησαν τη διάβρωση του εδάφους και εμπόδισαν τη φθορά του ασβεστολίθου².

Ανάγλυφοι σκύφοι και στα δύο σπίτια βρέθηκαν από το επιφανειακό στρώμα της επιχώσης ως πάνω στο φυσικό βράχο. Οι περισσότεροι προέρχονται από το ενδιάμεσο στρώμα του ωχρού πηλού, στα λίγα σημεία που διασώθηκε.

β. Δημόσια οικοδομήματα

Καταγώγιο - Βόρεια Στοά

Η ανασκαφή στη νότια και κυρίως στην ανατολική πτέρυγα του Καταγωγίου μας επιφύλαξε μια ενδιαφέρουσα στρωματογραφία, εξαιτίας του ύψους των επιχώσεων, που ξεπερνούν το 1,50 μ. Αντίθετα στη βόρεια και κυρίως στη δυτική πλευρά οι επιχώσεις είναι ελάχιστες, εξαιτίας του υπερυψωμένου βράχου, ο οποίος μάλιστα στη βορειοδυτική γωνία είχε λαξευθεί για να χρησιμεύσει ως δάπεδο³.

Όπως διακρίνεται στη στρωματογραφία του δωματίου ε (σχέδ. 30), το δάπεδο του παλιότερου κτιρίου καταστράφηκε από τη θεμελίωση των τοίχων και του κεντρικού πεσσού του νεότερου Καταγωγίου, η οποία έγινε αλλού αμέσως πάνω στο φυσικό βράχο και αλλού μέσα στον κόκκινο φυσικό πηλό με πετρούλες από τη διάλυση του ασβεστολίθου (στρώμα Δ).

¹ Πιθανότατα επιχώσεις από τη ζωή του σπιτιού 6, παρασυρμένες από τη διάβρωση, βρίσκονται αναμιγμένες και στα ανώτερα στρώματα του σπιτιού 5.

² Το καλύτερο παράδειγμα προσφέρει η στρωματογραφία των σπιτιών 3,4,14 και 7 (βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια)

³ Η διαπίστωση αυτή είχε γίνει από το Σ. Δάκαρη ήδη από τις πρώτες ανασκαφές, ο οποίος, γι' αυτό το λόγο δεν προχώρησε στη νότια και στη ανατολική πλευρά σε μεγαλύτερο βάθος. Σχετικά βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ.359, ΠΑΕ 1953, σ.168, ΠΑΕ 1954, σ.201, 203, ΠΑΕ 1955, σ.181. Βιβλιογραφία για τις νεότερες ανασκαφές στο Καταγώγιο βλ. παραπάνω σημ.5 στη σ. 36.

Στο βόρειο τμήμα του δωματίου ε το παλιότερο δάπεδο είναι κατασκευασμένο από μικρές πέτρες που είναι πατημένες πάνω στον κόκκινο πηλό, ενώ στο νότιο τμήμα είναι στρωμένο με ψηφιδωτό από βότσαλα μετά από ένα λεπτό γέμισμα (υπόστρωμα).

Το παραπάνω δάπεδο καλύπτεται από το στρώμα Γ, το οποίο, είτε προήλθε από την καταστροφή του προηγούμενου κτιρίου (στρώμα Γ₁), είτε είναι φερτό από αλλού (στρώμα Γ₂), δηλαδή μπάζωμα, για την κατασκευή του δαπέδου του νεότερου Καταγωγίου. Τα Γ₁-Γ₂ είναι στρώματα ωχρού πηλού, συνήθως ανάμικτου με πέτρες και κεραμίδια (Γ₂) αλλά και με ίχνη καύσης και κηλίδες κόκκινου πηλού από τα δάπεδα του αρχαιότερου κτιρίου και από τη διάλυση των ωμοπλίνθων της ανωδομής του (Γ₁). Τα στρώματα Γ₁-Γ₂ κόβονται από ένα σταχτόμαυρο μπάζωμα με μεγάλα λιθάρια, που περιβάλλει τον πεσσό του κέντρου (στρώμα Β₁), καθώς επίσης από ένα σκούρο καφετί μπάζωμα με πέτρες και κεραμίδια που εφάπτεται στο νότιο τοίχο (στρώμα Β₂).

Τα στρώματα Β₁ και Β₂, όπως κόβουν το γέμισμα για την κατασκευή του Καταγωγίου, φαίνεται καθαρά ότι έχουν σχέση με μια μεταγενέστερη επισκευή του κτιρίου μετά από κάποια καταστροφή. Επειδή στα περισσότερα δωμάτια το σκάψιμο διαπιστώθηκε στη νότια πλευρά των τοίχων, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το κτίριο είχε γείρει με κλίση προς τα βόρεια, εξαιτίας κάποιου σεισμού ή κατολίσθησης¹. Αντίθετα η αμφίπλευρη στερέωση του κεντρικού πεσσού μπορεί να δημιουργήσει υποψίες ότι αυτοί τοποθετήθηκαν εκεί κατά την επιδιόρθωση του κτιρίου, για την υποστήλωση του πατώματος του δεύτερου ορόφου². Όμως, σε άλλα δωμάτια, η θεμελίωση της κατώτερης πέτρας του πεσσού πάνω σε αδιατάρακτα τμήματα του στρώματος Γ₁ απέδειξε ότι όλοι οι πεσσοί προέρχονται από την αρχική κατασκευή του νεότερου Καταγωγίου (σχέδ. 30, δωμάτιο γ)³.

Σύμφωνα με όσα αποκάλυψε η στρωματογραφία, οι παραπάνω επιχώσεις θα έπρεπε να καλύπτονται από το δάπεδο της επιδιόρθωσης του κτιρίου. Το δάπεδο αυτό δεν υπάρχει στη στρωματογραφία γιατί αφαιρέθηκε κατά

¹ Για τα φυσικά αυτά φαινόμενα βλ. παραπάνω σ.33-37. Επισημαίνω την ιδιαίτερη μνεία που γίνεται στα σχετικά δημοσιεύματα για τη μεγάλη ρωγή του ασβεστολίθου κάτω από το Καταγώγιο.

² Σχετικά βλ. Δάκαρης ΠΑΕ, 1980, σ.28, Δάκαρης, Κασσώπη, σ.34.

³ Βλ. Hoepfner - Schwandner, σ.89, εικ. 73, 74.

τις ανασκαφές των ετών 1952-1955. Το ίδιο πιθανόν να συνέβη και με το αρχικό δάπεδο του νεότερου Καταγωγίου, αν δεν ήταν ήδη αναμειγμένο με το μπάζωμα της επιδιόρθωσης, όταν άρχισαν οι ανασκαφές το 1952. Ο Σ. Δάκαρης αναφέρει ότι αποκάλυψε το δάπεδο του Καταγωγίου κατά 0,20 μ. χαμηλότερα από την πατούρα των τοίχων και υπέθεσε ότι έγινε εκβάθυνση των δαπέδων κατά την επισκευή του κτιρίου¹. Έτσι, αντί του δαπέδου, τα στρώματα Β₁-Β₂ και Γ₂ επιστέφονται από ένα λεπτό στρώμα μαύρου χώματος από φερτά υλικά και humus, που δημιουργήθηκε μετά τις πρώτες ανασκαφές (στρώμα Α).

Σε όσους χώρους του κτιρίου ήταν δυνατό να διακριθούν καθαρά τα παραπάνω στρώματα προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα από τη μελέτη των ευρημάτων: Τα παλιότερα οικοδομικά λείψανα που απαντούν κάτω από το νεότερο Καταγώγιο μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.² Τα λείψανα όμως αυτά δεν είναι αρκετά για να δώσουν μια σαφή εικόνα του οικοδομήματος που προϋπήρχε. Κατά την άποψη του Δάκαρη ανήκουν σ' ένα παλιότερο Καταγώγιο, με αυλή στο κέντρο και στοές σε δυο διαφορετικά επίπεδα³. Κατά την άποψη των Hoerfner και Schwandner στη βόρεια πλευρά υπήρχαν δυο σπίτια και στη

¹ Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ. 346-347, 359, ΠΑΕ 1953, σ. 169.

² Μεταξύ των νομισμάτων που βρέθηκαν στο στρώμα Δ απαντούν συνήθως νομίσματα των Μολοσσών, των ετών 360-330/325 π.Χ. (KN59, N110/1979: Franke, AME, σ.101, ομάδα IV) και της Κασσώπης, των ετών 342-330/325 π.Χ. (KN140/1979: Franke, AME, σ.69-70, ομάδα II). Επίσης βρέθηκαν τα νομίσματα KN89/1980: Ελαίας, 342-340 π.Χ. (Franke, AME, σ.44 κεξ., ομάδα II), KN127/1975: Δραχμή Κορίνθου, 338-300 π.Χ. (BMC, σ.35, πίν. XII, 29) και N126/1979: Θυρρείου, 350-300 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.415). Κάτω από το μωσαϊκό δάπεδο που αποκαλύφθηκε στα δωμάτια δ και ε (σχέδ. 30) βρέθηκαν τα εξής νομίσματα: KN130/1979: Αίγινας, 4ου αι. π.Χ. (SNG, Corp., αρ.533-536), KN131/1979: Φιλίππου Β' (Gaebler, πίν. XXXI,13), KN132/1979: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (Franke, AME, ομάδα II), KN133/1979: Ηπειρωτικής Συμμαχίας 280/270 και 235 π.Χ. (Franke, AME, ομάδα X, σειρά 1), KN134/1979: Σικυώνος 325-251 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.85). Τα νομίσματα KN133 και N134/1979 πιθανότατα χρονολογούν την επιστροφή του δαπέδου με μωσαϊκό και φανερώνουν ότι υπήρξε και μια ενδιάμεση οικοδομική φάση στη ζωή του παλιότερου κτιρίου, όπως άλλωστε αποδειχνει και το διαφορετικό επίπεδο των δαπέδων στα δυο τμήματα του δωματίου ε (σχέδ.30). Ας σημειωθεί επίσης ότι στο επίπεδο του δαπέδου του μωσαϊκού, στο βόρειο τμήμα του δωματίου ε, βρέθηκαν αναποδογυρισμένα ένα άωτο σκυφίδιο και ένα πινάκιο (ομάδα K41/1979) πράγμα που σημαίνει ότι και εκεί είχε κατασκευαστεί ένα νεότερο δάπεδο. Και τα δύο χρονολογούνται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Εξάλλου στην ενδιάμεση αυτή φάση αποδίδονται από τους W. Hoerfner και E. L. Schwandner οι εσωτερικές διαιρέσεις που αποκαλύφθηκαν μεταξύ των δωματίων z και η (βλ. σχέδ. 3). Για τη χρονολόγηση του παλιότερου κτιρίου σημαντικά είναι επίσης τα ευρήματα από την τάφρο θεμελίωσης, όπου βρέθηκαν και τρία νομίσματα Λευκάδας του 4ου αι. π.Χ. (KN24, N25, N26/1980: SNG, Corp., αρ. 370, 372).

³ Δάκαρης, Κασσώπη, σ.34.

νότια ένα στωικό οικοδόμημα σε σχήμα Π, το οποίο είχε εμπορικό χαρακτήρα. Οι ίδιοι θεωρούν ότι το νεότερο Καταγώγιο διαδέχθηκε και ως προς το σχήμα και ως προς τη λειτουργία αυτή τη στοά και ότι είναι η εμπορική Αγορά της πόλης¹.

Η χρονολόγηση του νεότερου Καταγωγίου τοποθετείται με βάση το συσχετισμό των συνευρημάτων γύρω στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.² Κατά το Δάκαρη το κτίριο πυρπολήθηκε το 167 π.Χ. και ανοικοδομήθηκε πρόχειρα³. Στη στρωματογραφία δε διαπιστώθηκαν ίχνη από την πυρκαγιά του 167 π.Χ., επειδή απομακρύνθηκαν κατά την ανοικοδόμηση του κτιρίου⁴. Σύμφωνα με τη στρωματογραφία, το κτίριο υπέστη άλλη μια καταστροφή η οποία ενδεχομένως οφείλεται στη δράση φυσικών φαινομένων, στην περίοδο της ανασύστασης του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., πιθανότατα στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.⁵. Σύντομα όμως το κτίριο επισκευάστηκε και άρχισε να επαναλειτουργεί⁶. Η ανεύρεση ενός κλιβάνου

¹ Hoepfner - Schwandner, σ.91-92.

² Στο στρώμα Γ, που χρονολογεί την κατασκευή του νεότερου Καταγωγίου, τα νεότερα νομίσματα είναι τα εξής: KN100, N120, N122/1979, KN61, N67, N71, N85/1980: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (SNG, Cop., αρ.23, 24, 29, 38), KN40/1979, KN107/1980: Κοινού των Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (Franke, AME, σ. 201 κεξ., ομάδα VII), KN111/1979: Οινιαδών 219-211 π.Χ. (SNG, Cop., αρ.400-403), KN64/1980: Βρεττίων, 282-203 π.Χ. (SNG, Cop., αρ.1689). Πάνω στο φυσικό βράχο, στο δωμάτιο ι, βρέθηκαν τα νομίσματα KN5, N6/1980: Κασσώπης 215-195 π.Χ. (Franke, AME, σ.79-80, ομάδα IX, σειρά 2 και 3). Μολονότι το KN6/1980 βρέθηκε σε κοιλότητα του φυσικού βράχου, τα δύο παραπάνω νομίσματα αναφέρονται εδώ με κάθε επιφύλαξη, επειδή το δωμάτιο ι είχε ανασκαφτεί και παλιότερα (βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ.181-182).

³ Δάκαρης, Κασσώπη, σ.34. Κατά τον ίδιο επίσης, μετά το 167 π.Χ. έγινε σε μεγάλη κλίμακα αντικατάσταση των κεράμων της στέγης και των οπτοπλίνθων των τοίχων. Παράλληλα διαπιστώθηκε η αχρήστευση του μεγάλου λίθινου υπονόμου, που περνά κάτω από το πρόπυλο, η αντικατάσταση ορισμένων παλιότερων αγωγών, η επίχριση των τοίχων με ασβεστοκονίαμα και η αντικατάσταση του αρχαιότερου κιονοκράνου της βορειοδυτικής γωνίας· Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ.359, ΠΑΕ 1953, σ.173, ΠΑΕ 1981, σ.72-73, ΠΑΕ 1983, σ.70, Δάκαρης, Κασσώπη, σ.37.

⁴ Ο Σ. Δάκαρης στην έκθεση της πρώτης ανασκαφής σημείωνε σχετικά: «Αισθητά ίχνη ανθρακοποιηθέντων ξύλων και αραιοί ημιασβεστοποιηθέντες λίθοι παρατηρήθησαν κατά την διάρκεια της ανασκαφής, αλλά εις περιορισμένην ποσότητα, μη δικαιολογούσαν πυρπόλησιν του οικοδομήματος. Αλλά ως αναφέραμεν ήδη, αι προ του τέλους του Α' π.Χ. αι. γενόμενοι μεταβολαί εις το δάπεδον των δωματίων επόμενον ήτο να προκαλέσουν την απομάκρυνσιν των κατεστραμμένων υλών»· Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ.359.

⁵ Η καταστροφή αυτή πιθανότατα συνδέεται με το μεγάλο ρήγμα που διαπιστώθηκε στο βράχο, πάνω στον οποίο είναι θεμελιωμένο το Καταγώγιο (σχετικά βλ. παραπάνω σ. 33-37)

⁶ Το στρώμα Β είναι σύγχρονο με την επιδιόρθωση του Καταγωγίου (σχέδ. 30). Μέσα σ' αυτό, ανάμεσα σε αρχαιότερα νομίσματα, απαντούν και νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ., ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (KN27/ 1979, KN15, N21, N36, N44, N48, N93/1980: Franke, AME, σ. 225 κεξ., ομάδα I, πίν.45 κεξ.), καθώς και το KN17/1980: Δωδώνης, 168-148 π.Χ. (Franke, AME, σ. 38-39, ομάδα II, σειρά 2) ή

για τη χώνευση χαλκού στο πρόπυλο, κάτω από το νεότερο δάπεδο, πρέπει να συνδεθεί με την επιδιόρθωση του Καταγωγίου, μετά τη νεότερη αυτή καταστροφή¹.

Οι χρονολογήσεις της κατασκευής και της επιδιόρθωσης του νεότερου Καταγωγίου επιβεβαιώθηκαν και από τις στρωματογραφικές

170-168 π.Χ. (*Hammond, Epirus*, σ.642). Στο στρώμα Β βρέθηκαν και όστρακα της ερυθροβαφούς περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμικής (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129). Για την κεραμική και τα άλλα ευρήματα του νεότερου δαπέδου, που αφαιρέθηκε κατά τις πρώτες ανασκαφές, βλ. κυρίως Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ.352 κεξ, ΠΑΕ 1953, σ.170 κεξ. Στο επιφανειακό στρώμα του μαύρου χρώματος που δημιουργήθηκε μετά τις πρώτες ανασκαφές βρέθηκε το νόμισμα ΚΝ45/1980: Δηνάριο, Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, Μάρκου Αντωνίου, 32-31 π.Χ. (*Crawford*, σ.539, αρ. 544. 8), που είναι από τα νεότερα νομίσματα των ανασκαφών. Εκτός από τη στερέωση των τοίχων και των κεντρικών πεσσών (*Hoepfner - Schwandner*, σ. 92), στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. πρέπει να έγιναν και οι περισσότερες αλλαγές που χρονολογήθηκαν μετά το 167 π.Χ., με εξαίρεση ίσως την αντικατάσταση των κεράμων της στέγης. Όσον αφορά τη στέγη του οικοδομήματος, κατά την τελευταία αυτή οικοδομική φάση, πιθανότατα δεν έφερε διακοσμημένα μέτωπα ακροκεράμων. Αυτό υποδηλώνει η ανεύρεσή τους, όχι μόνο στο στρώμα της επιδιόρθωσης του Καταγωγίου (Β), αλλά και στο μπάζωμα για την κατασκευή του υστεροελληνιστικού δαπέδου των γειτονικών σπιτιών.

¹ Ο κλίβανος αποκαλύφθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του προπύλου, σε βάθος 0,20 μ. κάτω από το υπολογιζόμενο επίπεδο του νεότερου δαπέδου, το οποίο εδώ ήταν στρωμένο με τετράγωνες ασβεστολιθικές πλάκες που αφαιρέθηκαν κατά τις πρώτες ανασκαφές (βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ.181). Βρέθηκε πολύ κοντά και στο ίδιο ύψος με το λίθινο υπόνομο του Καταγωγίου, που περνά κάτω από τη νοτιοανατολική γωνία (σχέδ. 31). Στις στρωματογραφικές τομές φαίνεται καθαρά ότι είναι κατασκευασμένος μέσα στο στρώμα Γ και γεμάτος από τις επιχώσεις της επιδιόρθωσης του κτιρίου (στρώμα Β), οι οποίες και τον καλύπτουν (σχέδ. 31). Οι E.L. Schwandner, G. Zimmer και U. Zwicker, υποστήριξαν ότι ο κλίβανος λειτούργησε στο 2ο αι. π.Χ. βασισμένοι κυρίως στο είδος του και στη χρονολόγηση των ξύλινων υπολειμμάτων του με ραδιοάνθρακα C₁₄ στα 190±165 π.Χ.: E.L. Schwandner-G. Zimmer-U. Zwicker, «Zum Problem der Ofen griechischer Bronzegiesser», AA 1983, σ.57-80, *Hoepfner - Schwandner*, σ.92. Κατά το Σ. Δάκαρη ο κλίβανος λειτούργησε είτε μετά την πυρπόληση του Καταγωγίου το 167 π.Χ., με το σκοπό να χρησιμοποιηθεί ο χαλκός για την ανοικοδόμηση της πόλης και τον εξωραϊσμό της Αγοράς με αγάλματα, είτε μετά την οριστική εγκατάλειψη του Καταγωγίου και της πόλης, για τη συλλογή μετάλλου. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ.74, Δάκαρης, *Κασσώπη*, σ.34-35. Μετά τη μελέτη της στρωματογραφίας πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι ο κλίβανος κατασκευάστηκε στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, και συγκεκριμένα μετά το σεισμό που έπληξε το Κατάγωγιο. Αναφέρω ενδεικτικά ότι μέσα στο μπάζωμα της επιδιόρθωσης (στρώμα Β), που κάλυπτε και γέμιζε τον κλίβανο του προπύλου, βρέθηκε το νόμισμα ΚΝ8/1981: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (*Franke, AME*, σ.225 κεξ., ομάδα I). Επίσης μέσα στο στόμιο του φούρνου βρέθηκε ένα κεραμίδι από τη στέγη του Καταγωγίου, από εκείνα που ο Σ. Δάκαρης αποδίδει στη στέγη της επιδιόρθωσης του κτιρίου μετά το 167 π.Χ. (E.L. Schwandner-G. Zimmer-U. Zwicker, ό.π., σ.65). Όσον αφορά τη συλλογή χαλκού μετά την οριστική εγκατάλειψη της πόλης, γύρω στα τέλη του 1ου αι. π.Χ., για το σκοπό αυτό θα μπορούσε πιθανότατα να χρησιμεύσει ο κλίβανος που βρέθηκε κατά τις πρώτες ανασκαφές στο δωμάτιο β του Καταγωγίου, πάνω στο νεότερο δάπεδο (βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952, σ.348, εικ. 20).

τομές που έγιναν ως το στερεό στην κεντρική αρτηρία μεταξύ του Καταγωγίου και της Βόρειας Στοάς, δυτικά του προπύλου¹.

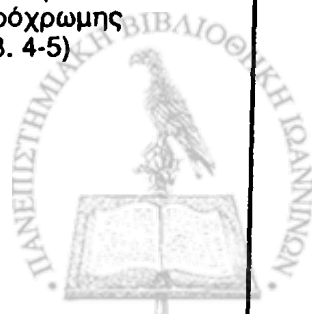
Το κατάστρωμα της αρχικής οδού περνούσε πάνω από το στερεό βραχώδες έδαφος, σε βάθος 1-1,30 μ. κάτω από το αντίστοιχο του ελληνιστικού δρόμου. Η στρωματογραφία στις πλούσιες αυτές επιχώσεις παρουσιάζει την ίδια εικόνα με του Καταγωγίου (σχέδ. 32): Πάνω από το στρώμα Δ, που το αποτελεί ο φυσικός κόκκινος πηλός, εκτείνονται στρώσεις ωχρού πηλού και κοκκινωπού χρώματος που προέρχονται από την καταστροφή των παλιότερων κτιρίων κάτω από το Καταγώγιο και τη Βόρεια Στοά (στρώμα Γ₁)². Το στρώμα Γ₁ καλύπτεται από ένα φερτό μπάζωμα για την ανύψωση του επιπέδου του ελληνιστικού δρόμου, που είναι σύγχρονο με την κατασκευή των δύο νεότερων κτιρίων (στρώμα Γ₂)³. Τα παραπάνω στρώματα κόβονται στα άκρα της τομής, ως το φυσικό βράχο μέσα στον οποίο είναι θεμελιωμένοι οι τοίχοι, από το γέμισμα που έπεσε μετά τη στερέωση και την επιδιόρθωση των κτιρίων (στρώμα Β)⁴. Τα στρώματα Β και Γ₂ καλύπτονται από ένα λεπτό επιφανειακό στρώμα μαύρου χρώματος με οργανογενείς αποθέσεις (humus) (στρώμα Α). Το στρώμα Α έχει γεμίσει τις σεισμογενείς ρωγμές που διακόπτουν κάθετα το

¹ Για τις ανασκαφές στον κεντρικό δρόμο βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1981, σ.74, Δάκαρης, Κασσώπη, σ.21.

² Το νεότερο νόμισμα που βρέθηκε στο στρώμα Δ είναι το ΚΝ57/1981: Βοιωτικού Κοινού, 338-315 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.179-180), το οποίο χρονολογεί το παλιότερο κτίριο κάτω από το Καταγώγιο. Από τα νομίσματα που βρέθηκαν στο στρώμα Γ₁ τα νεότερα είναι τα ΚΝ15, Ν17/1981: Αμβρακίας, 238-168 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.38, 29) και το ΚΝ22/1981: Ακαρνάνων, 300-167 π.Χ. (SNG, Corp., αρ.421). Τα τελευταία νομίσματα, μαζί με τα υπόλοιπα ευρήματα που απαντούν στο στρώμα Γ₁, καθώς και αυτά που βρέθηκαν στο υπερκείμενο στρώμα Γ₂ χρονολογούν επίσης την κατασκευή του νεότερου Καταγωγίου και της Βόρειας Στοάς στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

³ Στο στρώμα Γ₂, εκτός από τα παλιότερα νομίσματα, απαντούν συνήθως νομίσματα της Αμβρακίας. Μεταξύ αυτών βρέθηκε το ΚΝ28/1981: Κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ. ως το β' μισό του 1ου αι. π.Χ. (Franke, AME, σ. 225 κεξ., ομάδα I, πίν. 45). Το νόμισμα αυτό κύλησε στο στρώμα Γ₂ από το ανώτερο στρώμα της επιφανείας Α, δια μέσου των ρωγμών που προκλήθηκαν στο στρώμα Γ₂ κατά τη διάρκεια κάποιας μεταγενέστερης από την επιδιόρθωση του Καταγωγίου σεισμικής δόνησης, που είναι πιθανότατα νεότερη και από την οριστική εγκατάλειψη της πόλης.

⁴ Στο στρώμα Β, όλα τα νομίσματα που βρέθηκαν χρονολογούνται προ του 167 π.Χ., επειδή πιθανότατα τα περισσότερα προέρχονται από την τάφρο θεμελίωσης των κτιρίων, η οποία ξανασκάφτηκε κατά τη στερέωση των τοίχων (σχέδ. 32). Μεταξύ των ευρημάτων, σημαντικά για τη χρονολόγηση είναι ελάχιστα όστρακα τεφρόχρωμης κεραμικής των υστεροελληνιστικών χρόνων (βλ. Gravani, Polis I, σ.129, πίν. 133. 4-5)

στρώμα Γ2 και μαρτυρεί ότι αυτές οφείλονται σε μεταγενέστερες δονήσεις, τεκτονικής προέλευσης¹.

Από την παραπάνω στρωματογραφία προήλθαν επίσης ασφαλείς χρονολογήσεις και για τη νεότερη Βόρεια Στοά². Όπως αποδείχτηκε κατασκευάστηκε και επισκευάστηκε την ίδια εποχή με το νεότερο Καταγώγιο³.

Για τη χρονολόγηση της αρχαιότερης Βόρεια Στοάς δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία, επειδή οι επιχώσεις κατασκευής της είναι ελάχιστες. Επιπλέον η βαθιά θεμελίωση του μεταγενέστερου κτιρίου κατέστρεψε τα περισσότερα οικοδομικά λείψανα, ώστε να μην αναγνωρίζεται με ασφάλεια η προγενέστερη μορφή του⁴. Με σχετική ασφάλεια μπορεί να χρονολογηθεί μόνο η επίστρωση του δαπέδου της αρχαιότερης Στοάς με ψηφιδωτό από βότσαλα, που πρέπει να έγινε λίγα χρόνια πριν από την κατασκευή του νεότερου στωικού οικοδομήματος⁵. Το δάπεδο του μεταγενέστερου αυτού κτιρίου είχε αφαιρεθεί κατά τις ανασκαφές του 1955⁶.

Από τις ανασκαφές των ετών 1952-1955, στις αποθήκες του Μουσείου Ιωαννίνων φυλάσσονται δυο όστρακα ανάγλυφων σκύφων⁷, που βρέθηκαν στο Καταγώγιο, τα οποία προέρχονται πιθανότατα από το στρώμα κατασκευής του νεότερου δαπέδου. Οι περισσότεροι σκύφοι που βρέθηκαν στο Καταγώγιο κατά τις νεότερες ανασκαφές προέρχονται από το επιφανειακό στρώμα της επίχωσης, που δημιουργήθηκε μετά τις πρώτες

¹ Στοιχεία για σεισμικές δονήσεις στην Κασσώπη, μετά την εγκατάλειψη της πόλης, προσφέρει και η στρωματογραφία του σπιτιού 7.

² Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στη Βόρεια Στοά βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 34.

³ Τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν τόσο στην τάφρο θεμελίωσης της νεότερης Στοάς, όσο και πάνω στο δάπεδο του παλιότερου στωικού κτιρίου (βλ. παρακάτω σημ. 204-205), είναι δυο νομίσματα της Αμβρακίας των ετών 238-168 π.Χ. (ΒΣΝ27/1981, ΒΣΝ1/1983: *SNG, Corp.*, αρ.29 και 23 αντίστοιχα). Κατά το Hammond αξιοσημείωτο για τη χρονολόγηση της κατασκευής της νεότερης Βόρειας Στοάς είναι ένα νόμισμα της Κασσώπης που βρέθηκε στις ανασκαφές του 1954· *Hammond, Epirus*, σ.665.

⁴ *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.23, *Hoepfner - Schwandner*, σ.97-98.

⁵ Το ψηφιδωτό αποκαλύφθηκε σε βάθος, 0,24 μ. από την επιφάνεια του στυλοβάτη της νεότερης Στοάς. Ακριβώς κάτω από το ψηφιδωτό βρέθηκε ο ίδιος τύπος νομίσματος της Αμβρακίας των ετών 238-168 π.Χ., που βρέθηκε και πάνω από αυτό. Είναι το νόμισμα ΒΣΝ2/1983: (*SNG, Corp.*, αρ. 23). Για τη χρονολόγηση των νομισμάτων της Αμβρακίας βλ. τελευταία *Γραβάνη, Κεραμική*, σ.101-102.

⁶ Βλ. *Σ. Δάκαρης*, ΠΑΕ 1955, σ. 182-186.

⁷ Πρόκειται για τα όστρακα 211 και 469.

ανασκαφές. Ένα θραύσμα μήτρας¹ βρέθηκε στον πηλό της καταστροφής του παλιότερου κτιρίου (στρώμα Γ₁), δυο όστρακα σκύφων² βρέθηκαν στο γέμισμα για την κατασκευή του δαπέδου του νεότερου Καταγωγίου (στρώμα Γ₂) και δυο³ προέρχονται από το μπάζωμα για την επιδιόρθωση του κτιρίου και την κατασκευή του υστεροελληνιστικού δαπέδου (στρώμα Β).

Τα όστρακα που προέρχονται από τη νεότερη Βόρεια Στοά βρέθηκαν κατά τους καθαρισμούς των βάθρων που εκτείνονται μπροστά από την πρόσοψη της⁴. Το μοναδικό όστρακο ανάγλυφου σκύφου που βρέθηκε στις τομές του κεντρικού δρόμου προέρχεται από το στρώμα Γ₂⁵.

Πρυτανείο - Δυτική Στοά

Από τα δωμάτια του Πρυτανείου, τα e, f και i ερευνήθηκαν μόνο με τομές, ενώ τα l, m και n δεν ανασκάφτηκαν καθόλου (σχέδ. 3). Δεν ανασκάφτηκε επίσης ο ανεξάρτητος χώρος b, που θεωρείται το αρχαιότερο τμήμα του συγκροτήματος, επειδή το επίπεδο του δαπέδου του βρέθηκε κάτω από το αρχικό⁶.

Οι χώροι f και k διατήρησαν τις πιο πλούσιες επιχώσεις. Όπως αποκάλυψε η στρωματογραφία τους, οι τοίχοι του κτιρίου είναι θεμελιωμένοι πάνω στο φυσικό βράχο (σχέδ. 33). Η μελέτη των ευρημάτων στο στρώμα του κόκκινου πηλού (Γ) που προήλθε από τη διάλυση του ασβεστολίθου και την

¹ Πρόκειται για το θραύσμα μήτρας 649.

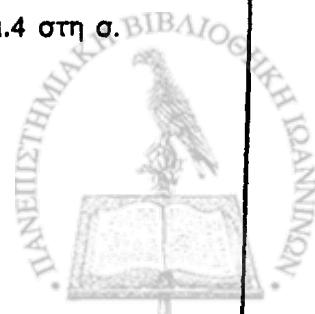
² Πρόκειται για τα όστρακα K923 και K983, που προέρχονται από τη στεφάνη του χείλους, και δε συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο.

³ Πρόκειται για τα όστρακα K340 και K458.

⁴ Πρόκειται για τα όστρακα K1932, K1339, K1376, που δε συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο. Από τους καθαρισμούς που έγιναν μεταξύ των βάθρων και της κρηπίδας, στην πρόσοψη της Βόρειας Στοάς, προέρχονται επίσης αρκετά νομίσματα, τα νεότερα των οποίων είναι κοπές της Αμβρακίας και του Κοινού των Ηπειρωτών που χρονολογούνται προ του 168 π.Χ. (συνήθως οι τύποι: *SNG, Cop.*, αρ.23 και *Franke, AME*, ομάδα VII, σ.201). Αξιοσημείωτο είναι επίσης ένα νόμισμα της Κασσώπης, που βρέθηκε μεταξύ του στυλοβάτη και των βάθρων κατά τις πρώτες ανασκαφές (Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1955, σ.185, *Hammond, Epirus*, σ.665), το οποίο χρονολογείται από τον P. Franke στα 219-195 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.79-80, ομάδα IX). Για τα βάρη της Αγοράς βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ.82-84, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.23-27, *Hoepfner-Schwandner*, σ.86.

⁵ Πρόκειται για το θραύσμα εισηγμένου σκύφου 617.

⁶ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στο Πρυτανείο βλ. παραπάνω σημ.4 στη σ.

επιτόπου λιθουργία, σε συνδυασμό με την εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδίου της Κασσώπης, χρονολογεί την αρχική κατασκευή του Πρυτανείου πιθανότατα στο β' μισό του 3ου αι. π.Χ.¹.

Στο ανατολικό τμήμα της τομής του δωματίου f φαίνεται καθαρά ότι το στρώμα Γ έχει αφαιρεθεί σε μια μεταγενέστερη οικοδομική φάση από το βαθύ σκάψιμο για τη στερέωση του ενδιάμεσου τοίχου h/f (σχέδ. 33). Μαζί με το στρώμα Γ κατά τις παραπάνω εργασίες καταστράφηκε και το αρχικό δάπεδο Γ, ίσως και κάποιο άλλο, μεταγενέστερο, που κατασκευάστηκε πιθανότατα μετά το 167 π.Χ., υπόθεση που δεν μπορούμε όμως προς το παρόν να αποδείξουμε. Αντίθετα διαπιστώσαμε ότι οι επιχώσεις ζωής των προηγούμενων αυτών οικοδομικών φάσεων δεν απομακρύνθηκαν, αλλά μαζί με σύγχρονες αποθέσεις αποτέλεσαν το μπάζωμα για την κατασκευή ενός νεότερου δαπέδου. Πρόκειται για ένα στρώμα ωχρού πηλού ανάμικτου με κεραμίδια, όστρακα και άλλα ευρήματα (στρώμα Β), που διακόπτεται από παχείς και ασυνεχείς στρώσεις τέφρας. Αυτές απαντούν και στα γειτονικά δωμάτια και προέρχονται πιθανότατα από τη λειτουργία της εστίας, όπου έκαιγε το "άσβεστον πυρ". Μέσα στις πλούσιες αυτές επιχώσεις, στο δωμάτιο k, βρέθηκαν επιπλέον πολλά θραύσματα ειδωλίων και οστά ζώων, που πιθανότατα αποτελούν υπολείμματα λατρείας².

Όπως διαπιστώνεται από τα δυο επάλληλα κατώφλια στο δωμάτιο f, το τελευταίο δάπεδο Α ανυψώθηκε περίπου 0,40 μ. πάνω από το προηγούμενο (σχέδ. 33). Στους χώρους g και k, το επίπεδο του προηγούμενου δαπέδου ορίζεται με ασφάλεια από τις βάσεις των κίωνων και το λιθόστρωτο³. Εξάλλου πάνω σ' αυτό το δάπεδο βρέθηκαν πεσμένα και τα κεραμίδια της στέγης. Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχουν στοιχεία για τη χρονολόγησή του, γιατί στο μεν δωμάτιο k χρησίμευσε ως δάπεδο ο φυσικός βράχος, στο δε δωμάτιο g η ανασκαφή δεν προχώρησε κάτω από το λιθόστρωτο. Μολονότι

¹ *Hoepfner-Schwandner*, σ.101. Στα λίγα σημεία που διασώθηκε το στρώμα Γ βρέθηκαν δυο νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για τα: ΠΝ38/1983: Κασσώπης, 342-330/325 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.74, αρ. 55 κεξ, ομάδα II) και ΠΝ39/1983: Φιλίππων, 356-350 π.Χ. (*SNG, Cor.*, αρ. 295, πολύ φθαρμένο). Μαζί βρέθηκαν όστρακα αγγείων του 3ου αι. π.Χ., κυρίως της κατηγορίας «δυτικής κλιτύος».

² Κατά τους *Hoepfner* και *Schwandner* το δωμάτιο με την εστία ήταν το κ' *Hoepfner-Schwandner*, σ.98-99. Ο *Δάκαρης* έχει τη γνώμη ότι η εστία πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο d και αποδίδει τις διάσπαρτες στρώσεις τέφρας στην πυρπόληση του οικοδομήματος κατά το 167 π.Χ.: Σ. *Δάκαρης*, ΠΑΕ 1983, σ.73, 75, *Δάκαρης*, *Κασσώπη*, σ.29-30.

³ Βλ. *Hoepfner-Schwandner*, εικ. 90-91.

το νεότερο δάπεδο Α στους περισσότερους χώρους έχει παρασυρθεί από τη διάβρωση, για την κατασκευή του υπάρχουν επαρκή και ασφαλή στοιχεία. Τα ευρήματα στο υποκείμενο στρώμα Β χρονολογούν την τελευταία οικοδομική φάση του Πρυτανείου, στην οποία ανήκει το δάπεδο Α, στην ύστερη ελληνιστική περίοδο ¹.

Η ανοικοδόμηση του Πρυτανείου κατά την τελευταία οικοδομική φάση έγινε χωρίς καμιά φροντίδα και με αρκετές αλλαγές. Αυτό μαρτυρεί, εκτός των άλλων, το κλείσιμο της ανοιχτής πλευράς της αψιδωτής εξέδρας c με τοίχο, με πόρτα στη μέση, καθώς και η κατάργηση της περίστυλης αυλής g, της οποίας οι τρεις δωρικές στοές δεν αναστυλώθηκαν. Τρία από τα επιστύλιά τους χρησίμευσαν ως ανάλημμα μπροστά από την πρόσταση του δωματίου k, για να συγκρατούν τις επιχώσεις του ανυψωμένου δαπέδου (στρώμα Β) ².

Κατά το Σ. Δάκαρη η προχειρότητα στην ανοικοδόμηση του κτιρίου φανερώνει ότι το οικοδόμημα έχασε τη σημασία του, σαν να έχει ατονήσει ή σαν να έχει καταργηθεί ο θεσμός των πρυτάνεων. Ο ίδιος χρονολογεί τις επισκευές αυτές μετά το 167 π.Χ., εποχή που η πόλη και οι πολιτικοί θεσμοί της βρίσκονταν σε μαρασμό. Από τη μελέτη της στρωματογραφίας προκύπτει ότι οι μετατροπές αυτές πιθανότατα χρονολογούνται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. και ενδεχομένως έχουν σχέση με την επισκευή του κτιρίου μετά από κάποια φυσική καταστροφή³. Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο οι W. Hoerfner και E. L. Schwandner χρονολογούν την επέκταση του

¹ Η πλειονότητα των νομισμάτων που απαντούν στο στρώμα Β είναι νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών, των χρόνων 234/233-168 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.201, ομάδα VII και ένα νόμισμα της ομάδας XIII, σ.216 κεξ.). Απαντούν επίσης νομίσματα της Αμβρακίας και των Αιτωλών προ του 168 π.Χ. (*SNG, Cop.*, αρ. 25, 28, 29), καθώς και της Κασσώπης, των ετών 215-195 π.Χ. (*Franke, AME*, σ.79, ομάδα IX). Ανάμεσά τους το νεότερο νόμισμα είναι το ΠΝ11/1983: Λευκάδας, μετά το 168 π.Χ. (*BMC*, σ.181, αρ.105, ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ ΑΡΤΕΜΑΣ). Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία στο στρώμα Β αρκετών νομισμάτων της Κασσώπης του 4ου αι. π.Χ., καθώς και άλλων αρχαιότερων νομισμάτων, που προέρχονται πιθανότατα από την αναμόχλευση του στρώματος Γ (σχέδ. 33). Τέλος σημαντική για τη χρονολόγηση είναι η παρουσία στο στρώμα Β οστράκων της ερυθροβαφούς περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμικής καθώς και της τεφρόχρωμης (βλ. *Gravani, Polis I*, σ.129, πίν.1-5). Η κεραμική αυτή απαντά και στο επόμενο στρώμα Α, της νεότερης κατοίκησης (σχέδ. 33). Στο στρώμα Α το νεότερο νόμισμα που βρέθηκε είναι το ΠΝ10/1983: Βουθρωτού, ρωμαϊκών χρόνων (*SNG, Cop.*, αρ. 41-42, *Oikonomidou-Karamesini*, πίν. 134, αρ. 12).

² Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1983, σ.76-77, Δάκαρης, *Κασσώπη*, σ.30-31, *Hoerfner-Schwandner*, σ.99-101.

³ Στα ίδια φυσικά αίτια οφείλεται πιθανότατα και η επιδιόρθωση του Καταγωγίου.

Πρυτανείου προς τα βόρεια, προς τα δωμάτια l, m και n, τα οποία όμως δεν ανασκάφτηκαν καθόλου .

Για τη Δυτική Στοά δεν μπορεί προς το παρόν να υπάρξει μια ασφαλής χρονολόγηση, εφόσον η ανασκαφή δεν προχώρησε ως το στερεό και αποκάλυψε μόνο τα επιφανειακά της λείψανα¹. Ορισμένα από τα αρχιτεκτονικά της μέλη, καθώς και η οργανική θέση της στο αρχιτεκτονικό πλαίσιο της Αγοράς, υποδηλώνουν ότι μια χρονολόγηση στο 2ο αι. π.Χ. και ίσως στο α' μισό , θα ήταν η πιο πιθανή². Εκ πρώτης όψευς, το κλείσιμο της εξέδρας c του Πρυτανείου με τοίχο και πόρτα, καθώς και η τοποθέτηση δυο λίθινων πεσίσκων για τη στήριξη ενός προστεγάσματος στην εξώθυρά του παρέχουν ενδείξεις ότι η Δυτική Στοά δεν αναστηλώθηκε μετά από την καταστροφή που υπέστη στην ύστερη ελληνιστική περίοδο.

Η πλειονότητα των ανάγλυφων σκύφων που βρέθηκαν στο Πρυτανείο προέρχεται από το στρώμα Β (σχέδ. 33). Ελάχιστοι είναι αυτοί που προέρχονται από το στρώμα Α, καθώς και από το επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος. Είναι αξιοσημείωτο ότι το 80% των σκύφων βρέθηκε στα δωμάτια f και k³. Οι ελάχιστοι ανάγλυφοι σκύφοι που προέρχονται από τη Δυτική Στοά βρέθηκαν στο φερτό, επιφανειακό στρώμα του μαύρου χώματος.

¹ Βιβλιογραφία για τις ανασκαφές στη Δυτική Στοά βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 36.

² Εκτός από τη γνωστή συνήθεια να περικλείεται η Αγορά στο 2ο αι. π.Χ. από στωικά κτίσματα, ενδείξεις για μια χρονολόγηση της Δυτικής Στοάς στο 2ο αι. π.Χ. παρέχουν τα πολύ επίπεδα κιονόκρανα της πρόσοψης καθώς και το «opus spicatum» που καλύπτει το δάπεδο· *Hoepfner-Schwandner*, σ.100-101.

³ Υπενθυμίζεται ότι η ανασκαφή στο δωμάτιο f δεν έχει ολοκληρωθεί. Σημειώνεται επίσης ότι οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι που προέρχονται από το δωμάτιο k βρέθηκαν κάτω από τα κεραμίδια καταστροφής της προηγούμενης οικοδομικής φάσης. Τα κεραμίδια καταστροφής της νεότερης φάσης (εγκατάλειψης) δε βρέθηκαν, είτε επειδή παρασύρθηκαν από τη διάβρωση, όπως και τα περισσότερα δάπεδα, είτε γιατί χρησιμοποιήθηκαν πάλι, μαζί και με άλλο αρχαίο δομικό υλικό, στη Νικόπολη και, μεταγενέστερα, στα γύρω χωριά· σχετικά βλ. *W. Hoepfner*, "Nikopolis zur Stadtgründung des Augustus", Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη 1984, Πρέβεζα 1987, σ.131-132, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ.54-55.

γ. Δρόμοι και αποχετευτικοί διάδρομοι

Οι δρόμοι 6 και 7, σε όση έκταση προχώρησε η ανασκαφή, αποκαλύφθηκαν ως την επιφάνεια του λιθόστρωτου¹. Κάτω από το λιθόστρωτο η ανασκαφή προχώρησε μόνο σε μια μικρή τομή που έγινε ως το στερεό, κάθετα στον ανατολικό τοίχο του Καταγωγίου. Η τομή αυτή απέδειξε ότι το λιθόστρωτο, στο ανατολικό τμήμα του δρόμου 6, χρονολογείται αμέσως μετά από την επιδισκευή του Καταγωγίου. Διαπιστώθηκε επίσης ότι κατασκευάστηκε πάνω από πλούσιες επιχώσεις, που πιθανότατα δημιουργήθηκαν με την καταστροφή γειτονικών οικοδομημάτων κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο, (τέλος του 2ου αι. π.Χ.)²

Εξαιτίας της συσσώρευσης των επιχώσεων, ανυψώθηκε επίσης το επίπεδο των αποχετευτικών διαδρόμων. Το ίδιο συνέβη και με το επίπεδο των δαπέδων και των κατωφλιών στα δημόσια κτίρια και στα ιδιωτικά σπίτια που ανοικοδομήθηκαν ή επιδιορθώθηκαν, για να χρησιμοποιηθούν ως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης, στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.³

Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο οι αποχετευτικοί διάδρομοι χρησιμεύουν συχνά ως δίοδοι επικοινωνίας μεταξύ των γειτονικών ιδιοκτησιών. Η αχρήστευση των αποχετευτικών διαδρόμων διευκολύνθηκε πιθανότατα από την εγκατάλειψη ορισμένων σπιτιών, τόσο μετά το 168 π.Χ., όσο και στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.⁴. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αλλαγή του Status Quo στην Κασσώπη μετά το 148 π.Χ.⁵, οδήγησε στην αλλοίωση του αρχικού πολεοδομικού σχεδίου. Έτσι ερμηνεύεται και η δυσλειτουργία

¹ Βιβλιογραφία για την ανασκαφή στους κάθετους δρόμους 6 και 7 και στους αποχετευτικούς διαδρόμους μεταξύ των σπιτιών βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 37.

² Τα νεότερα νομίσματα που βρέθηκαν κάτω από το λιθόστρωτο είναι τα εξής: Δρ6 N146, N147, N151/1979: Κοινού των Ηπειρωτών, 234/233-168 π.Χ. (Franke, AME, ομάδες XIII, VI και VII αντίστοιχα, σ.196-209, 216-217), Δρ6 N150/1979: Κορίνθου, 400-146 π.Χ. (Edwards, K.M, Corinth VI, σ.14, αρ. 11), Δρ6 N135/1979: Δηνάριο ανώνυμο, ρωμαϊκής Δημοκρατίας, 179-170 π.Χ. (Crawford, σ.227, αρ. 167, Νομισματοκοπείου Ρώμης), Δρ6 N136/1979: Ανώνυμο ρωμαϊκό Sextans, νομισματοκοπείου Σικελίας, 211-208 π.Χ., (Crawford, σ. 169, αρ. 69, 6a). Σημαντική για τη χρονολόγηση της κατασκευής του λιθόστρωτου είναι η ανεύρεση στο ίδιο στρώμα και οστράκων της ερυθροβαφούς περγαμηνού τύπου ή ESA κεραμικής (βλ. Gravanì, Polls I, σ.129).

³ Βλ. τις στρωματογραφικές τομές στα σπίτια 1, 2, 3, 5 και στο Πρυτανείο (σχέδ. 19, 23, 28, 33).

⁴ Το καλύτερο παράδειγμα προσφέρουν τα σπίτια 6 και 9.

⁵ Για τα ιστορικά γεγονότα βλ. παραπάνω σημ. 3 στη σ. 25.

του αποχετευτικού δικτύου, που παρατηρείται στην τελευταία οικοδομική περίοδο¹.

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν στο επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος και ωχρού πηλού που κάλυπτε το κατάστρωμα των δρόμων και των αποχετευτικών διαδρόμων ως το επίπεδο του λιθόστρωτου, το οποίο ανταποκρίνεται στα κατώφλια της τελευταίας οικοδομικής φάσης. Το στρώμα αυτό δεν έχει ιδιαίτερη στρωματογραφική αξία, γιατί περιέχει φερτά κυρίως υλικά. Αξιοσημείωτα από εδώ είναι μόνο τέσσερα θραύσματα από μήτρες για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων². Πολλοί ανάγλυφοι σκύφοι βρέθηκαν επίσης κάτω από το παραπάνω επίπεδο, μερικές φορές ως το στερεό. Γι' αυτούς ως *terminus ante quem* πρέπει να θεωρείται η κατασκευή της νεότερης οικοδομικής φάσης των γειτονικών οικοδομημάτων, που για τα περισσότερα, τοποθετείται χρονικά στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.³

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω σημ. 1 στη σ. 61 (σπίτι 14) και σημ. 3 στη σ. 68 (Καταγώγιο).

² Πρόκειται για τα 651, 652, 656 και 657 που προέρχονται από το δρόμο 7

³ Εξαίρεση αποτελούν τα σπίτια 6 και 9, που δεν έζησαν στον 1ο αι. π.Χ.

Μ Ε Ρ Ο Σ

Β

ΟΙ ΑΝΑΓΛΥΦΟΙ ΣΚΥΦΟΙ

Ι. ΣΚΥΦΟΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ

1.ΤΑ ΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Ο πηλός και το επίχρισμα

Είναι λογικό οι αγγειοπλάστες της Κασσώπης να έπαιρναν την πρώτη ύλη για την κατασκευή των προϊόντων τους από τα εκτεταμένα κοιτάσματα ωχρής αργίλου (μάργες), που απαντούν κάτω από τα ασβεστολιθικά πετρώματα, πάνω στα οποία είναι κτισμένη η πόλη. Επιπλέον, σημαντική πηγή πηλού πρέπει να υπήρξε και το στρώμα ερυθρογής (terra rossa) που επικάθηται στην επιφάνεια του ορεινού όγκου του Ζαλόγγου, το οποίο δημιουργήθηκε από τη διάλυση του τοπικού ασβεστολίθου¹.

Για τον πηλό που χρησιμοποιούσαν τα τοπικά εργαστήρια, σημαντικά συμπεράσματα εξάγονται από τη σύσταση του υλικού των πλίνθων της ανωδομής. Από τη στρωματογραφία των ανασκαφών προκύπτει ότι οι ωμές πλίνθοι και οι οπτόπλινθοι που προέρχονται από την οικοδομική φάση της ίδρυσης της πόλης ήταν κατασκευασμένοι από ερυθρωπό πηλό, όπως και τα αρχαιότερα δάπεδα². Στις μεταγενέστερες φάσεις η χρήση ερυθρωπού πηλού περιορίζεται, ενδεχομένως επειδή δεν είναι πλέον επαρκή, ούτε εύκολα προσιτά τα κοιτάσματα ερυθρογής, με αποτέλεσμα το βασικό υλικό για την κατασκευή τόσο των δαπέδων όσο και των πλίνθων να αποτελεί η ωχρή άργιλος που προέρχεται από τις μάργες.

Όπως προκύπτει από την εξέταση του πηλού των σκύφων, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, έγινε από τους τοπικούς κεραμείς ανάμειξη των δυο παραπάνω ιζημάτων, πιθανότατα προκειμένου να εξασφαλιστεί η καλή ποιότητα του πηλού από το συνδυασμό των φυσικών ιδιοτήτων τους³. Ο ίδιος πηλός χρησιμοποιήθηκε και για την κατασκευή του συνόλου της

¹ Για τη γεωμορφολογία της περιοχής και τα γεωλογικά στρώματα βλ. παραπάνω σ. 33-37.

² Βλ. παραπάνω σημ. 1.

³ Βιβλιογραφία για τη μέθοδο εξόρυξης και προπαρασκευής του "φυράματος", τις απαραίτητες φυσικές ιδιότητες που πρέπει να έχει ο επεξεργασμένος πηλός, καθώς και τα ξένα στοιχεία και τις προσμείξεις που περιέχει βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 144-146.

κεραμικής¹ των ακροκεράμων της στέγης², των αγνύθων³ καθώς και των ειδωλίων και των άλλων πήλινων αντικειμένων⁴. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η εύκολη ανεύρεση πρώτης ύλης και η καλή ποιότητα του πηλού υπήρξαν από τους βασικούς παράγοντες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της κεραμικής και της πηλοπλαστικής στην Κασσώπη.

Ο πηλός των αγγείων της τοπικής παραγωγής είναι λεπτόκοκκος και στην πλειονότητά του καθαρός. Τα κοιτάσματα, από τα οποία προήλθε, περιείχαν και ελαχιστότατους κόκκους μαρμαρυγία, ο οποίος μόλις διακρίνεται με γυμνό μάτι, κυρίως στις μήτρες, καθώς και σε όστρακα που παρουσιάζουν μεγάλη επιφάνεια, δηλαδή έχουν χοντρό τοίχωμα⁵. Άλλα στοιχεία, από αυτά που βρίσκονται στα φυσικά στρώματα των πηλών, δε διακρίνονται με μακροσκοπική παρατήρηση. Στον πηλό ορισμένων αγγείων όμως είναι ευδιάκριτα και υλικά τα οποία οφείλονται σε δευτερογενή πρόσμειξη, όπως τρίμματα κεράμων⁶ και ενδεχομένως οστών⁷.

Ο πηλός στους περισσότερους σκύφους έχει χρώμα ρόδινο⁸. Σε πολλούς το χρώμα του κυμαίνεται μεταξύ του ρόδινου και του κίτρινου κοκκινωπού⁹, ενώ σε σημαντικό αριθμό αγγείων επικρατεί το πολύ ωχρό καστανό χρώμα¹⁰. Μικρά ποσοστά αγγείων αντιπροσωπεύουν οι σκύφοι με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό¹¹ και υπόλευκο¹² και πολύ μικρότερα αυτοί που έχουν χρώμα πηλού υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο¹³, ρόδινο ως ανοιχτό

¹ Σχετικά βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 129, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 119.

² Σχετικά βλ. *Βλαχοπούλου-Οικονόμου*.

³ Σχετικά βλ. *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, «Από την τεχνική των αγνύθων», Δωδώνη 21(1992), σ. 466-471, της ίδιας, «Seal - impressions on loomweights from Cassope / Epirus. I. The Numismatic types», Suppl. BCH 1995 (υπό εκτύπωση).*

⁴ Από εμπειρική παρατήρηση, επειδή το υλικό παραμένει αδημοσίευτο.

⁵ Ενδεικτικά βλ. στον κατάλογο τα όστρακα **205, 255, 260, 33, 349, 356, 404** κ.ά.

⁶ Ενδεικτικά βλ. (στον κατάλογο) τα όστρακα **319** και **458** που περιέχουν ευμεγέθη τμήματα κεράμου, όχι μόνον τρίμματα.

⁷ Ενδεικτικά βλ. (στον κατάλογο) τα όστρακα **374, 513** που περιέχουν κομμάτια καμμένης ύλης (οστών;)

⁸ 7.5YR, 8/4, 7/4 και άλλοτε 5YR, 8/4, 7/4, σε ποσοστά 39,46% και 1,18% αντίστοιχα.

⁹ Μεταξύ 7.5YR, 8/4, 7/4 και 7.5YR 8/6, 7/6, σπανιότερα 6/6 και άλλοτε μεταξύ 5YR, 8/4, 7/4 και 5YR, 7/6, σπανιότερα 6/6, σε ποσοστά 23,60% και 2,52% αντίστοιχα.

¹⁰ 10YR, 8/3, 8/4, 7/3, σπανιότερα 7/4, σε ποσοστό 11,63%.

¹¹ 7.5YR, 8/6, 7/6, σπανιότερα 6/6 και άλλοτε 5YR, 7/6, σπανιότερα 6/6, σε ποσοστά 4,04% και 1,68% αντίστοιχα.

¹² 10YR, 8/1, 8/2 και άλλοτε 25Y, 8/2, σε ποσοστά 2,86% και 0,16% αντίστοιχα.

¹³ 7.5YR, 8/2-8/4, σε ποσοστό 1,34%.

καστανό¹, υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό², ρόδινο ως ανοιχτό καστανοκόκκινο³, υπόλευκο ρόδινο⁴. Τέλος, μικρός αριθμός αγγείων, ως μεμονωμένα παραδείγματα, έχουν πηλό σε αποχρώσεις του γκρίζου: γκριζορόδινο ως ρόδινο⁵, υπόλευκο ως ανοιχτό γκρίζο⁶, ανοιχτό γκρίζο⁷, ανοιχτό γκρίζο ως γκριζορόδινο⁸, γκρίζο ως ρόδινο⁹, ανοιχτό γκρίζο ως γκρίζο¹⁰, γκριζορόδινο ως ανοιχτό καστανό¹¹, γκριζορόδινο¹², ανοιχτό γκρίζο ως πολύ ωχρό καστανό¹³ και γκρίζο ως ωχρό καστανό¹⁴.

Η αντιστοιχία του χρώματος του πηλού των σκύφων σε τρεις κύριες συγγενείς χρωματικά κλίμακες (10YR, 7.5YR, 5Y)¹⁵ μαρτυρεί για την προέλευσή του. Και στις τρεις κυριαρχούν οι κιτρινωπές αποχρώσεις, που συνδέονται με την εμφάνιση του βασικού μαργαϊκού υλικού, ακόμα και στα αγγεία με ρόδινο ως κοκκινωπό πηλό, το χρώμα του οποίου οφείλεται στην προσθήκη ερυθρογής. Εξάλλου, για τα ποσοστά ανάμειξης των δυο ιζημάτων αποκαλυπτικό είναι το χρώμα του πηλού στις μεγαλύτερες αριθμητικά ομάδες σκύφων (ρόδινο, κίτρινο κοκκινωπό, πολύ ωχρό καστανό και υπόλευκο)¹⁶. Εκτός από τη χρωματική αυτή διαβάθμιση, ενδεικτικές είναι και οι ενδιάμεσες μεταξύ των παραπάνω χρωμάτων αποχρώσεις του πηλού αρκετών αγγείων¹⁷, στο βαθμό βέβαια που δε σχετίζονται με τις συνθήκες ψησίματός τους.

¹ 7.5YR, 7/4-6/4, σε ποσοστό 1,18%.

² 10YR, 8/2-8/3, σε ποσοστό 0,67%.

³ 5YR, 7/4-6/4, σε ποσοστό 0,50%.

⁴ 7.5YR, 8/2, σε ποσοστό 0,016%.

⁵ 7.5YR, 7/2-7/4 και άλλοτε 5YR, 7/2, 6/2-7/3, 7/4, σε ποσοστά 2,86% και 0,67%.

⁶ 10YR, 8/1, 8/2-7/1, 7/2, άλλοτε 25Y, 8/2-7/2, άλλοτε 7.5YR, 8/1-7/1 και άλλοτε 5Y, 8/1, 8/2-7/2, σε ποσοστά 1,18%, 0,33%, 0,16% και 0,16% αντίστοιχα.

⁷ 10YR, 7/1, 7/2 και άλλοτε 7.5YR, 7/1, σε ποσοστά 0,84% και 0,16% αντίστοιχα.

⁸ 7.5YR, 7/1-7/2, σε ποσοστό 0,50%.

⁹ 7.5YR, 7/4-5/0 ή 6/0, σε ποσοστό 0,33%

¹⁰ 7.5YR, 7/1ο6/1, σε ποσοστό 0,33%.

¹¹ 7.5YR, 6/2-6/3, 6/4, σε ποσοστό 0,033%.

¹² 7.5YR, 6/2, 7/2, σε ποσοστό 0,16%.

¹³ 10YR, 7/2-7/3, σε ποσοστό 0,16%.

¹⁴ 10YR, 6/1, 6/2-6/3, ποσοστό 0,16%.

¹⁵ Βλ. παραπάνω σημ. 8-13 στη σ. 80 και σημ. 1-14 στη σ. 81.

¹⁶ Βλ. παραπάνω σημ. 15.

¹⁷ Βλ. παραπάνω σημ. 15.

Ο πηλός των περισσότερων αγγείων μετά το ψήσιμό τους απέκτησε ομοιόμορφο χρώμα. Αρκετά συχνά όμως παρατηρείται χρωματική διαφοροποίηση¹ σε μικρά ή μεγάλα τμήματα του αυτού αγγείου ή μεταξύ της εξωτερικής και εσωτερικής επιφάνειάς του, η οποία πρέπει να έχει σχέση με τη διαφορετική ένταση της θερμοκρασίας στον κεραμικό κλίβανο. Σε προβλήματα κατά την όπτηση οφείλονται και οι γκριζες αποχρώσεις του πηλού των αγγείων, όπως π.χ. η ελλειπής κυκλοφορία του αέρα στον κεραμικό κλίβανο. Όσα από τα αγγεία αυτά ψήθηκαν σε πολύ υψηλή θερμοκρασία, εκτός από το γκριζο χρώμα του πηλού, απέκτησαν και πολύ σκληρή - υαλώδη υφή και τραχιά επιφάνεια. Ο χαμηλός βαθμός σκλήρυνσης, που παρατηρείται στα υπόλοιπα, ενδεχομένως συνδέεται με τη διακοπή της όπτησης, μόλις έγινε αντιληπτή η αποτυχία.

Ο πηλός των περισσότερων αγγείων έχει μαλακή υφή και είναι εύθρυπτος, γεγονός που μαρτυρεί ότι κατά την όπτησή τους δεν επετεύχθη η επιθυμητή θερμοκρασία². Σε σημαντικό όμως αριθμό αγγείων, που η θερμοκρασία έφτασε τα προκαθορισμένα όρια κατά το ψήσιμο, η υφή του πηλού είναι σκληρή - μεταλλική και η επιφάνειά του συμπαγής.

Οι συνθήκες όπτησης έχουν ευνοϊκές ή δυσμενείς επιπτώσεις και στην εμφάνιση του επιχρίσματος, το οποίο σε σημαντικό αριθμό αγγείων είναι καλής ποιότητας, δηλαδή ομοιόμορφο, μελανό και στιλπνό. Στα υπόλοιπα αγγεία το επίχρισμα είναι θαμπό. Στα περισσότερα από αυτά, το χρώμα του είναι μελανό. Σε πολλά όμως, το επίχρισμα παρουσιάζει καστανές ή φαιές κηλίδες, που οφείλονται στην άνιση επίθεσή του πάνω στην επιφάνεια του αγγείου, όταν ο πηλός είναι ακόμα νωπός. Τη μέτρια έως κακή ποιότητα του επιχρίσματος μαρτυρούν επίσης και αρκετά αγγεία με καστανό, φαιό ή καστανόφαιο επίχρισμα, συχνά και με μελανές κηλίδες, καθώς και τα λιγοστά αγγεία με καστανέρυθρο ως ερυθρό επίχρισμα. Στην πλειονότητα των αγγείων το επίχρισμα απολεπίζεται εύκολα ή είναι εξαιρετικά εξίτηλο. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, η κακή του ποιότητα, σε συνδυασμό με την ύπαρξη μαλακού υποστρώματος (πηλού), έχει ως αποτέλεσμα να διακρίνονται μόνον ίχνη του πάνω στο αγγείο. Για

¹ Κατά κανόνα πρόκειται για ενδιάμεσες αποχρώσεις ενός βασικού χρώματος στα πλαίσια της αυτής χρωματικής κλίμακας. Σε μερικά παραδείγματα όμως οι αποχρώσεις αυτές κυμαίνονται και μεταξύ των χρωμάτων διαφορετικής κλίμακας (ενδ. βλ. τα όστρακα 169, 356, 471, 532, 569, 651, 652, 653 κ.ά.).

² Σχετικά βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 223.

τους παραπάνω πιθανότατα λόγους διακρίνονται ίχνη επιχρίσματος μόνο σε δυο θραύσματα μητρών¹.

Το σχήμα και οι διαστάσεις

Το σχήμα του σώματος των ανάγλυφων σκύφων της τοπικής παραγωγής παρουσιάζει σχετική ποικιλία. Στο βαθμό που μας επιτρέπει η αποσπασματική κατάσταση, στην οποία σώζεται η πλειονότητα των ευρημάτων, διαπιστώνουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό σκύφων έχει σχήμα σχεδόν ημισφαιρικό (1, 45, 318, 386), ενώ το σχήμα ισάριθμων περίπου αγγείων είναι παραβολικό (109, 232, 246, 361, 362). Σε μικρότερο αριθμό σκύφων ο ευρύς πυθμένας και τα σχεδόν κάθετα τοιχώματα δίνουν στο αγγείο τετραγωνική κατατομή (286α-γ, 391α-β, 416α-γ), ενώ υπάρχουν και μεμονωμένα παραδείγματα με σχήμα κωνοειδές (66).

Οι περισσότεροι ανάγλυφοι σκύφοι έχουν βάση δακτυλιόσχημη (1, 109, 232, 246, 318, 361, 362, 391α-β κ.ά) και οι λιγότεροι δισκόμορφη (9, 247, 264, 339, 386, 579 κ.ά). Σε αρκετούς σκύφους η βάση δεν έχει ιδιαίτερη διαμόρφωση και είναι επίπεδη (86, 139α-δ κ.ά) ή κυρτή (23, 24, 25, 44, 45, 73, 128α-γ, 129 κ.ά), ενώ σε ένα παράδειγμα μαστοειδής (135). Στους σκύφους της τελευταίας ομάδας συχνά χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα αχιβάδες ή προσωπεία σατύρων (10, 11, 63, 64, 65, 72). Παράλληλα υπάρχουν και σκύφοι με δακτυλιόσχημη (3, 4α-β) ή δισκόμορφη βάση (8, 9, 27) οι οποίοι περιβάλλονται επίσης από υποστηρίγματα.

Με εξαίρεση τους σκύφους 246, 420, 538, 564α-β, των οποίων το χείλος στρέφεται προς τα έξω, σε όλα τα άλλα αγγεία το χείλος κάμπτεται προς τα μέσα και στην πλειονότητα των παραδειγμάτων σχηματίζει σχεδόν τέλεια καμπύλη (1, 2, 109, 128, 386). Υπάρχουν όμως και αγγεία, στα οποία το χείλος κυρτώνεται μόνον ελαφρά, τείνοντας προς τα πάνω (232, 242, 246, 361, 362), ενώ σε ελάχιστους σκύφους κάμπτεται απότομα, παρουσιάζοντας γωνιώδες περίγραμμα (45, 66, 76).

Το ιδανικό σχήμα για το σώμα των ανάγλυφων σκύφων είναι το ημισφαιρικό, όπως μαρτυρεί και η ονομασία «ημίτομος» που τους έχει

¹ Πρόκειται για τα θραύσματα μητρών 651 και 657. Σχετικά βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

αποδοθεί από τον Αθηναίο¹. Η υποδειγματική αυτή κατατομή εμφανίζεται, ήδη από τη γένεση του είδους, με παραδείγματα από την Αττική, τα οποία όμως δεν χαρακτηρίζουν το σύνολο της παραγωγής της, εξαιτίας των διαφορών που εμφανίζουν ως προς το σχήμα οι αττικοί ανάγλυφοι σκύφοι². Ανάλογη διαφοροποίηση παρατηρείται και στο σχήμα των ανάγλυφων σκύφων των άλλων τοπικών εργαστηρίων του ελληνιστικού κόσμου³. Στα πλαίσια του γενικού αυτού φαινομένου εντάσσονται και οι αποκλίσεις που παρουσιάζουν από το ιδανικό σχήμα οι σκύφοι των τοπικών εργαστηρίων της Κασσώπης.

Από τη σύγχρονη έρευνα έχει αποδειχθεί ότι οι διάφορες παραλλαγές που εμφανίζουν ως προς το σχήμα οι ανάγλυφοι σκύφοι ενός κέντρου παραγωγής ή και του ίδιου εργαστηρίου, δεν οφείλονται σε κάποια εσωτερική εξέλιξη και συνεπώς δεν έχουν χρονολογική σημασία⁴. Μάλιστα, όπως προκύπτει εμμέσως από τη μελέτη των μητρών που βρέθηκαν στην Πέλλα⁵, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σχήματός τους πρέπει να έχουν σχέση με τους διαφορετικούς τεχνίτες οι οποίοι κατασκεύασαν τις μήτρες από τις οποίες προήλθαν οι ανάγλυφοι σκύφοι.

Εξίσου αποκαλυπτική είναι και η μαρτυρία που προσφέρει η διαμόρφωση του χείλους των σκύφων, η προσθήκη του οποίου στο έκμαγμα που προήλθε από τη μήτρα, δίνει στο αγγείο την τελική και χαρακτηριστική του μορφή. Η γενική διαίρεση του F. Courby⁶ σε σκύφους της κυρίως Ελλάδος (με χείλος που στρέφεται προς τα έξω) και ιωνικούς σκύφους (με ίσιο χείλος που κλίνει ελαφρά προς τα μέσα), όπως συμπληρώθηκε από τον G. Siebert⁷ με τις παρατηρήσεις του για τους σκύφους επιμέρους περιοχών (Αττικής, Βοιωτίας, Πελοποννήσου, Ιταλίας, Κύπρου), οδήγησε στο συμπέρασμα ότι στα πλαίσια μιας περιοχής το χείλος παρουσιάζει ιδιαίτερη διαμόρφωση.

¹ Για την ταύτιση των ανάγλυφων σκύφων με αγγεία που αναφέρονται στις αρχαίες πηγές βλ. *Rotroff, Agora, XXII*, σ. 2-3 και παραπάνω, σημ. 1 στη σ. 2.

² Για το σχήμα των ανάγλυφων σκύφων από την Αττική βλ. *Rotroff, Agora, XXII*, σ. 14-15, πίν. 92.

³ Σχετικά βλ. *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 58-59.

⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 3.

⁵ Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 327-338

⁶ *Courby*, σ. 327-366, 367-442 ("bols à glacure", "bols à vernis mat").

⁷ Βλ. παραπάνω σημ. 3.

Η συγκριτική μελέτη του αρχαιολογικού υλικού αποκάλυψε ότι σκύφοι με χείλος κυρτό προς τα μέσα, όπως αυτοί της Κασσώπης, κατασκευάστηκαν στα περισσότερα εργαστήρια της Ηπείρου¹ και της Μακεδονίας², γεγονός που ως ένα σημείο, προσδιορίζει και την ενότητα του βορειοδυτικού χώρου. Η παρουσία εξάλλου στον Τάραντα³ της Ιταλίας σκύφων με την ίδια κατατομή μαρτυρεί χωρίς άλλο για τις αλληλεπιδράσεις που ασκούνται στην τέχνη της Ελλάδας και της Ιταλίας κατά την ελληνιστική εποχή μέσω της ευαίσθητης γεωγραφικά περιοχής της Ηπείρου⁴.

Όμως, όπως αποδεικνύει η μελέτη των ανάγλυφων σκύφων της Κασσώπης, η γενικά παραδεκτή ταξινόμηση των ανάγλυφων σκύφων κατά μεγάλες γεωγραφικές ενότητες με μόνο κριτήριο τη διαμόρφωση του χείλους είναι επισφαλής, αν δεν συμπαρομαρτούν και άλλα στοιχεία. Η απόδοση του σκύφου 264, με την αττική κατατομή, στην παραγωγή της Κασσώπης, όπως και των οστράκων 420, 538, και 564α-β, ανατρέπει τη διατυπωθείσα άποψη ότι οι κατά τόπους κεραμείς αντιγράφουν πρόθυμα τη διακόσμηση μακρινών προτύπων χωρίς ποτέ να μιμούνται το σχήμα⁵. Ο ίδιος μηχανισμός απομίμησης σχήματος, χαρακτηριστικού για άλλη περιοχή, ενεργοποιήθηκε και στην περίπτωση των ανάγλυφων σκύφων που κατασκευάστηκαν στην Επίδαμνο (Δυρράχιο)⁶, ανταποκρινόμενος προφανώς στο συρμό των αγγείων με το «ιωνικό» χείλος.

Οι περισσότεροι σκύφοι έχουν περίπου το ίδιο μέγεθος⁷. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται, όσον αφορά το ύψος, από 0,08-0,095 μ. και

¹ Γραβάνη, *Κεραμική*, σ. 104-105, πίν. 25, Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕλλΚ, Μυτιλήνη 1994 (υπό εκτύπωση).

² Βλ. Α. Κεραμόπουλλος, «Ανασκαφαί και έρευναί εν τη άνω Μακεδονία», ΑΕ 1932, εικ. 19-24, 78-79, Φ. Πέτσας, «Ανασκαφή Κοζάνης», ΠΑΕ 1965, σ. 34, πίν. 35, 41-42, του ίδιου, ΑΔ 20 (1965), σ. 427, πίν. 480γ, του ίδιου, Μακεδονικά Θ, 1969, σ. 167-168, πίν. 71α, Sinn, *Becher*, MB34, σ. 98, πίν. 3.2., Δρούγου-Τουράτσογλου, σ. 149, σχέδ. 36, πίν. 51, *Αρχαία Μακεδονία*, Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 1988, αρ. 325, 335, Π. Φάκλαρης, «Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα», ΑΔ38 (1983): Μελέτες, σχέδ. 17-20, 26, 30, πίν. 89-90, 92, 94, *Ελληνιστική Κεραμική από τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 127, 133, 167, *Bitrakova-Grozdanova, Macédoine*, πίν. IX, 3, XII, 4, V. R. Anderson-Stojanovic, *Stobi, The Hellenistic and the Roman Pottery*, Princeton 1992, πίν. 159, 162.

³ Βλ. P. Willeumier, «Bol mégarien de Tarente», BCH 56 (1932), πίν. XXII.

⁴ Σχετικά βλ. Γραβάνη, *Κεραμική*, σ. 127-130, Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, «Λατρείες και Ιερά στην Ήπειρο, στη Μ. Ελλάδα και στη Σικελία», Δωδώνη 20 (1991), σ. 152-185.

⁵ Siebert, *bols à reliefs*, σ. 58 - 59.

⁶ Βλ. Hidri, *Durrahium*, σ. 75-89. Σχετικά βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τους εισηγμένους σκύφους.

⁷ Βλ. σκύφους 34, 38, 45, 46, 54, 76α-β, 85, 109, 110α-β, 128α-γ, 140, 141, 158α-β, 232, 242, 246, 276, 281, 292, 302α-β, 340, 361, 378α-β,

από 0,11-0,135 μ. για τη διάμετρο του χείλους. Η χωρητικότητά τους είναι σχεδόν μισό λίτρο.

Οι σκύφοι που έχουν μεγαλύτερο μέγεθος είναι λιγοστοί, ενώ πολύ λιγότεροι είναι αυτοί που έχουν μικρότερες διαστάσεις. Οι σκύφοι **27α-β, 66, 462, 472, 520, 541, 567** έχουν ύψος 0,14-0,16 μ., διάμετρο χείλους που κυμαίνεται από 0,09-0,10 μ. και χωρητικότητα που υπολογίζεται γύρω στα 3/4 του λίτρου. Τις μεγαλύτερες διαστάσεις παρουσιάζουν οι σκύφοι **1, 4, 458** και **539** με ύψος 0,105 μ., διάμετρο χείλους που κυμαίνεται από 0,16-0,18 μ. και χωρητικότητα που πλησιάζει το ένα λίτρο.

Τα μικρότερα αγγεία είναι τα **264, 362, 449** και **318**. Τα τρία πρώτα έχουν χωρητικότητα 1/4 του λίτρου. Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,10-0,11 μ. και η διάμετρος του χείλους από 0,07-0,08 μ. Το αγγείο **318**, με χωρητικότητα γύρω στα 150 κ.ε., ύψος 0,055 μ. και διάμετρο χείλους 0,12 μ. ενδεχομένως να ήταν παιδικό¹.

Οι "οδηγοί" και η διάταξη της διακόσμησης

Όταν η μήτρα ήταν ακόμη στον τροχό, χαράσσονταν οι αυλακώσεις, που οριοθετούσαν το χώρο διακόσμησης του πυθμένα, του σώματος και του χείλους για διευκόλυνση του τυπώματος². Από αυτή τη διαδικασία δημιουργήθηκαν οι ανάγλυφες γραμμές που ορίζουν την κύρια διακόσμηση του σώματος και τις διακοσμητικές ζώνες του χείλους σε όλους τους σκύφους καθώς και την ιδιαίτερη διακόσμηση γύρω από τη βάση στους σκύφους **1, 3, 4, 140, 141, 142** και **384α-β**, όπως και ο παχύς ανάγλυφος δακτύλιος στην περιφέρεια του μεταλλίου, που αποτελεί και το σημείο στήριξης (βάση) στους περισσότερους σκύφους. Σε ορισμένα αγγεία οι διαχωριστικές γραμμές συνοδεύονται, στο πάνω ή στο κάτω μέρος τους, από σειρά κόκκων (**58, 146β, 174, 178, 179, 264, 294, 400, 424**), οι οποίοι τυπώνονται στη μήτρα με αιχμηρό εργαλείο³. Η συνεχής αυτή κοκκίδωση, στους σκύφους **121, 122, 123, 124, 458,**

386, 427, 428, 431, 434, 438, 443, 450, 453, 454, 455, 457, 467α-β, 473, 482, 488, 491, 492, 493, 502, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 526, 545, 567.

¹ Αντίστοιχα παραδείγματα βλ. *Rotroff, Agora, XXII*, σ. 15.

² *Ακαμάτης, Μήτρες*, σ. 149-150.

³ *Ακαμάτης, Μήτρες*, σ. 150.

461, 467α-β, 501, απαντά πάνω στη γραμμή, πιθανόν από αμέλεια. Αντίστοιχη σειρά κόκκων περιβάλλει και τα μέταλλα των σκύφων 279, 285, 290, 291, 367 και 385. Στο σκύφο 139α-δ, πολύ μεγαλύτεροι κόκκοι ορίζουν τη διακόσμηση της βάσης.

Στα περισσότερα παραδείγματα, τις διακοσμήσεις ορίζουν δυο παράλληλες γραμμές, οι οποίες αποτελούν μια στενή διαχωριστική ζώνη. Συχνά, η διαχωριστική αυτή ζώνη κοσμείται στο μέσον με σειρά ανάγλυφων κόκκων. Στους σκύφους 3, 4, 115, 116, 117, 302α-β, 321α-β, 409α-β, 441, 475, 519, 532, 534, 544, φέρει κόσμημα αστραγάλων, στους σκύφους 123, 128α-γ, 209, 210, 217, 401, 402α-γ, 437, 475, 518, 534, 536, 546 κάθετες μικρές γραμμές, οι οποίες εναλλάσσονται με κουκκίδες στους σκύφους 343α-γ, 409α-β. Στους σκύφους 567 και 568 η στενή αυτή ζώνη φέρει αντίστοιχα στρογγυλούς καρπούς και αιχμηρά φυλλάρια, κοσμήματα που απαντούν από κοινού στη διαχωριστική ζώνη του σκύφου 502.

Η διάταξη της διακόσμησης στο σώμα των σκύφων είναι ενιαία και καλύπτει τα τρία τέταρτα του ύψους του. Συνήθως διακόπτεται μόνον από την οριζόντια ζώνη κάτω από το χείλος. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης των κοσμημάτων είναι χαρακτηριστικός για τους ανάγλυφους σκύφους της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Δύσης, καθώς και των εργαστηρίων που σχετίζονται με την περγαμηνή τεχνοτροπία. Η διακοσμητική αυτή σύνθεση διαφοροποιεί σαφώς τους σκύφους της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης από τα ειδολογικά παράλληλα προϊόντα των ιωνικών εργαστηρίων, στα οποία η διακόσμηση κατανέμεται σε οριζόντιες ζώνες¹.

¹ Σχετικά βλ. *Laumonier, Délos XXXI*.

2. Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΣΚΥΦΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

α. Σκύφοι με κυκλικά εξάρματα(1-74)

Στους σκύφους αυτής της κατηγορίας η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από κυκλικά εξάρματα.

Κάτω από το χείλος, απαντούν συνήθως μία και σπανιότερα δύο διακοσμητικές ζώνες, οι οποίες φέρουν σε διάφορες παραλλαγές τα εξής κοσμήματα: στεφάνι βελανιδιάς, κισσού, δάφνης, βλαστόσπειρα κισσού, αμπέλου (κληματίδα), συνεχόμενες σπείρες, ιωνικά κυμάτια, κυκλικά εξάρματα, καρδιόσχημα φύλλα, φύλλα βελανιδιάς, δελφίνια, αβακωτό κόσμημα και ακτινωτούς ρόδακες.

Οι περισσότερες βάσεις είναι δακτυλιόσχημες και φέρουν μέταλλο. Υπάρχουν όμως και βάσεις δισκόμορφες. Συχνά απαντούν σκύφοι με βάσεις χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Σ' αυτούς τα κυκλικά εξάρματα επεκτείνονται και στο χώρο του μεταλλίου. Όπου υπάρχουν μέταλλα κοσμούνται με φυτικούς ρόδακες και με σταυροειδή φυτικά κοσμήματα. Σε μερικά παραδείγματα τα μέταλλα περιβάλλονται και από ιδιαίτερες διακοσμητικές ζώνες. Στη βάση των σκύφων χρησιμοποιούνται συχνά ως υποστηρίγματα πλαστικά προσωπεία σατύρων και αχιβάδες.

Στις ανασκαφές βρέθηκαν δυο θραύσματα από μήτρες για την κατασκευή σκύφων με κυκλικά εξάρματα (651, 652).

Για την απόδοση των κυκλικών διακοσμητικών στοιχείων, στους σκύφους αυτής της κατηγορίας, χρησιμοποιήθηκαν τρεις τύποι σφραγίδων, από τις οποίες προήλθαν τρία ξεχωριστά κοσμήματα. Ο τύπος 1 έχει διάμετρο 0,007-0,008 μ., ο τύπος 2: 0,009-0,01 μ. και ο τύπος 3: 0,011-0,012 μ.

Και στους τρεις τύπους κοσμημάτων το ανάγλυφο είναι υψηλό. Στο τύπο (T1) κορυφώνεται μεταξύ τριών ομόκεντρων κύκλων και δίνει στο κόσμημα μορφή κωνική. Στον τύπο (T2) διαμορφώνεται μεταξύ δυο ομόκεντρων κύκλων με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός περισσότερο δισκόμορφου κοσμήματος. Στον τύπο (T3) το ανάγλυφο καμπυλώνεται μεταξύ του

εξωτερικού κύκλου και της κορυφής του κέντρου και δημιουργεί μικρά ασπιδόμορφα διακοσμητικά στοιχεία.

Παραπάνω από του μισούς σκύφους διακοσμούνται με κυκλικά εξάρματα τύπου 1 (1-44). Περίπου το 40% των σκύφων φέρουν κυκλικά κοσμήματα τύπου 2 (45-60), ενώ μόνο στο 10% των αγγείων απαντούν τα ασπιδόμορφα διακοσμητικά στοιχεία του τύπου 3 (66-74)¹. Και οι τρεις τύποι κοσμημάτων, και πιο πολύ ο τελευταίος, μοιάζουν με τις χάλκινες διακοσμητικές κεφαλές καρφιών, τις γνωστές ως εφηλίδες².

Όλοι οι τύποι κοσμημάτων είναι γνωστοί και από μήτρες. Οι τύποι 1 και 2 απαντούν στα θραύσματα 651 και 652, που προέρχονται από μήτρες για την κατασκευή σκύφων αυτής της κατηγορίας. Ο τύπος 3 απαντά στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, σε θραύσματα μήτρας για την κατασκευή σκύφου με επάλληλα φύλλα (653α-β). Και οι τρεις τύποι κυκλικών εξαρμάτων είναι γνωστοί επίσης ως δευτερεύοντα και ως παραπληρωματικά κοσμήματα από σκύφους της ίδιας κατηγορίας (2) ή από σκύφους άλλων κατηγοριών (128α-γ, 134, 196, 197α-γ, 230, 232, 233, 361, 516).

Κυκλικά εξάρματα και των τριών τύπων δε χρησιμοποιούνται ποτέ μαζί στη διακόσμηση του ίδιου σκύφου.

Αυτό μας επιτρέπει να διακρίνουμε τρεις ομάδες σκύφων: 1-44: σκύφοι με κυκλικά εξάρματα T1, 45-65: Σκύφοι με κυκλικά εξάρματα T2 και 66-74: σκύφοι με κυκλικά εξάρματα T3. Στη σύνθεση των κυκλικών εξαρμάτων ως διακοσμητικών στοιχείων ακολουθείται ο ίδιος ακριβώς τρόπος σε όλες τις ομάδες των σκύφων: Τα κοσμήματα τυπώνονται στη μήτρα, το ένα δίπλα στο άλλο, σε σειρές οριζόντιες, και κατά το δυνατό παράλληλες, οι οποίες περιτρέχουν το σώμα του σκύφου από το κέντρο της βάσης ή από το δακτύλιο ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Τα εξάρματα κάθε επόμενης σειράς επιδιώκεται να τυπώνονται στη μέση του διαστήματος που αφήνουν τα γειτονικά εξάρματα της προηγούμενης σειράς. Σε μερικούς σκύφους, από βιασύνη ή από αμέλεια κατά το τύπωμα, η αρχή

¹ Η αναλογία αυτή εξάγεται από το σύνολο των ανάγλυφων σκύφων που βρέθηκαν και γίνεται προσπάθεια να διατηρηθεί και στον κατάλογο.

² Πρβ. τις εφηλίδες που βρέθηκαν στην Κασσώπη, στον ανδρώνα του σπιτιού 1· Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1977, πίν. 89α, Δάκαρης, Κασσώπη, πίν. 17β, Hoepfner - Schwandner, εικ. 116.

αυτή καταστρατηγείται, με αποτέλεσμα την ακατάστατη σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων (44, 45, 65, 66).

Συχνά, ο κακός υπολογισμός του χώρου, αλλά και ο "φόβος του κενού", επιβάλλουν τη χρησιμοποίηση μικρότερων κοσμημάτων. Αυτό επιτυγχάνεται με το αδύναμο πάτημα της σφραγίδας πάνω στη νωπή μήτρα, που έχει ως αποτέλεσμα το μερικό αποτύπωμα και των τριών τύπων σφραγισμάτων.

Μικρότερα εξάρματα απαντούν συνήθως στην ανώτερη από τις επάλληλες σειρές· μερικές φορές μάλιστα τυπώνονται πάνω στην ανάγλυφη γραμμή που χωρίζει τη διακοσμητική ζώνη του χείλους από την κύρια διακόσμηση του σώματος (6, 7, 14, 15, 16, 27α-β, 33, 38, 51, 52α-β, 53α-β, 58, 66, 67α-β). Σε ελάχιστες περιπτώσεις, μισοτυπωμένα διακοσμητικά στοιχεία απαντούν και στη βάση του σκύφου (23, 24, 25, 44, 64, 65).

Είναι αυτονόητο ότι ο αριθμός των σειρών με τα κυκλικά εξάρματα ποικίλλει, επειδή εξαρτάται καταρχήν από το ύψος της κύριας διακοσμητικής ζώνης και από το μέγεθος των διακοσμητικών στοιχείων, καθώς και από το αραιό ή το πυκνό τύπωμα των σειρών στη μήτρα. Ο χώρος στον οποίο εκτείνεται η κύρια διακόσμηση του σώματος καθορίζεται συνήθως από τη διάμετρο του μεταλλίου της βάσης και από το ύψος ή από τον αριθμό των διακοσμητικών ζωνών που απαντούν κάτω από το χείλος. Εξαίρεση αποτελούν οι σκύφοι, στους οποίους οι σειρές των εξαρμάτων καταλαμβάνουν και τη θέση του μεταλλίου, καθώς και αυτοί που φέρουν μια ιδιαίτερη διακόσμηση γύρω από τη βάση, ακόμη και πλαστικά υποστηρίγματα.

Συγκεκριμένα, στο σκύφο 1, και πιθανότατα στο 2, γύρω από το μέταλλο απαντούν τρεις στενές διακοσμητικές ζώνες. Οι σκύφοι 3, 4α-β, 8, 9, 27α-β έφεραν γύρω από το μέταλλο πιθανότατα τρία πλαστικά υποστηρίγματα, σε τριγωνική διάταξη. Στους σκύφους 3, 4α-β, 8, 9, οι σειρές των κυκλικών εξαρμάτων που γεμίζουν το κενό μεταξύ των υποστηριγμάτων αποτελούν μια ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη. Αυτή ξεχωρίζει από την κύρια διακόσμηση του σώματος με μια στενή ταινία, που φέρει σειρά αστραγάλων ή κόκκων.

Οι σκύφοι 10, 11, 12, 13, 63, 64, 65, 70, 71, 72 δεν φέρουν μέταλλο στη βάση, παρά μόνο πλαστικά υποστηρίγματα. Στην πλειονότητα των παραδειγμάτων, τα υποστηρίγματα ήταν τοποθετημένα τριγωνικά στην

περιφέρεια ενός κεντρικού δακτυλίου από κυκλικά εξάρματα, που καταλαμβάνει τη θέση του μεταλλίου. Στο σκύφο 65 τα υποστηρίγματα απαντούν σε τριγωνική διάταξη γύρω από ένα κυκλικό κουμπί, που ορίζει το κέντρο της βάσης. Ο χώρος ανάμεσά τους πληρώνεται με κυκλικά εξάρματα, τυπωμένα χωρίς τάξη.

Ακατάστατα κυκλικά εξάρματα απαντούν και στη βάση του σκύφου 44, ο οποίος δε φέρει ούτε μέταλλιο, ούτε πλαστικά υποστηρίγματα. Βάσεις χωρίς μέταλλιο και χωρίς υποστηρίγματα φέρουν και οι σκύφοι 23, 24, 25, 73. Όπως διακρίνεται στα τρία από τα παραδείγματα, το κέντρο της βάσης ορίζεται με ένα κυκλικό κουμπί, γύρω από το οποίο αναπτύσσονται οι σειρές των υπόλοιπων διακοσμητικών στοιχείων. Οι σειρές αυτές πιθανότατα συνεχίζονταν χωρίς διακοπή ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

Οι σκύφοι 14, 15, 16 φέρουν κάτω από το χείλος από μια διακοσμητική ζώνη, η οποία είναι ευρύτερη από τις αντίστοιχες μονές που απαντούν στα περισσότερα αγγεία. Οι σκύφοι 1, 2, 4, 5, 6, 19, 20, 21, 55, φέρουν κάτω από το χείλος δυο ξεχωριστές διακοσμητικές ζώνες. Αντίθετα, οι δυο ζώνες που απαντούν στο σκύφο 66 απαρτίζουν μια ενιαία διακόσμηση.

Οι σκύφοι με διακόσμηση από κυκλικά εξάρματα μπορούν να ενταχθούν στις κατηγορίες των F. Courby και H. Thompson "bols à bossettes" και "bowls covered with nodules" αντίστοιχα¹, οι οποίες είναι ταυτόσημες και αποδίδονται στα ελληνικά ως "σκύφοι με διακόσμηση από προεξοχές ή κόμπους".

Από τις παραπάνω δημοσιεύσεις δεν είναι γνωστοί σκύφοι με κυκλικά εξάρματα, όμοια με αυτά που απαντούν στους σκύφους της Κασσώπης, παρά μόνο λίγα, αλλά ποικίλα παραδείγματα σκύφων με παρόμοια διακοσμητικά στοιχεία². Σήμερα, πολυπληθέστερα παραδείγματα μαρτυρούν ότι οι σκύφοι που αναφέρονται στις δημοσιεύσεις αυτές,

¹ Courby, σ. 328, 334, Thompson, σ. 455. Ο U. Hausmann χρησιμοποιεί την ονομασία «Buckelbecher». Hausmann, *Reliefbecher* σ. 27. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η ονομασία «Hobnails», η οποία ταιριάζει καλύτερα στα κυκλικά εξάρματα των σκύφων της Κασσώπης, μολονότι δεν αναφέρεται σε σκύφους με αντίστοιχη διακόσμηση. Jones, *Tarsus I*, σ. 164, 222, αρ. 144.

² Ο F. Courby έχει υπόψη του μεμονωμένα παραδείγματα από την Αθήνα, την Ελευσίνα και τη Μύρινα και αναφέρεται κυρίως σε σκύφους από τη Δήλο. Courby, σ. 334 σημ. 5, σ. 386, 401-403, εικ. 80. 6, 87. 25, πίν. XIII. 34. Ο H. Thompson αναφέρεται σε σκύφους από την Αγορά των Αθηνών με διακόσμηση από λεπίδες κουκουναριού. Thompson, σ. 361, 365, εικ. 47. C29, εικ. 49. C53.

κατασκευάστηκαν στα περισσότερα τοπικά εργαστήρια¹. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι σκύφοι που φέρουν διακόσμηση που μιμείται τις λεπίδες του κουκουναριού, ορισμένοι από τους οποίους, όπως αποδεικνύεται παρακάτω, παρουσιάζουν ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης.

Οι "σκύφοι κουκουναριού" είναι γνωστοί στη διεθνή βιβλιογραφία ως "Pinienzapfenbecher" και "Pine-cone bowls"². Η ονομασία αυτή καθιερώθηκε από τον G.R. Edwards, στη δημοσίευση σκύφων από την Πνύκα, για την κατασκευή των οποίων χρησιμοποιήθηκαν μήτρες τυπωμένες με φυσικό κουκουναρί³. Τη φυσική προέλευση αυτού του είδους της διακόσμησης διαπίστωσε πρόσφατα και η S. I. Rotroff με τη δημοσίευση μητρών και σκύφων κουκουναριού από την Αγορά των Αθηνών⁴.

Μήτρες τυπωμένες με κουκουναρί, όχι όμως σκύφοι με διακόσμηση κουκουναριού βρέθηκαν και στην Κασσώπη. Πρόκειται για τα θραύσματα 649 και 650, τα οποία μαζί με ένα θραύσμα από την αρχαία Μακεδονία⁵, αποτελούν προς το παρόν, τα μοναδικά γνωστά παραδείγματα,

¹ *Shwabacher, Kerameikos*, σ. 217, πίν. VIII A. 1-3, σ. 220, πίν. VII A. 13, *Edwards, Pnyx*, σ. 90-91, 104-105, αρ. 94-103, πίν. 48, *Braun, Dipylon-Brunnen*, σ. 149, 181, αρ. 142-143, πίν. 64. 4-5, *Σ. Ι. Χαριτωνίδης*, «Ανασκαφή παρά τον Άγιον Δημήτριον του Λουμπαρδιάρη εν Αθήναις», ΑΕ 1979, σ. 177, πίν. 44, *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16, αρ. 1-12, πίν. 1-2, 73, *S.I. Rotroff*, «Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios», *Hesperia* 52 (1983), σ. 293, αρ. 78, πίν. 59, *Edwards, Corinth VII*, 3, σ. 157-158, αρ. 783-785, πίν. 65, *Edwards, Reservoir*, σ. 196-197, 206, αρ. C1980-128, 129, 130, πίν. 45, *Ch. M. Edwards, Bowls*, σ. 410, αρ. 1-3, πίν. 85, *Siebert, Péloponnèse*, σ. 39, 318 (Dl. 127), πίν. 20, *Smetana - Scherrer, Alt Agina II*, 1, σ. 77, αρ. 581, σ. 79, αρ. 595, πίν. 45, *Margreiter, Alt Agina II*, 3, σ. 77, αρ. 324-328, πίν. 29, *Heimberg, Kabirenheiligtum III*, σ. 112, αρ. 930-931, πίν. 63, *H. Froning*, Katalog der griechischen und italischen Vasen, Museum Folkwang, Essen 1982, σ. 307-308, αρ. 142, *Δ. Λαζαρίδης*, ΠΑΕ 1950, σ. 297-298, ΠΑΕ 1952, σ. 270, εικ. 18, ΠΑΕ 1971, σ. 65, 71, πίν. 93α, *Anderson, Stobi*, σ. 184, εικ. 102α, αρ. 356, *De Luca, AvPXI₁*, σ. 139, αρ. 258, πίν. 49, σ. 144, αρ. 293, πίν. 51, *De Luca, AvPXI₂*, σ. 75, αρ. 146, 148, πίν. 75.2.9, *M.O. Jentel*, CVA Louvre 15, France 23, ομάδα III N, πίν. 13.1, *Bouzek, Kyme I*, σ. 32,34, (MB 9), εικ. 7, πίν. 3, *Laumonier, Délos XXXI* (σχεδόν σε όλα τα "ιωνικά" εργαστήρια), *Kosatz, Milet*, πίν. 13, αρ. 257, πίν. 15, αρ. 184, *K. Tuchelt*, «Didyma, Bericht über die Arbeiten 1969/70», *Ist Mitt* 21(1971), σ. 73-74, αρ. 164, 149, πίν. 11. 1-2, *Pierobon, Iasos di Caria*, σ. 87, εικ. 4, *Hellstorm, Labraunda II*, 1 : 64, αρ. 138-141, πίν. 11, 34, *Jones, Tarsus I*, σ. 164, 222, αρ. 144, εικ. 128, σ. 225, εικ. 129D, σ. 177-178, εικ. 142G-H, *Waage, Antioch IV*, 1, σ. 14-15, 29-30, εικ. 14, αρ. 12-13, 16-17, *Christensen-Jochansen, Hama III*, 2, σ. 40, αρ. 168, εικ. 16, 18, *Crowfoot, Samaria III*, σ. 275, εικ. 62. 1, *P.W. Lapp*, Palaestinian Ceramic, Chronology, 1961, σ. 77, σημ. 209-211, *Peridou, Cyprus*, σ. 64, αρ. 3, σ. 66, αρ. 8, εικ. 1, πίν. IX, 3, 9.

² Για την προέλευση της συμβατικής αυτής ονομασίας βλ. *Zahn, Priene*, σ. 408, αρ. 43, 44α-ε, εικ. 531.

³ *Edwards, Pnyx*, σ. 90-91, πίν. 48. Σχετικά βλ. επίσης *Edwards, Corinth VII*, 3, σ. 157-158.

⁴ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16.

⁵ Βλ. *Bitrakova - Grozdanova, Macédoine*, πίν. XII, αρ. 7, σ. 186. Σχετικά βλ. επίσης και στο κεφάλαιο για τις μήτρες.

κατασκευασμένα με αυτή τη φυσική σφραγίδα, που προέρχονται από περιοχές εκτός Αττικής¹.

Η S. Rotroff χρονολογεί την ακμή της παραγωγής των σκύφων κουκουναριού από την Αγορά των Αθηνών στα 225-200 π.Χ. Ήδη στο πρώτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. δεν είναι του συρμού· απαντούν όμως στους αποθέτες της Αγοράς ως τα μέσα περίπου του αιώνα, οπότε και παύουν να παράγονται με την εμφάνιση των μακρυπέταλων σκύφων².

Οι σκύφοι κουκουναριού δεν είναι μόνο από τους πρωιμότερους, αλλά και από τους πιο σπάνιους των αττικών εργαστηρίων³. Συγχρόνως είναι και οι πιο απλοί ανάμεσά τους. Οι πρώτοι από αυτούς, εκτός από την ιδιότυπη διακόσμησή τους, ξεχωρίζουν αμέσως από το σχήμα τους, που είναι στενό και επίμηκες. Το χείλος μόλις κάμπτεται προς τα μέσα, και δεν έχει κάποια ξεχωριστή διακόσμηση. Η βάση φέρει μετάλλια μικρής διαμέτρου και περιβάλλεται από πλαστικά προσωπεία σατύρων και αχιβάδες που χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα⁴.

Σε ορισμένους από τους αττικούς σκύφους κουκουναριού είναι φανερή μια απομάκρυνση από το βασικό αρχέτυπο, που το αποτελούν εκείνοι που κατασκευάστηκαν από μήτρες, τυπωμένες με φυσικό κουκουνάρι⁵. Η απομάκρυνση αυτή εκφράζεται καταρχήν με μια ελαφρά σχηματοποίηση των λεπίδων του κουκουναριού. Συνήθως συνδυάζεται με την προσθήκη μιας διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος και από αλλαγή στο σχήμα, που γίνεται περισσότερο ημισφαιρικό, με χείλος που κάμπτεται προς τα έξω. Η αλλαγή του σχήματος συνοδεύεται από αύξηση της διαμέτρου των μεταλλίων, τα οποία σπάνια περιβάλλονται από υποστηρίγματα.

Σε σκύφους εκτός Αττικής, η σχηματοποίηση των λεπίδων του κουκουναριού είναι πιο έντονη⁶. Ο G.R. Edwards, στη δημοσίευση της ελληνιστικής κεραμικής από την Κόρινθο, διέκρινε δυο παραλλαγές στην

¹ Από την Κύμη της Μ. Ασίας είναι επίσης γνωστή μια μήτρα για την κατασκευή σκύφων με διακόσμηση λεπίδων κουκουναριού· *Bouzek, Kyme I*, σ. 32, 34 (MB9), εικ. 7, πίν. 3. Η μήτρα αυτή δεν είναι όμως τυπωμένη με φυσικό κουκουνάρι, αλλά με σφραγίδα.

² Βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 94.

³ Οι σκύφοι κουκουναριού εκπροσωπούν μόνο το 4% της τοπικής παραγωγής (βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 93.).

⁴ Πρβ. μεταξύ τους τους σκύφους που απεικονίζονται *Edwards, Pnyx*, πίν. 48, *Braun, Dipylos-Brunnen*, πίν. 64. 4-5, *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 1-2.

⁵ Βλ. παραπάνω σημ. 4.

⁶ Συγκεντρωμένα παραδείγματα βλ. παραπάνω σημ. 1 στη σ. 94.

πορεία της σχηματοποίησης της φυσικής αυτής διακόσμησης, τις οποίες και απέδωσε στον εκφυλισμό της ¹. Ο ίδιος κατέταξε μαζί σκύφους με διακόσμηση από πυραμιδοειδείς προεξοχές (pyramidal bosses), που αποδίδονται σε υψηλό ανάγλυφο, και ξεχωριστά σκύφους που φέρουν αντωπούς ρόμβους (juxtaposed Ionzegnes), γραμμικά αποδοσμένους. Οι σκύφοι της πρώτης παραλλαγής παρουσιάζουν ομοιότητες με τους σκύφους με κυκλικά εξάρματα από την Κασσώπη ως προς το υψηλό ανάγλυφο και ως προς τον τρόπο σύνθεσης των διακοσμητικών στοιχείων. Χρονολογούνται από τον ίδιο στο πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ αυτοί της δεύτερης ομάδας μετά το 160 π.Χ. περίπου, στα πλαίσια της γραμμικής τεχνοτροπίας της ύστερης ελληνιστικής περιόδου.

Τα νεότερα ευρήματα, χωρίς να διαψεύδουν τα συμπεράσματα του G.R. Edwards, έδωσαν τη δυνατότητα για λεπτομερέστερες τυπολογικές και χρονολογικές παρατηρήσεις:

Η S. Rotroff, παραπέμποντας στη διατριβή της σε σκύφους με πυραμιδοειδή εξάρματα από την Αντιόχεια, υποστήριξε την Αττική προέλευση αυτού του είδους της διακόσμησης, σημειώνοντας ότι, όταν η φυσική διακόσμηση των λεπίδων του κουκουναριού αντιγράφεται, σχηματοποιείται και σχεδόν δεν αναγνωρίζεται ².

Σε στρώματα μετά την καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. βρέθηκε ένα θραύσμα σκύφου με λεπίδες κουκουναριού μαζί με όστρακα που φέρουν πυραμιδοειδείς προεξοχές. Το γεγονός αυτό κατά τον Ch. M. Edwards σημαίνει ότι, τουλάχιστον για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, οι δυο τεχνοτροπίες συνυπήρξαν ³.

Τέλος, από τη μελέτη των σκύφων ιωνικών εργαστηρίων που βρέθηκαν στη Δήλο προκύπτει ότι η παραγωγή σκύφων με πυραμιδοειδείς προεξοχές και σκύφων με αντωπούς ρόμβους πρέπει να ήταν σύγχρονη κατά τη δεκαετία 160-150 π.Χ.⁴

Η πορεία της εξέλιξης του φυτικού μοτίβου των λεπίδων του κουκουναριού, όπως διαγράφηκε παραπάνω, σε συνδυασμό με τις τεχνοτροπικές ομοιότητες που αναφέρθηκαν για τους σκύφους με

¹ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 157-158

² S.I. Rotroff, *Megarian Bowls in the Athenian Agora*, Διδακτορική διατριβή, Princeton 1975, University Microfilms International 1980, σ. 29. Σχετικά βλ. επίσης Hausmann, *Reliefbecher*, σ. 27, Laumonier, *Délos XXXI*, σ. 478.

³ Edwards, *Bowls*, σ. 197.

⁴ Laumonier, *Délos XXXI*.

διακόσμηση από πυραμιδοειδείς προεξοχές και με κυκλικά εξάρματα από την Κασσώπη, υπήρξε το έναυσμα για την επανεξέταση των αττικών σκύφων κουκουναριού και την αναζήτηση συγγενέστερων τυπολογικών παραλλήλων για τους σκύφους με κυκλικά εξάρματα από την Κασσώπη.

Η προσεκτική παρατήρηση των αττικών σκύφων κουκουναριού αποκάλυψε ότι η σχηματοποίηση των λεπίδων του κουκουναριού δεν εκφράζεται μόνο με την πυραμιδοειδή απόδοση, που έχει συζητηθεί ως τώρα, αλλά και από μια άλλη, καθαρά κυκλική διαμόρφωση.

Το καλύτερο παράδειγμα της δεύτερης τάσης αποτελεί ο σκύφος αρ. 101 από την Πνύκα¹. Οι λεπίδες κουκουναριού στο σκύφο αυτόν έχουν μεταμορφωθεί σε κυκλικά κοσμήματα, που αποδίδονται σε υψηλό ανάγλυφο. Το ανάγλυφο καμπυλώνεται μεταξύ ενός εξωτερικού δακτυλίου, που δηλώνει το περίγραμμα της λεπίδας του κουκουναριού, και της κορυφής του κέντρου, η οποία υποκαθιστά τον οφθαλμό της. Εκτός από τη διαμόρφωση του αναγλύφου και τον τρόπο σύνθεσης των διακοσμητικών στοιχείων, ο σκύφος από την Πνύκα παρουσιάζει ομοιότητες με τους σκύφους από την Κασσώπη και ως προς την τυπολογία των μεμονωμένων κοσμημάτων. Αυτά βρίσκονται πλησιέστερα στα κυκλικά εξάρματα T3, που χαρακτηρίζονται από την ασπιδόμορφη διαμόρφωση του αναγλύφου.

Ο σκύφος αρ. 101 από την Πνύκα αποδίδεται από την S. Rotroff στο εργαστήριο του Βίωνα, που θεωρείται από τα αρχαιότερα της Αγοράς των Αθηνών και η παραγωγή του χρονολογείται από την ίδια στα 225-175 π.Χ.². Εκτός από το σκύφο της Πνύκας, στο εργαστήριο του Βίωνος αποδίδονται από την S. Rotroff και άλλοι σκύφοι με διακόσμηση λεπίδων κουκουναριού, στις οποίες είναι επίσης φανερή μια σχηματοποίηση³. Δυο από αυτούς, καθώς και ένας τρίτος, άγνωστου αττικού εργαστηρίου, παρουσιάζουν ομοιότητες με σκύφους που διακοσμούνται με κυκλικά εξάρματα τύπου 1 και όσον αφορά τον καταμερισμό των διακοσμητικών ζωνών. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 68 της Αγοράς των Αθηνών και για τους σκύφους αρ. 142 και 143, από το πηγάδι του Διπύλου στον Κεραμεικό.

¹ Edwards, *Pnyx*, πίν. 48. Παρόμοια κυκλική διαμόρφωση των λεπίδων του κουκουναριού παρατηρείται και στους σκύφους αρ. 95, 96 και 98 (Edwards, *Pnyx*, ό.π.).

² Rotroff, *Agora XXII*, σ. 26-27.

³ Πρόκειται για σκύφους που βρέθηκαν στην Αγορά των Αθηνών και στον Κεραμεικό, στο πηγάδι του Δίπυλου Β1· Rotroff, *Agora XXII*, σ. 16, 26-27.

Στο σκύφο αρ. 68 της Αγοράς των Αθηνών η διακόσμηση των σχηματοποιημένων λεπίδων του κουκουναριού περιορίζεται μόνο σε πέντε σειρές στο κάτω μέρος του σώματος ¹. Το ανώτερο τμήμα του καταλαμβάνει μια πλούσια βλαστόσπειρα με αμπελόφυλλα και βότρυς (κληματίδα), που δεν απέχει πολύ τεχνοτροπικά από αυτή που απαντά στους σκύφους 14, 15 και 16 της Κασσώπης. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η στενή ζώνη των ιωνικών κυματίων, που ξεχωρίζει τις δυο διακοσμητικές ζώνες στο σκύφο αρ. 68. Μια αντίστοιχη ζώνη φέρουν οι σκύφοι 3, 4α-β και 8 της Κασσώπης, διακοσμημένη με αστραγάλους και μαργαριταρόσχημους κόμπους αντίστοιχα.

Στο σκύφο αρ. 143 από το Δίπυλο, που αποδίδεται επίσης στο εργαστήριο του Βίωνος, οι σχηματοποιημένες λεπίδες του κουκουναριού περιορίζονται ακόμα περισσότερο και αποτελούν ένα είδος φυτικού κάλυκα, ενώ το ανώτερο μέρος του αγγείου διακοσμείται με μια σκηνή κυνηγιού ². Αντίθετα στο σκύφο 142 από το Δίπυλο, που είναι σύγχρονος, οι σχηματοποιημένες λεπίδες του κουκουναριού χρησιμοποιούνται και για τη διακόσμηση της ζώνης κάτω από το χείλος ³. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει στους σκύφους 1 και 2 της Κασσώπης, όπου τα κυκλικά εξάρματα αποτελούν και μέρος της δευτερεύουσας διακόσμησης, με την παρουσία τους στις διακοσμητικές ζώνες της βάσης και του χείλους.

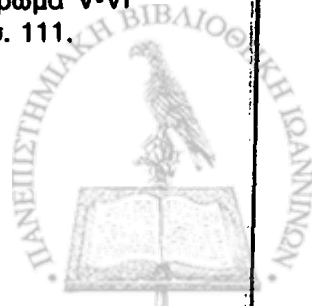
Οι σκύφοι 1 και 2 καθώς και οι 4α-β, 5, 6, 20, 21, χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη περισσοτέρων της μιας διακοσμητικών ζωνών στο χείλος και στη βάση, με αποτέλεσμα η διακοσμημένη επιφάνεια του αγγείου να παρουσιάζεται διασπασμένη σε σχέση με την ενιαία διακόσμηση των αρχαιότερων αττικών σκύφων κουκουναριού. Στη δημιουργία αυτής της εικόνας συμβάλλουν εξάλλου και τα υποστηρίγματα που απαντούν σε ορισμένους από αυτούς.

Η παρουσία πλαστικών προσωπειών σατύρων και αχιβάδων στη βάση αρκετών αγγείων της Κασσώπης (3-4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 25, 63, 64, 65, 70, 71, 72) οφείλεται περισσότερο σε διακοσμητικούς λόγους, παρά σε στατικούς, όπως συμβαίνει στα πρώτα παραδείγματα από την Αττική. Είναι ενδιαφέρον ότι η πρώτη ομάδα των παραπάνω σκύφων (1, 2, 4, 5, 6,

¹ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16, 52, πίν. 12

² *Braun, Dipylon - Brunnen*, σ. 181, πίν. 64.

³ Βλ. παραπάνω σημ. 2. Και οι δυο σκύφοι προέρχονται από το στρώμα V-VI που αναχρονολογήθηκε από τη *Rotroff, Agora XXII*, σ. 111.

20, 21) επαναλαμβάνει το καλυκοειδές σχήμα του σκύφου αρ. 68 της Αγοράς των Αθηνών. Το ημισφαιρικό σχήμα των υπόλοιπων σκύφων μπορεί να ερμηνευθεί ως προϊόν μιας εσωτερικής εξελικτικής πορείας. Με αυτήν πρέπει να συνδεθούν επίσης οι μονές και στενές διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος και η σχετικά αραιή και συχνά ακατάστατη σύνθεση των κοσμημάτων, στοιχεία που απαντούν κυρίως στους σκύφους που διακοσμούνται με κυκλικά εξάρματα T2. Εξαίρεση αποτελεί ο κωδωνόσχημος σκύφος **66**, που φαίνεται ότι αναπαράγει το κωνικό σχήμα των πιο φυσιοκρατικά αποδοσμένων σκύφων κουκουναριού. Ο τρόπος όμως με τον οποίο είναι διακοσμημένος δεν αφήνει την παραμικρή αμφιβολία ότι εδώ βρισκόμαστε στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξης των σκύφων αυτής της κατηγορίας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, ο εκφυλισμός της φυσικής διακόσμησης του κουκουναριού είναι μεγαλύτερος εκτός Αττικής. Για την κυκλική σχηματοποίηση των λεπίδων το καλύτερο παράδειγμα προσφέρουν δυο θραύσματα σκύφων από το Ιερό των Καβείρων στη Θήβα¹. Εδώ οι λεπίδες του κουκουναριού έχουν μεταμορφωθεί πλήρως σε κυκλικά εξάρματα, τα οποία μοιάζουν με αυτά του τύπου 2 της Κασσώπης, είναι όμως αποδοσμένα σε χαμηλότερο ανάγλυφο. Τα θραύσματα χρονολογούνται από την U. Heimberg στα 200-150 π.Χ. Στο διάστημα αυτό χρονολογείται και η υπόλοιπη ανάγλυφη κεραμική, στην οποία αναγνωρίζεται από την ίδια η επίδραση των αττικών εργαστηρίων².

Συγγενέστερα τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους της Κασσώπης προσφέρουν ένα θραύσμα σκύφου από το Triport της Αλβανίας³ και ο σκύφος αρ. 3436 του Μουσείου του Λούβρου⁴.

Το θραύσμα από την Αλβανία διακοσμείται με κυκλικά εξάρματα T1, πανομοιότυπα με αυτά των σκύφων της Κασσώπης. Αποδίδεται από τον V. Bereti σε τοπικά εργαστήρια, η παραγωγή των οποίων χρονολογείται από τον ίδιο γενικά στον 3ο και 2ο αι. π.Χ.⁵ Αξιοσημείωτο είναι ότι αρκετοί από τους σκύφους των τοπικών αυτών εργαστηρίων φέρουν στη βάση ως υποστηρίγματα πλαστικές αχιβάδες⁶.

¹ Heimberg, *Kabirenheiligtum III*, σ. 112, αρ. 933-934, πίν. 63.

² Heimberg, *Kabirenheiligtum III*, σ. 100-101, 117.

³ Bereti, *Triport*, σ. 114, αρ. 47, πίν IV.

⁴ M. Collignon, «Tiare en or», *Mon Piot VI*, σ. 49-50.

⁵ Bereti, *Triport*, σ. 115.

⁶ Bereti, *Triport*, σ. 113-115, αρ. 41, 49-50.

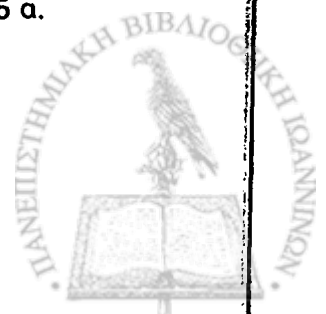
Ο σκύφος αρ. 3436 του Μουσείου του Λούβρου είναι άγνωστης προέλευσης¹. Η βάση του δε φέρει μετάλλιο, αλλά καλύπτεται από επάλληλα φύλλα λωτού, ακριβώς όπως ο σκύφος 86 και στηρίζεται σε τρία πλαστικά προσωπεία σατύρων, όπως οι σκύφοι 107, 108, 119. Ο τύπος των φύλλων και των προσωπειών δεν είναι γνωστός στα τοπικά εργαστήρια. Αξιοσημείωτο είναι όμως ότι τα ίδια προσωπεία απαντούν στο σκύφο 593, που είναι εισηγμένος στην Κασσώπη. Η κύρια διακόσμηση του σκύφου του Λούβρου αποτελείται από πέντε σειρές κυκλικών εξαρμάτων, ίδια με αυτά του τύπου 2 της Κασσώπης. Αντίθετα, από τις διακοσμήσεις της ζώνης κάτω από το χείλος απαντούν στην Κασσώπη μόνο τα κρεμαστά ημικύκλια (128α-β, 130, 131). Είναι όμως ενδιαφέρον ότι οι ωειδείς ασπίδες, που απαντούν επίσης κάτω από το χείλος, είναι γνωστές από αδημοσίευτο σκύφο της Αμβρακίας². Ο σκύφος του Λούβρου παρουσιάζει και άλλες ομοιότητες και διαφορές με τους σκύφους από την Κασσώπη: Το σχήμα του βρίσκεται ανάμεσα από το ημισφαιρικό και από το κωνικό των τοπικών εργαστηρίων, και το χείλος του, κάμπτεται πολύ ελαφρά προς τα μέσα.

Την ίδια διακόσμηση με το σκύφο 3436 του Μουσείου του Λούβρου, συνδυασμένη με ορισμένα επιπλέον στοιχεία, καθώς και τα ίδια προσωπεία σατύρων, φέρει μια ομάδα οστράκων του Field Museum του Σικάγου, που προέρχονται από την Citta di Castello της Κεντρικής Ιταλίας³. Στα όστρακα αυτά, η διακόσμηση της βάσης ξεχωρίζει από την κύρια διακόσμηση του σώματος με μια στενή ζώνη με κάθετες διαγραμμώσεις. Παρόμοια ζώνη δεν απαντά στο σκύφο του Λούβρου· μια παραλλαγή της είναι όμως γνωστή από τους σκύφους 3 και 4 της Κασσώπης. Παράλληλα το ανώτερο τμήμα των οστράκων χωρίζεται σε μετόπες με έξι πιθανότατα ανάγλυφες, κάθετες στήλες, που, όπως φαίνεται, τυπώθηκαν στη μήτρα εκ των υστέρων. Συγχρόνως τα όστρακα από την Citta di Castello παρουσιάζουν διαφορές από το σκύφο του Λούβρου και ως προς το σχήμα και ως προς την απουσία επιχρίσματος.

¹ Ο σκύφος αρ. 3436 του Μουσείου του Λούβρου απεικονίζεται από τον G. Siebert στη μελέτη του για τα πελοποννησιακά εργαστήρια και συγκρίνεται από τον ίδιο ως προς τα υποστηρίγματα με σκύφους από την Κόρινθο: *Siebert, Péloponnèse*, σ. 76. Ο Siebert παραπέμπει για τα προσωπεία των σατύρων σε σκύφο από τον Τάραντα και για τη διακόσμηση του χείλους σε σκύφους από την Κεντρική Ιταλία, *Siebert, Péloponnèse*, σ. 76. σημ. 6.

² Οικόπεδο Μπανταλούκα, 18/9/1979, ομάδα 512, αρ. καταγραφής 215 α.

³ *Adamsheck, Reliefwares*, αρ. 24947, 24954, 24955, πίν. 1, πίν. 2.

Με βάση κυρίως τα τελευταία στοιχεία, τα όστρακα από την Citta di Castello αποδόθηκαν από τον B. Adamsheck σε τοπικά εργαστήρια της Κεντρικής Ιταλίας, και συγκεκριμένα στην παραγωγή των εργαστηρίων των Porilius-Lapius¹. Με τους σκύφους αυτούς είναι φανερό ότι διαμοιράζονται επιπλέον και κοινά διακοσμητικά στοιχεία, όπως η βάση με τα επάλληλα φύλλα λωτού και ο χωρισμός του σώματος ή μέρους της διακόσμησης σε μετόπες². Το τελευταίο είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Porilius, το εργαστήριο του οποίου θεωρείται το αρχαιότερο της Κεντρικής Ιταλίας. Σύμφωνα με τα ευρήματα από την Cosa, η παραγωγή του εργαστηρίου του Porilius, χρονολογήθηκε πρόσφατα από τη M.T. Marabini-Moevs πριν από το 150 π.Χ.³. Ως τα πιο πρώιμα έργα του θεωρούνται οι σκύφοι που φέρουν επίχρισμα, όπως τα μελανόβαφα αγγεία της Καμπανίας, σε αντίθεση με το πλήθος των σκύφων των τοπικών εργαστηρίων της κεντρικής Ιταλίας, που είναι άβαφοι⁴.

Η ύπαρξη επιχρίσματος στο σκύφο αρ. 3436 του Μουσείου του Λούβρου δε σημαίνει ότι μπορούμε να τον προσγράψουμε στην πρώιμη παραγωγή του εργαστηρίου του Porilius⁵. Σ' αυτό μας εμποδίζει και το σχήμα και η κατασκευή του. Είναι όμως φανερό ότι ο σκύφος αυτός, αποτέλεσε το πρότυπο για την κατασκευή της ομάδας των οστράκων που βρέθηκαν στην Citta di Castello.

Το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη των σκύφων που διακοσμούνται με κυκλικά κοσμήματα αποτελούν οι σκύφοι που βρέθηκαν στο Popesti της Ρουμανίας⁶ και όσοι εκτίθενται στο Μουσείο Ιστορίας του Βουκουρεστίου⁷. Πρόκειται για χονδροειδή αγγεία της τοπικής παραγωγής των Γετών, που μιμούνται τους ανάγλυφους σκύφους με τρόπο άκομψο και ακαλαίσθητο. Ανάμεσά τους απαντούν και σκύφοι που διακοσμούνται στο σώμα με

¹ Adamsheck, *Reliefwares*, σ. 6.

² Για τα διακοσμητικά θέματα των εργαστηρίων των Porilius και Lapius βλ. Jones, *Bowls*. Τελευταία βλ. σχετικά Hausmann, *Phasen*, σ. 275-281.

³ Marabini-Moevs, *Cosa*, σ. 171-192. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και απόψεις για τις διαφορετικές χρονολογήσεις που έχουν προταθεί κατά καιρούς για τα εργαστήρια της Κεντρικής Ιταλίας βλ. J.P. Morel, *Céramiques d' Italie et céramiques hellénistiques (150-30 av. J. Chr.)*, Hellenismus in Mittelitalien, Colloquium, AbhGöttingen 97/1, 1976, σ. 486-501. Marabini-Moevs, *Cosa*, σ. 184, σημ. 89.

⁴ Βλ. Marabini-Moevs, *Cosa*, σ. 171-192.

⁵ Ο σκύφος φέρει επίχρισμα μαύρο, λαμπερό εσωτερικά και εξωτερικά στο χείλος, και καστανόμαυρο στο υπόλοιπο σώμα. Siebert, *Péloponèse*, σημ. 6 στη σ. 76.

⁶ Vulpe - Gheorghita, *Popesti*, εικ. 1. 4α, πίν. 2, αρ. 9 (112), πίν. 12, αρ. 18 (166).

⁷ Turcu, *Bucarest*, πίν. 5, αρ. 1, 3, πίν. 13, αρ. 2.

ομόκεντρους κύκλους, εντελώς γραμμικά αποδοσμένους. Χρονολογούνται, με βάση στρωματογραφικά δεδομένα, μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. και φτάνουν ως τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες¹.

Η L Byvank-Quarles van Ufford υποστήριξε ότι η διακόσμηση των σκύφων με ανάγλυφα εξάρματα προήλθε από τις μεταλλικές φιάλες της Ανατολής που φέρουν αντίστοιχα εξογκώματα².

Η S. Rotroff, υπέρμαχος της αλεξανδρινής επίδρασης στη διακόσμηση των σκύφων άλλων κατηγοριών³, διατύπωσε την άποψη ότι η κατασκευή σκύφων με μήτρες τυπωμένες από φυσικό κουκουναρι οφείλεται στη συνήθεια των Αθηναίων να πίνουν το κρασί τους ρετινωμένο⁴. Παράλληλα επισήμανε ότι δεν είναι γνωστοί μεταλλικοί σκύφοι με διακόσμηση κουκουναριού, παρά μόνο ένα μικρό αγγείο του 4ου αι. π.Χ., που προέρχεται από τη Βουλγαρία⁵.

Μεταλλικά αγγεία ως πρότυπα για την κατασκευή σκύφων με κυκλικά εξάρματα δεν εντοπίστηκαν, γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως επιβεβαίωση της εξελικτικής πορείας που διαγράφηκε παραπάνω για τη διακόσμηση των σκύφων αυτής της κατηγορίας από την Κασσώπη. Την ίδια διακοσμητική εντύπωση με τους σκύφους με τα κυκλικά εξάρματα από την Κασσώπη, δίνουν τα γυάλινα αγγεία, γνωστά ως "millefiori", ορισμένα από τα οποία έχουν το σχήμα σκύφου⁶. Τα αγγεία αυτά χρονολογήθηκαν από τους παλαιότερους ερευνητές στους αυτοκρατορικούς χρόνους· η νεότερη όμως έρευνα θεωρεί ότι είναι έργα της αλεξανδρινής υαλοουργίας και τα τοποθετεί χρονικά από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. ως τα μισά του 2ου αι. π.Χ.⁷. Η ανεύρεση των γνωστότερων από αυτά τα αγγεία στο ναυάγιο των Αντικυθήρων, στην Πύλο της Μεσσηνίας και στην Canosa της Ιταλίας, φανερώνει τη μεγάλη διάδοσή τους εκτός Αιγύπτου⁸. Πιθανόν η γνώση των αγγείων αυτών από

¹ Βλ. παραπάνω σημ. 6-7 στη σ. 101.

² *Byvank, Tarente*, σ. 48, σημ. 41.

³ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 6-13, *Rotroff, Tableware*.

⁴ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16.

⁵ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16, σημ. 10.

⁶ Σχετικά βλ. Γ.Α. Παπαθανασόπουλος, «Ελληνιστικά γυάλινα αγγεία του Μουσείου Πύλου» ΑΔ 21(1966), Α, σ. 192-197, D.B. Harden, «The Canosa Group of hellenistic glasses in the British Museum», JGS 10 (1968), σ. 25-26, 41-43, 45-46.

⁷ Συγκεντρωμένη τη σχετική βιβλιογραφία βλ. D.B. Harden, ό.π., σ. 46-47. Σχετικά βλ. επίσης *Marabini, Cosa*, σ. 185, σημ. 93

⁸ Βλ. παραπάνω σημ. 6-7.

τους κεραμείς της Κασσώπης να συνέβαλε στη σχηματική απόδοση των εξαρμάτων στους σκύφους αυτής της κατηγορίας. Παράλληλα η ανέυρεση των σκύφων με κυκλικά εξάρματα στην Κασσώπη και η ακμή της παραγωγής των τοπικών εργαστηρίων πριν από το 168 π.Χ. ενισχύει και την πρόωμη χρονολόγηση των γυάλινων αγγείων αυτού του είδους.

Η διακόσμηση των αγγείων με ανάγλυφα εξάρματα έχει στην αρχαία ελληνική κεραμική μια παράδοση αρχαιότερη από την εμφάνιση των ανάγλυφων σκύφων που κατασκευάζονται με μήτρες. Η παράδοση αυτή στη βορειοδυτική Ελλάδα και στις γειτονικές περιοχές ανάγεται στους προϊστορικούς χρόνους. Μεταξύ των αγγείων της χονδροειδούς χειροποίητης κεραμικής, της γνωστής ως «Nordwestgriechische Keramik», είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα εκείνα που διακοσμούνται με επίθετα, ανάγλυφα εξάρματα ή θηλές¹. Σύμφωνα με το Σ. Δάκαρη, η κεραμική αυτή στην Ήπειρο δεν έχει επαγγελματική παράδοση, αλλά κατασκευάζεται στο σπίτι, κατά το σύστημα της κλειστής οικιακής οικονομίας των κτηνοτροφικών φύλων και επιβιώνει ως τους ιστορικούς χρόνους².

Η παραπάνω διακοσμητική αρχή διέπει τους υστεροκλασικούς χρόνους και στην ελληνιστική εποχή ορισμένα τροχήλατα αγγεία. Πρόκειται για μελανόβαφα αγγεία απλά ή του τύπου "δυτικής κλιτύος", κυρίως κανθάρους και οινοχόες, που διακοσμούνται στο σώμα με σειρές από ανάγλυφα επίθετα κωνικά εξάρματα ή θηλές³. Η συγκέντρωση αρκετών από τα λιγοστά γνωστά παραδείγματα στο βορειοδυτικό χώρο, και στην αρχαία Ήπειρο, μας προτρέπει να συμπεράνουμε ότι η προτίμηση για κεραμική με ανάγλυφα εξάρματα εξακολουθεί να είναι μεγάλη και η τοπική παράδοση ισχυρή⁴. Το ίδιο πνεύμα στη διακόσμηση φαίνεται ότι αναπαράγουν και οι ανάγλυφci σκύφοι με κυκλικά εξάρματα από την Κασσώπη, αδημοσίευτα παραδείγματα των οποίων είναι γνωστά και από

¹ Σχετικά βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 123, σημ. 209-211. Για την κεραμική των νομαδικών φύλων στην Ήπειρο βλ. τελευταία *I. Βοκοτοπούλου*, Βίτσα, Τα Νεκροταφεία μιας Μολοσσικής κώμης, Αθήνα 1986, σ. 233-290.

² Σ. Δάκαρης, «Ανασκαφή εις Καστρίτσαν Ιωαννίνων», ΠΑΕ 1952, σ. 362-386, Σ. Δάκαρης, «Επιτύμβιος Στήλη ή περί δρυολατρείας», Χαριστήριο Α. Ορλάνδου, Δ', Αθήνα 1967-68, σ. 400 κεξ.

³ Κατά τον U. Hausmann στην κεραμική αυτή πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες της καταγωγής των "Buckelbecher". *Hausmann, Reliefbecher*, σ. 27, σημ. 111.

⁴ Μερικά παραδείγματα βλ. *Watzinger, Vasenfunde*, σ. 69, αρ. 4, πίν. IV, *Edwards, Corinth VII*, 3, σ. 87-88, αρ. 524, πίν. 54, *L. Ugolini, L' Akropoli di Butrinto, Albania Antica III*, Roma 1942, πίν. XVII, *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 107, πίν. 6β (από το Νεκρομαντείο).

άλλες περιοχές της Ηπείρου¹. Στα ρωμαϊκά χρόνια παρόμοια κοσμήματα φέρει η "barbotine" κεραμική, όστρακα της οποίας βρέθηκαν και στις ανασκαφές της Κασσώπης².

β. Σκύφοι με επάλληλα κοσμήματα (75-149)

Οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας κοσμούνται στο σώμα με επάλληλα φύλλα λωτού (75-127), βελανιδιάς (135), φτέρης (139α-δ), κισσού (140-142), επάλληλα πέταλα ή καρπούς (132-134), ανθέμια (136-137) και φτερά (148α-β-149). Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και σκύφοι που κοσμούνται με επάλληλα φύλλα λωτού και κρεμαστά ημικύκλια (128α-γ-131), όπως και σκύφοι που κοσμούνται με μεγάλα φύλλα και καρπούς αμπέλου, και με μεγάλα φύλλα βελανιδιάς (146α-β-147).

Κάτω από το χείλος απαντούν συνήθως μία και σπανιότερα δύο διακοσμητικές ζώνες, οι οποίες φέρουν τα εξής κοσμήματα: στεφάνι δάφνης, μυρτιάς, βλαστόσπειρα κισσού, αμπέλου (κληματίδα), φύλλα βελανιδιάς, δελφίνια, άνθη, πουλιά, ιωνικά κυμάτια, συνεχόμενες σπείρες, κυκλικά κουμπιά, ρόδακες άνθους και αστραγάλους. Οι βάσεις είναι κατά κανόνα δακτυλιόσχημες και φέρουν μέταλλο. Σε ορισμένους σκύφους όμως απαντούν και βάσεις χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Όπου υπάρχουν μέταλλα κοσμούνται με φυτικούς ρόδακες και με σταυροειδή φυτικά κοσμήματα. Σε μερικούς σκύφους χρησιμοποιούνται ως υποστηρίγματα πλαστικά προσωπεία σατύρων.

Στις ανασκαφές βρέθηκαν δυο μεγάλα τμήματα μήτρας (653α-β), καθώς και ένα μικρό θραύσμα (655), για την κατασκευή σκύφων αυτής της κατηγορίας, και συγκεκριμένα για την κατασκευή σκύφων με επάλληλα φύλλα λωτού.

Τους σκύφους με επάλληλα κοσμήματα τους διέπει η ίδια διακοσμητική αρχή με τους σκύφους που κοσμούνται με κυκλικά κουμπιά. Τα κοσμήματα τυπώνονται στη μήτρα το ένα δίπλα στο άλλο σε σειρές, κατά το δυνατό οριζόντιες και παράλληλες, οι οποίες περιτρέχουν το σώμα του αγγείου από το κέντρο της βάσης ή από το δακτύλιο ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Τα κοσμήματα κάθε επόμενης

¹ Αδημοσίευτα παραδείγματα σκύφων με διακόσμηση από κυκλικά εξάρματα προέρχονται από τη Δωδώνη, την Αμβρακία και τον Αμμότοπο.

² Gravani, *Polis I*, σ. 132, σημ. 262.

σειράς επιδιώκεται να τυπώνονται στο μεσοδιάστημα των κοσμημάτων της προηγούμενης σειράς και συνήθως επικαλύπτονται.

Η αρχή των επάλληλων ή παράλληλων σειρών καταστρατηγείται σε μερικούς σκύφους από βιασύνη ή αμέλεια. Τα κοσμήματα είναι αποτυπωμένα αραιά ή λοξά, με αποτέλεσμα να μη στοιχίζονται καλά στις σειρές και να καλύπτουν την επιφάνεια ακατάστατα (109-117). Στους ίδιους σκύφους απαντούν συχνά κακοτυπωμένα και μισοτυπωμένα κοσμήματα, συνήθως κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, τα οποία, όπως και στους σκύφους της προηγούμενης κατηγορίας, οφείλονται σε κακό υπολογισμό του χώρου. Στην πλειονότητα των σκύφων τα κοσμήματα τυπώνονται στη μήτρα με την κορυφή προς τα πάνω. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που είναι τυπωμένα με την κορυφή προς τη βάση (100-102, 135, 143-145). Η πρακτική αυτή είναι γνωστή και από ένα θραύσμα μήτρας (655).

Κατά κανόνα στην κύρια διακοσμητική ζώνη του σώματος, επαναλαμβάνεται στις σειρές το ίδιο κόσμημα. Σε τρεις ομάδες σκύφων η συνηθισμένη αυτή σύνθεση ποικίλει με την παρεμβολή και άλλων κοσμημάτων. Στους σκύφους 128α-β-131, κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, απαντούν κρεμαστά ημικύκλια, ανάμεσα στα οποία συνεχίζονται τα επάλληλα φύλλα της κύριας διακόσμησης. Στους σκύφους 140-142 οι σειρές των επάλληλων φύλλων επιστέφονται από διαφορετικά και μεγαλύτερα φύλλα, τυπωμένα με αντίθετη φορά, που κοσμούν επίσης και την περιφέρεια της βάσης. Τα ίδια μεγάλα φύλλα απαντούν και στους σκύφους 143-145, όπου εναλλάσσονται και με καρπούς.

Ιδιαίτερες διακοσμητικές ζώνες γύρω από τη βάση του αγγείου, πριν από την κύρια διακόσμηση του σώματος, δεν απαντούν σε καμιά άλλη ομάδα σκύφων αυτής της κατηγορίας, εκτός από τους σκύφους 140-142.

Οι βάσεις που δεν έχουν ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση καλύπτονται συνήθως από τα κοσμήματα της κύριας διακοσμητικής ζώνης: είτε ξεκινούν από το κέντρο της βάσης (86, 128α-γ, 129) είτε καταλήγουν εκεί (135). Στο σκύφο 139α-δ η βάση φέρει διαφορετικά κοσμήματα από την κύρια διακοσμητική ζώνη. Οι δυο διακοσμήσεις ξεχωρίζουν με μια σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων, που καταλαμβάνει τη θέση του δακτυλίου της βάσης.

Οι μονές διακοσμητικές ζώνες που απαντούν κάτω από το χείλος στους σκύφους αυτής της κατηγορίας είναι κατά κανόνα στενές. Δυο ομάδες σκύφων φέρουν αισθητά φαρδύτερες ζώνες (140-142), ενώ τρεις σκύφοι κοσμούνται κάτω από το χείλος με δυο στενές διακοσμητικές ζώνες.

Οι σκύφοι με επάλληλα κοσμήματα από την Κασσώπη, εντάσσονται στην κατηγορία του F. Courby «bols à imbrications»¹. Ο όρος μεταφράστηκε από τους G. R. Edwards και S. I. Rotroff ως «imbricate bowls»² και μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά ως «φολιδωτοί σκύφοι» ή «σκύφοι με επικαλυπτόμενα ή επάλληλα κοσμήματα».

Συνήθως η παραπάνω ονομασία αναφέρεται σε σκύφους με επάλληλα φύλλα ή πέταλα³. Συχνά όμως αναφέρεται και σε σκύφους με διακόσμηση που μιμείται τις φολίδες του κουκουναριού⁴, τα λέπια του ψαριού⁵, καθώς και σε σκύφους με διάφορα άλλα επάλληλα κοσμήματα, όπως σκύφους με αχιβάδες⁶.

Κατά κανόνα, στις διάφορες ομάδες σκύφων αυτής της κατηγορίας, τα κοσμήματα είναι αμιγή. Για πρώτη φορά στη διεθνή βιβλιογραφία ταξινομούνται εδώ και ομάδες σκύφων που παρουσιάζουν κάποια ποικιλία στη σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων, όπως οι σκύφοι 128α-γ-131, 140-147.

Σκύφοι με επάλληλα κοσμήματα, και κυρίως με επάλληλα φύλλα, κατασκευάστηκαν σε όλα τα γνωστά εργαστήρια του ελληνιστικού κόσμου⁷. Στην Αθήνα, όπου κατασκευάστηκαν για πρώτη φορά ανάγλυφοι σκύφοι, οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας παράγονται συνεχώς από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ.⁸. Ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. αποτελούν το 15% της συνολικής παραγωγής, ενώ μετά την εισαγωγή των μακρυπέταλων σκύφων το 10% περίπου.

¹ Courby, σ. 334.

² Edwards, *Corinth VIII*, σ. 157-161, Rotroff, *Agora XXII*, σ. 16-17.

³ Σ' αυτούς αναφέρεται η πιο συγκεκριμένη ονομασία «bowls covered with imbricate leaves» Thompson, σ. 455-456 και «bowls with imbricate leaves» Edwards, *Phyx*, σ. 85, 90. Τελευταία βλ. Hausmann, *Olympia*, σ. 88 - 91.

⁴ Ο F. Courby συμπεριέλαβε στην ίδια κατηγορία σκύφους με προεξοχές ή κόμπους και σκύφους με επάλληλα κοσμήματα «bols à bosettes et à imbrications» Courby, σ. 328, 334, πίν. 7.

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 7, αρ. 38.

⁶ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 7, αρ. 39, Hausmann, *Olympia*, πίν. 38, αρ. 193.

⁷ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. παραπάνω σημ.5 στη σ.5.

⁸ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 16-17.

Φύλλα λωτού (75-127)

Οι σκύφοι που διακοσμούνται με φύλλα λωτού είναι οι πολυπληθέστεροι.

Για την απόδοση των φύλλων λωτού χρησιμοποιήθηκαν δέκα τύποι σφραγισμάτων, από τα οποία προήλθαν δέκα ξεχωριστά κοσμήματα (T1-T10): Φύλλα λωτού T1 (75), T2 (76-84), T3 (85), T4 (86-91), T5 (92-99), T6 (100-108), T7 (109-117), T8 (118-120), T9 (121-124) και T10 (125-127).

Από τα παραπάνω φύλλα τα T2 είναι τα πιο ψηλά (ύψ.: 0,009, πλ.: 0,004 μ.). Τα T1, T3, T4 και T8 είναι επίσης μεγάλα. Έχουν τις ίδιες περίπου διαστάσεις και είναι τα ευρύτερα (ύψ.: 0,008-0,007, πλ.: 0,005 μ.). Τα φύλλα T5, T6, T7 και T9 είναι μικρότερα σε μέγεθος. Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,006-0,005 μ. και το πλάτος τους από 0,004-0,003 μ. Τα φύλλα T10 είναι τα μικρότερα (ύψ.: 0,004, πλ.: 0,003 μ.).

Μεταξύ των φύλλων υπάρχουν διαφορές ως προς το σχήμα και ως προς τη διαμόρφωση του αναγλύφου. Βασικά διακρίνονται τρεις τύποι φύλλων λωτού, από τους οποίους φαίνεται ότι προέρχονται οι υπόλοιποι. Οι τύποι 1 και 2 είναι γνωστοί στη διεθνή βιβλιογραφία ως *nymphaea lotus* και *nymphaea caerulea* αντίστοιχα¹. Ο τύπος T3 μπορεί να τοποθετηθεί τυπολογικά και τεχνοτροπικά ανάμεσά τους.

Τα φύλλα T1 είναι σχετικά επίπεδα, φέρουν περίγραμμα και κεντρικό νεύρο και έχουν ωοειδές άκρο. Τα ίδια χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται στα φύλλα T8 και T10. Επιπλέον τα κοίλα τους ημιχώρια φανερώνουν ότι αποτελούν μια εξελιγμένη μορφή του τύπου 1.

Τα φύλλα T3 είναι περισσότερο ανάγλυφα. Δε φέρουν περίγραμμα, παρά μόνο κεντρικό νεύρο. Το άκρο τους είναι πιο οξύ από των φύλλων T1 χωρίς όμως να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αιχμηρό. Τεχνοτροπικά κοντά τους είναι τα φύλλα T4, T5 και T6. Τα φύλλα T4 έχουν ένα ιδιαίτερο λογχοειδές σχήμα που τα καθιστά μοναδικά.

¹ Τις ονομασίες αυτές εισήγαγε στο θεματολόγιο των ανάγλυφων σκύφων ο R. Zahn, ο οποίος επισήμανε ότι το μεγαλύτερο μέρος της χλωρίδας που απαντά στη διακόσμησή τους, ενδημεί στην Αίγυπτο: Zahn, Priene, σ. 413-418. Για την ονομασία των φύλλων του λωτού βλ. επίσης Byvank, *Bois megariens*, σ. 15, Thompson, σ. 455. Βασικό κριτήριο για την απόδοση των φύλλων στις δυο παραπάνω κατηγορίες αποτελεί η διαμόρφωση του άκρου τους το οποίο είναι ωοειδές στα *nymphaea lotus* και αιχμηρό στα *nymphaea caerulea*. Σχετικά βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 3, 7.

Τα φύλλα T2 έχουν αιχμηρό άκρο και είναι τα πιο έξεργα. Δεν έχουν περίγραμμα και χαρακτηρίζονται από ένα έντονα τονισμένο κεντρικό νεύρο. Τεχνοτροπικά συγγενεύουν με τα φύλλα T7. Τα φύλλα T9 αποτελούν το τελικό στάδιο στην εξέλιξη του κοσμήματος T2. Στο σφράγισμα T9, το κεντρικό νεύρο έχει διασπάσει την ενότητα του φύλλου, το οποίο έτσι όπως αποδίδεται, μοιάζει περισσότερο με φύλλο μυρτιάς.

Τα περισσότερα από τα παραπάνω φύλλα χρησιμοποιούνται συχνά για την απόδοση ενός στεφανιού από επάλληλα φύλλα δάφνης, που περιτρέχει τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σε σκύφους άλλων κατηγοριών (4, 5, 6, 7, 37, 56, 59, 67-69, 76, 198, 209, 217, 262, 273-276, 286-287, 302, 305-306, 400, 404 κ.ά.) αλλά και στο σκύφο 76 αυτής της κατηγορίας. Σπανιότερα τα φύλλα κοσμούν μια ενδιάμεση διακοσμητική ζώνη, που απαντά συνήθως κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους (242, 271, 388).

Η S. Rotroff υποστήριξε ότι οι σκύφοι με τα μεγάλα φύλλα λωτού, συνήθως χωρίς διακόσμηση κάτω από το χείλος, είναι πιθανότατα οι πιο πρώιμοι, επειδή παρουσιάζουν μεγαλύτερη ομοιότητα με τα πρότυπα από μέταλλο και φαγεντιανή γη¹.

Στην Κασσώπη δεν απαντούν οι σκύφοι με τα μεγάλα φύλλα νυμφαίας lotus και νυμφαίας caerulea, τα οποία η S. Rotroff τοποθετεί στην αρχή της αθηναϊκής παραγωγής (225-200 π.Χ.)². Τα μικρότερα φύλλα νυμφαίας lotus που απαντούν στο σκύφο 75 (T1) είναι γνωστά από τους σκύφους αρ. 18, 248, 251, 252 της Αγοράς των Αθηνών, που αποδίδονται από την ίδια στο εργαστήριο A και χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.³. Με τους σκύφους αυτούς συγκρίνονται από τη Rotroff οι σκύφοι αρ. 60 από την Πνύκα και αρ. 130 από το Δίπυλο⁴. Από αυτούς ο πρώτος σκύφος παρουσιάζει αξιοσημείωτες ομοιότητες με το σκύφο 75 και ως προς τη διακόσμηση κάτω από το χείλος, που αποτελείται επίσης από δυο στενές διακοσμητικές ζώνες, με συγγενικά κοσμήματα (στεφάνι φύλλων δάφνης και δελφίνια).

Τα φύλλα των σκύφων 76-84 (T2) παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα με τα φύλλα λωτού που απαντούν στο σκύφο αρ. 17 από την Αγορά των Αθηνών,

¹ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 17, σημ. 15.

² Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 13-15, σ. 17, πίν. 3.

³ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 46, 75, πίν. 3, 50.

⁴ Edwards, *Pnyx*, σ. 99-100, πίν. 43, Braun, *Dipylon - Brunnen*, σ. 146-147, πίν.

που χρονολογείται από την S. Rotroff στα 225-200 π.Χ.¹. Τα ίδια ακριβώς φύλλα απαντούν και στους σκύφους αρ. 61 και 63 από την Πνύκα².

Τα φύλλα του σκύφου 85 (T3) συγγενεύουν τυπολογικά με τα φύλλα που απαντούν στο θραύσμα μήτρας αρ. 310 της Αγοράς των Αθηνών που αποδίδεται από την S. Rotroff με επιφύλαξη στο εργαστήριο A³.

Συγγενή τυπολογικά παράλληλα για τους άλλους τύπους φύλλων λωτού (T4-T10), που απαντούν στους υπόλοιπους σκύφους αυτής της κατηγορίας (86-127), είναι γνωστά από περιοχές εκτός Αττικής.

Από τον Ελλαδικό χώρο, με τα λογχόσχημα φύλλα των σκύφων 86-91 (T4) μπορούν να συγκριθούν μόνο δυο μεμονωμένα παραδείγματα που προέρχονται από την Ερέτρια⁴ και από τη Δήλο⁵. Και στα δυο θραύσματα όμως τα φύλλα του λωτού είναι περισσότερο ραδινά, σχεδόν επίπεδα, και έχουν επιφάνεια υπόκοιλη. Ο σκύφος από την Ερέτρια χρονολογείται ευρέως, από την I. Metzger, από τα τέλη του 3ου ως και στο 2ο αι. π.Χ.⁶. Ο σκύφος από τη Δήλο δεν αποδίδεται από τον A. Laumonier σε κανένα από τα "ιωνικά" εργαστήρια που διέκρινε (168-86 π.Χ.), ενώ τα φύλλα του χαρακτηρίζονται από τον ίδιο ως «exceptionels»⁷.

Το συγγενέστερο τυπολογικά παράδειγμα για τους σκύφους που κοσμούνται με λογχόσχημα φύλλα από την Κασσώπη (86-91) το προσφέρει ένας σκύφος που βρέθηκε στη Σικελία⁸. Ο σκύφος αυτός, εκτός από την ομοιότητα των φύλλων του λωτού που καλύπτουν το σώμα, διαμοιράζεται με τους σκύφους από την Κασσώπη και κοινά διακοσμητικά θέματα στις ζώνες κάτω από το χείλος, όπως σειρά αστραγάλων, βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού και συνεχόμενες σπείρες. Κατά τον N. Lamboglia, εξαιτίας του επιχρίσματος που καλύπτει την εσωτερική του επιφάνεια, διακρίνεται, από τους σκύφους της Κεντρικής Ιταλίας και εντάσσεται στην ενότητα των σκύφων της Μεγάλης Ελλάδας. Χρονολογείται στον 2ο αι. π.Χ. και αποδίδεται από τον ίδιο σε τοπικά

¹ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 46, πίν. 3.

² Edwards, *Pnyx*, σ. 100, πίν. 44.

³ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 82, πίν. 57.

⁴ I. Metzger, «Hellenistische Reliefkeramik in Eretria», *Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά Χρονικά Χαλκίδας* 2 (1987), αρ. 10, σ. 36, 43, πίν. 1.

⁵ Laumonier, *Délos XXXI*, αρ. 86, σ. 461, πίν. 106.

⁶ I. Metzger, *ό.π.*, σ. 35.

⁷ Βλ. παραπάνω σημ. 4.

⁸ N. Lamboglia, «Una fabbricazione di ceramica megarica a Tindari e una terra sigillata siciliana», *ArchClass* 11(1959), σ. 87-91, εικ. 2.

εργαστήρια, που απομιμήθηκαν τη διακόσμησή του και στην κατασκευή αρρετινής κεραμικής.

Η διαμόρφωση της βάσης του σκύφου 86 χωρίς μέταλλο και η διακόσμησή της με επάλληλα φύλλα λωτού δεν είναι άγνωστη στην ελληνιστική Ανατολή. Από την Αντιόχεια προέρχονται τρία παραδείγματα, που αποδίδονται στα τοπικά εργαστήρια της πρώιμης περιόδου (220-150 π.Χ.)¹, ενώ ένα τέταρτο κατατάσσεται στην εισηγμένη κεραμική². Στα τρία από αυτά τα αγγεία, η διακόσμηση της βάσης με επάλληλα φύλλα αναπαράγει την εικόνα του κοντού κάλυκα, που περιβάλλει το μέταλλο της βάσης στους αττικούς σκύφους που κοσμούνται με μορφές³. Παρόμοιο κάλυκα σε βάση χωρίς δακτύλιο, φέρουν και δυο μεμονωμένα παραδείγματα από την Ταρσό (μετά το 150 π.Χ.)⁴ και ένα από τη Βέροια⁵.

Ένας κοντός κάλυκας από επάλληλα φύλλα καλύπτει πολύ συχνά βάσεις χωρίς δακτύλιο και το κάτω μέρος του σώματος σκύφων με ποικίλη διακόσμηση από την Κεντρική Ιταλία⁶. Αντίστοιχη διαμόρφωση της βάσης είναι χαρακτηριστική για την παραγωγή του κεραμέα Popilius, το εργαστήριο του οποίου θεωρείται το πιο πρώιμο της περιοχής αυτής (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.)⁷. Στο σκύφο αρ. 3637 του Μουσείου του Λούβρου και στα θραύσματα από την Citta di Castello του Μουσείου του Σικάγου, που αποδίδονται στον Popilius, ο κοντός αυτός κάλυκας συνδυάζεται και με πλαστικά προσωπεία σατύρων που χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα⁸.

Προσωπεία σατύρων ως υποστηρίγματα σε αγγεία, που κοσμούνται με επάλληλα φύλλα λωτού, απαντούν σε σκύφους των εργαστηρίων της Πελοποννήσου⁹. Ένας από τους γνωστούς ανάγλυφους κρατήρες της Κορίνθου, που χρονολογείται από τον J. Wiseman γύρω στα 200 π.Χ, φέρει

¹ Waagé, *Antioch IV, I*, σ. 29-30, εικ. 14, αρ. 1, 2, 4. Ίδια διαμόρφωση της βάσης με το αρ. 4 (Waagé, *Antioch IV, I*), έχει ο σκύφος αρ. 10 από την Επιφάνεια, που ανήκει όμως στα «*Sigillées orientales*»: Christensen - Johansen, *Hama III, 2*, σ. 148, εικ. 56. Είναι ενδιαφέρον ότι στους παραπάνω σκύφους μοιάζουν και τα φύλλα του λωτού, που θυμίζουν τα φύλλα T7 της Κασσώπης (99-100).

² Waagé, *Antioch IV, I*, σ. 30, πίν. 17, αρ. 15.

³ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 93-281.

⁴ Jones, *Tarsus I*, αρ. 160, πίν. 130, σ. 223.

⁵ Φ. Πέτσας, *ΑΔ 20* (1965): Χρονικά, σ. 427, πίν. 480δ.

⁶ Για τους σκύφους των εργαστηρίων της Κεντρικής Ιταλίας, βλ. τελευταία Hausmann, *Bemerkungen*, σ. 309-311, Hausmann, *Phasen*, σ. 275-281.

⁷ Για τους σκύφους του Popilius, βλ. Johns, *Bowls*, σ. 21-40, Marabini-Moevs, *Cosa*, σ. 146 κεξ, Hausmann *Bemerkungen*, ό.π., Hausmann, *Phasen*, ό.π.

⁸ Για τα δυο αγγεία, βλ. παραπάνω σ. 100.

⁹ Siebert, *Peloponnèse*, σ. 75-77, Edwards, *Reservoir*, σ. 403-405.

μεγάλα φύλλα νυμφαίας lotus και υποστηρίζεται από πλαστικά προσωπεία, ίδιου τύπου με αυτά των σκύφων **107-108, 119**¹. Στα εργαστήρια της Σπάρτης ή της Γόρτυνας αποδίδεται από τον G. Siebert το δεύτερο παράδειγμα. Βρέθηκε στο ναυάγιο της Santa Sabina της Απουλίας και χρονολογείται από τον ίδιο στα 150-125 π.Χ.². Πρόκειται για σκύφο με μικρά φύλλα λωτού που μοιάζουν πολύ με αυτά των σκύφων **92-108** (T5 και T6), οι οποίοι όμως φέρουν διαφορετικά προσωπεία.

Σκύφοι με επάλληλα φυτικά κοσμήματα και υποστηρίγματα είναι γνωστοί από την Καμπανία της Ιταλίας³ και από την απέναντι ακτή της Αδριατικής, το Triport της Αλβανίας⁴. Ο πρώτος σκύφος είναι διακοσμημένος με μικρά φύλλα λωτού που συγγενεύουν με αυτά των σκύφων **107** και **108** (T6), ενώ στη βάση φέρει ως υποστηρίγματα πλαστικές αχιβάδες. Αποδίδεται από το J.P. Morel σε τοπικά εργαστήρια και χρονολογείται γύρω στο 200 π.Χ. Ο σκύφος από το Triport της Αλβανίας κοσμεύεται με επάλληλα φύλλα ακάνθου και φέρει επίσης πλαστικές αχιβάδες ως υποστηρίγματα. Χρονολογείται από το V. Bereti στον 3ο αι. π.Χ. και θεωρείται προϊόν τοπικής παραγωγής. Είναι αξιοσημείωτο ότι στα δυο τελευταία παραδείγματα δεν υπάρχει δακτύλιος στη βάση, όπως ακριβώς στους σκύφους **86, 107, 108** και **119**.

Για τα κακοτυπωμένα φύλλα των σκύφων **109-124** (T7 - T9) τα καλύτερα παράλληλα προέρχονται από τα επαρχιακά εργαστήρια. Από το εργαστήριο του Αγαθοκλή στο Άργος, που χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ., και ακμάζει στο δεύτερο μισό, είναι γνωστός ένας σκύφος με κακοτυπωμένα, «εκφυλισμένα» κατά τον G. Siebert φύλλα, που δίνουν την ίδια εντύπωση με τους σκύφους **109** και **118** (κοσμήματα T7 και T8 αντίστοιχα)⁵. Την ίδια εικόνα με το σκύφο **109** (T8) παρουσιάζουν και τα επάλληλα φύλλα στον κάλυκα σκύφου από την Αμφίπολη⁶.

Τα ίδια φύλλα με αυτά που απαντούν στους σκύφους **121-124** (T9) είναι γνωστά από έναν εισηγμένο σκύφο που βρέθηκε στην Αγορά των

¹ J. Wiseman, «The Fountain of the Lamps», *Archaeology* 23 (1970), σ. 135.

² Siebert, *Santa Sabina*, σ. 137, 148-150.

³ J. P. Morel, *Céramique Campanienne, Les Formes*, Rome 1981, σ. 92, πίν. 6, αρ. 1213a1.

⁴ Bereti, *Triport*, σ. 114, αρ. 49, πίν. IV.

⁵ Siebert, *Peloponnèse*, A61, πίν. 6, σ. 24, 172, 290.

⁶ Δ. Λαζαρίδης, ΠΑΕ 1971, σ. 53, πίν. 69α.

Αθηνών¹. Ακριβώς τα ίδια φύλλα αναγνωρίζονται σε αδημοσίευτο σκύφο από τη Σίφνο, που προέρχεται από ταφικό σύνολο του 2ου αι. π.Χ.². Μεταξύ των σκύφων των "ιωνικών" εργαστηρίων, που βρέθηκαν στη Δήλο, μόνο ένα μικρό θραύσμα διακοσμείται με φύλλα αυτού του τύπου³. Το θραύσμα αποδίδεται στο εργαστήριο του Μενεμάχου, που είναι και το πιο πρώιμο μεταξύ των άλλων (ως το 150 π.Χ. περίπου);⁴.

Το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη των σκύφων που κοσμούνται με φύλλα αυτού του τύπου, αποτελούν εκείνοι που βρέθηκαν στην αρχαία Δακία⁵. Πρόκειται για αγγεία της τοπικής παραγωγής των Γετών, που χρονολογούνται μετά τα μέσα του 2ου αι. ως το 70 π.Χ. περίπου. Στους παραπάνω σκύφους, τα αιχμηρά φυλλάρια σπάνια καλύπτουν το σώμα του αγγείου. Συνήθως συνδυάζονται με άλλα κοσμήματα, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η αρχική ιδέα του φυτικού κάλυκα να αποτελεί μακρινή ανάμνηση⁶.

Από τη Δύση, και συγκεκριμένα από την Ιταλία, προέρχονται δυο ευρήματα που μπορεί να θεωρηθούν ως πρότυπα για την κατασκευή σκύφων με μικρά επάλληλα φύλλα λωτού, όπως αυτά που απαντούν στους σκύφους 92-108 (T5 - T6). Το πρώτο είναι ένας αλεξανδρινός σκύφος από φαγεντιανή γη που βρέθηκε στην Canosa⁷ και το δεύτερο, το γνωστό θυματήριο από τον Τάραντα, το κάλυμμα του οποίου διακοσμείται με μικρά επάλληλα φύλλα νυμφαίας *lotus*⁸. Η φορά των φύλλων στο εύρημα από

¹ *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 366, πίν. 65.

² Την πληροφορία οφείλω στην αρχαιολόγο κ. Λ. Παρλαμά, την οποία και ευχαριστώ.

³ *Laumonier, Délos XXXI*, αρ. 5147, πίν. 9, σ. 47.

⁴ Για τη χρονολόγηση των σκύφων που βρέθηκαν στη Δήλο βλ. *Laumonier, Délos XXXI*, σ. 12-13. Για τη χρονολόγηση των "ιωνικών" εργαστηρίων βλ. επίσης *Siebert, Santa Sabina*, σ. 149-150. *P. J. Callaghan «The Trefoil - Style and the Second - Century Hadra Vases»*, *BSA 75* (1980), σ. 42.

⁵ *Vulpe - Gheorghita, Popesti*, σ. 170, εικ. 1C, 1a, πίν. 7, αρ. 5, 26, 73, πίν. 8, αρ. 42, 50, 182, 191, πίν. 10, αρ. 141, πίν. 12, αρ. 83, 159, *Turcu, Bucarest*, πίν. 8, αρ. 4, 6.

⁶ Οι σκύφοι αρ. 173, πίν. 1 και αρ. 159, πίν. 12 μοιάζουν ως προς το σχήμα και ως προς την αδιακόσμητη ζώνη κάτω από το χείλος με το σκύφο αρ. 366 της Αγοράς των Αθηνών που φέρει τα ίδια φύλλα (βλ. παραπάνω σημ. 1). Αν δεν υπήρχε η διαφορά στον πηλό, στο γάνωμα και στο πάχος του τοιχώματος, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο. Πιθανότατα ο σκύφος από την Αγορά αποτέλεσε το πρότυπο για την κατασκευή των αντίστοιχων αγγείων της Δακίας. Για τον πηλό και το γάνωμα των σκύφων των Γετών βλ. *Vulpe - Gheorghita, Popesti*, σ. 169.

⁷ *K. Parlasca, «Zur Verarbeitung problematischer Fayencekeramik ausserhalb Agyptens»*, *JdI 91* (1976), σ. 148-150, εικ. 19 αριστερά. Συγγενική είναι και η διακόσμηση ενός σκύφου από φαγεντιανή γη που βρέθηκε στη Βόρεια Ελλάδα (βλ. *K. Parlasca*, ό.π., σ. 142-143, εικ. 10).

⁸ *Wuilleumier, Trésor*, πίν. 7.

τον Τάραντα, είναι ανάποδη¹. Την ίδια κατεύθυνση έχουν και τα φύλλα του λωτού στους σκύφους 100, 101α-β και 102. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι οι σειρές των φύλλων λωτού στους παραπάνω σκύφους αποτελούν μια ακόμη, ενδιάμεση, διακοσμητική ζώνη. Η ύπαρξη όμως της μήτρας 655, όπου τα φύλλα του λωτού είναι τυπωμένα με την ίδια φορά, όπως στο θυμιατήριο του Τάραντα, φανερώνει μια απόσταση από τα παραδοσιακά πρότυπα των ανάγλυφων σκύφων, όπου ο φυτικός διάκοσμος αρχίζει από τη βάση του σκύφου². Συγχρόνως μαρτυρεί ότι για τους κεραμείς της Κασσώπης πρέπει να υπήρξαν και άλλες πηγές έμπνευσης. Είναι ενδιαφέρον ότι ο ίδιος ανάποδος φυτικός κάλυκας διακοσμεί ένα σκύφο από τη Φοινίκη της αρχαίας Ηπείρου³, όπως και έναν άλλον από την περιοχή της Οχρίδας της αρχαίας Μακεδονίας⁴. Ο πρώτος σκύφος πιθανότατα είναι το νεότερο εύρημα τάφου, όπου απαντά μεταξύ των άλλων και ένα νόμισμα βασιλέως Πύρρου⁵. Ο δεύτερος σκύφος χρονολογείται από τη V. Bitrakova - Grozdanova, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.⁶.

Η S. Rotroff χρονολογεί τους δυο μοναδικούς, διακοσμημένους με μικρά φύλλα λωτού, σκύφους, που απαντούν στην Αγορά των Αθηνών, στα 200-86 π.Χ.⁷. Η ίδια, όπως ήδη αναφέρθηκε⁸, χρονολογεί στην αρχή της αττικής παραγωγής (225-200 π.Χ.) αυτούς με τα μεγάλα φύλλα, εξαιτίας της μεγάλης ομοιότητας που παρουσιάζουν με μεταλλικά και άλλα πρότυπα. Πιθανότατα όμως, η ύπαρξη αντίστοιχων προτύπων και για τους σκύφους που κοσμούνται με μικρότερα φύλλα λωτού δηλώνει ότι η τυπολογική συγγένεια με τα έργα της τορευτικής και της υαλουργίας δε μπορεί να

¹ Αξιοσημείωτη είναι η κατεύθυνση των φύλλων νυμφαίας lotus στον ασημένιο κάλυκα του Ashmolean Museum, που χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ.: M. Vickers, O. Impey, J. Allan, From Silver to Ceramic, Ashmolean Museum, Oxford 1976, πίν. 19.

² Πρβ. τους σκύφους με επάλληλα φύλλα από την Αττική: Rotroff, Agora XXII, αρ. 13-48.

³ L. Ugolini, «L' Acropoli di Fenice», Albania, Antica II, Roma 1932, σ. 202, αρ. 5, εικ. 139.

⁴ D. Vuckovic- Todorovic «La céramique gréque et hellénistique dans l' Est de la Yougoslavie», RA 1973, σ. 47, εικ. 7. Τελευταία βλ. Bitrakova - Grozdanova, Macédoine, πίν. IX, 2. Είναι ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τη διακόσμηση του σκύφου από την Οχρίδα με αυτή του ασημένιου κάλυκα στο Ashmolean Museum: M. Vickers, O. Impey, J. Allan, ό.π.

⁵ L. Ugolini, ό.π., σ. 202-206, εικ. 136.

⁶ Βλ. παραπάνω, σημ. 4

⁷ Rotroff, Agora XXII, αρ. 34-35, σ. 48, πίν. 6, 73.

⁸ Σχετικά βλ. παραπάνω, σημ. 1 στη σ. 108.

αποτελέσει ασφαλές κριτήριο για την εσωτερική χρονολόγηση των σκύφων που κοσμούνται με φύλλα διαφορετικού τύπου.

Πέταλα ή καρποί (132-134)

Στους σκύφους αυτής της ομάδας διακρίνονται δυο κοσμήματα (T1-T2), που συγγενεύουν τυπολογικά με τα φύλλα του λωτού, ενώ συγχρόνως διαφοροποιούνται από αυτά, κυρίως, επειδή είναι κλειστά στο κάτω μέρος.

Με πέταλα T1 κοσμούνται οι σκύφοι 132-133, ενώ με πέταλα T2 ο σκύφος 134. Ο τύπος 1 έχει μήκος 0,004 μ. και πλάτος 0,006 μ. Ο τύπος 2 είναι μεγαλύτερος σε μέγεθος. Έχει μήκος 0,006 μ. και πλάτος 0,007 μ. Παράλληλα οι δυο τύποι κοσμημάτων διαφέρουν αισθητά και ως προς το σχήμα και ως προς τη διαμόρφωση του αναγλύφου. Ο τύπος 1 μοιάζει στο σχήμα με το σπέρμα του καφέ. Είναι σχετικά επίπεδος, φέρει περίγραμμα και κεντρικό νεύρο και έχει φαρδιά, κοίλα ημιχώρια. Βρίσκεται τεχνοτροπικά κοντά στα φύλλα λωτού T10. Ο τύπος 2 μοιάζει στο σχήμα με τον καρπό του ηλιάνθου. Είναι έντονα ανάγλυφος, σχεδόν πλαστικός. Δε φέρει περίγραμμα, αλλά έχει πολύ τονισμένο το κεντρικό νεύρο. Συγγενεύει τεχνοτροπικά με τα φύλλα λωτού T7. Και τα δυο κοσμήματα χρησιμοποιούνται επίσης για την απόδοση ενός σχηματοποιημένου στεφανιού από φύλλα δάφνης, που περιτρέχει τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους K763, K764 και K1251, K1337.

Για τα πέταλα τύπου 1 (132-133) τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν αυτά του χαμηλού κάλυκα στο σκύφο C18 από την Αγορά των Αθηνών¹, καθώς και αυτά που απαντούν επίσης στο σκύφο με μορφές αρ. 132 από το πηγάδι του Διπύλου, στον Κεραμεικό². Ο τελευταίος σκύφος αποδίδεται από την S. Rotroff στο εργαστήριο του Βίωνος, η παραγωγή του οποίου χρονολογείται στα 225-175 π.Χ.³. Όσον αφορά το σκύφο C18, η ίδια αναφέρει ότι προέρχεται από μήτρα φθαρμένη, όπως και οι περισσότεροι σκύφοι που βρέθηκαν στον ίδιο αποθέτη, ο οποίος γεμίστηκε στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.⁴.

¹ Thompson, σ. 352, πίν. 36a-b.

² Braun, *Dipylon - Brunnen*, σ. 147, πίν. 61.3, 5.

³ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 33, 111.

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 109, *Rotroff, Preface*, σ. 6.

Οι παραπάνω χρονολογήσεις, σε συνδυασμό με την μικρή αναγλυφικότητα των πετάλων της Κασσώπης, μας προτρέπει να τοποθετήσουμε χρονικά τους σκύφους **132-133** σε ένα αμέσως επόμενο στάδιο, πιθανότατα στα πλαίσια της γραμμικής τεχνοτροπίας.

Ο G.R. Edwards, με αφετηρία διαφορετικά πρότυπα, χρονολόγησε σκύφους με ιδιαίτερα ανάγλυφα πέταλα στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξης αυτού του κοσμήματος, γύρω στα 146 π.Χ.¹

Από τους σκύφους των «ιωνικών» εργαστηρίων που βρέθηκαν στη Δήλο, μόνο ένας κοσμεύεται με αντίστοιχα πέταλα. Αποδίδεται από τον A.

Laumonier στο εργαστήριο των «Ωραίων Μεδουσών» που χρονολογείται στα 168-130 π.Χ.². Στους υπόλοιπους σκύφους η απόδοση παρόμοιων φύλλων είναι επίσης καθαρά γραμμική, όπως σ' αυτούς του εργαστηρίου του Μονογράμματος Α που είναι, κατά τον A. Laumonier, το πιο σπουδαίο του Αιγαίου στο τέλος του 2ου αι. π.Χ.³.

Η αναζήτηση συγγενών τοπολογικών παραλλήλων για τα πέταλα τύπου 2 (**134**) απέβη άκαρπη. Η αραιή όμως διάταξη των κοσμημάτων πάνω στο σώμα του αγγείου είναι περισσότερο συνηθισμένη σε σκύφους της ύστερης ελληνιστικής περιόδου. Εκτός από ένα πρώιμο παράδειγμα από την Αττική⁴ τα υπόλοιπα προέρχονται από το χώρο της ελληνιστικής Ανατολής⁵. Στους σκύφους αυτούς, όπως και στους σκύφους από την Κασσώπη, η αίσθηση του φυτικού κάλυκα έχει χαθεί και τα κοσμήματα παρατάσσονται στατικά το ένα δίπλα στο άλλο.

Φύλλα λωτού και ημικύκλια (128α-γ - 131)

Οι σκύφοι **128α-γ-131** κοσμούνται με επάλληλα φύλλα λωτού που συνδυάζονται με ημικύκλια. Και στα τέσσερα αγγεία απαντά ο τύπος φύλλων T10, που είναι γνωστός από την κύρια διακόσμηση των σκύφων **125-127** και από το στεφάνι δάφνης του σκύφου **75**. Στους σκύφους

¹ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 159-160, πιν.65, αρ. 786, 787.

² Laumonier, *Délos XXXI*, αρ. 8865, πίν. 19, σ. 12, 89,

³ Laumonier, *Délos XXXI*, πίν. 41, σ. 12, 132,

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 36, σ. 49, πίν. 6 (χρονολογία 225-200 π.Χ.).

⁵ Βλ. τους υστεροελληνιστικούς σκύφους από το Πέργαμο: *De Luca AvPXI*, 1, αρ. 357, πίν. 54, σ. 135 (από τη 12η οικοδομική φάση του Ασκληπείου, 157-125 π.Χ.), από την Επιφάνεια της Συρίας: *Christensen - Johansen, Hama III, II*, αρ. 108, 110, σ. 149-150, πίν. 57 (*terres sigilles orientales*) και από τη Δήλο: *Laumonier, Délos XXXI*, αρ. 3805, πίν. 109, σ. 473

128α-γ και **129** τα φύλλα του λωτού ξεκινούν από το κέντρο της βάσης με σπειροειδή διάταξη και καλύπτουν το κάτω μέρος του σώματος. Στο υπόλοιπο σώμα των σκύφων τα φύλλα εκτείνονται ακτινωτά· στην κοιλιά ανά δυάδες που στοιχίζονται σε κάθετες σειρές και ανάμεσα στα ημικύκλια ανά ένα, όπως φαίνεται καθαρά και στους σκύφους **130-131**.

Τα ημικύκλια "κρέμονται" από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος και είναι χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι. Αποτελούνται από δυο ανάγλυφες γραμμές με μια σειρά κόκκων ανάμεσα. Στους σκύφους **128α-β** και **130** έχουν σχήμα ωσειδές ενώ στο σκύφο **131** ημικυκλικό. Στο σκύφο **128α-γ** κοσμούνται στο κέντρο με ένα κυκλικό κουμπί T2 και στο σκύφο **131** κοσμούνται πιθανότατα με ένα ρόδακα. Και στους τρεις σκύφους (**128α-γ**, **130**, **131**) η στενή ταινία που ορίζει τη διακόσμηση του χείλους αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμείται με σειρά κόκκων στο κέντρο.

Οι σκύφοι αυτής της ομάδας ανακαλούν στη μνήμη τους γνωστούς στη διεθνή βιβλιογραφία «concentric-semicircles bowls»¹ ή «shield bowls»², που είναι περισσότερο γνωστοί στα ελληνικά ως «σκύφοι με διακόσμηση μακεδονικής ασπίδας»³. Οι σκύφοι αυτοί απαντούν στα μεγαλύτερα κέντρα των ελληνιστικών χρόνων, απ' όπου όμως, με εξαίρεση ίσως την Κόρινθο, προέρχονται λιγοστά παραδείγματα⁴

Εκτός από έναν κορινθιακό σκύφο, που δημοσιεύτηκε σχετικά πρόσφατα⁵, οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας δεν φέρουν φυτικό κάλυκα επάλληλων φύλλων όπως οι σκύφοι **128α-γ-131**. Αντίθετα το σώμα τους διακοσμείται με μικρά εξογκώματα που εισχωρούν ανάμεσα σε ημικυκλικά ή πεταλόσχημα τόξα, όπως αυτά των σκύφων **128α-γ-131**. Μάλιστα σε

¹ Thompson, σ. 406, E78, σ. 442. Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 182-184, Rotroff, *Agora XXII*, σ. 38-39.

² P.J. Callaghan, «Macedonian Shields, "Shield-Bowls" and Corinth: A Fixed Point in the Hellenistic Ceramic Chronology?», AAA XI, 1, 1978 (1980), σ. 53-60, Edwards, *Reservoir*, σ. 393 κεξ.

³ Για την ονομασία αυτή βλ. R. Zahn «Makedonischer Schild, makedonischer Becher», Studien zur Vor-und Frühgeschichte, C. Schuchard zum 80. Geburtstag dargebracht, Berlin 1940, σ. 48-72..

⁴ Εκτός των όσων αναφέρονται στις σημειώσεις 1-3, βλ. De Luca *AvP XI*, 1, σ. 138-139 (σφ. 256), Rotroff, *Agora XXII*, σ. 91 (σφ. 400-401). Επίσης βλ. Schäfer, *PF2*, σ. 141 (MB570, MB119), πίν. 51, Pierobon, *Iasos di Caria*, πίν. 7, σ. 86, Nohlen - Radt, *AvPXII*, K16, σ. 36, πίν. 30. Margreiter, *Alt-Agina II*, 3, σφ. 454-456, σ. 84, πίν. 45, Smetana-Scherrer, *Alt-Agina II*, 1, σφ. 650-651, σ. 82, πίν. 48, Marabini - Moëvs, *Cosa*, σφ. 20, σ. 220, πίν. 9.

⁵ Edwards, *Reservoir*, σφ. 31, σ. 415, πίν. 88.

αρκετά από τα παραδείγματα, τα τόξα επιμηκύνονται και φτάνουν ως τη βάση.

Η διακόσμηση αυτών των σκύφων απασχόλησε από νωρίς τους ερευνητές. Ο R. Zahn, το 1904 υποστήριξε ότι προέρχεται από τη γραπτή διακόσμηση των ελληνιστικών αγγείων της κατηγορίας "δυτικής κλιτύος"¹. Ο H. Thompson, το 1934 εισηγήθηκε την αττική καταγωγή της και υπέθεσε ότι η έμπνευση προήλθε από πρωτογεωμετρικά αγγεία που ήρθαν στο φως στην Αγορά των Αθηνών, κατά την ανοικοδόμηση των ελληνιστικών κτιρίων². Ο R. Zahn το 1940 εξέφρασε τη νέα άποψη ότι το πρότυπο υπήρξε η διακόσμηση των μακεδονικών ασπίδων, ενώ παράλληλα υποστήριξε τη μακεδονική καταγωγή των σκύφων αυτής της κατηγορίας³. Η τελευταία άποψη επικράτησε για πολλά χρόνια. Το θέμα ανακινήθηκε το 1975 από τον G.R. Edwards, στη δημοσίευση της ελληνιστικής κεραμικής από την Κόρινθο. Ο G.R. Edwards, χωρίς να απορρίψει την επίδραση μακεδονικών προτύπων στη διακόσμηση των σκύφων αυτής της κατηγορίας, τους απέδωσε σε εργαστήρια της Νότιας Ελλάδας⁴. Παράλληλα χρονολόγησε τα κορινθιακά παραδείγματα στα 150-146 π.Χ. και διέκρινε δυο στάδια εξέλιξης στα οποία τοποθέτησε τρεις ομάδες σκύφων με κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Στο πρώτο στάδιο κατέταξε τους σκύφους με την πιο απλή, κατά τη γνώμη του, διακόσμηση (πρώτη και δεύτερη ομάδα) και στο δεύτερο τους σκύφους με τα περισσότερα κοσμήματα (τρίτη ομάδα).

Ο P.J. Callaghan, το 1978, βασισμένος στη χρονολόγηση του G.R. Edwards, συσχέτισε τη διακόσμηση των σκύφων με αυτή των νομισμάτων της Μακεδονίας κατά τη Ρωμαϊοκρατία (158/157-150 π.Χ.) και υποστήριξε ότι κατασκευάστηκαν για πρώτη φορά στην Κόρινθο γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.⁵. Αφορμή για να υιοθετηθεί αυτή η κατεξοχήν μακεδονική διακόσμηση από τα τοπικά εργαστήρια υπήρξε, κατά τον ίδιο, η νίκη της Αχαϊκής Συμπολιτείας επί του Ανδρίσκου το 150 π.Χ. και η συλλογή μακεδονικών ασπίδων ως τροπαίων από τους Κορινθίους.

¹ Zahn, *Priene*, σ. 406-407, αρ. 35.

² Thompson, ό.π.

³ Zahn, *Priene*, ό.π.

⁴ Edwards, *Corinth VII*, 3, ό.π.

⁵ P.J. Callaghan, ό.π.

Οι πρόσφατες έρευνες στον τομέα της κεραμικής από την Κόρινθο απέδειξαν ότι το μακεδονικό πρότυπο υιοθετήθηκε από τα τοπικά εργαστήρια πολύ νωρίτερα. Συγκεκριμένα, ο Ch.M. Edwards δημοσίευσε το 1986 τους σκύφους που είχαν βρεθεί το 1926 σε γέμισμα δεξαμενής, ανατολικά του θεάτρου της Κορίνθου¹. Σύμφωνα με τα συνευρήματα, η δεξαμενή επιχώστηκε κατά τη δεκαετία 175-165 π.Χ., δηλαδή είκοσι χρόνια πριν από την καταστροφή της πόλης. Στις επιχώσεις της, μεταξύ των άλλων ευρημάτων, απαντούν και οι σκύφοι αρ. 31 και 32 που εντάσσονται από τον ίδιο στην κατηγορία των «shield bowls»². Η ανεύρεση των δυο αυτών σκύφων έδωσε στο Ch.M. Edwards τη δυνατότητα να υποστηρίξει ότι οι κορινθιακοί σκύφοι που οι G.R. Edwards και P.J. Callaghan τοποθέτησαν στην αρχή της παραγωγής των σκύφων με αυτή τη διακόσμηση (δηλ. γύρω στο 150 π.Χ.) ανήκουν πιθανότατα στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξής της.

Ο σκύφος αρ. 31 από τη δεξαμενή του 1926 της Κορίνθου, δε σχολιάζεται από τον Ch.M. Edwards. Πρόκειται για ένα σκύφο με φυτικό κάλυκα από λεπιδοειδή επάλληλα φύλλα και ημικύκλια, όπως οι σκύφοι 128α-γ-131 της Κασσώπης, διακόσμηση που δεν είναι γνωστή από άλλα παραδείγματα³. Ο σκύφος αρ. 32 φέρει στο σώμα κοντά τόξα, που περιβάλλονται από κυκλικά εξογκώματα. Χωρίς να έχει ακριβή παράλληλα σε κάποια από τις ομάδες του G.R. Edwards, σχετίστηκε από το Ch.M. Edwards, ως προς τη διακόσμηση, με τα νομίσματα του Φιλίππου V και του Περσέα⁴. Η ομοιότητα αυτή, σε συνδυασμό με το ιστορικό γεγονός της παραμονής μακεδονικού στρατού στην Κόρινθο το 218 π.Χ., του έδωσαν επίσης τη δυνατότητα να υποθέσει ότι η παραγωγή σκύφων με αυτή τη διακόσμηση ενδεχομένως να άρχισε από τα τοπικά εργαστήρια στο πρώτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα, σε συνδυασμό με τη μελέτη των ανάγλυφων σκύφων 128α-γ-131 από την Κασσώπη, προτρέπουν να καθιερώσουμε τη διάκριση των ανάγλυφων σκύφων αυτής της κατηγορίας σε δυο μεγάλες ομάδες. Παράλληλα παρακινούν να επιχειρήσουμε μια νέα προσέγγιση στο θέμα της προέλευσης αυτού του είδους της διακόσμησης

¹ Edwards, *Reservoir*, σ. 389-419.

² Edwards, *Reservoir*, σ. 393-395, 415, αρ. 31-32, πίν. 88.

³ Βλ. παραπάνω, σημ. 2.

⁴ Edwards, *Reservoir*, σ. 395.

και συγχρόνως να διαγράψουμε μια διαφορετική πορεία εξέλιξης για τους σκύφους κάθε ομάδας.

Όπως διακρίνεται στο σκύφο αρ. 31 από την Κόρινθο, και όπως αναφέρθηκε ήδη για τους σκύφους **128α-γ-131** από την Κασσώπη, η βάση και το κάτω μέρος του σώματός τους καλύπτονται από φυτικό κάλυκα που αποτελείται από επάλληλα φύλλα λωτού. Τα φύλλα φτάνουν ως τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, αφού εισχωρήσουν ανάμεσα σε ημικύκλια που εφάπτονται σ' αυτήν και δίνουν την εντύπωση ότι κρέμονται από το χείλος. Τα ημικύκλια δένονται οργανικά με το φυτικό διάκοσμο του αγγείου και μοιάζουν περισσότερο με κρεμαστές γιρλάντες. Η υπόστασή τους αυτή μας παραπέμπει στην παλιά θεωρία του R. Zahn για την καταγωγή αυτής της διακόσμησης από τις γραπτές γιρλάντες της κεραμικής «Δυτικής κλιτύος» των ελληνοιστικών χρόνων¹.

Σε παραδοσιακά πρότυπα, στην πορεία της διακόσμησης των ανάγλυφων σκύφων, μας οδηγεί και ο κοντός φυτικός κάλυκας των παραπάνω σκύφων. Η παρουσία του στο κάτω μέρος του σώματος είναι χαρακτηριστική για τους σκύφους με μορφές από την Αττική². Η δημιουργία του συνδέεται με δυο διαφορετικές απόψεις: Ορισμένοι ερευνητές υποστήριξαν ότι οι σκύφοι που καλύπτονται εξ' ολοκλήρου με φυτικά κοσμήματα είναι οι πρωιμότεροι και ότι οι μορφές εμφανίστηκαν στο θεματολόγιό τους σταδιακά, με την υποχώρηση του φυτικού στοιχείου³. Άλλοι είναι της γνώμης ότι οι μορφές προϋπήρχαν και περιορίστηκαν βαθμιαία με την ανάπτυξη της φυτικής διακόσμησης⁴. Κατά την S. Rotroff, η πρώτη άποψη φαίνεται πιο πιθανή, εξαιτίας της μεγάλης ομοιότητας των αγγείων με φυτικά κοσμήματα με τα μεταλλικά τους πρότυπα. Εν τούτοις από τη μελέτη των αποθετών της Αγοράς των Αθηνών δεν εξάγεται κάποιο συμπέρασμα⁵. Σ' αυτούς, στην αρχή της παραγωγής των αττικών εργαστηρίων (225-200π.Χ.), όλες οι κατηγορίες των σκύφων εκπροσωπούνται σε ίσα ποσοστά περίπου. Αργότερα, και ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., οι σκύφοι με μορφές

¹ Βλ. παραπάνω, σημ. 1 στη σ. 117.

² Για τους σκύφους με κοντό φυτικό κάλυκα (corolla) και με μορφές (figured Bowls) από την Αττική βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 19-25, αρ. 93-281, πίν. 16-57, 74-86.

³ *Thompson*, σ. 455-456, *Edwards, Pnyx*, σ. 90-91, *Edwards, Corinth VII*, 3, σ. 152, *Hausmann, Reliefbecher*, σ. 19, *Byvank, Bols megariens*, σ. 5-6, 13, *Byvank Quarles van Ufford*, «*Les bols homériques*», *BABesch* 1954, σ. 35-36. Τελευταία βλ. σχετικά *Hausmann, Olympia*, σ. 84-85.

⁴ *Metzger, Piräus - Zisterne*, σ. 84-85, 94, *Kraus, Zentralmuseum*, σ. 2.

⁵ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 18.

διπλασιάζονται και αποτελούν το μισό του αριθμού των σκύφων όλων των άλλων κατηγοριών. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει με τους σκύφους που φέρουν φυτική διακόσμηση.

Στα πλαίσια της παραπάνω εξέλιξης μπορούν να ενταχθούν τόσο οι σκύφοι 128α-γ-131 από την Κασσώπη, όσο και ο σκύφος αρ. 31 από την Κόρινθο, με τη διαφορά ότι εδώ τη θέση των μορφών την καταλαμβάνουν τα ημικύκλια. Η φυσιοκρατική διάθεση με την οποία είναι διακοσμημένοι οι σκύφοι αυτοί και ο τρόπος με τον οποίο εντάσσονται τα ημικύκλια στο φυσικό τους διάκοσμο δεν αφήνουν μεγάλα περιθώρια για τη σύνδεσή τους με τα γνωστά μακεδονικά πρότυπα¹. Κατά τη γνώμη μου η επιλογή του συγκεκριμένου κοσμήματος από τους κεραμείς της Κασσώπης οφείλεται περισσότερο στην τάση τους να απορρίπτουν τις εικονογραφικές συνθέσεις και να χρησιμοποιούν όσο το δυνατόν πιο απλά κοσμήματα.

Το ίδιο διακοσμητικό πνεύμα θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε και σε ορισμένους σκύφους του κεραμέα Porilius, που θεωρείται ο πιο πρώιμος της Κεντρικής Ιταλίας και για τον οποίο τα κρεμαστά ημικύκλια είναι ένα αγαπημένο θέμα². Αξιοσημείωτη είναι επίσης η παρουσία ομόκεντρων ημικυκλίων στη ζώνη κάτω από το χείλος, στο σκύφο αρ. 3437 του Λούβρου, και στα θραύσματα του Field Museum, που ήδη αναφέραμε³.

Το διακοσμητικό σχήμα των φύλλων που εισχωρούν ανάμεσα στα κοσμήματα που απαντούν πάνω από το φυτικό κάλυκα φαίνεται ότι έχει επίσης τις ρίζες του σε αττικούς σκύφους. Σε σκύφους με μορφές από την Αγορά των Αθηνών είναι γνωστή η πυραμιδοειδής διάταξη του φυτικού κάλυκα που, με την ανάπτυξη σε ύψος, γεμίζει το κενό μεταξύ των μορφών⁴. Το ίδιο σχήμα παρουσιάζει ο φυτικός κάλυκας και σε αγγεία αττικής έμπνευσης που προέρχονται από άλλα εργαστήρια, όπως φανερώνουν σκύφοι από τους Δελφούς⁵ και από το Καβίρειο των Θηβών⁶.

Η διαμόρφωση της βάσης των σκύφων 128α-γ-131 χωρίς έμβλημα απαντά και σε άλλους σκύφους με επάλληλα φύλλα από την Κασσώπη και είναι γνωστή και από τους σκύφους άλλων εργαστηρίων, όχι όμως

¹ Σχετικά βλ. παρακάτω, σ. 121-125.

² Jones, *Bowls*, εικ. 1, 2, 3, 4. Marabini-Moevs, *Cosa*, πίν. 17, 3, 4, 5, 6. Hausmann, *Bemerkungen*, σ. 309-311, Hausmann, *Phasen*, σ. 275-281.

³ Βλ. παραπάνω, σ. 100.

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 113, 117, 182.

⁵ Siebert, *Péloponnèse*, Del. 14, Del. 15, πίν. 58, πίν. 91, 7-9.

⁶ Heimberg, *Kabirenheiligtum III*, αρ. 858, 908, 911, πίν. 60, 62, σ. 107, 110-111.

αττικούς¹. Αντίθετα, η συστροφή των φύλλων του κάλυκα στη βάση των σκύφων **128α-γ-129** είναι μοναδική μεταξύ των σκύφων της τοπικής παραγωγής. Παρόμοια διαμόρφωση της βάσης δεν είναι άγνωστη σε σκύφους άλλων εργαστηρίων, αν και σε μεμονωμένα παραδείγματα και με διαφορετική διακόσμηση². Είναι ενδιαφέρον όμως ότι η διάταξη των φύλλων στους σκύφους **128α-γ-1129** εκφράζει ακριβώς την ίδια στροφοειδή κίνηση με το τρισκελές ή τον αστερία που κοσμούν συχνά τα μετάλλια αλλά και τα τόξα των σκύφων με διακόσμηση του τύπου "μακεδονική ασπίδα".

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα με την παραπάνω διακόσμηση στο μέταλλο μας ενδιαφέρει άμεσα. Είναι ο σκύφος αρ. 931 από την Κόρινθο που είχε καταταγεί από τον G.R. Edwards στο τέλος της εξελικτικής πορείας των σκύφων αυτού του είδους (γύρω στο 146 π.Χ.), με το σκεπτικό ότι η αύξηση των μικρών κυκλικών εξαρμάτων που τον καλύπτουν διασπά την εικόνα του μακεδονικού προτύπου (ομάδα τρίτη)³.

Ο σκύφος αρ. 931 από την Κόρινθο, με την πυκνότητα των μικρών διακοσμητικών στοιχείων που καλύπτουν τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος, ενώ γεμίζουν και το διάστημα ανάμεσα στα τόξα, ως τη ζώνη του χείλους, αναπαράγει την εικόνα του φυτικού κάλυκα, όπως μας είναι γνωστή από το σκύφο αρ. 31 της δεξαμενής της Κορίνθου και από τους σκύφους **128α-γ-131**. Η τυπολογική αυτή συγγένεια υποδηλώνει ότι το διακοσμητικό σχήμα του σκύφου αρ. 931 είναι το αποτέλεσμα κάποιων πειραματισμών που έχουν σχέση περισσότερο με τη μείωση του φυτικού κάλυκα στους ανάγλυφους σκύφους και λιγότερο με την επίδραση του μακεδονικού προτύπου. Την άποψη αυτή ενισχύει η ανεύρεση στην Αγορά των Αθηνών ενός σκύφου με την ίδια διακόσμηση. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 400, που προέρχεται από αποθήκη του β' μισού του 3ου αι. π.Χ., διαταραγμένο στην ύστερη ελληνιστική περίοδο⁴. Ο σκύφος αποδίδεται με

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω, σ. 117.

² Πρβλ. V. Karageorgis, BCH 85 (1961): Χρονικά, σ. 266 (ε), εικ. 18, του ίδιου BCH 91 (1967): Χρονικά, σ. 295 (10), εικ. 56. Για τον τελευταίο σκύφο, βλ. επίσης Pieridou, Cyprus, αρ. 8, σ. 66, πίν. IX, 9(1564/63).

³ Edwards, Corinth VII, 3, σ. 183, πίν. 81.

⁴ Rotroff, Agora XXII, σ. 38, 91, 99 (E14:1) πίν. 68. Από την Ταρσό, από διαταραγμένο επίσης στρώμα μετά το 150 π.Χ. (Hellenistic Roman Unit) προέρχεται και ένα άλλο παράδειγμα με την ίδια διακόσμηση: Jones, Tarsus I, αρ. 188, σ. 223, εικ. 129. Για τη χρονολόγηση των στρωμάτων της Ταρσού, βλ. Siebert, Péloponnèse, σ. 186-187.

επιφύλαξη από την S. Rotroff στο στρώμα της διατάραξης, ενώ κατατάσσεται από την ίδια στα εισηγμένα αγγεία με την παρατήρηση ότι ο πηλός του μοιάζει πολύ με τον αττικό¹. Το διακοσμητικό όμως πνεύμα, που διέπει τους σκύφους αυτής της κατηγορίας από τους αποθέτες της Αγοράς των Αθηνών μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., μας παρακινεί να υποθέσουμε ή ότι ο παραπάνω σκύφος ανήκει στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή ότι είναι το αρχαιότερο εύρημα στο διαταραγμένο στρώμα.

Για το χρονικό προσδιορισμό του «μακεδονικού» διακοσμητικού σχήματος, όπως τον προβάλλει ο σκύφος αρ. 931 από την Κόρινθο, σημαντική είναι εξάλλου η ανεύρεση σκύφων με την ίδια διακόσμηση στις οικοδομικές φάσεις 10 και 11 του ναού του Ασκληπιού στο Πέργαμο, που χρονολογούνται προ του 157 π.Χ.². Επίσης σημαντική είναι η παρουσία σκύφων με αντίστοιχη διακόσμηση μεταξύ της παραγωγής των πρώιμων κεραμένων του Άργους³.

Την πρώιμη αυτή χρονολόγηση ενισχύει η εξέταση των σκύφων που βρέθηκαν σε αποθέτες του β' μισού του 2ου αι. π.Χ. στη Αγορά των Αθηνών, μερικοί από τους οποίους φέρουν συγγενικά κοσμήματα. Στους σκύφους αυτούς η αίσθηση του φυτικού κάλυκα που αναπτύσσεται από τη βάση του αγγείου έχει χαθεί⁴. Τα ίχνη του αναγνωρίζονται μόνο στα μικρά φυλλάρια και στα διάφορα άλλα διακοσμητικά στοιχεία που παρεισφρύουν μεταξύ μεγάλων γραμμικών κοσμημάτων για να γεμίσουν το κενό, λειτουργώντας πλέον ως δευτερεύοντα διακοσμητικά στοιχεία. Τα γραμμικά κοσμήματα κυριαρχούν και αποτελούν την κύρια διακόσμηση του σώματος.

¹ Επισημαίνεται ότι από τον ίδιο αποθέτη (Ε 14:1) προέρχονται και τρεις από τους πρωιμότερους σκύφους που βρέθηκαν στην Αγορά (αρ. 49, 108, 291)· βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ.99.

² *De Luca AvPXi*, 1, αρ. 256, σ. 138, πίν. 49 (οικοδομική φάση 10), αρ. 290, σ. 143, πίν. 51 (φάση 11). Για τη χρονολόγηση των οικοδομικών φάσεων του Ασκληπιείου στο Πέργαμο, βλ. επίσης *P.J. Callaghan*, «On the Date of the Great Altar of Zeus at Pergamon» *BICS* 28 (1981), σ. 115-121. Μια παραλλαγή αυτής της διακόσμησης με κάλυκα από φύλλα ακάνθου και λωτού, η οποία επιβεβαιώνει τη φυτική της προέλευση· *U. Hepding* «Eine hellenistische Töpferwerkstatt in Pergamon», *NachrGiessen* 21 (1952), πίν. 4, αρ. 6, *C. Parlasca*, «Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk», *Jdl* 70 (1955), εικ. 1.

³ *Siebert, Péloponnèse*, DI 125, σ. 318, πίν. 20, M99, σ. 361, πίν. 30. Δυο παραλλαγές αυτής της διακόσμησης, με μορφές και φυτικά κοσμήματα, φανερώνουν μια ελευθερία στην έκφραση, που δε συμβιβάζεται με την επιβολή κάποιου προτύπου· βλ. *Siebert, Péloponnèse*, αρ. DI 125, σ. 318, πίν. 20, An8, σ. 364, πίν. 40.

⁴ Πρόκειται για τους σκύφους αρ. 402, 403, 410· *Rotroff, Agora XXII*, σ. 38, 91-93, πίν. 68-69.

Στο παραπάνω στάδιο, στα πλαίσια της λεγόμενης «γραμμικής τεχνοτροπίας», εντάσσεται και ο σκύφος αρ. 921 από την Κόρινθο, που κατατάχτηκε από τον G.R. Edwards στην πρώτη ομάδα, στην αρχή της παραγωγής των σκύφων αυτής της κατηγορίας (γύρω στα 150 π.Χ.)¹. Τα ίδια μεγάλα τόξα και εξάρματα απαντούν και στο σκύφο αρ. 356 από τη 12η φάση του Ναού του Ασκληπιού στο Πέργαμο, που χρονολογείται στα 157-125 π.Χ.². Μεγάλα τόξα που φτάνουν ως τη βάση του αγγείου κυριαρχούν στη διακόσμηση του σκύφου E78 από την Αγορά των Αθηνών, που χρονολογείται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Ο σκύφος αυτός αποτελεί αναμφίβολα το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη της διακόσμησης των σκύφων αυτής της ομάδας³.

Ο κορινθιακός σκύφος αρ. 32 από τη δεξαμενή του 1926 βρίσκεται περισσότερο κοντά στο μακεδονικό πρότυπο, όπως μας είναι γνωστό, κυρίως από τα νομίσματα⁴. Πότε καθιερώθηκε η διακόσμηση αυτή από τους κεραμείς των τοπικών εργαστηρίων είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, δεδομένου ότι, όπως αποδείχτηκε παραπάνω, υπήρχε ήδη η σχετική προεργασία με τη μείωση της σημασίας του φυτικού στοιχείου στους σκύφους.

Στην Αττική, παρόλο που το σχήμα του κοντού φυτικού κάλυκα εμφανίζεται από την αρχή της τοπικής παραγωγής στους σκύφους με μορφές, το διακοσμητικό αυτό θέμα δεν υιοθετείται, πιθανότατα εξαιτίας της αντιπάθειας των Αθηναίων για τους Μακεδόνες⁵. Όπως φανερώνουν οι σκύφοι 128α-γ-131, το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στην Κασσώπη, για διαφορετικό όμως λόγο. Πιθανότατα να οφείλεται στην επίδραση των αττικών εργαστηρίων, που είναι φανερή στην τοπική παραγωγή, δεδομένου ότι οι σχέσεις των Κασσωπαίων με τους Μακεδόνες ήταν ανέκαθεν στενές⁶.

¹ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 3, σ. 183, πίν. 81.

² De Luca *AvPXI*, 1, αρ. 356, σ. 153, πίν. 54.

³ Thompson, E78, σ. 406, εικ. 95 a, b.

⁴ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τα νομίσματα των Μακεδόνων με αυτή τη διακόσμηση βλ. R. Zahn, ό.π., P.J. Callaghan, ό.π., Edwards, *Reservoir*, σημ. 44,47.

⁵ Edwards, *Reservoir*, σ. 395.

⁶ Οι σχέσεις των Ηπειρωτών με τους Μακεδόνες ανάγονται με βάση ιστορικά στοιχεία στην εποχή του Φιλίππου Β' ο οποίος το 343/342 π.Χ. κατέλυσε το αποικιακό κράτος των Ηλείων στην Ήπειρο, προς χάριν των Μολοσσών. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ο Πύρρος (292-279 π.Χ.), ανακηρύχτηκε δυο φορές βασιλιάς της Μακεδονίας καθώς και το ότι, στο 2ο αι. π.Χ., οι Ηπειρώτες ήταν οι σημαντικότεροι σύμμαχοι των Μακεδόνων κατά των Ρωμαίων. Για όσα αναφέρονται παραπάνω, βλ. σποραδικά Hammond, *Epirus*, Franke AME, *Dakaris*, *Cassopaia*, *Δάκαρης*, *Θεσπρωτία*, *Cabanis*, *L'Épire*, *Δάκαρης*, *Πολιτική*.

Άλλωστε η διακόσμηση αυτή δεν ήταν άγνωστη στην Ήπειρο, όπως αποδειχνει και η αφιερωμένη μακεδονική ασπίδα από τον βασιλιά Πύρρο στο Ιερό της Δωδώνης¹.

Στην Κόρινθο, όπου επίσης εμφανίζεται νωρίς η διεργασία του υποβιβασμού του φυτικού στοιχείου, όπως φανερώνουν οι σκύφοι με μορφές², σε ένα πρώιμο στάδιο τοποθετήσαμε ήδη το σκύφο αρ. 931 της τρίτης ομάδας του G.R. Edwards, επιβεβαιώνοντας έτσι τη θεωρία του Ch.M. Edwards ότι το διακοσμητικό αυτό σχήμα εμφανίζεται στους σκύφους της τοπικής παραγωγής ήδη από το α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., αν όχι και νωρίτερα³. Η ανεύρεση του σκύφου αρ. 32 στη δεξαμενή του 1926, μαζί με το σκύφο αρ. 31⁴, που παρουσιάζει τυπολογική συγγένεια με το σκύφο αρ. 931 του G.R. Edwards, υποδηλώνει τα εξής: Πρώτα ότι στη δεκαετία του 175-165 π.Χ. το μακεδονικό πρότυπο, όπως εμφανίζεται στο σκύφο αρ. 32, έχει καθιερωθεί αυτούσιο και δεύτερο ότι στο παραπάνω χρονικό διάστημα, και οι δυο τεχνοτροπίες συνυπάρχουν.

Σε ένα επόμενο στάδιο φαίνεται ότι ανήκει ο σκύφος αρ. 929 του G.R. Edwards, ο οποίος αναπαράγει το μακεδονικό πρότυπο του σκύφου αρ. 32 με διαφορετικό πνεύμα⁵. Εδώ όπως και στο σκύφο αρ. 32, το διακοσμητικό σύστημα των ημικυκλίων και των εξαρμάτων περιβάλλει το σώμα ως ένας ενιαίος φυτικός κάλυκας. Στο σκύφο αρ. 929, αντί της σύμμετρης ανάπτυξης των διακοσμητικών στοιχείων, που χαρακτηρίζει το σκύφο αρ. 32, έχουμε προβολή των ομόκεντρων ημικυκλίων, που οφείλεται στη μεγάλη αύξηση του μεγέθους τους. Η διακόσμηση αυτή παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με το σκύφο αρ. 921 από την Κόρινθο, που εντάσσεται στα πλαίσια της λεγόμενης «γραμμικής τεχνοτροπίας»⁶. Το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη της διακόσμησης των σκύφων αυτής της ομάδας αποτελεί ο εισηγμένος σκύφος αρ. 401 a-c στην Αγορά των Αθηνών, που προέρχεται από αποθέτη του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.⁷. Στο σκύφο αυτό η συνάφεια των διακοσμητικών στοιχείων έχει εντελώς χαθεί

¹ Σ. Δάκαρης, Δωδώνη, Αρχαιολογικός Οδηγός, Ιωάννινα 1986, σ. 36-38, εικ. 14, Ι. Βοκοτοπούλου, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Αθήναι 1973, σ. 75. Σχετικά βλ. επίσης P.J. Callaghan, ό.π., σ. 55, εικ. 2B.

² Βλ. Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 163-171, πίν. 67-76

³ Edwards, *Reservoir*, σ. 395.

⁴ Edwards, *Reservoir*, σ. 393-395, 415, πίν. 88.

⁵ Edwards, *Reservoir*, σ. 395.

⁶ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 182-184.

⁷ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 38, 91, πίν. 68, 69.

και τα πεταλόσχημα τόξα παρατάσσονται ξεκομμένα στην επιφάνεια του αγγείου.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω συνάγεται ότι οι σκύφοι με τη «μακεδονική», λεγόμενη διακόσμηση δεν είναι δημοφιλείς στην ύστερη ελληνιστική περίοδο. Πιθανότατα, ο εκφυλισμός της διακόσμησης αυτού του είδους συμπίπτει με τη μείωση της ακτινοβολίας του μακεδονικού προτύπου, εξαιτίας της Ρωμαιοκρατίας. Όπως αποδείχτηκε εξάλλου, η σύντομη αναβίωσή του στα νομίσματα των Τεσσάρων Μεριδών, δεν αποτέλεσε το έναυσμα για την παραγωγή σκύφων με αυτή τη διακόσμηση, όπως είχε υποθέσει ο P.J. Callaghan, αλλά πιθανότατα υπήρξε το *terminus ante quem* για τη χρονολόγησή τους¹. Για την ενίσχυση της παραπάνω χρονολόγησης αναφέρω ότι δε βρέθηκαν σκύφοι με αυτή τη διακόσμηση στις οικοδομικές φάσεις της Κορίνθου μετά το 146 π.Χ.². Αξιοσημείωτη είναι επίσης η παντελής έλλειψη μητρών με αυτή τη διακόσμηση, μεταξύ αυτών που βρέθηκαν στην Πέλλα, οι οποίες χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο³. Χαρακτηριστικό είναι εξάλλου ότι από την πληθώρα των αγγείων που βρέθηκαν στη Δήλο, μόνο τέσσερις σκύφοι με αυτή τη διακόσμηση είναι γνωστοί⁴. Οι τρεις από αυτούς ανήκουν στην παραγωγή του εργαστηρίου Α, που κατά τον A. Laumonier είναι πιθανότατα το πιο σπουδαίο του Αιγαίου στο τέλος του 2ου αι. π.Χ.⁵.

Φύλλα βελανιδιάς (135)

Τα φύλλα βελανιδιάς που κοσμούν το σκύφο 135 απαντούν και σε δυο δευτερεύουσες διακοσμητικές ζώνες (K1108, K1358). Έχουν ύψος 0,012 μ. και πλάτος 0,008 μ. Το περίγραμμά τους είναι πριονωτό και το κεντρικό τους νεύρο τονίζεται με διπλή ανάγλυφη γραμμή. Τα φύλλα είναι τυπωμένα στη μήτρα ανάποδα, δηλαδή με την κορυφή προς τα κάτω. Παράλληλα η βάση καταλήγει σε ένα στρογγυλό έξαρμα, που θυμίζει πολύ τις βάσεις των μεγάλων οξυπύθμενων αγγείων. Πιθανότατα ο σκύφος θα έφερε πλαστικά υποστηρίγματα που δε σώθηκαν.

¹ P.J. Callaghan, ό.π. σ. 56-58.

² Βλ. Edwards, *Bowls*.

³ Βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*.

⁴ Βλ. Laumonier, *Délos XXXI*, αρ. 4305, 4328, 4303, πίν. 45 και αρ. 4300, πίν. 84.

⁵ Laumonier, *Délos XXXI*, σ. 132.

Παρόμοια φύλλα χαρακτηρίζονται ως φύλλα ακάνθου και καλύπτουν σε επάλληλες σειρές το κάτω μέρος του σώματος ή και ολόκληρο το σώμα σε σκύφους από την Αγορά των Αθηνών, που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.¹ Αντίστοιχα φυλλάρια είναι επίσης γνωστά σε μεμονωμένα παραδείγματα από τη Σαμάρεια² και τη Δήλο³.

Για το ιδιόμορφο τύπωμα των φύλλων της βελανιδιάς, με την κορυφή προς τα κάτω, το καλύτερο παράδειγμα προσφέρουν οι σκύφοι 100, 101α-β, 102 με τα επάλληλα φύλλα λωτού Τ6. Όπως ήδη αναφέρθηκε κατά το σχολιασμό τους, σκύφοι με ανάποδο κάλυκα είναι γνωστοί στη μέση ελληνιστική περίοδο από την Αλβανία και από τη Δυτική Μακεδονία. Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο μεμονωμένα παραδείγματα απαντούν και σε περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου⁴.

Όσον αφορά την εξίσου ιδιόμορφη διαμόρφωση της βάσης αναφέρω μερικά μεμονωμένα παραδείγματα σκύφων που βρέθηκαν στο Πέργαμο⁵ και στη Δήλο⁶. Υπενθυμίζεται εδώ ότι η κωνική διαμόρφωση της βάσης απαντά τόσο στους πρώιμους αττικούς σκύφους με διακόσμηση λεπίδων κουκουναριού⁷ όσο και στους ύστερους ελληνιστικούς σκύφους των Γετών που βρέθηκαν στη Ρουμανία⁸.

Ανθήμια (136-138)

Με ανθήμια κοσμούνται τρεις σκύφοι. Διακρίνονται δυο τύποι σφραγισμάτων, ένας με μεγαλύτερες (Τ1) και ένας με μικρότερες (Τ2) διαστάσεις. Ο τύπος 1 (136) φέρει τέσσερα φυλλάρια γύρω από ένα κεντρικό και είναι γνωστός κυρίως από δευτερεύουσες διακοσμητικές ζώνες (Κ581, Κ584). Ο τύπος 2 (137-138) απαντά σε δυο σκύφους. Φέρει τρία φυλλάρια γύρω από ένα κεντρικό και μοιάζει περισσότερο με κορυφή

¹ *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 32, 37, 230, πίν. 6, 44, 94, 98, σ. 28, 48, 72.

² *Kenyon, Samaria III*, αρ. 8, σ. 278, 279, εικ. 63.

³ *Courby*, εικ. 80, αρ. 8, σ. 388, *Laumonier, Délos XXXI*, αρ. 169, 2320, πίν. 92, σ. 384.

⁴ Από την Κύπρο: βλ. *Pieridou, Cyprus*, σ. 64, αρ. 1, πίν. 9 (D662), από την Επιφάνεια της Συρίας: βλ. *Christensen - Johansen, Hama II, II*, σ. 149, αρ. 108, πίν. 57.

⁵ *Conze, AvPI*, 2, Beiblatt 42, αρ. 15.

⁶ *Laumonier, Délos XXXI*, πίν. 41, αρ. 189 (εργαστήριο Μονογράμματος Α)

⁷ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 1-2.

⁸ Βλ. *Vulpe - Gheorghita, Popesti*, πίν. 1-11 σποραδικά.

βλαστού. Χρησιμοποιείται στις δευτερεύουσες διακοσμητικές ζώνες αντί φύλλου βελανιδιάς (K718, K719).

Με επάλληλα ανθέμια διαφόρων τύπων κοσμούνται συχνά σκύφοι από την Αττική¹. Από αυτούς τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα για τα ανθέμια του σκύφου **136** από την Κασσώπη προσφέρει ο σκύφος αρ. 156 από την Αγορά των Αθηνών που χρονολογείται από την S. Rotroff στα 175-150 π.Χ.². Καλό παράλληλο αποτελούν επίσης τα ανθέμια του σκύφου αρ. 922 από το Καβίρειο των Θηβών³. Ο σκύφος αυτός χρονολογείται από την U. Heimberg μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της τοπικής παραγωγής (από τα μέσα του 3ου ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), η οποία χαρακτηρίζεται από την επίδραση των αττικών εργαστηρίων⁴.

Στους σκύφους των αττικών εργαστηρίων απαντά επίσης το πρότυπο για τα φύλλα των σκύφων **137-138**. Πρόκειται για τα μικρά φυλλάκια που σχηματίζουν τον κάλυκα στο σκύφο με μορφές αρ. 121 από την Αγορά των Αθηνών, ο οποίος αποδίδεται από την S. Rotroff με επιφύλαξη στο εργαστήριο του Βίωνος (225-175 π.Χ.)⁵.

Εκτός Αττικής, αξιοσημείωτη είναι η παρουσία ανθεμίων στη διακόσμηση σκύφων από την Κύμη της Μικράς Ασίας⁶, όπου απαντούν και άλλα θέματα των αττικών εργαστηρίων.

Φύλλα φτέρης (139α-δ)

Μικρά φύλλα φτέρης (T1) απαντούν ως κύρια διακόσμηση σε δυο σκύφους (**139α-δ**, K1475) και δεν είναι γνωστά ως δευτερεύοντα ή ως παραπληρωματικά κοσμήματα. Αντίθετα τα κισσόφυλλα που κοσμούν τη βάση απαντούν στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος του σκύφου K1914. Επίσης η διαμόρφωση της βάσης του σκύφου **139α-δ**, χωρίς δακτύλιο, είναι γνωστή και από τους σκύφους αυτής της κατηγορίας **86**, **128α-γ**, **129**, **135** και από τους σκύφους με κυκλικά εξάρματα **23**, **24**, **25**, **44**, **73**.

¹ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 94.

² Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 156, σ. 62-63.

³ Heimberg, *Kabirenheiligtum II*, αρ. 922, σ. 111, πίν. 62.

⁴ Heimberg, *Kabirenheiligtum II*, σ. 99-101

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 121, σ. 58, πίν. 22, 76.

⁶ Buzek, *Kyme I*, σ. 44, 70, αρ. 105-107, εικ. 5, πίν. 13.

Τα μικρά φύλλα φτέρης, σε διάφορες παραλλαγές, είναι πολύ δημοφιλές κόσμημα στους σκύφους των αττικών εργαστηρίων¹, χωρίς όμως να απουσιάζουν και από το θεματολόγιο των εργαστηρίων άλλων περιοχών². Για τα φύλλα φτέρης του σκύφου 139α-δ τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν τα φύλλα του σκύφου αρ. 33 και της μήτρας αρ. 43 από την Αγορά των Αθηνών³. Η μήτρα αποδίδεται από την S. Rotroff στην παραγωγή του εργαστηρίου του Βίωνος, που τοποθετείται χρονικά στα 225-175 π.Χ.⁴. Ο σκύφος χρονολογείται από την ίδια στα 200-150 π.Χ.⁵.

Ένα καλό παράδειγμα για την εξέλιξη αυτού του διακοσμητικού στοιχείου στην ύστερη ελληνιστική περίοδο προσφέρουν τα φύλλα που απαντούν σε σκύφους του εργαστηρίου του Κλεαγόρα από το Άργος⁶, καθώς και σε σκύφους «ιωνικών» εργαστηρίων από τη Δήλο⁷. Στην πλειονότητα των παραπάνω σκύφων το κόσμημα αποδίδεται γραμμικά, σχεδόν επίπεδα· στα «ιωνικά» εργαστήρια μάλιστα περιγράφεται.

Από τα εργαστήρια της Ανατολικής Ιωνίας προέρχεται και ένα παράδειγμα σκύφου με την ίδια σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων στα όρια του μεταλλίου όπως αυτή του σκύφου 139α-δ⁸. Αντίστοιχη διακόσμηση γύρω από το μέταλλο απαντά συχνά στους σκύφους των Γετών που βρέθηκαν στη Ρουμανία⁹.

¹ Βλ. Edwards, *Pnyx*, πίν. 39, 41, 47, Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 94. Επίσης βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, πίν. 17, αρ. 11, σ. 30, Margreiter, *Alt-Ägina II, 3*, πίν. 30, αρ. 329-342.

² Conze *AvPI, 2*, Beiblatt 43, αρ. 22, Bouzek, *Kyme I*, πίν. 14, αρ. 110, σ. 44, 70, Heimberg, *Kabirenheiligtum bei Theben II*, πίν. 56, αρ. 808b, σ. 102, πίν. 59, αρ. 854, σ. 106, πίν. 62, αρ. 905, σ. 110, Edwards, *Reservoir*, πίν. 85, αρ. 5, σ. 411.

³ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 6-7.

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 26-27, 49.

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, 648.

⁶ Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 32, αρ. 15, σ. 342. Για τη χρονολόγηση των εργαστηρίων του Άργους βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 172.

⁷ Laumonier, *Délos XXXI*, πίν. 41, αρ. 189, 244-245 κ.ά., πίν. 42, αρ. 4, 13 κ.ά., πίν. 109, αρ. 6174, πίν. 110, αρ. 82 κ.ά.

⁸ Margreiter, *Alt-Ägina II, 3*, πίν. 32, αρ. 347, σ. 78, 42.

⁹ Vulpe - Gheorghita, *Popesti*, πίν. 3, αρ. 9 (150), πίν. 5, αρ. 2 (31).

Φύλλα κισσού (140-142)

Οι σκύφοι 140-142 που κοσμούνται με επάλληλα φύλλα κισσού T1 πιθανότατα προέρχονται από την ίδια μήτρα. Τα κισσόφυλλα εκτείνονται σε πέντε σειρές στην κύρια διακοσμητική ζώνη του αγγείου. Το κόσμημα αυτό είναι γνωστό μόνο από δευτερεύουσες ζώνες (19, K881, K1338). Η παραπάνω σύνθεση ορίζεται από σειρά φύλλων αμπέλου, που στο κάτω μέρος αποτελούν ξεχωριστή διακοσμητική ζώνη, γύρω από το μετάλλιο της βάσης. Τα φύλλα της αμπέλου είναι τυπωμένα στη μήτρα με αντίθετη φορά από τα κισσόφυλλα και είναι γνωστά μόνο από την επόμενη ομάδα σκύφων (143-145). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, σε όσα παραδείγματα σώζεται, φέρει ανθισμένη βλαστόσπειρα

Σκύφοι με παρόμοια, όχι όμως με την ίδια διακόσμηση, είναι γνωστοί από μεμονωμένα παραδείγματα που απαντούν μεταξύ των σκύφων των τοπικών εργαστηρίων της ύστερης ελληνιστικής περιόδου. Συγκεκριμένα στο Δημοτικό Μουσείο του Βουκουρεστίου, εκτίθεται ένας σκύφος που φέρει κάλυκα από σχηματοποιημένα φύλλα κισσού και προέρχεται από το *Popesti* της Ρουμανίας¹. Είναι πιθανότατα εισηγμένος και χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.². Ένα άλλο παράδειγμα είναι γνωστό από τους Στόβους της Γιουγκοσλαβίας³. Μαζί με άλλα τρία θραύσματα αποτελεί μια μικρή ενότητα μεταξύ των σκύφων της τοπικής παραγωγής που ονομάζεται από τη V.R. Anderson ως ομάδα των «*Ivy-Leaf Bowls*». Στους σκύφους αυτούς, χαρακτηριστικές είναι μερικές σειρές φύλλων που είναι τυπωμένες με διαφορετική φορά από τις άλλες, δηλαδή προς τα κάτω, όπως ακριβώς τα φύλλα της αμπέλου στους σκύφους από την Κασσώπη. Η ομάδα αυτή χρονολογείται από την Anderson στα 100-50 π.Χ.⁴.

Φύλλα κισσού απαντούν και στους σκύφους ESA από την Επιφάνεια της Συρίας, που χρονολογούνται μετά το 150 π.Χ.⁵. Εδώ τα κοσμήματα είναι

¹ *Turcu, Bucarest*, πίν. 1.1, σ. 260.

² Για τον ίδιο σκύφο βλ. *J. Glodariu*, «*Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*», *BAR Suppl.* 8 (1976), πίν. 51, αρ. 1C6/79. Για τη χρονολόγηση των ανασκαφών στο *Popesti*, βλ. *Vulpe - Gheorghita, Popesti*, σ. 169.

³ *Anderson, Stobi*, σ. 408, πίν. 95, αρ. 371, *Bitrakova-Grozdanova, Macédecine*, πίν. XII, αρ. 8, σ. 54.

⁴ *Anderson, Stobi*, σ. 177, 188-189.

⁵ *Christensen-Johansen, Hama III, II*, πίν. 54, αρ. 73a, 73c, σ. 141.

τυπωμένα αραιά και ελεύθερα στο σώμα του αγγείου και η αίσθηση του φυτικού κάλυκα έχει χαθεί.

Φύλλα και καρποί αμπέλου (143-145)

Τα μεγάλα φύλλα και οι καρποί αμπέλου που κοσμούν τους σκύφους 143-145 είναι γνωστά από τους σκύφους της προηγούμενης ομάδας (140-142). Ο βότρυς απαντά σε δευτερεύουσες διακοσμητικές ζώνες (K470, K739). Το σταυροειδές κόσμημα ανάμεσα στους βότρεις δεν είναι γνωστό από άλλους σκύφους· το ίδιο και το κισσόφυλλο της βλαστόσπειρας στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

Η βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς (κληματίδα) είναι πολύ δημοφιλές κόσμημα μεταξύ των σκύφων των αττικών εργαστηρίων (225-175 π.Χ.), όπου αποτελεί συχνά τόσο την κύρια, όσο και τη δευτερεύουσα διακόσμηση¹. Η κληματίδα απαντά επίσης αρκετά συχνά και στους σκύφους των εργαστηρίων του Άργους². Από αυτά το εργαστήριο του Κλεαγόρα, που χρονολογείται από τον G. Siebert στην ύστερη ελληνιστική περίοδο³, χρησιμοποιεί συχνά στους σκύφους με μορφές έναν κοντό κάλυκα με φύλλα και καρπούς αμπέλου γύρω από το μέταλλιο της βάσης⁴.

Μεμονωμένα μεγάλα φύλλα και καρποί αμπέλου σε σειρές είναι γνωστά, προς το παρόν, μόνο από ένα σκύφο που προέρχεται από το Αγγελόκαστρο της γειτονικής Αιτωλοακαρνανίας. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 157 του Μουσείου του Αγρινίου, που επίσης φέρει στο σώμα δυο σειρές με κληματόφυλλα και βότρεις, τα οποία όμως στην κατώτερη από αυτές εναλλάσσονται⁵.

Μεγάλου μεγέθους καρποί αμπέλου περιτρέχουν το σώμα σκύφου με κόκκινο γάνωμα που προέρχεται από τοπικό εργαστήριο της Συρίας⁶. Ο

¹ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 61, πίν. 10, αρ. 63, πίν. 11, αρ. 68, πίν. 12, αρ. 70, πίν. 13, αρ. 83, πίν. 14, αρ. 96, πίν. 16, αρ. 176, πίν. 32, αρ. 189, πίν. 35, αρ. 253, πίν. 51.

² Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, Αη. 8-9, πίν. 40, σ. 364, (Πρβ. το σκύφο CVA Danemark 4, Copenhagen 4, πίν. 180, αρ. 6).

³ Για τη χρονολόγηση των εργαστηρίων του Άργους βλ. *Siebert, Péloponnèse*, σ. 172.

⁴ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, αρ. K135, πίν. 38, σ. 467.

⁵ Βλ. *Φ. Πέτσας, ΑΔ 26(1971)*, Χρονικά, σ. 321-322, πίν. 295 κάτω αριστερά. Εκτίθεται στο Μουσείο Αγρινίου, στη βιτρίνα 2.

⁶ *Baur, Yale*, αρ. 1930.255, πίν. 13, σ. 243.

σκύφος χρονολογείται από την P.V.C. Baur στο 3ο αι. π.Χ. Πιθανότατα όμως πρέπει να χρονολογηθεί αργότερα. Αυτό υποδεικνύει η ένταξη παρόμοιων παραδειγμάτων που βρέθηκαν στην Επιφάνεια της Συρίας από τους Christensen - Johansen στην κατηγορία της κεραμικής ESA¹. Ξεχωριστή κατάταξη είχε γίνει για τους σκύφους της ίδιας κατηγορίας που βρέθηκαν στην Αντιόχεια και από τον F. Waagé². Οι σκύφοι αυτοί συχνά κοσμούνται με μεγάλα φύλλα, τα οποία απλώς γεμίζουν το χώρο και δίνουν μάλλον την εντύπωση ότι αιωρούνται, παρά ότι αποτελούν στοιχεία του φυτικού κάλυκα. Σκύφοι με διακόσμηση μεγάλων τσαμπιών είναι γνωστοί και από την παραγωγή των τοπικών εργαστηρίων της Μιλήτου, όπου η επίδραση των συριακών εργαστηρίων είναι έντονη³.

Μεγάλα φύλλα βελανιδιάς (146α-β-147)

Με μεγάλα φύλλα βελανιδιάς των σκύφων 146α-β-147 δεν είναι γνωστά από άλλους σκύφους της τοπικής παραγωγής. Οι ρόδακες όμως που τα επιστέφουν απαντούν στους σκύφους 17, 18, 136, 385, 537. Η ζώνη κάτω από το χείλος κοσμεύεται με βλαστόσπειρα, η οποία είναι από τις πιο συνηθισμένες διακοσμήσεις της τοπικής παραγωγής (443-474 κ.ά.). Γενικά η διακόσμηση των σκύφων 146α-β-147 είναι τυπολογικά συγγενής με των σκύφων της προηγούμενης ομάδας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μεγάλα φύλλα κοσμούν συχνά τους σκύφους συριακής προέλευσης, ιδιαίτερα αυτούς της ύστερης ελληνιστικής περιόδου⁴. Όμως είναι προφανές ότι το διακοσμητικό πνεύμα, που απηχούν οι συριακοί σκύφοι, απέχει πολύ από αυτό των σκύφων 143-147. Ενώ εκεί τα μεγάλα φύλλα συνδέονται τόσο χαλαρά μεταξύ τους στους σκύφους της Κασσώπης τα αντίστοιχα κοσμήματα είναι ενταγμένα σε ένα καλά οργανωμένο διακοσμητικό σύστημα, όπως φανερώνουν οι επάλληλες σειρές των επιμέρους διακοσμητικών στοιχείων, καθώς και τα ενδιάμεσα παραπληρωματικά κοσμήματα.

¹ Πρβ. Christensen - Johansen, *Hama, III, II*, εικ. 53-54, σ. 140-141.

² Waagé, *Antioch IV, I*, εικ. 16, εικ. 22, σ. 30, 32 κεξ.

³ Kossatz, *Milet*, εικ. 7, αρ. 160, σ. 249, ομάδα 10.

⁴ Βλ. παραπάνω, σημ. 1-2.

Φτερά (148α-β-149)

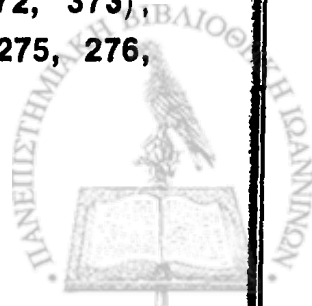
Επάλληλα φτερά παγωνιού (T1) απαντούν σε τρεις σκύφους, εκ των οποίων οι δυο περιλαμβάνονται στον κατάλογο. Και οι τρεις προέρχονται πιθανότατα από την ίδια μήτρα. Η αναζήτηση τυπολογικών παραλλήλων για τους σκύφους με φτερά απέβη άκαρπη. Το κόσμημα δεν απαντά στους σκύφους της Κασσώπης ούτε ως δευτερεύον ούτε ως παραπληρωματικό. Μόνο το περιστέρι της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος είναι γνωστό από μια αντίστοιχη διακοσμητική ζώνη στους σκύφους 539-540.

γ. Σκύφοι με κάλυκα φύλλων (150α-β-385)

Οι σκύφοι που εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία είναι οι πολυπληθέστεροι. Κοσμούνται με φύλλα, βλαστούς ή ανθέμια, τα οποία εκτείνονται σε όλο το ύψος της κυρίως διακοσμητικής ζώνης και περιβάλλουν το σώμα του αγγείου. Διακρίνονται έξι ομάδες σκύφων, ανάλογα με το είδος της κύριας διακόσμησης: Σκύφοι με κάλυκα φύλλων λωτού (150α-β-188), φύλλων φτέρης (189α-β-229) ανθεμίων (230-231), φύλλων άκανθας (232-235), σκύφοι με κάλυκα από βλαστούς (346α-β - 349) και σκύφοι με ποικίλο φυτικό κάλυκα (350-385).

Σχεδόν στους μισούς από τους σκύφους τα φύλλα των διαφόρων φυτών εναλλάσσονται με βλαστούς που παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία: Απαντούν σπειροειδείς βλαστοί ή βλαστόσπειρες (150α-β, 151α-β, 152, 153, 154, 165, 166, 189α-β, 190, 191, 193, 194, 195, 222, 383, 258), ελικοειδείς βλαστοί που απολήγουν σε καρπούς και άνθη (198α, 368, 369, 377α-β, 378α-β, 256), συστάδες ελικοειδών βλαστών (229, 259, 260, 376α-β), ίσοι βλαστοί που απολήγουν σε έλυτρα, συχνά κοσμημένα με καρπούς, άνθη ή φύλλα (174, 175, 176, 177, 183β, 255, 286α-γ, 287α-β, 288α-β, 296, 314α-β, 316, 365, 379, 380, 381, 382) και κυματοειδείς βλαστοί που συνήθως απολήγουν σε καρπούς, άνθη ή πουλιά (158α-β, 187, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 223α-β, 224α-β, 225α-β, 226, 227, 228, 254α-β, 282, 370, 371).

Συχνά ανάμεσα στις φυτικές διακοσμήσεις απαντούν παραπληρωματικά κοσμήματα: δελφίνια (155, 185, 189α, 190, 217, 232, 233, 254, 268, 318, 319, 320, 350, 355, 362, 372, 373), πουλιά (189α, 192, 217, 232, 246, 257α-β, 273, 274, 275, 276,

280α, 281, 293, 295, 392, 323), κυκλικά εξάρματα (195, 196, 197α-γ, 230, 232, 233, 361), καρποί, (153, 154, 185, 246, 269, 315, 321β), ρόδακες (282), φύλλα (185, 302α-β, 356, 357, 358, 359, 361), γυναικείες μορφές (280β, 281), ερωτιδείς (347α) ή και συνδυασμός των παραπάνω (189α, 190, 232, 233, 361).

Οι περισσότερες διακοσμήσεις που απαντούν στις ζώνες κάτω από το χείλος είναι γνωστές και από τους σκύφους των άλλων κατηγοριών: βλαστόσπειρες κισσού (150α, 151β, 152, 185, 189α-β, 190, 216, 255, 280α-β, 281, 292α-β, 293, 295, 243α-γ, 380, 381, 391β), βλαστόσπειρες αμπέλου (197β, 241), στεφάνι βελανιδιάς (158α-β, 213, 308), στεφάνι κισσού (321β), στεφάνι μυρτιάς (214, 245, 349), στεφάνι με άνθη και καρπούς (378α-β), στεφάνι από επάλληλα φύλλα ή πέταλα (198α-β, 209, 217, 243, 244, 256, 257α-β, 258, 259, 261, 262, 266, 271, 273, 274, 275, 276, 286α-β, 287α-β, 305, 306, 307, 322, 323, 340, 368), συνεχόμενες σπείρες (174, 175, 318), σειρές φύλλων (218, 219, 365), φύλλα ή ανθέμια, που εναλλάσσονται με δελφίνια ή πουλιά και συνδυάζονται συχνά με διπλές σπείρες (264, 358, 359, 360, 362, 364), σειρές από κουκκίδες (177, 221α-β, 268, 301, 310), ρόδακες (156, 178, 179), τετράγωνα (178-179), ημικύκλια (159), γυναικείες μορφές (188), και κυμάτια.

Κάτω από το χείλος, στη μεγάλη πλειονότητα των σκύφων, απαντούν μονές διακοσμητικές ζώνες. Υπάρχουν όμως και σκύφοι που δε φέρουν καμιά διακόσμηση κάτω από το χείλος (224α-β, 225α-β, 226, 227, 228, 345).

Οι βάσεις δεν έχουν υποστηρίγματα. Κοσμούνται με μέταλλα, τα περισσότερα από τα οποία είναι γνωστά από τις άλλες κατηγορίες σκύφων. Η μεγάλη πλειονότητα των σκύφων φέρει φυτικούς ρόδακες. Αρκετοί σκύφοι κοσμούνται επίσης με φυτικά κοσμήματα σε σταυροειδή διάταξη (160, 161, 162, 172, 199, 290, 291, 297, 313, 335, 336, 337, 361, 362, 367), ενώ ο σκύφος 205 φέρει ως έμβλημα κεφαλή μέδουσας.

Στις ανασκαφές βρέθηκε μόνο ένα θραύσμα μήτρας για την κατασκευή σκύφων με φυτικό κάλυκα. Πρόκειται για τη μήτρα 656, που κοσμείται με φύλλα λωτού και φέρει μέταλλο από φύλλα σε σταυροειδή διάταξη.

Με εξαίρεση τρεις σκύφους (344, 384α-β, 385) σε όλους τους σκύφους που κοσμούνται με φυτικό κάλυκα ακολουθείται η ίδια διακοσμητική αρχή: Τα φυτικά κοσμήματα εκφύονται από τη βάση του σκύφου, γύρω από το μετάλλιο, και καταλαμβάνουν όλο το ύψος της κύριας διακόσμησης, ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

Στο σκύφο 384α-β τα φυτικά κοσμήματα εκφύονται μετά από μια ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη που περιβάλλει το μετάλλιο της βάσης. Μια ξεχωριστή διακοσμητική ζώνη γύρω από τη βάση απαντά και στο σκύφο 385. Στο σκύφο 344 ο φυτικός κάλυκας αποτελείται από δύο σειρές κοσμημάτων.

Ο φυτικός κάλυκας πότε είναι αραιός και πότε πυκνός, ανάλογα με τις διαστάσεις των κοσμημάτων και το πυκνό ή αραιό τύπωμα ή τη χάραξη τους στη μήτρα. Συχνά στο ύψος της κορυφής των κοσμημάτων, όταν υπάρχει χώρος απαντούν και παραπληρωματικά κοσμήματα.

Ο φυτικός κάλυκας των περισσότερων σκύφων της Κασσώπης αποτελείται από φύλλα άκανθας. Πολυπληθείς είναι και οι σκύφοι που κοσμούνται με ποικίλο φυτικό κάλυκα, στους περισσότερους από τους οποίους απαντούν επίσης άκανθες.

Οι σκύφοι με φυτικό κάλυκα από την Κασσώπη εντάσσονται στην κατηγορία του F. Courby «bols à décor vegetal et floral»¹, ονομασία την οποία ο H. Thompson αποδίδει στα αγγλικά ως "Bowls with purely floral and vegetal Decoration"². Η S. Rotroff, λαμβάνοντας τον όρο "Flora" με την ευρεία έννοια, ονομάζει τους σκύφους με αυτή τη διακόσμηση ως «floral Bowls» και συμπεριλαμβάνει σ' αυτούς και όσους φέρουν ως παραπληρωματικά κοσμήματα έμβια όντα³.

Σκύφοι με φυτικό κάλυκα κατασκευάστηκαν σε όλα τα γνωστά εργαστήρια του ελληνιστικού κόσμου.

Στην Αθήνα, όπου κατασκευάστηκαν για πρώτη φορά ανάγλυφοι σκύφοι, οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας παράγονται συνεχώς από το τελευταίο τέταρτο του 3ου ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ., ενώ η παραγωγή τους γνωρίζει μεγάλη ακμή στα 225-175 π.Χ.⁴.

¹ Courby, σ. 334-337.

² Thompson, σ. 455. Ο G.R. Edwards τους ονομάζει «leaf and tendril bowls» Edwards, *Pnyx*, σ. 85, Edwards, *Corinth VII*, σ. 156-157.

³ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 17-18, σημ. 16. Μια μικρή ομάδα σκύφων, στην οποία οι μορφές έχουν μια πιο έντονη παρουσία, ονομάζεται από την ίδια, ως "floral Bowls with Figures" (σ. 17, αρ. 87-92).

⁴ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 17-18.

Κάλυκας φύλλων λωτού (150-188)

Στους περισσότερους σκύφους αυτής της ομάδας, τα φύλλα λωτού εναλλάσσονται με βλαστούς.

Τα φύλλα λωτού που απαντούν εδώ, αντιπροσωπεύουν και τα τρία είδη φύλλων του γένους νυμφαία, που είναι γνωστά στη διεθνή βιβλιογραφία: *nymphaea lotus*: επιμήκη, λεπτά φύλλα με ωοειδές άκρο, *nymphaea caerulea*: επιμήκη, λεπτά φύλλα με αιχμηρό άκρο και *nymphaea peltumbo*: φαρδιά φύλλα με διπλωμένη κορυφή και στρογγυλεμένο άκρο¹.

Τα φύλλα νυμφαίας *lotus* και *peltumbo*, που διακοσμούν τους σκύφους της Κασσώπης, προήλθαν από σφραγίδες. Τα φύλλα νυμφαίας *caerulea* είναι χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι.

Τα παραπάνω είδη φύλλων απαντούν σε οκτώ παραλλαγές². Δύο από αυτές απαντούν στον ίδιο σκύφο με αποτέλεσμα να διακρίνονται επτά ομάδες σκύφων: **150α-β-171**: σκύφοι με *nymphaea lotus* μέτρια, ύψους 0,048-0,05 και πλάτους 0,014-0,016μ (T1), **172-180**: σκύφοι με *nymphaea caerulea* ίσων περίπου διαστάσεων με τα παραπάνω (T2), **181-182**: σκύφοι με *nymphaea lotus* μεγάλα (T3), **183α-β-184**: σκύφοι με *nymphaea caerulea* με ρομβοειδές περίγραμμα μεγάλα (T4) και μικρά (T5) αντίστοιχα, **185-186**: σκύφοι με *nymphaea caerulea* με διπλό περίγραμμα, στενά και μικρά, ύψους 0,025 και πλάτους 0,009 μ., (T6), **187-188**: σκύφοι με *lotus peltumbo*, διακοσμημένα στο εσωτερικό, ύψους 0,04, πλάτους 0,022μ. (T7 και T8).

Τα φύλλα T1-T6 έχουν κεντρικό νεύρο αλλά διαφέρουν ως προς το ανάγλυφο. Τα T1 και T3 είναι κυρτά ενώ τα T1, T4 και T5 είναι πιο επίπεδα. Τα T6 είναι εντελώς γραμμικά· έχουν κοίλα ημιχώρια και τονισμένο με σειρά κόκκων το κεντρικό νεύρο. Τα φύλλα T7 φέρουν στο εσωτερικό ένα λογχόσχημο φυλλάριο, από το οποίο εκφύονται έλυτρα, ενώ τα T8 φέρουν κάθετες διαγραμμίσεις και φύλλο μικρής άκανθας στη βάση.

Σε τρεις σειρές σκύφων τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται με τρυφερούς βλαστούς, χαραγμένους στη μήτρα με το χέρι, οι οποίοι παρουσιάζουν σχετική ποικιλία. Απαντούν βλαστόσπειρες **150α-β-154**,

¹ Για την ονομασία των φύλλων του λωτού βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 7.

² Άλλες παραλλαγές των φύλλων T1 και T3 βλ. παρακάτω, σ.

165-166, κυματιστοί βλαστοί, που απολήγουν σε καρπούς και άνθη 158α-β, 187, και ίσιοι βλαστοί, που απολήγουν σε διπλά έλυτρα και κοσμούνται επίσης με καρπούς και άνθη 174-177, 183β. Τέλος, στο σκύφο 185, ανάμεσα στα φύλλα του λωτού παρεμβάλλονται δελφίνια και καρποί.

Ανάγλυφοι σκύφοι με φύλλα νυμφαίας *lotus* ή *caerulea*, που εναλλάσσονται με βλαστούς, κατασκευάστηκαν στα αττικά εργαστήρια ήδη από την αρχή της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων¹. Όπως προκύπτει από τη δημοσίευση των σκύφων της Αγοράς των Αθηνών, η διακόσμηση αυτή είναι πολύ δημοφιλής κατά την πεντηκονταετία 225-175 π.Χ., ενώ εξακολουθεί να απαντά σε σκύφους ως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ.². Στους αττικούς σκύφους εμφανίζονται και άλλες παραλλαγές των φύλλων αυτού του είδους. Το ίδιο συμβαίνει και με τους βλαστούς, οι περισσότεροι από τους οποίους είναι πιο πλούσιοι και πιο ευλύγιστοι από αυτούς των σκύφων της Κασσώπης. Επιπλέον, στους μισούς σχεδόν σκύφους από την Αγορά, τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται με βλαστόσπειρες αμπέλου (κληματίδες)³, οι οποίες στους σκύφους της Κασσώπης απαντούν μόνο στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

Αττικοί σκύφοι της παραπάνω τεχνοτροπίας βρέθηκαν και εκτός Αττικής⁴. Την ίδια περίοδο, σκύφοι με αντίστοιχη διακόσμηση κατασκευάστηκαν στα εργαστήρια των γνωστότερων ελληνιστικών κέντρων όπως στην Κόρινθο⁵,

¹ Βλ. *Thompson*, A74, σ. 328-329, εικ. 11a-b, C17, σ. 351, εικ. 35, *Schwabacher*, *Kerameikos*, πίν. VIII B. 1-18, σ. 221-222, *Edwards*, *Pnyx*, αρ. 68-69, 71-74, πίν. 45, σ. 101, *Braun*, *Dipylon-Brunnen*, αρ. 175-176, πίν. 69. 1-2, σ. 154-155, αρ. 186, πίν. 72. 3, σ. 157, αρ. 211, πίν. 76. 3, σ. 162. Σ.Ι. Χαριτωνίδης, «Ανασκαφή παρά τον Αγ. Δημήτριον τον Λουμπαρδιάρην», ΑΕ 1979, Α243, Α246, Α247, σ. 184, πίν. 52 α-γ, *Metzger*, *Piraeus-Zisterne*, αρ. 96-99, πίν. 12-13, σ. 62-63, *Rotroff*, *Agora XXII*, αρ. 55-56, πίν. 9, σ. 50-51, αρ. 57-58, 61, πίν. 10, σ. 51, αρ. 63-66, πίν. 11, σ. 51-52.

² *Rotroff*, *Agora XXII*, σ. 17-18.

³ Βλ. *Rotroff*, *Agora XXII*, πίν. 10-13.

⁴ Βλ. *Heimberg*, *Kabirenheiligtum, II*, αρ. 935-937, πίν. 63-64, σ. 112, *Smetana - Sherrer*, *Alt Agina II, 1*, αρ. 588, σ. 79, πίν. 45, *R. Etienne*, «La céramique», *Ténos I*, Paris 1986, Cb 1, πίν. 97, σ. 216. *R. Zahn*, «Hellenistische Reliefgefäße aus Südrussland», *Idl* 23(1908), σ. 49, αρ. 3. Πιθανότατα αττικός είναι και ο σκύφος: *L. Ghali - Kahil*, *Et. Thasiennes VII*, Paris 1960, αρ. 10, πίν. LIX, σ. 132-133.

⁵ *Edwards*, *Corinth VII, 3*, αρ. 780-782, σ. 156-157, πίν. 65.

στο Άργος¹, στην Αντιόχεια², στο Πέργαμο³, στη Μίλητο⁴, στην Κύμη της Μ.Ασίας⁵.

Τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους της Κασσώπης που κοσμούνται με ωσειδή φύλλα T1 (*nymphaea lotus*) και βλαστόσπειρες αποτελούν δυο σκύφοι που βρέθηκαν στην Αττική. Ο ένας από αυτούς είναι ο εισηγμένος, από άγνωστη περιοχή, στην Αγορά των Αθηνών σκύφος αρ. 371, που προέρχεται από αποθέτη των μέσων του 3ου ως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.⁶ Ο άλλος είναι ο αττικός σκύφος αρ. 99 από τη δεξαμενή του Πειραιά, που χρονολογείται επίσης στο ίδιο χρονικό διάστημα⁷.

Οι σπειροειδείς βλαστοί των σκύφων 150α-β-152 απαντούν και στο σκύφο αρ. 200 από το Πέργαμο⁸. Ο σκύφος κοσμείται με αιχμηρά φύλλα *lotus caerulea* και προέρχεται από την 9η οικοδομική φάση του ναού του Ασκληπιού, που χρονολογείται στα 200-191 π.Χ. Ο συσχετισμός των ευρημάτων της φάσης αυτής με αυτά της ομάδας C του H. Thompson μας δίνει για τον παραπάνω σκύφο ως *terminus ante quem* τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.⁹.

Σε περγαμινό εργαστήριο αποδίδεται από το G. Siebert και ένας σκύφος με φύλλα λωτού και τρυφερούς βλαστούς από την Αίγινα¹⁰, ο οποίος επιπλέον φέρει και βλαστόσπειρα κισσού στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, όπως οι σκύφοι 150α-β-152. Ο σκύφος χρονολογήθηκε τελευταία από τη R. Smetana - Sherrer από τα τέλη του 3ου ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.¹¹. Είναι ενδιαφέρον ότι ο σκύφος της Αίγινας έχει το ίδιο

¹ Siebert, *Péloponnèse*, DI 29, πίν. 14, σ. 35, 170, 172, 306, An. 10, πίν. 40, σ. 63, 364.

² Waagé, *Antioch*, IV, 1, πίν. 11, αρ. 26, σ. 30.

³ De Luca, *AvP XI*, 1, αρ. 200, πίν. 45, σ. 131 (πιθανότατα πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. χρονολογούνται και τα: *Conze*, *AvP I*, 2, πίν. 43, αρ. 10 και *Pinkwart - Stammnitz*, *AvP XIV*, πίν. 26, K54, σ. 127.

⁴ Kossatz, *Milet*, M739, σχέδ. 45, πίν. 7, σ. 88, 96-97, 128. Για τη χρονολόγηση των τοπικών εργαστηρίων κατασκευής ανάγλυφων σκύφων από τις περιοχές της Μ. Ασίας και της Εγγύς Ανατολής βλ. επίσης *Kossatz, Milet*, σ. 115-137

⁵ Bouzek, *Kyme I*, MB 10, πίν. 2, σ. 52, MB 85-87, πίν. 11, εικ. 4, σ. 30, 36-38, 65.

⁶ Rotroff, *Agora*, XXII, σ. 42, 88, 98 (αποθέτης E5: 2), πίν. 65.

⁷ Βλ. Metzger, *Piräus-Zisterne*, σ. 63, 84, πίν. 12.

⁸ Βλ. De Luca, *AvPXI*, 1, πίν. 45, σ. 131.

⁹ Σχετικά βλ. P.J. Callaghan, «On the Date of the Great Altar of Zeus at Pergamon», *BICS* 28 (1981), σ. 115-121.

¹⁰ Siebert, *Péloponnèse*, Eg. 5, πίν. 61, σ. 131, 401.

¹¹ Smetana-Sherrer, *Alt - Agina II*, 1, ό.π., αρ. 602, σ. 79, πίν. 46.

χείλος με το σκύφο 539. Το ίδιο χείλος έχει και ο σκύφος αρ. 36 από τους Δελφούς, που αποδίδεται από το G. Siebert σε τοπικά εργαστήρια, τα οποία χρονολογούνται από τον ίδιο από τα τέλη του 3ου ως τα μέσα του 2ου π.Χ. αι.¹. Ο σκύφος αυτός κοσμεύεται στο σώμα με φύλλα λωτού, που εναλλάσσονται με βλαστούς, εμπνευσμένους από τα αττικά πρότυπα. Κατά το G. Siebert, τα στοιχεία του φυτικού κάλυκα είναι τυπωμένα στη μήτρα, με μια αυστηρή συμμετρία², παρατήρηση που δείχνει και το βαθμό της διαφοράς του από τους αντίστοιχους αττικούς σκύφους, όπου η διακόσμηση είναι πιο ελεύθερη.

Τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τους βλαστούς με τα συνεχή³ ή τα διπλά έλυτρα⁴, που απαντούν στους σκύφους 173-177, 183β, προέρχονται από την Αντιόχεια⁵. Στα εργαστήρια της Αντιόχειας δεν είναι άγνωστοι όμως και οι σπειροειδείς βλαστοί των σκύφων 150α-β-155⁶. Ομοιότητα μεταξύ των δυο εργαστηρίων υπάρχει επίσης και ως προς τα ωειδή *nymphaea lotus* των σκύφων 150α-β-171 (T1), τα οποία στην Αντιόχεια, όπως άλλωστε και οι βλαστοί, κοσμούν συνήθως σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα. Ένας από αυτούς παρουσιάζει αξιοπρόσεκτη ομοιότητα με το σκύφο 158α-β, όχι μόνο ως προς τα φύλλα του λωτού, αλλά και ως προς τους στρογγυλούς καρπούς που επιστέφουν τους κυματοειδείς βλαστούς του⁷.

Απλούς κυματιστούς βλαστούς, όπως ο σκύφος 158α-β, φέρει και ο σκύφος αρ. 46 από το Treportί της Αλβανίας, ο οποίος έχει όμως πλουσιότερη διακόσμηση⁸. Ο σκύφος αποδίδεται σε τοπικά εργαστήρια και χρονολογείται μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της παραγωγής τους, από τον 3ο ως τον 1ο αι. π.Χ.

¹ Siebert, *Péloponnèse*, Del. 36, πίν. 59, σ. 126, 359.

² «On le voit sur Del. 36 au calice de lotus et de pompres disposés avec une rigoureuse symétrie»: Siebert, *Péloponnèse*, σ. 126.

³ Βλ. Waagé, *Antioch*, VI, I, πίν. 11, αρ. 16, 18-21, πίν. 12, αρ. 13-14, 23, 26.

⁴ Βλ. Waagé, *Antioch*, VI, I, πίν. 12, αρ. 9.

⁵ Η L. Byvank-Quarles van Ufford, υποστήριξε ότι οι ελικοειδείς βλαστοί είναι πιο δημοφιλείς στην Αντιόχεια απ' ότι στην Αθήνα, όπου επικρατούν οι βλαστόσπειρες αμπέλου (κληματίδες): Byvank, *Bols mégariens*, σ. 8. Οι νεότερες ανασκαφές στην Αγορά όμως απέδειξαν ότι και τα δυο είδη βλαστών είναι εξίσου δημοφιλή στην Αττική: Rotroff, *Agora XXII*, σ. 18.

⁶ Βλ. Waagé, *Antioch*, IV, I, πίν. 12, αρ. 12.

⁷ Βλ. Waagé, *Antioch*, IV, I, πίν. 12, αρ. 16.

⁸ Bereti, *Triport*, πίν. IV, σ. 113, 119.

Από την άλλη πλευρά της λεκάνης της Αδριατικής, φύλλα λωτού που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς είναι γνωστά από τους σκύφους της Κεντρικής Ιταλίας. Συγκεκριμένα, η διακόσμηση αυτή απαντά στο σκύφο αρ. 5591 του Μουσείου της Tarquinia¹ και στο σκύφο 402/963 του Μουσείου του Viterbo². Και οι δυο προέρχονται από το εργαστήριο του Porilius, που χρονολογήθηκε πρόσφατα πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.³. Το ίδιο κόσμημα απαντά και ως κοντός κάλυκας (corolla) στο σκύφο αρ. 57.1 του Μουσείου του Princeton του ίδιου εργαστηρίου⁴. Και στα τρία παραδείγματα χαρακτηριστική είναι η αυστηρή συμμετρία με την οποία είναι οργανωμένη η διακόσμηση στο σώμα του αγγείου, που κατά τον Th. Kraus είναι και ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των σκύφων της Κεντρικής Ιταλίας⁵.

Τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους 172-180 που κοσμούνται με φύλλα *nymphaea caerulea* (T2), και ειδικότερα για τους σκύφους 174-175, αποτελούν οι αττικοί σκύφοι C17⁶ και αρ. 55-56⁷ από την Αγορά των Αθηνών και ο σκύφος αρ. 186 από το Δίπυλο του Κεραμεικού⁸. Είναι αξιοσημείωτο ότι στους σκύφους C17 και αρ. 55 από την Αγορά, η ανώτερη από τις δυο διακοσμητικές ζώνες κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες, ακριβώς όπως στους σκύφους 174-175, ενώ ο σκύφος αρ. 186 από το Δίπυλο φέρει στο ίδιο σημείο στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, που είναι συνηθισμένη διακόσμηση στους σκύφους της Κασσώπης. Σημειώνεται επίσης ότι, τόσο στα παραδείγματα από την Αττική, όσο και στους σκύφους από την Κασσώπη, εκτός από τους βλαστούς, είναι χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι και τα φύλλα του λωτού. Με εξαίρεση το σκύφο C17, οι υπόλοιποι από τους παραπάνω σκύφους χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ. Ένα όριο *ante quem* για τη διακόσμηση αυτού του είδους στην Αττική προσφέρει η ανεύρεση του σκύφου C17

¹ *Marabini - Moevs, Cosa*, πίν. 17, αρ. 10.

² *A. Emiliozzi, La Collezione Rossi Danielli nel Museo Civico di Viterbo*, Roma 1974, πίν. XXXI, 9, σ. 51.

³ Για τα εργαστήρια της Κεντρικής Ιταλίας βλ. *Jones, Bowls*, σ. 21-40, *Hausmann, Bemerkungen*, σ. 309-311, *Hausmann, Phasen*, σ. 275-281.

⁴ *Jones, Bowls*, σ. 27, εικ. 4.

⁵ Σχετικά βλ. *J.P. Morel, «Céramique d'Italie et céramiques hellénistiques (150-30 ar.J.C)»*, *Hellenismus in Mittelitalien, Kolloquium in Göttingen 1974, Abh. AK. Wiss.* 97(1976), σ. 499.

⁶ Βλ. *Thompson*, σ. 351, εικ. 35.

⁷ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 50-51, πίν. 9, 54, 74.

⁸ Βλ. *Braun, Dipylon - Brunnen*, σ. 157, πίν. 72. 3.

στον αποθέτη C της Αγοράς των Αθηνών, που αναχρονολογήθηκε από την S. Rotroff στο δεύτερο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.¹.

Εκτός Αττικής, η διακόσμηση αυτή, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι γνωστή από το Πέργαμο². Πιθανότατα στην ίδια πρώιμη περίοδο ανήκουν οι σκύφοι από τις Φερρές Θεσσαλίας³ και από τον Αγ. Αθανάσιο Θεσσαλονίκης⁴. Ο δεύτερος μάλιστα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τους σκύφους της Κασσώπης και ως προς τη διαμόρφωση του χείλους.

Τα περισσότερα παραδείγματα σκύφων με κάλυκα από φύλλα λωτού *caerulea* και βλαστούς που προέρχονται από τη Μακεδονία. Χαρακτηριστικοί είναι οι σκύφοι και τα ανάγλυφα αγγεία από την Εράτυρα⁵ και την Κοζάνη⁶ της δυτικής Μακεδονίας, την Πέλλα⁷ και τη Βεργίνα⁸, την Έδεσσα⁹, την Ηράκλεια¹⁰, τους Στόβους¹¹, το Μοναστήρι¹², καθώς και άλλες περιοχές της αρχαίας Μακεδονίας¹³. Σκύφοι με αντίστοιχα κοσμήματα είναι επίσης γνωστοί από τη Σπάρτη¹⁴, το Άργος¹⁵ και την Αμβρακία¹⁶.

¹ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 109. Rotroff, *Preface*, σ. 6. Υψηλότερες χρονολογήσεις προτείνει ο U. Hausmann, *Hausmann, Olympia*, σ. 105.

² De Luca *ArPXi*, 1, πίν. 11-45.

³ Βλ. Ε. Κακαβογιάννης, «Ομηρικοί σκύφοι Φερρών Θεσσαλίας», *AAA* 8(1980), σ. 282, εικ. 30.

⁴ Βλ. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Αρχαιολογικά 1966-1967», *Μακεδονικά* 9(1969), σ. 167-168, πίν. 71β.

⁵ Βλ. Α. Κεραμόπουλλος, «Ανασκαφαί και Έρευναι εν τη άνω Μακεδονία», *ΑΕ* 1932, αρ. 71, σ. 68, εικ. 31 στη σ. 72.

⁶ Βλ. Φ. Πέτσας, *ΠΑΕ* 1963, σ. 58, πίν. 41β, *ΠΑΕ* 1965, σ. 35, πίν. 41β, 42α-β.

⁷ Βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, αρ. 29-216, πίν. 26-132, σ. 245, 250-253.

⁸ Βλ. Π. Φάκλαρης, «Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα», *ΑΔ* 38 (1983): Μελέτες σ. 221-224, πίν. 86, 88.

⁹ *Ελληνιστική Κεραμική από τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 133.

¹⁰ Βλ. Α. Κεραμόπουλλος, ό.π., αρ. 60, σ. 65, εικ. 20. 2, Ε. Maneva, *Several Kinds of Hellenistic and Roman Ceramics from Heraclea*, *Heraclea Monographiae I*(1979), σ. 33, αρ. 22, πίν. II, 22 και XXIV, 22. Κατά το Γ. Ακαμάτη, τα τελευταία όστρακα προέρχονται πιθανότατα από μήτρες της Πέλλας: Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 541.

¹¹ Βλ. Anderson, *Stobi*, αρ. 348, σ. 182-183, εικ. 95, 99α.

¹² Βλ. D. Vuckovic - Todorovic, «Demir Karija dans l' Antiquité», *Starinar* 12 (1961), σ. 266, αρ. 13-16, εικ. 103-106. Για το σκύφο αρ. 16 βλ. και *Bitrakova - Grozdanova*, *Macedoine*, πίν. XII, αρ. 4.

¹³ Βλ. J. Mikulcic, «Die Geschichte Pelagoniens im Lichte der Bodenfunde», *Beograd* 1966, πίν. XVI, εικ. 24f, σ. 51-53 και 12 κεξ., D. Vuckovic - Todorovic, «La céramique Greque et Hellénistique dans l' Est de la Yougoslavie», *RA* 1973, σ. 50, εικ. 8.

¹⁴ Βλ. Siebert, *Péloronnèse*, Sp. 6, Sp. 21e, πίν. 47, 81, σ. 84-86, 172-173, 375-376.

¹⁵ Βλ. Siebert, *Péloronnèse*, K105, K119, πίν. 33, 79, σ. 44, 172, 327-328.

¹⁶ Βλ. Γραβάνη, *Κεραμική*, σ. 101, 104-105, πίν. 2δ.

Οι παραπάνω σκύφοι προέρχονται από τοπικά εργαστήρια που ακμάζουν στην ύστερη ελληνιστική περίοδο¹. Την ακμή τους επιβεβαίωσε πρόσφατα τόσο ο σκύφος του εργαστηρίου του Αργείου Κλεαγόρα, που βρέθηκε στο ναυάγιο της Santa Sabina της Απουλίας², όσο και οι μήτρες των εργαστηρίων της Πέλλας, από τις οποίες προέρχονται αρκετά από τα αγγεία που βρέθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Μακεδονίας³. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση ενός σκύφου από τους Στόβους⁴, που φέρει το χαρακτηριστικό χείλος των ιωνικών εργαστηρίων, γνωστών και ως "δηλιακών", όπου όμως αυτή η διακόσμηση δεν είναι δημοφιλής⁵. Πιθανόν ο σκύφος να προέρχεται από τα εργαστήρια της Επιδάμνου, στην Αλβανία, όπου πρόσφατα βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες σκύφων που μιμούνται το σχήμα των δηλιακών⁶.

Σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα η απόδοση των φύλλων του λωτού είναι καθαρά γραμμική⁷. Η χάραξη τους πάνω στη νωπή μήτρα με το χέρι διευκολύνεται εξάλλου από την αιχμηρή κορυφή των φύλλων νυμφαίας *caerulea*. Με εξαίρεση τα αγγεία που προέρχονται από τα εργαστήρια της Πέλλας, οι υπόλοιποι σκύφοι φέρουν στο μεγαλύτερο μέρος τους κυματιστούς απλούς βλαστούς, ελαφρά σχηματοποιημένους.

Διαφορετική είναι η εικόνα που παρουσιάζει την ίδια περίοδο η ελληνιστική Ανατολή. Με εξαίρεση το Πέργαμο, όπου εγχάρακτα φύλλα λωτού, με κυματιστούς βλαστούς, απαντούν και στους σκύφους της ύστερης ελληνιστικής περιόδου⁸, στους σκύφους των ιωνικών εργαστηρίων η διακόσμηση αυτή δεν είναι δημοφιλής. Συγκεκριμένα, μεταξύ των «δηλιακών» σκύφων, μόνο δυο διακοσμούνται στο σώμα με επιμήκη φύλλα

¹ Ο U. Hausmann χρονολογεί το σκύφο του Α. Κεραμόπουλλου, (ό.π., εικ. 21, σ.66, από την Ηράκλεια) στον 3ο αι. π.Χ.: Hausmann, *Reliefbecher*, σημ. 48 στη σ. 20.

² Βλ. Siebert, *Santa Sabina*, σ. 134, αρ. 97, εικ. 17, 196.

³ Πρβ. τους σκύφους που αναφέρονται παραπάνω, στις σημ. 45-47, 49, 51-52. Για τη διάδοση των προϊόντων των εργαστηρίων της Πέλλας βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 541-547.

⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 7 στη σ. 137.

⁵ Βλ. Laumonier, *Délos XXXI*.

⁶ Βλ. H. Hidri, *Durrachium*, σ. 75-86.

⁷ Για την απόδοση των φύλλων του λωτού με αυτή την τεχνική βλ. Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 175-176.

⁸ Βλ. De Luca, *AvPXi*, 1, αρ. 350, σ. 153, πίν. 54 (από τη 12η οικοδομική φάση), H. Hepding, «Eine Töpferwerkstatt in Pergamon», *NachrGiessen* 21 (1952), πίν. 3, αρ. 9, V.A. Goronhanovsky, «The Pergamum Pottery Workshop and its Products in the Bosphorus», *Soviet Archaeology* 2 (1983), σ. 119, πίν. 2, αρ. 13.

λωτού *caerulea*¹. Τα φύλλα είναι χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι και οι βλαστοί ανάμεσά τους σχηματοποιημένοι. Οι σκύφοι αποδίδονται από τον A. Laumonier στο εργαστήριο των «Ωραίων Μεδουσών», που θεωρείται από τα πιο πρώιμα². Κατά τον P.J. Callaghan το εργαστήριο αυτό κατασκεύασε σκύφους πριν από το 166 π.Χ.³.

Τα ρομβιόσχημα φύλλα λωτού των σκύφων 183α-β-184 (T4, T5) είναι γνωστά από σκύφους των εργαστηρίων της Μικράς Ασίας, της πρώιμης περιόδου, όπως φανερώνουν παραδείγματα από το Πέργαμο⁴, την Κύμη⁵ και τη Μίλητο⁶.

Φύλλα του ίδιου τύπου εναλλάσσονται με φύλλα άκανθας στους σκύφους 368-369 και με φύλλα φτέρης στους σκύφους 379-381. Για τους σκύφους 368-369 το καλύτερο τυπολογικά παράλληλο αποτελεί ένας σκύφος από τη Λάβρανδα της Μ. Ασίας⁷.

Τα φύλλα του λωτού με το διπλό περίγραμμα των σκύφων 185-186 (T6) απαντούν σε σκύφο της δεξαμενής του 1926 της Κορίνθου, που κλείστηκε στα 166 π.Χ.⁸. Ο σκύφος συσχετίζεται από τον Ch.M. Edwards με αντίστοιχους του εργαστηρίου του Μονογράμματος Μ από το Άργος, που είναι από τα πιο πρώιμα της τοπικής παραγωγής⁹. Κατά τον G.R. Edwards, αντίστοιχη γραμμική διακόσμηση απαντά στους σκύφους από την Κόρινθο, ήδη από το 160 π.Χ.¹⁰.

Τορευτικά παράλληλα και άλλα πρότυπα για τους σκύφους που διακοσμούνται με φύλλα λωτού και βλαστούς δεν υπάρχουν. Σε όλα σχεδόν τα γνωστά πρότυπα τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται και με

¹ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, αρ. 1191-1192, πίν. 18, σ. 84. Δε λαμβάνεται υπόψη ένας μικρός αριθμός σκύφων που φέρουν έναν κοντό κάλυκα φύλλων λωτού, στον τύπο της *corolla* (*Laumonier, Délos, XXXI*, αρ. 1003, 1122, πίν. 26, αρ. 1128, πίν. 38, αρ. 1117, 2038-2039, πίν. 62, 127, αρ. 1113, 1115, 2211, πίν. 77, 128). Σχετικά βλ. επίσης *Courby*, εικ. 81.1.

² *Laumonier, Délos, XXXI*, σ. 11-13

³ P.J. Callaghan, «The Trefoil Style and the Second - Century Hadra Vases», *BSA* 75(1980), σ. 42.

⁴ Βλ. *Conze, AvPI*, 2, Beiblatt 43, αρ. 10, 23, *Pinkwart - Stammnitz, AvP XIV*, αρ.54, πίν.26.

⁵ Βλ. *Buzek, Kyme I*, πίν. 11, αρ. 85, 87, 88-90.

⁶ Βλ. *Kossatz, Milet*, πίν. 5, αρ. M215.

⁷ Βλ. *Hellström, Labraunda*, II, 1, πίν. 11, αρ. 157.

⁸ *Edwards, Reservoir*, σ. 398 - 399.

⁹ *Siebert, Péloponèse*, σ. 50 - 64.

¹⁰ *Edwards, Corinth VII*, 3, σ. 185.

φύλλα άλλων φυτών, συνήθως φτέρης ή άκανθας¹. Εξαίρεση αποτελούν οι ασημένιοι σκύφοι από το θησαυρό που βρέθηκε στο Touch-el-Karmous της Αιγύπτου, οι οποίοι διακοσμούνται αποκλειστικά με επιμήκη φύλλα νυμφαίας *caerulea*².

Τα αγγεία του Touch-el-Karmous χρονολογούνται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Με το αρ. JE 38096 από αυτά ο U. Hausmann συγκρίνει το σκύφο αρ. 12622 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ο οποίος χρονολογείται έναν αιώνα αργότερα και θεωρείται από τον ίδιο βοιωτικής προέλευσης³. Με τα φύλλα του βοιωτικού σκύφου μοιάζουν πολύ τα *nymphaea caerulea* (T2) των σκύφων 172-180, για τους οποίους τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν σκύφοι από την Αττική⁴. Με φύλλα λωτού *caerulea*, εγχάρακτα στη μήτρα με το χέρι, κοσμούνται κυρίως σκύφοι τοπικών εργαστηρίων της ύστερης ελληνιστικής περιόδου⁵. Οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονται από την αρχαία Μακεδονία⁶, όπου βρέθηκαν και ασημένια αγγεία με ανάλογη διακόσμηση, όπως οι σκύφοι του Δερβενιού⁷. Από την περιοχή αυτή πιθανότατα προέρχεται και ο εισηγμένος στην Κασσώπη σκύφος 593.

Από τα άλλα γνωστά πρότυπα των ανάγλυφων σκύφων, τα συγγενέστερα παράλληλα για τα επιμήκη φύλλα νυμφαίας *lotus* (T1) των σκύφων 150α-β-171 τα προσφέρουν αυτά που κοσμούν τον υελόχρυσο σκύφο της Συλλογής Rothschild⁸. Ο σκύφος Rothschild παρουσιάζει και άλλες ομοιότητες με τους σκύφους από την Κασσώπη, κυρίως ως προς τα

¹ Σχετικά βλ. *Byvank, Bols mégariens*, εικ. 12-20, *Rotroff, Tableware*, σ. 332-335, πίν. 83-84, *Rotroff, Agora XXII*, σ. 6-9.

² Για το θησαυρό του Touch-el-Karmous βλ. τελευταία *Pfrommer, Toreutik*, ΚΤΚ 4-6, ΚΤΚ 8-9, πίν. 6-8, 10-12, σ. 267.

³ *Hausmann, Reliefbecher*, σ. 20, πίν. 1. Για τον ίδιο σκύφο βλ. επίσης *Schäfer, PF 2*, εικ. 12.1, σ. 133, *Pfrommer, Toreutik*, σ. 123.

⁴ Βλ. παραπάνω σ. 139.

⁵ Βλ. *Edwards, Corinth, VII, 3*, αρ. 938, σ. 185, πίν. 82, *Siebert, Péloponnèse*, A.115, σ. 28, 294, πίν. 9, K.109, σ. 44, 327, πίν. 33, Sp.4, Sp.13, σ. 86, 373-374, πίν. 47. Παρόμοια διακόσμηση φέρουν και ορισμένοι σκύφοι του *Popilius* που χρονολογήθηκαν πρόσφατα από τη M.T. Marabini - Moevs προ του 150 π.Χ.. βλ. *G. Alvino, «Una copra di Popilius da Monterazzano»*, *RivStLig* 43-45 (1977-79), πίν. 3, σ.124, *Marabini - Moevs, Cosa*, σ. 185-186, πίν. 20.4 (σκύφος Φλωρεντίας αρ. 4758), σ. 188-189, σημ. 123, πίν. 17.6 (σκύφος Tarquinia R.C. 5594)

⁶ Βλ. *Ακαμάτης, Μήτρες*, αρ. 1-19, πίν. 4-18, σ. 21-31. Τελευταία βλ. *Αρχαία Μακεδονία*, Κατάλογος Έκθεσης στην Αυστραλία, 1988, σ. 371, αρ. 335.

⁷ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, σ. 173, FK17, FK18, *Αρχαία Μακεδονία*, ό.π., σ. 291, αρ. 241.

⁸ Βλ. *Wuilleumier, Trésor*, σ. 29-31, πίν. XI-XII, *Byvank 1970*, εικ. 2.

φύλλα φτέρης με τα οποία εναλλάσσονται τα φύλλα του λωτού. Χρονολογήθηκε από την S. Rotroff στα 225 - 200 π.Χ. και αποτέλεσε βασικό σημείο αναφοράς για τις συγκρίσεις της με τα έργα της τορευτικής και της υαλουργίας, στην προσπάθειά της να ανιχνεύσει τα πρότυπα των ανάγλυφων σκύφων από την Αττική, και κατ' επέκταση, τα πρότυπα των αγγείων αυτής της κατηγορίας¹.

Η S. Rotroff, στη μελέτη της για τους ανάγλυφους σκύφους από την Αγορά των Αθηνών, σημειώνει ότι τα φύλλα του λωτού nelumbo δεν απαντούν στους σκύφους των αττικών εργαστηρίων, παρότι διακοσμούν συχνά τα πρότυπά τους, μεταλλικά και άλλα αγγεία, που συνδέονται με την τέχνη της Αιγύπτου και ειδικότερα της Αλεξάνδρειας².

Σε άλλα κέντρα των ελληνιστικών χρόνων όμως, τα φύλλα του λωτού nelumbo δε λείπουν από το θεματολόγιο των τοπικών εργαστηρίων παραγωγής ανάγλυφων σκύφων· σε ορισμένα μάλιστα από αυτά είναι ιδιαίτερα δημοφιλή³. Συνήθως απαντούν δυο τύποι, που αναπαράγουν, άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη ακρίβεια, κάποιο βασικό αρχέτυπο: φύλλα που φέρουν στο εσωτερικό νευρώσεις και φύλλα που διακοσμούνται στο εσωτερικό με διάφορες παραστάσεις ή φυτικά κοσμήματα⁴.

Στην Κασσώπη, φύλλα λωτού nelumbo, εκτός από το φυτικό κάλυκα, διακοσμούν και τα μετάλλια των σκύφων. Ο τύπος των φύλλων λωτού nelumbo (T7) που διακοσμεί τους σκύφους 187-188 της τοπικής παραγωγής είναι σπάνιος. Το συγγενέστερο τυπολογικά παράλληλο γι' αυτόν αποτελεί ο σκύφος αρ. 100 από τη δεξαμενή του Πειραιά⁵. Ο σκύφος είναι διακοσμημένος με φύλλα νυμφαίας nelumbo και λυγιστές άκανθες και χρονολογείται από την I. Metzger στις αρχές του α' τέταρτου του 2ου αι. π.Χ. Στα φύλλα του λωτού το λογχόσχημο φυλλάριο του κέντρου εφάπτεται στο αναδιπλούμενο άκρο της κορυφής και φέρει νευρώσεις, όπως στους σκύφους 187-188· στην εικόνα δε διακρίνεται όμως καλά αν πλαισιώνεται από έλυτρα, όπως στους σκύφους 187-188.

¹ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 8, Rotroff, *Tableware*, σ. 333-335, πίν.8.

² Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 6 και σ. 9, όπου σημειώνει: « ... Nymphaea nelumbo petals never occur on bowls of Attic manufacture ... »

³ Σχετικά βλ. Byvank, *Bols mégariens*, σ. 7, Byvank, *Variations*, σ. 62-64.

⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 2.

⁵ Metzger, *Piraeus - Zisterne*, πίν. 13, σ. 63, 84, 94.

Το κεντρικό κόσμημα του φύλλου λωτού *nelumbo* (T7) του σκύφου **187** μοιάζει με σχηματοποιημένο άνθος λωτού. Στον ίδιο σκύφο απαντούν και φυσιοκρατικά αποδοσμένα άνθη λωτού. Τα άνθη λωτού του σκύφου **187**, είναι γνωστά και από τους σκύφους **223α-β-228**, **347α-β-349** και **370**. Σημειώνεται ότι η διακόσμηση αυτή είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη βάση των ακροκεράμων, που κοσμούν τα περισσότερα δημόσια κτίρια στην Ήπειρο, συμπεριλαμβανομένων και κτιρίων της Κασσώπης¹. Όσον αφορά τις γυναικείες μορφές του σκύφου **188**, αυτές απαντώνται και στο σκύφο **410**.

Ο τύπος των φύλλων *nymphaea nelumbo* της Κασσώπης, δεν είναι γνωστός από μεταλλικά ή άλλα πρότυπα. Όμως στο θεματολόγιο της αρχαίας ελληνικής τορευτικής και υαλουργίας, καθώς και της ελληνιστικής κεραμεικής, δεν είναι άγνωστα τα φύλλα του λωτού *nelumbo* που φέρουν στο εσωτερικό ένα λογχόσχημο φυλλάριο, συχνά μάλιστα συνδυασμένο και με άλλα κοσμήματα. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα σκύφων με φύλλα λωτού *nelumbo* αυτού του τύπου αναφέρω το σκύφο *Sehreiber* από την Αίγυπτο, στο *Tubingen*² (εκμαγείο σκύφου από φαγεντιανή γη) και έναν ασημένιο σκύφο άγνωστης προέλευσης, στο Μουσείο Τέχνης του Τολέδο³. Και στους δυο τα φύλλα λωτού εναλλάσσονται με λυγισμένες άκανθες και φέρουν στο εσωτερικό και άλλες διακοσμήσεις. Ο πρώτος σκύφος χρονολογήθηκε από το M. Pfrommer στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ.⁴ και ο δεύτερος στο 2ο αι. π.Χ.⁵.

Πιθανότατα η διακόσμηση αυτή να προήλθε από τον τονισμό του κεντρικού νεύρου του φύλλου, όπως υποδηλώνεται ήδη από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. στο μέταλλο της ασημένιας λεκανίδας από το *Cerptomlyk*, στο Λένιγκραντ⁶. Τα παραδείγματα πυκνώνουν στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν ένας ασημένιος σκύφος άγνωστης προέλευσης στις

¹ Σχετικά βλ. *Βλαχοπούλου - Οικονόμου*. Στον τύπο «άνθους λωτού - ελίκων» συμπεριλαμβάνονται από τη συγγραφέα και δυο σειρές ακροκεράμων από την Κασσώπη, που διακοσμούνται στη βάση με εικονογραφικά θέματα: *Βλαχοπούλου - Οικονόμου*, σ. 165-186 (στέγη K4, με παράσταση της αρπαγής του Γανυμήδους από τον αετό) και σ. 192-210 (στέγη K5, με παράσταση αετού πάνω στον κεραυνό).

² *Byvank, Bols mégariens*, εικ. 15, *Byrank, 1959*, εικ. 5.

³ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, πίν. 57c10, 58a.

⁴ *Pfrommer, Toreutik*, KBk119, σ. 263.

⁵ *Pfrommer, Toreutik*, KBk128, σ. 265.

⁶ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, αρ. KBk 77, πίν. 53 c, σ. 106, 257.

Βρυξέλλες¹, καθώς και φιάλες από φαγεντιανή γη, που προέρχονται από την Αίγυπτο². Σε μια από τις φιάλες αξιοσημείωτη είναι η διακοσμητική ζώνη με τις συνεχόμενες σπείρες που περιέχει το χείλος, η οποία απαντά πολύ συχνά στους σκύφους της Κασσώπης.

Το ίδιο διακοσμητικό πνεύμα αναπαράγει, αυτή την εποχή, το έντονα αποδοσμένα κεντρικό νεύρο στα φύλλα νυμφαίας *nelumbo*, που εναλλάσσονται και με άλλα φυτικά κοσμήματα, στο εκμαγείο σκύφου από τη Μέμφιδα, στο Hildesheim³, στο ασημένιο αλάβαστρο από τη Βοιωτία, στο Βερολίνο⁴ και στο καπάκι της ασημένιας πυξίδας από το θησαυρό του Τάραντα⁵.

Σε δυο ασημένιους σκύφους, που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ. αντίστοιχα, το κεντρικό λογχόσχημο φυλλάριο δε φτάνει ως τη διπλωμένη κορυφή. Πρόκειται επίσης για σκύφους, όπου τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται με λυγισμένες άκανθες: το σκύφο αρ. 25284 του Μουσείου της Νάπολης, από την Civita Castellana της Ιταλίας⁶ και το σκύφο της Νέας Υόρκης από το Ιράν⁷. Ο δεύτερος, πέρα από το λογχόσχημο φυλλάριο, δε φέρει καμμιά άλλη διακόσμηση στο εσωτερικό των φύλλων νυμφαίας *nelumbo*.

Ένα απλό λογχόσχημο φυλλάριο, που δε φτάνει ως την κορυφή, απαντά και στο εσωτερικό των φύλλων νυμφαίας *nelumbo*, του γνωστού σκύφου E79 της Αγοράς των Αθηνών, τον οποίο ο Η. Thompson είχε θεωρήσει ως περγαμηνής προέλευσης⁸. Ο σκύφος, στον οποίο τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται επίσης με λυγιστές άκανθες, προέρχεται από αποθέτη, που αναχρονολογήθηκε πρόσφατα από την S. Rotroff στα 150-110 π.Χ.⁹.

Η παράθεση των παραπάνω παραδειγμάτων δημιουργεί το εύλογο ερώτημα, μήπως η μείωση του ύψους του λογχόσχημου φυλλαρίου, στο

¹ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, αρ. KBk69, πίν. 61, σ. 116-117, 255.

² *Byvank, Variations*, εικ. 3, *A. Lusingh Scheurløer*, «Influence perse sur la décoration de bols égyptiennes en faïence de l' époque hellénistique», *BABesch* 47 (1972), εικ. 1, 3, 4-6. Για τη χρονολόγηση των αγγείων αυτών βλ. *Pfrommer, Toreutik*, αρ. KBk39, 62, 65, 67, 70, σ. 252, 254-255, πίν. 51d, 60-61.

³ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, KBk 111, σ. 262, πίν. 53a

⁴ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, KBk 112, σ. 262, πίν. 53b

⁵ *Wuilleumier, Trésor*, σ. 69 κ&εξ, πίν. 1.2, *Pfrommer, Toreutik*, KBk 113, σ. 262, πίν.

33.

⁶ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, KBk125, σ. 264, πίν. 56a.

⁷ Βλ. *A. Oliver*, *Silver for the Gods*, Ohio 1977, σ. 75, εικ. 40.

⁸ Βλ. *Thompson*, σ. 406, εικ. 96 a-b, *Schäfer, PF* 2, σ. 19, εικ. 12.2.

⁹ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 100, 110 (F15:2).

εσωτερικό των φύλλων *pelumbo* αυτού του τύπου, έχει χρονολογική σημασία. Το ερώτημα αυτό μας παραπέμπει στην παλιά θεωρία της L. Byvank-Quarles van Ufford για την εξέλιξη του φυτικού κάλυκα των σκύφων, και κυρίως για την εξέλιξη των φύλλων λωτού *pelumbo*¹, η οποία σχετικά πρόσφατα αμφισβητήθηκε. Συγκεκριμένα οι G. Siebert², M.T. Marabini - Moevs³ και Ch.M. Edwards⁴ απέδειξαν με τις μελέτες τους ότι η διακόσμηση του εσωτερικού των φύλλων αυτού του τύπου με παραστάσεις δεν αποτελεί το τέρμα μιας εξελικτικής πορείας, όπως είχε υποστηρίξει η L. Byvank-Quarles van Ufford, αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας στιγμιαίας έμπνευσης, που έχει σχέση με την εκμετάλλευση του ωφέλιμου χώρου για διακόσμηση και απαντά σε ορισμένα εργαστήρια από τα πρώιμα στάδια της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων. Εξάλλου, με αφορμή το ζήτημα που προέκυψε, ο M. Pfrommer επισήμανε πρόσφατα τον κίνδυνο που υπάρχει να εξαχθούν εσφαλμένα συμπεράσματα από παρόμοιες θεωρήσεις του θεματολογίου της ελληνιστικής ανάγλυφης κεραμικής, όταν αυτές δε γίνονται μέσα στα πλαίσια της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας των εργαστηρίων κάθε τόπου⁵.

Τα παραπάνω συμπεράσματα ενισχύει η ανεύρεση του εισηγμένου σκύφου αρ. 375 στην Αγορά των Αθηνών, σε αποθήκη του τέλους του 3ου αι. π.Χ.⁶. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι ο σκύφος φέρει το ίδιο φύλλο λωτού *pelumbo* με το σκύφο E79 του Thompson⁷, για την κατασκευή του οποίου, μάλιστα η S. Rotroff, υποθέτει ότι χρησιμοποιήθηκε κοινή σφραγίδα, χωρίς όμως να σχολιάζει περαιτέρω τη σύμπτωση αυτή.

Ένα άλλο παράδειγμα προσφέρει μια ασημένια πυξίδα από τάφο της Αγκώνας, που χρονολογείται στην ίδια περίοδο⁸. Στο σώμα διακοσμείται με *nymphea pelumbo* που εναλλάσσονται με άκανθες και τρυφερούς βλαστούς. Στο εσωτερικό των φύλλων του λωτού απαντά ένα λογχόσχημο φυλλάριο, που μόλις απέχει από τη διπλωμένη κορυφή τους.

¹ Βλ. *Byvank, Bols mégariens*, σ. 7-8.

² Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, σ. 141-145.

³ Βλ. *Marabini - Moevs, Cosa*, σ. 202

⁴ Βλ. *Edwards, Reservoir*, σ. 407-409.

⁵ Βλ. *Pfrommer, Toreutik*, σ. 123-124.

⁶ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σημ. 6, σ. 42, 88, πίν. 66, 94.

⁷ *Thompson*, σ. 406, εικ. 96 a-b.

⁸ Βλ. *L. Mercado, «L' ellenismo nel Piceno»*, *Hellenismus in Mittelitalien*, Kolloquium in Göttingen 1974, Abh. Ak. Wiss. 97/1 (1976), σ. 165, πίν. 44-45.

Από τα τελευταία παραδείγματα προκύπτει ότι στο θεματολόγιο της διακοσμητικής τέχνης της μέσης ελληνιστικής περιόδου συνυπάρχουν και οι δυο παραλλαγές των φύλλων του λωτού νυμφαίας *pelumbo*, που αναφέρθηκαν παραπάνω: και φύλλα με κοντό λογχόσχημο φυλλάριο στο εσωτερικό και φύλλα με άλλο υψηλότερο, που φτάνει ως τη αναδιπλούμενη κορυφή τους.

Κάλυκας φύλλων φτέρης (189α-β-231)

Στους σκύφους αυτής της ομάδας, τα φύλλα φτέρης συχνά εναλλάσσονται με βλαστούς.

Για την απόδοση των φύλλων της φτέρης χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις διαφορετικές σφραγίδες. Από αυτές προήλθαν τέσσερα ξεχωριστά κοσμήματα (T1-T4).

Ο τύπος 1 (189α-β-212) είναι ο μεγαλύτερος σε διαστάσεις (ύψ.: 0,043, πλ.: 0,018 μ.). Ο τύπος 2 (213-221) αποδίδει το ίδιο φύλλο σε μικρότερο μέγεθος (ύψ.: 0,037, πλ.: 0,015 μ.). Και τα δυο διακοσμητικά στοιχεία αποτελούνται από μικρά φυλλάρια που εκφύονται ανά εννιά εκατέρωθεν ενός κεντρικού μίσχου, προς τον οποίο κορυφώνεται και το ανάγλυφο του κοσμήματος. Τα φυλλάρια αποδίδονται με θηλιές οι οποίες είναι μεγαλύτερες στη βάση και μικρότερες στην κορυφή του φύλλου, με αποτέλεσμα το σχήμα του να παρουσιάζεται τριγωνικό.

Με τον ίδιο τρόπο (με θηλιές) αποδίδονται και τα μικρά φυλλάρια που εκφύονται ανά έντεκα εκατέρωθεν του κεντρικού μίσχου του φύλλου T3 (222). Οι θηλιές είναι σχεδόν ισομεγέθεις και παρουσιάζουν μια μικρή μείωση μόνο στη βάση και στην κορυφή του φύλλου, έτσι ώστε το σχήμα του να εμφανίζεται επίμηκες και όχι τριγωνικό. Το κόσμημα T3 είναι εξίσου ψηλό αλλά λιγότερο ανάγλυφο και πιο στενό (ύψ.: 0,042, πλ.: 0,016 μ.). Το φύλλο T4 (223α-β-229) είναι επίσης στενόμακρο, αλλά ακόμα πιο λεπτό και έχει ένα συνεχές οδοντωτό περίγραμμα (ύψ.: 0,042, πλ.: 0,016 μ.). Στα φύλλα T1 και T3 ο μίσχος τονίζεται με οριζόντιες εγκοπές. Οι εγκοπές αυτές δε διακρίνονται στο μίσχο των κοσμημάτων T2 και T4.

Παραπάνω από τους μισούς σκύφους αυτής της ομάδας κοσμούνται με φυτικό κάλυκα, που αποτελείται από φύλλα φτέρης T1. Το 20% φέρει κοσμήματα T2 και το 10% φύλλα T4. Μόνο ένας σκύφος φέρει φυτικό

κάλυκα από φύλλο φτέρης T3. Στους περισσότερους σκύφους τα φύλλα της φτέρης εναλλάσσονται με βλαστούς, ελικοειδείς και κυματοειδείς, καθώς και βλαστόσπειρες. Οι πιο περίτεχνοι βλαστοί απαντούν σε σκύφους που κοσμούνται με φύλλα T1 και T3 (**189α-β-212, 222**). Οι κυματιστοί βλαστοί απαντούν στους σκύφους που κοσμούνται με φύλλα T2 και T4 (**213-221, 223α-β-229**) και η κορυφή τους απολήγει κατά κανόνα σε δελφίνια, πουλιά και άνθη.

Δελφίνια και πουλιά απαντούν συχνά ανάμεσα στις φυτικές διακοσμήσεις, στο ύψος της κορυφής τους, στους σκύφους **189α, 190, 192, 207**. Στους σκύφους **195-197α-γ**, το κενό ανάμεσα στις κορυφές των φύλλων πληρώνεται με κυκλικά εξάρματα T1.

Η φτέρη χρησιμοποιείται από τα περισσότερα τοπικά εργαστήρια στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων. Απαντά τόσο στον κοντό κάλυκα (corolla) των σκύφων με μορφές, όσο και στους σκύφους με καθαρά φυτική διακόσμηση (φυτικό κάλυκα και επάλληλα κοσμήματα).

Στην Αττική η φτέρη είναι ιδιαίτερα δημοφιλής. Εντούτοις οι αττικοί σκύφοι, που κοσμούνται με φυτικό κάλυκα, δεν προσφέρουν για τους σκύφους της Κασσώπης τυπολογικά παράλληλα, ούτε όσον αφορά τα φύλλα της φτέρης, ούτε τη σύνθεση του διακόσμου.

Η φτέρη, στον κάλυκα των αττικών σκύφων, εναλλάσσεται, κατά κανόνα, με φύλλα άλλων φυτών, συνήθως λωτού και σπανιότερα άκανθας, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται τρυφεροί βλαστοί και μορφές¹. Στην Κασσώπη, αυτή η εναλλαγή των φυτικών κοσμημάτων είναι γνωστή από τους σκύφους με ποικίλο φυτικό διάκοσμο, στους οποίους απαντούν συχνά και φύλλα φτέρης του τύπου T1-T3 (**372-375, 379-381**).

Από τους σκύφους της Αττικής αναφέρουμε ενδεικτικά το σκύφο αρ. 87 από την Αγορά των Αθηνών, στον οποίο, παραπλήσια φύλλα φτέρης με αυτά των σκύφων **189α-β-222** της Κασσώπης (T1-T3), εναλλάσσονται με φύλλα άκανθας και με μορφές². Ο σκύφος αποδίδεται από την S. Rotroff στο εργαστήριο A και χρονολογείται στα 225-175 π.Χ.³. Ως προς το μέγεθος αξιοσημείωτα είναι επίσης τα φύλλα φτέρης που κοσμούν τους σκύφους αρ. 73 και 116 από την Αγορά των Αθηνών, οι οποίοι φέρουν επίσης και

1 Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 17-18, πίν. 49-92.

2 Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 54, πίν. 15, 94.

3 Για την παραγωγή σκύφων του εργαστηρίου A βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ.28-29.

άλλα παραπληρωματικά κοσμήματα¹. Και οι δυο αποδίδονται από την S. Rotroff στη μικρή εργαστηριακή ομάδα Class 2 που χρονολογείται από την ίδια στα 200-150 π.Χ.²

Είναι αξιοσημείωτο ότι στον κοντό κάλυκα (corolla), που φέρουν στο κάτω μέρος του σώματος οι σκύφοι με μορφές από την Αττική, απαντούν συχνά μικρά φύλλα, τα οποία αποδίδονται όπως τα φύλλα φτέρης T1-T3 (189α-β-222), δηλαδή με θηλιές³. Πρόκειται για σκύφους που χρονολογούνται στα χρόνια της ακμής των αττικών εργαστηρίων (225-175 π.Χ.), όπως οι υπ. αρ. 21, 45, 47 και 48 από την Πνύκα⁴, ο σκύφος αρ. 149 από το Διπύλο⁵, καθώς και οι σκύφοι αρ. 108, 151 και η μήτρα αρ. 298 από την Αγορά των Αθηνών, που κατασκευάστηκαν από το εργαστήριο Α⁶.

Σε όλα τα παραδείγματα τα φύλλα αποτελούνται από θηλιές και φέρουν εγκοπές στο κεντρικό νεύρο, όπως τα κοσμήματα T1 και T3 των σκύφων 189α-β-212 και 222. Επειδή όμως είναι πολύ μικρότερα από αυτά σε διαστάσεις, συχνά χαρακτηρίζονται ως ανθέμια. Τέτοια φύλλα, εξαιτίας του μικρού σχετικά μεγέθους τους, χρησιμοποιούνται κάποτε και σε σκύφους με επάλληλα κοσμήματα, όπως φανερώνει ο σκύφος αρ. 30 από την Αγορά των Αθηνών⁷, ο οποίος είναι επίσης προϊόν του εργαστηρίου Α.

Στο παραπάνω χρονικό διάστημα, και ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., μικρά φύλλα φτέρης, του παραπάνω τύπου, είναι γνωστά και από σκύφους με αντίστοιχη διακόσμηση, που βρέθηκαν εκτός Αττικής, όπως μαρτυρούν

¹ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 53, πίν. 13, 94, σ. 58, πίν. 21, 76.

² Για την παραγωγή των σκύφων της εργαστηριακής ομάδας 2 βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 30-31.

³ Γενικά βλ. Coultby, σ. 353, εκ. 73b.

⁴ Βλ. Edwards, *Phyx*, σ. 95-98, πίν. 38, 41.

⁵ Βλ. Braun, *Dionion - Brunnen*, 150, εκ. 23 στη σ. 178, πίν. 65. Προέρχεται από το επίπεδο VII, που χρονολογείται από την ίδια ακόμα στον 3ο αι. π.Χ. (Braun, *Dionion - Brunnen*, σ. 182-183) και αναχρονολογήθηκε από την S. Rotroff στα 200-175 π.Χ. (Rotroff, *Agora XXII*, σ. 111).

⁶ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 57, 62, 80, πίν. 19, 28 και 56 αντίστοιχα. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου Α στα 225-175 π.Χ. βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 28-29. Φύλλα φτέρης απαντούν και στο σύγχρονο εργαστήριο του Βίανος (σχετικά βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 26-27) είναι όμως αισθητά διαφορετικά.

⁷ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 48, πίν. 5, 94.

σποραδικά παραδείγματα από τη Θήβα¹, την Ερέτρια², τους Δελφούς³, τις Φερρές⁴, τη Δημητριάδα⁵, τη Ν. Ρωσία⁶, την Κόρινθο⁷ και τη Νεμέα⁸.

Στην Αντιόχεια μικρά φύλλα με θηλιές απαντούν συχνά στους σκύφους⁹. Οι σκύφοι με φυτικό κάλυκα, χαρακτηρίζονται από τα μεγάλα και πλατιά φύλλα που συχνά εναλλάσσονται με περίτεχνους βλαστούς¹⁰. Ανάμεσα σ' αυτά απαντούν και φύλλα φτέρης με θηλιές, που αποτελούν για τον τύπο 1 της Κασσώπης ακριβή τυπολογικά παράλληλα (σκύφοι 189α-β-212)¹¹. Είναι ενδιαφέρον εξάλλου ότι σε αρκετούς σκύφους της τοπικής παραγωγής ο φυτικός κάλυκας αποτελείται από φύλλα ενός μόνον φυτού, συχνά μάλιστα από φύλλα φτέρης. Όλα τα παραπάνω παραδείγματα χρονολογούνται από τον Ο. Waagé στην πρώιμη φάση των τοπικών εργαστηρίων, που τοποθετείται χρονικά πριν από το 150 π.Χ.¹².

Μεγάλα και πλατιά φύλλα κοσμούν, κατά κανόνα, και τους σκύφους με φυτικό κάλυκα από το Πέργαμο¹³. Όπως φανερώνει ο σκύφος αρ. 130

¹ Βλ. Heimberg, *Kabirenheiligtum III*, αρ. 832-834, σ. 104-105, πίν. 58, αρ. 853, σ. 106, πίν. 59, αρ. 899, σ. 110, πίν. 61. Hausmann, *Reliefbecher*, αρ. 32, σ. 49-50, 56, πίν. 41, 1-2.

² Βλ. Metzger, *Eretria II*, αρ. 6, σ. 63, πίν. 23, 41.

³ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, Del. 14, Del. 28, πίν. 58, 59, σ. 125-126, 393-394. Για τη χρονολόγηση των τοπικών εργαστηρίων, η αρχή της παραγωγής των οποίων υπολογίζεται στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 176-177.

⁴ Βλ. Ε. Κακαβογιάννης, *AAA XIII*, 1980, εικ. στη σ. 283

⁵ Βλ. Sinn, *Demetrias I*, πίν. XXVI.3, αρ. 132, σ. 121. Το θραύσμα αρ. 127 (πίν. XXVI.7, σ. 119-120), με τον ίδιο τύπο φύλλων, θεωρείται εισηγμένο.

⁶ R. Zahn, «Hellenistische Reliefgefäße aus Südrussland» *Jdl* 23 (1908), αρ. 20, σ. 62-63, εικ. 20a-b στη σ. 60. M.-O. Jentel, «Bols à relief du Pont Euxin Septentrional au Musée du Louvre», *Eirene* 3(1964), αρ. 3, σ. 116-117, πίν. XIV (CA2287). Και τα δυο παραπάνω αγγεία φέρουν την υπογραφή ΚΙΡΒΕΙΣ. Κατά τον Η. Thompson, στους σκύφους αυτού του εργαστηρίου αναγνωρίζεται αττική επίδραση: Thompson, σ. 459, σημ. 4, ενώ, κατά τον U. Hausmann, περγαμνή: U. Hausmann, «Eine pergamenische Werkstatt?», *Ist Mitt* 27/28 (1977/1978), σ. 223, σημ. 40.

⁷ Βλ. Edwards, *Corinth, VII*, 3, αρ. 797, σ. 186, πίν. 67, αρ. 836, 845, σ. 170, πίν. 71, 74, Edwards, *Reservoir*, αρ. 57, σ. 418, πίν. 89. Siebert, *Péloponnèse*, Co. 6, πίν. 44. Πρβ. όμως και τους σκύφους με φύλλα φτέρης που θεωρούνται καθαρά πελοποννησιακής έμπνευσης (κορινθιακών ή αργείων εργαστηρίων): Edwards, *Reservoir*, αρ. 15, πίν. 86, αρ. 17, 18, πίν. 87, αρ. 40, 53, πίν. 89, αρ. CP-3209, πίν. 90, σ. 397, εικ. 1, D, E, σ. 400, εικ. 21.

⁸ Βλ. St. Miller, «Excavations at Nemea, 1984-1986», *Hesperia* 57 (1988), αρ. P1515, σ. 17, πίν. 25:d

⁹ Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 13, αρ. 1, 2, 7, 9, 11.

¹⁰ Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, πίν. 11-13, L. Byvank - van Ufford, «Un bol mégarien de fabrication antiochéenne», *BABesch* 29 (1954), σ. 34, εικ. 1-2.

¹¹ Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 12, αρ. 2, 10, 15.

¹² Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, σ. 29-30.

¹³ Γενικά βλ. Courby, εικ. 86, 87, 88 (σποραδικά).

από τις επιχώσεις C του θεάτρου, σκύφοι που διακοσμούνται στο σώμα με μεγάλα φύλλα φτέρης και βλαστόσπειρες, απαντούν ήδη από τα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ.¹

Φύλλα φτέρης, αποδοσμένα με θηλιές, όπως αυτά των σκύφων 189α-β-221 (T1-T2), απαντούν σε σκύφο που προέρχεται από την 9η φάση του Ασκληπείου, που χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς στα 200-191 π.Χ. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 192, στον οποίο η φτέρη εναλλάσσεται με φύλλα άκανθας και κυματιστούς βλαστούς². Με τον περγαμηνό σκύφο, παρά το μικρότερο ύψος των φυτικών κοσμημάτων του, παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα οι σκύφοι 372-373 από την Κασσώπη. Και οι δυο φέρουν φυτικό κάλυκα από φύλλα φτέρης και άκανθας και κοσμούνται επιπλέον με μικρά δελφίνια.

Φυτικός κάλυκας από τα ίδια φύλλα φτέρης, που ποικίλεται επίσης με μικρά δελφίνια, απαντά και σε σκύφο από τις παλιότερες ανασκαφές του Περγάμου, οι οποίες όμως δεν προσφέρουν αξιόπιστα στοιχεία για τη χρονολόγησή του³.

Φύλλα φτέρης με θηλιές φαίνεται ότι απαντούν και σε άλλα σύγχρονα εργαστήρια της Μ. Ασίας. Το επιβεβαιώνει ένας σκύφος του 2ου αι. π.Χ., που προέρχεται πιθανότατα από τη Μύρινα, στον οποίο η φτέρη εναλλάσσεται με φύλλα λωτού⁴.

Τα φύλλα φτέρης και άκανθας συνδυάζονται αρκετά συχνά με φύλλα λωτού στον κάλυκα των ιωνικών σκύφων, που εισάγονται στη Δήλο μετά το 166 π.Χ. Χαρακτηριστικά είναι τα φύλλα λωτού *pelumbo*, με τις παραστάσεις στο εσωτερικό, καθώς και τα λογχόσχημα, σχεδόν ρομβοειδή, φύλλα⁵. Παράλληλα, σε αρκετούς "δηλιακούς" σκύφους παρατηρείται μια μονότονη επανάληψη των ίδιων κοσμημάτων. Ανάμεσά τους απαντούν και φύλλα φτέρης, που συχνά αποδίδονται με λυγισμένες ή σπασμένες τις

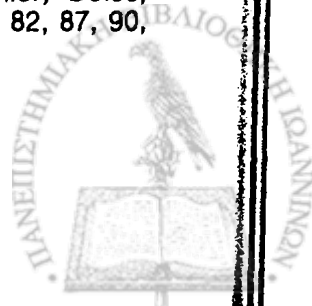
¹ Βλ. *De Luca, AvP XI, 2*, σ. 74, πίν. 46.5.

² Βλ. *De Luca, AvP XI, 1*, σ. 130, πίν. 45.

³ Βλ. *Boehringner - F. Kraus*, «Das Temenos für den Herrscherkult», *AvP IX*, Berlin - Leipzig 1973, πίν. 58d2. Πρβ επίσης τους σκύφους *Conze, AvP I, 2*, Beibl. 42, αρ. 5, Beibl. 43, αρ. 21, σ. 274.

⁴ Βλ. *Kraus, Zentralmuseum*, αρ. 14, σ. 11-12, εικ. 4.3, πίν. 3, αρ.6.

⁵ Βλ. *Courby*, εικ. 81, αρ. 1, 2, εικ. 82, αρ. 7 και σποραδικά *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 1-3, 13-14, 16-18, 25, 28, 30-31, 33-38, 50-51, 62, 70-71, 74, 76, 82, 87, 90, 99-100, 113-117, 119, 123-129.

κορυφές τους¹. Όμως σε κανένα σκύφο από αυτούς δεν αναγνωρίζεται, ούτε ο τύπος φτέρης με τις θηλιές, ούτε κανένας άλλος τύπος φτέρης από τους γνωστούς στην Κασσώπη². Καμιά ομοιότητα δεν υπάρχει επίσης μεταξύ των φύλλων λωτού που κοσμούν τους "δηλιακούς" σκύφους και αυτών που κοσμούν τους σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα από την Κασσώπη, αρκετοί από τους οποίους φέρουν και φτέρη (376α-β-381).

Μοναδική, προς το παρόν, και ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση ενός σκύφου από το Δυρράχιο της Αλβανίας, ο οποίος, αν και έχει το χαρακτηριστικό προφίλ των ιωνικών σκύφων, προέρχεται από τα τοπικά εργαστήρια της αρχαίας Επιδάμνου³. Στο σώμα του εναλλάσσονται φύλλα φτέρης με θηλιές συγγενικά με τα φύλλα της Κασσώπης, με λογχόσχημα φύλλα λωτού, όπως αυτά που απαντούν στους ιωνικούς σκύφους.

Από τον ελλαδικό χώρο, μεγάλα φύλλα φτέρης απαντούν συχνά στους σκύφους που κατασκευάστηκαν στο Άργος⁴. Στους σκύφους μάλιστα DI.33 και DI.41 του εργαστηρίου των Δημητρίου - Ιάσονα, που χρονολογείται από το G. Siebert στα 225-150 π.Χ., αναγνωρίζεται ο τύπος της φτέρης με τις θηλιές (T1-T2) να εναλλάσσεται με φύλλα άκανθας και λωτού⁵. Αν και ο φυτικός κάλυκας στους παραπάνω σκύφους έχει μικρότερο ύψος απ' ό,τι στους σκύφους 189α-β-221 της Κασσώπης, οι δυο ομάδες αγγείων παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη ομοιότητα και ως προς τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία φέρει βλαστόσπειρα κισσού.

Ακριβή τυπολογικά παράλληλα για τα μεγάλα φύλλα φτέρης των σκύφων 189α-β-221 (T1-T2) απαντούν στο σκύφο άγνωστης προέλευσης αρ. 1261 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου⁶. Τα φύλλα εναλλάσσονται με διάφορα παραπληρωματικά κοσμήματα. Ανάμεσά τους παραμβάλλεται η υπογραφή του κεραμέα Ασληπιάδη. Με την υπογραφή αυτή ο G. Siebert

¹ Βλ. σποραδικά *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 1, 25, 36, 38, 61, 63, 75-76, 87, 90-91, 113, 119-121, 123 (Τα φύλλα που κοσμούν τους σκύφους στους παραπάνω πίνακες χαρακτηρίζονται συχνά και ως φοινικόφυλλα)

² Πρβ. τα φύλλα *Courby*, εικ. 81, αρ. 5, που χαρακτηρίζονται ως φύλλα φοίνικα. Το τελευταίο από αυτά αποτελείται από θηλιές, όπως τα φύλλα φτέρης της Κασσώπης. Πιθανότατα μ' αυτό τον τρόπο αποδίδονται τα φύλλα φτέρης που απαντούν σε σκύφους όπως οι υπ. αρ. 628, 466+612, 854, 725 (*Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 25). Σ' αυτά τα πλευρικά φυλλάκια δεν αποδίδονται με ανάγλυφες αλλά με έντονες θηλιές.

³ Βλ. *Hidri, Durrachium*, σ. 75-89.

⁴ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 70-71, 74-76, 79-80.

⁵ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 14-15, σ. 34, 307-308.

⁶ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 31, σ. 59-63, σημ. 1, 4 στις σ. 62-63.

συσχέτισε το δίγραμμα ΑΣ του εργαστηρίου του μονογράμματος Μ από το Άργος¹, το οποίο κατατάσσει επίσης ανάμεσα στα πρωιμότερα εργαστήρια της τοπικής παραγωγής και το χρονολογεί από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ως το 146 π.Χ.²

Ο φυτικός κάλυκας με τα μεγάλα φύλλα φτέρης (T1-T2) των σκύφων **189α-β-221** αναγνωρίζεται στο ανάγλυφο σώμα όλπης, από τάφο της Αγκώνα, ο οποίος χρονολογείται από τη L. Mercando στα 200-150 π.Χ.³. Στην ίδια περιοχή, σε τάφο της ίδιας εποχής, βρέθηκε ένας σκύφος που καλύπτεται στο σώμα από δυο παραλλαγές φύλλων φτέρης⁴. Η μια από αυτές είναι συγγενής τυπολογικά με τη στενή και λεπτή φτέρη του σκύφου **222** (T3).

Στενά και ψηλά φύλλα, όπως η φτέρη T3 του σκύφου **222**, που χαρακτηρίζονται όμως ως άκανθες, είναι γνωστά από τους σκύφους αρ. 49, 51 και 52 της Αγορά των Αθηνών⁵. Σε όλους απαντούν στο φυτικό κάλυκα και φύλλα λωτού (*caerulea*). Και οι τρεις χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ. Παρόμοια λεπτά και ψηλά φύλλα διακοσμούν και σκύφους από την Αντιόχεια⁶.

Η στενή και ψηλή φτέρη T3 του σκύφου **222** αναγνωρίζεται στο σκύφο αρ. 834 από το Καβείριο των Θηβών, ο οποίος φέρει ποικίλη διακόσμηση και χρονολογείται από την U. Heimberg γύρω στα 150 π.Χ.⁷. Ένας παρόμοιος τύπος φτέρης, με μεγαλύτερες όμως και αραιότερες θηλιές απαντά στο σκύφο A27 από το Άργος⁸, όπου εναλλάσσεται με μορφές, περίπου όπως στους σκύφους **399-402α-β**. Ο σκύφος προέρχεται από το εργαστήριο του Αγαθοκλή, που παράγει σκύφους από το πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ., αλλά γνωρίζει τη μεγαλύτερη ακμή του γύρω στα μέσα του αιώνα⁹.

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω σημ. 4 στη σ. 154.

² Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου Μ βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 170, 172.

³ Βλ. L. Mercando, «L'ellenismo nel Piceno», *Hellenismus in Mittelitalien Kolloquium in Göttingen* 1974, Abh. AK. Wiss. 97/1 (1976), σ. 164, 187, εικ. 22-23.

⁴ Βλ. L. Mercando, *ό.π.*, σ. 188, 190, εικ. 25, 28.

⁵ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 50, πίν. 8, 9, 73, 74.

⁶ Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 12, αρ. 16-17, 19, 22-23, 27, 30, εικ. 13, αρ. 19, 20, 25-26.

⁷ Βλ. Heimberg, *Kabirenheiligum III*, σ. 104-105, πίν. 58.

⁸ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 5, σ. 23, 287.

⁹ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 171-172.

Ο τύπος της φτέρης του Αγαθοκλή, με πιο διεσταλμένες, σχεδόν διαλυμένες τις θηλιές, αναγνωρίζεται στο σκύφο ΕΙ.3 από την Ήλιδα, όπου εναλλάσσεται με φύλλα λωτού¹. Τα εργαστήρια της Ήλιδας χρονολογούνται από το G. Siebert στην ύστερη ελληνιστική περίοδο². Ο παραπάνω σκύφος εντάσσεται από τον ίδιο στην «ιταλική» σειρά των τοπικών εργαστηρίων, επειδή, κατά τη γνώμη του, παρουσιάζει ομοιότητες με τους σκύφους των εργαστηρίων της Κεντρικής Ιταλίας, και ιδιαίτερα του Popilius³. Ειδική αναφορά γίνεται για το χαρακτηριστικό κόσμημα του ιταλού κεραμέα που είναι γνωστό ως «flowered spikes»⁴, προς το οποίο συσχετίζει τα φύλλα φτέρης του σκύφου της Ήλιδας.

Όμως η νέα, υψηλότερη χρονολόγηση των εργαστηρίων της Κεντρικής Ιταλίας, και συγκεκριμένα του Popilius πριν από το 150 π.Χ., μας προτρέπει να επιχειρήσουμε άλλες συγκρίσεις. Προς αυτή την κατεύθυνση αναφέρουμε το σκύφο αρ. 59 από την Αγορά των Αθηνών, στον οποίο κοσμήματα, αντίστοιχα με τα ιταλικά, εναλλάσσονται με φύλλα λωτού και ανθισμένους βλαστούς⁵. Ο σκύφος αποδίδεται με πιθανότητα από την S. Rotroff στο εργαστήριο του Βίωνος και χρονολογείται από την ίδια στα 225-175 π.Χ.⁶

Αν και οι σκύφοι της Κεντρικής Ιταλίας δεν προσφέρουν τυπολογικά παράλληλα για τη φτέρη που απαντά στους σκύφους της Κασσώπης, τα στρογγυλά μετάλλια, που απαντούν συχνά ανάμεσα στις κορυφές των φύλλων τους, μπορούν να συσχετιστούν με τα κυκλικά εξάρματα, που απαντούν συχνά σε αντίστοιχη θέση στους σκύφους από την Κασσώπη, είτε αυτοί φέρουν απλό, είτε ποικίλο φυτικό κάλυκα (195-197α-γ, 230, 232-233, 361).

¹ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 54, σ. 112.

² Siebert, *Péloponnèse*, σ. 174-175.

³ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 112-114, 145-149, 176. Για το θέμα αυτό βλ. τελευταία Hausmann, *Olympia*, σ. 86.

⁴ Για το κόσμημα αυτό βλ. Courby, σ. 417, εικ. 91, αρ. 23, R. Paribeni, «Tivoli-Scarisch di una fabbrica di vasi fittili in localita S. Anna», *Not Sc* 1927, σ. 374, εικ. 1, σ. 375, εικ. 2, σ. 377, εικ. 7-8, O.W. von Vacano, «Ein Kratetiskos der Popilius Gruppe», *RM* 73-74 (1966-67), πίν. 35, 37.1, Marabini - Moens, *Cosa*, αρ. 6, πίν. 1 και 6-7, αρ. 58-59, πίν. 3 και 14, αρ. 62, πίν. 4 και 15. Επίσης βλ. πίν. 17.9 και πίν. 20.2.

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 51, πίν. 10 (Τα κοσμήματα αναφέρονται από την S. Rotroff ως "spiky plants, possibly the stems of the date palm").

⁶ Για τους σκύφους του εργαστηρίου του Βίωνος βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 26-27.

Η αρχική ιδέα για τη διακόσμηση αυτή είναι πιθανό να προήλθε από τους ρόδακες που στολίζουν συχνά την κορυφή των βλαστών στον κάλυκα των μεταλλικών αγγείων των ελληνιστικών χρόνων. Δυο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι το ασημένιο αλάβαστρο από τη Βοιωτία στο Βερολίνο¹ και το καπάκι της ασημένιας πυξίδας από το θησαυρό του Τάραντα², που χρονολογήθηκαν από τον M. Pfrommer στις αρχές και στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., αντίστοιχα. Κατά τον ίδιο τα κυκλικά κοσμήματα που απαντούν στο αλάβαστρο από τη Βοιωτία θα πρέπει να συσχετιστούν με τα ρομβοειδή εξογκώματα που στολίζουν τους ώμους του ασημένιου σκύφου από την Ιθάκη στο Λονδίνο, όπως και άλλων σκύφων της ίδιας τεχνοτροπίας³.

Για τη φτέρη του τύπου T4 (σκύφοι 223α-β-229) η αναζήτηση ακριβών τυπολογικών παραδειγμάτων απέβη άκαρπη. Τα συγγενέστερα τυπολογικά παράλληλα προέρχονται από το ναυάγιο στη Santa Sabina της Απουλίας. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 104, ο οποίος φέρει παρόμοια φύλλα, μαζί με άλλα φυτικά κοσμήματα τα οποία όμως δεν είναι οργανωμένα σε φυτικό κάλυκα⁴. Ο σκύφος είναι άγνωστης προέλευσης και τα φύλλα χαρακτηρίζονται από το G. Siebert ως άκανθες.

Από την απέναντι πλευρά της λεκάνης της Αδριατικής, και συγκεκριμένα από την Κέρκυρα, προέρχεται ένας σκύφος με κάλυκα από μεγάλα φύλλα φτέρης, αξιοσημείωτα κατά το G. Siebert για το μέγεθός τους⁵. Πρόκειται για το σκύφο Co. 6 των τοπικών εργαστηρίων, που χρονολογούνται από τον ίδιο στο 2ο αι. π.Χ.⁶, ο οποίος παρουσιάζει ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης ως προς τη σύνθεση του φυτικού κάλυκα.

Παρόμοια μεγάλα φύλλα φτέρης απαντούν και σε σκύφο από την Αμβρακία⁷.

Τη εξέλιξη του παραπάνω κοσμήματος στην ύστερη ελληνιστική περίοδο μπορούμε να παρακολουθήσουμε στους φυτικούς κάλυκες των σκύφων του εργαστηρίου του Κλεαγόρα από το Άργος⁸, η φτέρη μοιάζει με

¹ Βλ. *Byvank, Tarente*, εικ. 9, *Pfrommer, Toreutik*, KBk 112, σ. 262, πίν. 53b.

² Βλ. *Byvank, Tarente*, ό.π., εικ. 8, *Pfrommer, Toreutik*, KBk 113, σ. 262, πίν. 33.

³ *Pfrommer, Toreutik*, σ. 93.

⁴ Βλ. *Siebert, Santa Sabina*, σ. 137-138, εικ. 21e.

⁵ Βλ. *Siebert, Péloponnèse, Cor.* 6, πίν. 62, 94.3, σ. 133-134.

⁶ *Siebert, Péloponnèse*, σ. 176-178.

⁷ Ο σκύφος είναι αδημοσίευτος.

⁸ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, K19, K20, K32, πίν. 32, 80.2-5, σ. 42-43, 171-172.

χονδροειδές κλαδί και είναι φανερή η επιπόλαιη και άτεχνη αναπαραγωγή του πρωτοτύπου.

Φύλλα στον τύπο της φτέρης απαντούν σε αρκετά μεταλλικά αγγεία των ελληνιστικών χρόνων.

Το πρωιμότερο παράδειγμα είναι και το πλησιέστερο στους σκύφους της Κασσώπης, ως προς τη σύνθεση του φυτικού κάλυκα. Πρόκειται για τις αργυρές κύλικες από το θησαυρό του Montefiorino, στη Νέα Υόρκη, που χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και αποδίδονται σε εργαστήρια της Δυτικής Ελλάδας¹. Οι κύλικες κοσμούνται στο εσωτερικό του πυθμένα (tondo) με φυτικό κάλυκα από φύλλα φτέρης, στον οποίο δεν είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε το βασικό αρχέτυπο για την παραγωγή σκύφων που διακοσμούνται αποκλειστικά με φύλλα φτέρης.

Από τα παραδείγματα που απαντούν στον 3ο αι. π.Χ. χαρακτηριστικά είναι τρία αργυρά αγγεία που θεωρούνται από το M. Pfrommer έργα αλεξανδρινά: Ο σκύφος από την Ιθάκη στο Λονδίνο (αρχές 3ου π.Χ. αι.)², το αλάβαστρο από τη Σινώπη, στην Κοπεγχάγη (300-250 π.Χ.)³, το αλάβαστρο από τη Δυτική Μ. Ασία, στην Οξφόρδη (300-250 π.Χ.)⁴ και το αγγείο Mac Gregor από την Αίγυπτο στο Άμστερνταμ (250-200 π.Χ.)⁵. Σε όλα τα παραδείγματα, τα αντίστοιχα φύλλα χαρακτηρίζονται ως άκανθες και εναλλάσσονται με φύλλα λωτού, σύνθεση που είναι γνωστή στα εργαστήρια της Κασσώπης, όπως φανερώνει ο φυτικός κάλυκας στους σκύφους 376α-β-381.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στα παραπάνω αγγεία απαντούν και άλλες διακοσμήσεις που συνηθίζονται στους ανάγλυφους σκύφους της τοπικής παραγωγής, όπως συνεχόμενες σπείρες (στο αλάβαστρο από τη Μ. Ασία)⁶, στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης (στο αγγείο Mac Gregor) και βλαστόσπειρα αμπέλου (στο σκύφο από την Ιθάκη).

¹ Βλ. D.A. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London 1966, σ. 94, πίν. 24A. A. Oliver, *Silver for the Gods*, Catalogue of Exhibition, Toledo Museum of Arts Ohio 1979, σ. 65, αρ. 31, 32, εικ. στη σ. 64-65, Pfrommer, *Toreutik*, σ. 180, σημ. 1314.

² Βλ. D.A. Strong, ό.π., σ. 101, πίν. 25B, Pfrommer, *Toreutik*, KBk 99, σ. 260, πίν. 55, 62.

³ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 102, σ. 261, πίν. 51a-b.

⁴ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 103, σ. 261, πίν. 51c

⁵ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 110, σ. 262, πίν. 52.

⁶ Πρβ. επίσης τις συνεχόμενες σπείρες στο αργυρό αλάβαστρο 1974.138 του Μουσείου της Βοστώνης (Pfrommer, *Toreutik*, KBk 79, σ. 257, 101, 107, σημ. 706).

Από το συσχετισμό με αντίστοιχα έργα της ελληνοιστικής υαλουργίας προέκυψαν επίσης ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Οι σκύφοι που διακοσμούνται αποκλειστικά με φύλλα φτέρης παρουσιάζουν ομοιότητες, όσον αφορά τη σύνθεση του φυτικού κάλυκα, με μια ομάδα πτολεμαϊκών σκύφων από φαγεντιανή γη¹. Οι σκύφοι κοσμούνται με επιμήκη φύλλα, που μοιάζουν με τη φτέρη T3 του σκύφου **222**, τα οποία όμως είναι διατεταγμένα σε δυο επίπεδα, όπως σε ορισμένους σκύφους από το θησαυρό του Touch el-Karamus². Ορισμένα από τα αγγεία αυτά βρέθηκαν στην Αίγυπτο, στην Κρήτη και στη Μ. Ασία (Ταρσός). Τα άλλα είναι άγνωστης προέλευσης.

Ο Μ. Pfrommer συγκέντρωσε όλα τα γνωστά παραδείγματα υπό την ονομασία «Tarsosgruppe» και τα χρονολόγησε στα 250-200 π.Χ.³. Ο ίδιος αναγνώρισε στα φύλλα τους κάποια ιδιαιτερότητα και τα χαρακτήρισε ως «ägyptischer Palmblatt - Akanthus», δηλαδή κάτι ανάμεσα στα φύλλα του φοίνικα και της άκανθας. Κατά τον ίδιο, φύλλα αυτού του τύπου εναλλάσσονται με φύλλα λωτού και τρυφερούς βλαστούς στον υελόχρυσο σκύφο της Συλλογής Rothschild από τη Συρία, τον οποίο ο ίδιος θεωρεί έργο αλεξανδρινό⁴.

Η σύνθεση του φυτικού κάλυκα του σκύφου Rothschild αναγνωρίζεται στους σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα **361-362, 365-367, 377α-β-380**. Είναι ενδιαφέρον ότι σε κάθε έναν από αυτούς απαντούν μεμονωμένα διακοσμητικά στοιχεία τα οποία παρουσιάζουν τυπολογική συγγένεια με αντίστοιχα του αλεξανδρινού σκύφου. Αυτά είναι: Τα *nymphaea lotus* T1, στους σκύφους **365-367**, οι βλαστόσπειρες των σκύφων **377α-β-378α-β**, και τέλος τα φύλλα φτέρης T3 στους σκύφους **222, 379-380**.

Ήδη επισημάναμε την ομοιότητα που παρουσιάζουν τα φύλλα λωτού του σκύφου Rothschild με τα αντίστοιχα *nymphaea lotus* T1 από την Κασσώπη⁵. Τα ίδια συμπεράσματα προκύπτουν και από την αντιπαραβολή των φύλλων φτέρης T3, που απαντούν στους σκύφους **222, 379-380** της Κασσώπης.

¹ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 80-89, σ. 257-259, σ. 108, 118.

² Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KTK 4-6, KTK 8-9, πίν. 6-8, 10-12, σ. 267.

³ Βλ. παραπάνω σημ. 1-2.

⁴ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 108, σ. 261, 94-95.

⁵ Βλ. παραπάνω στην αντίστοιχη ενότητα.

με αυτά του τύπου «Palmsblatt - Akanthus», που, κατά τον M. Pfrommer, απαντούν στο σκύφο Rothschild.

Αντίστοιχες συγκρίσεις έγιναν τόσο από τη L. Byvank - Quarles van Ufford για τους σκύφους από την Αντιόχεια¹ όσο και από την S. Rotroff για τους σκύφους από την Αττική². Τα παράλληλα όμως από την Κασσώπη βρίσκονται, κατά τη γνώμη μου, πιο κοντά στο αλεξανδρινό πρότυπο. Ας σημειωθεί ότι ο μαϊάνδρος που απαντά κάτω από το χείλος στο σκύφο Rothschild είναι γνωστός από τα θραύσματα 530-531. Όσον αφορά εξάλλου τη διακόσμηση του μεταλλίου, παρουσιάζει τυπολογική συγγένεια με αρκετά παραδείγματα. Η τριμερής όμως διαίρεση της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος του δεν απαντά στους σκύφους της Κασσώπης, ενώ δεν είναι άγνωστη στους σκύφους των αθηναϊκών εργαστηρίων³.

Κάλυκας φύλλων άκανθας (232-345)

Με φύλλα άκανθας του αυτού τύπου ή παραλλαγές του ίδιου φύλλου κοσμούνται οι περισσότεροι σκύφοι της κατηγορίας με φυτικό κάλυκα.

Σε ένα μικρό αριθμό σκύφων εναλλάσσονται φύλλα άκανθας διαφορετικού τύπου (350-385). Οι σκύφοι αυτοί, επειδή παρουσιάζουν σχετική ποικιλία στη διακόσμηση, κατατάσσονται μαζί με τους σκύφους που κοσμούνται με ποικίλο φυτικό κάλυκα.

Στο φυτικό κάλυκα των σκύφων 232-345 διακρίνονται δεκατρία διαφορετικά κοσμήματα (σφραγίσματα), τα οποία αποτελούν παραλλαγές τριών ειδών φύλλων άκανθας: φύλλα με θυσάνους (232-263), με πτυχώσεις (264-343) και με νευρώσεις (344-345).

Όπως προκύπτει, το 70% των σκύφων κοσμούνται με πτυχωτά φύλλα, το 25% με θυσανωτά και το 5% με φύλλα που φέρουν νευρώσεις.

Τα φύλλα με θυσάνους αποδίδονται με τρία σφραγίσματα (T1-T3) και κοσμούν τρεις σειρές σκύφων (232-245, 246-249, 250-263), τα φύλλα με πτυχώσεις με οκτώ (T4-T11) και κοσμούν έξη σειρές σκύφων (264-279, 280α-β-285, 286α-γ-296, 297-302α-β, 303-339, 340-343α-γ) και τα

¹ Byvank, *Bols mégariens*, σ. 16, Byvank 1970, σ. 139-140.

² Rotroff, *Agora XXII*, σ. 8, Rotroff, *Tablware*, σ. 333-335.

³ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 8, αρ. 49.

φύλλα με νευρώσεις αποδίδονται με δύο σφραγίσματα (T12-T13), που απαντούν μόνον στους σκύφους **344-345**.

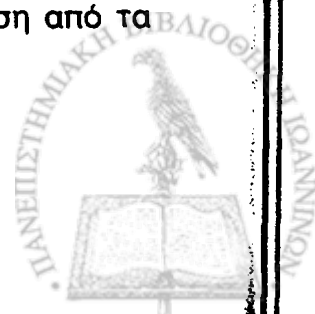
Οι σκύφοι **232-245** και **246-249** κοσμούνται με τον ίδιο ακριβώς τύπο φύλλου άκανθας με θυσάνους, το οποίο όμως αποδίδεται σε διαφορετικές διαστάσεις και ανάγλυφο. Το φύλλο T1 (**232-245**) είναι μεγαλύτερο σε μέγεθος και πιο άξεργο από το T2 (ύψ. 0,045, πλ. 0,025 μ.). Το φύλλο T2 (**246-249**) είναι μικρότερο σε μέγεθος και λιγότερο πλαστικό (ύψ. 0,034, πλ. 0,019 μ.) επειδή προήλθε με αποτύπωση από το κόσμημα T1. Και τα δύο φύλλα αποτελούνται από τρία επάλληλα ζεύγη τριγωνικών θυσάνων που επιστέφονται από μία υψηλή κορυφή. Εξαιτίας της τριμερούς αυτής διαίρεσης δεν έχουν ενιαίο περίγραμμα, ούτε κεντρικό νεύρο. Η βάση τους όμως είναι τονισμένη με ένα κυκλικό έξαρμα.

Με τον ίδιο τρόπο είναι τονισμένη η βάση του φύλλου και στις θυσανωτές άκανθες T3 που κοσμούν τους σκύφους **250-263**, οι οποίες έχουν επιπλέον τονισμένο και το κεντρικό νεύρο. Εκατέρωθεν του κεντρικού νεύρου, με μικρή μείωση ως την κορυφή, εκφύονται επάλληλοι θύσανοι, λιγότερο ευδιάκριτοι και στενότεροι από αυτούς των φύλλων T1 και T2. Το φύλλο που σχηματίζεται έχει εννιαίο περίγραμμα είναι επίμηκες και το δεύτερο σε μέγεθος, μετά τα φύλλα της επόμενης σειράς (ύψ. 0,05, πλ. 0,025 μ.)

Οι σκύφοι **264-279** κοσμούνται με πτυχωτά φύλλα, τα οποία είναι τα υψηλότερα και τα πιο πλαστικά αποδοσμένα των σκύφων αυτής της κατηγορίας (ύψ. 0,045, πλ. 0,02 μ.). Απαντούν σε δύο παραλλαγές: μια με ίσια (T4) και μια με λυγισμένη την κορυφή προς τα δεξιά (T5) και έχουν διακριτικά τονισμένο το κεντρικό νεύρο. Οι παραλλαγές αυτές αναγνωρίζονται στους σκύφους **280α-β-285** (T6-T7), που προέρχονται κατά κανόνα, από φθαρμένες σφραγίδες, καθώς και στους σκύφους **286α-γ-296** που έχουν χαμηλότερο φυτικό κάλυκα και κοσμούνται μόνο με φύλλα που γέρνουν προς τα δεξιά (T8) (ύψ. 0,04, πλ. 0,018 μ.).

Τα φύλλα των σκύφων **297-302α-β** (T9), που επίσης γέρνουν προς τα δεξιά, προήλθαν με αποτύπωση από το κόσμημα T5 των σκύφων **264-279**, γι' αυτό και έχουν πολύ μικρότερες διαστάσεις (ύψ. 0,04, πλ. 0,018)

Τις ίδιες αναλογίες με τα φύλλα T9, και εξίσου μικρή πλαστικότητα, έχουν και αυτά των σκύφων **303-339**, που αποδίδουν τον ίδιο τύπο άκανθας αλλά με ίσια κορυφή (T10) και κατασκευάστηκαν με αποτύπωση από τα

φύλλα T4. Τα περισσότερα από αυτά προέρχονται επίσης από φθαρμένες σφραγίδες, όπως και τα φύλλα T11 της επόμενης σειράς των σκύφων **340-343α-γ**, που είναι ακριβή τους αντίγραφα σε ακόμη μικρότερο μέγεθος (ύψ. 0,032, πλ. 0,014 μ.) και φαίνεται ότι προήλθαν με αποτύπωση από τα προηγούμενα.

Οι άκανθες με νευρώσεις που κοσμούν τους σκύφους **344-345** αποτελούν δύο παραλλαγές του αυτού τύπου: μία με καμπυλωμένη την κορυφή προς τ' αριστερά (T12) και μία με διπλωμένη την κορυφή προς τα μπροστά (T13). Και οι δύο φέρουν πλευρικές νευρώσεις και έχουν μια επίπεδη αναγλυφικότητα. Είναι τα μικρότερα φύλλα σε μέγεθος (ύψ. 0,025, πλ. 0,012 μ.), γεγονός που, στο σκύφο **344**, επιτρέπει την ανάπτυξη τους σε δύο σειρές, τη μια πάνω από την άλλη.

Με εξαίρεση το σκύφο **344**, στους υπόλοιπους σκύφους αυτής της ομάδας, οι φυτικές διακοσμήσεις εκφύονται από το μετάλλιο της βάσης και φτάνουν ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Σε ορισμένους, τα φύλλα της άκανθας εναλάσσονται με βλαστούς, ενώ αρκετά συχνά μεταξύ των κοσμημάτων, συνήθως στο ύψος της κορυφής, παρεμβάλλονται και παραπληρωματικά κοσμήματα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι σκύφοι που κατασκευάστηκαν στα αττικά εργαστήρια σπάνια κοσμούνται με φύλλα άκανθας¹. Από αυτούς ο μόνος που θα μπορούσε να συγκριθεί με τους σκύφους της Κασσώπης είναι ο σκύφος αρ. 74 της Αγοράς των Αθηνών, που αποδίδεται από την S. Rotroff με πιθανότητα στο εργαστήριο A και χρονολογείται στα 225-175 π.Χ.²

Ο σκύφος αρ. 74 βρίσκεται μορφολογικά κοντά στους σκύφους από την Κασσώπη που κοσμούνται με ίσιες, θυσανωτές ή πτυχωτές άκανθες (**232-263**, **303-343α-γ**), παρότι ο τύπος της άκανθας που τον κοσμεί δεν αναγνωρίζεται στους σκύφους των τοπικών εργαστηρίων.

Ακριβή τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους **232-249**, που κοσμούνται με θυσανωτές άκανθες T1, T2 δεν εντοπίστηκαν. Με συγγενείς τυπολογικά άκανθες κοσμούνται σκύφοι με φυτικό κάλυκα του εργαστηρίου του μονογράμματος M, που θεωρείται από το G. Siebert ως

¹ Βλ. *Thompson*, C18, σ. 352-353, εικ. 36a-b, *Rotroff, Agora XXII*, αρ.74, 75, σ. 53, πίν. 14, αρ. 122, σ. 58-59, πίν. 23, 94, αρ. 224, σ. 71-72, πίν. 44, 83, 94.

² Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 18, 28, 53, πίν. 14.

το αρχαιότερο του Άργους και χρονολογείται από το τελευταίο τέταρτο του 3ου ως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ.¹.

Είναι ενδιαφέρον ότι οι σκύφοι αυτοί έχουν και άλλα κοινά χαρακτηριστικά με τους σκύφους της Κασσώπης, όπως μετάλλια² και παραπληρωματικά κοσμήματα³. Επιπλέον η εναλλαγή των φύλλων της άκανθας με τα φύλλα του λωτού σε ορισμένους από τους παραπάνω σκύφους απαντά και στους σκύφους της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης⁴.

Παρόμοιες θυσανωτές άκανθες απαντούν στον κοντό κάλυκα των σκύφων με μορφές του σύγχρονου αργείου εργαστηρίου των Δημητρίου - Ιάσονα⁵, καθώς και σε σκύφους του επίσης αργείου, αλλά νεότερου εργαστηρίου του Αγαθοκλή⁶. Οι τελευταίες συσχετίζονται από το G. Siebert με τις άκανθες του εργαστηρίου M⁷. Οι άκανθες του αργείου εργαστηρίου M αναγνωρίζονται από τον ίδιο και στον κοντό κάλυκα του σκύφου με μορφές Co.3 (802) από την Κόρινθο⁸, ο οποίος είχε χρονολογηθεί από τον G.R. Edwards στα 225-200 π.Χ.⁹. Ο δεύτερος είχε τοποθετήσει χρονικά τους Κορινθιακούς σκύφους αρ. 807 και 817, με την αντίστοιχη διακόσμηση, γύρω στα 146 π.Χ.¹⁰. Σχετικά πρόσφατα ο Ch.M. Edwards αναγνώρισε τις σφραγίδες των δύο τελευταίων σκύφων στους σκύφους αρ. 23 και 24 από τη δεξαμενή του 1926 της Κορίνθου¹¹, που επιχώστηκε στη δεκαετία 175-165 π.Χ.¹². Το εύρημα αυτό εκτός του ότι επιβεβαιώνει την επίδραση του αργείου εργαστηρίου του μονογράμματος M στην τοπική παραγωγή

¹ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, M.1, M.49, M.55, M.72, σ. 52-53, 56, 349, 355-356, 358, πίν. 22, 27-29. Επίσης βλ. πίν. 75.5 b15, όπου σχεδιαστική αναπαράσταση του φυτικού κάλυκα του σκύφου M.49, η οποία όμως αποδίδεται από τυπογραφικό λάθος σε σκύφους του εργαστηρίου του Δημητρίου - Ιάσονα. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου του μονογράμματος M βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 170, 172.

² Πρβ. σκύφο M.49 (Siebert, *Péloponnèse*, ό.π.) με 222.

³ Πρβ. σκύφο M.72 (Siebert, *Péloponnèse*, ό.π.) με 212.

⁴ Πρβ. σκύφους M.1, M.49, M.55 (Siebert, *Péloponnèse*, ό.π.) με 336-339.

⁵ Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 18-19, σ. 37-38, 314, 317.

⁶ Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου των Δημητρίου - Ιάσονα βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 170, 172.

⁷ Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 8-9, 71, αρ. 1, σ. 27.

⁸ Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου του Αγαθοκλή βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 171.

⁹ Edwards, *Corinth*, VII, 3, σ. 164, 166, 168, πίν.

¹⁰ Βλ. Edwards, *Corinth*, VII, 3, αρ. 807, πίν.68, σ. 167, αρ. 817, πίν. 69, σ. 166, 169.

¹¹ Edwards, *Reservoir*, 401-414, πίν. 87 και 88 αντίστοιχα.

¹² Edwards, *Reservoir*, σ. 398-399.

σκύφων της Κορίνθου¹, προσφέρει αξιόπιστα στοιχεία για μια πρωιμότερη χρονολόγηση των σκύφων αρ. 807 και 817 του G.R. Edwards και ως εκ τούτου για το φύλλο της άκανθας με θυσάνους από την Κασσώπη².

Άκανθες αυτού του τύπου απαντούν και σ' έναν από τους πρωιμότερους σκύφους του εργαστηρίου του Φιλοκλή, που, κατά το G. Siebert, είναι το αρχαιότερο της Σπάρτης και χρονολογείται από τα τέλη του 3ου ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.³ Οι ίδιες άκανθες είναι γνωστές και από σκύφο των τοπικών εργαστηρίων της Κέρκυρας, η παραγωγή των οποίων χρονολογείται επίσης στο ίδιο χρονικό διάστημα⁴. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι σκύφοι των δυο παραπάνω εργαστηρίων παρουσιάζουν και άλλες ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης, όπως τα πλαστικά υποστηρίγματα και τα μετάλλια.

Παρόμοιες άκανθες με τις θυσανωτές, που απαντούν στα πελοποννησιακά εργαστήρια, είναι γνωστές και από τα τοπικά εργαστήρια των περιοχών της ανατολικής Μεσογείου.

Στο Πέργαμο⁵, άκανθες αυτού του τύπου, απαντούν σε σκύφους με ποικίλη διακόσμηση, που προέρχονται από τις επιχώσεις C του θεάτρου⁶, από ιδιωτικά σπίτια⁷ και τον κεραμικό κλίβανο στα ανατολικά του Γυμνασίου⁸ οι οποίοι χρονολογούνται από τις αρχές ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Από την Κύμη της Μ. Ασίας άκανθες θυσανωτές αναγνωρίζονται στα

¹ Edwards, *Reservoir*, σ. 396, 402-403.

² Ο ίδιος τύπος άκανθας απαντά και στο σκύφο Ερ.3, από την Επίδαυρο, ο οποίος θεωρείται από το G. Siebert εισηγμένος από το Άργος και αποδίδεται στην παραγωγή του εργαστηρίου του μονογράμματος Μ· Siebert, *Péloponnèse*, σ. 68, 373, πίν.43. Στην παραγωγή του εργαστηρίου του μονογράμματος Μ αποδίδεται από το G. Siebert και ο σκύφος Ag.1, που βρέθηκε στην Αίγινα και φέρει άκανθες αυτού του τύπου στον κοντό κάλυκα της βάσης· Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 61, σ. 131, 400. Επίσης από το ίδιο εργαστήριο προέρχεται και ο σκύφος Go.89 που βρέθηκε στη Γόρτυνα· Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 51, σ. 100, 174.

³ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, Sp. 26, σ. 86-87, 377, πίν. 48, 82.2. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 172-173.

⁴ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, Cor.22, σ. 132, 176, 408, πίν. 62, 98. Γενικότερα για τα τοπικά εργαστήρια της Κέρκυρας, βλ. 131-135.

⁵ Βλ. Courby, εικ. 88, αρ. 33.

⁶ Βλ. De Luca, *AvP XI*, 2, αρ. 116, σ. 61, 73, πίν. 45.8, 78.6

⁷ Pinkwart - Starnitz, *AvP XIV*, αρ. K50, σ. 127, πίν. 27.

⁸ H. Hepding, «Eine hellenistische Töpferwerkstatt in Pergamon», *Nchr Giess Hoch* 21 (1952), σ. 49 κεξ. Για την ίδια μήτρα βλ. επίσης K. Parlaska, «Das Verhältnis der megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk», *Jdl* 70 (1955), σ. 133, εικ. 1.

δυο πιο πρώιμα εργαστήρια των Πανίσκου και Ερώτων, τα οποία ακμάζουν στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.¹.

Άκανθες αυτού του τύπου εναλλάσσονται με φύλλα λωτού *pelumbo* σε σκύφο του μικρασιατικού εργαστηρίου του Μενίσκου, που χρονολογείται επίσης το 2ο αι. π.Χ.², στο οποίο απαντούν τυπολογικά παράλληλα και για τα φύλλα φτέρης T1-T2 των σκύφων της Κασσώπης. Στις άκανθες αυτές τονίζεται και η βάση του φύλλου με τον ίδιο τρόπο, όπως στους σκύφους **232-263**³.

Από τους σκύφους των ιωνικών εργαστηρίων, που βρέθηκαν στη Δήλο και χρονολογούνται μετά το 166 π.Χ., μόνον δυο κοσμούνται με άκανθες που μοιάζουν ελαφρά στον τύπο 1 της Κασσώπης. Ο ένας από αυτούς αποδίδεται στο εργαστήριο των Ωραιών Μεδουσών⁴ και ο άλλος στο εργαστήριο Α⁵.

Από το χώρο της τορευτικής τέχνης τρία ασημένια αγγεία προσφέρουν καλά τυπολογικά παράλληλα για τα φύλλα άκανθας με θυσάνους T1-T2, που κοσμούν τους σκύφους **232-249**. Και στα τρία τα φύλλα της άκανθας εναλλάσσονται με *nymphaea lotus* στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό του πυθμένα, ακριβώς όπως στους σκύφους **361-363** με τον ποικίλο φυτικό κάλυκα.

Το αρχαιότερο από τα αγγεία αυτά είναι μια φιάλη από την περιοχή του Κιβαη, στο Μουσείο Ρουσκή της Μόσχας, που χρονολογείται από τον Μ. Ρφόμμερ στα 275-250 π.Χ.⁶ Άκανθες αυτού του τύπου απαντούν γύρω από το μέταλλο της βάσης και στο σκύφο από την Καβάλα, στο Μουσείο της Βαλτιμόρης, που χρονολογείται από τον ίδιο στα 250-200 π.Χ.⁷

Το αγγείο από την Καβάλα παρουσιάζει και άλλες αξιοσημείωτες ομοιότητες με τους σκύφους από την Κασσώπη. Το μέταλλο της βάσης

¹ Βλ. *Bousez, Kyme I*, MB3, MB5, πίν. 2, MB27, MB32, πίν. 5, σ. 19-22, 35-37. Για τη χρονολόγηση των εργαστηρίων της Κύμης βλ. *Kosatz, Millet*, σ. 135.

² Βλ. *M. Vickers, D. Impey, J. Allan, From Silver to Ceramic*, Oxford 1986, πίν. 26.

³ Σε αντίστοιχα, σύγχρονα μικρασιατικά εργαστήρια θα πρέπει να αναζητηθεί πιθανότατα η προέλευση ενός σκύφου με παρόμοια διακόσμηση που βρέθηκε σε τάφο της Ιστρίας και χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ. Βλ. *P. Alexandrescou «Necropolis Tumulara, 1955-1961» Histria II, Bucarest 1966*, αρ. XXXVII 27, σ. 196, πίν. 97.

⁴ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 18, αρ. 367.

⁵ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 34, 124, αρ. 384.

⁶ *Pfommer, Toreutik*, Kbk106, σ. 261, πίν. 59a, σ. 100, 131, 141, σημ. 991.

⁷ *Pfommer, Toreutik*, Kbk114, σ. 263, πίν. 28b-e, σ. 102, 104, 123, 177, σημ. 744, 1264.

κοσμεύεται με τον ίδιο ακριβώς πεταλόσχημο ρόδακα που απαντά στο σκύφο **246**, όπως και σε άλλους πολλούς σκύφους της τοπικής παραγωγής. Ο ίδιος ρόδακας απαντά και στο εσωτερικό της φιάλης από το Kuban, στο κέντρο του φυτικού κάλυκα.

Ο M. Pfrommer συσχετίζει ως προς την πλαστικότητα των φύλλων τον κοντό κάλυκα του σκύφου της Βαλτιμόρης¹ με το φυτικό κάλυκα στο εκμαγείο ενός σκύφου από τη Μέμφιδα στο Hildesheim, που χρονολογείται από τον ίδιο γύρω στα 300 π.Χ.². Ως προς το σχήμα η αναζήτηση και άλλων παραλλήλων για τις άκανθες T1-T2, των σκύφων **232-249**, οδηγεί σε ακόμα παλιότερα πρότυπα, τα οποία ανήκουν στο χώρο της αρχαίας ελληνικής τέχνης.

Το πιο γνωστό από αυτά είναι τα φατνώματα στο θόλο της Επιδαύρου³, στα οποία είναι εμφανής ο τριμερής διαχωρισμός του φύλλου της άκανθας, παρά το ενιαίο τους περίγραμμα και τον τονισμό του κεντρικού νεύρου.

Το ελληνικό αυτό αρχέτυπο φαίνεται ότι αναπαράγει και ο φυτικός κάλυκας στη βάση του ασημένιου αλαβάστρου από το Παλιόκαστρο⁴ της Καρδίτσας, το οποίο αποτελεί το τρίτο από τα ασημένια αγγεία που προσφέρουν τυπολογικά παράλληλα για τις άκανθες των σκύφων **232-249**, και κυρίως για τη σύνθεση του φυτικού κάλυκα των σκύφων **361-363**. Σημειώνεται ότι το αλάβαστρο από το Παλιόκαστρο διαμοιράζεται και άλλα κοινά χαρακτηριστικά με τους σκύφους **232** και **246**, όπως οι διακοσμητικές ζώνες από βλαστόσπειρα κισσού και το στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.

Για τους σκύφους **250-263** δεν εντοπίστηκαν ακριβή τυπολογικά παράλληλα. Οι μεγάλες άκανθες, συχνά θυσανωτές και σε διάφορες παραλλαγές, είναι συνηθισμένη διακόσμηση σε σκύφους τοπικών εργαστηρίων της Συρίας και της Μ. Ασίας, όπως φανερώνουν

¹ Pfrommer, *Toreutik*, σ. 102.

² Pfrommer, *Toreutik*, Kbk111, σ. 262, πίν. 53a, σ. 96, 101 κεξ., 113, 116, 120, σημ. 486, 715.

³ Βλ. G. Roux, *L'architecture de l'Argolide aux IVe et IIIe siècles avant J.C.*, 1961, σ. 150, πίν. 46. Σχετικά βλ. επίσης Pfrommer, *Toreutik*, σ. 96, 132, πίν. 54c.

⁴ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο που αναφέρεται στους σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα.

παραδείγματα από την Άντιόχεια¹, την Επιφάνεια², το Πέργαμο³, και την Κύμη⁴. Κατά κανόνα εναλλάσσονται και με άλλες διακοσμήσεις, όπως σε σκύφο από τη Μύρινα, με φύλλα λωτού⁵ και στο σκύφο 672 από τη Μίλητο με βλαστόσπειρες και ερωτιδείς⁶. Στους δυο τελευταίους σκύφους απαντούν τα πλησιέστερα παράλληλα από τις περιοχές της ανατολικής Μεσογείου για τις θυσανωτές άκανθες (T3) των σκύφων **250-263**. Επιπλέον, ο σκύφος από τη Μύρινα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα ως προς τη σύνθεση του φυτικού κάλυκα και με τους σκύφους **340-342**.

Τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τις άκανθες T3, που κοσμούν τους σκύφους **250-263** προσφέρουν ένας σκύφος άγνωστης προέλευσης από τη Συλλογή του Παν/μίου του Colorado⁷ και ένας σκύφος από την Κέρκυρα⁸. Και στους δυο, ανάμεσα στα φύλλα της άκανθας, παρεμβάλλονται ερωτιδείς. Στο σκύφο της Κέρκυρας οι ερωτιδείς αναφύονται από μια φυτική σύνθεση, που, κατά το G. Siebert αντανάκλα την τέχνη της Μ. Ελλάδας. Ο σκύφος αυτός κατατάσσεται από τον ίδιο μαζί με τους σκύφους της πρωιμότερης παραγωγής του νησιού (τέλη 3ου - αρχές 2ου αι. π.Χ.), οι οποίοι, όπως ήδη αναφέρθηκε, διακοσμούνται και με θυσανωτές άκανθες (T1-T2) που απαντούν στους σκύφους **232-249**. Η σύνθεση του φυτικού κάλυκα των δυο παραπάνω σκύφων είναι παραπλήσια με των σκύφων **386-402α-β**, που κοσμούνται με φυτικά κοσμήματα και με μορφές. Από αυτούς ο σκύφος **391α-β**, εκτός του ότι φέρει στο σώμα θυσανωτές άκανθες T3, που εναλλάσσονται με γυναικείες μορφές, παρουσιάζει ομοιότητα με τον σκύφο από την Κέρκυρα και ως προς το μέταλλο της βάσης. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι το φυτικό κόσμημα στη ζώνη κάτω από το χείλος του σκύφου από το Colorado απαντά και στους σκύφους με κάλυκα ανθέων **347α-β-348**.

¹ Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 11, αρ. 27, 28.

² Christensen -Johansen, *Hamna, III, II*, εικ. 16, αρ. 150, 151, 153, 157, 158, 147, 148.

³ Βλ. De Luca, *AvP XI, 2*, πίν. 467, 475.

⁴ Bouzek, *Kyme I*, αρ. 24-25, πίν. 12, εικ. 5, σ. 30, 37, 40, 67.

⁵ Βλ. Courby, πίν. XIb, σ. 377, 403, *CVA Louvre 15 (France 23)*, πίν. III N. 12, 13, αρ. 593, σ. 13-14.

⁶ Kosatz, *Milet*, σ. 81, 99, πίν. 14, 39.

⁷ Βλ. Γ. Ντούμας, *ΑΔ18 (1963)*, πίν. 212a, Siebert, *Péloponnèse, Cor 2*, πίν. 62, 94.2, 98, σ. 132, 406.

⁸ Βλ. H. Tzarella-Evjen, «Greek and Roman Vases and Statuettes from the University of Colorado Collection», *ΑΔ28 (1973)*, Μελέται, αρ. 22325, σ. 196, πίν. 101a.

Η θυσανωτή άκανθα T3 των σκύφων **250-263** αναγνωρίζεται και σε ένα θραύσμα σκύφου, άγνωστου εργαστηρίου που βρέθηκε στο ναυάγιο της Santa Sabina της Απουλίας¹. Το όστρακο έχει το "δηλιακό" χείλος αρκετών σκύφων που βρέθηκαν στην Αλβανία². Ο σύνθετος πλοχμός του απαντά στο σκύφο **592** που θεωρείται εισηγμένος στην Κασσώπη.

Άκανθες αυτού του τύπου, λιγότερο πλαστικά αποδοσμένες όμως και με αιχμηρή την απόληξη των θυσάνων, απαντούν σε σκύφους από την Cosa, οι οποίοι χρονολογούνται στα 175-150 π.Χ. και συνδέονται από τη M.T. Marabini-Moens με την παραγωγή των Porilius και Larius³.

Από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο τυπολογική συγγένεια με τις άκανθες T3 των σκύφων **250-263** παρουσιάζουν οι άκανθες που κοσμούν εναλλάξ με φύλλα λωτού, τους σκύφους D.11 και D.136 του εργαστηρίου των Δημητρίου Ιάσονα, που θεωρείται από τον G. Siebert από τα πρωιμότερα του Άργους⁴. Οι σκύφοι αυτοί προσφέρουν τυπολογικά παράλληλα και για τη διακόσμηση των σκύφων **365-367**, που κοσμούνται με θυσανωτές άκανθες T3 και φύλλα λωτού.

Ο M. Pfrommer διαπιστώνει ότι τα αγγεία από πολύτιμο μέταλλο των ελληνιστικών χρόνων, που κοσμούνται αποκλειστικά με φύλλα άκανθας, είναι σχετικά σπάνια⁵. Κανένα από τα παραδείγματα που αναφέρει δεν προσφέρει ακριβή τυπολογικά παράλληλα για τις άκανθες T3 των σκύφων **250-263**. Με τις μόνες που μπορούν να συγκριθούν είναι οι άκανθες που απαντούν στο εκμαγείο από τη Μέμφιδα στο Hildesheim⁶, με το οποίο συσχετίστηκαν ήδη οι θυσανωτές άκανθες T1-T2 των σκύφων **232-249**. Με τις άκανθες του σκύφου από τη Μέμφιδα η L. Byvank-Quarles van Ufford συσχετίζει αυτές που κοσμούν, εναλλάξ με φύλλα λωτού, το ασημένιο αλάβαστρο από τη Βοιωτία στο Βερολίνο⁷ και το πώμα της ασημένιας

¹ Siebert, *Santa Sabina*, αρ. 120, σ. 145, πίν. 26d.

² Βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο των εισηγμένων σκύφων.

³ Βλ. Marabini - Moens, Cosa, πίν. 5, αρ. 5, 7, 9, σ. 171, 190-191, 218-219, πίν. 17, αρ. 7, πίν. 20, αρ. 2. Σχετικά Βλ. Jones, *Bowls*, αρ. 14, εικ. 7, αρ. 28, εικ. 8. Για τους σκύφους της Κ. Ιταλίας, τελευταία βλ. Hausmann, *Bemerkungen*, σ. 309-311, Hausmann, *Phasen*, σ. 275-281.

⁴ Βλ. Siebert, *Peloponnèse*, πίν. 12, 14, 75.9, σ. 34, 303-307. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου βλ. ό.π., σ. 170, 172.

⁵ Pfrommer, *Toreutik*, σ. 107-108.

⁶ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 111, πίν. 53a, σ. 262

⁷ Byvank, *Tarente*, σ. 47, εικ. 9. Βλ. και Pfrommer, *Toreutik*, KBk 112, πίν. 53b, σ. 96.

πυξίδα από το θησαυρό του Τάραντα¹. Η πυξίδα παρουσιάζει και άλλες ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης. Οι ρίζες των φύλλων της τονίζονται με την επικάλυψή τους με μικρά άνθη², ακριβώς όπως τονίζονται και οι ρίζες των φύλλων της άκανθας, τόσο στους σκύφους **232-249**, όσο και στους σκύφους **250-263**.

Στους σκύφους **264-343α-γ** με τις πτυχωτές άκανθες (T4-T11) υπερτερούν αυτές που έχουν λυγισμένη την κορυφή προς τα δεξιά (T5, T7, T8, T9).

Το μοτίβο της άκανθας με τη λυγισμένη κορυφή στο πλάι θεωρείται ότι έχει περγαμνή προέλευση. Ένας σκύφος με άκανθες και λωτούς από τις ανασκαφές στην πόλη θεωρήθηκε από την L. Byvank-Quarles van Ufford αντιπροσωπευτικός για την αναζήτηση της φυσικής ζωντανίας, που διακρίνει, κατά την ίδια, την περγαμνή τέχνη κατά το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.³ Ο σκύφος χρονολογείται με βάση τα νεότερα ευρήματα στο 2ο αι. π.Χ. και συγκεκριμένα στο πρώτο μισό⁴.

Μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., στους σκύφους από τα εργαστήρια της Μ. Ασίας απαντούν συχνά άκανθες με σπασμένη την κορυφή στο πλάι, καθώς και άκανθες με αγκιστροειδή κορυφή. Για την πρώτη παραλλαγή καλά παραδείγματα προσφέρουν οι ιωνικοί σκύφοι που βρέθηκαν στη Δήλο⁵ και για τη δεύτερη ο περγαμνή σκύφος E79 από την Αγορά των Αθηνών⁶. Οι περισσότεροι από τους σκύφους των εργαστηρίων της Μ. Ασίας φέρουν θυσανωτές άκανθες, οι οποίες πολύ μικρή σχέση έχουν με αυτές που κοσμούν τους σκύφους της Κασσώπης⁷. Εξαιρεση αποτελεί ένας σκύφος από τη Λάβρανδα⁸ που μοιάζει πολύ με το σκύφο **343**. Μικρή όμως ομοιότητα παρουσιάζουν και με τις λυγισμένες άκανθες που κοσμούν τους

¹ Byvank, *Tarente*, σ. 47, εικ. 8. Βλ. και Pfommer, *Toreutik*, KBk 113, πίν. 33, σ. 103.

² Για το διακοσμητικό αυτό μοτίβο, βλ. Pfommer, *Toreutik*, σ. 106.

³ Conze, *AvPI*, 2, Beibl. 40.1, Byvank, *Bols mégariens*, εικ. 1, σ. 6, 12-13.

⁴ Hausmann, *Reliefbecher*, σημ. 55 στη σ. 21, Schäfer, *PF2*, σημ. 21 στη σ. 17, De Luca, *Asklepieion 1*, αρ. 342, σ. 152.

⁵ Βλ. Laumonier, *Délos XXXI*, πίν. 1, 4, 13-15, 19, 24, 30-34, 40, 50, 87 (σποραδικά).

⁶ Thompson, εικ. 96a-b, σ. 406-408.

⁷ Βλ. Conze, *ArPI*, 2, Beibl. 40.1, 43.1, De Luca, *AvP XI*, 1, πίν. 54, αρ. 342, πίν. 61, αρ. 459, 461, De Luca, *AvPXI*, 2, πίν. 47, αρ. 5, Schäfer, *PF2*, εικ. 14, 1-2, Nohlen-Radt, *AvPXII*, πίν. 3, αρ. K17, Pinkwart-Stammnitz, *AvPXIV*, πίν. 26, K47-K49, Bouzek, *Kyme I*, πίν. 13, αρ. 97, Kossatz, *Milet*, πίν. 1, M463, M466.

⁸ Hellström, *Labraunda, II*, 1, πίν. 11, αρ. 157.

σκύφους από την Αντιόχεια¹, όπου υπερτερούν οι άκανθες με τη διπλωμένη κορυφή προς τα εμπρός.

Από την Αττική, όπου οι άκανθες είναι σπάνιες στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων, είναι γνωστό μόνο ένα παράδειγμα σκύφου με φύλλο άκανθας αυτής της παραλλαγής. Πρόκειται για το σκύφο αρ. 100 από τη δεξαμενή του Πειραιά που χρονολογείται από την I. Metzger στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.² και παρουσιάζει και ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης και ως προς τη διακόσμηση κάτω από το χείλος. Η δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων της Αγοράς των Αθηνών απέδειξε ότι το διακοσμητικό σχήμα του φύλλου με τη λυγισμένη στο πλάι κορυφή υιοθετήθηκε από τους κεραμείς της Αττικής ήδη από την αρχή της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων. Φύλλα λωτού με γερμένη στο πλάι κορυφή, απαντούν στο σκύφο αρ. 49 (225-200 π.Χ.)³ και στο σκύφο αρ. 62, που αποδίδεται από την S. Rotroff στην παραγωγή του εργαστηρίου A (225-175 π.Χ.)⁴. Σημειώνεται ότι η διακοσμητική ζώνη με τα ανθέμια, τα δελφίνια και τις σπείρες που απαντά κάτω από το χείλος στο σκύφο 264 είναι από τις χαρακτηριστικές διακοσμήσεις του εργαστηρίου A: το ίδιο και τα μέταλλα με τους ρόδακες, που επίσης αναγνωρίζονται στο σκύφο 264⁵.

Χάρη στη δημοσίευση του G. Siebert για τα πελοποννησιακά εργαστήρια, έγινε γνωστό ότι το διακοσμητικό σχήμα του φύλλου με τη λυγισμένη στο πλάι κορυφή, ήταν αρκετά αγαπητό και στα τοπικά εργαστήρια της κυρίως Ελλάδος. Στους πιο πρώιμους σκύφους του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα από το Άργος⁶, του Φιλοκλή από τη Σπάρτη⁷ καθώς και σκύφους από τη Γόρτυνα⁸ και τους Δελφούς⁹ απαντούν και άκανθες που γέρνουν στο πλάι και συσχετίζονται από το G. Siebert με

¹ Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 11, αρ. 22, εικ. 13, αρ. 15.

² Metzger, *Piraeus - Zisterne*, αρ. 100, πίν. 13, σ. 63, 84. Για τη χρονολόγηση της δεξαμενής του Πειραιά βλ. τελευταία Rotroff, *Agora XXII*, σ. 111-112.

³ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 8, 73, σ. 50, πίν. 10, 92, 94, 98, σ. 28, 51.

⁴ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 10, 9.2, 94, 98, σ. 51.

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 28, πίν. 98. Παρόμοια διακοσμητική ζώνη απαντά και σε σκύφο από τις Φερρές: βλ. E. Κακαβογιάννης, «Ομηρικοί σκύφοι Φερρών Θεσσαλίας» AAA XIII, 1980, εικ. στη σ. 283. Οι σκύφοι των Φερρών διακοσμούνται συχνά και με άκανθες (βλ. E. Κακαβογιάννης, ό.π., εικ. στη σ. 282).

⁶ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 14, D1.28, D1.32, σ. 34, 306-307.

⁷ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 48, Sp.26, Sp.37, σ.85-87, 377-378.

⁸ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 50, Go.62, Go.64, Go.69, πίν. 84.5, 6, 7, σ. 95, 98-99, 385-386.

⁹ Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 59, Del.37, σ. 126, 395.

τους περγαμηνούς σκύφους¹. Τα παραπάνω εργαστήρια ακμάζουν από τα τέλη του 3ου ως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ.².

Στην Κόρινθο η εμφάνιση αυτού του διακοσμητικού σχήματος χρονολογείται πριν από το 165 π.Χ.³. Ο Ch.M. Edwards το θεωρεί εμπνευσμένο από εισηγμένα αγγεία της Ανατολικής Μεσογείου⁴.

Το ίδιο σχήμα απαντά επίσης πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. στην Cosa της Ιταλίας και συσχετίζεται από την M.T. Marabini-Moens επίσης με τους σκύφους του Περγάμου⁵.

Σκύφοι που κοσμούνται με άκανθες που έχουν την κορυφή γερμένη στο πλάι, είναι γνωστές και από το Ναυάγιο της S. Sabina της Απουλίας⁶. Οι σκύφοι αυτοί μαζί με ένα σκύφο από περιοχή της αρχαίας Ιλλυρίας⁷ προσφέρουν τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους της Κασσώπης. Το κεντρικό τους νεύρο είναι ίσιο και η λυγισμένη κορυφή τους δεν εκτινάσσεται νευρικά όπως στους σκύφους περγαμηνής έμπνευσης. Η διαφορά τους από τις περγαμηνές άκανθες και η πρόωμη χρονολόγησή τους, όπως τουλάχιστον αποδείχνει ο συσχετισμός του σκύφου 264 με το εργαστήριο Α της Αγοράς, φανερώνει ότι για τις άκανθες που απαντούν στους σκύφους της Κασσώπης πρέπει να υπήρξαν άλλα πρότυπα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, τα ελληνιστικά αγγεία που κοσμούνται αποκλειστικά με άκανθες είναι σπάνια. Από τα υπόλοιπα, όσα φέρουν άκανθες με λυγισμένη στο πλάι κορυφή κοσμούνται με ποικίλο φυτικό κάλυκα⁸. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν για τη στιβαρότητά τους οι άκανθες που κοσμούν εναλλάξ με φύλλα λωτού το εκμαγείο σκύφου από φαγεντιανή γη του Πανεπιστημίου του Tübingen⁹, που χρονολογήθηκε από το M. Pfrommer στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ.¹⁰. Την ίδια κλίση

¹ Siebert, *Péloponnèse*, σημ. 1 στη σ. 34.

² Για τη χρονολόγηση των παραπάνω εργαστηρίων βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 172-174.

³ Βλ. Edwards, *Reservoir*, πίν. 87, αρ. 16, πίν. 89, αρ. 53, σ. 402, 409, 413, 418.

⁴ Edwards, *Reservoir*, σημ. 84 στη σ. 402, σημ. 132 στη σ. 409.

⁵ Βλ. Marabini - Moens, *Cosa*, πίν. 2, αρ. 21, σ. 201-202 και πίν. 20, αρ. 6, πίν. 21, αρ. 1.

⁶ Βλ. Siebert, *Santa Sabina*, πίν. 21ε, αρ. 104, σ. 137-139, πίν. 23α, 23c, αρ. 106, 108 αντίστοιχα, σ. 139. Με το σκύφο αρ. 104, πίν. 21ε, σ. 137-139, οι σκύφοι της Κασσώπης παρουσιάζουν και άλλες ομοιότητες.

⁷ S. Mujaj, *Iliria 7-8 (1977-78)*, σ. 333-334, πίν. III, 3.

⁸ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, σ. 263-265.

⁹ Βλ. Byvank, *Bols, mégariens*, εικ. 15, σ. 17-18.

¹⁰ Pfrommer, *Toreutik*, σ. 263, KBk119.

προς το πλάι και την ίδια πλαστικότητα με τις άκανθες της Κασσώπης έχουν οι λυγισμένες στο πλάι άκανθες που κοσμούν με φύλλα λωτού τον αργυρό σκύφο από την Καβάλα στη Βαλτιμόρη, που χρονολογείται από τον ίδιο στα 250-200 π.Χ.¹. Ο σκύφος της Βαλτιμόρης παρουσιάζει και άλλες ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης². Το ευλύγιστο όμως κεντρικό νεύρο των φύλλων του και ο τύπος της άκανθας πλησιάζει περισσότερο προς τους περγαμηνούς σκύφους³.

Κατά τον M. Pfrommer, ο σκύφος από την Καβάλα, μαζί με το σχεδόν σύγχρονο αργυρό κάρναρο Rotschild από το θησαυρό του Τάραντα⁴ (± 250 π.Χ.), είναι τα παλιότερα γνωστά μεταλλικά αγγεία όπου εμφανίζεται ο συνδυασμός των φύλλων του λωτού με τις γερμένες στο πλάι άκανθες⁵.

Ανάλογες συνθέσεις απαντούν και σε έργα του 4ου αι. π.Χ., που εντοπίζονται κυρίως στη Μακεδονία, όπως το ψηφιδωτό του Γνώσιως⁶ από την Πέλλα, η χρυσή λάρνακα⁷ και το χρυσούφασμένο ύφασμα⁸ από τη Βεργίνα. Περίπου την ίδια διάταξη έχουν τα φύλλα άκανθας στο σώμα ενός ανάγλυφου αμφορέα που βρέθηκε στα Γιάννινα, ο οποίος πιθανότατα προέρχεται από άγνωστα εργαστήρια της αρχαίας Μολοσσίας⁹. Η παρουσία ανάλογων διακοσμήσεων σε επιτύμβιες στήλες των ελληνιστικών χρόνων θεωρήθηκε πρόσφατα από τον Ι. Παπαποστόλου¹⁰ ως επίδραση από την τέχνη της Μακεδονίας. Μεταξύ αυτών, η επιτύμβια στήλη του Δάμωνος από την Αμβρακία¹¹ προσφέρει για τις συνθέσεις, που απαντούν στους σκύφους από την Κασσώπη, καλά τυπολογικά παράλληλα.

¹ Pfrommer, *Toreutik*, πίν. 58 KBk114, σ. 263

² Σχ. βλ. τελευταία Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», Φηγός, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 535-553.

³ Βλ. παραπάνω σημ. 2.

⁴ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, πίν. 31, KBk115, σ. 263.

⁵ Pfrommer, *Toreutik*, σ. 123.

⁶ Βλ. παραπάνω σημ. 5. Ας σημειωθεί ότι στο ψηφιδωτό από την Πέλλα απαντούν και άνθη λωτού που προσφέρουν πολύ καλά τυπολογικά παράλληλα για τα άνθη που κοσμούν τους σκύφους 322-324.

⁷ *Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας*, Κατάλογος Έκθεσης 1979, πίν. 18, αρ. 120, σ. 52.

⁸ Για τη διακόσμηση του υφάσματος της μικρής χρυσής λάρνακας της Βεργίνας βλ. τελευταία Σ. Δρούγου, «Το ύφασμα της Βεργίνας - Πρώτες παρατηρήσεις», Άμπος, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 303-316, πίν. 63-65.

⁹ Βλ. παραπάνω σημ. 2.

¹⁰ J. Papapostolou, *Achean Grave Stelai*, Αθήναι 1993, σ. 80, 83-84.

¹¹ Βλ. P. M. Fraser - T. Rönne, «Some more Boeotian and West Greek Tomstones», *OpAth X* (1971), σ. 64, 74, πίν. 70, εικ. 27, *Ambr.* 11, J. Papapostolou, ό.π., πίν XVIII.

Ομοιότητα με τις παραπάνω διακοσμήσεις παρουσιάζει ο φυτικός κάλυκας του σκύφου 355, στον οποίο δύο άκανθες λυγισμένες προς την αντίθετη κατεύθυνση πλαισιώνουν μια τρίτη άκανθα κατακόρυφη.

Κατά τον M. Pfrommer, οι άκανθες με το αντιθετικό δίπλωμα των κορυφών, που απαντούν στη χρυσή λάρνακα από τον τάφο του Φιλίππου της Βεργίνας, αναγνωρίζονται σε μια ασημένια φιάλη από την περιοχή του Kuban, που χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.¹

Σημειώνεται ότι στη φιάλη από το Kuban απαντούν στην κάτω σειρά φύλλα άκανθας με διπλωμένη την κορυφή προς τα μπροστά και στην πάνω σειρά φύλλα άκανθας με καμπυλωμένη την κορυφή προς το πλάι² ακριβώς όπως στο σκύφο 344 (T12-T13).

Ανάγλυφοι σκύφοι με παρόμοια σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων δεν εντοπίστηκαν. Γνωστός είναι μόνον ένας σκύφος από την Κόρινθο, που χρονολογείται πριν από το 165 π.Χ., ο οποίος φέρει φύλλα άκανθας σε δυο σειρές χωρίς όμως να έχουν την κορυφή τους λυγισμένη ούτε προς τα εμπρός ούτε προς τα πλάγια³. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα είναι γνωστό από το Δυρράχιο της Αλβανίας, όπου όμως δεν είναι ευδιάκριτα χωρισμένες οι δυο διακοσμητικές ζώνες⁴.

Φύλλα άκανθας με διπλωμένη την κορυφή προς τα εμπρός, όπως αυτά που απαντούν στο σκύφο 344, είναι γνωστά ήδη από το β' μισό του 4ου π.Χ. αι. Απαντούν στην ασημένια λεκάνη από το Certomlyk στο Hermitage⁵ που είναι και το αρχαιότερο από τα μεταλλικά αγγεία που κοσμούνται αποκλειστικά με άκανθες⁶.

Το διακοσμητικό αυτό σχήμα είναι γνωστό από τις άκανθες που διακοσμούν συχνά στη βάση τα αλεξανδρινά αλάβαστρα από φαγεντιανή γη⁷, καθώς

¹ Pfrommer, *Toreutik*, σ. 105.

² Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 78, σ. 105, 257.

³ Ο σκύφος αποδίδεται από τον Ch. M. Edwards στο ίδιο εργαστήριο με αυτούς που βρέθηκαν στη δεξαμενή του 1926· Edwards, *Reservoir*, πίν. 89, αρ. 68, σ. 419. Για τον ίδιο σκύφο βλ. και παρακάτω σ.

⁴ Βλ. H. Hidri, «Coupes décorées en relief de Durrachium», *Iliria* 1, 1988, πίν. V, αρ. 36, σ. 80.

⁵ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, KBk 77, πίν. 53c

⁶ Βλ. Pfrommer, *Toreutik*, σ. 256-257, KBk 76-KBk 79, σ. 107-108.

⁷ U. Hausmann, «Zur Eroten- und Gallier-Ikonographie in der alexandrinischen Kunst», *Studi in Onore di Archille Adriani*, Roma 1984, πίν. 41, αρ. 1-4, σ. 285, 288-289.

και τα πολύχρωμα αγγεία από την Centuripe της Σικελίας, που χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου αι. ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.¹.

Στους ανάγλυφους σκύφους η διακόσμηση με άκανθες θεωρείται χαρακτηριστική για τα εργαστήρια της Αντιόχειας, όπου απαντούν ήδη από την αρχή της τοπικής παραγωγής². Η ίδια διακόσμηση απαντά επίσης στη Σαμάρεια³, την Επιφάνεια⁴, την Ταρσό⁵ και τη Δούρα Ευρωπό⁶.

Φύλλα άκανθας που γέρνουν μπροστά είναι γνωστά και από τα εργαστήρια της Μ. Ασίας, όπως μαρτυρούν παραδείγματα από το Πέργαμο⁷, την Πρίνη⁸, την Κύμη⁹ και την Κνίδα¹⁰.

Τα φύλλα της άκανθας με διπλωμένη την κορυφή προς τα εμπρός χρονολογούνται από τη L. Byvank-Quarles van Ufford και κατατάσσονται από την ίδια στο β' στάδιο της εξέλιξης του φυτικού κάλυκα των περγαμηνών σκύφων, όπου πρωτεύοντα ρόλο παίζει κατά την ίδια η αναζήτηση της πλαστικότητας στα 200-150 π.Χ.¹¹.

Στον ελλαδικό χώρο το διακοσμητικό σχήμα του λυγισμένου προς τα εμπρός φύλλου είναι γνωστό από σποραδικά παραδείγματα. Στην Αττική διακρίνεται στα φύλλα λωτού που κοσμούν τους σκύφους αρ. 58, 62 και στη μήτρα αρ. 78 του εργαστηρίου Α, που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.¹². Στην Κόρινθο την ίδια κλίση προς τα εμπρός έχουν άκανθες σε σκύφους με μορφές¹³, που χρονολογούνται στα 225-146 π.Χ.

Γυριστή την κορυφή προς τα εμπρός έχουν και οι άκανθες που διακοσμούν τον κοντό φυτικό κάλυκα σε μήτρες με μορφές από την Πέλλα¹⁴ που

¹ Βλ. U. Wintermeyer, «Die Polychrome Reliefkeramik ans Centuripe», σ. 136-241, εικ. 3, 4, 10-12, 16-18, 21, 28-29.

² Βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 11, αρ. 11, 18, 19, 20, εικ. 13, αρ. 12, 13, 14.

³ Βλ. Kenyon, *Samaria III*, πίν. 63, αρ. 11, 18, σ. 279.

⁴ Christensen - Johansen, *Hamma III, II*, εικ. 16, αρ. 156.

⁵ Βλ. Jones *Tarsus I*, εικ. 129, 183, αρ. 159, σ. 223.

⁶ Βλ. D.H. Cox, *The Excavations at Dura - Europos, Final Report IV, 2*, 1949, σ. 13.

⁷ Conze, *AvP I, 2*, Beiblatt 42, αρ. 9

⁸ Zahn, *Priene*, εικ. 529, αρ. 20, σ. 401, 403.

⁹ Bonzek, *Kyme I*, πίν. 13, αρ. 97, εικ. 5, σ. 32, 40.

¹⁰ G. Kleiner, «Zweiförmshüsseln für megarischen Becher», *Festschrift für E. Homann - Wedeking*, 1975, σ. 217-219, πίν. 45 a-b.

¹¹ Byvank, *Bols mégariens*, σ. 6 (για το σκύφο βλ. Conze, *AvP I, 2* Beil 42,9) για τον οποίο βλ. και παραπάνω σ.)

¹² Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 10, αρ. 58, 62, πίν. 14, αρ. 78.

¹³ Edwards, *Corinth VII, 3*, πίν. 71, αρ. 823.

¹⁴ Ακαμάτης, *Μήτρες*, εικ. 23, πίν. 201, αρ. 311, πίν. 202, αρ. 312, πίν. 224, αρ. 320, πίν. 249, K46.

χρονολογούνται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Σημειώνεται εδώ ότι ο φυτικός κάλυκας της μήτρας 311 από την Πέλλα, με τα διπλά φύλλα άκανθας¹, αναγνωρίζεται στη βάση δυο λεκανίδων από την Centuripe, που χρονολογούνται στο β' μισό του 3ου αι. π.Χ.².

Κάλυκας ανθέων (346α-β-349)

Και οι τέσσερις κοσμούνται με άνθη, που επιστέφουν κυματοειδείς βλαστούς.

Στο σκύφο 346α, οι βλαστοί απολήγουν σε άνθη υδροβίου φυτού (νούφαρα;), κόσμημα που μόλις αναγνωρίζεται σε αντίστοιχη θέση στους σκύφους 208 και 403. Εξίσου σπάνια είναι και η ζώνη των μικρών κυματίων κάτω από το χείλος του σκύφου, τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα για την οποία προσφέρει μόνο ο σκύφος 535. Η στενή, και ελαφρά κυρτή προς τα έξω, στεφάνη του χείλους είναι γνωστή από τους σκύφους 246, 420 και 538.

Στους σκύφους 374α-β-349, οι κυματοειδείς βλαστοί επιστέφονται από άνθη λωτού. Ακριβώς το ίδιο άνθος, και σε αντίστοιχη θέση, απαντά στους σκύφους 223α-β-227, που κοσμούνται με φύλλα φτέρης T4. Η διακόσμηση που απαντά στη ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους 347α-β-348, μόλις αναγνωρίζεται στο μετάλλιο του σκύφου 571. Η διακόσμηση της ζώνης κάτω από το χείλος του σκύφου 349 απαντά στο σκύφο 506.

Για τους σκύφους που κοσμούνται με άνθη από την Κασσώπη δεν εντοπίστηκαν ακριβή τυπολογικά παράλληλα.

Ανάλογη διακόσμηση είναι γνωστή από τους σκύφους που βρέθηκαν στο Δυρράχιο της Αλβανίας οι οποίοι μιμούνται στο χείλος τους ιωνικούς, είναι όμως τοπικής παραγωγής³.

Κυματοειδείς βλαστοί που απολήγουν σε παρόμοια άνθη με του σκύφου 347α-β απαντούν σε σκύφο της τοπικής παραγωγής των Στόβων⁴ που χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ο οποίος παρουσιάζει

¹ Ακαμάτης, *Μήτρες*, εικ. 23, πίν. 201.

² U. Wintermeyer, ό.π. K16, εικ. 23, 24, 28, σ. 213, K17, εικ. 21, 22, 29, σ. 214.

³ Βλ. Hidri, *Durrachium*.

⁴ Βλ. Anderson, *Stobi*, εικ. 116, αρ. 386, σ. 30 (Lot. 86, 829) 193, 194. Σχετικά βλ. επίσης *Bitrakova - Grozdanova, Macédoine*, πίν. XII, 1, σ. 54, 186.

αξιοσημείωτες ομοιότητες και ως προς τις μορφές που κοσμούν το σκύφο **403¹**.

Βλαστοί που απολήγουν σε άνθη λωτού απαντούν και σε σκύφους από το Πέργαμο, που προέρχονται από τη 12η οικοδομική φάση του Ασκληπιείου, η οποία χρονολογείται στα 157-125 π.Χ.²

Τα άνθη λωτού των σκύφων **347α-β-349** είναι πιο φυσιοκρατικά αποδοσμένα και βρίσκονται πλησιέστερα στα άνθη λωτού που κοσμούν το σκύφο αρ. 49 από την Αγορά των Αθηνών, ο οποίος χρονολογείται από την S. Rotroff στα 225-200 π.Χ. και θεωρείται από την ίδια ακριβές αντίγραφο μεταλλικού αγγείου³. Σε σκύφους από την Αγορά των Αθηνών, που αποδίδονται από την S. Rotroff στο εργαστήριο του Βίωνος (225-175 π.Χ.), απαντούν και τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα για τον έρωτα με τη δάδα που κοσμεί το σκύφο **347α-β⁴**.

Παρόμοια άνθη λωτού απαντούν στο θεματολόγιο του εργαστηρίου των Δημητρίου - Ιάσονα, που είναι από τα αρχαιότερα του Άργους⁵, ενώ είναι γνωστό και από την Κόρινθο⁶. Διάφορες παραλλαγές αυτού του κοσμήματος αναγνωρίζονται σε σκύφους εργαστηρίων της Μ. Ασίας⁷ και της Συρίας⁸. Από τα έργα της αλεξανδρινής τέχνης επισημαίνεται η ομοιότητα που παρουσιάζουν τα άνθη λωτού από την Κασσώπη με αυτά που απαντούν στο γύψινο εκμαγείο από τη Μέμφιδα, στο Hildesheim⁹.

Κάλυκας ποικίλων φύλλων (350-385)

Οι σκύφοι της ομάδας αυτής διακοσμούνται στο σώμα με εναλλασσόμενα φύλλα άκανθας διαφόρων τύπων (**350-355**), φύλλα άκανθας και λωτού (**356-371**), άκανθας και φτέρης (**372-375**), φύλλα λωτού και φτέρης (**376α-β-381**), φύλλα λωτού και ανθέμια (**382-385**).

¹ Σχετικά βλ. παρακάτω στο οικείο κεφάλαιο.

² De Luca, *AvP*, XI, 1, αρ. 349, πίν. 54, αρ. 346, πίν. 55, σ. 152.

³ Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 49, πίν. 8, σ. 50, Rotroff, *Tableware*, αρ. 1, πίν. 83, σ. 333, 335.

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 173, πίν. 32, αρ. 214, πίν. 40.

⁵ Siebert, *Péloponnèse*, DI. 15, πίν. 12, DI. 20a-b, πίν. 13, σ. 32-36, 172

⁶ Edwards, *Reservoir*, πίν. 88, αρ. 28.

⁷ Βλ. K. Parlasca, «Zur hellenistischen Reliefkeramik Kleinasasiens», *BABesch* 57 (1982), σ. 176-178, εικ. a-b.

⁸ Bl., *Waagé, Antioch*, IV, I.

⁹ Pfrommer, *Toreutik*, KBk 91, σ. 259, πίν. 54b.

Μερικά από τα φυτικά κοσμήματα των σκύφων αυτής της ομάδας δεν απαντούν στους άλλους σκύφους που κοσμούνται με φυτικό κάλυκα.

Στον κάλυκα των σκύφων **350-354** εναλλάσσονται φύλλα θυσανωτής άκανθας (T1) με φύλλα άκανθας με πτυχώσεις (T10), τα οποία είναι αντίστοιχα γνωστά από τους σκύφους **232-245** και **303-339**. Το δελφίνι ανάμεσα στα φύλλα του σκύφου **325** απαντά συχνά στους σκύφους της τοπικής παραγωγής και αναγνωρίζεται και στους σκύφους **372-373**.

Ο σκύφος **355** κοσμείται με θυσανωτές άκανθες (T14) που πλαισιώνονται από άκανθες με πτυχώσεις με λυγισμένη την κορυφή προς την αντίθετη κατεύθυνση (T15-T16) (ύψ. 0,03, πλ. 0,015 μ.). Οι ίδιες άκανθες απαντούν μόνο στους συγγενείς τεχνοτροπικά σκύφους **356-360**. Στους σκύφους αυτούς απαντά και μια νέα παραλλαγή του φύλλου νυμφαίας lotus (T9) με αντίστοιχο ύψος.

Η σύνθεση του φυτικού κάλυκα, τόσο του σκύφου **355**, όσο και των σκύφων **356-360**, είναι πρωτότυπη μεταξύ των σκύφων της τοπικής παραγωγής. Ανάλογη σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων με τους σκύφους **355-360** φέρει στο σώμα το ανάγλυφο αγγείο του Μουσείου Ιωαννίνων **373**, το οποίο πιθανότατα προέρχεται από εργαστήρια της αρχαίας Μολοσσίας¹. Παρόμοια "εραλδική" σύνθεση φύλλων άκανθας απαντά και σε ανάγλυφο σκύφο από τη Ν. Αλβανία².

Όπως ήδη αναφέρθηκε τα παλαιότερα γνωστά μεταλλικά αγγεία, όπου απαντά ο συνδυασμός των φύλλων του λωτού με τις λυγισμένες στο πλάι άκανθες είναι ο αργυρός κώνθαρος Rotschild από το θησαυρό του Τάραντα (±250 π.Χ.) και ο αργυρός σκύφος από την Καβάλα στη Βαλτιμόρη (250-200π.Χ)³.

Οι σκύφοι **361-362** φέρουν κάλυκα από εναλλασσόμενα φύλλα άκανθας με θυσάνους και λωτού του τύπου *nymphaea lotus*. Τα φύλλα της άκανθας αποδίδουν σε μικρότερο μέγεθος τη θυσανωτή άκανθα (T1) των σκύφων **232-245** και είναι γνωστά από τους σκύφους **246-249** (T2). Τα φύλλα λωτού των σκύφων **361-362** (T10) δεν αποτελούν νέα παραλλαγή, απλώς αντιγράφουν σε μικρότερες διαστάσεις τα *nymphaea lotus* (T1) των

¹ Βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Γιάννινα 1994, σ. 535 - 553.

² Βλ. παραπάνω σημ. 1.

³ Σχετικά βλ. παραπάνω σ. 162.

σκύφων **150α-β-171**, τα οποία απαντούν και στους σκύφους **365-367** της επόμενης σειράς.

Στο σκύφο **361** η κύρια διακόσμηση του σώματος συμπληρώνεται από μικρά φύλλα άκανθας, που παρεμβάλλονται μεταξύ των φύλλων. Στη βάση τους φέρουν κυκλικά εξάρματα (T2) που δίνουν την εντύπωση ότι κυριολεκτικά προσηλώνουν τα φύλλα στο τοίχωμα του αγγείου. Στο σκύφο **362**, ανάμεσα στα φύλλα του κάλυκα, απαντούν δελφίνια, που είναι γνωστά και από άλλους σκύφους. Ήδη έχει αναφερθεί η ομοιότητα που παρουσιάζει ο φυτικός κάλυκας των σκύφων **361-362** με τρία αργυρά αγγεία: τη φιάλη από το Kuban στο Μουσείο Puskin της Μόσχας, που χρονολογείται από τον Pfrommer στα 275-250 π.Χ., το σκύφο από την Καβάλα, στο Μουσείο της Βαλτιμόρης, που χρονολογείται από τον ίδιο στα 250-200 π.Χ. και το αλάβαστρο από το Παλαιόκαστρο της Καρδίτσας¹.

Τα δυο πρώτα αγγεία αναλύονται διεξοδικά από τον M. Pfrommer και προσγράφονται στις δημιουργίες της αλεξανδρινής τέχνης.

Το αλάβαστρο από το Παλαιόκαστρο ανήκει μαζί με μια αργυρή πυξίδα, χρυσά κοσμήματα και αγγεία από χαλκό, γυαλί και πηλό στο γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία ως "θησαυρό του Παλαιοκάστρου"². Ο θησαυρός του Παλαιοκάστρου, παρά τη μεγάλη χρονολογική αξία του ως ταφικό σύνολο για την αρχαία ελληνική τορευτική και χρυσοχοΐα, δε δημοσιεύτηκε ποτέ ολόκληρος. Οι ερευνητές ασχολήθηκαν μόνο με τα κοσμήματα και τα αγγεία από πολύτιμο μέταλλο, εκφράζοντας διαφορετικές απόψεις και προτείνοντας χρονολογήσεις από το 3ο ως τον 1ο αι. π.Χ. Ορισμένοι μάλιστα αμφισβήτησαν τόσο την ομοιογένεια, όσο και την ενότητα του ευρήματος.

Η τυπολογική συγγένεια που παρουσιάζουν μερικές από τις φυτικές διακοσμήσεις του αλαβάστρου από το Παλαιόκαστρο με τους σκύφους της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης έχω τη γνώμη ότι μπορεί να θέσει εκ νέου, τόσο το πρόβλημα της χρονολόγησης, όσο και αυτό της ταυτότητας του εργαστηρίου του. Επισημαίνω εδώ ότι τα συμπεράσματα των διαφόρων ερευνητών έχουν εξαχθεί με βάση κυρίως την εικονογραφική ανάλυση και μελέτη των μορφών που το κοσμούν, χωρίς την εξέταση των

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω σ. 165.

² A.S. Arvanitopoulos, «Ein thessalischer Gold und Silberfund», AM 27 (1912), σ. 73-118, πίν. I-VII. Ειδικά για το αλάβαστρο, βλ. *The Search for Alexander, an Exhibition 1980-1982*, αρ. 110, σ. 157, έγχρ. πίν. 17.

φυτικών κοσμημάτων του¹. Παρόλο που η λεπτομερής διαπραγμάτευση των παραπάνω θεμάτων ξεπερνά τα όρια της παρούσας μελέτης, επισημαίνονται επίσης και τα ακόλουθα: Πρώτα η ενότητα του χώρου που βρέθηκαν και τα τρία παραπάνω αργυρά αγγεία με το συγγενικό φυτικό κάλυκα, έπειτα η χρονολόγηση των δύο από αυτά στο διάστημα μεταξύ 250-200 π.Χ. και τέλος η ακμή των εργαστηρίων της Κασσώπης από τα τέλη του 3ου αιώνα ως το 168 π.Χ.². Τα δυο τελευταία στοιχεία συναινούν για μια εξίσου πρώιμη χρονολόγηση του αλαβάστρου από το Παλαιόκαστρο και μας παραπέμπουν στη γνωστή χρονολόγηση της B. Segall στα 240-235 π.Χ.³ Η χρονολόγηση αυτή, που αμφισβητήθηκε στην εποχή της, βρήκε τα τελευταία χρόνια ένθερμους υποστηρικτές την C. Reinsberg⁴ και τον U. Hausmann⁵. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η C. Reinsberg δεν αναγνωρίζει στο αλάβαστρο από το Παλαιόκαστρο τα χαρακτηριστικά της αλεξανδρινής τέχνης και το προσγράφει στην παραγωγή κάποιου άγνωστου εργαστηρίου της Θεσσαλίας⁶. Λαμβάνοντας υπόψη τα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει επιπλέον ο αργυρός σκύφος από τη Βαλτιμόρη με τους πήλινους σκύφους της Κασσώπης θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον για την έρευνα αν τον αποδώσουμε επίσης στην παραγωγή του ίδιου ή κάποιου συγγενικού εργαστηρίου της κυρίως Ελλάδος.

Οι σκύφοι 365-367 κοσμούνται με φύλλα λωτού, του τύπου *nymphaea lotus* (T1) και θυσανωτής άκανθας (T3), που είναι γνωστά αντίστοιχα από τους σκύφους 150α-β-171 και 250-263. Η εναλλαγή των φύλλων άκανθας ή φτέρης με φύλλα λωτού είναι συνηθισμένο διακοσμητικό σχήμα στους σκύφους της Αντιόχειας, ήδη από τις αρχές της παραγωγής τους⁷. Μεταξύ αυτών απαντούν και σκύφοι που φέρουν τους ίδιους βλαστούς με το σκύφο 365⁸. Ένας συγγενής εικονογραφικά σκύφος προέρχεται από τη Μύρινα. Τα φύλλα του έχουν μεγαλύτερη πλαστικότητα, και

¹ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και τις διάφορες απόψεις βλ. S.G. Miller, «The So-called Palaiokastro Treasure», AJA 83 (1979), σ. 175-191.

² Σχετικά βλ. παραπάνω, στο κεφάλαιο της Χρονολόγησης.

³ B. Segall, «Tradition und Neuschöpfung in der frühalexandrinischen Kleinkunst», BWP 119-120, Berlin 1966, σ. 27.

⁴ C. Reinsberg, Studien zur hellenistischen Toreutik, Hildesheim 1980, σ. 64, 130-135.

⁵ U. Hausmann, «Zur Erosen und Gallier Ikonographie in der Alexandrinischen Kunst», Studi in Onore di Achille Adriani, Roma 1984, σ. 289.

⁶ C. Reinsberg, ό.π., σ. 134-135.

⁷ Waagé, Antioch, IV, I, πίν. 11, αρ. 28, πίν.12, αρ. 7, 9, 12, 16, 27, 28.

⁸ Waagé, Antioch, IV, I, πίν. 12, αρ. 9

πλαισιώνονται, στο ύψος της κορυφής, από ανάπτυγμα άνθους¹. Με το σκύφο από τη Μύρινα, παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα οι σκύφοι **368-369**.

Στο σκύφο **368**, και πιθανότατα στο σκύφο **369**, απαντά ένας νέος τύπος θυσσανωτής άκανθας, ο μοναδικός με λυγισμένη την κορυφή στο πλάι (T17).

Τα φύλλα λωτού δεν είναι τόσο πλαστικά αποδοσμένα, όσο η άκανθα, και έχουν ένα ρομβόσχημο περίγραμμα. Ο τύπος τους (T4) είναι γνωστός από το σκύφο **183α-β**. Τεχνοτροπικά συγγενείς είναι και οι σκύφοι **377α-β-378α-β**, στον ένα εκ των οποίων απαντά και το ίδιο μετάλλιο.

Φύλλα λωτού με ρομβοειδές σχήμα απαντούν στους σκύφους των εργαστηρίων της Μ. Ασίας, όπως φανερώνουν παραδείγματα από το Πέργαμο, την Κύμη και τη Μίλητο². Ενδιαφέρον είναι εξάλλου ότι η χυμώδης άκανθα του σκύφου **368**, με τη λυγισμένη στο πλάι κορυφή, εναλλάσσεται με φύλλα λωτού και αντίστοιχο βλαστό, σε σκύφο από τη Λάβρανδα³ και τη Μίρινα⁴.

Στους σκύφους **370-371**, απαντά ένας νέος τύπος φύλλου άκανθας, φαρδιάς και κοντής, με νευρώσεις στο εσωτερικό (T18). Εναλλάσσεται με φύλλα λωτού *nelumbo* (T8) που είναι γνωστά από το σκύφο **187**. Και στους δυο σκύφους ανάμεσα στα φύλλα παρεμβάλλονται κυματοειδείς βλαστοί που απολήγουν σε άνθη λωτού, γνωστά από τους σκύφους **223α-β-227** και **347α-β-349**.

Φύλλα λωτού *nelumbo* και άκανθες κοσμούν συχνά τους σκύφους από το Πέργαμο⁵. Ο συνδυασμός αυτός απαντά συχνά και σε ασημένια αγγεία των ελληνιστικών χρόνων⁶. Το πλησιέστερο τυπολογικά παράλληλο από αυτά για τους σκύφους **345-346** αποτελεί το αργυρό αλάβαστρο από τη Βοιωτία, όπου αναγνωρίζεται και ένας αντίστοιχος τύπος άκανθας⁷.

Στους σκύφους **372-375** εναλλάσσονται φύλλα φτέρης με θηλιές (T1), με φύλλα πτυχωτής άκανθας (T6), τα οποία απαντούν αντίστοιχα

¹ Βλ. *Courby*, πίν. XI, b, *CVA Louvre 15*, πίν. 13, αρ. 2.

² Βλ. παραπάνω σ. 145.

³ *Hellstöm, Labraunda, III, II*, πίν. 11, αρ. 157, σ. 23, σ. 65.

⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 8 στη σ. 175.

⁵ *Courby*, εικ. 88, αρ. 33, *Conze, ArPI, 1*, σ. 274, αρ. 10, *Beibl. 43*, αρ. 1.

⁶ *Pfrommer, Toreutik*, πίν. 52 a-c, πίν. 53 a-b.

⁷ *Byvank, Tarente*, σ. 47, εικ. 9, *Pfrommer, Toreutik*, αρ. KBk 112, πίν. 53b.

στους σκύφους **189α-β-212** και **280α-β-285**. Ο ίδιος συνδυασμός φύλλων απαντά και στο φυτικό κάλυκα σκύφου από την Επίδαυρο¹. Ο σκύφος συσχετίζεται από το G. Siebert με την παραγωγή του εργαστηρίου του μονογράμματος M, που χρονολογείται από τα τέλη του 3ου ως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ.². Την ίδια σύνθεση του φυτικού κάλυκα ποικιλμένη επιπλέον και με ελικοειδείς βλαστούς, έχει και ένας σκύφος από την 9η οικοδομική φάση του Ασκληπιείου του Περγάμου, που χρονολογείται στα 200-191 π.Χ.³

Στους σκύφους **376α-β-378α-β** απαντά μια νέα παραλλαγή φύλλων φτέρης, με συνεχόμενες θηλιές (T5), τα οποία εναλλάσσονται με μεγάλα φύλλα λωτού (T3), γνωστά από τους σκύφους **181-182**. Το μέταλλιο του σκύφου **377α-β** απαντά και στο σκύφο **369**. Τα άνθη που επιστέφουν τους βλαστούς και διακοσμούν τη ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους **376α-β** και **378α-β**, αντίστοιχα, αναγνωρίζονται και στους σκύφους **137, 138, 198α-β, 429, 430, 431**.

Την ίδια διακόσμηση με το σκύφο **378α-β** έχει ένας αδημοσίευτος σκύφος από τη Λευκάδα, ο οποίος προφανώς προέρχεται από την ίδια μήτρα⁴.

Από τη γειτονική Αλβανία για τις συστάδες των βλαστών του που κοσμούνται με άνθη, καλά τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν σκύφοι που βρέθηκαν στο Δυρράχιο⁵.

Από την Αττική είναι γνωστές οι πολύκλωνες κληματίδες που κοσμούν το κενό ανάμεσα στα φύλλα του λωτού στους σκύφους **63** και **64** από την Αγορά των Αθηνών οι οποίοι χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.⁶, ενώ παρόμοιες συστάδες βλαστών πλαισιώνουν φύλλο λωτού (nelumbo) στον εισηγμένο στην Αγορά των Αθηνών σκύφο **375**⁷. Τέλος, εικονογραφικά ο σκύφος **378α-β** μπορεί να συγκριθεί επίσης με το σκύφο Del. 36, που προέρχεται από τοπικά εργαστήρια των Δελφών⁸ ο οποίος χρονολογείται από τον G. Siebert από τα τέλη του 3ου και στο α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.⁹.

¹ Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 43 Ep. 9, σ. 68.

² Siebert, *Péloponnèse*, σ. 170, 172.

³ De Luca, *AvP XI, 1*, πίν. 45, αρ. 192, σ. 130. Σχετικά βλ. και παραπάνω σ.

⁴ Από το χωριό Καρυώτες

⁵ Βλ. Hidri, *Durrachium*.

⁶ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 11, σ. 51-52.

⁷ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 42, 88, πίν. 66.

⁸ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 126, πίν. 59. Σχετικά βλ. και παραπάνω σ.

⁹ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 176-177.

Τα φύλλα φτέρης με τις συνεχόμενες θηλιές που απαντούν στους σκύφους **376α-β - 378α-β** είναι γνωστά και από το φυτικό κάλυκα σκύφων του εργαστηρίου του μονογράμματος Μ του Άργους (τέλη 3ου ως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), όπου εναλλάσσονται συχνά και με φύλλα λωτού¹. Τα ίδια φύλλα εναλλάσσονται με άκανθες και σε σκύφο από την Επίδαυρο, που σχετίζεται επίσης με το παραπάνω εργαστήριο και, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρουσιάζει ομοιότητες με τους σκύφους **372-375**.

Η εναλλαγή των φύλλων φτέρης με τα φύλλα του λωτού είναι γνωστή από τα μικρασιατικά εργαστήρια. Σε ορισμένους σκύφους από την Κύμη² και τη Μίλητο³ τα φύλλα του λωτού εναλλάσσονται με φύλλα φτέρης και αποτελούν, για τις διακοσμήσεις των σκύφων **379-381** τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα.

Στον κάλυκα των σκύφων **379-381** εναλλάσσονται φύλλα λωτού με ρομβοειδές περίγραμμα, μικρά, με ανάλογα φύλλα φτέρης με θηλιές. Και οι δυο τύποι είναι γνωστοί από τους σκύφους **184** (T5) και **222** (T3) αντίστοιχα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, για τα ρομβοειδή φύλλα του λωτού τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν κοσμήματα σκύφων των μικρασιατικών εργαστηρίων⁴. Παρόμοια ψηλά και λεπτά φύλλα φτέρης είναι γνωστά από την Αττική, την Αντιόχεια και το Καβείριο των Θηβών⁵.

Στον φυτικό κάλυκα των σκύφων **382-385** εναλλάσσονται φύλλα φτέρης και λωτού, που είναι γνωστά μόνο από αυτή την ομάδα αγγείων.

Τα φύλλα της φτέρης αποτελούνται από θηλιές οι οποίες εντάσσονται μέσα σ' ένα αμυγδαλόσχημο περίγραμμα (T6). Τα φύλλα του λωτού έχουν το οξύ διαμορφωμένο άκρο του τύπου *lotus caerulea* (T11).

Στο σκύφο **382** ανάμεσα στις φυτικές διακοσμήσεις απαντούν και μικρότερα φύλλα λωτού *caerulea*, τα οποία επιστέφουν ζεύγη ζεύγη χαμηλών βλαστών που απολήγουν σε έλικες (T12). Τα μικρά αυτά φύλλα του λωτού δεν απαντούν σε κανένα άλλο σκύφο. Αντίθετα το μέταλλιο της βάσης απαντά και στο σκύφο **169**. Γνωστά από τους σκύφους **136, 146α-**

¹ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, M. 27, πίν. 24, M. 41, πίν. 26, M. 47, πίν. 27, M. 69, πίν. 29, πίν. 76. 3-4.

² Βλ. *Bouzek, Kyme I*, πίν. 11, αρ. 89-90.

³ Βλ. *Kosatz, Milet*, πίν. 4, M. 157, πίν. 5, M. 215.

⁴ Βλ. παραπάνω σ. 153.

⁵ Βλ. παραπάνω σ. 162.

β, 178, 179 είναι και οι ρόδακες και τα τετράγωνα κοσμήματα που απαντούν στους σκύφους 382, 385.

Στο σκύφο 383 το κενό ανάμεσα στα φύλλα πληρώνεται από μικρούς συνεχόμενους ελικοειδείς βλαστούς.

Η σύνθεση της διακόσμησης του σκύφου 384α-β είναι πρωτότυπη: ο φυτικός κάλυκας απαντά μετά από μια διακοσμητική ζώνη που καταλαμβάνει το κάτω μέρος του σώματος. Πρόκειται για βλαστόσπειρα κισσού, η οποία περιτρέχει το δακτύλιο της βάσης και είναι γνωστή και από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους των σκύφων 443-444.

Ο σκύφος 382, ως προς την πυκνότητα του φυτικού κάλυκα και τη διακόσμηση του μεταλλίου είναι τεχνοτροπικά συγγενής με τους σκύφους από το Πέργαμο, χωρίς όμως να βρίσκει εδώ ακριβή τυπολογικά παράλληλα γαι τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία¹. Ένα παρόμοιο μετάλλιο απαντά στον εισηγμένο στην Αγορά των Αθηνών σκύφο αρ. 373, ο οποίος κατά την S. Rotroff, προέρχεται από κάποια περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου².

Η οριζόντια ζώνη που απαντά στο κάτω μέρος του σώματος, στο σκύφο 384α-β είναι σπάνια στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων. Από την Αγορά των Αθηνών προέρχεται μόνον ένας σκύφος με παρόμοια οριζόντια διακόσμηση, ο οποίος χρονολογείται στα 225-175 π.Χ.³. Στο σκύφο από την Αγορά δεν υπάρχει ο φυτικός κάλυκας που απαντά στο σκύφο 384α-β της Κασσώπης, ο οποίος δεν εντοπίστηκε και σε κανένα άλλο παράδειγμα. Η S. Rotroff παραπέμπει για τη διακόσμηση αυτή σε σκύφους από φαγεντιανή γη και από γυαλί⁴.

¹ Βλ. Conze, *AvPI*, 2, Beiblatt 42, αρ. 14.

² Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 66, σ. 42, 88.

³ Rotroff, *Agora XXII*, πίν. 12, αρ. 69, σ. 52.

⁴ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 52.

δ. Σκύφοι με φυτικό κάλυκα και με μορφές (386-403)

Οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας κοσμούνται με φυτικά κοσμήματα και με μορφές που εκτείνονται σε όλο το ύψος της κύριας διακοσμητικής ζώνης και εναλλάσσονται με σχετική ακρίβεια. Διακρίνονται δυο ομάδες: σκύφοι με φυτικό κάλυκα και ερωτιδείς (386-388) και σκύφοι με φυτικό κάλυκα και μούσες (389-403). Οι φυτικές διακοσμήσεις με τις οποίες εναλλάσσονται οι δυο παραπάνω μορφές είναι φύλλα άκανθας (386-388, 391, 393-397), λωτού (389), φτέρης (398-402α-β) και βλαστοί (403). Στους σκύφους 389 και 397 ανάμεσα από τις μορφές και τα φύλλα λωτού και άκανθας, αντίστοιχα, παρεμβάλλονται και βλαστοί. Στους σκύφους 388, 390-392, 394 απαντούν ως παραπληρωματικά κοσμήματα καρποί, πουλιά, δελφίνια, βότρες και κυκλικά κουμπιά.

Στη ζώνη κάτω από το χείλος απαντούν οι διακοσμήσεις: στεφάνι μυρτιάς (386, 401-402), στεφάνι βελανιδιάς (387), στεφάνι από επάλληλα φύλλα (388, 400), βλαστόσπειρα κισσού (391α-β), καθώς και φύλλα και πουλιά στη σειρά (399). Οι σκύφοι δε φέρουν υποστηρίγματα. Οι βάσεις φέρουν μετάλλια που κοσμούνται με σταυροειδή κοσμήματα και φυτικούς ρόδακες, μεταξύ των οποίων και ένας νέος τύπος εμβλήματος, μεγάλης διαμέτρου (391α-β). Μήτρες για την κατασκευή σκύφων με φυτικό κάλυκα και με μορφές δε βρέθηκαν.

Στους σκύφους αυτής της κατηγορίας αναγνωρίζεται η ίδια διακοσμητική αρχή που διέπει και τους σκύφους που κοσμούνται μόνο με φυτικό κάλυκα. Η διαφορά έγκειται στο ότι από τη βάση του σκύφου δεν εκφύονται μόνο τα φυτικά κοσμήματα αλλά ανορθώνονται και μορφές σε μνημειακό μέγεθος οι οποίες εναλλάσσονται μαζί τους και εκτείνονται, όπως αυτά, ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

Ο παραπάνω τρόπος σύνθεσης είναι σπάνιος στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων, γι' αυτό και δύσκολα μπορούμε να εντάξουμε τους σκύφους από την Κασσώπη σε κάποια από τις γνωστές κατηγορίες. Οι ονομασίες των F. Courby και H. Thompson «Bowls of varied Decoration» αντιστοιχα¹, αναφέρονται κυρίως σε σκύφους στους οποίους οι μορφές απαντούν, σε οριζόντια διάταξη πάνω από έναν κοντό φυτικό κάλυκα (corolla), ο οποίος είναι χαρακτηριστικός για την παραγωγή των

¹ Courby, σ. 338-362, Thompson, σ. 456.

εργαστηρίων της Αττικής¹. Επειδή στους σκύφους αυτούς οι μορφές είναι, κατά κανόνα, το κύριο διακοσμητικό στοιχείο, οι G.R. Edwards και S.I. Rotroff τους ονόμασαν "Figured Bowls" (σκύφους με μορφές)². Τελευταία ο U. Hausmann διέκρινε μεταξύ των σκύφων με μορφές της Ολυμπίας μια μικρή ομάδα, στην οποία τα φυτικά κοσμήματα εξισορροπούνται με τις μορφές και τις ονόμασε σκύφους με "Figuren in Blattkelchen"³, ονομασία που συμπίπτει εν μέρει με αυτή που χρησιμοποιείται εδώ.

Η διακόσμηση των αττικών σκύφων με μορφές υιοθετήθηκε σύντομα από τα περισσότερα τοπικά εργαστήρια παραγωγής σκύφων⁴ και υπήρξε το έναυσμα για τη γνωστή διαμάχη ποιοί σκύφοι είναι οι πιο πρώιμοι, οι σκύφοι με φυτική διακόσμηση ή οι σκύφοι με μορφές.

Οι H. Thompson, G.R. Edwards, U. Hausmann, L. Byvank-Quarles van Ufford υποστήριξαν ότι οι σκύφοι με φυτική διακόσμηση είναι οι πρωιμότεροι και ότι ο κάλυκας υποχώρησε βαθμιαία για να επιτρέψει στις μορφές να αναπτυχθούν σιγά σιγά σε όλο το αγγείο⁵. Ο Th. Kraus και η I. Metzger αντίθετα υποστήριξαν ότι το φυτικό στοιχείο αναπτύχθηκε σταδιακά και έδωξε τις μορφές που προϋπήρχαν⁶. Παρόλο που η S. Rotroff υποθέτει ότι οι σκύφοι με φυτική διακόσμηση πρέπει να παρήχθησαν πρώτοι, εξαιτίας της μεγάλης τους ομοιότητας με τα μεταλλικά πρότυπα, η ίδια παραδέχεται ότι το υλικό από τους αποθέτες της Αγοράς δεν τεκμηριώνει αυτή την άποψη, αλλά αποδειχνει ότι και οι δυο κατηγορίες σκύφων

¹ Βλ. Thompson, C18-C27, Scwabacher, Kerameikos, σ. 184-217, πίν. I-VI, Edwards, Pnyx, πίν. 35-42, Braun, Dipylon-Brunnen, πίν. 61-66, 69-70, 73-75, 80-82, Metzger, Piräus-Zisterne, πίν. 13-18, Rotroff, Agora XXII, πίν. 16-57, 74-86. Πρωτότυπη είναι η σύνθεση του σκύφου αρ. 214 από την Αγορά των Αθηνών (Rotroff, Agora XXII, πίν. 42), όπου οι μορφές αναπτύσσονται πάνω από μια ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη που περιβάλλει το έμβλημα της βάσης. Παρόμοιο τρόπο σύνθεσης έχουν και οι σκύφοι με τους "μεγάλους ρόδακες" από την Ολυμπία και σκύφοι βοιωτικής έμπνευσης από τους Δελφούς, στους οποίους οι σκηνές επίσης εκτυλίσσονται πάνω από μια ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη, που περιβάλλει το έμβλημα της βάσης: βλ. Siebert, Péloponnèse, Ol. 1-Ol. 7, πίν. 52-53, σ. 114-118, Del. 51, πίν. 60, σ. 127. Πρβ. και το σκύφο άγνωστης προέλευσης HB30 Hausmann, Reliefbecher, πίν. 42.2.

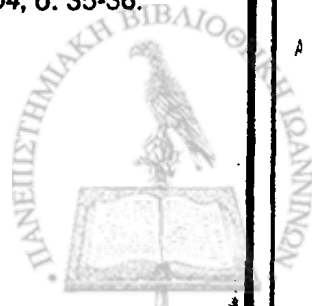
² Edwards, Pnyx, σ. 85,91, Rotroff, Agora XXII, σ. 19, σημ. 24.

³ Hausmann, Olympia, σ. 69-72.

⁴ Ενδεικτικά βλ. Metzger, Eretria II, αρ. 6, πίν. 23, 41, Edwards, Corinth VII, 3, αρ. 801-849, πίν. 37, 67-75, Siebert, Péloponnèse, Dl. 67-Dl. 69, πίν. 16-18, M. 10-M. 76, πίν. 23-29, K. 195-K. 334, πίν. 36-39, Co.1-Co.2, πίν. 44-45, Ol.1-Ol.7, πίν. 52-53, Del.1-Del.31, πίν. 57-59.

⁵ Thompson, σ. 455-456, Edwards, Pnyx, σ. 90-91, Edwards, Corinth VII, 3 σ. 152, Hausmann, Reliefbecher, σ. 19, Byvank, Bols mégariens, σ. 5-6, 13, Byvank 1954, σ. 35-36.

⁶ Kraus, Zentralmuseum, σ. 2, Metzger, Piräus - Zisterne, σ. 84-85.

εμφανίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα και υπήρξαν ιδιαίτερα δημοφιλείς στα 225-175 π.Χ.¹.

Εξετάζοντας προσεκτικά τους σκύφους με μορφές από την Αγορά των Αθηνών διαπιστώνουμε ότι σε μια μικρή ομάδα σκύφων, οι μορφές δεν αναπτύσσονται πάνω από τον κοντό φυτικό κάλυκα, κατά τον παραδοσιακό τρόπο. Πρόκειται για ορισμένους σκύφους και μήτρες με μυθολογικά θέματα, του εργαστηρίου Α, που χρονολογείται στα 225-175 π.Χ.². Σ' αυτούς οι μορφές απαντούν ανάμεσα από φυτικά κοσμήματα, τα οποία καταλαμβάνουν σχεδόν όλο το ύψος της κύριας διακοσμητικής ζώνης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο σκύφος αρ. 187, στον οποίο οι σκηνές από τους άθλους του Ηρακλή εξισορροπούνται κατά θαυμαστό τρόπο από τα μεγάλα ανθέμια, με τα οποία εναλλάσσονται³. Το ίδιο διακοσμητικό σχήμα παρουσιάζεται και στην κατώτερη ζώνη του σώματος του σκύφου αρ. 214, του εργαστηρίου του Βίωνος (225-175 π.Χ.), στην οποία εναλλάσσονται ερωτιδείς που κρατούν δάδες με τσαμπιά και βλαστούς αμπέλου (βότρυς και κληματίδες)⁴. Η ίδια διακοσμητική αρχή διέπει και τους σκύφους με φυτικό κάλυκα και με μορφές **386-403**. Βασική επιδίωξη των κεραμέων της Κασσώπης είναι η ισόρροπη εναλλαγή των φυτικών κοσμημάτων με τις μνημειακές μορφές, στόχος που δεν επιτυγχάνεται όμως πάντα, κυρίως εξαιτίας του κακού υπολογισμού του χώρου, όπως φανερώνουν οι σκύφοι **394-395α-β**. Παράλληλα η διακόσμηση των αττικών σκύφων έχει έναν αφηγηματικό χαρακτήρα, ο οποίος λείπει από τους σκύφους **386-403**, όπου η μονότονη επανάληψη των ίδιων μορφών οδηγεί σε έναν παρατακτικό τύπο σύνθεσης.

Ο παρατακτικός αυτός τρόπος σύνθεσης των μορφών με στοιχεία του φυτικού κάλυκα είναι γνωστός από τα εργαστήρια του Άργους, τόσο από το αρχαιότερο των Δημητρίου-Ιάσονα (225-150 π.Χ.)⁵, όσο και από το σχετικά νεότερο εργαστήριο του Αγαθοκλή⁶. Από τα άλλα εργαστήρια της

¹ *Rotroff, Agora XXII*, σ. 18.

² Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 187, 189, 218, 223, 224, 281, πίν. 34-35, 43-44, 55, σ. 19, 28-29.

³ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 34, σ. 23, 66.

⁴ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 42, σ. 19-21, 70.

⁵ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, DI.97, DI.98, πίν. 19.

⁶ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, A.24, A.25, πίν. 4, A.23, A.27, A.33, A.34, A.38, A.39, A.40, πίν. 5, A.54, A.65, πίν. 6-7.

Πελοποννήσου, ο σκύφος¹ Οι.8 από την Ολυμπία¹, που χρονολογείται από τον U. Hausmann πριν από το 170 π.Χ.², φέρει διακόσμηση η οποία θα μπορούσε να συγκριθεί με των αργείων εργαστηρίων· μόνο που εδώ οι μορφές χάνονται μέσα στο μεστό φυτικό κάλυκα. Ο ίδιος τρόπος σύνθεσης αναγνωρίζεται και σε έναν σκύφο από τους Στόβους που χρονολογείται μετά το 150 π.Χ.³

Στους παραπάνω σκύφους απαντά ποικιλία μορφών και διακοσμήσεων, που είναι άγνωστη στους σκύφους της Κασσώπης. Η εναλλαγή των ίδιων φυτικών κοσμημάτων και μορφών είναι γνωστή από έναν σκύφο που βρέθηκε στις παλαιότερες ανασκαφές του Περγάμου, στον οποίο Νίκη, που κοσμεί τρόπαιο, εναλλάσσεται με ελικοειδείς βλαστούς⁴. Η ίδια Νίκη εναλλάσσεται με φύλλα άκανθας σε σκύφο από την Ολυμπία, ο οποίος θεωρείται από τον U. Hausmann ως εισηγμένος⁵. Το παραπάνω διακοσμητικό σχήμα αναγνωρίζεται και σε έναν σκύφο από το Δυρράχιο της Αλβανίας, όπου σύμπλεγμα έρωτα και ψυχής επαναλαμβάνεται και διακρίνεται από σειρές λεπιδοειδών φύλλων⁶.

Στο σκύφο αυτό η σύνθεση των φυτικών κοσμημάτων με τις μορφές είναι χαλαρή και δίνει την εντύπωση ότι τα στοιχεία του φυτικού κάλυκα λειτουργούν ως διαχωριστικά πλαίσια. Από αυτή την άποψη, τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους 386-403 αποτελούν οι σκύφοι του εργαστηρίου των Δημητρίου - Ιάσονα, με το μεστό φυτικό κάλυκα⁷. Στους σκύφους του σχετικά νεότερου εργαστηρίου του Αγαθοκλή η αρχική ιδέα του φυτικού κάλυκα φαίνεται να έχει εξασθενήσει⁸. Με τους σκύφους του που φέρουν συστάδες διακοσμητικών βλαστών μπορεί να συγκριθεί ο

¹ Ο G. Siebert εντάσσει το σκύφο στην ιταλική λεγόμενη σειρά (*Siebert, Péloponnèse*, πίν. 54, σ. 112-114), άποψη την οποία δεν αποδέχεται ο U. Hausmann· βλ. *Gnomon* 53 (1981), σ. 173. *Hausmann, Olympia*, σ. 71. Κατά τη γνώμη μου ο σκύφος Οι.8 παρουσιάζει μεγαλύτερη συγγένεια ως προς τη δομή με τους σκύφους της σειράς με τους μεγάλους ρόδακες (*Siebert, Péloponnèse*, σ. 114-120, πίν. 52-53).

² *Hausmann, Olympia*, σ. 71

³ Βλ. *Anderson, Stobi*, αρ. 386, σ. 429, εικ. 116 (Τον ίδιο σκύφο βλ. *Bitvacova-Grozdanova, Macédoine*, ό.π., πίν. XII, 1). Οι μορφές του σκύφου αρ. 386, απαντούν και ανάμεσα από μακριά πέταλα στους σκύφους αρ. 384-385, 387-388· βλ. *Anderson, Stobi*, ό.π.

⁴ Βλ. *Conze, Av Pl, 2, Beiblatt* 41.1-2 και 42. 11.

⁵ *Hausmann, Olympia*, σ. 71-72, πίν. 27.

⁶ Βλ. *Hidri, Dyrrachium*, αρ. 42, σ. 80, πίν. III και IV.

⁷ Βλ. παραπάνω σημ. 1.

⁸ Βλ. παραπάνω σημ. 1.

σκύφος 403¹. Καλύτερα τυπολογικά παράλληλα όμως για το σκύφο 403 φαίνεται ότι προσφέρουν τα θραύσματα της Συλλογής Schleureer από το Τάραντα, όπου συνεχόμενοι κυματοειδείς βλαστοί, όπως αυτοί του σκύφου 403 πλαισιώνουν μνημειακές μορφές², ορισμένες από τις οποίες αναγνωρίζονται από το G. Siebert στους σκύφους των δυο παραπάνω εργαστηρίων³.

Οι σκύφοι με φυτικό κάλυκα και με μορφές, παρουσιάζουν συγγένεια ως προς τη διακόσμηση και με τους ανάγλυφους κρατήρες από την Κόρινθο, που κατασκευάστηκαν από τα τοπικά εργαστήρια προ του 165 π.Χ.⁴ Σε θραύσμα ανάγλυφου κρατήρα από τη Βόννη, οι ίδιες γυναικείες μορφές εναλλάσσονται με φύλλα άκανθας⁵. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι κορινθιακοί κρατήρες παρουσιάζουν ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης και ως προς τα πλαστικά υποστηρίγματα. Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι η επανάληψη των ίδιων μνημειακών μορφών απαντά και σε άλλα αγγεία αυτής της κατηγορίας⁶.

Άκανθες και έρωτες (386-388)

Στους σκύφους 386-387 εναλλάσσονται, με σχετική ακρίβεια, φύλλα πτυχωτής άκανθας με λυγισμένη την κορυφή προς τ' αριστερά (T9), και γυμνές ανδρικές μορφές με φτερά (έρωτες) (T1).

Το ίδιο φύλλο άκανθας απαντά και στους σκύφους 297-302α-β. Ο ίδιος έρωτας απαντά και στους σκύφους 388, 408-409α-β.

Η μορφή έχει ύψος $\pm 0,04$ μ. Εικονίζεται σε διασκελισμό και αποδίδεται από πίσω με ελαφρά στροφή του κορμού προς τα δεξιά. Έχει το αριστερό σκέλος προτεταμένο και το δεξί λυγισμένο προς τα πίσω. Τα χέρια της εκτείνονται ελαφρά κεκκαμένα, στο ύψος των ώμων. Τα φτερά είναι

¹ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, A.25, πίν. 4, A.23, A.33, A.34, A.38, A.39, A.40, πίν. 5.

² Βλ. Wuilleumier, *Bol*, πίν. XXII, 3-4, Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 56.

³ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 136-138.

⁴ Βλ. Edwards, *Reservoir*, 1986, σ. 399, 403-405.

⁵ Βλ. W. Zühner, «Von Toreuten und Töpfern» *Jdl* 65-66 (1950-51), σ. 192-199, εικ. 29-33, Siebert, *Péloponnèse*, σ. 76, πίν. 46.

⁶ Χαρακτηριστικός είναι ο έρωτας που επαναλαμβάνεται ανάμεσα από τις κορυφές των φύλλων του φυτικού κάλυκα στο θραύσμα κρατήρα Co.7 (873) από την Κόρινθο· βλ. Edwards, *Corinth VII*, 3, πίν. 76, αρ. 873, 875, Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 46, σ. 74, 76.

ανοιχτά και διπλώνουν αριστερά, στο ύψος της πλάτης. Το κεφάλι αποδίδεται σε κατατομή προς τα δεξιά. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δε διακρίνονται. Το σώμα είναι γεροδεμένο και στιβαρό. Στο κάτω μέρος του κορμού, μόλις διακρίνονται οι ανατομικές λεπτομέρειες.

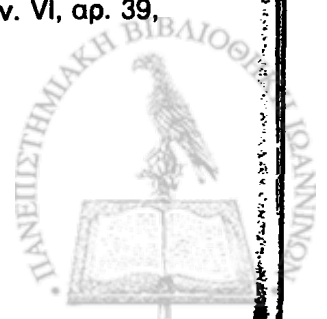
Το στεφάνι μυρτιάς που κοσμεί κάτω από το χείλος το σκύφο **386** είναι γνωστό και από τους σκύφους **214** και **437**. Το στεφάνι βελανιδιάς του σκύφου **387** απαντά στους σκύφους **158α-β**, **432-433**.

Το μετάλλιο του σκύφου **386** μόλις διακρίνεται, πιθανότατα επειδή προήλθε από φθαρμένη σφραγίδα. Από φθαρμένες σφραγίδες φαίνεται ότι προήλθε και η διακόσμηση του φυτικού κάλυκα των σκύφων **386-387**. Επιπλέον το τύπωμά τους στη μήτρα πρέπει να έγινε χωρίς μεγάλη φροντίδα, όπως φανερώνει η χαλαρή εναλλαγή των κοσμημάτων στο σκύφο **386** με την επανάληψη των δυο φύλλων άκανθας. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με τις διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος και τους οδηγούς της διακόσμησης, οι οποίοι δεν παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό φθοράς.

Στο σκύφο **388** εναλλάσσονται οι ίδιες φτερωτές μορφές που απαντούν στους σκύφους **386-387** (T1) με φύλλα δαντελωτής άκανθας (T6). Τα ίδια φύλλα άκανθας απαντούν και στους σκύφους **280α-β - 281, 350-354, 372-374**. Τόσο στα φύλλα όσο και στις μορφές διακρίνεται ο ίδιος βαθμός φθοράς με τους σκύφους **386-387**. Το στεφάνι από όρθια επάλληλα φύλλα δάφνης κάτω από το χείλος, είναι γνωστά από τους σκύφους **242, 271, 432**.

Οι έρωτες είναι πολύ δημοφιλές θέμα στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων και είναι γνωστοί από τους σκύφους των περισσότερων τοπικών εργαστηρίων των ελληνιστικών χρόνων¹. Τόσο στους σκύφους με φυτική διακόσμηση, όσο και στους σκύφους με μορφές απαντούν συνήθως ως παραπληρωματικά κοσμήματα και παρεμβάλλονται

¹ Τα παραδείγματα είναι πολλά και ποικίλα. Ενδεικτικά βλ. *Courby*, εικ. 69, 71, 77, 87, 88, 89. Ενδεικτικά βλ. επίσης *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 87-92, πίν. 15-16, *Edwards, Corinth VII, 3*, αρ. 808-810, πίν. 68, σ. 169, *Edwards, Reservoir*, αρ. 12, εικ. 20, πίν. 68, σ. 412, *Siebert, Péloponnèse*, DI.29-DI.30, πίν. 13-14, DI.75, DI.82, πίν. 16, DI.124, πίν. 20, Γ. Σταινχάουερ, AD 29 (1973-74): Χρονικά, πίν. 187, σ. 290 (από Σπάρτη), *Kossatz, Milet*, M 255, 306, πίν. 1, M 344, πίν. 3, M 137, M 432, πίν. 5, M 239, πίν. 6-7, M 665, πίν. 10, M 672, 677α, πίν. 14, M 356, πίν. 16, M 238, πίν. 17, M 261, πίν. 18, *Waagé Antioch, IV, I*, εικ. 11, αρ.30, εικ. 12, αρ. 21, 23, 31, L. *Chali-Kahil*, «La Céramique Gréque», *Études Thasiens VII*, πίν. LIX, αρ. 11, σ. 133, *Hidri, Durrachium*, πίν. VI, αρ. 39, σ. 80.

σε μικρό μέγεθος ανάμεσα στα άλλα σφραγίσματα. Σε ορισμένους σκύφους από την Αττική¹, καθώς και σε σκύφους από τη Δήλο², οι μικρές φτερωτές μορφές αποτελούν και ξεχωριστές διακοσμητικές ζώνες. Πουθενά, όμως, δεν εναλλάσσονται ισότιμα με τα φυτικά κοσμήματα, όπως στους σκύφους **386-388**.

Οι έρωτες³ που απεικονίζονται στους ανάγλυφους σκύφους παρουσιάζουν μια μεγάλη ποικιλία τύπων. Αναγνωρίζονται έρωτες που κρατούν μουσικά όργανα, δάδες, στεφάνια ή άλλα αντικείμενα, έρωτες που ιππεύουν διάφορα ζώα, που χορεύουν ή παίζουν μουσική κ.ά.⁴

Η φτερωτή μορφή που εναλλάσσεται με τα φύλλα της άκανθας στους σκύφους **386-388** φαίνεται ότι εκτελεί κάποια χορευτική κίνηση. Παρόλο που οι έρωτες κοσμούν πολύ συχνά τους ανάγλυφους σκύφους, ο τύπος που απαντά στους σκύφους της Κασσώπης προς το παρόν δεν εντοπίστηκε. Τα πρωιμότερα παραδείγματα σκύφων με έρωτες που χορεύουν, προέρχονται από την Αττική. Στο σκύφο αρ. 87 του εργαστηρίου Α της Αγοράς των Αθηνών, που χρονολογείται στα 225-175 π.Χ., απαντούν ερωτιδείς με τον ίδιο διασκελισμό και κίνηση με αυτούς της Κασσώπης, οι οποίοι όμως αποδίδονται κατ' ενώπιον⁵. Ανάλογες χορευτικές κινήσεις εκτελούν και ερωτιδείς που κοσμούν σκύφους από τη Δήλο⁶.

Η σύνθεση του φυτικού κάλυκα των σκύφων **386-388**, από άκανθες και έρωτες δεν είναι άγνωστη στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων, με τη διαφορά ότι οι έρωτες παρεμβάλλονται ανάμεσα στα φυτικά κοσμήματα και δεν παρατάσσονται δίπλα τους σε μνημειακό μέγεθος, όπως στους σκύφους της Κασσώπης. Γι' αυτό και οι σκύφοι **386-388** μπορούν να συγκριθούν με ελάχιστους σκύφους άλλων εργαστηρίων, που κοσμούνται με άκανθες και φτερωτές μορφές. Τα συγγενέστερα τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν ένας σκύφος από την Κέρκυρα⁷ και ένας σκύφος άγνωστης προέλευσης στην Αρχαιολογική Συλλογή του Πανεπιστημίου

¹ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 93-99, πίν. 16-17.

² Βλ. *Laumonier, Délos XXXI*, πίν. 120, αρ. 3331, πίν. 123, αρ. 3204-5.

³ Γενικά για τους έρωτες βλ. *A. Hermary - H. Cassimatis - R. Vollkommer, «Eros»*, LIMK, I, σ. 850 κεξ.

⁴ Βλ. ενδεικτικά *Rotroff, Agora XXII*, σ. 126, στο λήμμα Έρωτες.

⁵ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 87, πίν. 15, 94.

⁶ Βλ. *Laumonier, Délos XXXI*, πίν. 37, αρ. 3242, πίν. 123, αρ. 3204-5, πίν. 125, αρ. 3176+2166.

⁷ Βλ. *Γ. Δοντάς, ΑΔ18 (1963): Χρονικά*, πίν. 212α, σ. 183, *Siebert, Péloponnèse, Cor.2*, πίν. 62, σ. 132-133, 406.

του Colorado¹, στους οποίους οι έρωτες έχουν σχετικά μεγάλο μέγεθος. Σημειώνεται ότι και οι δυο αυτοί σκύφοι παρουσιάζουν ομοιότητες με τους σκύφους της Κασσώπης και ως προς τα φύλλα της άκανθας². Από την άποψη όμως της ισόρροπης εναλλαγής των φυτικών κοσμημάτων με τους έρωτες το συγγενέστερο παράλληλο αποτελεί ο σκύφος αρ. 214, του εργαστηρίου του Βίωνος, της Αγοράς των Αθηνών³, όπου όμως οι έρωτες που εναλλάσσονται με τα φυτικά κοσμήματα αποτελούν μια ιδιαίτερη ζώνη γύρω από το μέταλλο. Από την άποψη της μνημειακότητας και της βακχικής κίνησης ο έρωτας των σκύφων 386-388 μπορεί να συγκριθεί με αυτόν που χορεύει δεξιά απ' το λατρευτικό ξόανο στο σκύφο DI 85 του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα από το Άργος, που χρονολογείται από το G. Siebert στα 225-150 π.Χ.⁴. Ο ίδιος έρωτας αναγνωρίζεται και στο σκύφο A33 του σχετικά νεότερου εργαστηρίου του Αγαθοκλή, ανάμεσα από διακοσμητικούς βλαστούς⁵. Κατά το G. Siebert ο βακχικός έρωτας του σκύφου D 185 ανακαλεί στη μνήμη τον έρωτα που στριφογυρίζει το θύρσο του στο θραύσμα αρ. 2788 της Συλλογής L. Scheurleer από τον Τάραντα⁶. Όμως, η οπισθία κατά τα τρία τέταρτα απόδοση του αργείου έρωτα, η κίνηση των γοφών και οι χειρονομίες του, τον φέρνουν περισσότερο κοντά στον έρωτα των σκύφων 386-388 από την Κασσώπη. Το γεγονός μάλιστα ότι το εργαστήριο του Αγαθοκλή αντιγράφει με ακρίβεια τις δυο άλλες (γυναικείες) μορφές που πλαισιώνουν τον έρωτα στο θραύσμα από τον Τάραντα⁷ μας οδηγεί στην υπόθεση ότι τόσο για τον έρωτα του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα, όσο και γι' αυτόν της Κασσώπης, ίσως υπήρξε κάποιο άλλο άγνωστο πρότυπο.

Από το χώρο της τορευτικής τέχνης είναι γνωστοί οι δυο μεγάλοι έρωτες που κοσμούν το χώρο κάτω από τις λαβές στον αργυρό κάρναρο

¹ Βλ. *H. Tzavella-Evjen*, *AD* 28 (1973): Μελέται, πίν. 101α, σ. 196.

² Βλ. παραπάνω στο οικείο κεφάλαιο.

³ Σχετικά βλ. παραπάνω σ. 187.

⁴ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 19, σ. 37. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου βλ. ό.π. σ. 170, 172.

⁵ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 33, σ. 23. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου βλ. ό.π. σ. 170-172.

⁶ Βλ. *Wuilleumier, Bol*, πίν. XXIII, 4, *Siebert, Péloponnèse*, σ. 138, πίν. 56.

⁷ Πρόκειται για την Αθηνά του σκύφου A1 και την κιθαρωδό του σκύφου A1, A23, A24, A25: *Siebert, Péloponnèse*, πίν. 1-5, σ. 20-23, 136-138. Ειδικότερα βλ. επίσης *G. Siebert, «Bols à reliefs hellénistiques de Tarente et d' Argos» Melanges helléniques offertes à G. Deaux*, 1974, σ. 323-325.

Rotschild από το θησαυρό του Τάραντα, που χρονολογείται γύρω στα μέσα του 3ου αι. π.Χ.¹. Ερωτιδείς απαντούν επίσης στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το λαιμό στο ασημένιο αλάβαστρο από το Παλαιόκαστρο της Καρδίτσας², το οποίο χρονολογείται από ορισμένους ερευνητές στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Μεταξύ αυτών, ο U. Hausmann αναγνώρισε σε έναν από τους έρωτες του αλαβάστρου, τον τύπο του έρωτα με τον αμφορέα που απαντά στον κάρναρο Rotschild και συσχέτισε και τα δυο έργα με την τέχνη της Αλεξάνδρειας³. Τη σχέση του αλαβάστρου από το Παλαιόκαστρο, με έργα αλεξανδρινά υποστήριξε και η B. Segall κατά την εικονογραφική μελέτη και την τεχνολογική ανάλυση των μνημειακών μορφών της κύριας διακόσμησής του⁴. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι περισσότερες μορφές του εικονίζονται σε στάσεις τριών τετάρτων και χαρακτηρίζονται από μια στιβαρότητα ανάλογη με αυτή του έρωτα των σκύφων **386-388**, η οποία είναι γνωστή από τα έργα του Λυσίππου⁵. Όσον αφορά την κίνηση, ο έρωτας των σκύφων **386-388** μπορεί να συγκριθεί με τη χορεύτρια του Λυσίππου και με τον χορευτή σάτυρο του ίδιου καλλιτέχνη⁶. Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο στη διακόσμηση είναι το φυσικό τοπίο, το οποίο υποδηλώνεται με δυο δέντρα⁷ που φαίνεται ότι εξισορροπούν το βάρος των μορφών, ακριβώς όπως συμβαίνει στους σκύφους **386-388**. Υπενθυμίζεται εδώ η μεγάλη ομοιότητα που παρουσιάζει η φυτική διακόσμηση της βάσης του αλαβάστρου από το Παλαιόκαστρο, με το φυτικό κάλυκα ορισμένων σκύφων από την Κασσώπη.

¹ Βλ. *Wuilleumier, Trésor*, σ. 44 κεξ, πίν. 5, 6, *Pfrommer, Toreutik*, KP45, πίν. 31, 40, σ. 19-22.

² Βλ. *Segall, Tradition*, σ. 27, εικ. 7a-7e.

³ *U. Hausmann, «Zur Eroten - und Gallier Ikonographie in der Alexandrinischen Kunst»*, *Studia Materiali* 8/1987, σ. 289-290.

⁴ Βλ. παραπάνω σημ. 5.

⁵ Βλ. *P. Moreno, Lisippo, I-II*, Bari 1974, *J. Chamay-J.L. Maier*, κ.ά. «Lysippe et son influence», *Hellas et Rome V*, Genève 1987.

⁶ Βλ. *M. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961, σ. 39, εικ. 90-91, 95-96. Πιο συγκρατημένη κίνηση, που μοιάζει περισσότερο με τον έρωτα της Κασσώπης, έχει ο σάτυρος, που χορεύει, της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων (βλ. *M. Bieber*, ό.π., σ. 139, πίν. 561)

⁷ Σχεδιαστικό ανάπτυγμα της διακόσμησης βλ. *A.S. Arvanitopullos, «Ein Thessalischer Gold und Silverfund»*, *AM* 37 (1912), πίν. III.

Φύλλα και μούσες (389-403)

Στους σκύφους αυτής της ομάδας ο φυτικός κάλυκας αποτελείται από φύλλα λωτού (389-390), φύλλα άκανθας (391α-β-397), φύλλα φτέρης (398-402α-β) και βλαστούς (403).

Οι παραπάνω φυτικές διακοσμήσεις απαντούν και στους σκύφους με φυτικό κάλυκα. Εναλλάσσονται, όχι πάντα με ακρίβεια, με την ίδια γυναικεία μορφή, η οποία απαντά και στους σκύφους 404α-β-407α-β.

Η μορφή έχει ύψος $\pm 0,05 \mu$. Εικονίζεται σε στάση και αποδίδεται κατ' ενόπιον, με ελαφρά στροφή προς τ' αριστερά. Είναι ενδεδυμένη με ποδήρη χιτώνα και με ιμάτιο. Το ιμάτιο εξαρτάται από τον αριστερό της ώμο, όπου δημιουργεί ένα μικρό απόπτυγμα, και καλύπτει το πάνω μέρος του κορμού, περνώντας διαγώνια κάτω από το δεξί στήθος και από το δεξιό ώμο. Πτυχώνεται λοξά και απαλά πάνω στην κοιλιακή χώρα και στο δεξιό μηρό και απολήγει λίγο πιο κάτω από τα γόνατα. Η μορφή στηρίζεται στο δεξί σκέλος, το οποίο καλύπτεται κάτω από τις φαρδιές πτυχές του χιτώνα, και έχει άνετο το αριστερό, που προβάλλει ελαφρά λυγισμένο, ανάμεσα από τις παρυφές του ιματίου. Το αριστερό χέρι είναι κεκαμμένο στον αγκώνα και προτεταμένο στο ύψος της μέσης. Το δεξί πιθανότατα ακουμπούσε λυγισμένο στην κοιλιά. Το κεφάλι παρουσιάζει μια μικρή κλίση προς τα δεξιά. Τα μαλλιά είναι τραβηγμένα προς τα πίσω. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου και το είδος της κόμμωσης δε διακρίνονται.

Στο σκύφο 389, ανάμεσα από δυο φύλλα λωτού (T1), του τύπου *nymphaea lotus*, διακρίνεται γυναικεία μορφή που πλαισιώνεται από βλαστόσπειρες. Πιθανότατα την ίδια διακόσμηση είχε και ο σκύφος 390, ο οποίος διασώζει και παραπληρωματικά κοσμήματα (δελφίни και πουλί).

Τα φύλλα του λωτού T1 απαντούν στους σκύφους 150α-β-171. Οι βλαστόσπειρες είναι γνωστές από τους σκύφους της ίδιας σειράς 150α-β-151, 153-154, 165-166.

Ο φυτικός κάλυκας των σκύφων 391α-β και 393 αποτελείται από φύλλα θυσσανωτής άκανθας (T3), τα οποία είναι γνωστά από τους σκύφους 250-263 και 365-367. Τις ίδιες άκανθες πρέπει να έφερε και ο σκύφος 392.

Οι γυναικείες μορφές που εναλλάσσονται με τις άκανθες, σώζονται αποσπασματικά. Στους σκύφους 391α-β-392 διασώζουν σημαντικές

λεπτομέρειες, επειδή προέρχονται από καινούριες σφραγίδες, πιθανότατα πιο νέες από αυτές που χρησιμοποιήθηκαν για τα φύλλα της άκανθας. Σε πολύ καλή κατάσταση σώζεται επίσης το μέταλλο και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος του σκύφου **391α-β**. Τα φύλλα της άκανθας που συνθέτουν μαζί με φύλλα λωτού το διπλό ρόδακα του μεταλλίου, απαντούν στους σκύφους **435-436**. Ίδιες βλαστόσπειρες κισσού κοσμούν πολλούς σκύφους, όπως **45-53, 76-78, 125-126, 459-461** κ.ά. Ο σκύφος **393** προέρχεται από φθαρμένη μήτρα. Ο ρόδακας του μεταλλίου του απαντά επίσης σε πολλούς σκύφους.

Ο φυτικός κάλυκας στους σκύφους **394-397** αποτελείται από πτυχωτές άκανθες, κατακόρυφες (T10) ή γερμένες προς τα δεξιά (T9). Οι άκανθες αυτές είναι γνωστές από τους σκύφους **297-302α-β, 303-339** και **386-387**.

Στους σκύφους **394, 395α-β**, που προέρχονται από την ίδια φθαρμένη μήτρα, και πιθανότατα στο σκύφο **396**, οι γυναικείες μορφές (T1) δεν εναλλάσσονται ακριβώς με τα φύλλα της άκανθας, όπως στους άλλους σκύφους, αλλά απλώς παρεμβάλλονται ανάμεσά τους.

Οι βότρες και τα κυκλικά εξάρματα, που πληρώνουν το κενό ανάμεσα στα φύλλα στους σκύφους **394-395α-β**, απαντούν επίσης στους σκύφους **245-315**. Γνωστοί από άλλους σκύφους είναι και οι ρόδακες των μεταλλίων. Αντίθετα οι βλαστοί με την τονισμένη βάση, που πλαισιώνουν τη μορφή στο σκύφο **397**, δεν είναι γνωστοί από κανέναν άλλο σκύφο.

Στο φυτικό κάλυκα του σκύφου **398** η γυναικεία μορφή πιθανότατα εναλλάσσεται με φύλλα φτέρης (T1), που είναι κυρίως γνωστά από τους σκύφους **189α-β-212**.

Στους σκύφους **399-402α-β** οι γυναικείες μορφές εναλλάσσονται με φύλλα φτέρης (T2) που είναι κυρίως γνωστά από τους σκύφους **213-221**.

Στο σκύφο **403** η γυναικεία μορφή (T1) πλαισιώνεται από δυο κυματοειδείς βλαστούς που απολήγουν πιθανότατα σε άνθη υδροβίων φυτών, όπως αυτά που απαντούν στους σκύφους **208** και **346α-β**.

Γυναικείες μορφές με μακρύ ένδυμα (πέπλο ή ποδήρη χιτώνα) απαντούν πολύ συχνά στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων και άλλοτε ταυτίζονται με θεότητες ή μυθολογικές μορφές, άλλοτε όχι. Η Αθηνά, η Ήρα, η Λητώ, η Αμυμώνη, Νίκες και Μαινάδες είναι από τις πιο συνηθισμένες μορφές που αναγνωρίζονται στους σκύφους με μυθολογικά

θέματα πάνω από τον κοντό κάλυκα της βάσης¹. Οι θεότητες αυτές, καθώς και άλλες μορφές που δεν ταυτίζονται, απαντούν και στους σκύφους με φυτική διακόσμηση ως παραπληρωματικά κοσμήματα ανάμεσα στα φύλλα². Τέλος είναι γνωστές και από τους λιγοστούς σχετικά σκύφους που συνδυάζουν φυτικά κοσμήματα και μορφές, όπως οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας.

Τα συγγενέστερα τυπολογικά παράλληλα για τη σύνθεση της διακόσμησης των σκύφων 389-402α-β προσφέρει ο σκύφος αρ. 97 του αργείου εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα, στον οποίο δυο πεπλοφόρες γυναικείες μορφές εναλλάσσονται με φύλλα φτέρης³. Κατά το G. Siebert, η παρουσία της μιας εκ των δυο αυτών μορφών σε σκύφο από τον Τάραντα, καθώς και σε σκύφους του νεότερου εργαστηρίου του Αγαθοκλή, σε συνδυασμό με παράλληλα που προέρχονται από το χώρο της Απουλίας, υποδηλώνει την ελληνική σταδιοδρομία ενός δυτικού πρότυπου⁴.

Η γυναικεία μορφή των σκύφων 389-403 δεν είναι γνωστή από τους σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση. Το εικονογραφικό σχήμα της αναγνωρίζεται στις μορφές των βασιλισσών Βερενίκης II και Αρσινόης II και III, που κοσμούν τις αλεξανδρινές οινοχόες από φαγεντιανή γη, οι οποίες χρονολογούνται στα 277-205 π.Χ.⁵.

Οι μορφές που κοσμούν τις οινοχόες της εποχής του Πτολεμαίου IV, του Φιλοπάτορος (225-205 π.Χ.) και της συζύγου του Αρσινόης III (217-205 π.Χ.) παρουσιάζουν με τις μορφές των σκύφων της Κασσώπης μεγάλη ενδυματολογική συγγένεια⁶. Όπως μαρτυρούν αγάλματα και ειδώλια του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., η περιέληξη του ιματίου στο σώμα, λοξά μπροστά από το στήθος έχει τις ρίζες του στην τέχνη των κλασικών χρόνων⁷. Στα

¹ Ενδεικτικά βλ. τις γυναικείες μορφές που απαντούν στους σκύφους με μορφές, βλ. Siebert, *Péloponnèse*, σ. 236-239, Rotroff, *Agora XXII*, σ. 20-25. Τελευταία βλ. M. Massa, *La ceramica ellenistica con decorazione a rilievo della bottega di Efestia*, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente V, Roma 1992, σ. 69-91.

² Ενδεικτικά βλ. Waagé, *Antioch, IV, I*, εικ. 11, αρ. 29, Jones, *Tarsus I*, εικ. 130, 165, 130, Heimberg, *Kabirenheilighum*, πίν. 55, αρ. 805.

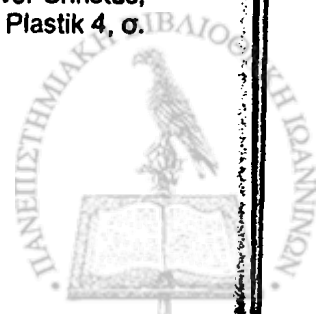
³ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 19.

⁴ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 138.

⁵ Βλ. D. Burr - Thompson, *Ptolemaic Oinochoai and Portraits in falence*, Oxford 1973, εικ. 2, πίν. 1-XLIV.

⁶ Βλ. D. Burr - Thompson, ό.π., εικ. 2, αρ. 112, πίν. XXXIX-XL, αρ. 112, πίν. XLI, αρ. 115-117, πίν. XLII, αρ. 118-121.

⁷ Βλ. R. Kabus-Jahn, *Studien zu Frauen - figuren des vierten Jahrhunderts vor Christus*, Darmstadt 1963 σ. 11-19, F. Ekstein, «Weibliche Gewandfigur in Brüssel», *Antike Plastik* 4, σ.

ελληνιστικά χρόνια είναι ένα από τα χαρακτηριστικά ενδυματολογικά σχήματα της αλεξανδρινής τέχνης¹, ενώ παράλληλα απαντά πολύ συχνά στα αγάλματα και τα ανάγλυφα των Μουσών².

Στην Αμβρακία υπήρχε ένα ονομαστό χάλκινο ανάθημα με Μούσες, το οποίο μαρτυρείται ότι μετέφερε ο ύπατος M. Fulvius Nobilior στη Ρώμη μετά την κατάκτησή της το 189 π.Χ., και το αφιέρωσε στο ιερό του Herculis Musarum στο Circo Flamini³.

Οι Μούσες από την Αμβρακία είχαν συσχετιστεί με τις εννέα Μούσες που απεικονίζονται στα δηνάρια του Q. Pompeius Musa (66 π.Χ.), αλλά δεν είχαν ταυτιστεί μέχρι σήμερα με αντίστοιχα έργα γλυπτικής⁴. Πρόσφατα η M.T. Marabini-Moevs, υποστήριξε ότι οι Μούσες από την Αμβρακία απεικονίζονται μαζί με ηθοποιό που υποδύεται τον Ηρακλή, σε μήτρες και αρρετινά αγγεία του 1ου αι. π.Χ.⁵ Η παρουσία των μορφών στα αγγεία από το Arrezo οφείλεται κατά την ίδια στη μετακίνηση των γλυπτών και στην τοποθέτησή τους σε άλλη θέση, πιθανότατα στο Augustan Porticus Philippi, μετά τη νίκη του Οκταβιανού στο Άκτιο το 31 π.Χ., γεγονός που καθιέρωσε τις Μούσες από την Αμβρακία ως σύμβολο Ακτιακό, σε συνδυασμό με τη λατρεία του Απόλλωνα.

Η M.T. Marabini-Moevs, συγκρίνοντας τις μορφές που απεικονίζονται στα αγγεία με έργα της γλυπτικής και της πηλοπλαστικής του ύστερου 4ου και 3ου αι. π.Χ., τις αποδίδει στη Σχολή του Λυσίππου και χρονολογεί το ανάθημα ανάμεσα στο 295 π.Χ., όταν ο Πύρρος κατέκτησε την Αμβρακία, και στο 280 π.Χ., όταν απάντησε θετικά στην πρόσκληση των Ταραντίνων⁶. Μια από τις Μούσες που απεικονίζονται στα αρρετινά θραύσματα, αυτή με το κωμικό προσωπείο και το λαγωβόλο, βρίσκεται εικονογραφικά κοντά στη

47-54, H.K. Süsserot, Griechische Plastik des 4. Jahrhunderts vor Christus, Frankfurt am Main 1938.

¹ Σχετικά βλ. A. Linfert, Kunstzentren hellenistischer Zeit, Studien an weiblichen Gewandfiguren, Wiesbaden 1976, σ. 103-105, πίν. 47.

² G. Lippold, «Musengruppen», RM 33 (1918), σ.84 κεξ, R. Horn, Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik, München 1931, σ. 39-41 και ειδικά I. Linfert-Reich, Musen und Dichterinfiguren des vierten und frühen dritten Jahrhunderts, διδακτορική διατριβή, Freiburg 1969.

³ Eumenio, Pro instaurandis scholis, 7,3. Σχετικά βλ. M.T. Marabini-Moevs, «Le Muse di Ambracia», Boll Arte 12 (1981), σ. 1-5.

⁴ Βλ. M.T. Marabini-Moevs, ό.π., σ. 8 κεξ. εικ. 3-4.

⁵ Βλ. M.T. Marabini-Moevs, ό.π., σ. 14 κεξ, εικ. 6-23, 26-37, 39-40, 42.

⁶ M.T. Marabini-Moevs, ό.π., σ. 42 κεξ.

μορφή των σκύφων **389-403**¹. Το γεγονός αυτό, θέτει το εύλογο ερώτημα μήπως οι μορφές των σκύφων **389-403** αντιγράφουν κάποια από τις Μούσες της Αμβρακίας.

Μούσες (404α-β - 407α-β)

Οι μούσες που κοσμούν τους σκύφους **404α-β - 407α-β** είναι γνωστές από τους σκύφους **389-403**, όπου εναλλάσσονται με φύλλα λωτού, άκανθας, φτέρης και με βλαστούς.

Στο σκύφο **404α-β**, οι γυναικείες μορφές παρατάσσονται η μια δίπλα στην άλλη. Οι ίδιες μορφές στο σκύφο **407α-β** φαίνεται σαν να αιωρούνται στο σώμα του αγγείου.

Και στους τέσσερις σκύφους οι μούσες προέρχονται από φθαρμένα σφραγίσματα. Δε συμβαίνει, όμως, το ίδιο με το στεφάνι που απαντά κάτω από το χείλος στο σκύφο **404α-β**, το οποίο δεν παρουσιάζει τον ίδιο βαθμό φθοράς.

Έρωτες (408 - 409α-β)

Οι έρωτες που κοσμούν τους σκύφους **408-409** απαντούν και στους σκύφους **386-388**, όπου εναλλάσσονται με κοσμήματα του φυτικού κάλυκα. Τα φύλλα που κοσμούν τη ζώνη κάτω από το χείλος απαντούν στο σκύφο **475**.

Και στις δυο παραπάνω ομάδες σκύφων (**404α-β - 407α-β** και **408-409α-β**) οι μορφές παρατάσσονται η μια δίπλα στην άλλη και εκτείνονται σε όλο το ύψος του σώματος του αγγείου.

Ο τρόπος διακόσμησης των σκύφων **404α-β - 409α-β** θυμίζει πολύ ορισμένους σκύφους με μυθολογικά θέματα από την Αττική. Στους σκύφους αρ. 202² και 219-220³ από την Αγορά των Αθηνών, που χρονολογούνται αντίστοιχα στα 200-150 και 225-175 π.Χ., οι μορφές είναι μνημειακές και εκτείνονται σε όλο το ύψος του σώματος πάνω από έναν πολύ κοντό φυτικό κάλυκα.

¹ M.T. Marabini-Moens, ό.π., σ. 28-30, 32-33 (Τύπος D1), εικ. 34-37, 42.

² Rotroff, *Agora XXII*, σ. 22, 68, πίν. 38, 81.

³ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 20-21, 71, πίν. 43.

Το διακοσμητικό αυτό σχήμα είναι χαρακτηριστικό για τους σκύφους με μνημειακές παραστάσεις από τα εργαστήρια της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, τα περισσότερα θέματα των οποίων είναι εμπνευσμένα από τα ομηρικά έπη και από τις τραγωδίες του Ευριπίδη¹. Ανάμεσα στους αφηγηματικούς σκύφους, ο U. Hausmann διέκρινε μια μικρή ομάδα με μορφές χωρίς εσωτερική συνάφεια, οι οποίες απλά παρατάσσονται η μια δίπλα στην άλλη και τους οποίους χρονολογεί αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., στα πλαίσια της εσωτερικής εξέλιξης της διακόσμησης των σκύφων αυτής της κατηγορίας². Επίσης σκύφοι με μορφές σκόρπιες στο χώρο, χωρίς συνοχή, είναι γνωστοί και από τη Δήλο³, και αποδίδονται από τον A. Laumonier στο εργαστήριο του Φίλωνος. Σκύφοι με μνημειακές μυθολογικές μορφές, χωρίς αφηγηματικό χαρακτήρα κατασκευάστηκαν από το εργαστήριο του Αγαθοκλή στο Άργος και θεωρούνται από το G. Siebert οι πιο πρωτότυποι της αργείας παραγωγής⁴. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου του Αγαθοκλή δεν υπάρχουν χρονικά όρια ante και post quem. Η ακμή του τοποθετείται με βάση τεχνοτροπικά κριτήρια, και κυρίως εξαιτίας της μαζικής παραγωγής μακρυπέταλων σκύφων, γύρω στα μέσα και στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ.: η αρχή της παραγωγής του χρονολογείται μέσα στο πρώτο μισό του β' αι. π.Χ.⁵.

Ο G. Siebert επιφυλάσσει να χρονολογήσει τους σκύφους με μυθολογικές μορφές, εξαιτίας της πρωτοτυπίας τους, αν και είναι οι πιο χαρακτηριστικοί του εργαστηρίου⁶. Οπωσδήποτε όμως δεν πρέπει να ανήκουν στην ύστερη φάση του, όπως φανερώνει η παρουσία των ίδιων σφραγίδων σε σκύφους του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα, που είναι το πρωιμότερο του Άργους και παύει να λειτουργεί μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.⁷.

¹ Βλ. Sinn, *Becher, Ακαμάτης Μήτρες*, σ. 177-210, 339-482, Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Φεραϊκά εργαστήρια μεγαρικών σκύφων», Πρακτικά Β' ΕπΣυνΕλλκ, Αθήνα 1990, σ. 121-134.

² Βλ. Hausmann, *Reliefbecher*, σ. 36-37, HB30, HB31, σ. 56, πίν. 42.2. Τελευταία βλ. σχετικά Hausmann, *Olympia*, σ. 41-46.

³ Βλ. Laumonier, *Délos XXXI*, αρ. 3476, πίν. 60, σ. 263.

⁴ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, A1-A15, πίν. 1-3, σ. 20-22.

⁵ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 171-172.

⁶ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 171.

⁷ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 170, 172.

Συγκεκριμένα, η κιθαρωδός και οι αυλητρίδες των σκύφων DI.97 και DI.98, του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα¹, απαντούν και στους σκύφους A.1, A.5, A.7 του εργαστηρίου του Αγαθοκλή². Η διαφορά έγκειται στο ότι στους σκύφους του πρώτου εργαστηρίου οι μορφές εναλλάσσονται με τα στοιχεία του φυτικού κάλυκα, ενώ στους σκύφους του Αγαθοκλή, ο φυτικός κάλυκας έχει εξασθενήσει και οι μορφές κυριαρχούν στο σώμα του αγγείου. Την ίδια εικόνα παρουσιάζουν και οι σκύφοι 404α-β - 409α-β της Κασσώπης σε σχέση με τους σκύφους 386-403.

Όμως, ο εκφυλισμός όλων γενικά των κοσμημάτων (φυτικών και ζωικών), που παρατηρείται στους σκύφους της προηγούμενης ομάδας 386-403, μαρτυρεί ότι στην Κασσώπη, η διαφορετική εικόνα που παρουσιάζουν μεταξύ τους δεν οφείλεται στη διαφορά της τεχνοτροπίας δυο ξεχωριστών εργαστηρίων, όπως στο Άργος, αλλά σε μια εσωτερική εξέλιξη των διακοσμητικών θεμάτων στην πορεία παρακμής ενός και του αυτού εργαστηρίου. Η εξελικτική αυτή πορεία βαίνει παράλληλα με αυτή που διέγραψε ο U. Hausmann για τους ομηρικούς σκύφους χωρίς αφηγηματικό χαρακτήρα³.

ε. Σκύφοι με μορφές και έμβια όντα

Νίκες (410)

Οι μορφές που απαντούν εδώ είναι γνωστές μόνον από το σκύφο 188, στον οποίο κοσμούν τη διακοσμητική ζώνη πάνω από το φυτικό κάλυκα. Το μέταλλο του σκύφου 410 αναγνωρίζεται και στους σκύφους 344, 415 και 570. Το ίδιο μέταλλο, ανάποδα τυπωμένο, απαντά στο σκύφο με μακριά πέταλα 416.

Στο σκύφο 410 η σύνθεση των διακοσμητικών στοιχείων είναι διαφορετική απ' ότι στους προηγούμενους σκύφους με μορφές 404α-β - 409α-β.

Γύρω από το μέταλλο της βάσης επαναλαμβάνεται η ίδια γυναικεία μορφή, η οποία έχει σχεδόν το μισό ύψος από τις μορφές των σκύφων

¹ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 19.

² Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν. 1-3 και πίν. 67.

³ Hausmann, *Reliefbecher*, σ. 36-37, 56.

404α-β - 409α-β, και πιθανότατα ήταν τυπωμένη σε δυο σειρές (ύψ. $\pm 0,02$ μ.). Η μορφή εικονίζεται κατ' ενώπιον και φέρει μακρύ ένδυμα.

Όπως διακρίνεται στο σκύφο **188**, που έχει καλύτερη διατήρηση, είναι ενδεδυμένη με τον αττικό πέπλο, ο οποίος ζώνεται ψηλά στη μέση και δημιουργεί ένα κοντό απόπτυγμα με πλούσιες πτυχές. Η μορφή προβάλλει το αριστερό πόδι, τεντωμένο, και εκτείνει τα χέρια λοξά, μακριά από τα πλευρά. Η κόμμωση και τα χαρακτηριστικά του προσώπου δε διακρίνονται. Το εικονογραφικό σχήμα της μορφής αναγνωρίζεται σε πηλίνα ειδώλια Νίκης από τη Μύρινα, που χρονολογούνται στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αι. π.Χ.¹. Ο τύπος² έχει τις ρίζες του στην τέχνη του 4ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν τα ακρωτήρια της Επιδαύρου, ενώ στα ελληνιστικά χρόνια είναι δημοφιλής στην τέχνη του Πέργαμου.

Στους ανάγλυφους σκύφους ο τύπος της Νίκης, με ανοιγμένα τα φτερά ψηλά, πάνω από τους ώμους, είναι χαρακτηριστικός για την παραγωγή των αττικών εργαστηρίων³ ενώ είναι διαδεδομένος και αλλού, όπως στην Κόρινθο⁴ και το Πέργαμο⁵. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο σκύφος αρ. 351 από τη 12η οικοδομική φάση του Ασκληπιείου στο Πέργαμο παρουσιάζει τις μορφές σε ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη, πάνω από το φυτικό κάλυκα, όπως ο σκύφος **188**⁶.

Γυναικείες μορφές, εικονογραφικά και ενδυματολογικά συγγενείς με τις μορφές Νίκης, που αναφέραμε παραπάνω, αλλά χωρίς φτερά, χαρακτηρίζονται συνήθως ως χορεύτριες στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων. Τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα για το σκύφο **410** αποτελούν οι μορφές σε σκύφο από την περιοχή του Βόλου με παράσταση κύκλιου χορού⁷, καθώς και αυτές που εκτελούν κάποια άλλη

¹ Βλ. S. Mollard-Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite Grecs et Romains*, Myrina II, Paris 1963, σ. 68-71 III, πίν. 84-88.

² Γενικά βλ. A. H. Borbein, «Die griechische Statue des 4. Jahrhunderts v. Chr. Formanalytische Untersuchungen zur Kunst der Nachklassik, Jdl 88, (1973), σ. 43 κξ. A. Gulaki, *Klassische und Klassizistische Nikedarstellungen, Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel bewegter Figuren*, Διδακτορική διατριβή, Bonn 1981.

³ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, αρ. 152, πίν. 28, 78, αρ. 168, πίν. 31, σκύφους του εργαστηρίου του Βίωνος που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ. Για αντίστοιχες μορφές σε σκύφους από την Αγορά των Αθηνών βλ. σ. 127, Index, στο λήμμα Nike.

⁴ Βλ. Edwards, *Corinth VII,3* αρ. 817, πίν. 69.

⁵ Βλ. De Luca, *ArPXI*, 1, αρ. 351, πίν. 55, σ. 153.

⁶ Βλ. παραπάνω σημ. 5.

⁷ Βλ. Sinn, *Becher*, MB 114, σ. 146, πίν. 31.8.

χορευτική κίνηση σε σκύφους από τη Νότια Ρωσία¹ και από τη Δήλο². Οι χορεύτριες με την πιο έντονη κίνηση, συχνά και συστροφή του σώματος, που επίσης απαντούν στους ανάγλυφους σκύφους, παραπέμπουν σε άλλα εικονογραφικά σχήματα³.

Η μορφή του σκύφου **410** μπορεί να θεωρηθεί ως μια μετάπλαση του τύπου της Νίκης. Η εικονογραφική της εξέλιξη φαίνεται να οδηγεί στις γυναικείες καρικατούρες που ξεπηδούν ανάμεσα από τα φυτικά κοσμήματα, στους υστεροελληνιστικούς σκύφους των Γετών που βρέθηκαν στη Ρουμανία⁴.

Η διάταξη των μορφών σε ζώνη γύρω από το μετάλλιο της βάσης, δεν είναι συνηθισμένη στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων. Στους αττικούς σκύφους της κατηγορίας "Figured Bowls"⁵, οι μορφές τοποθετούνται, κατά κανόνα, πάνω από έναν κοντό φυτικό κάλυκα, όπως στο σκύφο **188**. Δεν λείπουν όμως και τα παραδείγματα με μορφές χαμηλά, κοντά στη βάση, αρκετά από τα οποία αποδίδονται στα πρωιμότερα τοπικά εργαστήρια, όπως αυτό του Βίωνος (225-175 π.Χ.)⁶.

Συγγενικός είναι ο τρόπος διακόσμησης των σκύφων της σειράς με τους "μεγάλους ρόδακες" από την Ολυμπία, που χρονολογούνται από το G. Siebert μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.⁷, για τη χρονολόγηση των οποίων όμως, κατά τον U. Hausmann, δεν υπάρχουν ασφαλή στρωματογραφικά κριτήρια⁸. Το ίδιο διακοσμητικό σχήμα αναπαράγουν και ορισμένοι σκύφοι "βοιωτικής έμπνευσης", κατά το G. Siebert, από τους Δελφούς⁹.

Από το Καβείριο των Θηβών προέρχεται ένας σκύφος των αρχών του 2ου αι. π.Χ., με σειρά ανδρικών μορφών γύρω από τη βάση, που αποτελεί το καλύτερο τυπολογικά παράλληλο για το σκύφο **410**¹⁰.

¹ Βλ. *Courby*, πίν. 89, αρ. 23, *Kraus, Zentralmuseum*, αρ. 6, σ. 7-8, εικ. 2, αρ. 1.

² Βλ. *Courby*, πίν. 78, αρ. 24, *Laumonier, Délos XXXI*, πίν. 122, αρ. 3286.

³ Βλ. *Edwards, Corinth VII, 3*, αρ. 829, πίν. 37-70, σ. 164, 169, *Laumonier, Délos XXXI*, αρ. 9075, πίν. 24, 127, αρ. 3284+8520, πίν. 119. Πρβ. και τις μορφές που κοσμούν ανάγλυφο αγγείο από το Πέργαμο: *E. Boehringer - Fr. Krauss, Das Temenos für den Herrscherkult, «Prinzessinnen Palais»*, Av PIX, Berlin und Leipzig 1937, πίν. 58a, σ. 121.

⁴ *Vulpe - Gheorghita, Popesti*, αρ. 141, πίν. 10.7, πίν. 16.2a-c.

⁵ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 19-24.

⁶ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, αρ. 214, πίν. 42, σ. 20-21, 27, 70.

⁷ Βλ. *Siebert, Péloponnèse, Ol.1-Ol.7*, πίν. 52-53, σ. 114-120.

⁸ Βλ. *U. Hausmann*, *Gnomon* 53 (1981), σ. 173.

⁹ Βλ. *Siebert, Péloponnèse, Del. 51*, πίν. 60, σ. 127.

¹⁰ Βλ. *Heimberg, Kabirenheiligtum III*, αρ. 811, πίν. 54-56, σ. 102-103. Ο σκύφος θεωρείται από την U. Heimberg ανατολικής προέλευσης. Από την περιοχή της

Την ίδια διάταξη έχουν οι μορφές και σε έναν σκύφο άγνωστης προέλευσης που χρονολογείται από τον U. Hausmann στα 150-140 π.Χ., μέσα όμως στα πλαίσια της τεχνοτροπίας των "ομηρικών" λεγόμενων σκύφων¹.

Έμβια όντα (411α-β - 414)

Ο σκύφος 411α-β κοσμείται στο σώμα με πτηνά και δελφίνια, διακόσμηση που επιστέφεται στο πάνω μέρος του σώματος, κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, από κανθάρους στη σειρά. Πιθανότατα την ίδια διακόσμηση έφεραν και οι σκύφοι 412-414.

Πραγματικά και μυθολογικά πλάσματα, μαζί με διάφορα αντικείμενα, κοσμούν τους σκύφους "ειδυλλιακού τύπου" από την Αγορά των Αθηνών, που είναι και οι πολυπληθέστεροι από τους σκύφους της κατηγορίας "Figured Bowls" με μορφές που βρέθηκαν². Ανάμεσα σ' αυτούς, οι σκύφοι 411α-β - 414 βρίσκουν καλά τυπολογικά παράλληλα, όπως φανερώνουν οι σκύφοι αρ. 95, 134-136, 179-180, που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.³.

Στο θεματολόγιο των σκύφων των αττικών εργαστηρίων δεν αναγνωρίζονται πτηνά αυτού του είδους (πάπιες;). Από τους σκύφους άλλων περιοχών, τα πλησιέστερα τυπολογικά παραδείγματα προσφέρουν αυτά που περιβάλλουν το έμβλημα σκύφου από την Ολυμπία, της σειράς με τους ρόδακες⁴. Αντίθετα οι κάνθαροι που επιστέφουν τη διακόσμηση του σώματος είναι από τις χαρακτηριστικότερες διακοσμήσεις των σκύφων με "ειδυλλιακιά" θέματα από την Αττική⁵, άλλα απαντούν εξίσου συχνά και στους σκύφους άλλων περιοχών⁶.

Ανατολικής Μεσογείου μορφές σε ζώνες απαντούν σε μεγάλα ανάγλυφα αγγεία από το Πέργαμο (*E. Boehringer-Fr. Krauss*, ό.π., πίν. 58α, σ.121) και από τη Δήλο (*Laumonier, Délos XXXI*, αρ. 6201, πίν.22).

¹ Βλ. *U. Hausmann*, MB 30, πίν.42.2, σ. 36, 56, 58.

² Η S. Rotroff κατέταξε σε τρεις μεγάλες ομάδες τους σκύφους με μορφές από την Αγορά των Αθηνών: Σκύφοι με ειδυλλιακά θέματα, με μυθολογικά και σκύφοι με σκηνές κυνηγιού· *Rotroff, Agora XXII*, σ. 19-20

³ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, πίν.16, 25, 33, σ.55, 60, 65.

⁴ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, OL.3, πίν. 52, σ.111.

⁵ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 127 στο λήμμα Kantharos. Μεταξύ των σκύφων που αναφέρονται εδώ, οι περισσότεροι ανήκουν στο εργαστήριο του Βίωνος, που χρονολογείται στα 225-175 π.Χ., (*Rotroff, Agora XXII*, σ. 26-27). Πρβ, και τον εισηγμένο αττικό σκύφο στη Γορτύνα της Αρκαδίας· *Siebert, Péloponnèse*, Go.87, πίν.51, σ.99.

⁶ Βλ. *Courby*, εικ. 69.10 α, c και εικ. 77.19. Ενδεικτικά βλ. επίσης *Edwards, Reservoir*, 1986, αρ. 20, σ. 413-414, πίν.87.

Τις περισσότερες φορές οι κάνθαροι που απεικονίζονται πάνω στ' αγγεία περιβάλλονται από έρωτες ή από αντιθετικά τοποθετημένα φυλλάρια¹. Κάνθαροι στη σειρά δεν απαντούν συχνά στους ανάγλυφους σκύφους. Χαρακτηριστικοί είναι αυτοί που αποτελούν εναλλάξ με βουκράνια την κύρια διακόσμηση σκύφου από τον Τάραντα² που χρονολογείται πριν από την κατάληψη της πόλης από τους Ρωμαίους, το 208 π.Χ.³

Στη σειρά, ανάμεσα από τις κορυφές φύλλων άκανθας απαντούν οι κάνθαροι σε σκύφο από την Κόρινθο, που χρονολογείται πριν από το 165 π.Χ., ο οποίος παρουσιάζει επίσης ομοιότητες με το σκύφο 317 της Κασσώπης⁴. Παρόμοια σειρά κανθάρων φέρει κάτω από το χείλος και ένα θραύσμα σκύφου από την Ακρόπολη της Βεργίνας⁵, το οποίο χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

στ. Σκύφος με "μακεδονική" διακόσμηση 415

Πιθανότατα τα μικρά εξογκώματα που απαντούν στο κάτω μέρος του σώματος στο σκύφο 415 πλήρωναν το κενό ανάμεσα στα ημικυκλικά τόξα του ανώτερου τμήματος, όπως διακρίνεται καλύτερα στον εισηγμένο σκύφο 620. Με βάση κυρίως το μέταλλο της βάσης ο σκύφος 415 συνδέεται με τους σκύφους της τοπικής παραγωγής 344, 410, 416α-γ και 570. Με το σκύφο 416α-γ, όπου το μέταλλο της βάσης απαντά τυπωμένο ανάποδα, ο σκύφος 415 διαμοιράζεται και άλλα κοινά χαρακτηριστικά: πιθανότατα οι κόκκοι του έγιναν από το ίδιο εργαλείο ή και από το ίδιο χέρι με αυτό που έκανε τις σειρές των μαργαριταρόσχημων κόμπων που περιτρέχουν τα μακριά πέταλα του σκύφου 416α-γ.

Εκτός από τον εισηγμένο σκύφο 620 ο σκύφος 415 παρουσιάζει τυπολογική συγγένεια και με τους σκύφους 128α-γ - 131. Με αφορμή τους σκύφους αυτούς, αναλύσαμε ήδη διεξοδικά τη διακόσμηση αυτού του είδους και τη σύνδεσή της με "μακεδονικά" και άλλα πρότυπα. Από τα

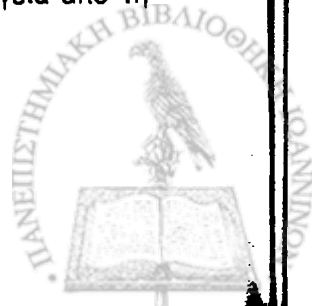
¹ Σχετικά βλ. παραπάνω σημ. 4-5. Ειδικότερα για το δεύτερο διακοσμητικό σχήμα βλ. Th. Kraus, «Antithetische Böcke», AM 69-70 (1954-55), σ. 109-124.

² Willeumier, *Bol*, σ. 399-402, πίν. XXII

³ Βλ. P. Willeumier, *Tarente, Des origines à la conquête romaine*, Paris 1968, σ. 144-169.

⁴ Βλ. Edwards, *Reservoir*, 1986, αρ. 68, πίν. 89, σ. 419.

⁵ Βλ. Π. Φάκλαρης, «Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα», ΑΔ 38 (1983). Μελέτες, ΒΑΠ 52, σ. 236, πίν. 94ε.

παραδείγματα που αναφέρθηκαν¹, τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα για το σκύφο **415** προσφέρουν ο σκύφος αρ. 931 από την Κόρινθο και ο εισηγμένος στην Αγορά των Αθηνών σκύφος αρ. 400. Όπως αναφέρθηκε, και οι δυο αυτοί σκύφοι μπορούν να χρονολογηθούν στην αρχή της παραγωγής των σκύφων με αυτού του είδους τη διακόσμηση και όχι στο τέλος της, όπως υποστήριξε αρχικά ο G.R. Edwards. Για τα εργαστήρια της Κορίνθου, η χρονολόγηση αυτή μπορεί να ορισθεί στο πρώτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τα ευρήματα της δεξαμενής του 1926, που δημοσιεύτηκε από τον Ch. M. Edwards.

ζ. Σκύφοι με μακριά πέταλα (416α-γ - 419)

Οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας κοσμούνται στο σώμα με επιμήκη πέταλα, που έχουν κυρτή επιφάνεια και φέρουν καμπύλο πέρας. Διακρίνονται δυο ομάδες σκύφων που προέρχονται από την ίδια μήτρα. Οι μήτρες είναι καινούργιες.

Στους σκύφους **416α-γ - 417** τα μακριά πέταλα μοιάζουν περισσότερο με γλωσσοειδή κοσμήματα και είναι τυπωμένα στη μήτρα με σφραγίδα. Περιβάλλονται από μαργαριταρόσχημους κόμπους, οι οποίοι φαίνεται να έγιναν από το ίδιο χέρι με τις κουκίδες που απαντούν στο σκύφο **415**. Με το σκύφο **415** ο σκύφος **416α-γ** συνδέεται και με το μετάλλιο της βάσης. Πρόκειται για τον ίδιο ρόδακα, ο οποίος όμως, στο σκύφο **416α-γ** δεν τυπώθηκε στη μήτρα αλλά κατευθείαν πάνω στο αγγείο, όταν ο πηλός του ήταν νωπός.

Ο ρόδακας του μεταλλίου αναγνωρίζεται και στους σκύφους **344, 410** και **570**. Και στους τρεις, ανάμεσα από τη βάση και την κύρια διακόσμηση του σώματος παρεμβάλλεται μια ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη. Η ζώνη αυτή στους σκύφους **344** και **410** είναι ακόσμητη. Τα κοσμήματα που φέρει στο σκύφο **416α-γ** δεν είναι γνωστά από κανέναν άλλο σκύφο. Αντίθετα ο πλοχμός που κοσμεί τη ζώνη κάτω από το χείλος αναγνωρίζεται στους σκύφους **469, 497**.

Στους σκύφους **418-419** τα μακριά πέταλα είναι χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι. Τα σταθερά τους περιγράμματα υποδηλώνουν ότι η διακόσμηση έγινε με επιμέλεια. Επιμέλεια και διακοσμητική διάθεση

¹ Βλ. στο κεφάλαιο για τους σκύφους **128α-γ - 131**.

φανερώνουν και τα σχοινοειδή κοσμήματα που παρεμβάλλονται ανάμεσά τους. Αντίστοιχο σχοινοειδές κόσμημα απαντά στο σκύφο 31.

Μακριά επιμήκη πέταλα με στρογγυλεμένο άκρο που εκτείνονται σε όλο το ύψος του σώματος, είναι η πλέον διαδεδομένη διακόσμηση στους σκύφους των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Οι σκύφοι αυτής της κατηγορίας ονομάστηκαν για πρώτη φορά από τον F. Courby «bols à godrons»¹. Συσχετίστηκαν από τον ίδιο με τα μελαμβαφή αγγεία του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., που φέρουν ριπιδωτή διακόσμηση, και χρονολογήθηκαν πιο πρώιμα από όλες τις άλλες κατηγορίες ανάγλυφων σκύφων που είχε διακρίνει ως τότε². Ο H. Thompson ονόμασε τους σκύφους αυτούς "Long Petal Bowls"³, ονομασία που κατά κανόνα υιοθετήθηκε και από τους μεταγενέστερους ερευνητές⁴, στην προσπάθειά του να τονίσει τη φυσιοκρατική προέλευση αυτού του διακοσμητικού θέματος. Παράλληλα θεώρησε ως αττικής έμπνευσης τους σκύφους με μακριά πέταλα και τους χρονολόγησε με βάση τους αποθέτες της Αγοράς των Αθηνών από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. και μετά⁵. Η χρονολόγηση αυτή παραμένει ως σήμερα αξιόπιστη, όσον αφορά τη μαζική παραγωγή και τη μεγάλη διάδοση των μακρυπέταλων σκύφων σε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο. Από τα νεότερα ευρήματα όμως προκύπτει ότι η έναρξη της παραγωγής τους πρέπει να τοποθετηθεί πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Η επανεξέταση του όλου θέματος έγινε από τον G.R. Edwards, με τη δημοσίευση των ανάγλυφων σκύφων που βρέθηκαν στην Κόρινθο. Αποδεχόμενος τη χρονολόγηση του H. Thompson υποστήριξε ότι οι μακρυπέταλοι σκύφοι κατασκευάστηκαν από Αθηναίους κεραμείς για

¹ Courby, σ. 329-334.

² «Bols à bossettes et à imbrications», «bols à décor uniquement végétal et floral», «bols à décor varié et à corolle végétale»: Courby, σ. 328.

³ Thompson, σ. 456-459.

⁴ Βλ. Edwards, *Corinth*, VII,3, σ. 176, *Rotroff, Agora*, XXII, σ.34. Την ίδια ονομασία αποδίδει στα γερμανικά ο όρος «Langblattbecher», (*Smetana-Scherrer, Alt Ägina II*, 1σ. 81-82) και στα ελληνικά ο όρος «με μακριά πέταλα» (*Ακαμάτης, Μήτρες*, σ. 140 κεξ). Στα γερμανικά χρησιμοποιείται επίσης η ονομασία "Zungenbecher" (*Metzger, Piraeus-Zisterne*, σ. 84) και "Rippenbecher" (*Heimberg, Kabirenheiligtum III*, σ. 100).

⁵ Ο Thompson συνεκτίμησε επίσης την απουσία μακρυπέταλων σκύφων από τη θεμελίωση της Στοάς του Αττάλου (159-138 π.Χ.) καθώς και τα λιγοστά δείγματα με αυτή τη διακόσμηση που ήταν γνωστά τότε από την Κόρινθο, η οποία καταστράφηκε το 146 π.Χ.: *Thompson*, σ. 458.

πρώτη φορά γύρω στα 155 π.Χ. και μετά από πέντε χρόνια υιοθετήθηκαν από τους Κορινθίους¹.

Οι νεότερες ανασκαφές στην Κόρινθο έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό μακρυπέταλων σκύφων, πολλοί από τους οποίους προέρχονται από φθαρμένες μήτρες. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον Ch.M. Edwards² να προτείνει την υψηλότερη χρονολόγηση της τοπικής παραγωγής μακρυπέταλων σκύφων κατά δέκα περίπου χρόνια (± 165 π.Χ.). Η υψηλότερη αυτή χρονολόγηση έδωσε τη δυνατότητα στην S. Rotroff να υποθέσει ότι οι μακρυπέταλοι σκύφοι πρώτα εισήχθησαν στην Κόρινθο και αργότερα κατασκευάστηκαν στην Αθήνα³.

Το ερώτημα της προέλευσης των ανάγλυφων σκύφων οδήγησε στην αναζήτηση και άλλων υψηλότερων χρονολογιών. Ο P. Callaghan επέστησε την προσοχή σε θραύσματα μακρυπέταλων σκύφων που βρέθηκαν στη θεμελίωση του βωμού του Διός στο Πέργαμο που ιδρύθηκε στα 165-159 π.Χ. Με αυτά τα δεδομένα συμπεραίνει ότι οι μακρυπέταλοι σκύφοι κατασκευάστηκαν στην περιοχή του Περγάμου λίγο πριν το 165 π.Χ. και από κει διαδόθηκαν πρώτα στην Κόρινθο και μετά στην Αθήνα⁴.

Η S. Rotroff υποστήριξε ότι σκύφοι με μακριά πέταλα κατασκευάστηκαν στην Αττική μαζικά, αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.⁵, αφού προηγήθηκε ένα πειραματικό στάδιο στην κατασκευή τους, που τοποθετείται χρονικά μέσα στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., όπως δείχνουν σποραδικά ευρήματα⁶.

Πρόσφατα η V. Grace συσχέτισε την ανεύρεση ενός μακρυπέταλου σκύφου από την Αγορά των Αθηνών με την κατασκευή της Μέσης Στοάς (180 π.Χ.) και υποστήριξε ότι σκύφοι αυτής της τεχνοτροπίας κατασκευάζονται στην

¹ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 176-177.

² Edwards, *Bowls*, σ. 192-193. Σχετικά βλ. και Edwards, *Reservoir*, σ. 392, 399.

³ S.I. Rotroff, «Hellenistic Athenian Pottery: Megarian Bowls», *Current Anthropology* 19 (1978), σ.387.

⁴ P.J. Callaghan, «On the Date of the Great Altar of Zeus at Pergamon», *BICS* 28 (1981), σ. 177, του ίδιου, «On the Origin of the Long Petal Bowl», *BICS* 29 (1982), σ. 63-66. Για το θέμα της χρονολόγησης της κεραμικής από το βωμό, τελευταία βλ. Th. M. Schmidt, «Die Keramik aus dem Altarfundament», *Phyromachos Problem*, 31 Erg. RM, Mainz 1990, σ. 141-146, G. Hübner, «Calices Pergami und die Scherbenfunde aus dem Groben Altar», Πρακτικά Γ' ΕπΣυνΕλλΚ, Αθήναι 1994, σ. 282-293, της ίδιας, *Die Applikenkeramik von Pergamon*, PF 7, Berlin 1993..

⁵ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 35-36, 112.

⁶ S.I. Rotroff, «Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios», *Hesperia* 52/1983, σ.274-275, της ίδιας, «The Long-petal Bowl from the Pithos Settling Basin», *Hesperia* 57(1988), σ. 87-93.

Αττική ήδη από το α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., σε περιορισμένη όμως κλίμακα, εξαιτίας της δυσκολίας που παρουσίαζε η χάραξη στη μήτρα των παλιότερων περίτεχνων παραλλαγών του είδους¹. Παράλληλα η V. Grace έθεσε το θέμα της επανεξέτασης των ευρημάτων από σύνολα του πρώτου μισού του 2ου αι. π.Χ., όπως αυτά από τη Δεξαμενή του Πειραιά και από τις Κεχραιές, όπου απαντούν μαζί μακρυπέταλοι σκύφοι με ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, που χρονολογούνται στην πλειονότητά τους, από την ίδια, στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ.².

Εκτός από το πρόβλημα της εμφάνισης των μακρυπέταλων σκύφων στο θεματολόγιο των τοπικών εργαστηρίων, τους ερευνητές απασχόλησε και η τεχνοτροπική εξέλιξη του διακοσμητικού τους συστήματος. Ο G.R. Edwards με τη δημοσίευση των σκύφων από την Κόρινθο διέκρινε τέσσερα στάδια στην εξέλιξη της διακόσμησης των μακρυπέταλων σκύφων: από ανεξάρτητα κοίλα πέταλα, σε συνεχόμενα πέταλα, στην αρχή κυρτά, ύστερα σε σχεδόν επίπεδα, και σε τελείως επίπεδα συνεχόμενα πέταλα, με ανάλογα περιγράμματα³. Η εξέλιξη αυτή, από μια περισσότερο περίτεχνη, προσεγμένη και ανάγλυφη διακόσμηση, σε μια πιο απλή, αμελή και σχεδόν επίπεδη, επιβεβαιώνεται και από τα νεότερα ευρήματα στην Κόρινθο, όπου απαντούν κυρίως σκύφοι με κυρτά και επίπεδα πέταλα⁴. Το ίδιο παρατηρείται και στους σκύφους που βρέθηκαν στην Αγορά των Αθηνών, όπου την πλειονότητα του υλικού αποτελούν αυτοί με τα κοίλα και τα επίπεδα πέταλα⁵. Παράλληλα, νεότερα ευρήματα από την Αγορά των Αθηνών απέδειξαν ότι τόσο οι σκύφοι με τα κοίλα, όσο και αυτοί με τα κυρτά πέταλα, συνυπάρχουν από την αρχή της παραγωγής των μακρυπέταλων σκύφων, η οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε, τοποθετείται χρονικά κάπου στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

Οι αρχαιότεροι γνωστοί μέχρι στιγμής σκύφοι με κυρτά μακριά πέταλα από την Αγορά των Αθηνών είναι ο σκύφος αρ. 325, που χρονολογείται με επιφύλαξη από την S. Rotroff στα 145 π.Χ.⁶, ο οποίος κατά την V. Grace

¹ V. Grace, «The Middle Stoa dated by amphora stamps», *Hesperia* 54 (1985), σ. 21-24.

² βλ. V. Grace, ό.π., σ.24, σημ.63.

³ Edwards, *Corinth VII*, 3, σ. 177-178.

⁴ Edwards, *Bowls*, 1980, σ.191-192, Edwards, *Reservoir*, 1986, σ.392-393.

⁵ βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ.34-37.

⁶ Rotroff, *Agora XXII*, σημ.90 στη σ.35, σ.36, 83, πίν.59.

προέρχεται από το γέμισμα της Στοάς του Απτάλου (159-138 π.Χ.)¹, καθώς και ο σκύφος αρ. 79 από τον Αγοραίο Κολωνό που χρονολογείται επίσης με επιφύλαξη από την S. Rotroff στα 175-150 π.Χ.². Ο δεύτερος σκύφος συσχετίζεται από την ίδια με το σκύφο αρ. 344 της Αγοράς³, τον οποίο η V. Grace συνδέει με την κατασκευή της Μέσης Στοάς και τον χρονολογεί προ του 180 π.Χ.⁴. Η διακόσμηση των παραπάνω σκύφων διαφέρει από αυτή των σκύφων της Κασσώπης. Ο αρ. 325 έχει συνεχόμενα κυρτά πέταλα, ενώ στο σκύφο αρ. 79 τα κυρτά πέταλα εναλλάσσονται με λογχοειδή φύλλα. Μεγαλύτερη ομοιότητα με τους σκύφους **416-417** και **418-419** της Κασσώπης παρουσιάζουν αντίστοιχα οι σκύφοι αρ. 337 και αρ. 340 της Αγοράς, που χρονολογούνται στα 110-86 π.Χ.⁵. Και οι δυο φέρουν ανεξάρτητα κυρτά πέταλα με κουκίδες ανάμεσα. Ο τελευταίος αποδίδεται από την S. Rotroff στο εργαστήριο του Απολλοδώρου, που κατασκευάζει ιδιαίτερα επιμελημένους μακρυπέταλους σκύφους στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ., γεγονός που αποδειχνει κατά την ίδια ότι η ποιότητα δεν εξασθενεί με το περασμα του χρόνου⁶. Στο ίδιο εργαστήριο αποδίδεται από την S. Rotroff και ο σκύφος αρ. 341, ο οποίος παρουσιάζει αξιοπρόσεκτη ομοιότητα ως προς το ρόδακα του μεταλλίου με το σκύφο **416α-γ**⁷. Είναι ενδιαφέρον ότι στο μακρυπέταλο σκύφο αρ. 346 από την Αγορά, που χρονολογείται επίσης στα 100-86 π.Χ., ένας συγγενικός ρόδακας τυπώθηκε πάνω στο αγγείο αφού βγήκε από τη μήτρα, ακριβώς όπως και στο σκύφο **416α-γ**⁸. Όσον αφορά την υπόλοιπη διακόσμηση της βάσης του σκύφου **416α-γ**, αυτή βρίσκει τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα μεταξύ των "ομηρικών" λεγόμενων σκύφων⁹, οι οποίοι χρονολογούνται από το β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. και μετά¹⁰. Από τις άλλες περιοχές της Αττικής¹¹, σχετικά αξιόπιστη μαρτυρία προσφέρει μόνον η δεξαμενή του Πειραιά, για

¹ V.R. Grace, ό.π., σ.23, σημ.59.

² S. I. Rotroff, *Hesperia* 52 (1983), σ.274-275, 293, πίν.59.

³ S. I. Rotroff, *Hesperia* 57 (1988), σ.92, σημ.17.

⁴ V.R. Grace, ό.π., σ.23-24.

⁵ Βλ. Rotroff, *Agora XXII*, σ. 36-37, 84-85, πίν.61.

⁶ Rotroff, *Agora XXII*, σ.37, 40.

⁷ Rotroff, *Agora XXII*, σ.37, 85, πίν. 61.

⁸ Rotroff, *Agora XXII*, σ.36, 85, πίν. 62.

⁹ Hansmann, *Reliefbecher*, σ. 47-50, πίν.37.1-4, Sinn, *Becher*, πίν. 39.1-3, 40.

¹⁰ Για το πρόβλημα της χρονολόγησης βλ. S.I. Rotroff, *Gnomon* 56 (1986), σ. 472-475.

¹¹ Βλ. Schwabacher, *Kerameikos*, πίν. VII, αρ.4, Edwards, *Phyx*, αρ. 109, πίν.49.

την οποία οι ενσφράγιστες λαβές αμφορέων προσφέρουν κατά την V.R. Grace ως terminus ante το 175 π.Χ.¹. Εδώ κυρτά πέταλα απαντούν μόνο στο σκύφο αρ. 95² και είναι διατεταγμένα αραιά και αποδοσμένα περίπου όπως αυτά των σκύφων **418-419**.

Στην Κόρινθο απαντούν σκύφοι με συνεχόμενα κυρτά πέταλα. Από αυτούς, ο σκύφος αρ. 902, από τις παλαιότερες ανασκαφές, φέρει πλοχμό στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, όπως ο σκύφος **416α-γ**³. Σημειώνεται επίσης ότι το πλοχμοειδές κόσμημα που απαντά στη βάση του σκύφου **416α-γ** είναι χαρακτηριστικό για την παραγωγή των κορινθιακών εργαστηρίων⁴. Τόσο οι σκύφοι με τα κυρτά πέταλα από τις παλαιότερες ανασκαφές, όσο και αυτοί που βρέθηκαν σε στρώματα της πρόχειρης ανοικοδόμησης της πόλης μετά την καταστροφή από τους Ρωμαίους, χρονολογούνται με ασφάλεια πριν από το 146 π.Χ.⁵. Το ανώτατο χρονικό όριο γι' αυτού του είδους τη διακόσμηση το προσφέρουν δυο ανάγλυφοι κρατήρες με κυρτά συνεχόμενα πέταλα, που βρέθηκαν στη δεξαμενή του 1926, η οποία επιχώστηκε, κατά τον Ch.M. Edwards, στα 175-165 π.Χ.⁶. Οι κρατήρες αυτοί, που φέρουν επίσης πλοχμοειδές κόσμημα κάτω από το χείλος, θεωρούνται από τον Ch.M. Edwards οι πρόδρομοι των μακρυπέταλων σκύφων στην Κόρινθο και συσχετίζονται από τον ίδιο με δυο αντίστοιχους κρατήρες που βρέθηκαν στο γέμισμα για την κατασκευή του Ωδείου του Άργους, που χρονολογείται από τα τέλη του 3ου αι. ως το 175 π.Χ.⁷.

Τα πέταλα των κρατήρων An. 6-7 του Άργους⁸ δεν είναι αμελέστερα αποδοσμένα απ' ό,τι αυτά των σκύφων **418-419**. Με τα κυρτά πέταλα των σκύφων **418-419** μοιάζουν επίσης και αυτά του σκύφου An. 15, ο οποίος συσχετίζεται από το G. Siebert με το εργαστήριο των Δημητρίου-Ιάσονα,

¹ Βλ. V.R. Grace, ό.π., σημ.63 στη σ.24. Σχετικά βλ. και Rotroff, *Agora XXII*, σ.111-112.

² Βλ. Metzger, *Piraeus-Zisterne*, σ.62, 84, πίν.12.

³ Βλ. Edwards, *Corinth VII*, 3, σ.178-179, πίν.77.

⁴ Πρβ. Edwards, *Corinth VII*, 3, πίν.65, αρ.789, πίν.69, αρ.810, πίν.70, αρ.821, πίν.74, αρ.845, πίν.79, αρ.913-915, πίν.81, αρ.993, Edwards, *Reservoir*, πίν.88, αρ.30, 89, αρ.70, σ.406, σημ.113, εικ.3Α.

⁵ Edwards, *Bowls*, πίν.41, αρ.C1980, 138α, πίν.48, αρ.C-63-490 (κρατήρας). Για τη χρονολόγηση βλ. ε.α.σ.192-193.

⁶ Βλ. Edwards, *Reservoir*, σ.393, πίν.88, αρ.29-30α-ε. Πρβ. επίσης, πίν.89, αρ.70.

⁷ Edwards, *Reservoir*, σ.393, σημ.30-31.

⁸ Βλ. Siebert, *Péloponnèse*, πίν.41, σ.364.

που χρονολογείται από τα τέλη του τρίτου ως και μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.¹. Την ίδια επιμελή απόδοση με αυτή των σκύφων 418-419 παρουσιάζουν και τα μακριά πέταλα που εναλλάσσονται με βλαστόσπειρες στο σκύφο Go.57 από την Γόρτυνα της Αρκαδίας², τα εργαστήρια της οποίας κατασκευάζουν σκύφους από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., ενώ εξακολουθούν να ακμάζουν στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ. παράγοντας και μακρυπέταλους σκύφους³.

Από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο γνωστές είναι οι μήτρες για μακρυπέταλους σκύφους από την Πέλλα, τα εργαστήρια της οποίας χρονολογούνται από τον Ακαμάτη στην ύστερη ελληνιστική περίοδο⁴. Μεταξύ αυτών απαντούν και μήτρες για την κατασκευή σκύφων με κυρτά πέταλα, τα οποία μοιάζουν πολύ στην απόδοση με αυτά του εισηγμένου σκύφου 636α-β⁵. Οι σκύφοι με τα μακριά κυρτά πέταλα είναι διαδεδομένοι και στις άλλες περιοχές της αρχαίας Μακεδονίας, την ίδια περίοδο, όπως φανερώνουν παραδείγματα από την Ηράκλεια της Λυγνηστίδας⁶ και τους Στόβους, όπου μάλιστα τα μακριά κυρτά πέταλα εναλλάσσονται συχνά και με μορφές⁷. Στους Στόβους απαντούν και κυρτά πέταλα, που εναλλάσσονται με ανάγλυφες κουκίδες όπως αυτές των σκύφων 416α-γ - 417⁸. Παρόμοιοι σκύφοι, που είναι γνωστοί από την Απολλωνία της αρχαίας Θράκης προέρχονται πιθανότατα από εργαστήρια της Μ. Θάλασσας⁹.

¹ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν.41, σ.365. Για τη χρονολόγηση του εργαστηρίου των Δημητρίου-Ιάσονα βλ. σ.170-171. Ο σκύφος Αη. 15 μοιάζει πολύ με το σκύφο αρ.95 από τη δεξαμενή του Πειραιά· *Metzger, Piraeus-Zisterne*, πίν. 12.

² Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, πίν.50, σ.98, 384. Για τη χρονολόγηση των τοπικών εργαστηρίων βλ. ε.α. σ.174.

³ Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, Go 47, πίν.49, 85, αρ.3, σ.98, 384. Δεν αναφέρομαι στο σκύφο του Δημητρίου, ο οποίος επίσης παρουσιάζει τυπολογική συγγένεια, επειδή συνδέεται με εργαστήρια της Μ. Θάλασσας (*Siebert, Péloponnèse*, πίν.21, σ.31, σημ.5).

⁴ Βλ. *Ακαμάτης, Μήτρες*, σ.491-500.

⁵ Βλ. *Ακαμάτης, Μήτρες*, Κ-82, σ.283, πίν.259.

⁶ Α. Κεραμόπουλος, «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία», ΑΕ 1932, σ. 65, εικ.20 αριστερά.

⁷ Βλ. *Anderson, Stobi*, αρ.384, εικ.114α-β, αρ.385, εικ.117α, 386, εικ.115α-β, 387, εικ.117β, 118α-β, 119α, 388 και εικ.120α.

⁸ Βλ. *Bitrakova-Grozdanova, Macédoine*, πίν.ΤΧ, αρ.6. Το ίδιο όστρακο απεικονίζεται και στο *D. Vuckovic-Todorovic, Dëmirkapija dans l' Antiquité, Starinar 12 (1961)σ. 267, εικ.108.*

⁹ *I. Venedikova, Apollonia, Des fouilles dans la Nécropole d' Apollonia en 1947-49, πίν.124, αρ.663.*

Από την περιοχή της Μ. Ασίας οι πιο πρώιμοι σκύφοι με μακριά, κυρτά πέταλα, που είναι γνωστοί, βρέθηκαν στο Πέργαμο. Προέρχονται από τη θεμελίωση του βωμού του Διός (165-159 π.Χ.)¹ από την 11η (175-157 π.Χ.) και τη 12η (157-125 π.Χ.) φάση του Ασκληπιείου², από επιχώσεις του θεάτρου, που χρονολογούνται στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ.³, καθώς και από ιδιωτικά σπίτια της ίδιας εποχής⁴. Αντίστοιχοι σκύφοι απαντούν και σε νεότερα στρώματα⁵ και είναι γνωστοί και από τις παλαιότερες ανασκαφές⁶. Στους σκύφους από το Πέργαμο τα μακριά πέταλα είναι αποδοσμένα το ίδιο προσεκτικά, όπως αυτά των σκύφων 418-419 από την Κασσώπη. Συχνά τα φύλλα τους περιβάλλονται από κουκίδες, όπως στους σκύφους 416α-γ - 417, και δεν εναλλάσσονται απλώς με αυτές, όπως συμβαίνει στους σκύφους από άλλες περιοχές. Επιπλέον, σε ορισμένους από τους σκύφους του Πέργαμου, τα κυρτά, μακριά πέταλα έχουν ένα σχοινοειδες περίγραμμα⁷, παρεμφερές με τη σχοινοειδή διακόσμηση των σκύφων 418-419.

Αρκετά συχνά, μακριά, κυρτά πέταλα εναλλάσσονται στους σκύφους από το Πέργαμο και με άλλες φυτικές διακοσμήσεις⁸. Όπως μαρτυρεί ένας σκύφος από το Ασκληπιείο, που χρονολογείται στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ., το διακοσμητικό αυτό σχήμα εμφανίζεται εξίσου πρώιμα⁹. Εξίσου συχνά, ανάλογη διακόσμηση έχουν και σκύφοι άλλων εργαστηρίων της Μ. Ασίας, όπως της Πριήνης, της Κύμης, της Μιλήτου, όπου απαντούν επίσης μακριά, κυρτά πέταλα, τα οποία ενίοτε περιβάλλονται από κουκίδες, όπως οι σκύφοι 416α-γ - 417¹⁰.

Από το χώρο του Αιγαίου πρώιμη χρονολόγηση για τους σκύφους με μακριά, κυρτά πέταλα προέρχεται από τη Σάμο, όπου ένας σκύφος με

¹ Schäfer, *PF2*, εικ.19, Z108, Z127, σ.17, 26, 154.

² De Luca *Av PXI*, 1, πίν.51, αρ.284, πίν.54, αρ.343-344, σ.141, 143, 152.

³ De Luca *Av PXI*, 2, πίν.47, αρ.144, σ.61, 75.

⁴ Pinkwart - Starnitz, *Av PXIV*, πίν.26, αρ.Κ72, Κ73, Κ75, σ. 20, 129.

⁵ De Luca *Av PXI*, 1, πίν.57, αρ.401α, σ.156, 160, πίν.59, αρ.435, σ.164, 165, *De Luca Av PXI*, 2, πίν.47, αρ.199, σ.77, 79.

⁶ Conze, *Av PI*, 2, Beibl.42, αρ. 6 και 12. Σχετικά βλ. επίσης Courby, εικ.88, αρ.51.

⁷ Βλ. De Luca *Av PXI*, 1, πίν.54, αρ.344, Conze, *Av PI*, 2 Beibl.42, 12.

⁸ Βλ. Conze, *Av PI*, 2, Beibl. 43, αρ.23, H. Hepding, «Eine hellenistische Töpferwerkstatt in Pergamon», *Nachr. Giess. Hoch.* 21 (1952), πίν.3, αρ.4.

⁹ Βλ. Schäfer, *PF2*, πίν.51, K417/556, σ.19, σημ.25.

¹⁰ Zahn, *Priene*, πίν.529, αρ.23, πίν.530, αρ.32α, Bousek, *Kyme I*, σ.40, 50, πίν.12, αρ.91α, 91-94, 96, Kossatz, *Milet*, πίν.19, M.208, M.314, πίν.20, M.459.

πέταλα αραιά αποδοσμένα όπως αυτά των σκύφων 418-419, βρέθηκε σε δεξαμενή που χρονολογείται στα 200-125 π.Χ.¹ Για την περίοδο μετά το 168 π.Χ., σύμφωνα με τη χρονολόγηση του A. Laumonier², χαρακτηριστικά για τους σκύφους των "ιωνικών" εργαστηρίων είναι τα κυρτά, μακριά πέταλα που απαντούν στους σκύφους που βρέθηκαν στη Δήλο, τα οποία συχνά εναλλάσσονται και με άλλες διακοσμήσεις³. Μεταξύ αυτών απαντούν και σκύφοι που συνδυάζουν τα μακριά, κυρτά πέταλα με σειρές κόκκων, όπως αυτές των σκύφων 416-417, οι οποίες όμως δεν περιτρέχουν τα πέταλα, όπως στους σκύφους της Κασσώπης, αλλά απλώς τα διακρίνουν. Ορισμένες από τις διακοσμήσεις αυτές δεν απέχουν πολύ από τις σχοινοειδείς των σκύφων 418-419⁴.

Από την περιοχή της Εγγύς Ανατολής πρώιμες χρονολογήσεις για τους μακρυπέταλους σκύφους προέρχονται από την Αντιόχεια, όπου μακριά, κυρτά πέταλα, προσεκτικά αποδοσμένα απαντούν στους σκύφους στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ.⁵. Όπως μαρτυρούν παραδείγματα από την Ταρσό⁶ και την Επιφάνεια⁷, η διακόσμηση με μακριά πέταλα (κυρτά και κοίλα) είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη Συρία στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και απαντά τόσο στους "μεγαρικού" τύπου σκύφους, όσο και στους σκύφους της ερυθροβαφούς "περγαμηνού" τύπου κεραμικής.

Από τη Δύση, πλούσιο υλικό προσφέρουν οι ανασκαφές στην Cosa της Ιταλίας, όπου σκύφοι με μακριά πέταλα, συχνά συνδυασμένα και με άλλα φυτικά κοσμήματα, απαντούν σε στρώματα μετά το 150 π.Χ.⁸. Αν και πρόκειται για σκύφους με πέταλα χωρίς πλαστικότητα, που αποδίδονται εντελώς γραμμικά, αναφέρονται εδώ χάρη στις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις της M.T. Marabini-Moevs. Η Moevs συσχετίζει τους σκύφους με τα επίπεδα πέταλα από την Cosa με αυτούς που κατέταξε ο G.R. Edwards στο 3ο και 4ο στάδιο της τυπολογικής εξέλιξης των μακρών

¹ B. Tölle-Kaslenbein, *Das Kastro Tigani, Samos XIV*, Bonn 1974, εικ.195F, σ.118, 122.

² Για τη χρονολόγηση των "δηλιακών" σκύφων βλ. Laumonier, *Délos XXXI*, σ.7.

³ Βλ. Courby, εικ.80, αρ.3, Laumonier, *Délos XXXI*, πίν.11, 27, 29, 39, 43-44, 55, 69, 89, 95, 104, 105. Βλ. επίσης τους "ιωνικούς" σκύφους που βρέθηκαν στα Λάβρανδα: Hellström, *Labraunda II*, 1, πίν.11.

⁴ Βλ. Laumonier, *Délos XXXI*, πίν.69.

⁵ Βλ. Waagé-Antioch IV, I, πίν.14, αρ.18-23.

⁶ Βλ. Jones, *Tarsus, I*, εικ.130 A, αρ.163-164, εικ.138 A-B, εικ.139, σ.223.

⁷ Christensen-Johansen, *Hama, III, II*, πίν.143.

⁸ Marabini-Moevs, *Cosa*, σ.205-211.

πετάλων. Το 4ο αυτό στάδιο, με βάση τα ευρήματα από την Cosa, το τοποθετεί χρονικά στα 150-125 π.Χ.¹. Επιπλέον, διακρίνει και μια ακόμα πιο ύστερη εξέλιξη τους, κατά την οποία πέταλα και τόξα δεν εναρμονίζονται, που τη χρονολογεί στην εικοσαετία 75-50 π.Χ.².

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο F. Courby θεώρησε ότι οι σκύφοι με μακριά πέταλα προήλθαν από τα ραβδωτά αγγεία του 4ου αι. π.Χ. και γι' αυτό τους χρονολόγησε στην αρχή της εμφάνισης των "μεγαρικών σκύφων"³. Ο H. Thompson, με βάση τη χρονολόγηση των αποθετών της Αγοράς, διέκρινε ουσιαστική διαφορά μεταξύ των γεωμετρικά αποδοσμένων ριπιδίων που κοσμούν τα αγγεία του 4ου αι. π.Χ. και των πιο φυσιοκρατικά αποδοσμένων πετάλων των ανάγλυφων σκύφων⁴. Παράλληλα υποστήριξε ότι το λιτό και καθαρό αυτό διακοσμητικό σχήμα προήλθε από τον κορεσμό τόσο των κεραμένων, και των χρηστών από τις υπερφορτωμένες συνθέσεις των ανάγλυφων σκύφων με μορφές (*Figured Bowls*). Η S. Rotroff αποδεχόμενη την άποψη του H. Thompson, συνέδεσε τη διακόσμηση των μακρυπέταλων σκύφων με τα αγγεία από πολύτιμο μέταλλο και γυαλί που φέρουν ανάλογη διακόσμηση⁵ παραθέτοντας παραδείγματα με κοίλα ή επίπεδα πέταλα που ενέπνευσαν τους κεραμείς της Αττικής⁶.

Τα κυρτά, μακριά πέταλα στα μεταλλικά αγγεία των ελληνιστικών χρόνων είναι σπάνια. Στο γνωστό αργυρό αλάβαστρο από τη Βοιωτία, τα μακριά, κυρτά πέταλα συνδυάζονται και με άλλες διακοσμήσεις⁷. Αντίθετα, τα παραδείγματα πυκνώνουν στον 4ο αι. π.Χ.⁸, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα πρότυπα για τα μακριά, κυρτά πέταλα των ανάγλυφων σκύφων είναι αρχαιότερα.

Τα περισσότερα από τα μεταλλικά αυτά αγγεία βρέθηκαν στην Αρχαία Μακεδονία⁹, ενώ σποραδικά παραδείγματα, αυτού του τύπου των αγγείων,

¹ Marabini-Moevs, Cosa, σ.208.

² Marabini-Moevs, Cosa, σ.209.

³ Courby, σ.329-334.

⁴ Thompson, σ.456-459.

⁵ Rotroff, Agora XXII, σ.34-35.

⁶ Rotroff, Agora XXII, σημ.83-84-85 στη σ.34.

⁷ βλ. Pfrommer, *Toreutik*, πίν.53b, KBk 112.

⁸ βλ. D.E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London 1966, πίν.16 A-B, σ.77, 79.

⁹ βλ. Pfrommer, *Toreutik*, πίν.43d, αρ.ΚαΒΜ1-Μ9/10, όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Πρόσφατα βλ. *Αρχαία Μακεδονία*, Κατάλογος Έκθεσης στην Αυστραλία, Αθήνα 1988, σ.294, αρ.245, σ.301, αρ.254.

είναι γνωστά από άλλες περιοχές¹. Πρόκειται για τους αργυρούς κάλυκες, το κάτω μέρος του σώματος των οποίων φέρει συχνά μακριά, κυρτά πέταλα, ενωμένα, αλλά και ανεξάρτητα, εφόσον το καθένα έχει το δικό του σαφές περίγραμμα. Στα αγγεία αυτά δεν απαντούν μαργαριταρόσχημοι κόμποι ή άλλες ενδιάμεσες διακοσμήσεις μεταξύ των φύλλων, όπως συμβαίνει συχνά στους ανάγλυφους σκύφους. Η S. Rotroff, ερμηνεύοντας την απουσία τους εν γένει από τους μεταλλικούς μακρυπέταλους σκύφους, υποθέτει ότι πιθανόν μιμούνται τις οπές των μεταλλικών ηθμών παραπέμποντας όμως σε ρωμαϊκά παραδείγματα².

Απλά πέταλα, χωρίς ενδιάμεσες διακοσμήσεις, φέρουν και τα γυάλινα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων³. Αυτά που βρέθηκαν στην Αγορά των Αθηνών προέρχονται όλα από στρώματα σύγχρονα με τους ανάγλυφους πήλινους σκύφους⁴. Τα πρωιμότερα παραδείγματα από τον ελλαδικό χώρο επικεντρώνονται στο χώρο της Μακεδονίας. Στο γνωστό γυάλινο σκύφο από το Δίον της Πιερίας που χρονολογείται στο τελευταίο τρίτο του 3ου αι. π.Χ.⁵, έρχεται να προστεθεί ένας γυάλινος κάλυκας από τάφο της Μηχανιώνας που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και είναι το αρχαιότερο γυάλινο αγγείο αυτού του σχήματος που σώθηκε στον ελληνικό χώρο⁶. Το διακοσμητικό αυτό σχήμα απαντά και στην αλεξανδρινή κεραμική, από φαγεντιανή γη, όπως μαρτυρεί λάγυνος της εποχής των Πτολεμαίων που βρέθηκε σε τάφο στην Αγκώνα της Ιταλίας⁷.

¹ Βλ. B. Barr-Sharrar, *Macedonian Metal Vases in Perspective, Studies in the History of Art 10* (Symposium Series I, Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times), Washington, National Gallery of Art 1982, σ. 131-132, εικ. 17-18, *Pfrommer, Toreutik*, πίν.43ε, αρ.ΚΑΒ Μ11-Μ16 όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης *Pfrommer, Toreutik*, ΚαΒ Μ17-Μ35, πίν 44α-β, αρ. ΚαΒΗ5.

² *Rotroff, Agora XXII*, σ.35, σημ.86.

³ *Rotroff, PHD*, σ.17, σημ.87-88.

⁴ Βλ. C.D. Weinberg, «Hellenistic Glass Vessels from the Agora», *Hesperia* 30 (1961), σ.379-392.

⁵ Χρ. Μακαρόνας, «Ανασκαφική έρευνα "μακεδονικού" τάφου εις Καρύτσαν Πιερίας», ΠΑΕ 1955, σ.156, πίν.51β, C.D. Weinberg, ό.π., σ.383, πίν.92α.

⁶ I. Βοκοτοπούλου, *Οι ταφικοί τύμβοι της Αίνας, Αθήνα 1990*, σ. 61, σχέδ. 28.

⁷ Βλ. K. Parlasca, «Ptolemäische Fayencekeramik ausserhalb Ägyptens», *Jdl* 91 (1976), εικ.22, σ.150-154.

3. ΟΙ ΜΗΤΡΕΣ

Και τα εννέα θραύσματα μητρών για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων, που βρέθηκαν στις ανασκαφές, αποδίδονται στα τοπικά εργαστήρια της Κασσώπης. Όλα κατασκευάστηκαν από τον ίδιο λεπτόκοκκο πηλό των σκύφων με τα ελαχιστότατα στοιχεία μαρμαρυγία. Ο πηλός στα θραύσματα 649, 651, 652, 656 και 657 είναι πιο καθαρός, συνεκτικός και καλοψημένος· στο 649 μάλιστα, μάλλον είναι παραψημένος, όπως μαρτυρεί η σκληρή υφή και το χρώμα του¹. Στα 650, 653, 654 και 655 ο πηλός έχει πιο μαλακή υφή και περιέχει προσμίξεις (λιγοστά τρίμματα κεράμων).

Το χρώμα του πηλού στο θραύσμα 657 είναι ρόδινο², στα 650, 654 και 655 κίτρινο κοκκινωπό³ και στο 653 ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό⁴. Στα 651, 652 και 656 το χρώμα του πηλού παρουσιάζει διαφοροποίηση από τις παραπάνω βασικές αποχρώσεις, οι οποίες οφείλονται στις συνθήκες ψησίματος. Έτσι ενώ το εσωτερικό του τοιχώματος έχει χρώμα ρόδινο ανοιχτό⁵, στην εσωτερική του επιφάνεια το ίδιο χρώμα είναι πιο βαθύ⁶ και στην εξωτερική υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό⁷. Παρόμοια είναι η εμφάνιση του θραύσματος 649, ο ρόδινος πηλός του οποίου έχει κατά τόπους γκριζορόδινες αποχρώσεις⁸.

Η τεχνική κατασκευής των μητρών δε διαφέρει από αυτή των αρχαίων ελληνικών αγγείων⁹. Για τη μελέτη της τεχνικής αποτύπωσής τους με σφραγίδες, προκειμένου να κατασκευαστούν ανάγλυφα αγγεία, ιδιαίτερα σημαντική είναι η δημοσίευση 332 μητρών και θραυσμάτων από την Πέλλα¹⁰. Οι μήτρες που είναι γνωστές από άλλα τοπικά εργαστήρια είναι πολύ λιγότερες σε αριθμό. Αν λάβουμε όμως υπόψη μας, τη μικρή αναλογία

¹ Βλ. παρακάτω σημ. 9

² 7.5YR, 7/4.

³ 7.5YR 8/6 - 7/6 ή 7.5YR, 7/6.

⁴ 7.5YR, 8/4 - 8/6.

⁵ 7.5YR, 8/4

⁶ 7.5YR, 7/4

⁷ 10YR, 8/2 - 8/3.

⁸ 7.5 YR, 7/4 - 7.5 YR, 7/2.

⁹ Λεπτομερή περιγραφή και πλούσια εικονογράφηση βλ. *J. V. Noble, The Techniques of Painted Attic Pottery*, London 1966. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το θέμα βλ. τελευταία *I. Sheibler, Ελληνική Κεραμική*, Αθήνα 1992.

¹⁰ Ακαμάτης, *Μήτρες*.

αγγείων που βρέθηκαν στις ανασκαφές σε σχέση με αυτά που κατασκευάστηκαν, ο αριθμός των μητρών είναι τουλάχιστον ενδεικτικός για την τοπική τους παραγωγή, αν και όχι απόλυτος, δεδομένης της εμπορίας τους στον αρχαίο κόσμο¹. Εκτός από μεμονωμένα παραδείγματα, οι περισσότερες μήτρες που είναι γνωστές περιλαμβάνονται στα πλαίσια της δημοσίευσης ανάγλυφων σκύφων και προέρχονται από κάθε περιοχή του ελληνιστικού κόσμου, όπου κατασκευάστηκαν αγγεία με αυτή την τεχνική².

Από τις μήτρες που βρέθηκαν στην Κασσώπη, τα θραύσματα **651-657** κατασκευάστηκαν στον τροχό (κατά τον παραδοσιακό τρόπο), όπως το σύνολο των παραδειγμάτων, που είναι γνωστά στη διεθνή βιβλιογραφία³. Για την ανασύσταση του σχήματός τους δε διαθέτουμε πολλά στοιχεία. Όπως μαρτυρούν τα θραύσματα **653α-β** και όπως προκύπτει από τους ανάγλυφους σκύφους της τοπικής παραγωγής, το σχήμα του σώματος των μητρών της Κασσώπης δε διαφέρει από το παραδοσιακό ημισφαιρικό ή κωδονοειδές σχήμα που εμφανίζουν οι μήτρες σε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο. Στο σώμα προστίθεται πάντα και μια βάση δισκόμορφη ή δακτυλιόσχημη, ανάλογη με αυτή του θραύσματος **656**. Η διαμόρφωση του χείλους των μητρών παρουσιάζει διαφοροποίηση ακόμη και μεταξύ των εργαστηρίων του ίδιου κέντρου παραγωγής. Από άποψη τυπολογίας, το σχεδόν ίσιο χείλος των μητρών της Κασσώπης διαφέρει αισθητά από αυτό των μητρών της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας που προεξέχει έντονα οριζόντια, καθώς και από το λοξόμητο προς τα μέσα χείλος των μητρών της Μ. Ασίας, και βρίσκει καλύτερα παράλληλα σε μήτρες από την Αττική⁴.

Οι διαστάσεις των μητρών της Κασσώπης δίδονται έμμεσα από τους ανάγλυφους σκύφους της τοπικής παραγωγής. Με βάση τα σωζόμενα

¹ Σχετικά βλ. *Siebert, Péloponnèse*, σ. 68.

² Ενδεικτικά βλ. *Ακαμάτης, Μήτρες*, σημ. 84, σ. 147. Τελευταία βλ. επίσης : *Π. Φάκλαρης*, «Πήλινες μήτρες σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα» *ΑΔ 38* (1983)· *Μελέτες*, Αθήνα 1990, πίν. 86-87, *Α. Δουλέρη - Ιντζεσίλογλου*, «Φεραϊκά εργαστήρια "μεγαρικών" σκύφων», *Πρακτικά Β' ΕπιΣυνΕλλΚ*, Αθήνα 1990, σ. 72-76, *M. Massa*, *La ceramica ellenistica con decorazione a rilievo della bottega di Efestia*, *Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente 4*, Roma 1992, πίν. 7, 17-21, 27-31, 39-50, 54-58, 62-65, 68-71, 74-78, 82, 104-110.

³ Βλ. παραπάνω σημ. 2.

⁴ Τα εργαστήρια της Αττικής κατασκευάζουν και μήτρες με χείλος που κάμπτεται ελαφρά προς τα έξω· βλ. *Edwards, Ρnyx*, εικ. 2, *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 93. Ανάλογη διαμόρφωση με τα αττικά παραδείγματα έχει και το χείλος των μητρών που κατασκευάστηκαν στα εργαστήρια της Ηφαιστίας της Λήμνου, στην παραγωγή των οποίων η επίδραση από την Αττική είναι έντονη, βλ. *M. Massa*, ό.π.

παραδείγματα το πάχος του τοιχώματος στο πάνω μέρος του σώματος υπολογίζεται από 0,005 έως 0,009μ., ενώ στο κάτω μέρος του σώματος, κοντά στη βάση, ποικίλλει από 0, 01 έως 0, 015 μ. Από την παρατήρηση των θραυσμάτων προκύπτει ότι και εδώ, όπως στις μήτρες της Πέλλας, προηγήθηκε ο χωρισμός σε διακοσμητικές ζώνες¹ και ακολούθησε το τύπωμα με σφραγίδες.

Καμιά από τις σφραγίδες που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των μητρών, από τις οποίες προήλθαν οι σκύφοι της τοπικής παραγωγής, δε βρέθηκε στις ανασκαφές². Έτσι για τους τύπους και την ποικιλία τους αντλούμε πληροφορίες μόνο από τα εκμάγματά τους πάνω στους σκύφους. Όλα τα σφραγίσματα που φέρουν τα θραύσματα μητρών 651-657 αναγνωρίζονται στους σκύφους της τοπικής παραγωγής. Τα ομόκεντρα εξάρματα του θραύσματος 651 απαντούν στους σκύφους 1- 44, αυτοί του θραύσματος 652 στους σκύφους 45-65 και τα εξάρματα των θραυσμάτων 653α-β στους σκύφους 66-74. Η βλαστόσπειρα κισσού των θραυσμάτων 653α-β αναγνωρίζεται στους σκύφους 46-48, 292α-β, 293, 455, τα λεπιδοειδή φύλλα των ίδιων οστράκων στους σκύφους 92-99 ή 118-120, όπως επίσης και οι διακοσμήσεις του θραύσματος μήτρας 655. Το μέταλλο του θραύσματος μήτρας 656 αναγνωρίζεται στους σκύφους 361, 362, 580, 582. Τέλος το στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης στο θραύσμα μήτρας 657 φαίνεται ότι προέρχεται από το ίδιο σφράγισμα με τις διακοσμητικές ζώνες των σκύφων 32, 33, 34 και 491.

Στις μήτρες 651, 653α-β και 657 διακρίνεται στην εσωτερική επιφάνεια ένα λεπτό επίχρισμα, το οποίο στα θραύσματα 651 και 653 α-β έχει χρώμα κοκκινωπό και στο 657 κιτρινωπό. Το λεπτό αυτό στρώμα, η χημική σύσταση του οποίου είναι ακόμα άγνωστη, αλειφόταν στη μήτρα πριν από το ψήσιμο και βοηθούσε στο καλύτερο στέγνωμα του πηλού που πιεζόταν στο εσωτερικό της, καθώς και στην εύκολη αποκόλληση του εκμάγματος (δηλ. του σκύφου).

¹ Σχετικά βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, 149-155.

² Ελάχιστες είναι οι σφραγίδες για το τύπωμα των μητρών που έχουν βρεθεί στις ανασκαφές. Το γεγονός αυτό οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στην ευπάθεια του υλικού κατασκευής τους. Σχετικά βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, ό.π.

Σύμφωνα με το δημοσιευμένο υλικό από την Αττική¹, η επάλειψη του εσωτερικού των μητρών δεν αποτελεί κανόνα για την παραγωγή των τοπικών εργαστηρίων, τα οποία κατασκευάζουν και μήτρες χωρίς επιχρίσμα, όπως τα υπόλοιπα παραδείγματα από την Κασσώπη (649-650, 652, 654-656). Στα εργαστήρια της Πελοποννήσου η επάλειψη των μητρών επίσης δε συνηθίζεται². Το αντίθετο συμβαίνει στα εργαστήρια της Πέλλας όπου η πρακτική αυτή γενικεύεται, ενώ οι μήτρες αλείφονται και στην εξωτερική τους επιφάνεια³. Ο Γ. Ακαμάτης διέκρινε δυο ποιότητες επιχρίσματος: ένα παχύτερο κιτρινωπό και ένα αραιότερο κόκκινο ή καστανό παρατήρηση η οποία επιβεβαιώνεται από τις μήτρες της Κασσώπης.

Από τις μήτρες της Κασσώπης, οι 653α-β και 654 διέσωζαν κατά την ανεύρεσή τους υπολείμματα ωχρού πηλού από τη χρησιμοποίησή τους, φαινόμενο που διαπιστώθηκε σχεδόν σε όλες τις μήτρες της Πέλλας. Η αφαίρεση του πηλού κατά τη διαδικασία καθαρισμού είχε ως αποτέλεσμα την αποκόλληση τμημάτων της εσωτερικής επιφάνειας των θραυσμάτων, κυρίως στην περιφέρεια των έντυπων σφραγισμάτων, όπως φανερώνει το αλλοιωμένο περίγραμμά τους, ιδιαίτερα των φύλλων κισσού που διακοσμούν τη ζώνη κάτω από το χείλος. Η βλάβη που προξενήθηκε είναι δυνατό να οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες όπως το πλημμελές ψήσιμο της μήτρας, η απουσία επιχρίσματος στο εσωτερικό της ή η πρόωρη αφαίρεση του σκύφου από τη μήτρα (πριν δηλαδή να στεγνώσει καλά ο πηλός).

Οι μήτρες 649 και 650, στο βαθμό που σώζονται, δε διαθέτουν όλα τα τυπικά μορφολογικά χαρακτηριστικά των μητρών που είναι γνωστές στη διεθνή βιβλιογραφία. Κατ' αρχήν δεν είναι κατασκευασμένες στον τροχό. Έπειτα δεν έχουν βάση και το τοίχωμά τους είναι ιδιαίτερα χοντρό· σε σχέση με τα υπόλοιπα παραδείγματα από την Κασσώπη είναι σχεδόν διπλάσιο. Στον πυθμένα της μήτρας 649 το πάχος του είναι 0,02 μ. Οι μήτρες αυτές δεν πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή

¹ Ο G. R. Edwards διέκρινε για πρώτη φορά την παρουσία επιχρίσματος στο εσωτερικό ορισμένων μητρών από την Πνύκα: *Edwards, Pnyx*, σ. 86-87. Αντίθετα η S. I. Rotroff δεν αναφέρει ότι φέρουν ανάλογη επίστρωση οι μήτρες που βρέθηκαν στην αγορά των Αθηνών: *Rotroff, Agora XXII*, σ. 46, 49, 53-54, 78-83, 85-86.

² Siebert, *Péloponnèse*, σ. 208.

³ Βλ. Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 159.

ανάγλυφων σκύφων. Γιθανότατα κατασκευάστηκαν με πίεση φυσικού κουκουναριού σε μάζα πηλού, που διαμορφώθηκε πρόχειρα στο χέρι, για την πειραματική αποτύπωση των λεπίδων του κουκουναριού, προκειμένου να διερευνηθεί η δυνατότητα κατασκευής μητρών με αυτή τη διακόσμηση και από αυτές ανάγλυφοι σκύφοι. Στην υπόθεση αυτή συνηγορούν και τα έντονα δακτυλικά αποτυπώματα αντί για τα ίχνη του τροχού στην εξωτερική επιφάνεια των θραυσμάτων, το αποτύπωμα του κοτσανιού εσωτερικά, στη θέση του μεταλλίου, η μικρή διάμετρος που προκύπτει για σκύφους και τέλος η απουσία ανάγλυφων σκύφων με αυτή τη διακόσμηση στην Κασσώπη.

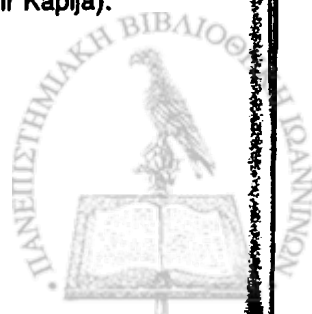
Μήτρες, για το τύπωμα των οποίων χρησιμοποιήθηκε φυσικό κουκουναρι είναι γνωστές από εργαστήρια της Αττικής, όπου και θεωρείται ότι επινοήθηκαν¹. Το μοναδικό παράδειγμα που είναι γνωστό, προς το παρόν, εκτός Αττικής προέρχεται από την αρχαία Μακεδονία². Οι ελάχιστες μήτρες που έχουν βρεθεί στην Αττική με αυτή τη φυσική διακόσμηση είναι κατασκευασμένες στον τροχό, κατά τον παραδοσιακό τρόπο. Από αυτές μπορεί να συγκριθεί με τα θραύσματα από την Κασσώπη μόνον η μήτρα αρ. 10 από την Αγορά των Αθηνών για το ιδιότυπο σχήμα της, το σχετικά παχύ τοίχωμά της και την απουσία μεταλλίου στο εσωτερικό³. Οι μικρές αυτές αποκλίσεις, τις οποίες παρουσιάζουν ενίοτε και άλλες μήτρες με αποτύπωμα κουκουναριού από την Αττική, οφείλονται στις εγγενείς δυσκολίες που παρουσιάζει η κατασκευή μητρών για την παραγωγή σκύφων με την παραπάνω μέθοδο. Στην ίδια αιτία θα πρέπει να αποδοθεί και ο πολύ μικρός αριθμός σκύφων με διακόσμηση λεπίδων κουκουναριού που έχουν βρεθεί, οι οποίοι προήλθαν από μήτρες τυπωμένες με το φυσικό αυτό καρπό.

Στην Κασσώπη η παραγωγή ανάγλυφων σκύφων με λεπίδες κουκουναριού, τυπωμένες στη μήτρα με φυσικό καρπό, δε φαίνεται να προχώρησε πέρα από το πειραματικό στάδιο, που αντιπροσωπεύουν οι μήτρες 649 και 650. Αντί γι' αυτούς κατασκευάστηκαν σκύφοι που αντιγράφουν τις λεπίδες του κουκουναριού, οι σκύφοι με ομόκεντρα κυκλικά εξάρματα.

¹ Βλ. *Edwards, Pnyx*, σ. 90-91, πίν. 48. *Rotroff, Agora XXII*, σ. 16, πίν. 1-2.

² Βλ. *Bitrakova-Grozdanova, Macédoine*, πίν. XII, αρ. 7, σ. 186 (από Demir Kapija).

³ Βλ. *Rotroff, Agora XXII*, πίν. 2, σ. 46.

4. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

Από την έρευνα των ανάγλυφων σκύφων έχει αποδειχθεί ότι τα στοιχεία που συνθέτουν την κύρια διακόσμηση του σώματος είναι εικονογραφικά, φυτικά και διακοσμητικά θέματα του συρμού, τα οποία κυκλοφορούν σε κάθε περιοχή και από εργαστήριο σε εργαστήριο αντιγράφονται και αποτυπώνονται μέχρι να πάψουν να αρέσουν. Αντίθετα, τα δευτερεύοντα, λιγότερο ενδιαφέροντα κοσμήματα, που δεν αναπαράγονται αλλά κατασκευάζονται από τους τεχνίτες σύμφωνα με την έμπνευσή τους, αντιστοιχούν στις σφραγίδες που διαθέτει το εργαστήριο. Αυτές αποτελούν μια στέρεα βάση για ταξινόμηση και είναι κριτήρια ταύτισης το ίδιο ασφαλή όσο και οι υπογραφές των κεραμέων¹.

Ελλείψει υπογραφών, η προσπάθεια απόδοσης των ανάγλυφων σκύφων της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης σε εργαστήρια βασίστηκε στον εντοπισμό χαρακτηριστικών κοσμημάτων, τα οποία θα ήταν δυνατό να τεκμηριώσουν την ύπαρξη περισσότερων του ενός εργαστηρίων. Συμπληρωματικά κριτήρια για την εργαστηριακή κατάταξη αποτέλεσαν η σύνθεση του διακόσμου και η τεχνική της κατασκευής των αγγείων.

Για την αναγνώριση των χαρακτηριστικών σφραγίδων πολύ μεγάλες δυσκολίες δημιούργησαν οι φθαρμένες μήτρες από τις οποίες προήλθε το μεγαλύτερο ποσοστό των σκύφων της τοπικής παραγωγής. Προβλήματα υπήρξαν και από τις κακοτυπωμένες και τις ακάθαρτες μήτρες, ιδιαίτερα για τα μικρότερα κοσμήματα, τα οποία σε ορισμένους σκύφους παραλάσσουν τόσο, ώστε δεν είναι δυνατό να αναγνωριστούν. Άλλωστε έχει διαπιστωθεί² ότι η ίδια σφραγίδα αφήνει διαφορετικό αποτύπωμα, ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιείται (με μικρότερη ή μεγαλύτερη πίεση, προσεκτικά ή απρόσεκτα): πόσο μάλλον όταν είναι ακάθαρτη ή φθαρμένη. Επίσης το σφράγισμα αλλοιώνεται κατά τη διαδικασία καθαρισμού από την αδέξια αφαίρεση του πηλού που έχει συσσωρευθεί στις μήτρες ή στις σφραγίδες μετά από συνεχή χρήση, όπως φανερώνουν οι σκύφοι **41, 44, 109** κ.ά., καθώς και οι μήτρες **653α-β, 654**.

Παρά τις δυσκολίες που αναφέραμε, είναι δυνατό να διακρίνουμε έξι ενότητες σκύφων. Οι τρεις από αυτές συνιστούν πιθανότατα τρία

¹ Βλ. *Siebert, Bols à reliefs*, σ. 67

² *Rotroff, Agora XXII*, σ. 25, 33.

διαφορετικά εργαστήρια (Α, Β, Γ). Οι υπόλοιπες τρεις, επειδή δεν αντιπροσωπεύουν τη συνολική παραγωγή ενός εργαστηρίου, χαρακτηρίζονται ως εργαστηριακές ομάδες (1, 2, 3). Ενδεχομένως οι σκύφοι που αποδίδονται στις ομάδες αυτές να έχουν κατασκευαστεί από τα εργαστήρια Α και Β· είναι όμως αρκετά διαφορετικοί ώστε να κάνουν τις βέβαιες αποδόσεις αδύνατες.

Οι χαρακτηριστικές σφραγίδες στους σκύφους των εργαστηρίων Α και Β και των ομάδων 1-3 εντοπίστηκαν κυρίως στα κοσμήματα των ζωνών κάτω από το χείλος, στα παραπληρωματικά κοσμήματα και λιγότερο στα μέταλλα. Όσον αφορά τα κύρια κοσμήματα του φυτικού κάλυκα, δυνατότητα διάκρισης χαρακτηριστικών σφραγίδων υπήρξε κυρίως στις δυο πρώτες κατηγορίες σκύφων· με κυκλικά εξάρματα και επάλληλα φύλλα. Τα περισσότερα από τα λιγοστά εικονογραφικά θέματα, καθώς και τα σημαντικότερα από τα φυτικά, που απαντούν στους σκύφους των υπόλοιπων κατηγοριών, διαπιστώθηκε ότι προέρχονται από κοινές σφραγίδες. Αντίθετα κανένα από τα κύρια κοσμήματα των σκύφων του εργαστηρίου Γ δεν αναγνωρίζονται στους άλλους σκύφους της τοπικής παραγωγής.

Οι διαφορές που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά κοσμήματα των δυο πρώτων εργαστηρίων και των εργαστηριακών ομάδων αφορούν κυρίως την τεχνική της κατασκευής και τη σύνθεση των επιμέρους στοιχείων και κατά δεύτερο λόγο το θεματολόγιο. Εκ πρώτης όψεως αισθητή είναι η προτίμηση για ορισμένες διακοσμήσεις, όπως π.χ. το στεφάνι βελανιδιάς και η βλαστόσπειρα αμπέλου στη ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους του εργαστηρίου Α (1, 2, 14-16, 27α-β, 28, 425-431) ή το στεφάνι και η βλαστόσπειρα κισσού στους σκύφους του εργαστηρίου Β (45-55α-β). Όμως, η κατάταξη σε εργαστήρια στηρίχθηκε σε λεπτομέρειες λιγότερο εμφανείς αλλά περισσότερο αποκαλυπτικές, όπως ο τρόπος απόδοσης των διακοσμητικών θεμάτων που είναι κοινά και στα δυο εργαστήρια, προέρχονται όμως από διαφορετικές σφραγίδες.

Από τα κοσμήματα που απαντούν στις ζώνες κάτω από το χείλος, αναφέρουμε τα φύλλα κισσού, τα οποία, στους σκύφους του εργαστηρίου Α (17-20), εκτός από το διαφορετικό σχήμα, έχουν μια επίπεδη επιφάνεια με νευρώσεις, η οποία, στους σκύφους του εργαστηρίου Β (46-53α-β), παρουσιάζει υψηλό ανάγλυφο.

Διαφορά τεχνοτροπίας παρατηρείται και σε ορισμένα μέταλλα που απαντούν σε εργαστήρια περισσότερα του ενός, όπως π.χ. το σταυροειδές φυτικό κόσμημα, το οποίο στους σκύφους του εργαστηρίου Α αποτελείται από φύλλα άκανθας με υπόκοιλη επιφάνεια και κεντρικό νεύρο (172), σ' αυτούς δε του εργαστηρίου Β από φύλλα έξεργα, συμπαγή (160). Το ίδιο κόσμημα στους σκύφους 361-362 και στη μήτρα 656, που αποδίδονται στην εργαστηριακή ομάδα 1, το συνθέτουν υπόκοιλα φύλλα βελανιδιάς με διπλό νεύρο.

Τα περισσότερα μέταλλα που κοσμούνται με ανάπτυγμα άνθους, δεν παρέχουν δυνατότητες διάκρισης, γιατί αποδίδονται στερεότυπα. Από αυτά, το ανάπτυγμα άνθους με διπλή στεφάνη φαίνεται ότι αποτελεί αποκλειστικότητα του εργαστηρίου Β (163-164). Το ίδιο κόσμημα, με μικρή διαφορά στην απόδοση του πυρήνα, απαντά και στους σκύφους 246 και 132 της εργαστηριακής ομάδας 2, οι οποίοι παρουσιάζουν στενή εικονογραφική σχέση με τους σκύφους του εργαστηρίου Β.

Για τις διαφορές στην τεχνοτροπία, ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των σκύφων με κυκλικά εξάρματα, η διάκριση των οποίων σε τρεις ομάδες, ανάλογα με τον τύπο του κοσμήματος (Τ1: κωνοειδή, Τ2: δισκόμορφα, Τ3: ασπιδόμορφα) ταυτίζεται με την απόδοσή τους στα εργαστήρια Α και Β και στην εργαστηριακή ομάδα 1. Έτσι, όταν τα κοσμήματα αυτά απαντούν ως παραπληρωματικά σε σκύφους άλλων κατηγοριών (128α-γ, 131, 134, 195-197α-γ, 230, 232-233, 361) αναγνωρίζονται ως το «σήμα κατατεθέν» του κατασκευαστή και διευκολύνουν την κατάταξή τους.

Με τη βοήθεια των παραπληρωματικών κοσμημάτων του φυτικού κάλυκα και των δευτερευόντων, που απαντούν στις ζώνες κάτω από το χείλος, κατέστη δυνατό να αποδοθεί σε εργαστήρια και σε εργαστηριακές ομάδες ένας σημαντικός αριθμός σκύφων από κάθε κατηγορία. Όσοι από αυτούς αποτελούν κλειστές ομάδες με αποκλειστικά κύρια κοσμήματα, εντάσσονται μαζί στις παραπάνω ενότητες.

Μέσω της μελέτης των χαρακτηριστικών σφραγίδων, με μεγαλύτερη δυσκολία όμως, τελεσφόρησε εν μέρει και η απόδοση σε εργαστήρια και εργαστηριακές ομάδες σκύφων, των οποίων τα κύρια κοσμήματα προέρχονται από κοινές σφραγίδες. Το τριγωνικό φύλλο φτέρης με τις ανεξάρτητες θηλιές (Τ1) η τριγωνική και η επιμήκης άκανθα

με θυσάνους (T1, T3), η άκανθα με πτυχώσεις, με ίσια ή λυγισμένη κορυφή δεξιά (T4-T5), οι ανδρικές και οι γυναικείες μορφές (ερωτιδείς και μούσες) αναγνωρίζονται στον φυτικό κάλυκα και των δυο πρώτων εργαστηρίων (A και B). Από τα κοσμήματα αυτά, οι άκανθες με πτυχώσεις (T5) αντιγράφονται στους κόλπους του εργαστηρίου B, όπως φανερώνουν οι άκανθες T8, που απαντούν στους σκύφους 286-296. Παράλληλα, τα παραπάνω κοσμήματα απαντούν και στο θεματολόγιο των εργαστηριακών ομάδων 1, 2 και 3, όπου προήλθαν με τη μέθοδο της μηχανικής αποτύπωσης από τα αντίστοιχα αρχικά σφραγίσματα, όπως μαρτυρούν οι μικρότερες διαστάσεις τους και η έλλειψη της ζωντάνιας του πρωτοτύπου. Στους σκύφους των τάξεων αυτών, όπως και στις ύστερες σειρές των εργαστηρίων A και B, οι διακοσμήσεις κάτω από το χείλος, συχνά και τα μέταλλα και τα παραπληρωματικά κοσμήματα, προέρχονται από καινούργιες σφραγίδες με βάση τις οποίες γίνεται και η διάκρισή τους. Σε σχέση με τα παραπάνω εργαστήρια και εργαστηριακές ομάδες, το εργαστήριο Γ παρουσιάζεται διαφοροποιημένο. Στο θεματολόγιό του δεν απαντούν τα γνωστά κοσμήματα. Οι περισσότεροι σκύφοι του προέρχονται από καινούργιες μήτρες και οι διακοσμήσεις τους δεν αντιγράφονται, ούτε αποτυπώνονται.

Εργαστήριο A

Για το εργαστήριο A χαρακτηριστική είναι η κατασκευή σκύφων με κωνοειδή κυκλικά εξάρματα (1-44), οι οποίοι αποτελούν και το μεγαλύτερο ποσοστό της παραγωγής του.

Από τις διακοσμήσεις, που απαντούν στη ζώνη κάτω από το χείλος, περισσότερο αγαπητές είναι το στεφάνι βελανιδιάς (1, 2, 27α-β, 28, 177, 424-431), η βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς αμπέλου (14-16, 197α-γ, 241, 468, 470-471, 473), καθώς και οι σειρές των φύλλων ή ανθεμίων που εναλλάσσονται με δελφίνια ή πουλιά (29, 95-96, 100-102, 264, 269-270, 358-360, 542, 547-548, 551α-β - 561α-β). Τα έμβια όντα των παραπάνω σειρών χρησιμεύουν και ως παραπληρωματικά κοσμήματα του φυτικού κάλυκα, ενώ στο σκύφο 1 κοσμούν και μια ιδιαίτερη ζώνη γύρω από τη βάση.

Από τα μέταλλα χαρακτηριστικό είναι το σταυροειδές κόσμημα με φύλλα βελανιδιάς (3) ή υπόκοιλα φύλλα άκανθας με κεντρικό νεύρο (26, 92, 172, 313, 398), καθώς και το ανάπτυγμα άνθους με τα μεγάλα γραμμικά ωειδή φύλλα (1, 8-9, 264).

Στη βάση σκύφων με κωνοειδή κυκλικά εξάρματα, χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα πλαστικές αχιβάδες, μικρές και μεγάλες, καθώς και τα μεγαλύτερα προσωπεία σατύρων τα οποία απαντούν και σε σκύφους με ασπιδόμορφα κυκλικά εξάρματα της εργαστηριακής τάξης 1.

Μέσω των χαρακτηριστικών κοσμημάτων, διαπιστώνουμε την προτίμηση του εργαστηρίου για τα σχεδόν επίπεδα, χωρίς περίγραμμα, φύλλα στην κατασκευή σκύφων με επάλληλα φύλλα λωτού (85, 92-102 και ενδεχομένως 105-106), τα οποία διακοσμούν και τις ζώνες κάτω από το χείλος σε σκύφους της παραγωγής του (4-7), συνθέτοντας το γνωστό στεφάνι δάφνης. Σε κοσμήματα κάτω από το χείλος σκύφων του αυτού εργαστηρίου (264, 557α-β, 559-560, 429-431) αναγνωρίζονται και τα ανθέμια που επικαλύπτονται στους σκύφους 136-138. Μέσω των ροδάκων που απαντούν στο σκύφο 136, αποδίδονται στο εργαστήριο Α και τα όστρακα 146α-β-147.

Για τη διακόσμηση των σκύφων με κάλυκα φύλλων λωτού διαφαίνεται η μεγαλύτερη προτίμηση του εργαστηρίου στα εγχάρακτά με το χέρι αιχμηρά φύλλα λωτού νυμφαίας caerulea από τα φύλλα νυμφαίας lotus, που προέρχονται από σφραγίδα (150α-β, 158α-β, 161-162, 169, 172-180, 184).

Το τριγωνικό φύλλο φτέρης με τις ανεξάρτητες θηλιές είναι ιδιαίτερα δημοφιλές κοσμημα στο θεματολόγιο του εργαστηρίου Α (189α-β - 198α-β), όπου πιθανότατα απαντά και η επιμήκης παραλλαγή του (222).

Οι άκανθες με θυσάνους δεν φαίνεται να έχουν μεγάλη διάδοση μεταξύ του εργαστηρίου Α. Τόσο ο τριγωνικός τύπος του φύλλου (241-242) όσο και η επιμήκης παραλλαγή του (250 και ίσως 256) αναγνωρίζονται σε λιγοστούς σκύφους του εργαστηρίου. Αντίθετα υψηλά στις προτιμήσεις του εργαστηρίου είναι το φύλλο της άκανθας με πτυχώσεις, με ίσια ή με λυγισμένη κορυφή δεξιά (264-271). Ο ίδιος αυτός τύπος άκανθας αντιγράφεται στους κόλπους του ίδιου εργαστηρίου και μόλις αναγνωρίζεται στους σκύφους 280α-β - 285 επειδή προέρχεται από φθαρμένες και κακοτυπωμένες μήτρες. Με εξαίρεση τις άκανθες των

σκύφων **355-358** , που-αποδίδονται επίσης στο εργαστήριο A, και αυτές των σκύφων **286α-β - 289**, που κατασκευάστηκαν από το εργαστήριο B, όλες οι άλλες άκανθες των σκύφων της τοπικής παραγωγής προέρχονται από τα κοσμήματα των σκύφων **264-271** με συνεχείς αποτυπώσεις. Από αυτούς οι σκύφοι **297-339**, με κάλυκα άκανθας που προέρχεται από δεύτερη γενιά σφραγισμάτων, αποδίδονται στην εργαστηριακή ομάδα 3, ενώ οι σκύφοι **340-343**, με κοσμήματα τρίτης γενιάς, στην εργαστηριακή ομάδα 2.

Από τους σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα αποδίδονται στο εργαστήριο A οι σκύφοι **372-373** με τα φύλλα άκανθας και φτέρης. Από τους σκύφους με φυτικό κάλυκα και μορφές είναι δυνατόν να αποδώσουμε στο εργαστήριο A τους σκύφους **387-390** και **398** με τη μούσα και τον ερωτιδέα. Στο εργαστήριο A κατασκευάστηκαν και οι παρακάτω τρεις μικρές ομάδες σκύφων:

Ομάδα σκύφων 355-360:

Με τους σκύφους αυτούς προστίθενται στο θεματολόγιο του εργαστηρίου A ένα ακόμα φύλλο άκανθας με θυσάνους (T5), που μοιάζει με την τριγωνική των σκύφων **214-242**, δυο, εξίσου μικρών διαστάσεων, φύλλα άκανθας με πτυχώσεις, με λυγισμένη την κορυφή δεξιά και αριστερά (T6), καθώς και ένα νέο φύλλο νυμφαίας lotus αντίστοιχου ύψους (T8). Οι σκύφοι **355-360** προέρχονται πιθανότατα από την ίδια μήτρα. Οι μικρές άκανθες και τα δελφίνια στη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος και μεταξύ των στοιχείων του φυτικού κάλυκα είναι από τις χαρακτηριστικές σφραγίδες του εργαστηρίου A (**1, 2, 29, 10 - 102α-β, 553-555** κ.ά.).

Ομάδα σκύφων 379-381:

Και στους τρεις σκύφους εναλλάσσονται φύλλα φτέρης, στενά και επιμήκη, με ανεξάρτητες θηλιές (T3), με φύλλα λωτού caerulea (T5) με σχεδόν ρομβοειδές περίγραμμα. Στην ομάδα προστίθενται και οι σκύφοι **184, 222**, στους οποίους απαντούν τα ίδια φύλλα λωτού και φτέρης αντίστοιχα. Όλοι συνδέονται με το εργαστήριο A μέσω των βλαστών που παρεμβάλλονται μεταξύ των φύλλων στους σκύφους **174-177**, της βλαστόσπειρας κισσού κάτω από το χείλος, που αναγνωρίζεται και στο σκύφο **180**, καθώς και από την τεχνική της κατασκευής.

Ομάδα σκύφων 382-385:

Το θεματολόγιο του εργαστηρίου Α εμπλουτίζεται με ένα μικρό φύλλο φτέρης με αμυγδαλόσχημο περίγραμμα (T7) και δυο μικρά φύλλα λωτού *caerulea* (T11-T12). Ο καθένας από τους τέσσερις σκύφους προέρχεται από διαφορετική μήτρα. Οι μικροί και οι μεγάλοι ρόδακες, τα τετράγωνα και οι βλαστόσπειρα κισσού που διακοσμούν τις ζώνες κάτω από το χείλος ή γύρω από τη βάση απαντούν στους σκύφους του εργαστηρίου Α **17-19, 136, 178-179, 189α-β, 443 - 444α-β, 537, 553, 555**. Το μετάλλιο του σκύφου **382** είναι γνωστό από το σκύφο **169** που αποδίδεται επίσης στο εργαστήριο Α.

Εργαστήριο Β

Για το εργαστήριο Β χαρακτηριστική είναι η κατασκευή των σκύφων με τα δισκόμορφα κυκλικά εξάρματα **45-65**.

Από τις διακοσμήσεις που απαντούν στη ζώνη κάτω από το χείλος περισσότερο αγαπητές είναι η βλαστόσπειρα και το στεφάνι κισσού, με φύλλα που αποδίδονται πολύ έξεργα (**45-53, 55α-β, 76-80, 103-104, 114, 125-126, 151αβ, 232, 292α-β, 343, 391α-β, 422α-β, 458, 459α-β, 460**).

Από τα μετάλλια χαρακτηριστικό είναι το ανάπτυγμα άνθους με διπλή στεφάνη (**60, 87, 132, 163-164, 200-201, 208** κ.ά.). Στη βάση σκύφων με δισκόμορφα κυκλικά εξάρματα και επάλληλα φύλλα λωτού χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα τα μικρότερα πλαστικά προσωπεία σατύρων (T2).

Μεγάλο ποσοστό της παραγωγής του εργαστηρίου Β αποτελούν σκύφοι με επάλληλα φύλλα λωτού. Μέσω των χαρακτηριστικών του κοσμημάτων διαπιστώνουμε την προτίμηση του εργαστηρίου για την κατασκευή σκύφων με φύλλα αιχμηρά και έξεργα (**77-84, 86-91, 107-117**) καθώς και φύλλα με περίγραμμα (**75, 118-120, 125-131, 134**).

Στους σκύφους με κάλυκα φύλλων λωτού υπάρχει η τάση για κατασκευή σκύφων με φύλλα νυμφαίας *lotus*, τυπωμένα στη μήτρα με σφραγίδα (**151α-β, 152, 160, 163-165, 167, 170-171**).

Στους σκύφους με κάλυκα φύλλων φτέρης αναγνωρίζεται το γνωστό από τους σκύφους του εργαστηρίου A τριγωνικό φύλλο με τις ανεξάρτητες θηλιές (200-204, 208-210). Το μικρό φύλλο φτέρης που μοιάζει με ανθέμιο απαντά αποκλειστικά στους σκύφους 230-231 του εργαστηρίου B.

Από τα φύλλα άκανθας που συνθέτουν τον φυτικό κάλυκα των σκύφων, περισσότερο χαρακτηριστικά για το εργαστήριο B είναι τα τριγωνικά φύλλα με τους θυσάνους (232, 237-238) καθώς και η επιμήκης άκανθα του ίδιου τύπου (252), λίγο γνωστές και οι δυο από τους σκύφους του εργαστηρίου A.

Στο θεματολόγιο του εργαστηρίου εγγράφεται και ο τύπος της άκανθας με πτυχώσεις, με ίσια και λυγισμένη κορυφή προς τα δεξιά (273-279), που είναι γνωστός από τους σκύφους 264-271 του εργαστηρίου A. Τη δεύτερη παραλλαγή (με γερμένη κορυφή) αντιγράφουν οι άκανθες των σκύφων 286α-γ - 296, οι οποίες όμως έχουν πιο βαριές αναλογίες.

Από τους σκύφους με ποικίλο φυτικό κάλυκα είναι δυνατόν να αποδώσουμε στο εργαστήριο B τους 365-366 στους οποίους απαντούν φύλλα νυμφαίας lotus με πτυχωτές επιμήκεις άκανθες. Οι άκανθες αυτές εναλλάσσονται στο σκύφο 391α-β με μούσες. Μέσω των φύλλων άκανθας που συνθέτουν την εσωτερική στεφάνη του μεταλλίου στο σκύφο 391α-β αποδίδονται στο εργαστήριο B και τα όστρακα 435-436 που διασώζουν τμήμα της ζώνης κάτω από το χείλος .

Στο εργαστήριο B είναι δυνατόν να αποδοθούν επίσης οι εξής ομάδες σκύφων:

Ομάδα σκύφων 140-145:

Οι σκύφοι 140-142 προέρχονται από την ίδια φθαρμένη μήτρα, σε αντίθεση με τους 143-145, των οποίων η μήτρα ήταν καινούργια. Οι δυο μικρές ομάδες συνδέονται μέσω του φύλλου αμπέλου που απαντά στο σώμα των σκύφων 140-144. Το κόσμημα πιθανότατα αντιγράφει τα αμπελόφυλλα του εργαστηρίου A. Το ίδιο φύλλο απαντά στο όστρακο 478 μαζί με φύλλο λωτού, το οποίο συνθέτει τη διακόσμηση του μεταλλίου στο σκύφο 286α-β που αποδίδεται στο εργαστήριο B. Στη βάση του σκύφου 86, επίσης εργαστηρίου B, απαντά το σταυροειδές κόσμημα των σκύφων

143, 145, ενώ από τις υπόλοιπες διακοσμήσεις, ο βότρυς των σκύφων **143-145** αναγνωρίζεται στο όστρακο **476** μαζί με άνθος λωτού.

Ομάδα σκύφων **368-369, 376α-β - 378α-β**:

Μέσω του μεταλλίου από σταγονόμορφα φύλλα, που κοσμεί τη βάση των σκύφων **369** και **377α-β**, οι σκύφοι **368-369** με τα ρομβόσχημα γραμμικά φύλλα λωτού *caerulea* και τις θυσανωτές άκανθες με τη λυγισμένη κορυφή στο πλάι συνδέονται με τους σκύφους **376α-β - 378α-β**, όπου απαντούν φύλλα φτέρης με συνεχόμενες θηλιές και μεγάλα φύλλα νυμφαίας *lotus*. Οι διακοσμήσεις αυτές δεν αναγνωρίζονται σε κανέναν άλλο σκύφο της τοπικής παραγωγής. Μόνο το στεφάνι στη ζώνη κάτω από το χείλος του σκύφου **368** είναι γνωστό από το όστρακο **508**. Τα μεγάλα φύλλα με το περίγραμμα που το συνθέτουν είναι τυπολογικά συγγενή με τα επάλληλα φύλλα λωτού που απαντούν στους σκύφους **75, 118-120, 125-134** του εργαστηρίου Β. Συγγενείς τυπολογικά με τα κοσμήματα του εργαστηρίου Β είναι επίσης οι θυσανωτές άκανθες των σκύφων **368-369**, καθώς και τα άνθη λωτού που παρεμβάλλονται ανάμεσα στα στοιχεία του φυτικού κάλυκα.

Εργαστήριο Γ

Στο θεματολόγιο του εργαστηρίου Γ εγγράφονται με την πρώτη προσέγγιση τα διακοσμημένα στο εσωτερικό φύλλα λωτού *nelumbo* (**187-188, 370**), τα λεπτά επιμήκη φύλλα φτέρης με το οδοντωτό περίγραμμα (**223α-β - 229**), τα φαρδιά και κοντά φύλλα άκανθας με νευρώσεις (**370-371**), τα φύλλα άκανθας με νευρώσεις και καμπυλωμένη την κορυφή προς τα δεξιά ή διπλωμένη προς τα εμπρός (**345**), οι νίκες (**18, 410**), η διακόσμηση "μακεδονικής ασπίδας" (**415**) και τα μακρυνά πέταλα στο σκύφο **416α-γ**. Οι παραπάνω σκύφοι συνδέονται μεταξύ τους μέσω δυο χαρακτηριστικών κοσμημάτων για το εργαστήριο Γ: τα άνθη λωτού που απαντούν στο φυτικό κάλυκα των σκύφων **187, 223α-β - 227, 347α-β - 349** και το μετάλλιο, που κοσμεί τη βάση των σκύφων **223α-β, 344, 410, 415, 416α-γ**. Το ίδιο μετάλλιο απαντά και στο όστρακο **570**, που αποδίδεται επίσης στο εργαστήριο Γ.

Το μέταλλο φέρει στο κέντρο ανάπτυγμα άνθους με οκτώ πέταλα και στην περίμετρο οκτώ ωοειδή δίλοβα φύλλα. Στο σκύφο **416α-γ** το κόσμημα τυπώθηκε κατευθείαν πάνω στο σκύφο, αφού βγήκε από τη μήτρα και ενώ ο πηλός ήταν ακόμα νωπός, πρακτική που απαντάται για πρώτη και μοναδική φορά στους σκύφους της τοπικής παραγωγής. Από την αρχική σφραγίδα, τυπωμένη όμως στη μήτρα, πρέπει να προήλθε και το μέταλλο του σκύφου **415**. Το κόσμημα στα υπόλοιπα παραδείγματα έχει μικρότερες διαστάσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι προήλθε με αποτύπωση από το αρχικό.

Στους τρεις από τους πέντε παραπάνω σκύφους το μέταλλο περιβάλλεται από ευρύ δακτύλιο με διατομή ανεστραμμένου εχίνου. Ο δακτύλιος αυτός στο σκύφο **416α-γ** είναι διακοσμημένος με διπλά άγκιστρα. Στο όστρακο **570** φέρει προτομές. Ένας ανάλογος δακτύλιος κοσμείται με τρίγωνα στο όστρακο **602**, που ταξινομείται στους εισηγμένους σκύφους, χωρίς να αποκλείεται όμως να ανήκει στην παραγωγή του εργαστηρίου Γ.

Μέσω των διακοσμήσεων που απαντούν στους παραπάνω σκύφους, είναι δυνατόν να αποδοθούν στην παραγωγή του εργαστηρίου Γ και άλλοι. Οι σκύφοι **185-186**, με τον κάλυκα από φύλλα λωτού *caerulea* με διπλό περίγραμμα, έχουν κοινό μέταλλο με το σκύφο **370**, το οποίο φέρει παρόμοιο ανάπτυγμα άνθους στο κέντρο, με το χαρακτηριστικό μέταλλο του εργαστηρίου, στην περίμετρο όμως φύλλα άκανθας. Οι σκύφοι **411α-β-413**, που διακοσμούνται με έμβια όντα και αντικείμενα (πάπιες, δελφίνια, κανθάρους), φέρουν στη ζώνη κάτω από το χείλος στεφάνι από δίλοβα φύλλα, ίδιας τεχνοτροπίας με αυτά της περιμέτρου του πρώτου μεταλλίου, τα οποία απαντούν και στα όστρακα **414, 503-504**. Με τους σκύφους **411α-β - 413** συνδέονται και τα όστρακα **526-527** με τις οκτώσχημες σπείρες κάτω από το χείλος, τα οποία πιθανότατα έφεραν την ίδια διακόσμηση με αυτά (διακρίνονται κάρθαροι στο όστρακο **526**).

Στο εργαστήριο αποδίδονται επίσης τα θραύσματα από τη ζώνη κάτω από το χείλος **497-498**, στο πρώτο εκ των οποίων απαντά ακριβώς ο ίδιος πλοχμός με αυτόν που κοσμεί την αντίστοιχη ζώνη στο σκύφο **416α-γ** και τα όστρακα από την ίδια θέση **567-569**, όπου αναγνωρίζονται επιμέρους κοσμήματα από το χαρακτηριστικό μέταλλο και το δακτύλιό του (ρόδακες, προτομές). Με τα τελευταία συνδέεται και το όστρακο **502**.

Στους μισούς από τους σκύφους του εργαστηρίου Γ, κάτω από το χείλος απαντά μια ακόσμητη ζώνη που ορίζεται από δυο παράλληλες γραμμές με σεβαστό συνήθως πάχος (**224α-β - 228, 418, 498, 525-526, 569**). Το ίδιο χαρακτηριστικό πάχος έχουν και οι ανάγλυφες γραμμές που ορίζουν τη ζώνη κάτω από το χείλος στους περισσότερους σκύφους που φέρουν διακοσμήσεις (**347α-β - 349, 416α-γ, 526-527**). Στους σκύφους **502, 567, 568**, κάτω από το χείλος απαντά μια στενή διαχωριστική ζώνη που κοσμεύεται με μικρά αιχμηρά φύλλα και στρογγυλούς καρπούς, που δεν είναι γνωστή από κανέναν άλλο σκύφο της τοπικής παραγωγής. Αντίθετα, η σειρά κόκκων που απαντά στο σκύφο **185** είναι συνήθης διακόσμηση της στενής αυτής ζώνης στους σκύφους των περισσότερων εργαστηρίων.

Οι διακοσμήσεις που απαντούν στις ζώνες κάτω από το χείλος είναι λιγοστές: Βλαστόσπειρα κισσού (**185**), κλαδί με επιμήκη φύλλα (**349**), πουλιά (**347α-β**), στεφάνι από δίλοβα φύλλα (**412-414, 503, 504**), πλοχμός (**416α-γ, 497**), οκτώσχημες σπείρες (**525-526**), προσωπεία και προτομές, ενωμένα με κρεμαστές ταινίες (**567-569**).

Από τη μελέτη των κοσμημάτων του εργαστηρίου Γ, προκύπτει ότι η παραγωγή του είναι σύγχρονη με τις ύστερες σειρές σκύφων του εργαστηρίου Β. Αποκαλυπτική είναι η περίπτωση του μεταλλίου του σκύφου **223α-β**, όπου, μεταξύ των χαρακτηριστικών δίλοβων φύλλων που περιβάλλουν το ανάπτυσμα άνθους του κέντρου, απαντούν και δυο φύλλα λωτού (T7) από αυτά που διακοσμούν τους σκύφους **109-117** του εργαστηρίου Β. Είναι προφανές ότι τα φύλλα χρησιμοποιήθηκαν για να διορθώσουν το κακό τύπωμα του μεταλλίου στη μήτρα, γεγονός που μαρτυρεί ότι ο τεχνίτης του σκύφου **223α-β** είχε εύκολη πρόσβαση σ' αυτά. Το εργαστήριο Γ συνδέεται επίσης και με την εργαστηριακή ομάδα 3, μέσω του σκύφου **517**, στον οποίο, εκτός από τα παραπάνω φύλλα απαντούν και οι ίδιοι κόμποι που πληρώνουν το κενό μεταξύ των ημικυκλίων της διακόσμησης του τύπου της μακεδονικής ασπίδας στο σκύφο **415**.

Από τα στοιχεία που διαθέτουμε, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η παραγωγή του εργαστηρίου Γ αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια επανίδρυσης του εργαστηρίου Β μέσω της ανανέωσης του θεματολογίου του.

Εργαστηριακή ομάδα 1

Η ομάδα συγκροτείται κυρίως στη βάση των σκύφων **361-364** και του θραύσματος μήτρας **656**. Η κύρια διακόσμηση του σώματος, στους παραπάνω σκύφους, προήλθε από αποτύπωση των φύλλων νυμφαίας *lotus*, που απαντούν στους σκύφους **150α-β - 171** και της τριγωνικής άκανθας με θυσάνους, που διακοσμεί τους σκύφους **232-245**. Τα υπόλοιπα κοσμήματα προήλθαν από καινούργιες σφραγίδες. Τα φύλλα βελανιδιάς στο σταυροειδές μέταλλο της μήτρας **656** και των σκύφων **361-362** απαντούν στη ζώνη κάτω από το χείλος του οστράκου **423α-β** και συνθέτουν την κύρια διακόσμηση του σώματος στο σκύφο **135**. Το οριζόντιο φύλλο βελανιδιάς κάτω από το χείλος στο σκύφο **361**, αναγνωρίζεται στην αντίστοιχη ζώνη του σκύφου **66**. Το κάθετο φύλλο άκανθας στην ίδια θέση στους σκύφους **361-362** και **364** απαντά στο όστρακο **543**, όπου, εκτός από την άκανθα, αναγνωρίζεται και το πουλί του σκύφου **364**. Μέσω του δελφινιού, που απαντά στο σκύφο **362**, η ομάδα συνδέεται με τα όστρακα **539-540** και δι' αυτών με τα **148α-β - 149**. Με βάση την τεχνική της κατασκευής τους (κυρίως το χοντρό τοίχωμα), η ομάδα αυτή μπορεί να συνδεθεί και με τα όστρακα **139α-δ**, τα κισσόφυλλα των οποίων αναγνωρίζονται στο όστρακο **469**.

Στο σκύφο **361** απαντούν ως παραπληρωματικά κοσμήματα, ανάμεσα στα στοιχεία του φυτικού κάλυκα, ασπιδόμορφα κυκλικά εξάρματα (T3). Τα κοσμήματα αυτά αποτελούν την κύρια διακόσμηση του σώματος στο σκύφο **66**, ο οποίος όμως, όπως ήδη αναφέραμε, συνδέεται με την εργαστηριακή ομάδα 1 και με τα φύλλα βελανιδιάς που συνθέτουν το στεφάνι στη ζώνη κάτω από το χείλος. Οι σκύφοι **67α-β-74**, με τα ασπιδόμορφα κυκλικά εξάρματα, συνδέονται με τους σκύφους του εργαστηρίου Α μέσω του στεφανιού από επάλληλα φύλλα δάφνης, που απαντά στη ζώνη κάτω από το χείλος στους τρεις πρώτους από αυτούς, όπως και με τα πλαστικά προσωπεία σατύρων που χρησιμεύουν ως υποστηρίγματα στους σκύφους **70-72**.

Οι παραπάνω σκύφοι είναι πολύ πιθανό να κατασκευάστηκαν στο εργαστήριο Α από τεχνίτες, οι οποίοι στη συνέχεια συγκρότησαν την εργαστηριακή ομάδα 1. Την κοινή παράδοση των τεχνιτών αυτών

μαρτυρούν οι συνθέσεις που απαντούν στους σκύφους της εργαστηριακής ομάδας 1. Οι σκύφοι **361-364** δεν αντιγράφουν μόνον τον φυτικό κάλυκα των σκύφων **357, 359-360** του εργαστηρίου A, αλλά και τις διακοσμήσεις κάτω από το χείλος με τα φύλλα και τα έμβια όντα που εναλλάσσονται στη σειρά.

Οι διακοσμήσεις αυτές, χαρακτηριστικές για τους σκύφους του εργαστηρίου A, αποτέλεσαν το πρότυπο και για τις ζώνες κάτω από το χείλος των σκύφων **543, 539-540** που αποδίδονται επίσης στην εργαστηριακή ομάδα 1. Με το ίδιο πνεύμα, το σταυροειδές κόσμημα από φύλλα βελανιδιάς στη βάση των σκύφων **361-362** και στη μήτρα **656** αντιγράφει το χαρακτηριστικό μέταλλιο του εργαστηρίου A. Τη διακοσμητική διάθεση του εργαστηρίου A για τους σκύφους με ποικιλία επάλληλων κοσμημάτων αποπνέει εξάλλου η κατασκευή των σκύφων **135, 139α-δ** και **148α-β - 149**, με τα επάλληλα φύλλα βελανιδιάς, με τα επάλληλα φύλλα φτέρης και τα επάλληλα φτερά, που επίσης αποδίδονται εδώ.

Εργαστηριακή ομάδα 2

Στους σκύφους **246-249** που αποτελούν τον πυρήνα της ομάδας αυτής, ο φυτικός κάλυκας προήλθε με τη μέθοδο της μηχανικής αποτύπωσης των φύλλων της τριγωνικής άκανθας με θυσάνους, που είναι γνωστή από τους σκύφους **232-245**, όπως ακριβώς συνέβη στους σκύφους της εργαστηριακής ομάδας 1. Το μέταλλιο της βάσης και τα κοσμήματα των οριζοντίων ζωνών κάτω από το χείλος στο σκύφο **246**, προέρχονται από καινούργιες σφραγίδες. Από αυτά, τα κισσόφυλλα της βλαστόσπειρας αναγνωρίζονται στα όστρακα **295, 463-465** και **516**, ενώ το μέταλλιο της βάσης στο σκύφο **132**. Το πουλί που απαντά ανάμεσα στα κοσμήματα του φυτικού κάλυκα αναγνωρίζεται στους σκύφους **364** και **543** της εργαστηριακής ομάδας 1. Μέσω των σκύφων **361-364**, ο σκύφος **246** συνδέεται και με το όστρακο **255**, όπου επίσης απαντούν κισσόφυλλα της ίδιας τεχντροπίας.

Τόσο το μέταλλιο της βάσης όσο και οι διακοσμήσεις των ζωνών βρίσκονται πολύ κοντά, εικονογραφικά και τεχντροπικά, στους σκύφους

του εργαστηρίου Β, τους οποίους, όπως φαίνεται, αντιγράφουν οι σκύφοι της εργαστηριακής ομάδας 2.

Το ανάπτυγμα άνθους με διπλή στεφάνη είναι χαρακτηριστικό κόσμημα στα μετάλλια του εργαστηρίου Β. Στους σκύφους **246** και **132** φέρει στο κέντρο στικτό, έξεργο πυρήνα σε αντίθεση με τον επιπεδόγλυφο που απαντά στα μετάλλια του εργαστηρίου Β, από τα οποία και διακρίνεται. Μέσω των σκύφων **132** και **516**, αποδίδονται στην εργαστηριακή τάξη 2 και οι σκύφοι **133** και **512-515**. Τα φύλλα (Τ9), που κοσμούν το σώμα των σκύφων **132-133**, καθώς και την οριζόντια ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους **512-516**, απαντούν σποραδικά ανάμεσα στα φύλλα που κοσμούν το σκύφο **119**. Τα ίδια φύλλα συνθέτουν και το στεφάνι που κοσμεί τη ζώνη κάτω από το χείλος στο σκύφο **340**, οι άκανθες του οποίου προέρχονται από τρίτη γενιά σφραγισμάτων. Μέσω του σκύφου αυτού αποδίδονται στην εργαστηριακή τάξη 2 και οι σκύφοι **341-343** με άκανθες της ίδιας σειράς. Παράλληλα, μέσω του σκύφου **119** και των κυκλικών δισκόμορφων εξαρμάτων, που απαντούν στο σκύφο **516**, η εργαστηριακή τάξη 2 συνδέεται με τις ύστερες σειρές σκύφων του εργαστηρίου 2.

Εργαστηριακή ομάδα 3

Στους σκύφους **213 - 221α-β** τα φύλλα φτέρης, που κοσμούν το φυτικό κάλυκα, προήλθαν με μηχανική αποτύπωση από τα φύλλα της τριγωνικής φτέρης με τις ανεξάρτητες θηλιές, που κοσμούν τους σκύφους **189α-β - 221α-β**. Τα ίδια φύλλα φτέρης απαντούν και στους σκύφους **399 - 402α-β**, όπου εναλλάσσονται με μούσες.

Μέσω των φύλλων της μυρτιάς, που συνθέτουν το στεφάνι στη ζώνη κάτω από το χείλος στους σκύφους **214, 400-402, 404α-β**, αποδίδονται στην εργαστηριακή ομάδα 3 οι σκύφοι με τα επάλληλα φύλλα μυρτιάς **121-124** καθώς και οι σκύφοι της σειράς **297 - 302α-β**, ο τελευταίος της οποίας φέρει τα ίδια φύλλα μυρτιάς σε στεφάνι κάτω από το χείλος. Οι παραπάνω σκύφοι συνδέονται με την ομάδα των σκύφων **300 - 302α-β**, που κοσμούνται με φύλλα άκανθας με λυγισμένη κορυφή δεξιά, δεύτερης γενιάς, οι οποίες προήλθαν με μηχανική αποτύπωση από τις άκανθες των σκύφων **264-279**. Ο πρώτος από τους σκύφους αυτούς φέρει επιπλέον και το ίδιο φθαρμένο μέταλλο με το σκύφο **213**. Οι ίδιες άκανθες που

απαντούν στους σκύφους **297 - 302α-β**, εναλλάσσονται με ερωτιδείς στο σκύφο **386**, ο οποίος διακοσμείται επιπλέον και με στεφάνι μυρτιάς, ίδιο με του σκύφου **214**. Οι άκανθες αυτές απαντούν και στους σκύφους **394-395α-β** και πιθανότατα στους **396-397**, όπου εναλλάσσονται με μούσες, καθώς και άκανθες με ίσια κορυφή, επίσης από δεύτερη γενιά σφραγισμάτων. Μέσω των σκύφων αυτών, αποδίδονται στην εργαστηριακή ομάδα 3 οι σκύφοι **303-339** με άκανθες της ίδιας γενιάς. Μορφές από τις ίδιες σφραγίδες απαντούν στους σκύφους **404α-β**, **408** και **409α-β**, οι οποίοι επιπλέον διαμοιράζονται με τους παραπάνω σκύφους και κοινές διακοσμήσεις στη ζώνη κάτω από το χείλος (στεφάνι μυρτιάς, φύλλο βελανιδιάς).

Οι γυναικείες μορφές των παραπάνω σκύφων προήλθαν με αποτύπωση από τις μορφές των σκύφων **389-393**, **398**, όπου σώζεται το κόσμημα της αρχικής σφραγίδας. Με την ίδια μέθοδο προήλθαν και οι ανδρικές μορφές των σκύφων **386-388** και **408**, **409α-β**, για τις οποίες όμως δεν έχουν βρεθεί σκύφοι με το αποτύπωμα της αρχικής σφραγίδας. Αντίθετα, οι γυναικείες μορφές των σκύφων **405 - 407α-β** προήλθαν με αποτύπωση από αυτές των σκύφων της δεύτερης γενιάς **394-397**, **399 - 404α-β**.

Στο σκύφο **394** μόλις αναγνωρίζεται, ανάμεσα στα στοιχεία του φυτικού κάλυκα, ένα κωνοειδές κυκλικό έξαρμα, μέσω του οποίου η εργαστηριακή τάξη 3 συνδέεται με το εργαστήριο Α. Κατά πάσα πιθανότητα τα ίχνη του μεταλλίου που διασώζονται στο σκύφο **386** ανήκουν στο μέταλλιο που κοσμή τους σκύφους **169** και **382**, οι οποίοι αποδίδονται στο εργαστήριο Α. Άλλοι σκύφοι που αποδίδονται εδώ είναι οι **437** και **517**.

5. Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ

Με βάση τα στρωματογραφικά και τα ιστορικά δεδομένα, είναι δυνατό να εντάξουμε τους σκύφους της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης στο παρακάτω χρονολογικό πλαίσιο.

Για την εμφάνιση των ανάγλυφων σκύφων στην Κασσώπη και την έναρξη της παραγωγής των τοπικών εργαστηρίων στοιχεία προσφέρει μόνον το Καταγώγιο. Η παρουσία θραύσματος μήτρας στο στρώμα καταστροφής του αρχαιότερου κτιρίου (Γ1) και οστράκων στο μπάζωμα (Γ2) για την κατασκευή του νεότερου Καταγωγίου αποδείχνουν ότι οι ανάγλυφοι σκύφοι είναι γνωστοί στην Κασσώπη πριν από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Για την πρώιμη φάση της κατασκευής των ανάγλυφων σκύφων, τα στοιχεία προέρχονται από την επίχωση κατασκευής του δαπέδου Β στα σπίτια 1 και 2, η κατασκευή του οποίου συνδέεται με τη διάνοιξη της λιθόστρωτης παρόδου βόρεια του Καταγωγίου γύρω στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Τη διάδοση των αγγείων αυτών πριν από τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ. μαρτυρεί η ανεύρεσή τους κάτω από το δάπεδο Β1 του σπιτιού 5, που χρονολογείται στις αρχές του β' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ. καθώς και κάτω από το δάπεδο Α2 του σπιτιού 2, η κατασκευή του οποίου τοποθετείται χρονικά μετά το 167 π.Χ.. Στη στρωματογραφία δε διαπιστώθηκαν ίχνη από τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ., επειδή απομακρύνθηκαν κατά την ανοικοδόμηση της πόλης, όπως μαρτυρούν οι μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις στα ιδιωτικά σπίτια και στα δημόσια οικοδομήματα.

Οι ανάγλυφοι σκύφοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται και μετά το 167 π.Χ., όπως φανερώνει η παρουσία τους πάνω στο δάπεδο Α2 του σπιτιού 2, στο δάπεδο Α του σπιτιού 5 και στην τελευταία οικοδομική φάση του σπιτιού 6, που χρονολογούνται στα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης στην Ήπειρο. Τη μεγάλη διάδοσή τους στο πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ. μαρτυρεί η ανεύρεση μεγάλου αριθμού ανάγλυφων σκύφων πάνω στο δάπεδο Β του σπιτιού 2, το οποίο κατασκευάστηκε στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και δεν καταστράφηκε το 167 π.Χ., αλλά πολύ αργότερα, πιθανότατα γύρω στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Ένα *terminus ante quem*

αποτελεί η ανεύρεσή τους στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Α στο σπίτι 1, που χρονολογείται αμέσως μετά την ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών το 148 π.Χ. Εξάλλου, όπως φανερώνει η έλλειψη κανθάρων στα στρώματα του α' μισού του 2ου αι. π.Χ., κατά την περίοδο αυτή, οι ανάγλυφοι σκύφοι είναι τα κύρια αγγεία πόσεως στην Κασσώπη.

Η παρουσία ανάγλυφων σκύφων κάτω από τα νεότερα δάπεδα των σπιτιών 3, 4, του Πρυτανείου και του πλακόστρωτου των δρόμων, που χρονολογούνται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ., δεν παρέχει ασφαλείς ενδείξεις για τη διάδοσή τους στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ., δεδομένου ότι έχουν κατασκευαστεί πάνω από τις επιχώσεις ζωής των προηγούμενων οικοδομικών φάσεων. Μη ενδεικτική είναι επίσης και η ανεύρεση ανάγλυφων σκύφων στο στρώμα της νεότερης κατασκευής του Καταγωγίου και της Β. Στοάς, επειδή περιέχει κυρίως παλαιότερα ευρήματα, που προέρχονται από την εκσκαφή των τάφρων θεμελίωσης των τοίχων κατά τη μεταγενέστερη στερέωσή τους.

Για τον 1ο αι. π.Χ. ελλείπουν επίσης τα ασφαλή στρωματογραφικά δεδομένα, επειδή τα περισσότερα από τα ύστερα δάπεδα, μαζί με το στρώμα εγκατάλειψής τους, έχουν παρασυρθεί από τη διάβρωση. Εμμέσως όμως συμπεραίνουμε ότι οι ανάγλυφοι σκύφοι δεν είναι του συρμού την περίοδο αυτή. Η παρουσία, στα στρώματα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, ικανού αριθμού άωτων σκυφιδίων και φιαλών της εγχώριας και εισηγμένης ερυθροβαφούς και τεφρόχρωμης κεραμικής μαρτυρεί ότι μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. έχει αρχίσει η βαθμιαία αντικατάσταση των ανάγλυφων σκύφων με άλλα αγγεία πόσεως.

Για την παρακμή των τοπικών εργαστηρίων ανάγλυφων σκύφων, μαρτυρεί επίσης και η αύξηση των εισαγωγών ανάγλυφων σκύφων στην Κασσώπη από άλλες περιοχές κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο¹.

Από την αντιπαράβολή των ανασκαφικών δεδομένων με τα στοιχεία της τεχνοτροπικής ανάλυσης και της εργαστηριακής κατάταξης, όπως έχουν ήδη εκτεθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι δυνατόν να επιτευχθεί η σχετική χρονολόγηση των τοπικών εργαστηρίων και ομάδων της Κασσώπης. Η απόλυτη χρονολόγηση των ανάγλυφων σκύφων ως μεμονωμένων αγγείων προσκρούει σε δυσκολίες, οι οποίες έχουν σχέση και με τα γενικότερα προβλήματα χρονολόγησης της ελληνιστικής τέχνης,

¹ Σχετικά βλ. στο κεφάλαιο για τους εισηγμένους σκύφους.

αλλά και με ειδικότερα προβλήματα, συνυφασμένα με τη μηχανική αναπαραγωγή τους με τη βοήθεια μητρών.

Όπως ήδη αναφέρθηκε¹, αρχικά, πολλά διακοσμητικά θέματα των ανάγλυφων σκύφων, παίρνονταν κατευθείαν από μεταλλικά πρότυπα. Με την αυτόνομη ανάπτυξη της ανάγλυφης κεραμικής και τη μαζική παραγωγή, μέσω αντιγραφών, παραλλαγών και αποτυπώσεων, εκλαικούνται οι παραστάσεις, που ήταν κάθε φορά του συρμού, με αποτέλεσμα να επιτείνεται η χρονική μετατόπιση ανάμεσα στην αρχική δημιουργία και στην τελική της διαμόρφωση. Παράλληλα, οι νέες δημιουργίες των κεραμένων διαδίδονται επίσης με όλους τους δυνατούς τρόπους, αποκαλύπτοντας ένα πολύπλοκο παιχνίδι δανεισμών, που ευνοείται από την τεχνική της κατασκευής με μήτρα. Ωστόσο, παρά την "κοινή" ελληνιστική εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων, η εξέλιξη του φυτικού κάλυκα, όπως διαγράφηκε από διάφορους ερευνητές, καθόλα λογική και αληθοφανής, δεν ανταποκρίνεται πάντα σε μια χρονολογική εξέλιξη γιατί προσκρούει στην αυτοδυναμία των τοπικών βιοτεχνιών και στην άνιση ανάπτυξή τους. Έτσι, για τη συγκριτική χρονολόγηση μεμονωμένων αγγείων, πρέπει να γνωρίζουμε την τεχνοτροπία των εργαστηρίων που τα παρήγαγαν, ο συντηρητικός ή ο νεωτεριστικός χαρακτήρας των οποίων διαγράφεται αντίστοιχα με την αργοπορία ή την πρόοδο μιας τεχνοτροπίας ή ενός θεματολογίου και είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την τοπική ιστορία.

Στις παραπάνω γενικές και θεωρητικές δυσκολίες προστίθενται και άλλες περισσότερο συγκεκριμένες. Εξοπλισμένοι με σφραγίδες και μήτρες, οι αγγειοπλάστες κατασκεύαζαν στον ίδιο χρόνο περισσότερα του ενός διακοσμημένα αγγεία. Έως ότου στεγνώσει ο πηλός των αγγείων, ένας αριθμός μητρών παρέμενε κάθε φορά ακινητοποιημένος. Έτσι οι σκύφοι που προέρχονται από την ίδια μήτρα απέχουν μεταξύ τους χρονικά τουλάχιστον όσο διαρκούσε η παραπάνω διαδικασία. Επιπλέον κάθε μήτρα χρησιμοποιούνταν πάλι μόνον όταν τα αποθέματα των αγγείων με τη συγκεκριμένη διακόσμηση εξαντλούνταν. Είναι λοιπόν φανερό ότι ακόμα και στη χρονολόγηση των αγγείων του αυτού εργαστηρίου που προέρχονται από την ίδια μήτρα υπεισέρχονται διάφοροι αστάθμητοι παράγοντες, όπως π.χ. είναι στην πρώτη περίπτωση οι καιρικές συνθήκες

¹ Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την Ιστορία της Έρευνας.

και στη δεύτερη οι προτιμήσεις των καταναλωτών. Εκ των πραγμάτων γίνεται επίσης αντιληπτό ότι ένα εργαστήριο θα έπρεπε να διαθέτει έναν σημαντικό αριθμό μητρών για συνεχή παραγωγή και ότι η διάρκεια ζωής μιας μήτρας θα μπορούσε να ήταν μεγάλη, αν δεν χρησιμοποιούνταν συνέχεια.

Αν πληρούνται οι δυο παραπάνω προϋποθέσεις, η S. Rotroff υποστήριξε¹ ότι μια μήτρα θα μπορούσε να διατηρηθεί σε χρήση για μια γενιά ή περισσότερο, που μπορεί να υπολογιστεί με τα δεδομένα της αρχαιότητας από 25-30 περίπου χρόνια. Μεταξύ των αθηναϊκών σκύφων, εντυπωσιακά λίγοι είναι αυτοί που προήλθαν από την ίδια μήτρα². Στην Κασσώπη, ο μεγάλος αριθμός σκύφων που προήλθε από τις ίδιες μήτρες θα μας επέβαλε να δεχθούμε πιο στενά χρονικά όρια για τη διάρκεια ζωής των μητρών. Όμως, η μεγάλη φθορά που παρουσιάζουν οι σκύφοι είναι συμβατή με τη μακρά χρήση των μητρών, η οποία θα μπορούσε να εκτείνεται σε ένα τέταρο του αιώνα και πλέον. Παρόλο που δεν γνωρίζουμε τη μέση ταχύτητα φθοράς των μητρών και των σφραγίδων ούτε και το ρυθμό παραγωγής των εργαστηρίων, τα συμπεράσματα που εξάγονται από τη μελέτη της στρωματογραφίας, φαίνεται ότι είναι επαρκή για να επιβεβαιώσουν τις υποθέσεις αυτές.

Οι πιο πρώιμοι σκύφοι της τοπικής παραγωγής είναι αυτοί του **εργαστηρίου Α**. Οι σκύφοι με κωνοειδή κυκλικά εξάρματα **1- 44** αναπαράγουν πιο πιστά από τις άλλες σειρές σκύφων αυτής της κατηγορίας τη διακόσμηση των φολιδών του κουκουναριού, πρότυπο για την οποία υπήρξαν αττικοί σκύφοι, κατασκευασμένοι από μήτρες τυπωμένες κατευθείαν με κουκουνάρι, όπως τα θραύσματα των μητρών **649 - 650** της τοπικής παραγωγής. Τις μήτρες **649 - 650** τις θεωρήσαμε ως δοκιμαστικά δείγματα για την κατασκευή σκύφων με ανάλογη διακόσμηση. Η χρονολόγηση των σκύφων κουκουναριού από την Αττική στα 222 - 200 π.Χ. και η χρονολόγηση της κατασκευής του Καταγωγίου στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., κάτω από το οποίο βρέθηκε η μήτρα **649**, μαρτυρούν ότι το πειραματικό αυτό στάδιο για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων με μήτρα στη Κασσώπη πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά πριν από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Επομένως στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. μπορούμε να

¹ Rotroff, *Agora XXII*, σ. 32.

² Βλ. παραπάνω σημ. 1.

χρονολογήσουμε την έναρξη της τοπικής παραγωγής ανάγλυφων σκύφων, όπως φανερώνουν δυο όστρακα που βρέθηκαν στο μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου του νεότερου Καταγωγίου. Δυστυχώς τα όστρακα αυτά είναι θραύσματα χείλους και δεν δίνουν πληροφορίες για το είδος της διακόσμησης του σώματος και επομένως για τις κατηγορίες των σκύφων που κατασκευάστηκαν πρώτες. Η κυρτή όμως προς τα μέσα στεφάνη τους μαρτυρεί ότι ο χαρακτηριστικός τύπος χείλους των τοπικών εργαστηρίων διαμορφώθηκε ήδη από την αρχή της κατασκευής ανάγλυφων σκύφων.

Ο πολύ μικρός αριθμός των οστράκων που βρέθηκαν στο Καταγώγιο μαρτυρεί ότι η παραγωγή ανάγλυφων σκύφων στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ήταν περιορισμένη, αν λάβουμε υπόψη μας ότι για την κατασκευή του νεότερου αυτού κτιρίου, εξαιτίας της κατωφέρειας του εδάφους στη νότια και ανατολική πλευρά του, είχε μπαζωθεί ο χώρος ως ύψος 1. 50 μ. και επομένως θα ήταν αναμενόμενο να βρεθούν πολύ περισσότεροι σκύφοι στις πλούσιες αυτές επιχώσεις. Την ίδια εικόνα δίνει και η στρωματογραφία του κεντρικού δρόμου, όπου στο σύγχρονο, εξίσου σεβαστού πάχους, στρώμα, βρέθηκε μόνο ένα όστρακο εισηγμένου ανάγλυφου σκύφου, η χρονολόγηση του οποίου όμως δεν είναι ασφαλής, δεδομένου ότι το στρώμα διακόπτεται κάθετα από μεταγενέστερες σεισμογενείς ρωγμές. Για τους παραπάνω λόγους εύλογη είναι η απουσία ανάγλυφων σκύφων από τις σύγχρονες αλλά ελάχιστες επιχώσεις κατασκευής της Βόρειας Στοάς. Αντίθετα, με βάση τα δεδομένα που διαθέτουμε, ήταν αναμενόμενη η ανεύρεση ανάγλυφων σκύφων τουλάχιστον πάνω στο δάπεδο του νεότερου Καταγωγίου. Όπως, όμως, απέδειξε η μελέτη της στρωματογραφίας, το δάπεδο αυτό καταστράφηκε κατά την επιδιόρθωση του κτιρίου στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Την εικόνα της πρώιμης φάσης της κατασκευής ανάγλυφων σκύφων στην Κασσώπη συμπληρώνουν εν μέρει οι σκύφοι που βρέθηκαν κάτω από το δάπεδο Β του σπιτιού 2, η κατασκευή του οποίου συνδέεται με τη διάνοιξη της λιθόστρωτης παρόδου βόρεια του Καταγωγίου γύρω στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Δυστυχώς τα όστρακα που βρέθηκαν στο ίδιο στρώμα στο σπίτι 1 δεν παρέχουν ανάλογες ενδείξεις, επειδή είναι θραύσματα χειλέων.

Από τα 11 όστρακα που βρέθηκαν στο σπίτι 2, τα 173 - 174 και 189α-β, περιλαμβάνονται στον κατάλογο. Όλα αποδίδονται στο εργαστήριο Α και

φέρουν διακόσμηση με φυτικό κάλυκα, τα δυο πρώτα φύλλων λωτού *caerulea* και το τρίτο φύλλων φτέρης (T1). Από τα υπόλοιπα όστρακα, που δεν είναι δημοσιεύσιμα, στα K323, K1560, μόλις αναγνωρίζονται οι άκανθες T2 ή T4 του εργαστηρίου A. Τα όστρακα 173-174 και 189α-β, παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα, ιδιαίτερα τα δυο πρώτα, με σκύφους αττικών εργαστηρίων που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ.. Με βάση τη στρωματογραφία του σπιτιού 2 και τα συνευρήματα, μπορούν να χρονολογηθούν στο α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. και οι σκύφοι του εργαστηρίου A 264-270 με κάλυκα άκανθας με πτυχώσεις, με λυγισμένη και ίσια κορυφή. Όπως ήδη αναφέρθηκε, για την κατασκευή των σκύφων με άκανθες υπήρξαν πρότυπα εκτός Αττικής, τα οποία εντοπίστηκαν στον ευρύτερο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο και στη Θεσσαλία. Στους σκύφους 264, 269-270 του εργαστηρίου A, ο κάλυκας άκανθας συνδυάζεται με κοσμήματα κάτω από το χείλος, που είναι τυπικά για τους σκύφους των πιο πρώιμων εργαστηρίων από την Αττική. Ο συνδυασμός αυτός μας επιτρέπει να διακρίνουμε στην αρχική φάση του εργαστηρίου A, εκτός από την αττική επίδραση, και έναν εκλεκτισμό, ο οποίος εκφράζει το χαρακτήρα του εργαστηρίου μέσα από την επιλογή των δανεισμών. Παράλληλα, στους σκύφους 1-2 με τα κυκλικά εξάρματα, που επίσης ανήκουν στην πρώιμη φάση του εργαστηρίου A, απαντούν και θέματα, όπως το στεφάνι βελανιδιάς κάτω από το χείλος¹, τα οποία εκφράζουν τοπικές προτιμήσεις και υποδηλώνουν την πολιτιστική ταυτότητα του εργαστηρίου.

Για την εμφάνιση των σκύφων με κυκλικά εξάρματα, καθώς και των σκύφων με επάλληλα φύλλα και φυτικό κάλυκα με μορφές που κατασκευάστηκαν από το εργαστήριο A, δεν έχουμε στοιχεία από τη στρωματογραφία. Η απουσία των ανάγλυφων σκύφων των τριών παραπάνω κατηγοριών από το μπάζωμα κατασκευής του δαπέδου B του σπιτιού 2 δεν μπορεί παρά να είναι συμπτωματική, δεδομένου ότι οι μεν δυο πρώτες κατηγορίες παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα με σκύφους αττικών εργαστηρίων που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ., η δε τρίτη με σκύφους σύγχρονων εργαστηρίων της Πελοποννήσου. Εξάλλου, η ανασκαφή στο σπίτι 2, δεν εξήντησε όλο το ύψος των επιχώσεων ως το φυσικό και προχώρησε σε βάθος μόνο σε δυο διερευνητικές τομές, όπου βρέθηκαν και οι σκύφοι που αναφέραμε. Η έλλειψη περισσότερων

¹ Βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 132.

μαρτυριών για το πρώτο στάδιο της παραγωγής του εργαστηρίου A από τις επιχώσεις κατασκευής άλλων οικοδομικών φάσεων που ανασκάφηκαν είναι αναμενόμενη, δεδομένου ότι οι τελευταίες χρονολογούνται στην αρχή της περιόδου του Κοινού των Ηπειρωτών (233/32-168 π.Χ.), όταν ακόμη οι ανάγλυφοι σκύφοι δεν είχαν γίνει γνωστοί στην Κασσώπη. Ένας άλλος λόγος που στερούμεθα αυτά τα πολύτιμα στοιχεία είναι η βαθειά θεμελίωση πάνω στο βράχο, που είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των προγενέστερων επιχώσεων.

Η πλειονότητα των ανάγλυφων σκύφων, που βρέθηκαν στις ανασκαφές, προέρχονται από τις επιχώσεις ζωής των οικοδομικών φάσεων του Κοινού των Ηπειρωτών (234/33-168 π.Χ.) είτε αυτές χρονολογούνται στην αρχή (σπίτι 3) είτε στο μέσον (σπίτια 1 και 2), είτε στο τέλος της περιόδου (σπίτι 5). Δυστυχώς κατά τη μεταγενέστερη κατοίκηση, οι επιχώσεις αυτές απομακρύνθηκαν ή αναμείχθηκαν με το μπάζωμα κατασκευής των νεότερων δαπέδων για την ισοπέδωση των χώρων. Έτσι στερούμεθα στρωματογραφικά το πολυτιμότερο χρονικό όριο της ρωμαϊκής καταστροφής του 167 π.Χ., το οποίο ιστορικά δεν παύει να ισχύει και επιβεβαιώνεται ανασκαφικά από τις επισκευές των οικοδομημάτων και τις οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται αμέσως μετά το 167 π.Χ. (σπίτια 2, 5, 6).

Ενδεικτική της πρακτικής που ακολουθήθηκε κατά την ανοικοδόμηση της πόλης μετά το 167 π.Χ. είναι η ανεύρεση οστράκων που συνανήκουν σε διαφορετικά δωμάτια του αυτού σπιτιού¹. Ευρύτερης κλίμακας επεμβάσεις διαπιστώθηκαν στη στρωματογραφία κατά την ανοικοδόμηση της πόλης μετά το 148 π.Χ. Όπως μαρτυρούν τα συγκολλημένα όστρακα αγγείων, που έχουν διαφορετική προέλευση, κατά την περίοδο αυτή πρέπει να έγινε μεταφορά επιχώσεων και από το ένα οικοδόμημα στο άλλο².

¹ Από τους σκύφους που περιλαμβάνονται στον κατάλογο, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του οστράκου 468, που προέρχεται από το στρώμα καταστροφής του δαπέδου Β του σπιτιού 5, το οποίο αναμείχθηκε με το μπάζωμα για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου Α2. Το όστρακο αποτελείται από δυο συνανήκοντα τμήματα εκ των οποίων το ένα βρέθηκε στο δωμάτιο g και το άλλο στο f του σπιτιού 5.

² Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του σκύφου 449, ο οποίος συγκολλήθηκε από δυο τμήματα που προέρχονται το ένα από το μπάζωμα της νεότερης κατοίκησης του σπιτιού 8 και το άλλο από σύγχρονες επιχώσεις του σπιτιού 14. Στα πλαίσια αυτών των επεμβάσεων θα μπορούσε να ερμηνευθεί και η παρουσία χάλκινων σταθμών στα σπίτια 7 και 14 καθώς και ακροκεράμων στο σπίτι 14, τα οποία είναι πιθανόν να μεταφέρθηκαν εδώ μαζί με τις επιχώσεις κάποιου κατεστραμμένου δημόσιου κτιρίου

Η ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ., σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σήμανε και το τέλος της παραγωγής του εργαστηρίου Α. Ήδη σε σκύφους του που απαντούν κάτω από τα δάπεδα του 167 π.Χ. των σπιτιών 2 και 5, η φθορά είναι μεγάλη. Στο σώμα των σκύφων απαντούν κοσμήματα από σφραγίδες πρώτης γενιάς, που μόλις αναγνωρίζονται. Αντίθετα, οι διακοσμήσεις κάτω από το χείλος ανανεώνονται με αποτέλεσμα να είμαστε σε θέση να διακρίνουμε μια τουλάχιστον ύστερη σειρά την οποία συγκροτούν οι σκύφοι **280α-285, 372-373, 387-388, 158α-β, 432-433 και 562 - 564α-β**. Το στεφάνι βελανιδιάς, που απαντά στις ζώνες κάτω από το χείλος στους σκύφους **158α-β, 387, 432-433** και οι μικρές μορφές ανάμεσα στα στοιχεία του φυτικού κάλυκα και στο χείλος των σκύφων **280α-β - 281, 562 - 564α-β** μαρτυρούν ότι και στην ύστερη φάση της παραγωγής του εργαστηρίου Α η επίδραση των αττικών εργαστηρίων είναι έντονη και συνδυάζεται με την κληρονομημένη τοπική παράδοση. Από τις άλλες κατηγορίες, πιθανότατα ανήκουν στην ύστερη φάση του εργαστηρίου Α οι σκύφοι **208-210**, με τα μεγάλα κακοτυπωμένα φύλλα φτέρης και οι σκύφοι με κυκλικά εξάρματα **31-44**, οι περισσότεροι από τους οποίους προέρχονται από πολύ ακάθαρτες μήτρες.

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω δεν προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι για τη χρονολόγηση της παραγωγής του εργαστηρίου Β διαθέτουμε μόνον χρονικά όρια *ante quem*. Η παρουσία του θραύσματος **233** του εργαστηρίου Β στις επιχώσεις κατασκευής του δαπέδου Β1 του σπιτιού 5, που χρονολογείται στις αρχές του β' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ., μαζί με τα όστρακα της εργαστηριακής τάξης 2, η οποία αντιγράφει τους σκύφους του εργαστηρίου Β, μαρτυρεί ότι το δεύτερο εργαστήριο της Κασσώπης έχει ήδη κατασκευάσει έναν σημαντικό αριθμό σκύφων στο α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Από τα στρωματογραφικά δεδομένα, τα τυπολογικά παράλληλα, την τεχνοτροπική ανάλυση και την εργαστηριακή κατάταξη συμπεραίνουμε ότι το εργαστήριο Β είναι μεταγενέστερο του εργαστηρίου Α και ότι άρχισε να κατασκευάζει σκύφους μετά τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Στην πρώιμη φάση της παραγωγής του εργαστηρίου Β ανήκουν οι σκύφοι με επάλληλα φύλλα λωτού **76-84**, οι οποίοι παρουσιάζουν πολλές

της Αγοράς. Σχετικά με τα ευρήματα αυτά βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, σ. 81, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 41, Βλαχοπούλου - Οικονόμου, σ. 136-137, 258.

ομοιότητες με τους σκύφους αττικών εργαστηρίων που χρονολογούνται στα 225-175 π.Χ. Μεταξύ αυτών και των σκύφων **109-120**, που είναι οι νεότεροι της σειράς, μπορούν να χρονολογηθούν οι υπόλοιπες σειρές σκύφων του εργαστηρίου Β αυτής της κατηγορίας. Οι σκύφοι με τα κρεμαστά ημικύκλια **128α-β - 131** βρίσκουν τα καλύτερα τυπολογικά παράλληλα σε σκύφους από δεξαμενή της Κορίνθου που επιχώστηκε στα 175-165 π.Χ. Και οι δυο ομάδες σκύφων μπορούν να θεωρηθούν ως προϊόν στιγμιαίας έμπνευσης των τοπικών κεραμέων.

Εκτός από την κατασκευή σκύφων με φυτικό κάλυκα και ημικύκλια (**128α-β-131**) το εργαστήριο Β πρωτοτυπεί και με την κατασκευή σκύφων με κάλυκα φύλλων νυμφαίας lotus τυπωμένων στη μήτρα με σφραγίδα (**151α-β-160**). Ενδεχομένως οι σκύφοι αυτοί να αποτέλεσαν το πρότυπο για την κατασκευή των σκύφων με φύλλα ίδιου τύπου από το εργαστήριο Α, όπως φανερώνει ο σκύφος **158α-β**, που αποδίδεται στις ύστερες σειρές παραγωγής του, για το οποίο χαρακτηριστικά είναι τα φύλλα νυμφαίας caerulea, χαραγμένα στη μήτρα με το χέρι.

Για την κατασκευή σκύφων με φυτικό κάλυκα, στην πρώτη φάση της παραγωγής του, το εργαστήριο Β φαίνεται ότι έχει πρόσβαση στις σφραγίδες του εργαστηρίου Α, από τις οποίες προέρχονται οι μεγάλες άκανθες με πτυχώσεις (T4, T5) και το τριγωνικό φύλλο φτέρης με θηλιές (T1). Σύντομα όμως κατασκευάζει δικές του σφραγίδες, κατά τα πρότυπα των αντίστοιχων κοσμημάτων του εργαστηρίου Α, όπως φανερώνουν οι σκύφοι **230-231, 286-296, 368-369, 376α-β-378α-β**. Παράλληλα κατασκευάζει και κοσμήματα αποκλεισικής έμπνευσης. Χαρακτηριστικοί είναι οι απλοί και σύνθετοι ρόδακες στα μέταλλα των σκύφων **286, 290-291, 391** καθώς και η τριγωνική και επιμήκης άκανθα με θυσάνους στο φυτικό κάλυκα των σκύφων **232-240, 251-263**. Πιθανότατα τα δυο τελευταία κοσμήματα υιοθετούνται και από το εργαστήριο Α, όπως φανερώνουν οι σκύφοι **241** και **250**. Από αυτά, η τριγωνική άκανθα με θυσάνους (T1) γνωρίζει μεγάλη επιτυχία και αντιγράφεται από τις εργαστηριακές ομάδες 1 και 2. Η παρουσία σφραγισμάτων πρώτης γενιάς σε σκύφους της εργαστηριακής ομάδας 3 (**250-253**), είναι ενδεικτική για την όψιμη εισαγωγή αυτού του κοσμήματος στο θεματολόγιο της ανάγλυφης κεραμικής της Κασσώπης, η οποία όμως δεν μπορεί να χρονολογηθεί αργότερα από το α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Συγχρόνως με την κατασκευή των σκύφων με τριγωνικές άκανθες με θυσάνους από το εργαστήριο Β, πρέπει να έγινε και η κατασκευή των σκύφων με τα δισκόμορφα κυκλικά εξάρματα **46-65**, όπως φανερώνουν οι ίδιες διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος που απαντούν στα δυο πρωιμότερα παραδείγματα αυτών των σειρών **55α-β** και **232**. Οι σκύφοι με δισκόμορφα κυκλικά εξάρματα **46-65** είναι φανερό ότι δεν αναπαράγουν το βασικό αρχέτυπο των λεπίδων του κουκουναριού, όπως είναι γνωστό από τους σκύφους των αττικών εργαστηρίων, αλλά αποδίδουν πιο απλοποιημένο το αντίστοιχο κόσμημα του εργαστηρίου Α. Η κατασκευή τους από το εργαστήριο Β είναι ενδεικτική των προτιμήσεων των καταναλωτών για τους σκύφους αυτής της κατηγορίας, που είναι οι χαρακτηριστικότεροι της τοπικής παραγωγής, αλλά και των δυνατοτήτων του εργαστηρίου να ικανοποιήσει την αυξανόμενη ζήτηση.

Από τα στοιχεία που διαθέτουμε, προκύπτει ότι το εργαστήριο Β είχε αναπτύξει δραστηριότητα και εκτός Κασσώπης. Ένας σκύφος με κάλυκα φύλλων νυμφαίας lotus που βρέθηκε στη Δωδώνη¹ αποδίδεται με βεβαιότητα στην παραγωγή του. Όλα τα κοσμήματα του σκύφου από τη Δωδώνη προέρχονται από σφραγίδες του εργαστηρίου Β. Το σταυροειδές κόσμημα του μεταλλίου απαντά στο σκύφο **160**, τα φύλλα νυμφαίας lotus που κοσμούν το σώμα, είναι ίδια με των σκύφων **150α-β - 154**, το στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης και οι συνεχόμενες σπείρες στην οριζόντια ζώνη του χείλους αναγνωρίζονται στο όστρακο **521**.

Παράλληλα, τα προϊόντα του εργαστηρίου Β πρέπει να ήταν γνωστά και στην αντίπερα όχθη της Αδριατικής, όπως φανερώνει η ομοιότητα σκύφων εργαστηρίων της Ιταλίας και της Σικελίας με σκύφους του εργαστηρίου Β, που κοσμούνται με κυκλικά δισκόμορφα εξάρματα και λογχόσχημα επάλληλα φύλλα αντίστοιχα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι σκύφοι **109-120** είναι οι νεότεροι της κατηγορίας των σκύφων με επάλληλα φύλλα λωτού. Τα στρωματογραφικά δεδομένα και η σχέση τους τόσο με την εργαστηριακή τάξη 2, όσο και με το εργαστήριο Γ αποδεικνύουν ότι ήταν σε χρήση και μετά το 167 π.Χ. Στην ύστερη φάση του εργαστηρίου Β ανήκει επίσης ο σκύφος **65** στον

¹ Για τους ανάγλυφους σκύφους που βρέθηκαν στο Ιερό, βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕλλΚ, Μυτιλήνη (υπό εκτύπωση), όπου ο σκύφος αποδίδεται, μαζί με άλλους, γενικά στην τοπική παραγωγή της Κασσώπης.

οποίο απαντούν ως υποστηρίγματα προσωπεία από σφραγίδες δεύτερης γενιάς.

Με βάση την εσωτερική σχέση, που διαπιστώθηκε μεταξύ των εργαστηρίων Β και Γ και τα στρωματογραφικά δεδομένα, υποθέσαμε ότι η παραγωγή του εργαστηρίου Γ αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια επαναλειτουργίας του εργαστηρίου Β μέσω της ανανέωσης του θεματολογίου του. Η προσπάθεια αυτή χρονολογείται μετά το 167 π.Χ. και βαίνει παράλληλα με το τέλος της παραγωγής του εργαστηρίου Β, που τοποθετείται χρονικά γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Σκύφοι του εργαστηρίου Γ βρέθηκαν στον πηλό καταστροφής της πέμπτης οικοδομικής φάσης του σπιτιού 5 και της νεότερης του σπιτιού 6, που χρονολογούνται μετά το 167 π.Χ., καθώς και στο δάπεδο της τελευταίας οικοδομικής φάσης του σπιτιού 1, που κατασκευάστηκε αμέσως μετά το 148 π.Χ. Η παρουσία τους στο μπάζωμα για την κατασκευή των νεότερων οικοδομικών φάσεων στα σπίτια 2 και 4, που τοποθετούνται χρονικά στα τέλη του 2ου αι. π.Χ., αποτελούν ένα *terminus ante quem* για την παραγωγή του εργαστηρίου.

Την ύστερη χρονολόγηση του εργαστηρίου Γ στηρίζουν οι διακοσμήσεις των σκύφων 410-413 (με μορφές και έμβια όντα), 415 (με διακόσμηση "μακεδονικού" τύπου) και 416α-γ-419 (με μακριά πέταλα), οι οποίες εμφανίζονται όψιμα στο θεματολόγιο των αγγείων αυτού του είδους. Ο μικρός αριθμός σκύφων που αποδόθηκε στο εργαστήριο Γ υποδηλώνει ότι η δραστηριότητά του δεν ήταν μεγάλη και πιθανότατα δεν υπερέβη το δ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Όμως, η περιορισμένη παραγωγή του εργαστηρίου Γ έρχεται σε αντίθεση με την ποικιλία των σφραγισμάτων, που απαντούν στους σκύφους του. Ωστόσο μια τέτοια ποικιλία δεν είναι συμβατή με την αυξανόμενη εξειδίκευση των ελληνιστικών εργαστηρίων και αντίθετα από ότι φαίνεται σημαίνει τη μέτρια ποιότητα του εργαστηρίου¹. Άλλωστε το εκλεκτικό θεματολόγιο του εργαστηρίου Γ δεν αντανακλά μόνον την αδυναμία του για πρωτότυπη δημιουργία αλλά και τη δυσκολία του για συνεχή παραγωγή. Αντίθετα, η μέτρια ποικιλία των κοσμημάτων που παρατηρείται στους σκύφους των εργαστηρίων Α και Β εκφράζει, μέσω της απλοποίησης και της αυξημένης τυποποίησης, μια πιο ορθολογιστική οργάνωση της παραγωγής τους με στόχο την αύξησή της

¹ Siebert, *Péloponnèse*, σ. 28.

σε ανταγωνιστικά πλαίσια. Εξάλλου, την ικανοποιητική παραγωγικότητα των δυο πρώτων εργαστηρίων μαρτυρούν οι σειρές των σκύφων που διακρίναμε, οι οποίες αντιπροσωπεύουν έναν σημαντικό αριθμό αποθεμάτων σε μήτρες με ανάλογο διάκοσμο.

Την ίδια οργάνωση της παραγωγής έχουν και οι **εργαστηριακές ομάδες 1-3**, οι οποίες για την κατασκευή της κύριας διακόσμησης των σκύφων με φυτικό κάλυκα αποτυπώνουν κοσμήματα των εργαστηρίων Α και Β. Επιπλέον η εργαστηριακή ομάδα 1 κατασκευάζει και δικές της σφραγίδες για την παραγωγή σκύφων με κυκλικά εξάρματα και επάλληλα κοσμήματα. Από την άποψη αυτή, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η εργαστηριακή ομάδα 1 είναι πρωιμότερη. Όμως από τα στοιχεία που διαθέτουμε, φαίνεται ότι ο μηχανισμός απομίμησης, χάρη στον οποίο, μέσω αντιγραφών και υποκλοπών διαδίδονται θέματα, που είναι του συρμού στο α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενεργοποιήθηκε πρώτα από την εργαστηριακή ομάδα 3. Στους σκύφους **350-354** της ομάδας 3 απαντούν θυσανωτές άκανθες (T1) από σφραγίδες πρώτης γενιάς μαζί με άκανθες με πτυχώσεις από σφραγίδες δεύτερης γενιάς των πρώτων σειρών σκύφων του εργαστηρίου Α (**264-279**). Τον πρώτο τύπο άκανθας, που είναι χαρακτηριστικός για το εργαστήριο Β (**232-240**), αντιγράφουν με αποτύπωση οι σκύφοι **246-250** και **261-264** των εργαστηριακών ομάδων 2 και 1 αντίστοιχα.

Επιπλέον, στους σκύφους των εργαστηριακών ομάδων 1 και 2 είναι φανερό ότι έχει αρχίσει η παρακμή του φυτικού κάλυκα. Τα φύλλα άκανθας και λωτού δεν έχουν ζωντάνια και δίνουν την εντύπωση ότι είναι κολλημένα πάνω στο αγγείο· το ίδιο και τα παραπληρωματικά κοσμήματα, τα οποία στο σκύφο **361** είναι κυριολεκτικά προσηλωμένα στο τοίχωμα. Την ίδια απόδοση έχει ο φυτικός κάλυκας και στους σκύφους **309-339** που ανήκουν στις ύστερες σειρές της ομάδας 3. Αντίθετα στους σκύφους **302α-β, 386, 394 - 395α-β**, των πρώιμων σειρών της ομάδας 3, τα στοιχεία του φυτικού κάλυκα έχουν μια διάταξη ακριβή αλλά ευλύγιστη και αναπτύσσονται ελεύθερα πάνω στα τοιχώματα του αγγείου. Παράλληλα με τη χρήση παραπληρωματικών κοσμημάτων δίδεται η εντύπωση μια ευχάριστη ποικιλίας.

Για τη χρονολόγηση των εργαστηριακών ομάδων 1-3, αλλά και γενικότερα της τοπικής παραγωγής σημαντική είναι η ανεύρεση του

σκύφου **386** της εργαστηριακής ομάδας 3 στην επίχωση κατασκευής της τέταρτης οικοδομικής φάσης του σπιτιού Β, που χρονολογείται στις αρχές του β' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ.. Μαζί βρέθηκαν και το όστρακο K292, που φέρει φυτικό κάλυκα από θυσανωτές άκανθες (T1) δεύτερης γενιάς, όπως ακριβώς οι σκύφοι **246-249** της εργαστηριακής ομάδας 2, καθώς και το όστρακο **233** του εργαστηρίου Β. Η συνεύρεση των αγγείων αυτών στο συγκεκριμένο στρώμα, φανερώνει ότι στις αρχές του β' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ. και οι τρεις τεχνοτροπίες συνυπάρχουν. Παράλληλα όμως, από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, γίνεται φανερό ότι το διάστημα, που ήταν σε χρήση τα αγγεία πριν βρεθούν στο συγκεκριμένο στρώμα δεν είναι δυνατόν να υπολογισθεί, αν δεν συνεκτιμηθούν και άλλα στοιχεία.

Με βάση τα στρωματογραφικά δεδομένα, την εργαστηριακή ανάλυση και την εξέλιξη του φυτικού κάλυκα εκτιμούμε ότι η έναρξη της παραγωγής τη εργαστηριακής ομάδας 3 μπορεί να χρονολογηθεί πριν από το τέλος του α' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ. και αντίστοιχα αυτή των ομάδων 1 και 2 γύρω στις αρχές του. Η παρουσία αγγείων και των τριών ομάδων πάνω στα δάπεδα των οικοδομικών φάσεων μετά το 167 π.Χ. φανερώνει ότι κατασκευάζονται και μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή. Πιθανότατα η παραγωγή των ομάδων 2 και 3 φτάνει ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Κατά την περίοδο αυτή, οι αγγειοπλάστες δεν ανανεώνουν τον εξοπλισμό τους με μήτρες και σφραγίδες, και αναπαράγουν τα ίδια θέματα μέχρι κορεσμού. Στην κατασκευή του σκύφου **66**, που είναι το πιο ύστερο από τα αγγεία της ομάδας 1, είναι φανερή η εξασθένηση των προτύπων και η έλλειψη επιδεξιότητας των τεχνιτών. Στις νεότερες σειρές της ομάδας 2 ανήκουν οι σκύφοι **340-343α-γ**, που φέρουν άκανθες από τρίτη γενιά σφραγισμάτων, ενώ στις σύγχρονες σειρές της ομάδας 3 οι σκύφοι **406-407α-β** με μούσες από σφραγίδες δεύτερης γενιάς. Στους περισσότερους από τους ύστερους σκύφους των σειρών 2 και 3 το επίχρισμα είναι ερυθρό. Το ίδιο παρατηρείται και στις ύστερες σειρές σκύφων του εργαστηρίου Β, καθώς και σε σκύφους του εργαστηρίου Γ.

II. ΕΙΣΗΓΜΕΝΟΙ ΣΚΥΦΟΙ

Η διάκριση των εισηγμένων σκύφων από τους σκύφους της τοπικής παραγωγής έγινε με βάση τη διαμόρφωση του χείλους, την τεχνική της κατασκευής (κυρίως τον πηλό) και τη διακόσμηση. Όμως από την εξέταση αυτών των παραμέτρων δεν προέκυψαν πάντα ασφαλή συμπεράσματα για τους εξής λόγους:

1. Η πλειονότητα των θεωρούμενων ως εισηγμένων σκύφων αποτελείται από μικρά θραύσματα, τα οποία συχνά δεν παρέχουν καμιά πληροφορία για το σχήμα του αγγείου, ενώ παράλληλα δίνουν πολύ μικρή εικόνα για τη διακόσμησή του.

2. Ο πηλός αρκετών σκύφων, που δε φαίνεται να ανήκουν στην παραγωγή της Κασσώπης, δε διαφέρει από τον πηλό των σκύφων των τοπικών εργαστηρίων της.

- Εξαιτίας των δυσκολιών αυτών, στους εισηγμένους σκύφους κατατάσσονται με ασφάλεια οι μισοί περίπου από τους 64 που διαπραγματευόμαστε εδώ, κυρίως αυτοί που είναι κατασκευασμένοι από γκρίζο πηλό.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι γκρίζες αποχρώσεις του πηλού των αγγείων της παραγωγής της Κασσώπης οφείλονται σε προβλήματα κατά την όπηση και όχι στην εμφάνιση του αρχικού υλικού. Έτσι οι σκύφοι **586, 587, 588, 589, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 604, 605, 612, 613, 617, 618, 628, 629, 637, 638, 640, 643** και **644** αποτελούν ένα σύνολο ευρημάτων που διαφέρει από τα αγγεία των τοπικών εργαστηρίων καταρχήν ως προς τον πηλό, ο οποίος έχει χρώμα ανοιχτό γκρίζο¹, ανοιχτό γκρίζο ως γκρίζο², γκρίζο³, γκρίζο ως ανοιχτό γκρίζο ελιάς⁴, ανοιχτό γκρίζο ως ανοιχτό γκρίζοκάστανο⁵ και ανοιχτό γκρίζοκάστανο⁶.

Ανάγλυφοι σκύφοι από γκρίζο πηλό απαντούν σε μεγάλο ποσοστό μεταξύ αυτών που κατασκευάστηκαν στα εργαστήρια της Ιωνίας και διακινήθηκαν μέσω της νήσου Δήλου σε ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο,

¹ 5Y, 7/1 (τέσσερα όστρακα), 5Y, 7/1-7/2 (τρία όστρακα) και 5Y, 7/2 (ένα όστρακο)

² 5Y, 7/1-6/1 (εννέα όστρακα)

³ 5Y, 6/1 (ένα όστρακο)

⁴ 5Y, 6/1-6/2 (ένα όστρακο)

⁵ 25Y, 7/2-6/2 (δύο όστρακα)

⁶ 25Y, 6/2 (δύο όστρακα)

κυρίως στην ύστερη ελληνιστική περίοδο¹. Εκτός από το χρώμα του πηλού τους, που συνήθως είναι καθαρό γκρίζο², διακρίνονται και από την τραχιά υφή τους, εξαιτίας της περιεκτικότητας του αρχικού υλικού σε μαρμαρυγία. Από την περιοχή αυτή πρέπει να προέρχεται το όστρακο 586. Επειδή όμως τα επάλληλα λεπιδοειδή φύλλα του και η αδιακόσμητη βάση του απαντούν τόσο σε πρώιμα όσο και σε ύστερα εργαστήρια³ δεν μπορούμε να το αποδώσουμε με βεβαιότητα σε κάποιο από αυτά.

Διαφορετική είναι η περίπτωση του οστράκου 605. Τόσο ο μαϊάνδρος που απαντά στη ζώνη κάτω από το χείλος, όσο και η μεγάλη βλαστόσπειρα, πιθανότατα σε ολόκληρο το σώμα του αγγείου, συνδυάζονται σε σκύφους του εργαστηρίου του Μονογράμματος⁴, στο οποίο αποδίδονται και άλλοι δυο σκύφοι που βρέθηκαν στην Κασσώπη.

Το εργαστήριο του Μονογράμματος είναι κατά τον Α. Laumonier «πιθανόν το πιο σπουδαίο του Αιγαίου στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.». Σκύφοι του έχουν εντοπιστεί από τον ίδιο σε ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο καθώς και σε περιοχές ελληνικής επιρροής⁵. Ο Α. Laumonier αποδίδει στο εργαστήριο αυτό τους ιωνικούς σκύφους που βρέθηκαν στην ακρόπολη του Βουθρωτού⁶. Στα παραπάνω παραδείγματα πρέπει να προστεθεί και αδημοσίευτο όστρακο από την Αμβρακία, το οποίο έχει τον ίδιο πηλό και διακόσμηση και σώζει και τμήμα του χείλους⁷.

Οι υπόλοιποι σκύφοι από γκρίζο πηλό, με βάση τη διαφοροποίηση που παρουσιάζουν κυρίως ως προς την απόχρωση, αλλά και τη σύσταση και την υφή του πηλού, διακρίνονται σε δυο ομάδες, οι οποίες ενδεχομένως υποκρύπτουν τη διαφορετική προέλευση του αρχικού υλικού ή και του προϊόντος.

Η πρώτη ομάδα αριθμεί και την πλειονότητα των παραδειγμάτων. Οι σκύφοι 587, 588, 589, 592, 593, 594, 596, 604, 612, 618, 628α-β, 629,

¹ Για τον πηλό των αγγείων που βρέθηκαν στη Δήλο βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, σ. 14.

² 5Y, 6/1 ή 5/1 και 25Y N6 ή N5 της κλίμακας Munsell.

³ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 9, αρ. 115, 116, 117, 274, 9327, σ. 45 (εργαστήριο του Μενεμάχου), πίν. 48, αρ. 276, σ. 219 (petit Rose spir.), πίν. 67, αρ. 290-143, σ. 291 (Heraïos), πίν. 93, αρ. 8549, σ. 395 (Six Series).

⁴ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 35, αρ. 1441+ 1447, 9446, σ. 171. Επίσης βλ. ό.π. πίν. 40, αρ. 2020, σ. 187 και πίν. 45, αρ. 1608, 1610 (με τη βλαστόσπειρα σε ζώνη).

⁵ *Laumonier, Délos, XXXI*, σ. 132

⁶ Βλ. παραπάνω σημ. 5.

⁷ A97: οικόπεδο Μπανταλούκα, 26/6/75, ομάδα 381.

637α-β, 638, 640, 643, 644 έχουν χρώμα ανοιχτό γκρίζο, το οποίο κυμαίνεται ως γκρίζο¹. Ο πηλός έχει κατά κανόνα μαλακή - σαπυνοειδή υφή, είναι καθαρός και μόνο σε ελάχιστα δείγματα περιέχει ίχνη μαρμαρυγία.

Τη δεύτερη ομάδα αποτελούν οι σκύφοι **591, 595, 613** και **617**, οι οποίοι έχουν πηλό ανοιχτό γκρίζο ως γκριζοκάστανο², με σκληρότερη υφή, στιλπνότερο γάνωμα, εξίσου όμως καθαρό πηλό, με ελάχιστο ή καθόλου μαρμαρυγία, όπως και οι σκύφοι της πρώτης ομάδας.

Ανάγλυφοι σκύφοι από τεφρό πηλό βρέθηκαν στις ανασκαφές του ιερού της Δωδώνης και θεωρήθηκαν ως προϊόντα άγνωστων εργαστηρίων της αρχαίας Ηπείρου³. Συγκεκριμένα, δυο από τα τρία αυτά όστρακα αποδόθηκαν στην τοπική παραγωγή της Αμβρακίας, όπου, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, παράλληλα με τα αγγεία από ανοιχτόχρωμο πηλό, κατασκευάστηκαν και αγγεία από τεφρόχρωμο υλικό⁴.

Από τις άλλες περιοχές της αρχαίας Ηπείρου, σκύφοι κατασκευασμένοι από τεφρό πηλό είναι γνωστοί μόνον από λιγοστά παραδείγματα που προέρχονται από το σημερινό Τρίπορτ της Αλβανίας⁵ και από τις πρόσφατες ανασκαφές της Β' Εφορείας Αρχαιοτήτων στην Ακρόπολη της Πασσαρώνας (αδημοσίευτα)⁶. Όμως ο μικρός αριθμός σκύφων από τις δυο τελευταίες θέσεις δεν στοιχειοθετεί, προς το παρόν, την άποψη για την τοπική τους παραγωγή.

Από τον εγγύτερο γεωγραφικό χώρο εκτός Ηπείρου σημειώνουμε την προέλευση αρκετών ανάγλυφων σκύφων από περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας⁷. Μεταξύ αυτών πλούσια ευρήματα έδωσε ο αρχαίος οικισμός

¹ Βλ. παραπάνω σ. 247.

² Βλ. παραπάνω σ. 247.

³ Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

⁴ Για την παραγωγή κεραμικής της Αμβρακίας κατά τους ελληνιστικούς χρόνους βλ. Γραβάνη, *Κεραμική*, σ. 97-105 και σ. 116 κεξ, Ι. Ανδρέου, «Ελληνιστικά κεραμικά σύνολα από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας», Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

⁵ Βλ. Bereti, *Tripourt*, σ. 105-119, αρ. 48, 50.

⁶ Σχετικά βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», Φηγός, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Γιάννινα 1994, σ. 535-553.

⁷ Ενδεικτικά βλ. Α. Κεραμόπουλλος, «Ανασκαφαί και έρευναι εκ της Άνω Μακεδονίας», ΑΕ 1932, εικ. 78, 79, 80, σ. 123-124, Δρούγου - Τουράτσογλου, αρ. 1438, σ. 77, 148-149, V. Bitrakova Grozdanova, «La céramique de la maison no 2 de Golem Grad», Πρακτικά Γ' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Θεσσαλονίκη (1991), 1994, σ. 221, πίν. 169α.

στις Πέτρες Φλώρινας¹, η θέση του οποίου κοντά στην Εγνατία οδό θα διευκόλυνε ιδιαίτερα την παραγωγή αγαθών στις περιοχές διέλευσής της, όπως η Ήπειρος.

Από τη νότια Ελλάδα αξιοσημείωτη είναι η ανεύρεση σκύφων από τεφρό πηλό στην Κόρινθο, σε στρώματα που χρονολογούνται μετά την καταστροφή της πόλης το 146 π. Χ.². Ο Ch. M. Edwards, αρχικά, τους απέδωσε με πιθανότητα σε άγνωστο εργαστήριο της Πελοποννήσου, διακρίνοντάς τους από τους «ιωνικούς», κυρίως εξαιτίας της εικονογραφίας τους. Αργότερα όμως, τους θεώρησε ως κορινθιακούς, κυρίως, επειδή στις νεότερες ανασκαφές ήρθαν στο φως μεγάλοι ανάγλυφοι κρατήρες, κατασκευασμένοι από τον ίδιο πηλό, οι οποίοι είναι χαρακτηριστικοί για την τοπική παραγωγή³.

Από την έρευνα των τεφρόχρωμων ανάγλυφων σκύφων στις παραπάνω περιοχές προέκυψε ότι η Αμβρακία υπήρξε το κέντρο - ή ένα από τα κέντρα - προσπορισμού των σκύφων τουλάχιστον της πρώτης ομάδας που διακρίναμε. Από τη μελέτη του δημοσίευτου υλικού, που βρέθηκε στις ανασκαφές της σύγχρονης πόλης Άρτας, διαπιστώθηκε ότι μεγάλο μέρος των σκύφων της τοπικής παραγωγής είναι κατασκευασμένοι από τον ίδιο ανοιχτό γκρίζο ως γκρίζο πηλό των σκύφων από τη Κασσώπη. Επιπλέον μεταξύ των σκύφων από την Αμβρακία, τόσο των τεφρόχρωμων όσο και αυτών που είναι κατασκευασμένοι από διαφορετικό πηλό, απαντούν ακριβή παράλληλα για σκύφους της πρώτης ομάδας, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι προέρχονται ή από κοινές σφραγίδες ή από την ίδια μήτρα.

Συγκεκριμένα, σε σκύφους από την Αμβρακία αναγνωρίζονται τα λεπιδοειδή φύλλα των οστράκων 587 και 643⁴, οι άκανθες του οστράκου 596⁵ και ο οφθαλμωτός πλοχμός του οστράκου 592⁶, τα οποία πρέπει να προέρχονται από κοινές σφραγίδες. Από την ίδια μήτρα με όστρακο από την Αμβρακία προέρχεται το όστρακο με διακόσμηση φολίδων 618⁷, ενώ

¹ Τελευταία βλ. Π. Αδάμ - Βελένη, «Πέτρες Φλώρινας, Πρώτη προσέγγιση στην τοπική κεραμική», Πρακτικά, Δ' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

² Edwards, *Bowls*, σ. 203 κεξ.

³ Edwards, *Reservoir*, σ. 404.

⁴ A202: Αμβρακία οικόπεδο, 5/9/1980, ομάδα 136.

⁵ A104: Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα, 12/7/1979, ομάδα 409.

⁶ A83 : Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα, 27/10/1978, ομάδα 260.

⁷ A61 : Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα, 10/10/1978, ομάδα 224.

ακριβή τυπολογικά παράλληλα απαντούν σε σκύφους από την Αμβρακία για τα θραύσματα των μακρυπέταλων σκύφων ή κρατήρων **637α-β** και **638**¹. Τέλος, τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν οι σκύφοι από την Αμβρακία για τα μεγάλα γραμμικά φύλλα που καλύπτουν σαν πλέγμα το σώμα του αγγείου στα όστρακα **593** και **594**², για τον καρδιόσχημο πλοχμό³ και για τις συνεχόμενες σπείρες⁴ του οστράκου **640**, καθώς και για τη γραμμική διακόσμηση του οστράκου **644**⁵.

Μεταξύ των τεφρόχρωμων σκύφων της Αμβρακίας απαντούν και σκύφοι από τον ίδιο γκριζοκάστανο πηλό των σκύφων της δεύτερης ομάδας που διακρίναμε στην Κασσώπη, οι οποίοι όμως δεν προσφέρουν τυπολογικά παράλληλα για τα όστρακα **591**, **595**, **613** και **617**, στο μικρό βαθμό βέβαια που τα τελευταία διασώζουν τη διακόσμησή τους. Ωστόσο, σημειώνουμε εδώ ότι, από τον ίδιο γκριζοκάστανο πηλό, είναι κατασκευασμένα και τα θραύσματα του κρατήρα με τα μακριά πέταλα από την Αμβρακία, τον οποίο συγκρίναμε με τα όστρακα **637α-β** και **638** που βρέθηκαν στην Κασσώπη.

Για τους κρατήρες από την Αμβρακία και την Κασσώπη καλά τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν αυτοί που βρέθηκαν στην Κόρινθο⁶, μεταξύ των οποίων απαντούν και ορισμένοι⁷ από τον ανοιχτό γκριζο πηλό των σκύφων της πρώτης ομάδας, καθώς και από τον γκριζοκάστανο της δεύτερης⁸. Η κατασκευή από τα κορινθιακά εργαστήρια ανάγλυφων αγγείων από τεφρό πηλό της ίδιας απόχρωσης και σύστασης με των παραπάνω δυο ομάδων θα μπορούσε να σημαίνει την εισαγωγή τους στην Αμβρακία από την Κόρινθο, λαμβάνοντας υπόψη τη στενή σχέση των δυο πόλεων ως μητρόπολης και αποικίας⁹. Από τη μελέτη όμως του δημοσίευτου υλικού της Αμβρακίας προκύπτει ότι αγγεία από τεφρό πηλό κατασκευάστηκαν από την ίδια

¹ Α6α-β: Αμβρακία, αρχαϊκός ναός, 16/5/1977, ομάδα 237.

² Α75: Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα, 30/8/1978, ομάδα 148, Α181: Αμβρακία, οικόπεδο Σμύρη-Πανούτσου, 14/8/1978.

³ Α92, Α212: Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα 6/6/79, ομάδα 346 και 6/10/1979, ομάδα 522, αντίστοιχα.

⁴ Α47: Αμβρακία, οικόπεδο Κολιοπάνου, 8/4/1978, ομάδα 119.

⁵ Α78α-β: Αμβρακία, οικόπεδο Μπανταλούκα, 26/8/1978, ομάδα 139.

⁶ *Edwards, Bowls*, σ. 203 κεξ.

⁷ Βλ. *Edwards, Bowls*, πίν. 47, αρ. C-1980-120, πίν. 48, C-63-490.

⁸ Βλ. *Edwards, Reservoir*, πίν. 89, αρ. 70, σ. 419

⁹ Ιστορικά στοιχεία για την Αμβρακία βλ. *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη*, Αμβρακία, Άρτα 1992, σ. 15 - 23.

μήτρα με αγγεία από τὸν παραδοσιακό ανοιχτόχρωμο πηλό των τοπικῶν εργαστηρίων, γεγονός που αποκλείει την παραπάνω υπόθεση, τουλάχιστον για τα παραδείγματα αυτά.

Εξάλλου είναι πολύ πιθανό και οι δυο πόλεις να προμηθεύονταν τον τεφρό πηλό από τα ίδια κοιτάσματα, ενδεχομένως από τις πλούσιες αποθέσεις του Άραχθου ποταμού, πάνω στον οποίο ήταν κτισμένη η Αμβρακία. Παράλληλα είναι αναμενόμενο η τέχνη της μητρόπολης να επηρέαζε αυτήν της αποικίας, όπως φανερώνουν, εκτός από τους ανάγλυφους κρατήρες και άλλα κοινά διακοσμητικά θέματα στους σκύφους της τοπικής παραγωγῆς της Αμβρακίας, όπως π.χ. τα ανάγλυφα υποστηρίγματα στο σκύφο 593¹, ο οφθαλμωτός πλοχμός στο όστρακο 640² κ.ά.

Όπως ἤδη αναφέρθηκε, οι υπόλοιποι ανάγλυφοι σκύφοι, που θεωρούνται εισηγμένοι στην Κασσώπη, είναι κατασκευασμένοι από ανοιχτόχρωμο πηλό. Μεταξύ αυτῶν ξεχωρίζουν οι σκύφοι 590 και 607. Ο κοκκινωπός πηλός τους, με την τραχιά υφή, εξαιτίας της μεγάλης του περιεκτικότητας σε μαρμαρυγία³, είναι τυπικός για τους σκύφους των ιωνικῶν εργαστηρίων που βρέθηκαν στη Δήλο, μεταξύ των οποίων αναγνωρίζονται και οι διακοσμήσεις τους. Τόσο τα επιμήκη, ωσειδή, επάλληλα φύλλα και ο πλοχμός του οστράκου 590⁴, όσο και ο φυτικός κάλυκας και η σκηνή της Αμαζονομαχίας του οστράκου 607⁵ βρίσκουν ακριβή εικονογραφικά παράλληλα στην παραγωγή του εργαστηρίου του μονογράμματος Α, στο οποίο και αποδίδονται. Σημειώνουμε επίσης εδῶ σκύφους του ίδιου εργαστηρίου από την ακρόπολη του Βουθρωτού⁶ και το ναυάγιο της Santa

¹ Προβλ. *Edwards, Corinth VII, 3*, πίν. 76, αρ. 873, 879, πίν. 77, αρ. 889, 893, *Edwards, Reservoir*, πίν. 87, αρ. 16, πίν. 88, αρ. 36, 37, πίν. 89, αρ. 66. Για τον τρόπο απόδοσης της κόμης του προσώπειου σκύφου 593, βλ. *Siebert, Santa Sabina*, εικ. 216, σ. 137, αρ. 102.

² Προβλ. *Edwards, Bowls*, πίν. 43, αρ. 345, πίν. 44, C-1980-132, *Edwards, Reservoir*, πίν. 89, αρ. 90.

³ 590: 2.5 YR, 6/6, 607: 2. 5YR, 6/4-6/6.

⁴ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 41, αρ. 110, σ. 188, όπου ακριβές παράλληλο.

⁵ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 31, αρ. 3343, σ. 139 - 140, πίν. 37, αρ. 3356 και αρ. 9195, σ. 168 και 169 αντίστοιχα (για τη ζώνη της αμαζονομαχίας) και *ό.π.*, πίν. 33, αρ. 502 και αρ. 356, σ. 145 (για τον φυτικό κάλυκα). Τα ίδια θέματα απαντούν και στο εργαστήριο του Ηραίου: *ό.π.*, πίν. 71, και 128, αρ. 2426, σ. 304 (πηλός γκριζός).

⁶ Βλ. *L. Ugolini, « L'acropoli di Butrinto »*, *Albania antica III*, Roma 1942, πίν. XX, αριστερά κάτω, σ. 133, αρ. 11. Σχετικά βλ. επίσης παραπάνω σημ.

Sabina της Απουλίας¹, στους οποίους το θέμα της αμαζονομαχίας του σκύφου 607 συνδυάζεται με ανάλογο φυτικό κάλυκα².

Κοντά στους σκύφους των ιωνικών εργαστηρίων βρίσκονται και ως προς τη διαμόρφωση του χείλους και ως προς τη διακόσμηση οι σκύφοι 606³ και 641⁴. Όμως το χρώμα και η σύσταση του πηλού τους, καθώς και ορισμένες λεπτομέρειες στη διακόσμηση, δε συνηγορούν απόλυτα για την ιωνική τους προέλευση. Το κίτρινο κοκκινωπό χρώμα του πηλού δεν διαφέρει πολύ από τον πηλό των αγγείων της τοπικής παραγωγής· το ίδιο και η σύσταση του αρχικού υλικού, που έχει μικρότερη περιεκτικότητα σε μαρμαρυγία από τους «ιωνικούς» σκύφους, πολύ όμως περισσότερη σε σχέση με τους σκύφους της παραγωγής της Κασσώπης. Επιπλέον, παράλληλά τους δεν απαντούν μόνον στους «ιωνικούς» σκύφους, που βρέθηκαν στη Δήλο, αλλά και σε σκύφους της τοπικής παραγωγής πόλεων άλλων περιοχών της Μ. Ασίας, όπως π.χ. η Μίλητος⁵, τα οποία επηρεάζονται από τα εργαστήρια του κέντρου προέλευσής τους, που εντοπίζεται με μεγάλη πιθανότητα στην Έφεσο⁶.

Με βάση τα όσα αναφέραμε παραπάνω, είναι ενδεδειγμένο να αποδώσουμε τους σκύφους 606 και 641 στον ευρύτερο κύκλο των εργαστηρίων της Ιωνίας, στον οποίο εκτός από τα τοπικά εργαστήρια και άλλων περιοχών της Μ. Ασίας⁷ θα πρέπει να ενταχθούν και τοπικά εργαστήρια νήσων του Αιγαίου⁸, όπως προκύπτει από πρόσφατες δημοσιεύσεις.

Πιθανότατα από τον ευρύτερο κύκλο των ιωνικών εργαστηρίων πρέπει να προέρχονται και οι εισηγμένοι στην Κόρινθο ανάγλυφοι σκύφοι με την

¹ Βλ. *Siebert, Santa Sabina*, εικ. 2g, 4, 5a, σ. 117, αρ. 9.

² Σκύφοι του εργαστηρίου του Μονογράμματος, εντοπίστηκαν και στους Στόβους· βλ. *Anderson, Stobi*, σ. 30.

³ Πρβλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 30, αρ. 1975, σ. 136, πίν. 40, αρ. 1966, σ. 189, πίν. 41, αρ. 9510, σ. 189, πίν. 45, αρ. 1562, 1565, 1574, 1602, σ. 203 - 204 (εργαστήριο του Μονογράμματος)

⁴ Πρβλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, πίν. 15, αρ. 1413 18068, σ. 70, πίν. 41, αρ. 278, σ. 189, πίν. 98, αρ. 9538, σ. 420 (εργαστήρια ΝΙ και Μονογράμματος)

⁵ *Kossatz, Milet*, πίν. 16, εικ. 35 M 630, σ. 76 και 100 (τοπικά εργαστήρια που μιμούνται τα ιωνικά-εφεσιακά στα τέλη του 2ου, αρχές 1ου αι. π.Χ.).

⁶ Σχετικά βλ. *Kossatz, Milet*, σ. 5, 134.

⁷ Ενδεικτικά βλ. *K. Tuchelt*, «*Didyma, Bericht über die Arbeiten*», *IstMitt* 23/24 (1973/74), σ. 139 κεξ, 144 κεξ, πίν. 53, σ. 83 - 92.

⁸ Ενδεικτικά βλ. *Κ. Τσάκος*, «Κεραμική από ένα σαμιακό αποθέτη της ύστερης ελληνιστικής περιόδου», *Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο, Μυτιλήνη 1994*, σ. 150 - 151 και *Β. Παππά*, «Από την ελληνιστική κεραμική της Μινώας», *έ.α.*, σ. 92.

«ιωνική» κατατομή και τον πορτοκαλόχρωμο πηλό¹. Την ίδια προέλευση ενδεχομένως έχουν και οι ανάγλυφοι σκύφοι από όμοιο υλικό που εντοπίστηκαν και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου². Από αυτούς σημειώνουμε ως χαρακτηριστικό παράδειγμα έναν σκύφο από τάφο της Πύλου στη Μεσσηνία³, ο οποίος εκτός από τα άλλα κοινά χαρακτηριστικά με τα όστρακα από την Κασσώπη, φέρει και σειρά αστραγάλων ανάμεσα στις ζώνες του χείλους, όπως ο σκύφος 606, διακόσμηση σπάνια στους «ιωνικούς» σκύφους που βρέθηκαν στη Δήλο⁴.

Η μαζική παραγωγή σκύφων από τα εργαστήρια της Ιωνίας επηρέασε την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων, όχι μόνον στις γειτονικές περιοχές αλλά και σ' αυτές της δυτικής λεκάνης της Μεσογείου. Γνωστή είναι η περίπτωση Ιταλών κεραμέων, οι οποίοι αντιγράφουν τη διακόσμηση των εισηγμένων ιωνικών σκύφων, έστω κι αν δεν την κατανοούν⁵, ενώ διατηρούν το χαρακτηριστικό σχήμα των ιταλικών σκύφων. Το αντίθετο συμβαίνει στους ανάγλυφους σκύφους της τοπικής παραγωγής του Δυρραχίου (Επιδάμνου), οι οποίοι μιμούνται την κατατομή των «ιωνικών», όχι όμως και τη διακόσμηση⁶.

Οι σκύφοι των ιταλικών εργαστηρίων με τα παραπάνω ανάμικτα χαρακτηριστικά χρονολογήθηκαν από τον A. Laumonier στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και συσχετίστηκαν με το εμπόριο που ασκείται αυτή την εποχή, μέσω της νήσου Δήλου, από την Ανατολή προς τη Δύση⁷. Την ίδια περίοδο είναι λογικό να χρονολογηθούν και οι ανάγλυφοι σκύφοι των εργαστηρίων του Δυρραχίου, για τους οποίους οι Αλβανοί αρχαιολόγοι προτείνουν υψηλότερες χρονολογήσεις⁸.

Την εξάπλωση του συρμού κατασκευής σκύφων σύμφωνα με τα «ιωνικά» πρότυπα και στην Ήπειρο φανερώνει η ανεύρεση στην Αμβρακία σκύφων με τη χαρακτηριστική ίσια διαμόρφωση του χείλους, οι οποίοι, αν δεν είναι

¹ Βλ. *Edwards, Bowls*, σ. 203 (Fabric C).

² Βλ. *Siebert, Péloponnèse*, σ. 204.

³ Βλ. *N. Καλτσάς*, «Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου», *ΑΔ* 38 (1983): Μελέται, Αθήνα 1990, σ. 28, αρ. 13, σχέδ. 20, δ, πίν. 39α.

⁴ Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*, σποραδικά.

⁵ *A. Laumonier*, «Bols hellénistiques à reliefs: un bâtard gréco - italien », *BCH* 1973, Suppl. 1, σ. 255 - 262.

⁶ Βλ. *Hidri, Durrahium*.

⁷ *A. Laumonier*, ό.π. Σχετικά βλ. επίσης *Laumonier, Délos, XXXI*.

⁸ Τέλη 3ου ως μέσα 2ου αι. π.Χ. *Hidri, Durrahium*.

τοπικής παραγωγής, πρέπει να προέρχονται από κάποιο άγνωστο Ηπειρωτικό εργαστήριο, που ακμάζει στην ύστερη ελληνιστική εποχή. Μεταξύ αυτών, βρέθηκε στην Αμβρακία και ένας σκύφος¹, που πιθανότατα προήλθε από την ίδια μήτρα με το σκύφο 630, με τον οποίο επιπλέον μοιάζει και ως προς τον πηλό που είναι καθαρός και έχει μαλακή υφή. Τα συνεχόμενα μακριά πέταλα που διακοσμούν και τους δυο σκύφους δεν απαντούν στους σκύφους των ιωνικών εργαστηρίων, όπου επίσης δεν συνηθίζεται η αδιακόσμητη ζώνη κάτω από το χείλος². Και τα δυο αυτά χαρακτηριστικά συνδυάζονται στους μακρυπέταλους σκύφους της μητροπολιτικής Ελλάδας, οι οποίοι όπως φαίνεται αποτελούν τα πρότυπα για τη διακόσμηση του σώματος³.

Ο πηλός στους σκύφους 585, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 608, 609, 610, 611, 614, 615, 616, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 631, 632, 633, 634α-β, 635, 636α-β, 639, 642, 645α-β, 646, 647, 648, συμπεριλαμβανομένου και του 630, δε διαφέρει από τον πηλό των σκύφων της τοπικής παραγωγής⁴. Το χρώμα του είναι ρόδινο⁵, κίτρινο κοκκινωπό⁶, ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό⁷, γκριζορόδινο ως ρόδινο⁸, πολύ ωχρό καστανό⁹, υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό¹⁰, υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο¹¹ και υπόλευκο¹². Στην πλειονότητα των παραδειγμάτων το υλικό είναι καθαρό και μόνον σε ορισμένες περιπτώσεις διακρίνονται ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία (597, 631, 632, 636α-β) ή και προσμίξεις (631, 636α-β). Η υφή του είναι κατά κανόνα μαλακή, σαπυνοειδής με ελάχιστες εξαιρέσεις (625α-γ), ακόμα και στα παραδείγματα με τις υπόλευκες ή γκριζωπές αποχρώσεις, που οφείλονται σε προβλήματα κατά την όπτηση (601, 602, 603, 622, 624, 642). Τους κανόνες των τοπικών εργαστηρίων της Κασσώπης ακολουθεί

¹ Α12α-γ: Οικόπεδο Στρουμπή, 3/11/1971, ομάδα 10.

² Βλ. *Laumonier, Délos, XXXI*.

³ Ενδεικτικά βλ. *Rotroff, Agora, XXII*, πίν. 58 κεξ., *Edwards, Bowls*, πίν. 41 - 42.

⁴ Σχετικά βλ. παραπάνω στο οικείο κεφάλαιο.

⁵ 7.5 YR, 8/4 ή 8/4 - 7/4 ή 7/4 (οκτώ όστρακα).

⁶ 7.5 YR, 8/6 ή 8/6 - 7/6 ή 7/6 (οκτώ όστρακα).

⁷ 7.5 YR, 8/4 - 8/6 ή 7/4 - 7/6 (τέσσερα όστρακα).

⁸ 7.5 YR, 7/2 - 7/4 (δυο όστρακα).

⁹ 10 YR, 8/4 - 7/4 ή 8/3 - 8/4 ή 7/4 ή 8/3 (οκτώ όστρακα).

¹⁰ 10 YR, 8/2 - 8/3 (δυο όστρακα).

¹¹ 10 YR, 8/2 - 7/2 (ένα όστρακο).

¹² 2.5 Y, 8/2 (δυο όστρακα).

και το επίχρισμα, το οποίο σε ελάχιστα όστρακα είναι στιλπνό και δεν απολεπίζεται (639).

Η διάκριση των παραπάνω σκύφων από τους σκύφους της τοπικής παραγωγής δεν θα είχε επιτευχθεί, χωρίς τη γνώση των αδημοσίετων ανάγλυφων σκύφων που βρέθηκαν στην Ήπειρο. Από τη μελέτη του αδημοσίετου υλικού προέκυψε ότι ίδιος πηλός με αυτόν των σκύφων της Κασσώπης χρησιμοποιήθηκε και από τα τοπικά εργαστήρια άλλων περιοχών της αρχαίας Ηπείρου, τα οποία πιθανότατα είχαν τα λατομεία τους πάνω στα ίδια γεωλογικά στρώματα. Μεταξύ των σκύφων των Ηπειρωτικών αυτών εργαστηρίων απαντούν τυπολογικά παράλληλα, συχνά ακριβή, για αρκετούς σκύφους που εξετάζονται εδώ, οι διακοσμήσεις των οποίων επιπλέον δεν είναι χαρακτηριστικές ή δεν απαντούν μεταξύ των σκύφων της τοπικής παραγωγής της Κασσώπης.

Συγκεκριμένα, τα κοσμήματα του οστράκου 600 αναγνωρίζονται σε σκύφους από την Αμβρακία: μάλιστα οι άκανθες του φυτικού κάλυκα και το σκυλί που τρέχει προέρχονται από κοινές σφραγίδες¹. Από την ίδια μήτρα με σκύφο από την Αμβρακία προέρχεται το όστρακο 623 με τη διακόσμηση πλέγματος², ενώ μεταξύ των σκύφων της Αμβρακίας απαντούν ακριβή τυπολογικά παράλληλα για τις διακοσμήσεις και άλλων σκύφων από την Κασσώπη: για το φυτικό κάλυκα του οστράκου 597, για τις ένστιγμες φολίδες του οστράκου 219³, για το «μακεδονικό» κόσμημα του οστράκου 620⁴, για τα πεντάγωνα του οστράκου 621⁵ και για τη διακόσμηση πλέγματος του οστράκου 624⁶. Εξάλλου οι σκύφοι της τοπικής παραγωγής της Αμβρακίας προσφέρουν επίσης ακριβή τυπολογικά παράλληλα για τους σκύφους 631 - 634α-γ, με τα συνεχόμενα, επίπεδα,

¹ Βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», Πρακτικά Δ' ΕπισυνΕλλΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση

² A193: οικόπεδο Αγ. Αναργύρων, 27/4/1977, ομάδα 102.

³ A18: Οικόπεδο Καρατζένη, 17/8/1977, ομάδα 48.

⁴ A88, A223: Οικόπεδο Μπανταλούκα, 8/5/1979 και 6/9/1979, ομάδες 306 και 474 αντίστοιχα.

⁵ A230: Οικόπεδο Μητρόπολης, 19/9/1977, ομάδα 35.

⁶ A77: Οικόπεδο Μπανταλούκα, 26/8/1978, ομάδα 139· A161: Οικόπεδο Φλόκα, 1/9/1976, ομάδα 17.

μακριά πέταλα¹, για το όστρακο 635, με τα ανεξάρτητα κυρτά πέταλα², καθώς και για τα θραύσματα του κρατήρα 636α-β³. Μεταξύ των παραλλήλων συγκαταλέγεται και μια μήτρα για την παραγωγή σκύφων με συνεχόμενα, επίπεδα πέταλα⁴.

Εκτός από τους σκύφους της Αμβρακίας και αρκετοί σκύφοι που βρέθηκαν στο αρχαίο Όρραον προσφέρουν καλά τυπολογικά παράλληλα για τους εισηγμένους σκύφους στην Κασσώπη, όπως για τα λεπιδοειδή φύλλα των οστράκων 587 και 643⁵, τα πεντάγωνα του οστράκου 621⁶, τη διακόσμηση πλέγματος των οστράκων 623 - 624⁷ και τα ανεξάρτητα κυρτά, επιμήκη πέταλα του οστράκου 635⁸.

Σημειώνουμε επίσης τη μεγάλη ομοιότητα του πλοχμού του οστράκου 639 με τον πλοχμό του ανάγλυφου αμφορέα που βρέθηκε στα Γιάννινα, ο οποίος πιθανότατα προέρχεται από άγνωστα Ηπειρωτικά εργαστήρια πιθανότατα της αρχαίας Μολοσσίας⁹. Τέλος ανάλογη στάση με αυτή της ανδρικής μορφής του οστράκου 614 φαίνεται ότι έχει η εξίσου μνημειακή μορφή, που μόλις διασώζεται σε όστρακο από τη Δωδώνη, το οποίο αποδίδεται σε άγνωστα εργαστήρια της αρχαίας Ηπείρου¹⁰. Τα καλύτερα όμως τυπολογικά παράλληλα για τη μορφή του οστράκου 614, και ενδεχομένως αυτές των 615 και 616, προσφέρει ένας «ομηρικός» σκύφος

¹ A2: Αρχαϊκός Ναός, 10/5/1977, ομάδα 221α· A11: οικόπεδο Πανταζή· A14: οικόπεδο Αγγέλη 1/9/1973· A76: οικόπεδο Μπανταλούκα, 26/8/78, ομάδα 139· A143: δρόμος νότια Νοσοκομείου, 31/5/1976· A200α-β: οικόπεδο Πανούτσου, 28/6 και 5/7/1976.

² A51α-ε: οικόπεδο Μανάρα, 9/6/82, τάφος XI.

³ A141: «παραδοθέν εκ Μακρυνιάδος Άρτης», 9/7/1956.

⁴ A130: οικόπεδο Κοτσαρίδα, 20/10/1979.

⁵ AM21: Αμμότοπος, 4 -15/7/1981, σπίτι 1, δωμάτιο d, δάπεδο νεότερης κατοίκησης, ομάδα 38.

⁶ AM3: Αμμότοπος, 9/7/1976, Σπίτι 1, δωμάτιο c, πάνω στο πλακόστρωτο δάπεδο II, ομάδα 17· AM20: Αμμότοπος, 4 -15/7/1981, Σπίτι 1, δωμάτιο d, δάπεδο νεότερης κατοίκησης, ομάδα 38.

⁷ AM1: Αμμότοπος, 9/7/1976, Σπίτι 1, δωμάτιο c, πάνω στο πλακόστρωτο δάπεδο II, ομάδα 17.

⁸ AM11: Αμμότοπος, 30/7/1980, Σπίτι 1, δωμάτιο g, στο νεότερο δάπεδο, ομάδα 28· AM24: Αμμότοπος 1981, 12/8/1981, Σπίτι 1, δωμάτιο e, μέσα στον υπόνομο, ομάδα 44.

⁹ Βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, σ.

¹⁰ Βλ. Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης», Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕΛΛΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

άγνωστης προέλευσης στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο¹, που χρονολογείται στα 150 - 140 π.Χ.

Τα όστρακα **609**, **610**, **611** και **612** προέρχονται επίσης από σκύφους με διηγηματικές παραστάσεις. Προς το παρόν δεν έχουμε ενδείξεις ότι σκύφοι αυτής της κατηγορίας κατασκευάστηκαν στην Ήπειρο παρόλο που παραδίδεται ότι διδάχθηκε η Ανδρομάχη του Ευριπίδη στο θέατρο της Πασσαρώνας² και είναι γνωστές οι στενές σχέσεις των Ηπειωτών με τους Μακεδόνες³, στους οποίους αποδίδεται από τον U. Sinn επιλογή των ομηρικών και ευριπίδειων θεμάτων στους σκύφους⁴. Αντίθετα, είναι γνωστό ότι σε σκύφους Ηπειρωτικών εργαστηρίων⁵ απαντούν μορφές, οι οποίες εναλλάσσονται, συνήθως, με φυτικά κοσμήματα, όπως της Κασσώπης. Μεταξύ αυτών δεν απαντούν παράλληλα για κάποιες από τις παραπάνω μορφές, οι οποίες όμως μπορούν να συγκριθούν με μορφές σκύφων από τη Μακεδονία⁶, όπου αυτό το είδος διακόσμησης είναι ιδιαίτερα δημοφιλές από το β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.⁷.

Από τους υπόλοιπους σκύφους, σημειώνουμε την εκπληκτική ομοιότητα των οστράκων **625α-γ** με μήτρα σκύφου από την Αγορά των Αθηνών, η οποία αποδίδεται σε τοπικά εργαστήρια και χρονολογείται γύρω στο 100 π.Χ.⁸. Ο πηλός του σκύφου **625** δεν είναι ο τυπικός αττικός ούτε και η σύστασή του (δεν περιέχει μαρμαρυγία)⁹. Πιθανότατα, ο σκύφος κατασκευάστηκε κάπου στην Ήπειρο από εισηγμένη μήτρα. Ενδεχομένως να προέρχεται από εργαστήρια της Αμβρακίας, όπου η διακόσμηση σκύφων με μεγάλα φύλλα σαν πλέγμα δεν είναι άγνωστη¹⁰, είναι όμως απλούστερη

¹ Βλ. Hausmann, *Reliefbecher*, HB30, πίν. 42 κάτω, σ. 56, 58.

² Δάκαρης, *Μύθοι*, σ. 68-101.

³ Σχετικά βλ. Dakaris, *Cassopaia*, σ. 64-67, 91-92, Δάκαρης, *Θεσπρωτία*, σ. 83-84, 90, 126-129, 195-199.

⁴ Sinn, *Becher*, σ. 60-63.

⁵ Βλ. Κ. Γραβάνη, ό.π.

⁶ Πρβλ. τη μορφή του οστράκου **609** με το γυμνό σάτυρο με ασκό και θύρσο M65: Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 208-209, πίν. 297-98, τη μορφή του οστράκου **610**, με την ανδρική μορφή από το σύμπλεγμα ζεύγους M80: Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 214, πίν. 302, τη μορφή του οστράκου **611** με τη μορφή του Διονύσου M69: Ακαμάτης, *Μήτρες*, σ. 210, πίν. 299 και τη μορφή του οστράκου **612** με τις μορφές των σατύρων στις μήτρες αρ. 315 - 321: Ακαμάτης, *Μήτρες*, πίν. 240-254.

⁷ Γενικά βλ. Sinn, *Becher*, Ακαμάτης, *Μήτρες*.

⁸ Βλ. Rotroff, *Agora*, XXII, αρ. 363, σ. 37-38, 87, πίν. 65.

⁹ Για τον πηλό των αττικών σκύφων βλ. Rotroff, *Agora*, XXII, σ. 14.

¹⁰ Παρόμοια διακόσμηση έχουν πιθανότατα τα όστρακα **593-594**.

από των οστράκων 625α-γ, που παρουσιάζουν μια πιο σύνθετη μορφή της¹.

Από όσα αναφέραμε παραπάνω, καταδεικνύεται η διάδοση των ανάγλυφων σκύφων της Αμβρακίας πέραν των ορίων της, κυρίως στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, όταν τα εργαστήρια της Κασσώπης παρακμάζουν. Το ίδιο προκύπτει και από την ανεύρεση εισηγμένων σκύφων στο ιερό της Δωδώνης, οι οποίοι αποδίδονται σε εργαστήρια της Αμβρακίας και χρονολογούνται επίσης στην ύστερη ελληνιστική περίοδο².

Οι έμμεσες αυτές μαρτυρίες είναι ενδεικτικές για τη μεγάλη ακτινοβολία των εργαστηρίων της Αμβρακίας και καθιστούν αναγκαία τη μελέτη της παραγωγής τους προς όφελος της έρευνας της κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων από την Ήπειρο³.

Η ακμή της Αμβρακίας στα ελληνιστικά χρόνια είναι αναμενόμενη, εφόσον, όπως είναι γνωστό, επί Πύρρου γίνεται πρωτεύουσα του κράτους του και λαμπρύνεται με ναούς και δημόσια οικοδομήματα⁴. Το 189 π.Χ., η Αμβρακία συνθηκολογεί με τους Ρωμαίους και αναγκάζεται να δεχθεί ρωμαϊκή φρουρά μετά την πολιορκία του στρατηγού Μ. Φούλβιου. Γι' αυτό το λόγο, είναι πολύ πιθανό να διέφυγε την καταστροφή, την οποία επέφερε το 168 π.Χ., ο Αιμίλιος Παύλος σε ολόκληρη σχεδόν την Ήπειρο. Εξάλλου, οι Ρωμαίοι επέδειξαν προς τους Αμβρακιώτες την ίδια φιλική συμπεριφορά που επεφύλαξαν και προς τους Ηλείους αποίκους⁵, όπως προκύπτει από την επιγραφή του υστεροαρχαϊκού ναού της Άρτας⁶. Σύμφωνα με την επιγραφή, ολόκληρη η περιοικίδα χώρα του μολοσσικού Ορράου, το οποίο

¹ Και οι δυο παραλλαγές αυτού του τύπου διακόσμησης απαντούν στους ανάγλυφους σκύφους της Αττικής: βλ. *Rotroff, Agora, XXII*, σ. 37-38, πίν. 64, 65, 69.

² Βλ. *Κ. Γραβάνη*, ό.π..

³ Για την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων κεραμικής στην Αμβρακία, βλ. *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 120-121. Μεταξύ των ευρημάτων που έρχονται στο φως με τις ανασκαφές στη σύγχρονη πόλη Άρτα, ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα ταφικά σύνολα. Ενδεικτικά βλ. τελευταία *Ι. Ανδρέου*, «Ελληνιστικά κεραμικά σύνολα από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας», Πρακτικά Δ' ΕπισυνΕΛΛΚ, Μυτιλήνη 1994, υπό εκτύπωση.

⁴ Σχετική βιβλιογραφία βλ. τελευταία *Χρ. Τζουβαρά-Σούλη*, Αμβρακία, Άρτα 1992, σ. 15-23.

⁵ Σχετικά βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (1984), Πρέβεζα 1987, σ. 11-21.

⁶ Βλ. *P. Cabanes-J. Andreou*, «Le règlement frontalier entre les cités d' Ambracie et de Charadros», BCH 109 (1985) I, σ. 499-544. Σχετικά βλ. επίσης *P. Charneux - J. Tréheux*, «Sur le règlement frontalier entre Ambracie et Charadros», BCH 112 (1988) I, σ. 359-373.

καταστράφηκε από τους Ρωμαίους, περιέρχεται στις γειτονικές φιλορωμαϊκές πόλεις Αμβρακία και Χάραδρο¹.

Με τη συνθήκη αυτή πρέπει να συνδεθεί και η ανοικοδόμηση του Ορράου, όπως διαπιστώθηκε από τις ανασκαφές στο σπίτι 1². Από τη νεότερη οικοδομική φάση του σπιτιού, που χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, προέρχονται και ανάγλυφοι σκύφοι. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι σκύφοι αυτοί παρουσιάζουν ομοιότητες με εισηγμένους στην Κασσώπη σκύφους, για τους οποίους καλά τυπολογικά παράλληλα προσφέρουν αδημοσίευτοι ανάγλυφοι σκύφοι από την Αμβρακία. Από τις παραπάνω συγκρίσεις προκύπτει έμμεσα η επίδραση της τέχνης της Αμβρακίας στο πρώην μολοσσικό πόλισμα και επιβεβαιώνεται η ακμή των εργαστηρίων της στην ύστερη ελληνιστική περίοδο.

Οι διαπιστώσεις αυτές θέτουν το εύλογο ερώτημα μήπως ορισμένοι από τους ανάγλυφους σκύφους που βρέθηκαν στην Κόρινθο, σε στρώματα μετά την καταστροφή της πόλης το 146 π.Χ.³, κυρίως αυτοί από τεφρό πηλό, προέρχονται από εργαστήρια της Αμβρακίας, δεδομένων των παραδοσιακά στενών σχέσεων της με τη μητρόπολη⁴. Οπωσδήποτε βέβαια δεν μπορεί να αγνοηθεί η παρουσία του ιωνικού εξαγωγικού εμπορίου στη Κόρινθο στα χρόνια της παρακμής της, όπως μαρτυρεί η ανεύρεση αρκετών «δηλιακών» σκύφων κατά την τελευταία δεκαετία⁵. Παρόλες όμως τις ευνοϊκές συνθήκες που δημιούργησε η Pax Romana για ασφαλείς συναλλαγές στη λεκάνη της Μεσογείου⁶, η ανάπτυξη αυτού του εμπορίου στα παράλια της Ηπείρου δεν φαίνεται να είχε την ίδια επιτυχία, όπως φανερώνουν τα λιγοστά δείγματα «ιωνικών» σκύφων που βρέθηκαν. Σ' αυτό πιθανότατα συνέβαλε ο ανταγωνισμός των κεραμικών προϊόντων πόλεων της Ηπείρου που δεν καταστράφηκαν από τους Ρωμαίους, με

¹ Σχετικά βλ. επίσης Σ. Δάκαρης, «Το Όρραον, Το σπίτι στην αρχαία Ήπειρο», ΑΕ 1986, σ. 143-144.

² Βλ. Σ. Δάκαρης, W. Hoepfner, E.L.Schwander, Ντ. Γραβάνη, «Ανασκαφή στον Αμμότοπο», Δωδώνη 5 (1976), σ. 431-436. Σχετικά βλ. επίσης, Σ. Δάκαρης, ό.π., σ. 108-146.

³ Βλ. Edwards, Bowls, σ. 189-210.

⁴ Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τον αποικισμό της Αμβρακίας βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ.

⁵ Σχετικά βλ. Edwards, Bowls, σ. 189-210, Edwards, Reservoir, σ. 389-419.

⁶ Σχετικά βλ. J. Hatzfeld, Les trafiquants italiens dans l' Orient hellénistique, Paris 1919, σ. 178 κεξ, 364 κεξ, P. Leveau, Le monde hellénistique, Paris 1969, σ. 75-80.

πρώτες μεταξύ αυτών τις αποικίες¹, την παραγωγή κεραμικής των οποίων δυστυχώς δε γνωρίζουμε. Εξάλλου, στα πλαίσια του ανταγωνιστικού εμπορίου και με απώτερο στόχο την προστασία της τοπικής οικονομίας από δαπανηρές εισαγωγές, θα πρέπει να εντάξουμε και την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων κατά τα πρότυπα των «ιωνικών» από τα Ηπειρωτικά εργαστήρια. Είναι πολύ πιθανό επίσης ορισμένα από τα πιο σημαντικά εργαστήρια της Ηπείρου να συμμετείχαν στις διεθνείς θαλάσσιες συναλλαγές, που ασκούνται αυτή την εποχή, με κέντρο τη νήσο Δήλο, από τα μικρασιατικά παράλια ως τις ακτές της Ιταλίας, δια μέσου των παραλίων της Ηπείρου. Την υπόθεση αυτή στηρίζουν τα ευρήματα από το ναυάγιο της *Santa Sabina* στην Απουλία, όπου μαζί με σκύφους ιωνικής προέλευσης, απαντούν και σκύφοι που βρίσκουν καλά παράλληλα σε σκύφους τοπικών εργαστηρίων της Ηπείρου². Η παρουσία αυτών των αγγείων συνεχίζει την παράδοση του επαρχιακού εμπορίου που ασκείται μεταξύ της ανατολικής και δυτικής ακτής της Αδριατικής από αρχαιοτάτων χρόνων³, πιο συστηματικά όμως μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. όταν οι Ηπειρώτες βασιλείς Αλέξανδρος ο Α' ο Μολοσσός⁴ και ο Πύρρος⁵ βοηθούν τους αποίκους της Ιταλίας στα απελευθερωτικά τους κινήματα.

¹ Σχετικά βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*, σ. 11-21.

² *Siebert, Santa Sabina*, σ. 111-150.

³ *L' Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell' anticità*, Convegno Lecce - Matera (1973) Taranto 1983.

⁴ Σχετικά βλ. *P. Wuilleumier, Terente des origines à la conquête romaine*, Paris 1968, σ. 81-89.

⁵ Σχετικά βλ. *P. Lénêque, Pyrrhos*, Paris 1957, σ. 280 κεξ, *P. Wuilleumier*, ό.π., σ. 98-141.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αναλυτική εξέταση των ανάγλυφων σκύφων, οδήγησε την ταξινόμησή τους από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο σε συγκεκριμένα κέντρα κατασκευής και σε εργαστήρια και σε εργαστηριακές ομάδες παραγωγής.

Η καταγραφή της δραστηριότητας έξι "βιοτεχνιών" παραγωγής ανάγλυφων σκύφων στην Κασσώπη αποτελεί τεκμήριο για την ανάπτυξη της πόλης στα ελληνιστικά χρόνια. Η ακμή της λειτουργίας των εργαστηρίων συμπίπτει χρονικά με την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών (233/32-168 π.Χ.), κατά την οποία κορυφώνεται η οικονομική, η κοινωνική και η πολιτική δύναμη των Ηπειρωτικών φύλων¹.

Καθοριστικό γεγονός για την ανάπτυξη της Ηπείρου στα ελληνιστικά χρόνια υπήρξε η κατάλυση του αποικιακού κράτους των Ηλείων στην Κασσωπαία από το Φίλιππο Β' της Μακεδονίας (343/42 π.Χ.)². Η μετακίνηση ορεινών πληθυσμών στις πεδιάδες της Κασσωπιάς, που ακολούθησε, και η εγκατάσταση γηγενών στις αποικίες και στα αστικά κέντρα οδήγησαν σε ακμή τις ήδη τειχισμένες πόλεις, μεταξύ των οποίων και η Κασσώπη, στην ίδρυση νέων οικισμών και στην ανάπτυξη μιας νέας ισχυρής αστικής τάξης από βιοτέχνες και εμπόρους³.

Με τις αλλαγές αυτές πιθανότατα συνδέεται η κατασκευή, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ., μιας ιδιαίτερης κατηγορίας αττικίζόντων ερυθρόμορφων αγγείων με ιταλιωτική επίδραση, η οποία μπορεί να διεκδικήσει Ηπειρωτική καταγωγή⁴. Οι επιρροές αυτές δεν είναι άμοιρες των πολιτικών προσανατολισμών των Ηπειρωτικών φύλων κατά τον 4ο αι. π.Χ., όπως

¹ Για μια γενική εικόνα για την αρχαία Ήπειρο, όπως διαμορφώνεται από τα πορίσματα των νεότερων ανασκαφών, βλ. τελευταία *S. Dakaris - K. Gravane*, "Epiro", *Enciclopedia dell' Arte Antica, Classica e Orientale, Secondo Supplemento (1971-1994) II*, σ. 473-475.

² *Dakaris, Cassopaia*, σ. 65, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 13-14.

³ *Dakaris, Cassopaia*, σ. 148-152, *Σ. Δάκαρης* "Το κάστρο των Ρωγών", *Δωδώνη 6* (1977), σ. 225, 228, *S. Dakaris*, "Von einer kleinen ländlichen Ansiedlung, des 8-4 Jhs. v. Chr. zu einer spätclassischen Stadt in Nordwest - Griechenland", *Palast und Hütte, Symposium in Berlin 1979, Mainz 1982*, σ. 372, *I. Βοκοτοπούλου*, "Η τελευταία οικία της μολοσσικής κώμης στη Βίτσα Ζαγορίου", *Φηγός, Τιμητικός τόμος για το Σ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, σ. 200. Τελευταία βλ. σχετικά *Κ. Γραβάνη*, *Οικιστική οργάνωση και πολεοδομία στην αρχαία Ήπειρο* (υπό εκτύπωση).

⁴ *I. Mc Phee*, "The Agrinion Group", *BSA 74* (1979), σ. 159-162, *I. Βοκοτοπούλου*, *Βίτσα, Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης*, Αθήνα 1986, Α, σ. 284-285. Σχετικά βλ. επίσης *Γραβάνη, Κεραμική*, σ. 94.

φανερώνει η προσχώρηση στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία (375 π.Χ.)¹ και η εκστρατεία του Αλεξάνδρου Α' του Μολοσσού στην Κάτω Ιταλία (334-331π.Χ.)². Εξάλλου, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ., ιδιαίτερα στενές σχέσεις με την τέχνη της Αττικής και της Μ. Ελλάδας μαρτυρούν τα ευρήματα από το Νεκροταφείο στο Μιχαλίτσι της Κασσωπαίας, τα οποία φανερώνουν ευμάρεια, καλαισθησία και εκλεκτικότητα³.

Επί της βασιλείας του Πύρρου (297-272 π.Χ.) τα σύνορα της χώρας διευρύνονται και η Ήπειρος αποκτά αίγλη στο Πανελλήνιο⁴. Την περίοδο αυτή η Κασσωπαία ενισχύεται περαιτέρω οικιστικά. Ο Πύρρος ιδρύει εδώ την πόλη Βερενίκη προς τιμήν της πεθεράς του και συζύγου του Πτολεμαίου του Α' ⁵. Παράλληλα θεωρείται βέβαιο ότι δημιούργησε στα παράλια της Κασσωπαίας ναυτικές βάσεις για την εκστρατεία του στην Ιταλία⁶.

Επισημαίνεται ότι από την Κασσώπη προέρχονται τα μοναδικά νομίσματα⁷ του Πτολεμαίου Α' που βρέθηκαν στην Ήπειρο, ο οποίος βοήθησε τον Πύρρο κατά την επάνοδό του στο θρόνο της Μολοσσίας, όχι μόνον ηθικά αλλά και υλικά.

Στα πλαίσια αυτών των σχέσεων θα άξιζε να διερευνηθεί η επίδραση της αλεξανδρινής τέχνης των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων στην Κασσώπη, την οποία υποδηλώνουν αδημοσίευτα αρχιτεκτονικά μέλη⁸. Ήδη έχει επισημανθεί η επίδραση της πτολεμαϊκής τέχνης στη νομισματοκοπία του

¹ Δάκαρης, *Μύθοι*, σ. 65, *Δάκαρης, Θεσπρωτία*, σ. 83.

² P. R. Franke, *Alt - Epirus und das Königtum der Molosser*, Erlangen 1954.

³ Dakaris, *Cassopaia*, σ. 35, σημ. 115, *Ι. Βοκοτοπούλου*, ΑΔ (1970): Χρονικά, σ. 308-310, της ίδιας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 450-452, της ίδιας, ΑΑΑ 3 (1970), σ. 41-45, της ίδιας, ΑΑΑ 6 (1973), σ. 220-223, της ίδιας, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Αθήναι 1973, σ. 83, 85-90.

⁴ P. Lénègue, *Pyrrhos*, Paris 1957, Π. Γαρουφαλλιάς, *Πύρρος ο βασιλιάς της Ηπείρου*, Αθήνα 1972.

⁵ Hammond, *Epirus*, σ. 578-599, 660, Dakaris, *Cassopaia*, σ. 18, 154, 156, 182, 184, 208, 226, Cabanes, *L' Epire*, σ. 508, 514. Τελευταία σχετικά βλ. Κ. Γραβάνη, "Τοπογραφικά Κασσωπαίας", Πρακτικά Συμποσίου προς τιμήν N.G.L. Hammond, Πεντάλοφος Κοζάνης, 1993 (υπό εκτύπωση).

⁶ Σχετικά βλ. P. Lénègue, *ό.π.*, σ. 280-550, *Ι. Βάρτσος*, *Ο Πύρρος εν Ιταλία*, Διδακτορική διατριβή, Αθήναι 1967, P. Willeumier, *Tarente des origines à la conquete romaine*, Paris 1968, σ. 98-141, Dakaris, *Cassopaia*, σ. 6, 103, 112, 128-129, Π. Γαρουφαλλιάς, *ό.π.*, σ. 182 κεξ.

⁷ Oikonomidou - Karamesini, σ. 134, σημ. 270.

⁸ Ίδιας τεχνοτροπίας κιονόκρανα βρέθηκαν στη Νικόπολη: W. Hoepfner, "Ein frühes korinthisches Kapitel in Nikopolis bei Aktion", *Alessandria e il Mondo Ellenistico Romano Studi e Materiali* 4 (in Onore Achille Adriani), Roma 1983, σ. 74-77, όπου τίθεται και το γνωστό θέμα της μεταφοράς έργων τέχνης από τις πόλεις που συνοικίστηκαν στη Νικόπολη.

Πύρρου και της Συμμαχίας των Ηπειρωτών¹. Παράλληλα, την ίδια περίοδο πολιτιστικές σχέσεις και με τη Μ. Ελλάδα μαρτυρεί η μεταφορά της λατρείας της Αινειάδος Αφροδίτης από τη Σικελία στην Κασσώπη, η οποία αποδίδεται στη θρησκευτική πολιτική του Πύρρου². Σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγεί και η μελέτη σφραγισμάτων σε πήλινες αγνύθες από την Κασσώπη, οι οποίες αντιγράφουν νομισματικούς τύπους της Μεγάλης Ελλάδας, της Σικελίας και των Πτολεμαίων³.

Με την κατάργηση της βασιλείας και την ανακήρυξη της Δημοκρατίας συστήνεται το Κοινό των Ηπειρωτών, στο οποίο προσχωρούν όλα τα Ηπειρωτικά φύλα· μεταξύ αυτών και οι Κασσωπαίοι⁴.

Στους χρόνους του Κοινού των Ηπειρωτών, η Κασσωπαία υπολογίζεται ότι είχε πληθυσμό 61-77000 κατοίκους και η πρωτεύουσα της Κασσώπη γύρω στις 8-10000. Τα περισσότερα δημόσια κτίρια, η μνημειακή διαμόρφωση της πολιτικής αγοράς και η ανοικοδόμηση των σπιτιών, που ανασκάφηκαν, ανάγονται στους χρόνους αυτούς και αναδεικνύουν την Κασσώπη στο μεγαλύτερο αστικό κέντρο της περιοχής. Εξάλλου, οι άριστες συνθήκες για την ανάπτυξη της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της ναυτιλίας και του εμπορίου, της επέτρεψαν να διατηρεί εξέχουσα θέση και μεταξύ των άλλων Ηπειρωτικών πόλεων⁵.

Η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, που βρέθηκε στην Κασσώπη, χρονολογείται κατά το μεγαλύτερο μέρος της στον 3ο και 2ο αι. π.Χ. και περιλαμβάνει σχεδόν κάθε κατηγορία και είδος αγγείων που είναι γνωστά στην έρευνα των τριών τελευταίων προχριστιανικών αιώνων. Με τη μετάβαση στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο περιορίζονται οι εισαγωγές κεραμικής και επικρατεί σταδιακά η εγχώρια παραγωγή. Στη μέση ελληνιστική περίοδο οι καταναλωτικές ανάγκες καλύπτονται από τα τοπικά εργαστήρια. Η τοπική παραγωγή παρουσιάζεται τότε αυτοδύναμη και αποκτά ιδιαίτερη φυσιογνωμία⁶.

¹ Franke, AME, σ. 261, πίν. 5μ. 2-3, 5. 7. 9.

² Δάκαρης, Μύθοι, σ. 125-132, 160-161, σημ. 4-5, Τζουβάρα - Σούλη, Λατρείες, σ. 111-117.

³ Tzouvara - Souli, Loomweights, σ. 501-509.

⁴ Για την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών, ειδικότερα βλ. Cabanes, L' Épire.

⁵ Γενικά βλ. Dakaris, Cassopaia, Δάκαρης, Κασσώπη, Hoepfner - Schwandner, σποραδικά.

⁶ Gravani, Polis I., σ. 126.

Ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής των τοπικών εργαστηρίων της Κασσώπης αποτελούν οι ανάγλυφοι σκύφοι, γεγονός που φανερώνει την επιθυμία και την οικονομική άνεση μεγάλης μερίδας πληθυσμού για τη χρήση αγγείων διακοσμημένων με έναν «αέρα» πολυτέλειας, δεδομένου ότι αποτελούν υποκατάστατα των αγγείων από πολύτιμο μέταλλο¹.

Η εμφάνιση των ανάγλυφων σκύφων στην Κασσώπη στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. συμβαδίζει με τη διάδοσή τους στα σημαντικότερα κέντρα των ελληνιστικών χρόνων² και πρέπει να θεωρείται αναμενόμενη, δεδομένων των παραδοσιακών σχέσεων της με την Αττική και των επαφών της με την Αλεξάνδρεια και τον Τάραντα.

Το σχήμα των σκύφων της τοπικής παραγωγής παραπέμπει στον Τάραντα. Η ανάλογη διαμόρφωσή του σε σκύφους από τη Μακεδονία, προσδιορίζει, ως ένα βαθμό, την πολιτιστική ενότητα του βορειοδυτικού ελληνιστικού χώρου. Παράλληλα η διάταξη της διακόσμησης σε φυτικό κάλυκα διαφοροποιεί τους σκύφους της Κασσώπης από τα ειδολογικά παράλληλα προϊόντα των ιωνικών εργαστηρίων.

Η κατασκευή, σε πειραματικό στάδιο, ανάγλυφων σκύφων με διακόσμηση κουκουναριού από τους κεραμείς της Κασσώπης επιβεβαιώνει τον προδρομικό ρόλο των αττικών εργαστηρίων στην παραγωγή ανάγλυφων σκύφων. Στην επίδρασή τους αποδίδεται η διακόσμηση των σκύφων με κυκλικά εξάρματα, επάλληλα φύλλα, κάλυκα φύλλων λωτού, καθώς και ορισμένα διακοσμητικά θέματα στη ζώνη κάτω από το χείλος των σκύφων του εργαστηρίου Α.

Οι σκύφοι με φυτικό κάλυκα και με μορφές των δυο πρώτων εργαστηρίων απηχούν κοινά πρότυπα με σκύφους τοπικών εργαστηρίων της Πελοποννήσου, τα οποία πιθανότατα εντοπίζονται στην τέχνη της Μ. Ελλάδας.

Οι σκύφοι με κάλυκα φύλλων άκανθας των ίδιων εργαστηρίων παραπέμπουν σε έργα τέχνης από τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, όπου βρέθηκαν και μεταλλικά αγγεία με ανάλογες διακοσμήσεις³. Η ομοιότητα αυτή ενδεχομένως στηρίζει την υπόθεση για την ύπαρξη άγνωστων

¹ Σχετικά βλ. παραπάνω, σ. 1-10.

² Σύνοψη των κυριότερων χρονολογήσεων βλ. *Siebert, Péloponnèse*, σ. 134, *Kosatz, Milet*, σ. 78.

³ Σχετικά βλ. επίσης Κ. Γραβάνη, «Ανάγλυφο αγγείο από τα Γιάννινα», Φηγός, Τιμητικός τόμος για το Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 542-544.

κέντρων τορευτικής τέχνης στον ευρύτερο βορειοδυτικό χώρο. Μεταξύ αυτών, από την περιοχή της αρχαίας Ηπείρου, θα μπορούσε να συμπεριληφθεί και η παλιά αποικία των Κορινθίων Αμβρακία, στην τέχνη της οποίας απαντούν ανάλογες διακοσμητικές συνθέσεις¹. Άλλωστε στην Αμβρακία εντοπίζεται η Ηπειρωτική σχολή χαλκοπλαστικής των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων², ενώ είναι γνωστή η ακμή της πόλης και στα ελληνιστικά χρόνια, ιδιαίτερα μετά την καθιέρωσή της ως πρωτεύουσας της Ηπείρου από τον Πύρρο³. Δυστυχώς η διπλή λεηλασία που υπέστη από τις ρωμαϊκές λεγεώνες το 189 και το 167 π.Χ. δεν επέτρεψε τη διάσωση των σημαντικότερων έργων τέχνης της, όπως μας παραδίδονται από τις γραπτές πηγές⁴, τα οποία ανηρπάγησαν και μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Είναι πολύ πιθανό ορισμένες από τις αγαλματικές μορφές στους σκύφους της Κασσώπης να αποτελούν μακρινό απόηχο της μνημειακής τέχνης της. Ήδη έχει διατυπωθεί η γνώμη ότι η Αμβρακία υπήρξε το κέντρο, όπου διαμορφώθηκε ένας περίτεχνος τύπος επιτύμβιων στηλών, κοινός σε ολόκληρη τη ΒΔ Ελλάδα και στην Κασσώπη⁵. Πολλές από τις διακοσμήσεις των επιτύμβιων στηλών αναγνωρίζονται στους ανάγλυφους σκύφους της τοπικής παραγωγής και μαρτυρούν την κληρονομημένη τοπική παράδοση⁶. Στην ισχυρή αυτή παράδοση στη ΒΔ Ελλάδα οφείλεται πιθανότατα και η παρουσία αντίστοιχων διακοσμήσεων στους ανάγλυφους σκύφους της Κ. Ιταλίας⁷.

Η έναρξη της παραγωγής των εργαστηρίων Α στα τέλη του 3ου και Β στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. συμπίπτει χρονικά με την ανεξαρτησία των

¹ Βλ. *P. M. Fraser - T. Rönne*, «Some more Boeotian and West Greek Tombstones», *OpAth X* (1971), σ. 64-67, 74, πίν. 70, εικ. 27, *Ambr. 11*, *J. Papapostolou*, *Achean Grave Stelai*, Αθήναι 1993, σ. 80, 83-84, πίν. XVIII. Σχετικά βλ. επίσης *Κ. Γραβάνη*, ό.π.

² Βλ. *Ι. Βοκοτοπούλου*, *Χαλκαί κορινθιουργείς πρόχοι*, Αθήναι 1975, *H. Walter - Karydi*, «Bronzen aus Dodona - eine epirotische Bildhauerschule», *JbBerlMus 23* (1981), σ. 11-48, της ίδιας, «Ο χάλκινος Δίας της Απολλωνίας», *ΗπΧρον* (υπό εκτύπωση).

³ Σχετικά βλ. *P. Levesque*, *Pyrrhos*, Paris 1957, σ. 228-232, *Π. Γαρουφαλλιάς*, *Πύρρος, βασιλεύς της Ηπείρου*, Αθήναι 1972, σημ. 11 στις σ. 72-75, *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη*, *Αμβρακία*, Άρτα 1992, σ. 45-50.

⁴ *Πολύβ.* 21, 27, 30, 35-36, 22. 10. 13, *Πλίν.* ΗΝ, 34. 66. Σχετικά βλ. επίσης *Χρ. Τζουβάρα - Σούλη*, ό.π.

⁵ *P. M. Fraser - T. Rönne*, *Boeotian and West Greek Tombstones*, *Skrifter utg. av Svenska Inst. i Athen 4*, VI, 1957, σ. 111, κεξ, *των ιδίων*, *OpAth*, ό.π.

⁶ Σχετικά βλ. *Gravani*, *Polis I*, σ. 132.

⁷ Σχετικά βλ. επίσης *Hausmann*, *Phasen*, σ. 275-282.

Κασσωπαίων από το Κοινό των Ηπειρωτών (229-200 π.Χ.)¹. Η Κασσώπη, ως αυτόνομη πόλη, κόβει αργυρά νομίσματα και παράλληλα για να διευκολύνει το θαλάσσιο εμπόριο με την Ιταλία, που ακμάζει την εποχή του β' καρχηδονιακού πολέμου μέσω της ήδη ρωμαιοκρατούμενης Κέρκυρας, θέτει σε κυκλοφορία νομισματικούς τύπους συγγενικούς με τα ρωμαϊκά δηνάρια². Συγχρόνως διατηρεί σχέσεις και με ελληνιστικά κέντρα της Ανατολής. Είναι γνωστό ότι το 206 π.Χ. συμμετέχει στους πεντετηρικούς αγώνες προς τιμήν της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής στη Μαγνησία του Μαιάνδρου για να «ανανεώσει την παλιά φιλία και οικειότητα»³.

Η θέση της πόλης κοντά στις σημαντικότερες φυσικές διαβάσεις της αρχαίας Ηπείρου και η ενιαία νομισματική πολιτική του Κοινού των Ηπειρωτών⁴ ευνοούν και την ανάπτυξη του περιφερειακού εμπορίου, όπως φανερώνουν οι εισηγμένοι από την Κασσώπη σκύφοι στο ιερό της Δωδώνης⁵.

Εκτός Ηπείρου, ανάγλυφοι σκύφοι εργαστηρίων της Κασσώπης δεν εντοπίστηκαν. Η προσπάθεια όμως σταθεροποίησης του σχήματος και του διακόσμου και οι σειρές των αγγείων με τις μικρές διαφοροποιήσεις μαρτυρούν για την ορθολογιστική οργάνωση των εργαστηρίων με στόχο την συνεχή παραγωγή, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι συνθήκες μιας διευρυμένης αγοράς. Εξάλλου, την εποχή αυτή είναι διαπιστωμένη η μετακίνηση ανθρώπων και η διακίνηση εμπορευμάτων μεταξύ των περιοχών της λεκάνης της Αδριατικής⁶. Εκτός από την κυκλοφορία ιταλικών

¹ Σχετικά βλ. *Franke, AME*, σ. 63, 67, *Hammond, Epirus*, σ. 646-648, *Dakaris, Cassopaiia*, σ. 66-67, 117, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 58.

² Βλ. *Franke AME*, ό.π.

³ *O. Kern*, *Inscripfien von Magnesia No 32*, στ. 50.1, *J. Pouilloux*, *Choix d' inscriptions grecques*, Paris 1960, σ. 22. Σχετικά βλ. *Franke, AME*, σ. 53-54, *Hammond, Epirus*, σ. 656, *Cabanès, L' Épire*, σ. 201.

⁴ Για την κυκλοφορία των νομισμάτων στην αρχαία Ήπειρο, βλ. τελευταία *M. Oikonomidou - Karamesini*, «Épire, Relations politiques et économiques au IIIe et au IIe siècle juscu' à 146 av. J.-C d' après les monnaies», *RevNum*, XXXII (1990), σ. 264-272.

⁵ *Κ. Γραβάνη*, "Ανάγλυφοι σκύφοι από το Ιερό της Δωδώνης", *Πρακτικά Δ' ΕπΣυνΕλλΚ Μυτιλήνη 1994* (υπό εκτύπωση).

⁶ Οι σχέσεις της Ηπείρου με την Ιταλία ανάγονται σε πολύ παλαιότερες εποχές. Για το θέμα αυτό, βλ. γενικά *L' Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell' anticità*, *Convegno Lecce - Matera* (1973) *Taranto 1983*. Τελευταία βλ. σχετικά *J. L. Lamboley*, "Le canal d' Otrante et les relations entre les deux rives de l' Adriatique", *L' Illyrie méridionale et l' Épire dans l' Antiquité*, *Actes du Colloque International de Clément - Ferrand* (1984) 1987, σ. 195-202.

νομισμάτων στην Ήπειρο¹ και στην Κασσώπη², ενδεικτικά αναφέρουμε τη μαρτυρία του Πολυβίου³ για την παρουσία ιταλών εμπόρων στην περιοχή της Φοινίκης, την αναγραφή ιταλικών ονομάτων μεταξύ των απελευθερωτικών πράξεων του θεάτρου στο Βουθρωτό⁴, καθώς και την απονομή προξενίας εκ μέρους του Κοινού των Ηπειρωτών σε κάτοικο του Βρινδισίου⁵. Στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων μπορεί να ερμηνευθούν και οι κοινές διακοσμήσεις στους σκύφους της Ιταλίας⁶ και της Κασσώπης, οι οποίες είναι χαρακτηριστικές για τους τελευταίους.

Στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. και ως το 167 π.Χ., παράλληλα με τη δραστηριότητα των εργαστηρίων Α και Β, παράγονται σκύφοι και από τις εργαστηριακές ομάδες 1-3, η έναρξη της λειτουργίας των οποίων ανάγεται στο α' τέταρτο του αιώνα. Στην περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση της παραγωγής και ταυτόχρονη υποβάθμιση της ποιότητας των σκύφων. Οπωσδήποτε, η ποιοτική διαφορά αντιστοιχεί στην αγοραστική αξία και αντικατοπτρίζει την κοινωνική διάκριση σε φτωχούς και εύπορους χρήστες. Το φαινόμενο όμως αυτό ερμηνεύεται καλύτερα, αν το συνδέσουμε με τα ιστορικά γεγονότα στην Ήπειρο πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 168 π.Χ. Κατά τη διάρκεια του Γ' Μακεδονικού πολέμου, με τη διάσπαση του Κοινού των Ηπειρωτών, οι Κασσωπαίοι και οι Μολοσσοί συνήψαν συμμαχία εναντίον των Ρωμαίων, η οποία επισφραγίστηκε με την κοπή κοινού νομίσματος στα 170-168 π.Χ.⁷ Ενόψει του κινδύνου, είναι εύλογο να κατέφυγαν στην οχυρή Κασσώπη κάτοικοι από τους ατείχιστους οικισμούς της Κασσωπιάς, για να προστατευθούν.

Η επέκταση του κεραμοουργείου στο σπίτι 5 κατά την τέταρτη⁸ οικοδομική φάση, που χρονολογείται στις αρχές του β' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ.,

¹ L. Breglia, "Nuovi elementi di conoscenza per la circolazione monetale e la storia dell' Epiro", *Rendiconti dell' Acad. Arch. Lett. e B. Arti di Napoli* 21 (1941) σ. 193-260, T. Hackens, "Monnaies d'Italie et de Sicile circulant en Grèce", *RBN* 114 (1968), σ. 119-129.

² Hoepfner - Schwandner, πίν. 61, Δάκαρης, Κασσώπη, σ. 66-67.

³ Πολύβ. II, 82.

⁴ P. Cabanes, "Les inscriptions du théâtre de Bouthrôtos", *Actes du Colloque 1972 sur l' esclavage (Annales Litt. de L' Univ. de Besancon, 163, Centre de Rech. d Hist. Anc., 11)*, Paris 1974, σ. 105-209.

⁵ Cabanes, *L' Épire*, σ. 554-557.

⁶ Σχετικά βλ. επίσης Gravani, *Polis I*, σ. 132, Hausmann, *Phasen*, σ. 276.

⁷ Hammond, *Epirus*, σ. 641-642, Dakaris, *Cassopaia*, σ. 66, 91, Δάκαρης, *Κασσώπη*, σ. 65-66. Ο Franke χρονολογεί τα νομίσματα αυτά στην περίοδο 168-148 π.Χ.: Franke, *AME*, σ. 81-84.

⁸ Βλ. σχέδ. 6δ.

φανερώνει τις αυξημένες ανάγκες για την κατασκευή αποθηκευτικών αγγείων, προκειμένου να εξασφαλισθεί η επάρκεια αγαθών σε περίπτωση πολιορκίας ή αποκλεισμού της πόλης, όπως υποδηλώνει εξάλλου και η ανεύρεση πάνω στο δάπεδο Β1 αρκετών αμφορέων και πίθων¹. Στην περίοδο της προετοιμασίας της πόλης για την αντιμετώπιση των Ρωμαίων μας παραπέμπουν και οι κεραμίδες της κρύπτης ή του σκάμματος κάτω από το δάπεδο Β1², οι οποίες είναι εντελώς καινούργιες, γεγονός που μαρτυρεί ότι προορίζονταν για κάποιο δημόσιο κτίριο, του οποίου η κάλυψη με στέγη δεν ολοκληρώθηκε και έμεινε ημιτελής, εξαιτίας των δυσμενών πολιτικών εξελίξεων. Παράλληλα, κατά την περίοδο αυτή, για να καλυφθούν οι ανάγκες και των νέων καταναλωτών αυξήθηκε η παραγωγή ανάγλυφων σκύφων, η οποία όμως απέβη εις βάρος της ποιότητας.

Η ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ. αποτελεί καθοριστικό γεγονός³ για τη λειτουργία των τοπικών εργαστηρίων. Όπως διαπιστώνεται, το εργαστήριο Α διακόπτει τη λειτουργία του, ενώ το εργαστήριο Β και οι εργαστηριακές ομάδες 1-3, μετά από το 167 π.Χ., κατασκευάζουν σκύφους από τις ήδη φθαρμένες μήτρες, γεγονός που εξηγεί τη μεγάλη φθορά των σκύφων. Έκτοτε οι βιοτεχνίες παρακμάζουν, αφού δεν ανανεώνουν ούτε τον εξοπλισμό τους ούτε το θεματολόγιο.

Εκτός από τις πολύ χρησιμοποιημένες μήτρες, η μεγάλη φθορά που παρατηρείται στην επιφάνεια των σκύφων οφείλεται και στη διαταραχή των ανασκαφικών στρωμάτων, η οποία επήλθε με την απομάκρυνση των στρώσεων της ρωμαϊκής καταστροφής και την αποχωμάτωση των ερειπίων κατά την ανοικοδόμηση της πόλης. Γι' αυτό και ο μεγαλύτερος αριθμός σκύφων δεν βρέθηκε στο περιβάλλον, όπου είχε αρχικά αποτεθεί, αλλά σε μεταγενέστερα στρώματα μαζί με "φερτές" επιχώσεις.

Το νέο θεματολόγιο στους σκύφους του εργαστηρίου Γ μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η λειτουργία του πιθανότατα συνδέεται με την εγκατάσταση νέων κατοίκων στην Κασσώπη μετά από το 167 π.Χ. Την

¹ Ένας εκ των πίθων είναι αποτυπωμένος στην τομή του δωματίου ε(σχέδ. 18).

² Βλ. σχέδ. 20.

³ Όπως αναφέρουν οι αρχαίοι συγγραφείς, το 167 π.Χ., ο Αιμίλιος Παύλος, με απόφαση της Συγκλήτου κατέστρεψε 70 πόλεις της Ηπείρου, τις πιο πολλές μολοσσικές και έσυρε στη δουλεία 150.000 ανθρώπους. *Στραβ.* 7. 7. 3, *Πολύβ.* 30. 15. 1, *Λιν.* 45. 34. 6, *Πλούτ.* Αιμ. Παυλ. 29, *Αππ.* Ιλλυρ. 10. 9, *Πλιν.*, ΗΝ, 4. 10. 39. Κατά το Στράβωνα (7.7.6 και 7.7.9), μετά από τη ρωμαϊκή καταστροφή, οι άλλοτε ακμαίοι οικισμοί ήταν μικρά χωριά ή είχαν μεταβληθεί σε ερείπια, όπου δύσκολα μπορούσε κανένας να αναγνωρίσει τις άλλοτε ακμαίες πόλεις.

υπόθεση αυτή ενισχύουν οι μαρτυρίες για την προνομιακή μεταχείριση που επεφύλαξαν οι Ρωμαίοι στη φιλορωμαϊκή παράταξη στην Ήπειρο, πολιτική που επισημοποιήθηκε με την ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών το 148 π.Χ.¹ Με τη ρωμαϊκή πολιτική στην Ήπειρο μετά το 167 π.Χ. συνδέεται πιθανότατα και η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, που διαπιστώσαμε σε ορισμένα σπίτια της Κασσώπης, καθώς και οι επισκευές στα δημόσια οικοδομήματα.

Η προέλευση των περισσότερων σκύφων του εργαστηρίου Γ από καινούργιες μήτρες επιτρέπει τη διαπίστωση της σύντομης διάρκειας της παραγωγής του και της αιφνίδιας διακοπής της. Η επιστράτευση των φιλορωμαίων της Κασσωπαίας υπό τους Ρωμαίους για την καταστολή της επανάστασης του Αριστονίκου στη Μ. Ασία το 133-129² π.Χ. είναι οπωσδήποτε ένα γεγονός που δικαιολογεί σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις στην Κασσωπαία. Ενδεχομένως, η διάδοση της ερυθροβαφούς "περγαμηνού"³ τύπου κεραμικής στην Κασσώπη, η οποία αντικατέστησε την ανάγλυφη κεραμική στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, οφείλεται και στους επαναπατρισθέντες Ηπειρώτες.

Στην περίοδο αυτή χρονολογείται και το μεγαλύτερο μέρος των εισηγμένων ανάγλυφων σκύφων. Η παρουσία τους στην Κασσώπη δεν αποτελεί τεκμήριο μόνο για τη διακοπή της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων από τα τοπικά εργαστήρια αλλά και για την αδυναμία της τοπικής οικονομίας να προστατευθεί από δαπανηρές εισαγωγές. Τα αγγεία αυτά προορίζονταν προφανώς για λίγους προνομιούχους, στους οποίους πρέπει να ανήκαν και τα σπίτια με τα περιστύλια που ανηγέρθηκαν στη θέση των αρχικών σπιτιών με την εστία. Άλλωστε η κατασκευή μεγάλων σπιτιών με περίστυλες αυλές δίπλα στις εγκαταλελειμμένες ιδιοκτησίες και στα πρόχειρα επιδιορθωμένα σπίτια του 4ου αι. π.Χ., είναι δείγμα κοινωνικής ανισότητας, το οποίο φανερώνει την παρακμή της Κασσώπης στην ύστερη ελληνιστική περίοδο.

Διαφορετική εικόνα παρουσιάζουν αυτή την εποχή μόνον οι περιοχές των αποίκων και των Ηπειρωτικών φύλων, κυρίως των βορείων, που

¹ Σχετικά βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*, σ. 13-18.

² Σχετικά βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*, σ. 16-18, *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 25-27, *Τζουβάρα - Σούλη, Λατρεία*, σ. 122-124.

³ Για την ερυθροβαφή κεραμική από την Κασσώπη βλ. *Gravani, Polis I*, σ. 123-136.

συνθηκολόγησαν εξαρχής με τους Ρωμαίους¹. Μεταξύ αυτών είναι και η γειτονική Αμβρακία, σε εργαστήρια της οποίας αποδίδεται το μεγαλύτερο μέρος των εισηγμένων σκύφων στην Κασσώπη.

Η κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους, αν και αποστέρησε την πρόοδο από τις γηραιές ανεξάρτητες πόλεις, δημιούργησε συνθήκες ασφαλείας ευνοϊκές για την επικοινωνία των ρωμαϊκών επαρχιών της Ελλάδας και της Μ. Ασίας. Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, επιβάλλεται στα δυτικά της λεκάνης του Αιγαίου πελάγους το ιωνικό εξαγωγικό εμπόριο², το οποίο επεκτείνεται και στις περιοχές της Αδριατικής³ και της Δ. Μεσογείου⁴. Η παρουσία στην Κασσώπη νομισμάτων του β' μισού του 2ου αι. π.Χ. από περιοχές της Ιωνίας⁵, καθώς και σκύφων του εργαστηρίου του Μονογράμματος Α, που ακμάζει την εποχή αυτή⁶, αν δεν έχουν σχέση με τις θαλάσσιες συναλλαγές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, δεν είναι άμοιρες των πολεμικών επιχειρήσεων των Ρωμαίων στη Μ. Ασία, στις οποίες έλαβαν μέρος και Κασσωπαίοι⁷. Παράλληλα στην περίοδο αυτή κατασκευάζονται από Ηπειρωτικά εργαστήρια ανάγλυφοι σκύφοι κατά τα πρότυπα των "ιωνικών". Η ανεύρεσή τους στην Κασσώπη, φανερώνει την ύπαρξη ενός ανταγωνιστικού εμπορίου κεραμικών προϊόντων, το οποίο πιθανότατα ασκείται από τις πόλεις των αυτοχθόνων, που δεν καταστράφηκαν από τους Ρωμαίους και αυτή την εποχή ακμάζουν⁸.

¹ Σχετικά βλ. *Δάκαρης, Πολιτική*, σ. 11-21.

² Βλ. τους σκύφους ιωνικών εργαστηρίων στην Κόρινθο: *Edwards, Bowls*, σ. 189-210.

³ Βλ. *L. Ugolini*, «L' acropoli di Butrinto», *Albania antica* III, Roma 1942, πίν. XX, σ. 133, αρ. 11.

⁴ Βλ. τους σκύφους ιωνικών εργαστηρίων στην Ισπανία, Γαλλία και Ιταλία: *A. Laumonier*, «Bols hellénistiques à reliefs à Toulouse», *Pallas* 14 (1967), σ. 23-38, του ίδιου, «Bols hellénistiques à reliefs : un bâtard gréco - italien». *BCH, Suppl.* 1 (1973), σ. 253-262.

⁵ Βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 67.

⁶ Βλ. *Laumonier, Délos XXXI*, σ. 132.

⁷ Βλ. *Δάκαρης, Κασσώπη*, σ. 25-27.

⁸ Την εξάπλωση του συρμού μαρτυρούν και οι σκύφοι που κατασκευάζονται στο Δυρράχιο (Επίδαμνο): βλ. *Hidri, Durrachium*, σ. 75-89.

Μ Ε Ρ Ο Σ

Γ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

THE UNIVERSITY OF
SOUTH AFRICA

SCHOOL OF DISTANCE EDUCATION
P.O. BOX 17003
JOHANNESBURG 2000

DEPARTMENT OF
ECONOMICS

THE UNIVERSITY OF
SOUTH AFRICA

SCHOOL OF DISTANCE EDUCATION
P.O. BOX 17003
JOHANNESBURG 2000

DEPARTMENT OF
ECONOMICS

THE UNIVERSITY OF
SOUTH AFRICA

SCHOOL OF DISTANCE EDUCATION
P.O. BOX 17003
JOHANNESBURG 2000

DEPARTMENT OF
ECONOMICS

ΣΚΥΦΟΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Σκύφοι με κυκλικά εξάρματα 1 - 74

1 (K1α-β + K129) Πίν. 1 - 2 Εικ. 1

Σκύφος που έχει ανασυσταθεί από δυο μεγάλα τμήματα, συγκολλημένα από είκοσι τέσσερα συνολικά θραύσματα. Λείπουν η μισή βάση και τα 3/4 του σώματος και του χείλους. Συνανήκουν άλλα έντεκα όστρακα (K1γ-θ, K91, K128α-β, K130 και K1811).

Ύψ.: 0,106, διάμ. βάσης: 0,04, διάμ. μεταλλίου: 0,038, εξ. διάμ. χείλους: 0,175, εσ. διάμ. χείλους: 0,167μ.

Πηλός λεπτόκοκκος με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/34 + 2/35).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σχήμα του σώματος σχεδόν ημισφαιρικό, το χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Η βάση φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από ωοειδή πέταλα με νευρώσεις. Στο σώμα έξι διακοσμητικές ζώνες: τρεις στενές, στο κάτω μέρος, μια πολύ φαρδύτερη, στο ύψ. της κοιλιάς και άλλες δυο, ενδιάμεσου πάχους, κάτω από το χείλος. Οι ζώνες χωρίζονται μεταξύ τους με απλή γραμμή. Στην κατώτερη ζώνη εναλλάσσονται ακιδόμορφα φυλλάρια, μικροί στρογγυλοί καρποί, αβακωτό κόσμημα και φύλλα κισσού. Στην επόμενη απαντούν δελφίνια και μεγαλύτεροι καρποί. Η τρίτη ζώνη κοσμεύεται με πουλιά, καρπούς και δελφίνια. Η τέταρτη φέρει την κύρια διακόσμηση, που αποτελείται από πέντε σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1). Στην πέμπτη ζώνη επαναλαμβάνονται τα κοσμήματα της κατώτερης από αυτές (καρδιόσχημα φύλλα, μικροί στρογγυλοί καρποί, στενόμακρα φυλλάρια). Η ανώτερη ζώνη κοσμεύεται με στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών.

Μήτρα φθαρμένη.

2 (K90α) Πίν. 3 Εικ. 1

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος συγκολλημένο από επτά θραύσματα. Συνανήκουν άλλα εννιά όστρακα (90β-ι).

Ύψος: 0,063, πλ.: 0,072 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρία κυκλικά εξάρματα (T1) σε μια σειρά. Κάτω από το χείλος απαντούν δυο διακοσμήσεις σε μια ενιαία ζώνη, που ορίζεται από απλή γραμμή. Η κατώτερη αποτελείται από κυκλικά εξάρματα και η ανώτερη από στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών.

Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

3 (K2) Πίν. 3 Εικ. 2

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Μεγ. διαστ.: 0,105, ύψ.: 0,044 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό. Τοίχωμα λεπτό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/12).

Η βάση κοσμεύεται με μέταλλιο στο οποίο σώζονται φύλλο βελανιδιάς και δυο στρογγυλοί καρποί εκατέρωθεν. Στην περιφέρεια του μεταλλίου απαντούν τρεις σειρές με κυκλικά εξάρματα (T1), που διακόπτονται από πλαστικό προσωπείο σατύρου. Κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών διακρίνει την παραπάνω διακόσμηση από

την κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία αποτελείται από κυκλικά εξάρματα (T1). Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 4.

4a-β (K3, K111)

Πίν. 4

Εικ. 2

Δυο συνανήκοντα τμήματα σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα: το 4α από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση· το 4β από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος. Είναι συγκολλημένα αντίστοιχα από τρία και δέκα θραύσματα.

4α: Μεγ. διαστ.: 0,085μ. σωζ. ύψ.: 0,047μ. 4β: Ύψ.: 0,086, πλ.: 0,113, υπ. διαμ. χείλους: 0,017-0,0173 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό κατά τόπους.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα A1 (2/45+2/101).

Ο σκύφος είναι κοσμημένος στο κάτω μέρος του σώματος και στη βάση όπως ο σκύφος 3. Η διακόσμηση του μεταλλίου δε σώζεται. Στο όστρακο 4α σώζονται πλαστικό προσωπίο σατύρου και μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Στο 4β σώζονται τέσσερις σειρές κυκλικών εξαρμάτων και η διακόσμηση κάτω από το χείλος που αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι δάφνης από επάλληλα φύλλα, δεμένο με ταινία και η ανώτερη συνεχόμενες σπείρες. Οι ζώνες ορίζονται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 3, 5, 6, 7.

5 (K112)

Πίν. 5

Εικ. 3

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,78 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4 - 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα A2 (2/48).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T1). Κάτω από το χείλος απαντούν οι ίδιες διακοσμητικές ζώνες με αυτές του σκύφου 4.

Χείλος κυρτό προς τα μέσα. Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 4, 6, 7.

6 (1441)

Πίν. 5

Εικ. 3

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, μετά τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από τρία θραύσματα.

Ύψ.: 0,064, πλ.: 0,06 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, επιφανειακό στρώμα και στρώμα ωχρού πηλού (Πκ11 + Πκ12).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1). Κάτω από το χείλος απαντούν οι ίδιες διακοσμητικές ζώνες με αυτές των σκύφων 4, 5 και 7.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 4, 5, 7.

- 7 (K115) Πίν. 5 Εικ. 3
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκουν άλλα δύο όστρακα (K39α-β).
Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,052
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/8).
Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της κατώτερης διακοσμητικής ζώνης του χείλους, που είναι ίδια με των σκύφων 4, 5 και 6.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 4, 5 και 6.
- 8 (K9) Πίν. 5 Εικ. 3
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Μεγ. διαστ.: 0,062, ύψ.: 0,027, υπ. διαμ. μεταλλίου 0,025μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα Α1 (5/89).
Η βάση φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυσμα άνθους από ωοειδή πέταλα με νευρώσεις μεταξύ των οποίων ανά τρεις κόκκοι. Το μέταλλιο περιβάλλουν τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) που διακόπτονται από πλαστική αχιβάδα. Σειρά κόκκων μεταξύ των δυο γραμμών διακρίνει την παραπάνω διακόσμηση από την κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία δε σώζεται.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 9.
- 9 (K 16) Πίν. 5 Εικ. 3
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
Μεγ. διαστ.: 0,046, υπ. διαμ. μεταλλίου: 0,025 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό ζωηρό, θαμπό.
Κασσώπη 1980, δρόμος 7, στρώμα πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
Η βάση φέρει μέταλλιο ίδιο με του σκύφου 8. Στην περιφέρεια του μεταλλίου απαντούν δυο σειρές από κυκλικά εξάρματα (T1).
Πιθανότατα ο σκύφος έφερε πλαστικά υποστηρίγματα και προέρχεται από την ίδια μήτρα με το σκύφο 8.
- 10 (K 1207) Πίν. 6 Εικ. 4
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Μεγ. διαστ.: 0,08, σωζ. ύψ.: 0,025 μ.
Πηλός καθαρός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4- 7/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1982, σπίτι 8, χώρος d3, επιφανειακό στρώμα (8/27).
Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Το κέντρο της ορίζεται από ένα κυκλικό εξάρμα (T1) που περιβάλλεται από δακτύλιο εξαρμάτων (T1). Ο δακτύλιος καταλαμβάνει τη θέση του μεταλλίου. Στην περιφέρειά του αναπτύσσονται διαδοχικά σειρές κυκλικών εξαρμάτων, από τις οποίες σώζονται τέσσερις. Οι δυο πρώτες διακόπτονται από δυο πλαστικές αχιβάδες.
- 11 (K8) Πίν. 6 Εικ. 4
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Μεγ. διαστ.: 0,056, ύψ.: 0,017 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, δάπεδο Β (2/85).

Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, όπως στο σκύφο 10. Στην περιφέρεια του δακτυλίου της βάσης σώζονται πλαστική αχιβάδα και τέσσερις σειρές με κυκλικά εξάρματα (Τ1).

- 12** (Κ 1201 γ) Πίν. 6 Εικ. 4
Τμήμα από τη βάση σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα. Συνανήκουν άλλα δύο όστρακα (Κ1201α-β)
Μεγ. διαστ.: 0,039 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1982, σπίτι 9, επιφανειακό στρώμα (9/1).
Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, όπως στους σκύφους 10 και 11. Στην περιφέρεια του δακτυλίου της βάσης σώζονται πλαστική αχιβάδα και τέσσερα κυκλικά εξάρματα (Τ1).

- 13** (Κ 1213) Πίν. 6 Εικ. 4
Τμήμα από τη βάση σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα
Μεγ. διαστ.: 0,042 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4 - 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/3).
Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, όπως στους σκύφους 10, 11, 12. Στην περιφέρεια του δακτυλίου της βάσης σώζονται πλαστική αχιβάδα και πέντε κυκλικά εξάρματα (Τ1).

- 14** (Κ 1439) Πίν. 7 Εικ. 4
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δεκατρία θραύσματα.
Ύψ.: 0,076, πλ.: 0,085 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, ωχρός ηλός (Πκ 2).
Σώζονται έξι σειρές κυκλικών εξαρμάτων (Τ1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμείται με βλαστόσπειρα από φύλλα και καρπούς αμπέλου (κληματίδα).
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 15.

- 15** (Κ 105) Πίν. 7 Εικ. 4
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,07, πλ.: 0,055 μ.
Πηλός ακάθαρτος, σκληρός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό με κηλίδες.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α2 (2/79).
Σώζονται πέντε σειρές κυκλικών εξαρμάτων (Τ1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με αυτή του σκύφου 14.
Μήτρα φθαρμένη. Πιθανότατα από την ίδια μήτρα, όταν ήταν ακόμα καινούργια, κατασκευάστηκε ο σκύφος 14.

- 16** (Κ 106) Πίν. 7 Εικ. 5
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,036, πλ.: 0,042 μ.
 Πηλός με χρώμα ωχρό καστανό (10YR, 8/3 - 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/102).
 Σώζεται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με αυτή των σκύφων 14 και 15.
- 17** (Κ 94) Πίν. 7 Εικ. 5
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ωσκήτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/1).
 Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που απαντά μετά από απλή γραμμή και φέρει βλαστόσπειρα από φύλλα και άνθη κισσού.
 Πιθανότατα προέρχεται από την ίδια μήτρα με το σκύφο 18.
- 18** (Κ 109)
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Συνανήκουν άλλα δύο όστρακα (Κ 617, Κ 649).
 Ύψ.: 0,026, πλ.: 0,033 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α₁ (2/102).
 Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία είναι πιθανότατα ίδια με του σκύφου 17.
 Πιθανότατα προέρχεται από την ίδια μήτρα με το σκύφο 17.
- 19** (Κ 96) Πίν. 7 Εικ. 5
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (Κ 88).
 Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,035 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4 - 7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/102).
 Σώζονται τέσσερις (;) σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος που απαντά μετά από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και έφερε βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς. Στο δεξιό άκρο του όστρακου, διακρίνονται ίχνη από επιδιόρθωση της μήτρας.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους Κ89α-γ, Κ100, Κ101.
- 20** (Κ 103) Πίν. 7 Εικ. 5
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,047, πλ.: 0,042 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4 - 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f₁, στρώμα πηλού κάτω από το τελευταίο δάπεδο (1/31).

Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακόσμησης κάτω από το χείλος, που αποτελείται από δυο διακοσμητικές ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι κισσού από επάλληλα φύλλα και κόσμημα από οκτάκτινο ρόδακα μέσα σε τετράγωνο πλαίσιο. Η ανώτερη πιθανότατα έφερε βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Οι ζώνες διακρίνονται από απλή γραμμή.

2 1 (K881) Πίν. 7 Εικ. 5
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Γάνωμα μελανό με καστανές κηλίδες, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/46).

Σώζεται τμήμα κυκλικού κουμπιού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακόσμηση κάτω από το χείλος, που αποτελείται από δύο ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι (;) από σειρές ακίδων και κόκκων, καθώς και αβακωτό κόσμημα. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Οι ζώνες διακρίνονται από απλή γραμμή.

2 2 (K122) Πίν. 7 Εικ. 5
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος κοντά στη βάση.
Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,037 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, Γέμισμα A1 (2/73).

Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1), γύρω από τη βάση και τμήμα διακοσμητικής ζώνης, που την περιβάλλει, η οποία φέρει ακιδωτή διακόσμηση. Η βάση πιθανότατα δεν έφερε μετάλλιο.

2 3 (K 24) Πίν. 8 Εικ. 5
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
Μεγ. διαστ.: 0,05, σωζ. ύψ.: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο d, δάπεδο B (2/60).

Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Το κέντρο της ορίζεται από ένα κυκλικό έξαρμα (T1), γύρω από το οποίο αναπτύσσονται διαδοχικά σειρές εξαρμάτων (T1) από τις οποίες σώζονται τέσσερις.

2 4 (K 23) Πίν. 8 Εικ. 5
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
Μεγ. διαστ.: 0,067, ύψ.: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, με κηλίδες καστανές.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/8).

Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, όπως στο σκύφο 21. Σώζονται πέντε επάλληλες σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1), γύρω από ένα κυκλικό έξαρμα που ορίζει το κέντρο της βάσης.

- 25** (K20) Πίν. 8
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διαστ.: 0,056, ύψ.: 0,035 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6 - 6/6). Επίχρισμα καστανομέλανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ε, δάπεδο Α₂ (5/47).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, όπως στους σκύφους 23-25. Σώζονται επτά σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) γύρω από το κυκλικό εξάρμα που ορίζει το κέντρο της βάσης.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 26** (K 14) Πίν. 8 Εικ. 6
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διαστ.: 0,039, ύψ.: 0,015 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/43).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και κοσμεύεται με μέταλλο που έφερε σταυροειδές κόσμημα από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς (σώζονται τα δυο). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1).
- 27α-β** (K 7α, β) Πίν. 9 Εικ. 6
 Δυο συνανήκοντα τμήματα σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα: το 27α από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος· το 27β από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος είναι συγκολλημένο από πέντε θραύσματα.
 27α: Ύψ.: 0,11, σωζ. πλ.: 0,149 μ. 27β: Μεγ. διαστ.: 0,045, ύψ.: 0,012, διάμ. βάσης: 0,023, διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ.
 Πηλός σκληρός, με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/43 + 2/45).
 Η βάση φέρει μέταλλο που κοσμεύεται στο κέντρο με ανάπτυγμα άνθους και στην περίμετρο με αιχμηρά φύλλα με νευρώσεις. Το μέταλλο ορίζεται από χαμηλό δακτύλιο που περιβάλλεται από σειρά κόκκων. Στο όστρακο 27α, γύρω από τη βάση, σώζονται κυκλικά εξάρματα (T1) σε δυο σειρές που διακόπτονται από πλαστική αχιβάδα. Στο όστρακο 27β σώζονται κυκλικά εξάρματα σε επτά σειρές ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος η οποία ορίζεται από απλή γραμμή και κοσμεύεται με στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα .
- 28** (K 92) Πίν. 9 Εικ. 6
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,025 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/4).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από απλή γραμμή και κοσμεύεται με στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων.
- 29** (K 110) Πίν. 9 Εικ. 6
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,025 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6-6/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/5).

Σώζονται τέσσερις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία ορίζεται στο κάτω μέρος από σειρά κόκκων μεταξύ δυο ανάγλυφων γραμμών και κοσμείται με φύλλα βελανιδιάς και δελφίνια που εναλλάσσονται.

- 30** (K 104) Πίν. 9 Εικ. 6
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,042, πλ.: 0,038 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, με καστανές κηλίδες.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα Α₁ (5/88).
 Σώζεται ένα κυκλικό έξαρμα (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος η οποία ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμείται με στεφάνι κισσού από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 31** (K135) Πίν. 10 Εικ. 6
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
 Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,039, υπ. διάμ. χείλους: 0,11 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με φαιές κηλίδες.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ι, δάπεδο Α₂ (5/74).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος η οποία ορίζεται από σχοινοειδές κόσμημα και κοσμείται με συνεχόμενες σπείρες. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 32** (K 117) Πίν. 10 Εικ. 6
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/89).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος η οποία ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμείται με στεφάνι δάφνης από επάλληλα φύλλα, δεμένο με ταινία.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 33-35, οι οποίοι όμως κατασκευάστηκαν όταν η μήτρα είχε φθαρεί.
- 33** (K 124+K 756) Πίν. 10 Εικ. 7
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,08, πλ.: 0,065 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, με καστανές κηλίδες.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/73).
 Σώζονται πέντε σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με των σκύφων 32, 34-35.
 Μήτρα φθαρμένη. Πιθανότατα από την ίδια οι σκύφοι 32, 34-35.

- 34** (K 114) Πίν. 10 Εικ. 7
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0,07, πλ.: 0,065, υπ. διαμ.: 0,126 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό με καστανές κηλίδες.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Σώζονται τέσσερις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που είναι ίδια με των σκύφων αρ. 32-33, 35.
Μήτρα φθαρμένη. Πιθανότητα από την ίδια οι σκύφοι 32-33, 35.
- 35** (K 1209) Πίν. 11
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,068, πλ.: 0,055 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
Σώζονται έξι σειρές με κυκλικά εξάρματα (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με των σκύφων 32-34.
Μήτρα φθαρμένη. Πιθανότητα από την ίδια οι σκύφοι 32-34.
- 36** (K1551) Πίν. 11
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,022, πλ.: 0,028 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).
Σώζονται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία διακρίνεται από δυο γραμμές και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.
- 37** (K126+K182) Πίν. 11
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,05.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/16).
Σώζονται ένα κυκλικό έξαρμα (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος η οποία διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, δεμένο με ταινία. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.
- 38** (K 134) Πίν. 11 Εικ. 7
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Συνανήκουν τα όστρακα K137, K1519.
Ύψ.: 0,058, πλ.: 0,044, υπ. διάμ. χείλους: 0,128-0,133 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4 - 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α2 (2/79).
Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία κοσμεύεται με ιωνικά

κυμάτια και διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Πιθανότατα προέρχεται από την ίδια μήτρα με το σκύφο 39.

- 39** (K136) Πίν. 11
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,033 μ.
Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2 - 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Σώζονται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία είναι ίδια με του σκύφου 38.

Πιθανότατα προέρχεται από την ίδια μήτρα με το σκύφο 38.

- 40** (K 133) Πίν. 11 Εικ. 7
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4 - 8/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό (2,5YR, 5/6).
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/15).
Σώζονται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακόσμησης κάτω από το χείλος που διακρίνεται από δυο γραμμές και αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη διακρίνεται από δυο γραμμές και κοσμείται με ιωνικά κυμάτια. Στην ανώτερη σώζονται ίχνη βλαστόσπειρας, πιθανότατα κισσού. Οι ζώνες χωρίζονται μεταξύ τους με απλή γραμμή.
Μήτρα φθαρμένη.

- 41** (K 13) Πίν. 12 Εικ. 7
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0,022, διαμ. βάσης: 0,03, διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, στρώμα (5/27).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους από οκτώ αιχμηρά φύλλα με νευρώσεις. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος, σώζονται τέσσερις σειρές κακέκτυπων κυκλικών εξαρμάτων (T1).
Μήτρα φθαρμένη, με επεμβάσεις εκ των υστέρων.

- 42** (K 12) Πίν. 12 Εικ. 7
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
Ύψ.: 0,025, διάμ. βάσης: 0,03, διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/77).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμείται στο κέντρο με ανάπτυγμα άνθους και περιμετρικά με οκτώ ωσειδή φύλλα με νευρώσεις. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τέσσερις σειρές εξαρμάτων.
Μήτρα φθαρμένη, πιθανόν από την ίδια ο σκύφος 43.

- 43** (K 18) Πίν. 12
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
Μεγ. διαστ.: 0,03, ύψ.: 0,012 μ., υπ. διαμ. βάσης: 0,03 μ.

Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτυσμα άνθους, από το οποίο σώζονται τρία πέταλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T1).

44 (K 27) Πίν. 12 Εικ. 7

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ. διαστ.: 0,044, ύψ.: 0,017 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, δρόμος 6, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ6/13).

Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Γύρω από ένα κυκλικό εξάρμα (T2), που ορίζει το κέντρο της, απαντούν άτακτα τυπωμένα κυκλικά εξάρματα (T2).

Μήτρα φθαρμένη.

45. (K 1440) Πίν. 13 Εικ. 8

Σκύφος συγκολλημένος από έντεκα θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει η βάση, μέρος του σώματος και του χείλους.

Υψ.: 0,09, εξ. διάμ. χείλους, 0,132, εσ. διάμ. χείλους: 0,0124 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες καστανές.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, δάπεδο Β (Πκ/6, 10, 11).

Το σχήμα του σώματος είναι ημισφαιρικό, το χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται έξι σειρές με κυκλικά εξάρματα (T2). Κάτω από το χείλος διακοσμητική ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο Κ 34.

46 (K 95) Πίν. 14 Εικ. 9

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.

Υψ.: 0,05, πλ.: 0,042, υπ. διαμ. χείλους: 0,018- 0,0122 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο, με φαιές κηλίδες.

Κασσώπη 1978, διάδρομος σπιτιών 1-2, στρώμα πηλού (δ1-2/5).

Σώζεται ένα κυκλικό εξάρμα (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμείται με βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς κατά ζεύγη. Μεταξύ ζώνης και χείλους δυο γραμμές.

Χείλος κυρτό προς τα μέσα. Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 47-49.

47 (K1339) Πίν. 14

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.

Υψ.: 0,045, πλ.: 0,04 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/3-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1982, Βόρεια Στοά, επιφανειακός καθαρισμός ανάμεσα στα βάθρα (Α Βστ/1).

Σώζεται τμήμα κυκλικού κουμπιού από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία είναι ίδια με των σκύφων 46, 48-49.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 46, 48-49.

- 48** (K 1443) Πίν. 14 Εικ. 9
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,034 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4 - 8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, επιφανειακό στρώμα (Πf/1).
 Σώζονται δυο κυκλικά εξάρματα (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με των σκύφων 45-47, 49.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους αρ. 45-47, 49.
- 49** (K 1218α) Πίν. 14 Εικ. 9
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει άλλο ένα θραύσμα (K1218 β).
 Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,039 μ.
 Πηλός λεπτόκοκκος, καθαρός, μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό με κηλίδες.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο i, κάτω από το νεότερο δάπεδο (14i/5).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με των σκύφων 46-48.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 46-48.
- 50** (K 97) Πίν. 14 Εικ. 9
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,046, πλ.: 0,043 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4 - 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1980, διάδρομος 5-7., επιφανειακό στρώμα (δ5-7/1).
 Σώζονται τρία κυκλικά εξάρματα (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από δυο γραμμές και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς κατά ζεύγη. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.
- 51α-β** (K 1520α, β) Πίν. 14 Εικ. 9
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (1520γ).
 51α: Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,031 μ. 51β: Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,034μ.
 Πηλός ακάθαρτος, πολύ σκληρός, παραψημένος, με χρώμα ανοιχτό γκριζό (10YR, 7/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/42, 44, 45).
 Σώζονται τέσσερις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος (στο 51α) και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος (στο 51β). Η ζώνη του χείλους διακρίνεται από το σώμα με σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι κισσού από ζεύγη φύλλων και καρπών. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.

52α-β (K 1518α-β)

Πίν. 15

Εικ. 10

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Το 52α είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Στο 52β σώζεται και το χείλος.

52α: Ύψ.: 0,044, πλ.: 0,04μ., 52β: Ύψ.: 0,058, πλ.: 0,038μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Α₁ (2/112).

Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος στο όστρακο 52α και δυο σειρές με τη ζώνη του χείλους στο 52β. Η ζώνη του χείλους διακρίνεται από το σώμα με σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι κισσού από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Το στεφάνι αποτελείται από δυο κλαδιά που περιτρέχουν το σκύφο από αντίθετη κατεύθυνση και συγκλίνουν στο μέσον, όπως στο σκύφο 51α-β.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 51α-β.

53α-β (K746, K745)

Πίν. 15

Εικ. 10

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει το όστρακο K99.

53α: Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,031μ., 53β: Ύψ.: 0,026, πλ.: 0,03μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, Δάπεδο Β και στρώμα Α₂ (2/35, 2/38).

Σώζεται ένα κυκλικό εξάρμα (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος στο όστρακο 53α και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος και στα δυο όστρακα. Η ζώνη του χείλους διακρίνεται από το σώμα με σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι από δυο κλαδιά κισσού με εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών, τα οποία συγκλίνουν στο μέσον από αντίθετη κατεύθυνση, όπως στο σκύφο 52. Στο σημείο ένωσής τους δυο στρογγυλοί καρποί (βλ. σκύφο 422α-β).

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 52.

54 (K 113)

Πίν. 16

Εικ. 10

Σχεδόν μισός σκύφος, συγκολλημένος από δέκα θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει ολόκληρη η βάση και το μισό περίπου μέρος του σώματος και του χείλους.

Ύψ.: 0,017, εξ. διάμ. χείλους: 0,115, εσ. διάμ. χείλους: 0,1 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/5).

Το σώμα είναι κωδωνόσχημο, το χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.

55α-β (K123+K892, K118)

Πίν. 15

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένα από τρία (55α) και από δυο (55β) θραύσματα.

55α: Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,07 μ., 55β: Ύψ.: 0,47, πλ.: 0,03 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/78, 2/79).

Και στα δυο όστρακα σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακόσμησης κάτω από το χείλος που αποτελείται από δυο ζώνες που ορίζονται από σειρά κόκκων μεταξύ γραμμών. Η κατώτερη ζώνη φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, και η ανώτερη βλαστόσπειρα από φύλλα και καρπούς κισσού.

- 56** (K 1212) Πίν. 16 Εικ. 10
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,026 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/3-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το όστρακο K1907.
- 57** (K 127) Πίν. 16
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,024 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
 Σώζεται μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.
- 58** (K 1442) Πίν. 16 Εικ. 11
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,057, πλ.: 0,045 μ.
 Πηλός ακάθαρτος, σκληρός, παραψημένος, με χρώμα γκριζορόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 6/2-6/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με φαιές κηλίδες, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο δ (Πf/3).
 Σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που ορίζεται από δυο γραμμές και σειρά κόκκων και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, δεμένο με ταινία.
 Μήτρα φθαρμένη και κακοτυπωμένη.
- 59** (K 131) Πίν. 16 Εικ. 11
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,036 μ.
 Πηλός ακάθαρτος, σχετικά σκληρός, παραψημένος, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6-6/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, δρόμος 6, πηλός πάνω από το πλακόστρωτο (Δ6/8).
 Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης και ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των κάτω γραμμών και σειρά κόκκων.
- 60** (K 1527) Πίν. 17 Εικ. 11
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διαστ.: 0,05, ύψ.: 0,015, διάμ. βάσης: 0,038, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,03 μ.
 Πηλός όχι πολύ καθαρός, σκληρός, με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/42).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από διπλή στεφάνη με εννέα (εσωτερικά) και οκτώ (εξωτερικά) πέταλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές με κυκλικά εξάρματα (T2).

- 61** (K 1526a) Πίν. 17 Εικ. 11
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K1526β).
Μεγ. διαστ.: 0,055, ύψ.: 0,014, υπ. διάμ. βάσης: 0,03, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR,8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/42).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από οκτώ πέταλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές με κυκλικά εξάρματα (T2).

- 62** (K17) Πίν. 17
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
Μεγ. διαστ.: 0,043, ύψ.: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, διάδρομος σπιτιών 5-7, επιφανειακό στρώμα (δ5-7/1).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και έφερε μέταλλιο (σώζονται ίχνη). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος, σώζονται τρεις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2).

- 63** (K 1525a) Πίν. 17 Εικ. 12
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K1525β).
Μεγ. διαστ.: 0,057, ύψ.: 0,022 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR,7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/43).
Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Το κέντρο της ορίζεται από ένα κυκλικό έξαρμα (T2) που περιβάλλεται από δακτύλιο εξαρμάτων (T2). Στην περιφέρεια του δακτυλίου σώζονται το πάνω μέρος πλαστικού προσώπειου σατύρου και δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T2), που διακόπτονται από την παρεμβολή του υποστηρίγματος.

- 64** (K11) Πίν. 17 Εικ. 12
Τμήμα από τη βάση σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα
Μεγ. διάστ.: 0,036 μ., Ύψ.: 0,011 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμ.η. στρώμα πηλού A1-A2 (5/68).
Βάση χωρίς ιδιαίτερη διακόσμηση, πιθανότατα με την ίδια διαμόρφωση όπως στο σκύφο 62. Σώζεται το τριχωτό μέρος της κεφαλής πλαστικού προσώπειου σατύρου ανάμεσα από κυκλικά εξάρματα (T2).
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 63.

- 65** (K 5) Πίν. 17 Εικ. 12
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Μεγ. διαστ.: 0,07, σωζ. ύψ.: 0,016 μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/78).

Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Γύρω από ένα κυκλικό εξάρμα (T2), που ορίζει το κέντρο της, απαντούν σε τριγωνική διάταξη τρία πλαστικά προσωπεία σατύρων. Από αυτά τα δυο σώζονται ακέραια. Ο χώρος μεταξύ των υποστηριγμάτων πληρώνεται από άτακτα τυπωμένα κυκλικά εξάρματα (T2).

Μήτρα φθαρμένη.

6 6 (Κ 1200)

Πίν. 18 Εικ. 12

Σκύφος συγκολλημένος από δεκατέσσερα θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του χείλους και το 1/3 του σώματος.

Ύψ.: 0,092, εξ. διάμ. χείλους: 0,015, εσ. διάμ. χείλους: 0,145, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μεταλλίου: 0,03 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3 - 7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο με καστανές κηλίδες.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα πηλού (6/5, 6/6).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σώμα κωδωνόσχημο, το χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Η βάση φέρει μέταλλιο που κοσμείται στην περίμετρο από οκτώ ωσειδή φύλλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από κυκλικά εξάρματα (T3), που δε στοιχίζονται καλά σε σειρές. Μετά από πέντε σειρές εξαρμάτων απαντούν δυο στενές διακοσμητικές ζώνες, που απαρτίζουν ένα ενιαίο στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων και ορίζονται από χοντρή γραμμή.

Μήτρα κακοτυπωμένη, κατασκευασμένη χωρίς φροντίδα.

67a-6 (Κ 125, Κ 116)

Πίν. 19 Εικ. 13

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος.

67a: Ύψ.: 0,054, πλ.: 0,046 μ., 67β: Ύψ.: 0,038, πλ.: 0,03 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, με κηλίδες καστανές.

Κασσώπη 1981, Φυλάκιο.

Σώζονται τέσσερις σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T3) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος στο όστρακο 67a. Στο 67β σώζονται μια σειρά εξαρμάτων και η ζώνη του χείλους που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμείται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, δεμένο με ταινία

Από την ίδια μήτρα με το σκύφο Κ 1203.

6 8 (Κ1448+Κ1907)

Πίν. 19

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0,043, πλ.: 0,063 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/3-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο d και Αγορά, Δυτική Στοά, επιφανειακό στρώμα (Πd/1, Α, ΔΣ/5).

Σώζονται δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T3) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμείται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, δεμένο με ταινία.

- 69 (Κ121) Πίν. 19
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,02 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο C, δάπεδο εστίας (A2;) (5/108).
 Σώζεται ένα κυκλικό έξαρμα (T3) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών με ανάμεσα και κοσμείται με στεφάνι δάφνης από επάλληλα φύλλα.
- 70 (Κ 4) Πίν. 19 Εικ. 13
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα. Συνανήκουν άλλα τρία όστρακα (Κ6α-γ).
 Μεγ. διαστ.: 0,058 μ., σωζ. ύψ.: 0. 038 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR,7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/16)
 Στην περιφέρεια της βάσης σώζονται πλαστικό προσωπίο σατύρου και δυο σειρές κυκλικών εξαρμάτων (T3). Πιθανόν η βάση είχε ίδια διαμόρφωση με το σκύφο 71.
- 71 (Κ 1529) Πίν. 19 Εικ. 13
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα.
 Μεγ. διαστ.: 0,056, σωζ. ύψ.: 0,035 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/43).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Το κέντρο της ορίζεται από ένα κυκλικό έξαρμα (T3), που περιβάλλεται από δακτύλιο εξαρμάτων (T3), όπως στο σκύφο 63. Στην περιφέρεια του δακτυλίου σώζεται το δεξί μισό πλαστικού προσωπίου σατύρου, που παρεμβάλλεται ανάμεσα από μια σειρά κυκλικών εξαρμάτων.
- 72 (Κ 10) Πίν. 20
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με τη βάση σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Μεγ. διαστ.: 0,07, σωζ. ύψ.: 0,013, υπ. διαμ. βάσης: 0,03 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR,7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο f, γέμισμα για την κατασκευή του νεότερου δαπέδου (3/75).
 Η βάση έχει την ίδια διαμόρφωση και διακόσμηση με το σκύφο 71. Στην περιφέρεια του δακτυλίου των κυκλικών εξαρμάτων (T3) σώζεται το τριχωτό της κεφαλής τριών προσωπίων σατύρων, τυπωμένων σε τριγωνική διάταξη. Ανάμεσά τους συνεχίζονται οι σειρές των κυκλικών εξαρμάτων από τις οποίες σώζονται δυο.
- 73 (Κ 1214) Πίν. 20 Εικ. 13
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
 Μεγ. διαστ.: 0,062, ύψ.: 0,027 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR,8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με κηλίδες.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 7, στρώμα πηλού (7f/2).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, ακριβώς όπως στους σκύφους 63, 71 και 72, χωρίς όμως τα πλαστικά υποστηρίγματα. Σώζεται δακτύλιος

από κυκλικά εξάρματα (T3), που καταλαμβάνει τη θέση του μεταλλίου, και μια ακόμα σειρά εξαρμάτων (T3) στην περιφέρειά του.

- 74** (K1449) Πίν. 20
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
Μεγ. διάστ.: 0.05 μ., ύψ.: 0.015 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.07 μ.
Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμ. Κ. Ωχρός πηλός (ΠΚ/2).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο φθαρμένο και δυσδιάγνωστο που περιβάλλεται από μια σειρά κυκλικά εξάρματα (T3).

Σκύφοι με επάλληλα κοσμήματα (75 - 149)

- 75** (K501a) Πίν. 21 Εικ. 14
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο d, γέμισμα A₂ (2/57).
Σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού T1 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και δυο διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος, που ορίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης δεμένο με ταινία και στερεωμένο με κάλυκα, ίχνη του οποίου σώζονται δεξιά. Η ανώτερη ζώνη κοσμεύεται με μικρά δελφίνια στη σειρά.
- 76α-β** (K493α, K894α) Πίν. 21 Εικ. 14
Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένα από τέσσερα (76α) και δυο (76β) θραύσματα. Στο όστρακο 76α σώζεται και το χείλος. Συνανήκουν άλλα τέσσερα όστρακα (K439 β, K894 β, γ, δ).
76α: Ύψ.: 0.052, πλ.: 0.043 μ. 76β: Ύψ.: 0.042, πλ.: 0.065 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, ζωηρό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β, (2/35, 2/85).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2) στο όστρακο 76α. Η διακόσμηση κάτω από το χείλος αποτελείται από δυο ζώνες, από τις οποίες στο όστρακο 76α, σώζεται μόνον η κατώτερη, που κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η ανώτερη σώζεται στο όστρακο 76β και φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης. Μεταξύ ανώτερης ζώνης και χείλους δυο γραμμές. Χείλος κurtό προς τα μέσα.
- 77** (K630) Πίν. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.035, πλ.: 0.033 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό με κηλίδες.
Κασσώπη 1981. Διάδρομος σπιτιών 5-7, στρώμα πηλού (Δ5-7/2).
Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με του σκύφου 76.
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 76α-β.

- 78.** (Κ670) Πίν. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.031 μ.
Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμ.δ, στρώμα Α2-Α1 (5/128).
Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα, καρπούς και άνθη και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών,
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β (2/82).
Σώζονται δυο σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος η οποία διακρίνεται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων και κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς.
- 79** (Κ229+Κ1001) Πίν. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0.048, πλ.: 0.053 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Σώζονται δυο φύλλα λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς.
- 80** (Κ496) Πίν. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.029, πλ.: 0.028 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, ζωηρό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β (2/82).
Σώζονται δυο σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος η οποία διακρίνεται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων και κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς.
- 81α-γ** (Κ1318α-γ) Πίν. 22 Εικ. 14
Τρια συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος (81α) και από το μέσον του σώματος (81β-γ). Τα 81α και β είναι συγκολλημένα από δυο θραύσματα. Στο 81α σώζεται και η βάση.
81α: Ύψ.: 0.01, μεγ. διάσταση: 0.052, διάμ. βάσης: 0.036, διάμ. μεταλλίου: 0.026 μ. 81β: Ύψ.: 0.033, πλ.: 0.03 μ. 81γ: Ύψ.: 0.025, πλ.: 0.027 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό κατά τόπους.
Κασσώπη 1982, σπίτι 8, επιφανειακό στρώμα (8/2, 8/25).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μετάλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από οκτώ αιχμηρά πέταλα με νευρώσεις και ανά τρεις κόκκους ανάμεσά τους. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2), στο όστρακο 81α, και τέσσερις στα 81β και 81γ. Στο όστρακο 81β σώζεται σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών που διέκρινε τη διακόσμηση του σώματος από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

- 8 2** (K447+K913) Πίν. 22 Εικ. 14
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0.01, μεγ. διάσταση: 0.056, υπολ. διάμ. βάσης: 0.034 μ., υπ. διάμ. μεταλλίου: 0.025 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, διάδρομος σπιτιών 1-2, στρώμα .
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, και φέρει μετάλλιο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους από ωοειδή πέταλα με νευρώσεις, και ανά τρεις κόκκους ανάμεσά τους. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2).
- 8 3** (K1314) Πίν. 23
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0.035, μεγ. διάσταση: 0.062 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 7, επιφανειακό στρώμα (7f/1).
 Σώζονται επτά σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η στενή ζώνη που τη διέκρινε από τη διακόσμηση κάτω από το χείλος, η οποία αποτελείται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 8 4** (K453) Πίν. 22 Εικ. 14
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.032, πλ.: 0.046 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 2-7, στρώμα πηλού (δ5-7/2).
 Σώζονται πέντε σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 8 5** (K1332) Πίν. 23 Εικ. 15
 Τμήμα από το μέσον του σώματος και το χείλος, συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα.
 Ύψ.: 0.059, πλ.: 0.07 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα μελανό με κηλίδες καστανές, στιλπνό κατά τόπους.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T3) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δύο γραμμών και κοσμείται με συνεχόμενες σπείρες. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 8 6** (K1677) Πίν. 23 Εικ. 15
 Τμήμα από τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.05, ύψ.: 0.01 μ.
 Πηλός , πολύ σκληρός, παραψημένος με χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζορόδινο (7.5YR, 7/0-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1983, Δυτική Στοά, μαύρα χρώματα ανάμεσα στα πεσμένα βάρθρα.
 Το κέντρο της βάσης ορίζεται από μικρό ρόδακα (ανάπτυγμα άνθους) γύρω από τον οποίο αναπτύσσονται διαδοχικά προς την περιφέρεια σε σειρές επάλληλα φύλλα λωτού, που αποτελούν και την κύρια διακόσμηση του σώματος. Σώζονται τέσσερις σειρές φύλλων (T4).

- 8 7** (K448) Πίν. 23 Εικ. 15
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.049, ύψ.: 0.012 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο (2.5YR, 5/6-4/6), κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1981, διάδρομος 5-7, επιφανειακό στρώμα (δ5-7/1).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτγμα άνθους με διπλή στεφάνη πετάλων και αιχμηρά φυλλάρια μεταξύ των εξωτερικών από αυτά. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές φύλλων λωτού (T4).
- 8 8** (K1669)
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.04, ύψ.: 0.015 μ.
 Πηλός λεπτόκοκκος, καθαρός, μαλακός, με χρώμα λευκό-ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, κάτω από το δάπεδο της νεότερης κατοίκησης (4/45).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος περιβάλλει μέταλλο που εισέχει. Το μέταλλο αποτελείται από ρόδακα με ωσειδή φύλλα, όπως του σκύφου 81. Σώζονται δυο φύλλα. Ανάμεσα στα φύλλα απαντούν τρεις κόκκοι σε τριγωνική διάταξη. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τέσσερις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T4).
- 8 9** (K1670) Πίν. 24 Εικ. 15
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0.04, ύψ.: 0.01 μ.
 Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (10YR, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, πάνω στο φυσικό έδαφος (4/40).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T4).
- 9 0** (K450) Πίν. 24
 Σκύφος με επάλληλα φύλλα λωτού
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0.04, ύψ.: 0.01 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, Στρώμα Α1 (2/70).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται πέντε σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T4).
- 9 1** (K455) Πίν. 24 Εικ. 15
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος κοντά στη βάση.
 Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.048 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/16).
 Σώζονται πέντε σειρές επάλληλων φύλλων λωτού (T4) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

- 9 2** (K446) Πίν. 24 Εικ. 15
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.052, ύψ.: 0.01, διαμ. βάσης: 0.036, διάμ. μεταλλίου: 0.027 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/8).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμείται με τέσσερα φύλλα βελανιδιάς σε σταυροειδή διάταξη. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T5).
- 9 3** (K449) Πίν. 24 Εικ. 15
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.048, ύψ.: 0.015, υπολ. διάμ. βάσης: 0.036, διάμ. μεταλλίου: 0.027 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/0-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/2).
 Η βάση και το μέταλλιο είναι ίδια με του σκύφου 92. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται πέντε σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T5).
 Από την ίδια μήτρα με το σκύφο 92.
- 9 4** (K1472) Πίν. 24
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0.038, ύψ.: 0.014 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, στρώμα φωτιάς και χωρού πηλού κάτω από τη νεότερη κατοίκηση (Πf/6).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται πέντε σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T4).
- 9 5** (K500) Πίν. 25 Εικ. 15
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0.039, πλ.: 0.043 μ.
 Πηλός παραψημένος, σκληρός, με χρώμα γκριζο (εσωτερικά) ως ρόδινο (εξωτερικά) (7.5YR, 6/0-7/4). και ανοιχτό γκριζο στο εσωτερικό (7.5YR, 7/0) Επίχρισμα μελανό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α₁ (2/79).
 Σώζονται δυο σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακόσμησης κάτω από το χείλος, που αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και διακοσμείται με περιστέρια και φύλλα άκανθας που εναλλάσσονται στη σειρά. Από τη διακόσμηση της ανώτερης ζώνης σώζεται ίχνος βλαστόσπειρας.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 96.
- 9 6** (K878) Πίν. 25
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.029 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό με κηλίδες.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/107).
 Σώζεται ένα φύλλο λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακόσμηση κάτω από το χείλος, που αποτελείται από δυο ζώνες, που ορίζονται από

σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η κατώτερη φέρει εναλλάξ στη σειρά πουλιά και φύλλα άκανθας, όπως στο σκύφο 95. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού. Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 95.

- 9 7** (K885) Πίν. 25
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
Ύψ.: 0.05, πλ.: 0.036 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/34).

Σώζονται δυο σειρές επάλληλων φύλλων λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες. Μεταξύ ζώνης και χείλους σκοτία.
Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 9 8** (K1689) Πίν. 25
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0.029, πλ.: 0.04 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2 στρώμα Α₁ (2/110).

Σώζονται μια σειρά φύλλων λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες.

- 9 9** (K1684) Πίν. 25 Εικ. 16
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.03 μ.
Πηλός παραψημένος, σκληρός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4) κατά τόπους γκριζό (7.5YR, 5/0). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο.

Σώζονται δυο σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος η οποία διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με στεφάνι μυρτιάς από δέσμες των τριών φύλλων με καρπούς ανάμεσα.

- 10 0** (K502) Πίν. 25 Εικ. 16
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0.037, πλ.: 0.07 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, ζωηρό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α₁ (2/79).

Σώζονται δυο σειρές (T5) από επάλληλα φύλλα λωτού, από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με φύλλα βελανιδιάς και δελφίνια εναλλάξ στη σειρά.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 101α-β και 102.

- 101α-β** (K1688α, K1680) Πίν. 25 Εικ. 16
Δυο συνανήκοντα τμήματα από πάνω μέρος του σώματος. Το 91α είναι σύγκολλημένο από δυο θραύσματα. Συνανήκουν άλλα δυο όστρακα (K1688β, K1676).
101α: Ύψ.: 0.032, πλ.: 0.03μ. 101β: Ύψ.: 0.022, πλ.: 0.025μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό κατά τόπους.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/38).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T5) στο όστρακο 101α και τέσσερις στο 101β. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος είναι ίδια με των σκύφων 100 και 102 και σώζεται μόνο στο όστρακο 101α.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 100, 102.

102 (K503a)

Πίν. 25

Εικ. 16

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (503β).

Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.036 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/6).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τέσσερις σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T5). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος είναι ίδια με αυτή των σκύφων 100 και 101α-β.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 100 και 101αβ

103 (K1476)

Πίν. 26

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.043, πλ.: 0.037 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, καλό, θαμπό.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, επιφανειακό στρώμα (Πd/1).

Σώζονται δυο σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T6) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς.

Μήτρα φθαρμένη ή κακοτυπωμένη, πιθανότατα ίδια με του σκύφου 104.

104 (K1796)

Πίν. 26

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ. και πλ.: 0.04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/4).

Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T6) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με του σκύφου 103.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 103.

105 (K1469)

Πίν. 26

Εικ. 16

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ. διάσταση: 0. 045, ύψ.: 0. 023, υπολ. διάμ. βάσης: 0. 035 , υπόλ. διάμ. μεταλλίου 0. 025 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο (2.5YR, 5/6), θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, κάτω από το νεότερο δάπεδο ως το φυσικό (Πf/4).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους στο κέντρο και ωοειδή πέταλα στην περιμετρο. Σώζονται δυο πέταλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται επτά σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T6).

106 (K1678) Πίν. 26
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
Ύψ.: 0.02, μεγ. διάσταση: 0.042 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται έξι ακανόνιστες σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T6).

107 (K452) Πίν. 26 Εικ. 16
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα.
Μεγ. διάσταση: 0.041, ύψ.: 0.015 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο i, στρώμα καταστροφής δαπέδου Α (5/73).
Σώζονται τα 3/4 πλαστικού προσώπειου σατύρου από τη βάση το οποίο περιβάλλεται από επάλληλα φύλλα λωτού (T6), που αποτελούν την κύρια διακόσμηση του σώματος.

108 (K1474) Πίν. 26 Εικ. 17
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
Μεγ. διαστ.: 0.049, ύψ.: 0.016 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ανοιχτό καστανό (10YR, 7/3-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο K, επιφανειακό στρώμα (ΠΚ/12).
Σώζεται η αριστερή παρειά προσώπειου σατύρου από τη βάση που περιβάλλεται από επάλληλα φύλλα λωτού (T6) σε πέντε σειρές.
Μήτρα φθαρμένη.

109 (K445+K505) Πίν. 27 Εικ. 17
Σκύφος συγκολλημένος από τέσσερα θραύσματα και συμπληρωμένος. Τα 3/4 του σώματος και του χείλους δε σώζονται. Η βάση σώζεται ολόκληρη.
Ύψ.: 0.08, διάμ. βάσης: 0.027, διάμ. μεταλλίου: 0.017, εξωτ. διάμ. χείλους: 0,129, εσωτ. διάμ. χείλους: 0,125 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/10+12).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σώμα σχεδόν ημισφαιρικό, το χείλος κυρτό προς τα μέσα. Η βάση φέρει μέταλλο που κοσμείται στην περιμετρο με οκτώ ωοειδή μικρά φύλλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από επάλληλα φύλλα λωτού (T7), κακοτυπωμένα, που δεν στοιχίζονται καλά σε σειρές. Υπολογίζονται γύρω στις δώδεκα σειρές φύλλων ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία διακρίνεται από δυο γραμμές και κοσμείται με στεφάνι από σχηματοποιημένα φύλλα, δεμένο σε ταινία. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.
Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη. Πιθανότατα από την ίδια ο σκύφος 110α-β.

110α-β (Κ1315, 1333)

Πίν. 28

Εικ. 17

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω (110α) και το πάνω μέρος (110β) του σώματος, στα οποία σώζονται αντίστοιχα το χείλος και ο δακτύλιος της βάσης. Το 110β είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0.08, διάμ. βάσης: 0.026 μ. διάμ. μεταλλίου: 0.016, εξωτ. διάμ. χείλους: 0.127 μ., εσωτ. διάμ. χείλους: 0.125 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο c, επιφανειακό στρώμα (6/3).

Η διαμόρφωση της βάσης, η κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος είναι ίδιες με του σκύφου 109. Σώζονται γύρω στις επτά σειρές επάλληλων φύλλων στο όστρακο 110α και περί τις τέσσερις μαζί με τη ζώνη του χείλους στο 110β.

Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη, πιθανότατα ίδια με του σκύφου 109.

111 (Κ861)

Πίν. 29

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.026, πλ.: 0.025 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμ. i, στρώμα A₂ (5/183).

Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που είναι ίδια με των σκύφων 109-110.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 109-110.

112 (Κ1667α)

Πίν. 29

Εικ. 18

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (Κ1667β).

Μεγ. διάσταση: 0.055, ύψ.: 0.013, διάμ. βάσης: 0.027, διάμ. μεταλλίου 0.017μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).

Η βάση και το μέταλλιο είναι ίδια με των σκύφων 99 και 100. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T7), κακοτυπωμένα, όπως στους σκύφους 109-111.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 109-111.

113 (Κ1313)

Πίν. 29

Εικ. 18

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το 112.

Μεγ. διάσταση: 0.045, ύψ.: 0.01, διάμ. βάσης: 0.027, διάμ. μεταλλίου 0.017μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 7, δωμάτιο f, στρώμα ηλίου κάτω από το νεότερο δάπεδο (7f/2)

Η βάση και το μέταλλιο είναι ίδια με των σκύφων 109-112. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T7), κακοτυπωμένα, όπως στους σκύφους 109-112.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 109-112.

- 114** (K1690) Πίν. 29 Εικ. 18
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
 Ύψ.: 0.049, πλ.: 0.053 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Τοίχωμα χοντρό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/42).
 Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς.
 Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
 Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.
- 115** (K1691) Πίν. 29
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.032 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, επιφάνεια πολύ φθαρμένη.
 Κασσώπη 19823, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
 Σώζεται μια σειρά φύλλων λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που διακρίνεται από κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών και φέρει ιωνικά κυμάτια. Μεταξύ ζώνης και χείλους απλή γραμμή.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 116** (K508) Πίν. 29 Εικ. 18
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0.049, πλ.: 0.041 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο η, κάτω από το δάπεδο της μεγάλης εστίας, (γέμισμα A2) (5/155).
 Σώζονται τέσσερις σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών και φέρει ιωνικά κυμάτια, τυπωμένα ανάποδα.
 Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.
- 117** (K1374) Πίν. 29
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0.046, πλ.: 0.034 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Σώζονται δυο σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που είναι ίδια με του σκύφου 116, ορίζεται όμως διαφορετικά από αυτή: με σειρά κόκκων (κάτω) και κόσμημα αστραγάλων (πάνω) μεταξύ δυο γραμμών.
- 118** (1668a) Πίν. 30 Εικ. 19
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.065, ύψ.: 0.027, διάμ. βάσης: 0.031, διάμ. μεταλλίου 0.025 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).

Η βάση είναι δακτυλίσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ρόδακα από δυσδιάγνωστα φύλλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τέσσερις σειρές από επάλληλα φύλλα λωτού (T8).

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

- 119** (K451) Πίν. 30 Εικ. 19
Τμήμα από τη βάση σκύφου με πλαστικά υποστηρίγματα.
Ύψ.: 0.013, μεγ. διάσταση: 0.046 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό (2.5YR, 5/6).
Κασσώπη 1978, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα (Δ7/5).
Η βάση, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση, καλύπτεται από φύλλα λωτού (T8), επάλληλα και ολόκληρα τυπωμένα, που περιβάλλουν πλαστικό προσωπίο σατύρου.

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

- 120** (K1330) Πίν. 30 Εικ. 19
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.052, πλ.: 0.045 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό (10YR, 5/6-5/8).
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα ηλιού τελευταίας κατοίκησης (6/6).
Σώζονται πέντε σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T8) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς και ορίζεται από δυο γραμμές.

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

- 121** (K1317β) Πίν. 30 Εικ. 19
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.038, πλ.: 0.082 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).
Σώζονται έξι σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος που κοσμείται με στεφάνι μυρτιάς από δέσμες των τριών φύλλων και ορίζεται στο κάτω μέρος από σειρά κόκκων.

- 122** (K495) Πίν. 30 Εικ. 19
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0.031, πλ.: 0.028 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο (2.5YR, 4/4-4/6), θαμπό, με φαιές κηλίδες.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο g, στρώμα A2-A1 (5/149).
Σώζονται πέντε σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος που είναι ίδια με του σκύφου 121.
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 121.

- 123** (K499) Πίν. 30 Εικ. 19
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0.047, πλ.: 0.029 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο (2.5YR, 4/4-4/6), θαμπό, με κηλίδες.

Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5/7, στρώμα πηλού (δ.5-7/2).

Σώζονται δυο σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που είναι ίδια με των σκύφων 121 και 122. Μεταξύ ζώνης και χείλους κάθετες διαγραμμίσσεις μεταξύ δυο γραμμών.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 121, 122.

124 (K498)

Πίν. 30

Εικ. 20

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K465).

Ύψ.: 0.047, πλ.: 0.06 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο (2.5YR, 5/6-4/6), θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Σώζονται τέσσερις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων και φέρει στεφάνι μυρτιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών.

125 (K494)

Πίν. 31

Εικ. 20

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.

Ύψ.: 0.037, πλ.: 0.035 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού (δρ. 6/6).

Σώζονται τρεις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς.

126 (K1763)

Πίν. 31

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ. και πλ.: 0.026 μ.

Πηλός ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/112).

Σώζεται ένα φύλλο λωτού (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος που διακρίνεται από δυο γραμμές και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και στικτούς καρπούς.

127 (489)

Πίν 31

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.02, πλ.: 0.04 μ.

Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζό (10YR, 8/2-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο, επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1978, σπίτι 5, δωμάτιο δ, στρώμα καταστροφής (πηλού) δαπέδου Α.

Σώζονται τέσσερις σειρές με επάλληλα φύλλα λωτού (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διαχωριστικής ζώνης που τη διακρίνει από τη διακόσμηση του χείλους, στο οποίο σώζεται απλή γραμμή και σειρά κόκκων.

- 128a-γ** (K506a-γ, K1694β) Πίν. 31 Εικ. 20
 Τρία συνανήκοντα τμήματα σκύφου από τη βάση (128a), το κάτω μέρος (128β) και από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος (128γ). Το 128a είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα και το 128γ από επτά. Συνανήκουν άλλα δυο όστρακα (K1694a,γ).
 Ύψ.: 0.082, εξωτ. διάμ. χείλους: 0.127 μ., εσωτ. διάμ. χείλους: 0.12 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα καταστροφής (πηλός) δαπέδου Α (5/89, 5/90, 5/129).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Καλύπτεται με επάλληλα φύλλα λωτού (T10) που συνεχίζονται ακτινωτά ανά δυο ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, από την οποία κρέμονται ημικύκλια εκατέρωθεν κυκλικών κουμπιών (T2). Η ζώνη του χείλους κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
 Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 129** (K1317a) Πίν. 32 Εικ. 20
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.016, Μεγ. διάσταση: 0.06 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο β, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση και διακόσμηση. Καλύπτεται με επάλληλα φύλλα λωτού (T10), που συνεχίζονται ακτινωτά ανά δυο ως τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, όπως στο σκύφο 128.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 128.
- 130** (K1289) Πίν. 32 Εικ. 20
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ. και πλ.: 0.02 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
 Σώζονται το μισό δυο ημικυκλίων κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, η οποία διακρίνεται από τη διακόσμηση του σώματος, όπως στο σκύφο 128.
 Ανάμεσα στα ημικύκλια, φύλλα λωτού (T10), όπως στο σκύφο 128.
- 131** (1679) Πίν. 32 Εικ. 20
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.025, πλ.: 0.027 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο, (4/42).
 Σώζονται τα 3/4 ημικυκλίου κάτω από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους, η οποία διακρίνεται από τη διακόσμηση του σώματος, όπως στους σκύφους 128, 130.
 Δεξιά του κοσμήματος, φύλλα λωτού (T10), όπως στους σκύφους 128, 130.
- 132** (K1672) Πίν. 32 Εικ. 21
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.045, ύψ.: 0.011, υπόλ. διάμ. βάσης: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, T3, στρώμα πάνω από το φυσικό (4/40).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμείται με ανάπτγμα άνθους με διπλή στεφάνη πετάλων από τα οποία σώζονται τέσσερα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο σειρές με φύλλα λωτού (T8).

- 133** (K485) Πίν. 32
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.034 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (10YR, 8/2-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα πηλού κάτω από το επιφανειακό (5/34).
Σώζονται τέσσερις σειρές με φύλλα λωτού (T8) από την κύρια διακόσμηση του σώματος η οποία διακρίνεται από τη διακόσμηση του χείλους με απλή γραμμή.

- 134** (K507) Πίν. 32 Εικ. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
Ύψ.: 0.055, πλ.: 0.048 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο f, στα κεραμίδια καταστροφής δαπέδου A (5/60).
Σώζονται δυο σειρές με φύλλα λωτού (T8) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που φέρει σειρά κυκλικών κουμπιών (T2). Μεταξύ των διακοσμήσεων απλή γραμμή.
Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 135** (K509) Πίν. 33 Εικ. 21
Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Μεγ. διάσταση: 0.06, ύψ.: 0.024 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής (πηλός) δαπέδου B (2/46).
Βάση μαστοειδής, με κεντρικό ομφαλό εξωτερικά, προς το οποίο συγκλίνουν φύλλα βελανιδιάς (T1) τυπωμένα επάλληλα σε σειρές. Σώζονται τέσσερις σειρές φύλλων. Πιθανότατα ο σκύφος έφερε πλαστικά υποστηρίγματα.
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο K1671.

- 136** (K512) Πίν. 33 Εικ. 21
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0.049, πλ.: 0.045 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 4, στρώμα πηλού (4/3).
Σώζονται δυο επάλληλες σειρές ανθεμίων από την κύρια διακόσμηση του σώματος (T1) και η διακόσμηση κάτω από το χείλος που αποτελείται από δυο στενές ζώνες. Οι ζώνες χωρίζονται με λεπτές ανάγλυφες γραμμές. Η κατώτερη φέρει ρόδακες άνθους και η ανώτερη αδιάγνωστο κόσμημα.
Χείλος κυρτό προς τα μέσα, με αποκρούσεις στο άκρο.
Μήτρα φθαρμένη.

- 137** (K511) Πίν. 33 Εικ. 21
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.03, πλ.: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β (γέμισμα Α₂)(2/76).
 Σώζονται πέντε επάλληλες σειρές μικρών ανθεμίων (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 138.
- 138** (K1683a) Πίν. 33
 Τμήμα από το μέσον του σώματος. Συνανήκει το όστρακο K1683β.
 Ύψ.: 0.045, πλ.: 0.038 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, πάνω από το φυσικό βράχο (4/40).
 Σώζονται επτά επάλληλες σειρές μικρών ανθεμίων (T₂), από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 137.
- 139α-δ** (K510α-δ) Πίν. 33 Εικ. 21
 Τέσσερα συνανήκοντα όστρακα από τη βάση (139α-β) και το κάτω μέρος του σώματος (139α, γ-δ). Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K510ε).
 139α: Μεγ. διάσταση: 0.055, υπ. ύψ.: 0.011 μ. 139β: Μεγ. διάσταση: 0.048, υπ. ύψ.: 0.01 μ. 139γ: Ύψ.: 0.025, πλ.: 0.037 μ. 139δ: Ύψ.: 0.03, πλ.: 0.04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, στη βάση στιλπνό, στο υπόλοιπο σώμα θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, σε όλο το ύψ. των επιχώσεων ως πάνω στο δάπεδο Β (2/4, 2/17, 2/19, 2/53, 2/60).
 Η βάση είναι επίπεδη. Ορίζεται με μαργαριταρόσχημους κόμπους που κατέχουν τη θέση δακτυλίου και κοσμεύεται με φύλλα κισσού. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από επάλληλες σειρές φύλλων φτέρης (T₁). Σώζονται ανά τρεις στα όστρακα 139α και 139δ και δυο στο 139γ.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το όστρακο K1475.
- 140** (K519) Πίν. 34 Εικ. 22
 Περίπου 1/4 του σώματος, με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Ύψ.: 0.093, πλ.: 0.08 μ., υπ. ύψ.: 0.093 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0.13-0.134 μ.
 Πηλός κατα τόπους σκληρός (παραψημένος), με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (5YR, 6/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, καλό, θαμπό.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, κάτω από το νεότερο δάπεδο (1/28, 1/31).
 Στο κατώτερο μέρος του σώματος σώζονται ίχνη από διακοσμητική ζώνη που περιέβαλε το μέταλλο της βάσης. Ακολουθεί και άλλη στενή ζώνη με φύλλα αμπέλου στη σειρά. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από πέντε σειρές φύλλων κισσού (T₁) και μια σειρά φύλλων αμπέλου στην κορυφή. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος φέρει βλαστόσπειρα ανθισμένη.
 Μήτρα πολύ φθαρμένη.
- 141** (K520α+β) Πίν. 35 Εικ. 22
 Σχεδόν το 1/2 του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Η βάση και το χείλος δε σώζονται.

Υψ.: 0.07, πλ.: 0.095 μ.

Πηλός σχετικά λεπτόκοκκος και καθαρός, σχεδόν σκληρός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό θαμπό, με κηλίδες καστανές, κατά τόπους στυλινό.

Κασσώπη 1981, φυλάκιο, διάνοιξη στέρνας (Φ/1).

Σώζεται η κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος από τις διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος και γύρω από τη βάση. Η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου 140.

Μήτρα πολύ φθαρμένη, ίδια με του σκύφου 140.

142 (K522) Πίν. 35 Εικ. 22

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Η βάση δε σώζεται.

Υψ.: 0.049, πλ.: 0.034 μ.

Πηλός σχετικά λεπτόκοκκος και καθαρός, σχεδόν σκληρός (παραψημένος), με χρώμα ρόδινο ως γκριζο ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους τεφρό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/10).

Σώζονται πέντε σειρές φύλλων κισσού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος μιας διακοσμητικής ζώνης με αμπελόφυλλα γύρω από τη βάση.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 140-141, K52.

143 (K518) Πίν. 36 Εικ. 22

Περίπου 1/3 του σώματος, συγκολλημένο από δυο τμήματα.

Υψ.: 0.07, πλ.: 0.091 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β και στρώμα Α2 (2/34, 2/79, 2/94).

Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από μεγάλα φύλλα και καρπούς αμπέλου (T1) σε ξεχωριστές σειρές (σώζονται δυο σειρές). Ανάμεσα στους βότρες απαντούν σταυροειδή κοσμήματα. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από μια απλή γραμμή και φέρει βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς.

Μήτρα καινούργια. Πιθανόν από την ίδια οι σκύφοι 144 -145.

144 (K523) Πίν. 36

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται. Υψ.: 0.03, πλ.: 0.028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η διακόσμηση του σώματος πιθανότατα ήταν ίδια με του σκύφου 143. Σώζονται ένα φύλλο αμπέλου και τμήμα δευτέρου από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μικρό τμήμα της βλαστόσπειρας κάτω από το χείλος.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 143.

145 (K1462) Πίν. 36

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Υψ.: 0.025, πλ.: 0.034 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο g, στρώμα εγκατάλειψης.

Η διακόσμηση του σκύφου, πιθανότατα ήταν ίδια με των σκύφων 143-144. Σώζεται ένας ακέραιος βότρης και τμήμα δευτέρου. Ανάμεσά τους σταυροειδές κόσμημα.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 143-144, K1698.

- 146a-β** (K515, K997) Πίν. 36 Εικ. 22
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το μέσον (146a) και από το πάνω μέρος του σώματος με το χείλος (146β). Το 146β είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 146a: Ύψ.: 0.036, πλ.: 0.035 μ. 146β: Ύψ.: 0.036, πλ.: 0.047 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, με κηλίδες μελανές, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμ. g, δάπεδο Β (2/85).
 Ο σκύφος πιθανότατα έφερε στο σώμα μεγάλα φύλλα βελανιδιάς σε ζώνες. Στο 146a σώζονται δυο φύλλα βελανιδιάς και ίχνη τρίτου από την κύρια διακόσμηση του σώματος, που επιστέφονται από μικρούς ρόδακες. Στη βάση τους απλή γραμμή πιθανότατα διακρίνει μια κατώτερη ζώνη φύλλων. Στο 146β σώζεται τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που έφερε βλαστόσπειρα. Μεταξύ ζώνης και χείλους σειρά κόκκων και απλή γραμμή.
 Το χείλος σχεδόν ίσιο, κλίνει ελαφρά προς τα έξω.
- 147** (K1696) Πίν. 36
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.025, πλ.: 0.023 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξιτηλό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/122).
 Η διακόσμηση του σκύφου πιθανόν ήταν ίδια με του σκύφου 146. Σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων βελανιδιάς.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 146.
- 148a-β** (K1465-1466) Πίν. 36 Εικ. 22
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος.
 148a: Ύψ.: 0.036, πλ.: 0.028 μ. 148β: Ύψ.: 0.033, πλ.: 0.037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f. Στρώμα φωτιάς και πηλού κάτω από τη νεότερη κατοίκηση (Πf/6).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από επάλληλα φτερά παγωνιού σε σειρές, από τις οποίες σώζονται δυο. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος έφερε πουλιά στη σειρά, από τα οποία σώζεται ένα και διακρίνεται από απλή γραμμή.
- 149** (K543) Πίν. 36 Εικ. 22
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.038, πλ.: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξιτηλό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (και γέμισμα Β) (2/35).
 Η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου 133 και σώζεται στον ίδιο βαθμό.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 148a-β και K544 a-β.

Σκύφοι με κάλυκα φύλλων (150α-β - 385)

- 150α-β** (K435α-γ, K915) Πίν. 37 Εικ. 23
 Περίπου 1/3 του σώματος, συγκολλημένο από πέντε θραύσματα (150α) και μικρό τμήμα από τη βάση (150β).
 Ύψ.: 0.077, πλ.: 0.072 μ., 150β: Μεγ. διάσταση: 0.034, ύψ.: 0.01 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Έφερε μετάλλιο από το οποίο σώζεται η κορυφή ωειδούς φύλλου. Το σώμα κοσμεύεται με φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με ελικοειδείς βλαστούς. Σώζονται αποσπασματικά πέντε φύλλα και τέσσερις βλαστοί ενδιάμεσα. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος έφερε βλαστόσπειρα κισσού πιθανότατα με μονά και διπλά φύλλα, όπως στο σκύφο 151α-β και διακρίνεται από το σώμα με σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 151α-β** (K441 α-β) Πίν. 38 Εικ. 23
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω (151α) και από το πάνω μέρος του σώματος (151β). Το 151β είναι συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα.
 151α: Ύψ.: 0.043, πλ.: 0.044 μ. 151β: Ύψ.: 0.051, πλ.: 0.08 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Το σώμα κοσμεύεται με φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με ελικοειδείς βλαστούς, όπως στο σκύφο 150α-β. Σώζονται αποσπασματικά τρία φύλλα και ισάριθμοι βλαστοί στο τμήμα 151α και η κορυφή τεσσάρων φύλλων και τριών βλαστών στο τμήμα 151β. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με μονά και διπλά φύλλα.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 150.
- 152** (K439) Πίν. 38 Εικ. 23
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/71).
 Η διακόσμηση πιθανόν είναι ίδια με των σκύφων 150 και 151. Σώζονται οι κορυφές ενός φύλλου λωτού (T1) και ενός βλαστού από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 150 και 151.
- 153** (K416) Πίν. 39 Εικ. 23
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.049, πλ.: 0.028 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, στρώμα πηλού (1/25).
 Σώζεται φύλλο λωτού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος· εκατέρωθεν σπειροειδής βλαστός και στο ύψ. της κορυφής του καρπός και ίχνος πουλιού.

- 154** (K417) Πίν. 39
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.027 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμ. c, πηλός κάτω από το δάπεδο της μεγάλης εστίας (5/109).
 Σώζεται φύλλο λωτού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος· δεξιά σπειροειδής βλαστός και καρπός στο ύψ. της κορυφής του.
- 155** (K423) Πίν. 39 Εικ. 23
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.035, πλ.: 0.022 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, βόρεια περιστυλίου, στρώμα πηλού (3/47).
 Σώζεται το ανώτερο μισό φύλλου λωτού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος· αριστερά του ελικοειδής απόληξη βλαστού και στην κορυφή δελφίни. Στο πάνω μέρος του όστρακου γραμμή και σειρά κόκκων.
- 156** (K1650) Πίν. 39 Εικ. 23
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.022, πλ.: 0.027 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πηλού νεότερης κατοίκησης (4/31).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T1) και δυο ρόδακες στην κορυφή του.
- 157** (K427) Πίν. 39
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.028, πλ.: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο c, πηλός καταστροφής δαπέδου Α (5/21).
 Σώζεται η κορυφή φύλλου λωτού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η ελικοειδής απόληξη βλαστού δεξιά της. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος διακρίνεται από δυο γραμμές με σειρά κόκκων ενδιάμεσα. Πιθανότατα έφερε στεφάνι από δέσμες φύλλων μυρτιάς, όπως οι σκύφοι 440-442.
- 158a-8** (K442 a-γ) Πίν. 39 Εικ. 24
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Το μεγαλύτερο (158a) είναι συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K443).
 158a: Ύψ.: 0.068, πλ.: 0.065 μ. 158β: Ύψ.: 0.055, πλ.: 0.061 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό. Τοίχωμα χοντρό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/17, 2/33, 2/65).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς, που απολήγουν σε στρογγυλό καρπό. Σώζεται το ανώτερο τμήμα τριών φύλλων και βλαστών και στα δυο όστρακα. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από δυο γραμμές, με σειρά κόκκων ενδιάμεσα και φέρει στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Το χείλος δε σώζεται.

- 159** (Κ1306) Πίν. 39 Εικ. 23
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.038, πλ.: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή φύλλου λωτού (T1), που πλαισιώνεται από τρεις κουκίδες σε τριγωνική διάταξη. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος διακρίνεται από δυο γραμμές με σειρά κόκκων ενδιάμεσα και φέρει κρεμαστά ημικύκλια που εναλλάσσονται με κάθετα τόξα. Στο κέντρο των ημικυκλίων κυκλικό κουμπί. Το χείλος δε σώζεται.
- 160** (Κ385) Πίν. 40 Εικ. 24
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0,62, ύψ.: 0.012, διάμ. βάσης: 0.04, διάμ. μεταλλίου: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1981, διάδρομος μεταξύ σπιτιών 5 και 7, στρώμα πηλού (Δ5-7/2).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο από σταυροειδές κόσμημα που αποτελείται από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς. Το κενό ανάμεσα στις κεραίες του σταυρού πληρώνεται από ισάριθμα φύλλα βελανιδιάς. Το σώμα κοσμείται με φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με λεπτούς βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος επτά φύλλων.
- 161** (Κ1641) Πίν. 40
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.038, ύψ.: 0.012, υπόλ. διάμ. βάσης: 0.037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που πιθανότατα είναι ίδιο με του σκύφου 160, όπως και η κύρια διακόσμηση του σώματος, από την οποία σώζεται το κάτω μέρος τριών φύλλων.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 160.
- 162** (Κ383) Πίν. 40
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.042, ύψ.: 0.017 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/6).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που πιθανότατα είναι ίδιο με των σκύφων 160-161, όπως και η κύρια διακόσμηση του σώματος που αποτελείται από φύλλα λωτού (T1) και λεπτούς βλαστούς ενδιάμεσα. Σώζεται το κάτω μέρος δυο φύλλων.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 160-161.
- 163** (Κ911) Πίν. 40 Εικ. 24
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάστ.: 0.033, ύψ.: 0.01, υπ. διάμ. βάσης: 0.043 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α2 (2/33).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους με διπλή στεφάνη πετάλων. Ανάμεσα στα πέρατα των εξωτερικών πετάλων μικρά αιχμηρά φύλλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T1). Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων.

- 164** (K381) Πίν. 40 Εικ. 24
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0,57, ύψ.: 0,02, διάμ. βάσης: 0,037, διάμ. μεταλλίου: 0,029μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα A1 (2/94).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους με διπλή στεφάνη πετάλων και μικρά, αιχμηρά φύλλα μεταξύ αυτών της εξωτερικής σειράς. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με λεπτούς βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος πέντε φύλλων.
 Πιθανότητα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 163.

- 165** (K1642) Πίν. 40
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0,044, ύψ.: 0,018 μ.
 Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζορόδινο (7.5YR, 7/0-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο πιθανότητα ίδιο με των σκύφων 163-164. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται επίσης από φύλλα λωτού (T1.1), που εναλλάσσονται με βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος δυο φύλλων και ενός βλαστού.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 162-163.

- 166** (K1305) Πίν. 41 Εικ. 24
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,038, ύψ.: 0,008 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4). Επίχρισμα κοκκινομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο μισό τμήμα τριών φύλλων λωτού (T1), που εναλλάσσονται με ισάριθμους ελικοειδείς βλαστούς.

- 167** (K1303) Πίν. 41
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0,032, ύψ.: 0,011 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, επιφανειακό στρώμα (14/1).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ανάπτυγμα άνθους, πιθανότητα ίδιο με των σκύφων 163-165, χωρίς όμως τα αιχμηρά φυλλάκια ανάμεσα στα πέταλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T1) και βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος ενός φύλλου και δυο βλαστών.

- 168** (K390) Πίν. 41 Εικ. 24
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0,045, ύψ.: 0,02, υπ. διάμ. βάσης: 0,05.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Το μέταλλιο πιθανότατα είναι ίδιο με των σκύφων 163-167. Σώζεται το κατώτερο τμήμα τεσσάρων φύλλων λωτού (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

169 (K912) Πίν. 41 Εικ. 24

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.

Μεγ. διάσταση: 0.05, ύψ.: 0.014, διάμ. βάσης: 0.025

Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (εσωτερικά) (10YR, 7/1-7/2) και ρόδινο (εξωτερικά) (5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η βάση είναι δισκόμορφη και εξέχει. Ο δίσκος είναι κοίλος στο κέντρο και κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από επτά πιθανότατα πέταλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων λωτού (T1).

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

170 (K382) Πίν. 41 Εικ. 24

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ. διάσταση: 0.053, ύψ.: 0.08, διάμ. βάσης: 0.035, διάμ. μεταλλίου: 0.026μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ανάπτυγμα άνθους από ωοειδή πέταλα (σώζονται τα τέσσερα). Ανάμεσα στα πέταλα ανά τρεις κουκίδες. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T1), που εναλλάσσονται με λεπτούς βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος τριών φύλλων και βλαστών.

171 (K369) Πίν. 41 Εικ. 24

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ. διάσταση: 0.039, ύψ.: 0.01, διάμ. βάσης: 0.035, διάμ. μεταλλίου: 0.025μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα A1 (5/114).

Η διαμόρφωση και η διακόσμηση της βάσης είναι ίδια με του σκύφου 170· το ίδιο και η κύρια διακόσμηση του σώματος. Σώζονται τρία φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και το κατώτατο τμήμα δυο φύλλων και βλαστών από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

172 (K384) Πίν. 41 Εικ. 25

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ. διάσταση: 0.048, ύψ.: 0.011, διάμ. βάσης: 0.037, διάμ. μεταλλίου: 0.028μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1, (2/46).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, φέρει αυλάκωση στο κέντρο και φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με τέσσερα φύλλα βελανιδιάς σε σταυροειδή διάταξη. Το κενό ανάμεσα στις κεραίες του σταυρού πληρώνεται από τις κορυφές ισάριθμων φύλλων βελανιδιάς. Το σώμα κοσμεύεται με φύλλα λωτού (T2), που εναλλάσσονται με βλαστούς.

- 173** (K1657a+1658) Πίν. 42 Εικ. 25
 Τμήμα από το κάτω μισό του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης, συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Μεγ. διάσταση: 0.075, υπ. διάμ. βάσης: 0.045 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Β (2/132) και δάπεδο Γ (2/33).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα λωτού (T2), που εναλλάσσονται με λεπτούς ελικοειδείς βλαστούς.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 172.
- 174** (K1656) Πίν. 42 Εικ. 25
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ. και πλ.: 0.045 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, με κηλίδες καστανές.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, δάπεδο Γ (2/120).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο φύλλα λωτού (T2), που εναλλάσσονται με βλαστούς. Οι βλαστοί απολήγουν σε έλυτρα και κοσμούνται στην κορυφή με φύλλα και καρπούς. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος κοσμείται με συνεχόμενες σπείρες. Ορίζεται από δυο γραμμές με σειρά κόκκων ενδιάμεσα.
- 175** (K1397) Πίν. 42 Εικ. 25
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με το χείλος.
 Ύψ.: 0.046, πλ.: 0.05 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, με κηλίδες καστανές.
 Κασσώπη 1982, κεντρικός δρόμος, επιφανειακό στρώμα (8/3).
 Η διακόσμηση του σκύφου είναι ίδια με του σκύφου 174. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T2) και εκατέρωθεν φύλλο και καρπός. Η δευτερεύουσα διακοσμητική ζώνη επιστέφεται από το κυρτό προς τα μέσα χείλος.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 174.
- 176** (K1300) Πίν. 42 Εικ. 25
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.034, πλ.: 0.022 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, εξιτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 8, στρώμα τεφρού χρώματος στο κέντρο του (8/25).
 Σώζεται τμήμα φύλλου λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
 Δεξιά βλαστός με ελικοειδείς εκβλαστήσεις και καρπό στην κορυφή, όπως στους σκύφους 174-175.
- 177** (K1461+K1511+1833) Πίν. 42
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Πιθανόν συνανήκει το όστρακο K1497.
 Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, κάτω από το νεότερο δάπεδο ως το φυσικό Πf/4).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T2) και αριστερά του έλυτρο και επιμήκης καρπός. Η διακόσμηση κάτω από το χείλος αποτελείται από δύο ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία και η ανώτερη στεφάνι από ζεύγη φύλλων και καρπών βελανιδιάς.

178 (K437) Πίν. 42 Εικ. 25

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.024, πλ.: 0.021 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T2). Η διακόσμηση κάτω από το χείλος αποτελείται από δυο στενές ζώνες, που διακρίνονται μεταξύ τους από απλή ανάγλυφη γραμμή και σειρά κόκκων. Η κατώτερη φέρει άνθη (σώζονται δυο) και η ανώτερη τετράγωνα στη σειρά (σώζονται τέσσερα).

179 (K438) Πίν. 42 Εικ. 25

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.022, πλ.: 0.025 μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6-6/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Η διακόσμηση του όστρακου είναι ίδια με του 178 και σώζεται στον ίδιο περίπου βαθμό με αυτό.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 178.

180 (K1307) Πίν. 42

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.038, πλ.: 0.024 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, που φέρει βλαστόσπειρα κισσού και ορίζεται από δυο γραμμές με σειρά κόκκων ενδιάμεσα.

181 (K387) Πίν. 43 Εικ. 26

Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος

Μεγ. Διάστ.: 0.04, ύψ.: 0.015, υπ. διάμ. βάσης: 0.04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα επιφανείας (2/2).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος φέρει εγκοπή στο κέντρο και περιβάλλει μέταλλιο που κοσμείται με ρόδακα από ωσειδή φύλλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων λωτού (T3).

182 (K393) Πίν. 43 Εικ. 26

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης.

Μεγ. διάστ.: 0.053, ύψ.: 0.027 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/50).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων λωτού (T3).

- 183 α-β** (K397, K424) Πίν. 43 Εικ. 26
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το μέσον του σώματος.
 183α: Ύψ.: 0.04, πλ.: 0.032 μ., 183β: Ύψ.: 0.025, πλ.: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5-7, επιφανειακό στρώμα και πηλός (δ5-7/1-δ5-7/2).
 Σώζεται τμήμα δυο φύλλων λωτού με ρομβοειδές περίγραμμα (T4) από την κύρια διακόσμηση του σώματος, τα οποία εναλλάσσονται με βλαστούς που απολήγουν σε ελικοειδείς εκβλαστήσεις και καρπούς.

- 184** (K1643) Πίν. 43
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, κοντά στη βάση.
 Ύψ.: 0.034, πλ.: 0.032 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα ωχρού πηλού (4/6).
 Σώζεται το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων λωτού με ρομβοειδές περίγραμμα (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

- 185** (K1695) Πίν. 44 Εικ. 27
 Περίπου 1/4 του σώματος με μικρό τμήμα της βάσης, συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Μεγ. διάστ.: 0.07, ύψ.: 0.054, υπ. διάμ. βάσης: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα εξωτερικά καστανέρυθρο θαμπό και εσωτερικά μελανό με καστανές κηλίδες.
 Κασσώπη 1983, Διάδρομος ανατολικός σπιτιού 8, ανάμεσα στις πέτρες του πλακόστρωτου (8/74).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, χωρίς ιδιαίτερα τονισμένο δακτύλιο. Το μέταλλο εισέχει βαθιά και κοσμείται στην περίμετρο με φύλλα. Στο σώμα σώζονται τέσσερα ολόκληρα φύλλα λωτού (T6) και τμήμα δυο άλλων. Ανάμεσά τους, στο ύψ. της κορυφής, παρεμβάλλονται καρποί και δελφίνια. Κάτω από το χείλος ζώνη από βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς ορίζεται στο πάνω μέρος από δυο γραμμές και κόκκους ενδιάμεσα και στο κάτω από απλή γραμμή.
 Μήτρα φθαρμένη και σπασμένη ή άσχημα καθαρισμένη, όπως διακρίνονται ίχνη στο αριστερό άκρο του σκύφου.

- 186** (K529) Πίν. 44 Εικ. 27
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάστ.: 0.045, ύψ.: 0.014, υπ. διάμ. βάσης: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό στο εξωτερικό και καστανέρυθρο στο εσωτερικό.
 Κασσώπη 1977, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού (Δ7/2).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, διαμορφωμένη όπως στο σκύφο 185. Ο δακτύλιος περιβάλλει μέταλλο που κοσμείται στο κέντρο με ανάπτγμα άνθους και στην περιφέρεια με φύλλα, πιθανότατα άκανθας. Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου 185. Από αυτή σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα εξι φύλλων λωτού (T6).

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 185 και K394.

- 187** (K1290) Πίν. 43 Εικ. 26
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.055, πλ.: 0.064 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο. Τοίχωμα χοντρό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/3).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα και άνθη λωτού που εναλλάσσονται. Τα φύλλα είναι διακοσμημένα στο εσωτερικό με φύλλα άκανθας (T7) και λογχόσχημο φυλλάριο (T8). Τα άνθη εκφύονται από κυματιστούς βλαστούς. Σώζονται δυο φύλλα και δυο άνθη.

- 188** (K1651) Πίν. 43 Εικ. 26
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.042, πλ.: 0.03 μ.
 Πηλός πολύ σκληρός, καμμένος με χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (7.5YR, 7/0-6/0). Επίχρισμα ανύπαρκτο, επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).
 Σώζεται το ανώτερο μισό τμήμα ενός φύλλου λωτού (T7) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης, ακριβώς πάνω από αυτά, που αποτελείται από γυναικείες μορφές στη σειρά. Σώζονται δυο από αυτές.

- 189α-β** (K1556+K1760α, K1760β+K1767) Πίν. 45
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένα από τρία και από δυο θραύσματα αντίστοιχα. Στο 189β σώζεται και το χείλος.
 189α: Ύψ.: 0.065, πλ.: 0.055 μ., 189β: Ύψ.: 0.036, πλ.: 0.032 μ.
 Πηλός λεπτόκοκκος, καθαρός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, έντονο, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, δάπεδο Γ (1/131).
 Σώζεται το ανώτερο τμήμα φύλλου φτέρης (T1) με σπειροειδείς βλαστούς εκατέρωθεν από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Σώζονται επίσης δυο πουλιά και ένα δελφίνι που πλαισιώνουν τα φυτικά κοσμήματα στο ύψος της κορυφής. Η ζώνη του χείλους αποτελείται από βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και στικτούς καρπούς κατά ζεύγη, και ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο. Επιστέφεται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

- 190** (K1640 + K1664) Πίν. 45
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0.054, πλ.: 0.038 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/50).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1), που εναλλάσσονται με σπειροειδείς βλαστούς. Σώζεται το ανώτερο τμήμα δυο φύλλων και ενός βλαστού. Η κορυφή του βλαστού πλαισιώνεται από ένα πουλί (αριστερά) και ένα δελφίνι (δεξιά).
 Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο. Φέρει βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς.

- 191** (K349) Πίν. 45 Εικ. 27
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,021 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μαύρο, έντονο, κατά τόπους στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα πηλού A2 (5/20).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μικρό μέρος φύλλου φτέρης (T1) και σπειροειδής βλαστός στα δεξιά, όπως στο σκύφο αρ. 190.
- 192** (K337) Πίν. 45 Εικ. 27
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,028 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Σώζεται η κορυφή φύλλου φτέρης T1 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και δεξιά της μικρό πουλί. Ακολουθεί ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο.
- 193** (K340) Πίν. 45 Εικ. 27
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
 Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,038 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1980, Καταγώγιο, επιδιόρθωση δυτικής πλευράς (K/146).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό δυο φύλλων φτέρης (T1). Ανάμεσά τους διακρίνεται ελικοειδής βλαστός.
- 194** (K1629) Πίν. 45
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,019, πλ.: 0,033 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μαύρο έντονο, αλλά θαμπό.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το φυσικό (4/40) (δάπεδο Γ).
 Σώζεται μέρος ενός φύλλου φτέρης (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος, που πλαισιώνεται από ελικοειδείς βλαστούς, όπως στο σκύφο αρ. 194.
 Πιθανότητα από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 194.
- 195** (K1234a) Πίν. 46 Εικ. 27
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Το χείλος και η διακόσμησή του δε σώζονται. Συνανήκουν άλλα δυο όστρακα (K1234 β-γ).
 Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,022 μ.
 Πηλός εύθρυπτος με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μαύρο, καστανό, θαμπό.
 Ανασκαφή 1982, σπίτι 8, μαύρα χρώματα (8/25).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο μισό φύλλου φτέρης (T1) και σπειροειδής βλαστός στ' αριστερά, όπως στους σκύφους 190-191. Στο ύψ. της κορυφής των κοσμημάτων παραμβάλλεται ένα κυκλικό έξαρμα (T1). Σε επαφή με αυτά διακρίνεται στενή ταινία από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές, που ξεχώριζε τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.

- 196** (K361) Πίν. 46 Εικ. 27
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 195.
Ύψ.: 0,029, πλ.: 0,027 μ.
Πηλός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Ανασκαφή 1977, Β. Στοά, στρώμα πηλού πάνω στο δάπεδο.
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μόνο η κορυφή φύλλου φτέρης (T1), που πλαισιώνεται από δυο κυκλικά εξάρματα (T1). Από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται μικρό τμήμα των δυο ανάγλυφων γραμμών που την ορίζουν από το κάτω μέρος, όπως και στο σκύφο αρ. 195.
- 197α-γ** (K1555, K1660α-β) Πίν. 46 Εικ. 28
Τρία συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται
197α: Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,03 μ., 197β: Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,058 μ. 197γ: Ύψ.: 0,022, πλ.: 0,021 μ.
Πηλός σκληρός με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μαύρο, έντονο, κατά τόπους στιλπνό.
Ανασκαφή 1983, σπίτι 2, δάπεδο Γ (2/132).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα τριών φύλλων φτέρης (T1) που πλαισιώνονται στο ύψ. της κορυφής από κυκλικά εξάρματα (T1) (ένα σε κάθε όστρακο). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ολόκληρη στο όστρακο 197β. Αποτελείται από βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς. Ορίζεται από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο.
Μήτρα φθαρμένη, ιδιαίτερα στη ζώνη του χείλους.
- 198α-β** (K245α-β) Πίν. 46 Εικ. 28
Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
198α: Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,035 μ. 198β: Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,037 μ.
Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/73).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μικρό μόνο μέρος στο όστρακο 198α. Αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1) που εναλλάσσονται με ελικοειδείς βλαστούς. Οι βλαστοί απολήγουν σε άνθη. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ολόκληρη και στα δυο θραύσματα. Ορίζεται από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο και φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, τυλιγμένο λοξά με κορδέλα.
- 199** (K1628) Πίν. 46
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και το 1/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,04, ύψ.: 0,02 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μαύρο, έντονο αλλά θαμπό.
Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το δάπεδο της νεότερης κατοίκησης (4/45).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλο που εισέχει. Το μέταλλο έφερε σταυροειδές κόσμημα από φύλλα βελανιδιάς (σώζεται το ένα). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1). Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων.

- 200** (K1627) Πίν. 46 Εικ. 28
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
 Ύψ.: 0,017, διάμ. βάσης: 0,039, διάμ. μεταλλίου: 0,027 μ.
 Πηλός συνεκτικός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4 εξωτ. και 5YR, 8/4-7/4 εσωτερικά). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει ελαφρά. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα άνθους και στην περιφέρεια ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα, από τα οποία σώζονται τα τρία. Ανάμεσά τους, στο ύψ. της κορυφής, παρεμβάλλονται οι άκρες αιχμηρών φύλλων. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1). Σώζεται το κατώτερο τμήμα τεσσάρων από αυτά.
- 201** (K328+K910) Πίν. 47 Εικ. 28
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και η βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0,046, ύψ.: 0,015, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μετ.: 0,026 μ.
 Πηλός συνεκτικός με χρώμα ρόδινο, όπως του σκύφου αρ. 200. Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, γέμισμα A₂ (2/23).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει ελαφρά. Το μέταλλιο φέρει το ίδιο κόσμημα με το σκύφο αρ. 200, από το οποίο σώζεται μόνο ένα πεταλόσχημο φύλλο. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων φτέρης (T1).
- 202** (K1912) Πίν. 47
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
 Ύψ.: 0,018, διάμ. βάσης: 0,032, διάμ. μεταλλίου: 0,025 μ.
 Πηλός, εύθρυπτος με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1981, εκ περισυλλογής (22/6/1981)
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει ελαφρά. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στικτό στήμονα και στην περιφέρεια ρόδακα από ωοειδή φύλλα. Σώζονται τέσσερα από αυτά. Ανάμεσά τους απαντούν ανά τρεις κουκίδες σε τριγωνική διάταξη. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1), πυκνά τυπωμένα το ένα δίπλα στο άλλο. Σώζεται το κατώτερο τμήμα πέντε φύλλων.
- 203** (K329) Πίν. 47 Εικ. 28
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και μικρό μέρος της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,038, ύψ.: 0,018, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.
 Πηλός συνεκτικός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό στο εξωτερικό, με κηλίδες καστανές, και καστανό στο εσωτερικό.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, δωμάτιο i, στρώμα πηλού A₂ (5/73).
 Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι ίδιες με του σκύφου αρ. 202. Σώζονται δυο φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων φτέρης (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 202.

- 204** (K325) Πίν. 47
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος ανάλογο με το αρ. 169.
 Μεγ.διάσταση: 0,043, ύψ.: 0,014, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.
 Πηλός εύθρυπτος με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα ανοιχτό καστανό ως κοκκινωπό καστανό, θαμπό.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 2. γέμισμα A1 (2/107).
 Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδιες με των σκύφων αρ. 202, 203. Σώζεται ένα φύλλο από το ρόδακα του μεταλλίου και το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων φτέρης (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους αρ. 202, 203.
- 205** (K1425) Πίν. 47 Εικ. 28
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Σώζεται και η βάση.
 Μεγ.διάσταση: 0,04, ύψ.: 0,01 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μίκας, εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1982, σπίτι 8, στρώμα μαύρου χρώματος (2/27).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και χωρίζεται από το σώμα με αυλάκι. Περιβάλλει μέταλλιο που κοσμεύεται με προσωπίο, πιθανότατα γυναικείο, όπως τα 583, 584. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται βάση δυο φύλλων φτέρης (T1).
- 206** (K1232) Πίν. 47 Εικ. 28
 Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,06 μ.
 Πηλός εύθρυπτος με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1982, Βόρεια Στοά, καθαρισμός ανάμεσα στα βάθρα (Α.Βστ/1).
 Σώζεται μόνο το πάνω μισό δυο φύλλων φτέρης (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 207** (K1636) Πίν. 47
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,029 μ.
 Πηλός μαλακός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/44).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μόνο μικρό μέρος φύλλου φτέρης (T1) και δελφίни στ' αριστερά.
- 208** (K334) Πίν. 48 Εικ. 29
 Περίπου το 1/2 του σώματος, συγκολλημένο από έξι θραύσματα. Σώζεται το κατώτερο τμήμα μαζί με τη βάση.
 Ύψ.: 0,045, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μεταλλίου: 0,024 μ.
 Πηλός καλοψημένος με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4-8/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2 στρώμα A1 (2/69, 2/73).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει βαθιά. Το μέταλλιο φέρει ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα ο οποίος περιβάλλει άνθος. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από

10 φύλλα φτέρης (T1) που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς. Στην κορυφή ενός βλαστού διακρίνεται ένα άνθος, που μοιάζει με νούφαρο ή άνθος λωτού.

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

- 209** (K333) Πίν. 49 Εικ. 29
 Περίπου το 1/4 του σώματος, μαζί με τα 3/4 της βάσης, συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,061, διάμ. βάσης: 0,041, διάμ. μεταλλίου: 0,038 μ.
 Πηλός εύθρυπτος με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4, 7/4-7/6). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 3, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού (3, 40, 3/43, 3/49).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο με φθαρμένο κόσμημα, αδιάγνωστο. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T1) που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς. Σώζονται έξι φύλλα και πέντε βλαστοί ανάμεσά τους. Στην κορυφή των βλαστών απαντούν πουλιά. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο. Κοσμείται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.

Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.

- 210** (K1459) Πίν. 49 Εικ. 29
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,045 μ.
 Πηλός συνεκτικός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-8/6). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο η, στρώμα ωχρού πηλού (πη/1).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου αρ. 209. Σώζονται δυο φύλλα φτέρης (T1) και κυματιστός βλαστός ανάμεσά τους. Στην κορυφή του βλαστού κάθεται ένα πουλί. Από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται μόνο μικρό μέρος της στενής ταινίας που την όριζε στο κάτω μέρος. Αυτή είναι επίσης ίδια με του σκύφου αρ. 165.
 Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη, πιθανότατα ίδια με των σκύφων αρ. 209 και K1633.

- 211** (K1913) Πίν. 48
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0,044, ύψ.: 0,017, υπ. διάμ. βάσης: 0,03 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1953, Καταγώγιο.
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ημικυκλικής διατομής και περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει ελαφρά. Φθαρμένο, δυσδιάκριτο, όπως στο σκύφο 209. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων φτέρης (T1).

- 212** (K330) Πίν. 48 Εικ. 29
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης.
 Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,032.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ανοιχτό γκριζο (10YR, 7/2-7/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/69).

Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό τμήμα δυο φύλλων φτέρης (T1). Κοντά στη βάση διακρίνονται ίχνη από επιδιόρθωση της μήτρας (συγκόλληση).

- 213** (K1227) Πίν. 50 Εικ. 29
Περίπου το 1/4 του σώματος μαζί με τη βάση, συγλολλημένο από τρία θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K1224).
Ύψ.: 0,04, διάμ. βάσης: 0,033, διάμ. μεταλλίου: 0,023 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο εξωτερικά (7.5YR, 8/4) και ανοιχτό κόκκινο εσωτερικά (2.5YR, 6/6). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια φθαρμένη.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλο στο ίδιο επίπεδο, που χωρίζεται από αυτόν με φαρδιά αυλακιά. Το μέταλλο αποτελείται από φυτικό ρόδακα φθαρμένο. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T2), που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς. Σώζονται τρία ολόκληρα φύλλα, τρία μισά και ισάριθμοι βλαστοί. Στην κορυφή των βλαστών απαντούν πουλιά. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος πιθανότατα έφερε στεφάνι από φύλλα βελανιδιάς. Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου και μικρό μέρος της στενής ταινίας που όριζε τη διακόσμηση από το κάτω μέρος. Αυτή αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στη μέση.

Μήτρα φθαρμένη, ιδιαίτερα στο μέταλλο.

- 214** (K338) Πίν. 50 Εικ. 29
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,051, πλ.: 0,04 μ.
Πηλός εύθρυπτος με χρώμα υπόλευκο (2.5Y, 8/2). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1978, σπίτι 2.

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται το ανώτερο μισό δυο φύλλων φτέρης (T2) και κυματιστοί βλαστοί ανάμεσά τους. Στην κορυφή του βλαστού κάθεται ένα πουλί, όπως στο σκύφο αρ. 213. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται επίσης εν μέρει. Φέρει στεφάνι μυρτιάς από ζεύγη φύλλων και ορίζεται στο κάτω μέρος από σειρά κόκκων.

- 215** (K339) Πίν. 50 Εικ. 29
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,028 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/7).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μόνο η κορυφή φύλλου φτέρης (T2) και δεξιά της ένα πουλί. Από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται μικρό τμήμα της στενής ταινίας που την όριζε από το κάτω μέρος, η οποία αποτελείται από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στη μέση.

- 216** (K1231) Πίν. 51 Εικ. 29
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,042, πλ.: 0,045 μ.
Πηλός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Σώζεται το ανώτερο τμήμα φύλλου φτέρης (T2) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Η ζώνη του χείλους φέρει

βλαστώσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς και ορίζεται στο κάτω μέρος από στενή ταινία από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στη μέση.

- 217** (K1552) Πίν. 51
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,032 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ρόδινο (5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1983, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/110).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μόνον η κορυφή ενός φύλλου φτέρης (T₂). Κάτω από το χείλος απαντά ζώνη κοσμημένη από στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, η οποία ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών. Η κατώτερη ταινία κοσμείται στο κέντρο με σειρά κόκκων, η δε ανώτερη με κάθετες διαγραμμώσεις.
- 218** (K351) Πίν. 51 Εικ. 30
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,041 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/39).
Σώζεται η κορυφή φύλλου φτέρης (T₂) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Η ζώνη του χείλους φέρει σχηματοποιημένα φύλλα σε δυο και τρεις σειρές, που πιθανότατα αποδίδουν στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης. Ορίζεται στο πάνω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές, οι οποίες στο κάτω μέρος σχηματίζουν ταινία που κοσμείται στη μέση με σειρά κόκκων.
- 219** (K1222) Πίν. 51 Εικ. 30
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος ανάλογο με το αρ. 178.
Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,046 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
Η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου αρ. 218 και σώζεται στον ίδιο βαθμό με αυτή.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 218.
- 220α-β** (K1221α-β) Πίν. 51 Εικ. 30
Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω μέρος του σώματος, που διασώζουν και μικρό μέρος της βάσης.
220α: Μεγ. διάσταση: 0,055, ύψ.: 0,03 μ. 220β: ύψ.: 0,037, πλ.: 0,018 μ.
Πηλός εύθρυπτος με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
Η βάση είναι δισκοειδής. Ο δίσκος χωρίζεται από το σώμα με φαρδιά αυλακία και φέρει μετάλλιο. Το μετάλλιο κοσμείται με ρόδακα από ωσειδή φύλλα. Σώζονται τρία φύλλα στο όστρακο 220α. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T₂). Σώζονται τρία από αυτά στο όστρακο 220α και ένα στο 220β.
- 221α-β** (K1229, K1392) Πίν. 52 Εικ. 30
Περίπου το 1/4 του σώματος με τη μισή βάση (221α) και τμήμα από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους (221β). Η στεφάνη του χείλους δε σώζεται.

221α: Μεγ. διάσταση: 0,08, ύψ.: 0,04, υπ. διάμ. βάσης: 0,042, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,024 μ., 221β: ύψ.: 0,023, πλ.: 0,018 μ.

Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, δωμάτιο β, στρώμα ωχρού πηλού (6/6).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο, στο ίδιο επίπεδο, που χωρίζεται από αυτόν με φαρδιά αυλακιά (βλ. σκύφο αρ. 213). Η διακόσμηση του μεταλλίου είναι αδιάγνωστη, εξαιτίας φθοράς. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T2). Σώζονται δυο ακέραια και τέσσερα μισά. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος φέρει λοξές σειρές κόκκων, που διακόπτονται από λοξές ταινίες και ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές.

Μήτρα φθαρμένη.

222

(K335)

Πίν. 52

Εικ. 30

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης
Ύψ.: 0,051, πλ.: 0,032 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μαύρο, έντονο, θαμπό.

Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ε. Στρώμα πηλού ανάμικτο (5/38).

Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλεται από σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T3) που εναλλάσσονται με σπειροειδείς βλαστούς. Σώζονται δυο φύλλα και ισάριθμοι βλαστοί.

223α-β

(K311α-β)

Πίν. 53

Εικ. 30

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω μέρος του σώματος. Το 223α είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα και διασώζει και τη βάση.

223α: Ύψ.: 0,029, διάμ. βάσης: 0,038, διάμ. μεταλλίου: 0,034 μ. 223β: Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,058 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μαυροκάστανο, θαμπό με κηλίδες μαύρες.

Ανασκαφή 1980, Δρόμος 7, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ευρύς και έχει σχήμα ανεστραμμένου εχίνου. Περιβάλλει μέταλλιο που φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων και στην περιφέρεια μεγαλύτερο ρόδακα, από οκτώ ωσειδή φύλλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα φτέρης (T4), που εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς. Σώζεται τμήμα επτά φύλλων και τριών βλαστών και στα δυο όστρακα. Από τις κορυφές των βλαστών εκφύονται άνθη λωτού. Σώζεται μόνο ένα άνθος στο όστρακο 223β.

224α-β (K1609-K1597)

Πίν. 53

Εικ. 31

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Το 224β σώζει και το χείλος.

224α: Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,045 μ., 224β: Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,038 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανόφαιο με κηλίδες καστανέρυθρες, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο μισό φύλλου φτέρης (T4) πλαισιωμένο από δυο άνθη λωτού στο όστρακο 224α και η κορυφή ενός φύλλου φτέρης στο 224β, η οποία επιστέφεται από την κυρτή προς τα μέσα στεφάνη του χείλους, χωρίς να μεσολαβεί ενδιάμεση διακοσμητική ζώνη.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 223.

- 225α-β** (K313-K1616) Πίν. 54 Εικ. 31
 Δυο συνανήκοντα όστρακα, ανάλογα με τα 224α-β.
 225α: Ύψ.: 0,043, πλ.: 0,044 μ., 225β: Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,047 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα
 αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/2, 4/41).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με των σκύφων 223-224. Σώζεται
 το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου φτέρης και ένα άνθος λωτού δεξιά του και στα δυο
 όστρακα.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 223-224α-β.
- 226** (K312) Πίν. 53 Εικ. 31
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 225.
 Ύψ.: 0,046, πλ.: 0,04 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά
 τόπους στιλπνό.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/77).
 Σώζεται το ανώτερο μισό φύλλου φτέρης (T4) και δεξιά του κυματοειδής
 βλαστός με άνθος λωτού στην κορυφή. Ακολουθεί ζώνη αδιακόσμητη δυο ανάγλυφων
 γραμμών.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους αρ. 223-225.
- 227** (K1612) Πίν. 53 Εικ. 31
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 226.
 Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,035 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
 Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).
 Σώζεται το πάνω τμήμα ενός φύλλου φτέρης T4 από την κύρια διακόσμηση
 του σώματος και δεξιά άνθος λωτού. Μόλις διακρίνεται αδιακόσμητη ζώνη δυο
 ανάγλυφων γραμμών, όπως στους σκύφους 223-226.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 223-226.
- 228** (K1615) Πίν. 54 Εικ. 32
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,027 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/44).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το πάνω μισό φύλλου
 φτέρης (T4) και κυματιστός βλαστός αριστερά του. Η ζώνη κάτω από το χείλος είναι
 πιθανότατα ακόσμητη και ορίζεται στο κάτω μέρος από ανάγλυφη γραμμή. Σώζεται
 μικρό μόνο μέρος της.
- 229** (K1614) Πίν. 54 Εικ. 32
 Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,032 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ανοιχτό καστανό (10YR, 8/2-
 8/3). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα φύλλο φτέρης (T4),
 που πλαισιώνεται από συστάδα ελικοειδών βλαστών.

- 230** (K1638) Πίν. 54 Εικ. 32
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
 Ύψ.: 0,017, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μεταλλίου: 0,023 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μαύρο, έντονο, θαμπό.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, στο μπάζωμα της αυλής, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/44).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι παχύς και έχει ημικυκλική διατομή. Περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στικτό στρογγυλό στήμονα και στην περιφέρεια οκτάφυλλο ρόδακα από ωσειδή φύλλα. Ανάμεσά τους απαντούν ανά τρεις κουκίδες σε τριγωνική διάταξη. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τουλάχιστον πέντε ανθέμια (T1). Το κενό ανάμεσα στις κορυφές τους πληρώνεται από κυκλικά εξάρματα (T2). Σώζονται δυο από αυτά.
- 231** (K1639) Πίν. 54 Εικ. 32
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
 Ύψ.: 0,024, διάμ. βάσης: 0,037, διάμ. μεταλλίου: 0,023 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, στρώμα πηλού νεότερης κατοίκησης (4/24).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος πιθανότατα είναι ίδια με του σκύφου αρ. 230. Σώζονται δυο ανθέμια (T1) και μέρος τρίτου, ενώ διακρίνονται ίχνη από επιδιόρθωση της μήτρας (συγκόλληση).
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 230.
- 232** (K1910) Πίν. 55 Εικ. 33
 Σκύφος με κάλυκα φύλλων άκανθας, συγκολλημένος από είκοσι τρία θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπουν τα 3/4 του χείλους και μικρό τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0,09-0,093, διάμ. βάσης: 0,039, διάμ. μεταλλίου: 0,021, εξ. διάμ. χείλους: 0,14, εσωτ. διάμ. χείλους: 0,135 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανοκόκκινο (5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, με αμαυρές κηλίδες, στιλπνό κατά τόπους.
 Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, ωχρός πηλός στο ύψ. της πλίνθου ΝΔ γωνίας (4/).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σώμα καλυκόσχημο, το χείλος κάμπτεται προς τα μέσα. Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διάσταση και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα άνθους με στικτό στήμονα και στην περιφέρεια ρόδακα από μικρά ωσειδή φύλλα, που περιβάλλονται από κουκίδες σε τριγωνική διάταξη. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από οκτώ φύλλα άκανθας (T1.1). Ανάμεσά τους παρεμβάλλονται, τριγωνικά τοποθετημένα, ένα πουλί, ένα δελφίни και ένα κυκλικό εξάρμα T1. Κάτω από το χείλος απαντούν δυο διακοσμητικές ζώνες. Η κατώτερη φέρει βλαστόσπειρα, με φύλλα και καρπούς κισσού κατά ζεύγη και η ανώτερη στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, τυλιγμένα κατά διαστήματα λοξά με κορδέλα. Οι ζώνες ορίζονται και ξεχωρίζονται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στη μέση. Επιστέφονται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.
 Μήτρα σχετικά φθαρμένη.
- 233** (K569) Πίν. 56 . 34
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,015 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1980, σπίτι 5, δωμ. f, στρώμα Β (5/144).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα κυκλικό έξαρμα (T1) και κάτω δεξιά ένα δελφίνι.

234 (K289) Πίν. 56
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0,049, ύψ.: 0,022 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/6).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο είναι πιθανότατα ίδιο με του σκύφου αρ. 232. Το ίδιο και η κύρια διακόσμηση του σώματος, που αποτελείται από φύλλα άκανθας T1.1, λοξά όμως τυπωμένα. Σώζεται το κάτω τμήμα δυο από αυτά.
Μήτρα κακοτυπωμένη.

235 (K1271) Πίν. 56 Εικ. 34
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
Ύψ.: 0,012, διάμ. βάσης: 0,029, διάμ. μεταλλίου: 0,019 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο θαμπό, με κηλίδες αμαυρές, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, δωμάτιο Β, στρώμα ωχρού πηλού (6/6).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο μικρό άνθος και στην περιφέρεια ρόδακα από οκτώ ωσειδή φυλλάρια. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα επτά φύλλων άκανθας (T1).

236 (K1272) Πίν. 56 Εικ. 34
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 235.
Ύψ.: 0,011, διάμ. βάσης: 0,029, διάμ. μεταλλίου: 0,019 μ.
Πηλός κακοψημένος, με χρώμα ρόδινο εξωτερικά (7.5YR, 7/4) και γκριζωπό εσωτερικά (7.5YR, 7/2). Επίχρισμα καστανομελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 7, δωμάτιο Ι, στρώμα πηλού (7i/2).
Η διαμόρφωση και η διακόσμηση της βάσης είναι ίδια με του σκύφου αρ. 235. Το ίδιο και η κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία και σώζεται στον ίδιο περίπου βαθμό με αυτόν.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 235.

237 (K287) Πίν. 56 Εικ. 34
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και μέρος της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,041, ύψ.: 0,015, υπ.διάμ.βάσης: 0,033 μ.
Πηλός σκληρός, με χρώμα ανοιχτό ως ρόδινο γκριζό (7.5YR, 7/0-7/2). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.

Ανασκαφή 1978, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/2).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο έφερε ρόδακα από λεπιδοειδή φύλλα και ανάμεσά τους ανά τρεις κουκίδες σε τριγωνική διάταξη. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T1).

238 (K288) Πίν. 56 Εικ. 34
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 237.
Μεγ. διάσταση: 0,031, ύψ.: 0,08, υπ.διάμ.βάσης: 0,035 μ.

Πηλός σκληρός (παραψημένος), με χρώμα υπόλευκο ως ελαφρά γκριζωπό (10YR, 8/1-7/1). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια πολύ τραχιά.

Ανασκαφή 1978, δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα (Δ6/1).

Η διαμόρφωση της βάσης και η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου αρ. 237. Το ίδιο και η κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία σώζεται περίπου στον ίδιο βαθμό με αυτόν.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 237.

239 (K1620)

Πίν. 56

Εικ. 34

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης. Μεγ. διάσταση: 0,045, ύψ.: 0,01 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό κατά τόπους, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, μαύρα χρώματα (4/50).

Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων άκανθας T1.

240

(K1621)

Πίν. 57

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 239.

Υψος: 0,037, πλ.: 0,035 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ροδαλό γκριζο ως ρόδινο (5YR, 7/2-7/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο της νεότερης κατοικίας (4/47).

Ο δακτύλιος της βάσης και η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου αρ. 239 και σώζονται στον ίδιο περίπου βαθμό με αυτόν.

241

(K290)

Πίν. 57

Εικ. 34

Περίπου το 1/4 από το μέσον του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Συνανήκει το όστρακο K298.

Υψ.: 0,059, πλ.: 0,067 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, επίχωση - μαύρα χρώματα (5/5).

Σώζονται τρία φύλλα άκανθας T1, ελλιπή ως προς τη βάση, από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Αυτή αποτελείται από βλαστόσπειρα αμπέλου (κληματίδα) και ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στη μέση.

242

(K301a)

Πίν. 57

Εικ. 35

Περίπου το 1/4 από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα. Σώζεται και το χείλος. Συνανήκουν άλλα δυο όστρακα (K301β, γ).

Υψος: 0,073, πλ.: 0,095 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα καστανομέλανο, με καστανές κηλίδες, θαμπό εξίτηλο.

Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/73, 2/77).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας T1. Κάτω από το χείλος απαντούν δυο διακοσμητικές ζώνες. Η κατώτερη φέρει επάλληλα φύλλα λωτού σε τέσσερις σειρές και ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στη μέση. Η ανώτερη κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες και επιστέφεται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

- 243** (K817) Πίν. 57
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψος: 0,029, πλ.: 0,027 μ.
 Πηλός, σχεδόν καθαρός, συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4).
 Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα Α1 (5/114).
 Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας T1 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η ζώνη κάτω από το χείλος, που αποτελείται από στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, τυλιγμένο λοξά με ταινία. Η ζώνη ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο.
- 244** (K801) Πίν. 57
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 243.
 Ύψος: 0,036, πλ.: 0,035 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα γκρίζο ρόδινο, ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4).
 Επίχρισμα αμαυρό, εξίτηλο, θαμπό.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, δωμ. i, στρώμα καταστροφής φάσης Α (5/73).
 Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας T1 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, τυλιγμένο λοξά με ταινία. Ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο.
- 245** (K297) Πίν. 57
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψος: 0,036, πλ.: 0,05 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό κόκκινο (5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες αμαυρές, καστανές.
 Ανασκαφή 1980, σπίτι 5, δωμάτιο f, δάπεδο εγκατάλειψης και στρώμα Α1 (5/140).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος, σώζεται το πάνω μισό ενός φύλλου άκανθας T1 που πλαισιώνεται από βότρες αμπέλου (βλ. σκύφους 315-394). Ακολουθούν δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές, που ορίζουν από το κάτω μέρος τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία πιθανότατα έφερε στεφάνι μυρτιάς (βλ. σκύφους 440-442). Σώζονται δυο φύλλα.
 Μητέρα πολύ φθαρμένη.
- 246** (K284+K303α-β) Πίν. 58 Εικ. 35
 Συγκολλημένος από δέκα θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει περίπου το 1/3 της βάσης, το 1/2 του κάτω μέρους του σώματος και τα 3/4 του πάνω μέρους του σώματος και του χείλους.
 Ύψος: 0,095, διάμ. βάσης: 0,037, διάμ. μεταλλίου: 0,029, εσ. διάμ. χείλους: 0,135, εξ. διάμ. χείλους: 0,14 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
 Επίχρισμα καστανομελανό, με κηλίδες μελανές, θαμπό, εξίτηλο.
 Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α2 και δάπεδο Β (2/34, 2/35).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Το σώμα καλυκόσχημο, το χείλος κάμπτεται προς τα μέσα.
 Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο ανοιχτό άνθος, με στικτό στήμονα, και στην περιφέρεια ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα, που πλαισιώνονται από μικρές σταγόνες στο ύψ. της κορυφής. Σώζονται τέσσερα φύλλα.
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας T2 ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται πουλιά. Σώζονται τρεις ακέραιες άκανθες και δυο πουλιά.

Κάτω από το χείλος απαντούν δυο διακοσμητικές ζώνες. Η κατώτερη φέρει συνεχόμενες σπείρες και η ανώτερη βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού. Οι ζώνες ορίζονται και ξεχωρίζονται από ανάγλυφη γραμμή που κοσμεύεται κατά διαστήματα με κόκκους. Επιστέφονται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

- 247** (K283) Πίν. 59 Εικ. 35
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και η βάση.
Υψος: 0,037, διάμ. βάσης: 0,03 μ.
Πηλός, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με κηλίδες μελανές κατά τόπους, στιλπνές.
Ανασκαφή 1980, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα Α2 (5/90).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ημικυκλικός, χαραγμένος στη μήτρα χωρίς προσοχή, και περιβάλλει δίσκο που εξέχει, ο οποίος πιθανότατα δεν έφερε μετάλλιο. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από επτά φύλλα άκανθας T2, τα οποία σώζονται εν μέρει.
Μήτρα κακοτυπωμένη και φθαρμένη.
- 248** (K1590) Πίν. 59
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Υψος: 0,045, πλ.: 0,041 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ροδαλό γκριζο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4).
Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα νεότερου δαπέδου (4/42).
Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα ακέραιο φύλλο άκανθας T2 και τμήμα δεύτερου.
- 249** (K291) Πίν. 59 Εικ. 35
Σκύφος με κάλυκα άκανθας.
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Υψος: 0,045, πλ.: 0,025 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/100).
Σώζεται ένα ακέραιο φύλλο άκανθας T2 από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 250** (K305) Πίν. 59 Εικ. 36
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,043, ύψ.: 0, 023 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, επίχωση, μαύρα χρώματα (2/2).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει. Το μετάλλιο έφερε πιθανότατα σταυροειδές κόσμημα από φύλλα βελανιδιάς. Σώζεται η κορυφή ενός από αυτά. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό τμήμα δυο φύλλων άκανθας T3.
- 251** (K306) Πίν. 59 Εικ. 36
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Υψ.: 0,033, πλ.: 0,035 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, με κηλίδες καστανοκόκκινες.

Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, Γέμισμα Α1 (2/16).

Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό τμήμα δυο φύλλων άκανθας T3.

252 (K1253) Πίν. 60 Εικ. 36
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,041, ύψ.: 0,012, υπ. διάμ. βάσης: 0,036, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,024 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μαύρο, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/9).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στικτό, στρογγυλό στήμονα και στην περιφέρεια ρόδακα από ωοειδή φύλλα (σώζονται πέντε). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η βάση ενός φύλλου άκανθας T3 και ίχνη άλλων δυο εκατέρωθεν.

Μήτρα φθαρμένη.

253 (K237) Πίν. 60 Εικ. 36
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
Μεγ. διάσταση: 0,047, ύψ.: 0,008, διάμ. βάσης: 0,028, διάμ. μεταλλίου: μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/79).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα άνθους και στην περιφέρεια μεγαλύτερο, από οκτώ ωοειδή φυλλάρια. Ανάμεσα στα φύλλα ανά τρεις κουκκίδες σε τριγωνική διάταξη. Η κύρια διακόσμηση του σώματος έφερε φύλλα άκανθας T3 και ίσιους βλαστούς ανάμεσα. Σώζονται ίχνη τους γύρω από το δακτύλιο της βάσης.

254α-γ (K1601α-β) Πίν. 60 Εικ. 36
Τρία συνανήκοντα όστρακα από το μέσον του σώματος. Το 243α είναι σγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα.
254α: Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,06 μ., 254β: Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,035 μ., 254γ: Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,031 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ρόδινο καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο, θαμπό, με κηλίδες μελανές, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το φυσικό (4/40).

Σώζονται αποσπασματικά τρία φύλλα άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος στο όστρακο 254α τα οποία εναλλάσσονται με λεπτότατους κυματιστούς βλαστούς. Πάνω στους βλαστούς απαντούν πουλιά (ένα από αυτά σώζεται στο όστρακο 254β).

255 (K1599) Πίν. 60 Εικ. 36
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, σγκολλημένο από δυο θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,063, πλ.: 0,069 μ.

Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγιά, και χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (εξωτερικά: 7.5YR, 7/4-7/6 και εσωτερικά: 5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανέρυθρο με μελανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο. Τοίχωμα χοντρό.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, επίχωση μαύρα χώματα (4/41).

Σώζεται το ανώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Ανάμεσα στις άκανθες απαντούν τρεις παράλληλοι ίσιοι βλαστοί, που απολήγουν οι πλευρικοί σε άγκιστρα και ο μεσαίος σε φύλλα βελανιδιάς. Η ζώνη του χείλους φέρει βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων και καρπούς. Ορίζεται στο κάτω μέρος από ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο μέσον.

256 (K1600)

Πίν. 60

Εικ. 37

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,051, πλ.: 0,057 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανόμαυρο με κηλίδες μελανές, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το πλακόστρωτο (4/42).

Σώζεται το πάνω μισό ενός φύλλου άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Αριστερά της άκανθας απαντά ελικοειδής βλαστός με τρεις διακλαδώσεις στην κορυφή, που απολήγουν σε ένα βελανίδι και δυο κισσόφυλλα. Ανάμεσά τους παρεμβάλλονται δυο σπειροειδή έλυτρα. Ίχνη από αντίστοιχο βλαστό σώζονται και στα δεξιά της άκανθας. Η ζώνη του χείλους ορίζεται στο κάτω μέρος από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στη μέση. Κοσμεείται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, τυλιγμένο λοξά με κορδέλα.

257a-6 (K1261, K1381)

Πίν. 61

Εικ. 37

Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Συνανήκει το όστρακο K1226.

257a: Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,049 μ., 257β: Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,033 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ροδαλό γκριζο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακά μαύρα χώματα.

Σώζεται η κορυφή δυο φύλλων άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Ανάμεσα στις άκανθες απαντά ένα πουλί. Η ζώνη του χείλους ορίζεται στο κάτω μέρος από ανάγλυφη γραμμή και φέρει στεφάνι δάφνης από ζεύγη φύλλων, ίδιο με του σκύφου αρ. 258.

258 (K1274)

Πίν. 61

Εικ. 37

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και η γένεση του χείλους.

Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,033 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα κίτρινο κόκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια πολύ φθαρμένη.

Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας T3 και βλαστοί με ελικοειδείς αποφύσεις δεξιά της. Η ζώνη κάτω από το χείλος φέρει στεφάνι από ζεύγη φύλλων δάφνης, ίδιο με αυτό του σκύφου 257, που ορίζεται επίσης με δυο ανάγλυφες γραμμές και σειρά κόκκων στο μέσον.

259 (K1454)

Πίν. 61

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,032 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο εξωτερικά (7.5YR, 8/4) και κίτρινο κοκκινωπό εσωτερικά (5YR, 7/6). Επίχρισμα αμαυρό πολύ εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο η, στρώμα ωχρού πηλού (Πη/1).

Σώζεται το πάνω μισό τμήμα ενός φύλλου άκανθας T3, από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Δεξιά της άκανθας διακρίνεται, συστάδα ελικοειδών βλαστών. Η ζώνη του χείλους ορίζεται στο κάτω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές και φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης.

260 (K1626) Πίν. 61 Εικ. 37

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,034 μ.

Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία (βλ. σκύφο 244), εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).

Σώζεται μικρό τμήμα φύλλου άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και συστάδα ελικοειδών βλαστών δεξιά του, όπως στο σκύφο 259.

261 (K294) Πίν. 61 Εικ. 37

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα.

Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,061, πλ.: 0,027 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο εξωτερικά και κίτρινο κοκκινωπό εξωτερικά (7.5YR, 8/4, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές.

Ανασκαφή 1980, Δρόμος 6, στρώμα κεραμιδιών πάνω από το λιθόστρωτο (Δ6/32).

Σώζεται ένα φύλλο άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Η ζώνη του χείλους φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης και ορίζεται στο κάτω μέρος από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο.

262 (K269) Πίν. 61 Εικ. 37

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,038, πλ.: 0,032 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).

Σώζεται το πάνω μισό τμήμα φύλλου ακάνθου T3 και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που αποτελείται από στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, όπως στο σκύφο αρ. 250 και ορίζεται, στο κάτω μέρος όπως σ' αυτόν.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 261.

263 (K270) Πίν. 61

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα.

Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,022, πλ.: 0,044 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό θαμπό.

Ανασκαφή 1980, σπίτι 5, δωμάτιο δ, στρώμα καταστροφής νεότερης φάσης (5/128).

Σώζεται το πάνω μισό ενός φύλλου άκανθας T3 από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η στενή ταινία που την ξεχώριζε από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Η ταινία αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στη μέση.

- 264** (K253) Πίν. 62 Εικ. 38
 Σκύφος συγκολλημένος από δεκαοκτώ θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει το μισό μέρος του σώματος, της βάσης και του χείλους.
 Ύψ.: 0,071, πλ.: 0,033, διάμ. μεταλλίου: 0,03, διάμ. χείλους: 0,11 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 3, δωμάτιο c, μπάζωμα για την κατασκευή του δαπέδου Β (3/26-3/28).
 Η βάση είναι δισκόμορφη, το σχήμα του σώματος καλυκοειδές, το χείλος κάμπτεται απαλά προς τα έξω.
 Ο δίσκος της βάσης εξέχει και περιβάλλεται από δακτύλιο. Κοσμείται με μέταλλιο φθαρμένο, που φέρει στο κέντρο στικτό στήμονα και στην περιφέρεια πεταλόσχημα φύλλα, από τα οποία σώζονται τα τέσσερα (βλ. σκύφους αρ. 169, 382). Στο σώμα εναλλάσσονται ίσια με λυγισμένα στην κορυφή φύλλα άκανθας (T4-T5). Σώζονται πέντε φύλλα (αντίστοιχα δυο και τρία). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από απλή ανάγλυφη γραμμή. Κοσμείται στη βάση με σειρά από διπλές σπείρες και στο πάνω μέρος από δελφίνια και ανθέμια που εναλλάσσονται στη σειρά. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους, η οποία ορίζεται στο κάτω μέρος από σειρά κόκκων .
- 265** (K255) Πίν. 63 Εικ. 38
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,043, πλ.: 0,03 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, μαύρα χώματα (2/10).
 Σώζεται ένα φύλλο άκανθας (T4) από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Δεξιά του διακρίνεται και άλλο ένα φύλλο του αυτού τύπου.
- 266** (K1607) Πίν. 63 Εικ. 38
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,058, πλ.: 0,04 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, Μαύρα χώματα (4/50).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα φύλλο άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T5). Από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται μόνο η στενή ταινία που την όριζε από το κάτω μέρος, η οποία αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο.
- 267** (K280) Πίν. 63 Εικ. 38
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,029, πλ.: 0,05 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο g, στρώμα Α1-Α2 (5/149).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο μισό ενός φύλλου άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T5) και μέρος ενός άλλου φύλλου (T4 ή T5) δεξιά της. Από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται μόνο η στενή ταινία που την όριζε από το κάτω μέρος, η οποία αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο.

- 268** (K1270) Πίν. 63 Εικ. 38
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,035 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Ανασκαφή 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα ωχρού πηλού (6/6).
 Σώζεται το πλευρικό τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T4) και τμήμα άλλης (T4 ή T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Ανάμεσα από τις άκανθες διακρίνεται ένα μικρό δελφίνι. Η ζώνη του χείλους ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και κοσμείται με κόκκους σε λοξές σειρές που διακόπτονται από διπλές γραμμές.
- 269** (K1296) Πίν. 63 Εικ. 38
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,022, πλ.: 0,027 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο. Τοίχωμα λεπτό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο i, στρώμα πηλού (14i/3).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας T5 και δεξιά του στικτός στρογγυλός καρπός. Ο σκύφος έφερε δυο διακοσμητικές ζώνες κάτω από το χείλος. Η κατώτερη είναι στενή. Ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και κοσμείται με κουκκίδες σε λοξές σειρές. Από την ανώτερη ζώνη σώζεται μόνο το κεφάλι ενός δελφινιού.
- 270** (K580) Πίν. 63
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,038, πλ.: 0,025 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.
 Ανασκαφή 1979, σπίτι 5, δωμάτιο e, στρώμα πηλού A2-A1 (5/47).
 Σώζεται μικρό τμήμα της κορυφής φύλλου άκανθας (T4) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακόσμηση κάτω από το χείλος, που αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει σειρά κόκκων σε λοξές γραμμές και η ανώτερη διπλές οριζόντιες έλικες στη σειρά, που επιστέφονται από ανθέμια και δελφίνια. Οι ζώνες ορίζονται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή.
- 271** (K1554) Πίν. 63
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,027 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, επίχωση-μαύρα χρώματα (2/110).
 Σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Η ζώνη του χείλους ορίζεται στο κάτω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμείται με επάλληλα κατακόρυφα φύλλα δάφνης (πρβ. σκύφο 432).
- 272** (K231) Πίν. 63
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,025 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/107).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T5). Η διακόσμηση του χείλους σώζεται ακέραια. Ορίζεται στο κάτω μέρος από ταινία μαργαριταρόσχημων κόμπων και στο πάνω από ανάγλυφη γραμμή. Φέρει βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού κατά ζεύγη.

273 (K221) Πίν. 64 Εικ. 39
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,045 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ροδαλό γκριζο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4).
Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με μελανές κηλίδες.
Κασσώπη 1980, Καταγώγιο, δωμάτιο i, επιφανειακό στρώμα (K/178).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T5) και ένα πουλί ανάμεσά τους. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, τυλιγμένα λοξά με ταινία.

274 (K222) Πίν. 64
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,039 μ.
- Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, με κηλίδες μελανές, θαμπό.
Κασσώπη 1978, αποχετευτικός διάδρομος σπιτιών 1-2, επίχωση πηλού (δ1-2/5).
Σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T5) με δυο πουλιά εκατέρωθεν από την κύρια διακόσμηση του σώματος, και μέρη της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Αυτή είναι ίδια με του σκύφου αρ. 273, αλλά ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές.

275 (K227α) Πίν. 64 Εικ. 39
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 274. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K227β)
Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,032 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/71).
Η διακόσμηση του οστράκου είναι ίδια με του 274. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T5) και η ουρά ενός πουλιού αριστερά της.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο αρ. 274.

276 (K1278) Πίν. 64 Εικ. 39
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.
Ύψ.: 0,052, πλ.: 0,074, υπ. εσ. διάμ. χείλους: 0,115, εξ. διάμ. χείλους: 0,12 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4: εξωτερικά, 5YR, 7/4: εσωτερικά). Επίχρισμα καστανομέλανο με κηλίδες μελανές.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επίχωση-μαύρα χρώματα (6/5).
Η διακόσμηση του οστράκου είναι ίδια με των 274-275. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή δυο φύλλων άκανθας (T5) και ανάμεσά τους ένα πουλί.
Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 274-275.

- 277** (K261) Πίν. 64 Εικ. 39
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,057, ύψ.: 0,025 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
 Επίχρισμα καστανοκόκκινο, με καστανομέλανες κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, πηλός καταστροφής φάσης Β (1/26).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο φθαρμένο, αδιάγνωστο, που εισέχει. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T4 ή T5) και δεξιά του ίχνη ενός άλλου.
- 278** (K254) Πίν. 65
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,038, ύψ.: 0,012, υπ.διάμ.βάσης: 0,03 μ.
 Πηλός , με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1981, δρόμος 6, κάτω από το πλακόστρωτο (Δ6/34).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή με αυλακιά στην επιφάνεια στήριξης. Περιβάλλει μέταλλιο που κοσμεύεται με ρόδακα από μικρά αιχμηρά φύλλα, πλαισιωμένα από κουκκίδες στο ύψ. της κορυφής. Η κύρια διακόσμηση του σώματος φέρει φύλλα άκανθας (T4 ή T5). Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων.
- 279** (K262) Πίν. 65 Εικ. 39
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,048, ύψ.: 0,010, υπ.διάμ.βάσης: 0,027 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/1-8/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή, ορίζεται εξωτερικά από σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στικτό στρογγυλό στήμονα και στην περιφέρεια ρόδακα από ωοειδή φύλλα (βλ. σκύφους 27α, 232). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T4 ή T5) και ίχνη άλλων δύο εκατέρωθεν.
- 280α-β** (K1625α-β) Πίν. 65 Εικ. 39
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται. Πιθανόν συνανήκει το K1777β.
 280α: Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,037 μ., 280β: Ύψ.: 0,036, πλ.: 0,043 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, αυλή, μπάζωμα για την κατασκευή νεότερου δαπέδου (4/44).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος στο όστρακο 280α σώζεται η κορυφή δυο φύλλων άκανθας (T6) και ανάμεσά τους γυναικεία μορφή με σκήπτρο. Στο 280β δεξιά της κορυφής του φύλλου σώζεται ένα πουλί. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος αποτελείται από βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς κατά ζεύγη.
 Μήτρα φθαρμένη.

- 281** (K302) Πίν. 65 Εικ. 39
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από πέντε θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.
Ύψ.: 0,056, πλ.: 0,09 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Τοίχωμα λεπτό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β, (2/35).
Η διακόσμηση του οστράκου είναι ίδια με των 280α-β. Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (Τ6) από την κύρια διακόσμηση του σώματος που πλαισιώνεται δεξιά από πουλί και αριστερά από γυναικεία μορφή με σκήπτρο. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ακέραια. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα μέσα στεφάνη του.
Μήτρα πολύ φθαρμένη, ίδια με του σκύφου αρ. 208α-β.
- 282α-β** (K1248) Πίν. 66 Εικ. 39
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης. Συνανήκει και άλλο ένα όστρακο (K1256).
Μεγ. διάσταση: 0,072, ύψ.: 0,033, διάμ. βάσης: 0,034, διάμ. μεταλλίου: 0,23.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
Επίχρισμα καστανόμαυρο θαμπό, με κηλίδες μελανές, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα ωχρού πηλού (6/6).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Ορίζεται από αυλακία και περιβάλλει μετάλλιο, που βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο. Το μετάλλιο φέρει μικρό ρόδακα άνθους στο κέντρο και ωοειδή φυλλάρια στην περιφέρεια, από τα οποία σώζονται τέσσερα (βλ. σκύφους 235-236). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από δαντελωτές άκανθες με λυγισμένη κορυφή (Τ7), οι οποίες εναλλάσσονται με κυματιστούς βλαστούς. Στην κορυφή των βλαστών απαντούν πουλιά. Σώζονται τρεις άκανθες, με βλαστούς ανάμεσα και ένα πουλί.
Μήτρα φθαρμένη.
- 283** (K238) Πίν. 66 Εικ. 39
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,043, ύψ.: 0,025, διάμ. βάσης: 0,033, διάμ. μεταλλίου: 0,021 μ.
Πηλός σκληρός, με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (10YR, 8/2-7/2).
Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά (κακοψημένο).
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, δάπεδο Β (2/85).
Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και πιθανότατα του σώματος, είναι ίδιες με του σκύφου αρ. 282. Σώζονται τέσσερα φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και το κάτω μισό τεσσάρων φύλλων άκανθας (Τ7) με βλαστούς ανάμεσα, από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
Μήτρα φθαρμένη, πιθανόν ίδια με του σκύφου 282.
- 284** (K241) Πίν. 67 Εικ. 39
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Ύψ.: 0,042, πλ.: 0,04 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/32).
Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλεται από βαθύ αυλάκι. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων άκανθας (Τ7) και κυματοειδής βλαστός ανάμεσά τους.
Μήτρα φθαρμένη (ίδια με των 282-283).

- 285** (K257) Πίν. 67 Εικ. 39
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το 284.
Ύψ.: 0,036, πλ.: 0,035 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό
εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A₂ (2/32).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και
περιβάλλεται από μαργαριταρόσχημους κόμπους. Από την κύρια διακόσμηση του
σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T6 ή T7).
Μήτρα φθαρμένη.
- 286α-γ** (K247α-β, K886) Πίν. 68 Εικ. 40
Περίπου το 1/2 σκύφου από τρία συνανήκοντα όστρακα. Το 286α είναι
συγκολλημένο από τρία θραύσματα και σώζει και τα 3/4 της βάσης. Το χείλος δε
διασώζεται.
286α: Μεγ. διάσταση: 0,092, ύψ.: 0,035, διάμ. βάσης: 0,53, διάμ. μεταλλίου:
0,038 μ., 286β: ύψ.: 0,034, πλ.: 0,028 μ., 286γ: ύψ.: 0,022, πλ.: 0,023 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό,
εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι φαρδύς, έχει ημικυκλική
διατομή και ορίζεται εξωτερικά από άλλον λεπτότερο. Περιβάλλει μέταλλιο που
εισέχει το οποίο κοσμείται με ρόδακα από έξι μεγάλα φύλλα λωτού (*nymphaea lotus*)
γύρω από μικρό ρόδακα άνθους. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από
φύλλα άκανθας με λυγισμένη την κορυφή στο πλάι (T8), τα οποία εναλλάσσονται με
ίσιους βλαστούς που απολήγουν σε διπλά έλυτρα. Σώζονται έξι φύλλα άκανθας και
πέντε βλαστοί στο όστρακο 286β και η κορυφή ενός βλαστού στα 286β-γ. Στο όστρακο
286β σώζεται και μέρος της διακοσμητικής ζώνης του χείλους που αποτελείται από
στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης και ορίζεται στο κάτω μέρος από διπλή ανάγλυφη
γραμμή.
- 287α-β** (K240, K248α) Πίν. 69 Εικ. 40
Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω (287α) και από το πάνω μέρος του
σώματος (287β). Η βάση και το χείλος δε σώζονται. Συνανήκουν άλλα τρία όστρακα
(K242, K248β, K245).
287α: Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,035 μ., 287β: Ύψ.: 0,057, πλ.: 0,042 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2, 2/10).
Η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου 286α-γ. Στο όστρακο 287β σώζεται
ολόκληρη η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Από την κύρια διακόσμηση του
σώματος σώζεται το κατώτερο (287α) και το ανώτερο (287β) τμήμα δυο φύλλων
δαντελωτής άκανθας (T8) και ανά ένας βλαστός ανάμεσά τους.
Πιθανότητα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 286α-γ.
- 288α-β** (K1569α, β) Πίν. 69
Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω (288α) και από το πάνω (288β) μέρος
του σώματος. Η βάση και το χείλος δε σώζονται.
288α: Ύψ.: 0,028, πλ.: 0,032 μ., 288β: Ύψ. και πλ.: 0,02 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα
μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα μαύρου χρώματος (4/50).
Η διακόσμηση πιθανότητα ήταν ίδια με των σκύφων 286-287.

Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων δαντελωτής άκανθας (T8) με βλαστό ανάμεσα στο 288α και η απόληξη βλαστού , στο 288β. Στο 288α σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.

Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 286α-γ-287α-β.

289 (K260) Πίν. 69 Εικ. 40
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
Μεγ. διάσταση: 0,055, ύψ.: 0,008, διάμ. βάσης: 0,039, διάμ. μεταλλίου: 0,032 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
Κασσώπη 1980, δρόμος 7, ωχρός πηλός πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
Η βάση είναι δισκόμορφη και εξέχει ελαφρά. Ο δίσκος φέρει μέταλλιο που ορίζεται από δακτύλιο και περιβάλλεται από σκοτία. Το μέταλλιο κοσμείται με ρόδακα από πέντε φύλλα λωτού γύρω από κεντρικό πυρήνα (πρβ. το μέταλλιο του σκύφου 286). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από άκανθες (T8). Σώζεται η βάση δυο φύλλων.

290. (K259) Πίν. 69 Εικ. 40
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,032, ύψ.: 0,010, διάμ. βάσης: , διάμ. μεταλλίου: μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 1, δωμάτιο α, στρώμα Β (1/70).
Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος φέρει μέταλλιο που ορίζεται από δακτύλιο, και περιβάλλεται από μαργαριταρόσχημους κόμπους. Το μέταλλιο κοσμείται με ρόδακα από φύλλα βελανιδιάς ή άκανθας (πρβ. σκύφο αρ. 391α-β) από τα οποία σώζονται τρία. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T8).

291 (K239) Πίν. 69
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,037, ύψ.: 0,011, διάμ. βάσης: , διάμ. μεταλλίου: μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/5).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ορίζεται εξωτερικά με μαργαριταρόσχημους κόμπους. Περιβάλλει μέταλλιο, δυσδιάγνωστο, που καμπυλώνεται στο κέντρο προς τα έξω. Πιθανότατα έφερε ρόδακα από φύλλα βελανιδιάς ή άκανθας (πρβ. σκύφο 290). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας (T8), που εναλλάσσονται με ίσιους βλαστούς. Σώζεται το κάτω μέρος τριών φύλλων άκανθας και δυο βλαστοί ανάμεσά τους.

292α-β (K228α-β) Πίν. 70 Εικ. 40
Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Το 292β είναι συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Στο 292 σώζεται και το χείλος. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K228γ).

292α: Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,58 μ., 292β: Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,038 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, με κηλίδες μελανές, στιλπνές κατά τόπους.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή ενός φύλλου δαντελωτής άκανθας (T8) στο όστρακο 292β. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ακέραια. Αποτελείται από βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα, καρπούς

και άνθη. Ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο. Στο όστρακο 292α, επιστέφεται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

- 293** (K1247) Πίν. 70 Εικ. 41
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.
Ύψ.: 0,066, πλ.: 0,02 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επίχωση - μαύρα χρώματα (6/1).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T8) και ανάμεσά τους ένα πουλί. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ακέραια. Κοσμεύεται με βλαστόσπειρα κισσού, με φύλλα και καρπούς κατά ζεύγη, και ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.
Μήτρα πολύ φθαρμένη.

- 294** (K161) Πίν. 70 Εικ. 41
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Ύψ.: 0,044, πλ.: 0,032 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, δάπεδο Β (2/85).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του χείλους σώζεται ακέραιο ένα φύλλο άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T8) και τμήμα άλλης αριστερά της.
Μήτρα πολύ φθαρμένη, πιθανόν ίδια με του σκύφου 293.

- 295** (K230) Πίν. 70 Εικ. 41
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται. Συνανήκει άλλο ένα όστρακο (K231).
Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,037 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-7/4-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/100).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η λυγισμένη κορυφή δυο φύλλων δαντελωτής άκανθας (T8) και ένα πουλί ανάμεσά τους. Η διακοσμητική ζώνη του χείλους φέρει βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων. Στο κάτω μέρος ορίζεται από ανάγλυφη γραμμή που κοσμεύεται με μαργαριταρόσχημους κόμπους. Και στο πάνω με δυο ανάγλυφες γραμμές.

- 296** (K251) Πίν. 70 Εικ. 41
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,027, πλ.: 0,034 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα αμαυρό, εξίτηλο.
Ανασκαφή 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η γυριστή κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T8) και δεξιά η αγκιστροειδής απόληξη βλαστού, που επιστέφεται από φύλλο βελανιδιάς (πρβ. τον σκύφο 255). Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται η στενή ταινία που την όριζε από το κάτω μέρος, η οποία φέρει στο κέντρο σειρά κόκκων.

- 297** (K163+K258) Πίν. 71 Εικ. 41
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,064, ύψ.: 0,029, υπ.διάμ.βάσης: 0,048 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
 Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β και στρώμα Α₂ (2/35, 2/82).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι φαρδύς και ορίζεται εξωτερικά από άλλον λεπτότερο όπως στους σκύφους 286α-γ, 289. Περιβάλλει μέταλλιο που διακοσμείται με ρόδακα από φύλλα άκανθας πιθανότατα, όπως στους σκύφους 290-291 (σώζεται η κορυφή δυο από αυτά). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας (T9). Σώζεται το κάτω μισό τμήμα τριών φύλλων.
- 298** (K165) Πίν. 71 Εικ. 41
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,057, ύψ.: 0,013, υπ.διάμ.βάσης: 0,038 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα Α₁ (5/89).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που ξεχωρίζεται από αυλακιά. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στρογγυλό πυρήνα και στην περιφέρεια ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων από τα οποία μόλις διακρίνονται τρία. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από άκανθες (T9). Σώζεται το κάτω τμήμα τριών φύλλων.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 299** (K167) Πίν. 71 Εικ. 41
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
 Ύψ.: 0,022, πλ.: 0,027 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, Δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα.
 Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή με αυλάκι στην επιφάνεια στήριξης.
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό δυο φύλλων άκανθας (T9), Ανάμεσά τους διακρίνεται μικρό δελφίνι.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 300** (K171) Πίν. 72 Εικ. 41
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
 Μεγ.διάσταση: 0,055, ύψ.: 0,026, υπ.διάμ.βάσης: 0,038 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο δ, στρώμα πηλού Α₁-Α₂ (5/34).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο, που κοσμείται με δυσδιάγνωστο φθαρμένο ρόδακα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα ακέραιο φύλλο άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T9) και το κατώτερο τμήμα τριών άλλων.
 Μήτρα φθαρμένη.

- 301** (K1258) Πίν. 72
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,042, πλ.: 0,025 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επίχωση - μαύρα χρώματα (6/8).
 Σώζεται το ανώτερο τμήμα φύλλου άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Αυτή ορίζεται στο κάτω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμείται με κοικίδες σε λοξές σειρές.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 302α-β** (K1249, 1250) Πίν. 72 Εικ. 42
 Περίπου τα 3/4 του πάνω μέρους του σώματος, από δυο συνανήκοντα τμήματα, συγκολλημένα από τρία και από δυο θραύσματα αντίστοιχα. Το 302β σώζει ακέραιη και τη στεφάνη του χείλους.
 302α: Ύψ.: 0,072, πλ.: 0,096 μ., 302β: Ύψ.: 0,065, πλ.: 0,08 μ.
 Πηλός σχετικά λεπτόκοκκος και καθαρός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επίχωση - μαύρα χρώματα (6/5, 6/8).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από μεγάλα φύλλα άκανθας με λυγισμένη κορυφή (T9), που εναλλάσσονται στο ύψ. της κορυφής, με άλλα μικρότερα φύλλα άκανθας ή βελανιδιάς. Σώζεται το ανώτερο τμήμα τριών μεγάλων φύλλων άκανθας και τεσσάρων μικρών στο όστρακο 302α και οι κορυφές ενός μεγάλου φύλλου άκανθας και δυο μικρών στο θραύσμα 302β. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ακέραια και ορίζεται από σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων (κάτω) και αστράγαλων (πάνω). Κοσμείται με σειρά πουλιών στο κάτω μέρος και στεφάνι από επάλληλα αιχμηρά φύλλα, τυλιγμένο λοξά με κορδέλα, στο επάνω. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.
- 303** (K1240) Πίν. 73 Εικ. 42
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,057 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανό (7.5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό. Τοίχωμα λεπτό.
 Κασσώπη 1982, διάδρομος ανατολικά σπιτιού 8, μαύρα χρώματα (8/17).
 Σώζονται ένα ακέραιο φύλλο άκανθας (T10) και δυο μισά από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 304** (K159) Πίν. 73 Εικ. 42
 Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα.
 Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,064 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
 Στο κάτω μέρος του σώματος σώζονται ίχνη από το δακτύλιο της βάσης. Ο σκύφος έφερε διακόσμηση από φύλλα άκανθας (T10), από τα οποία σώζονται δυο σχεδόν ακέραια και μέρος τρίτου. Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται στενή ταινία που την όριζε στο κάτω μέρος. Αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων ανάμεσα.

- 305** (K364) Πίν. 73 Εικ. 42
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και η γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0,05, πλ.: 0,049 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Τοίχωμα λεπτό.
Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5-7, στρώμα πηλού (δ5-7/2).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή δυο φύλλων άκανθας (T10). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται ακέραια. Ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο και φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, τυλιγμένο λοξά με ταινία.
- 306** (K1553) Πίν. 73
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,032 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Β (2/132).
Η διακόσμηση είναι ίδια με του σκύφου αρ. 305.
Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T10) και η ζώνη κάτω από το χείλος.
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 305.
- 307** (K800) Πίν. 73
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,023, πλ.: 0,04 μ.
Πηλός
Κασσώπη 1979, Δρόμος 6, Τομή ανατολικά Καταγωγίου, κάτω από το λιθόστρωτο (Δ6/26).
Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και μέρος της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, τυλιγμένο λοξά με ταινία, και ξεχωρίζει από λεπτή ανάγλυφη γραμμή.
- 308** (K201+K706) Πίν. 73 Εικ. 42
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δύο όστρακα. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,025 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α2 (2/17, 2/19).
Από την κύρια διακόσμηση σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T10). Η διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται ακέραιη. Φέρει στεφάνι από ζεύγη φύλλων και καρπών βελανιδιάς και ορίζεται από στενή ταινία με σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων.
- 309** (K1456) Πίν. 73
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,056, πλ.: 0,029 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, κάτω από το νεότερο δάπεδο (Πf/4).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T10). Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται ένα δελφίни και

η στενή ταινία με σειρά μαργαριταρόσχημων κόμπων, που την όριζε από το κάτω μέρος.

- 310** (K1598) Πίν. 73
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,029 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/42).
 Σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη του χείλους που φέρει στεφάνι από κουκκίδες σε λοξές σειρές, τυλιγμένο λοξά με ταινία, και ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή.

- 311** (K144) Πίν. 74 Εικ. 43
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
 Ύψ.: 0,054, πλ.: 0,065 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, μαύρα χρώματα επίχωσης (2/12).
 Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο ακέραια φύλλα άκανθας (T10) και μικρό μέρος της βάσης δυο άλλων. Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται η στενή ταινία που την όριζε στο κάτω μέρος. Αποτελείται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο.

- 312** (K138) Πίν. 74 Εικ. 43
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,064, ύψ.: 0,035, διάμ. βάσης: , διάμ. μεταλλίο: μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, στρώμα A2.
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή με αυλάκι στην επιφάνεια στήριξης. Περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει ελαφρά. Το μέταλλιο έφερε στην περιφέρεια ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα με σταγόνες ανάμεσα. Σώζονται δυο φύλλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρία φύλλα άκανθας (T10), από τα οποία τα δυο σχεδόν ακέραια.

- 313** (K140) Πίν. 75 Εικ. 43
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,049, ύψ.: 0,013, διάμ. βάσης: 0,039 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επίχωση - μαύρα χρώματα (2/11).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή με αυλάκι στην επιφάνεια στήριξης. Περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει, το οποίο φέρει σταυροειδές κόσμημα από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς. Το σώμα διακοσμείται με φύλλα άκανθας (T10). Σώζεται η βάση τεσσάρων από αυτά.

- 314α-β** (K233α-β) Πίν. 75 Εικ. 43
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος του σώματος. Το 314α σώζει και μικρό τμήμα της βάσης. Συνανήκουν άλλα τρία όστρακα (K233γ-ε).
 314α: Μεγ. διάσταση: 0,046, ύψ.: 0,03, υπ. διάμ. βάσης: 0,038 μ., 314β: Ύψ.: 0,025, πλ.: 0,039 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο εξωτερικά (7.5YR, 8/4) και κίτρινο κοκκινωπό εσωτερικά (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο με κηλίδες καστανές, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Στο μέταλλιο διακρίνεται η κορυφή φύλλου, πιθανότατα από σταυροειδές κόσμημα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα δαντελωτής άκανθας T10, που εναλλάσσονται με ελικοειδείς βλαστούς. Σώζονται τμήματα πέντε φύλλων και τριών βλαστών στα δυο όστρακα.

Μήτρα φθαρμένη και επιπλέον σπασμένη και κολλημένη, όπως φανερώνουν τα ίχνη στο όστρακο 314α.

- 315** (K1242) Πίν. 75 Εικ. 43
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,05 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
 Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, μαύρα χρώματα επίχωσης (6/9).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας (T10) που εναλλάσσονται με ελικοειδείς βλαστούς. Σώζονται δυο άκανθες και ισάριθμοι βλαστοί (η μια άκανθα σχεδόν ακέραια). Ανάμεσα στα φυτικά κοσμήματα παρεμβάλλονται βότερες αμπέλου.

- 316** (K1559) Πίν. 75 Εικ. 43
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,032 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Β (2/132).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T10) και δεξιά της ίσιος βλαστός. Ο βλαστός απολήγει σε διπλά έλυτρα που επιστέφονται από ωοειδή καρπό. Η διακοσμητική ζώνη του χείλους φέρει βλαστόσπειρα με φύλλα δυσδιάγνωστα. Ορίζεται στο κάτω μέρος από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο.

- 317** (K232) Πίν. 75 Εικ. 43
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης
 Μεγ. διάσταση: 0,036, ύψ.: 0,017, υπ. διάμ. βάσης: 0,034 μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως ανοιχτό καστανοκόκκινο (5YR, 7/4-6/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/39).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ορίζεται από αυλάκι. Περιβάλλει μέταλλιο δυσδιάγνωστο με αυλάκι που εισέχει, το οποίο πιθανότατα έφερε ρόδακα από αιχμηρά φύλλα, όπως ο σκύφος 318 (σώζονται τρία φύλλα). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων άκανθας (T10) που εναλλάσσονται με ίσιους βλαστούς.

- 318** (K1243, 1245, 1246, 1279, 1418) Πίν. 76 Εικ. 44
 Σκύφος συγκολλημένος από οκτώ θραύσματα και συμπληρωμένος. Σώζεται η βάση, τα 3/4 του σώματος και μικρό μέρος του χείλους.
 Ύψ.: 0,055, διάμ. βάσης: 0,027, διάμ. μεταλλίου: 0,021, εξ. διάμ. χείλους: 0,0126, εσ. διάμ. χείλους: 0,012 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές. Επιφάνεια φθαρμένη.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα ωχρού πηλού (6/6, 6/8).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σχήμα του σώματος σχεδόν ημισφαιρικό, ανοιχτό, το χείλος κάμπτεται προς τα μέσα. Ο δακτύλιος είναι χαμηλός, έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο στικτό στρογγυλό στήμονα και στην περιφέρεια οκτώ αιχμηρά φύλλα λωτού που πλαισιώνονται από τρεις κουκκίδες σε τριγωνική διάταξη. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας (T10) και δελφίνια ανάμεσά τους. Σώζονται έξι φύλλα άκανθας από τα οποία τα τρία ακέραια και τρία δελφίνια. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος φέρει συνεχόμενες σπείρες και ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.

Μήτρα φθαρμένη.

319 (K1588) Πίν. 75

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Ύψ.: 0,039, πλ.: 0,39 μ.

Πηλός λεπτόκοκκος, ακάθαρτος (με κεραμίδια), εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο με κηλίδες μελανές.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επίχωση - μάυρα χρώματα (4/41).

Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου 318.

Σώζονται τρία φύλλα άκανθας (T10) (το ένα σχεδόν ακέραιο) και ένα δελφίνι.

Μήτρα φθαρμένη, πιθανόν ίδια με του σκύφου 318.

320 (K1455) Πίν. 75

Τμήμα από το μέσον του σώματος, ανάλογο με το αρ. 319.

Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,29 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα υπόλευκο ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο c, ωχρός πηλός (Πc/4).

Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με των σκύφων 318-319.

Σώζονται τμήματα δυο φύλλων άκανθας (T10) και ένα δελφίνι ανάμεσά τους.

Μήτρα φθαρμένη, πιθανόν ίδια με των σκύφων 318-319.

321a-6 (K1576, K1591) Πίν. 77 Εικ. 44

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω (321a) και από το πάνω μέρος του σώματος με το χείλος. Το 321β είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Στο 321a σώζεται και μικρό τμήμα της βάσης.

321a: Μεγ. διάσταση: 0,048, ύψ.: 0,022, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ., 321β: ύψ.: 0,05, πλ.: 0,066 μ.

Πηλός σκληρός, με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, ωχρός πηλός (4/6).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που κοσμεύεται με ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα (σώζονται δυο από αυτά). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τμήματα δυο φύλλων άκανθας (T10) και στα δυο όστρακα. Ανάμεσά τους, στο ύψ. της κορυφής, απαντούν στρογγυλοί, στικτοί καρποί. Στο 321β σώζεται και μικρό τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, που έφερε στεφάνι από φύλλα και καρπούς κισσού, πιθανότατα κατά ζεύγη. Η ζώνη ορίζεται στο κάτω μέρος από ταινία αστραγάλων.

- 322** (K1251) Πίν. 78 Εικ. 44
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και το χείλος.
 Ύψ.: 0,08, πλ.: 0,06 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, μαύρα χρώματα επίχωσης (6/8).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T10), το οποίο πλαισιώνεται από δυο πουλιά. Η διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται ακέραια. Φέρει στεφάνι από επάλληλα πέταλα ή καρπούς (T2) και ορίζεται από στενή ταινία δυο ανάγλυφων γραμμών με σειρά κόκκων στο κέντρο. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.
- 323** (K316) Πίν. 78 Εικ. 44
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,043, πλ.: 0,035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, με κηλίδες μελανές, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, Δρόμος 6, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ6/8).
 Η διακόσμηση του όστρακου είναι ίδια με του σκύφου 322. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου άκανθας (T10) και ένα πουλί στα δεξιά της. Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους λείπει μόνο η στενή ταινία που την όριζε από το πάνω μέρος.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 322.
- 324** (K143) Πίν. 78 Εικ. 44
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,043, ύψ.: 0,022, υπ.διάμ. βάσης: 0,028 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια φθαρμένη.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο g, μεταξύ επίχωσης - πηλού (5/61).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι πολύ χαμηλός, ημικυκλικός, και περιβάλλει μέταλλο που εισέχει βαθιά. Το μέταλλο ορίζεται από αυλάκι και κοσμεύεται με ρόδακα από αιχμηρά φύλλα λωτού που πλαισιώνονται από τρεις κουκκίδες σε τριγωνική διάταξη (σώζονται τέσσερα φύλλα). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα άκανθας (T10). Σώζεται το κάτω μισό τεσσάρων από αυτά.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 325** (K152) Πίν. 78 Εικ. 45
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και η βάση.
 Ύψ.: 0,016, διάμ. βάσης: 0,032, διάμ.μεταλλίου: 0,025 μ.
 Πηλός σκληρός, με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/1). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/79).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή. Περιβάλλει μέταλλο που εισέχει. Η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι ίδιες με του σκύφου αρ. 324. Το μέταλλο σώζεται ακέραιο. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό πέντε φύλλων άκανθας (T10).
 Μήτρα φθαρμένη.

- 326** (K154) Πιν. 78 Εικ. 45
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,045, ύψ.: 0,008, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μεταλλίου:
0,027 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια φθαρμένη.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁-Α₂ (2/71).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ορίζεται εξωτερικά από αυλάκι. Περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει. Το μέταλλιο φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα άνθους και στην περιφέρεια μεγαλύτερο ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα δυσδιάκριτα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η βάση δυο φύλλων άκανθας (T10).
Μήτρα φθαρμένη.
- 327** (K153) Πιν. 78 Εικ. 45
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης
Μεγ. διάσταση: 0,052, ύψ.: 0,016, διάμ. βάσης: 0,035, διάμ. μεταλλίου:
0,025 μ.
Πηλός σκληρός, με χρώμα ρόδινο (5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια φθαρμένη.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/71).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος χαμηλός, ημικυκλικής διατομής, περιβάλλει μέταλλιο και φέρει ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα όπως ο σκύφος αρ. 326. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T10).
Μήτρα φθαρμένη και κακοτυπωμένη.
- 328** (K142) Πιν. 79 Εικ. 45
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,048, ύψ.: 0,013, διάμ. βάσης: 0,036, διάμ. μεταλλίου:
0,027 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (5YR, 8/4-7/4) στο εσωτερικό και ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό στο εξωτερικό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, Δρόμος 6, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ6/12).
Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος ορίζεται από πλατύ αυλάκι και κοσμεύεται με μέταλλιο. Το μέταλλιο φέρει ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα γύρω από στικτό στρογγυλό στήμονα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T10), λοξά τυπωμένα.
Μήτρα φθαρμένη και κακοτυπωμένη.
- 329** (K1570) Πιν. 79
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,061, ύψ.: 0,014, υπ. διάμ. βάσης: 0,035, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,025 μ.
Πηλός τραχύς στην αφή αλλά εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4).
Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/44).
Η διαμόρφωση της βάσης και η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι ίδιες με του σκύφου 328. Σώζεται το κάτω τμήμα τεσσάρων φύλλων άκανθας (T10), που είναι λοξά τυπωμένες.
Μήτρα φθαρμένη και κακοτυπωμένη, πιθανόν ίδια με του σκύφου 328.

- 330** (K139) Πίν. 79 Εικ. 45
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
Μεγ. διάσταση: 0,073, ύψ.: 0,023, διάμ. βάσης: 0,04, διάμ. μεταλλίου: 0,026 μ.
Πηλός σκληρός, με χρώμα ρόδινο γκριζο ως ρόδινο (5YR, 7/2-7/3).
Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/39).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος ημικυκλικής διατομής, χαμηλός, περιβάλλει μέταλλιο φθαρμένο που ορίζεται από ρηχό αυλάκι. Η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι ίδιες με του σκύφου 329. Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
Μήτρα φθαρμένη.
- 331** (K156) Πίν. 79
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,053, ύψ.: 0,025, διάμ. βάσης: , διάμ. μεταλλίου: μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο στο εξωτερικό (7.5YR, 8/4) και ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό εσωτερικά (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο α, στρώμα ηλού κάτω από επίχωση (5/10).
Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι πιθανότατα ίδιες με του σκύφου 330. Σώζεται τμήμα τριών φύλλων άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Το μέταλλιο είναι φθαρμένο.
Μήτρα φθαρμένη, πιθανότατα ίδια με του σκύφου 329.
- 332** (K1578) Πίν. 79
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,046, ύψ.: 0,015, υπ. διάμ. βάσης: 0,03 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (5YR, 7/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επίχωση - μαύρα χρώματα (4/41).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι πολύ χαμηλός, ημικυκλικός και περιβάλλει μέταλλιο που εισέχει βαθιά και διακοσμείται με ρόδακα από ωοειδή φυλλάρια. Σώζονται τρία φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και το κάτω τμήμα τριών φύλλων άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
Μήτρα φθαρμένη.
- 333** (K1557) Πίν. 79
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 332.
Μεγ. διάσταση: 0,051, ύψ.: 0,023, υπ. διάμ. βάσης: 0,047 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο.
Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος είναι ίδιες με του σκύφου 332. Σώζονται δυο φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και τμήμα δυο φύλλων άκανθας (T10) από τη διακόσμηση του σώματος.
- 334** (K160) Πίν. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,027, ύψ.: 0,01, υπ. διάμ. βάσης: 0,033 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλο ίδιο με των σκύφων 332-333. Σώζονται δυο φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και η βάση δυο φύλλων άκανθας (T10) από τη διακόσμηση του σώματος.

335 (K1252) Πίν. 80 Εικ. 45
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,061, ύψ.: 0,015, υπ. διάμ. βάσης: 0,035, υπ. διάμ. μεταλλίου: 0,025 μ.

Πηλός σκληρός, με χρώμα υπόλευκο (2.5Y, 8/2). Επίχρισμα αμαυρό, με κηλίδες καστανές, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλο που καμπυλώνεται στο κέντρο και φέρει σταυροειδές κόσμημα, πιθανότατα από φύλλα βελανιδιάς (σώζονται τρία). Το σώμα διακοσμείται με φύλλα άκανθας (T10). Σώζεται το κατώτερο τμήμα τεσσάρων από αυτά.

Μήτρα φθαρμένη.

336 (K1255) Πίν. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,04, ύψ.: 0,009, υπ. διάμ. βάσης: 0,035 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Η διαμόρφωση της βάσης, η διακόσμηση του μεταλλίου και του σώματος μοιάζουν πολύ με του σκύφου αρ. 335. Σώζεται η κορυφή φύλλου βελανιδιάς από το κόσμημα του μεταλλίου και το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων άκανθας (T10) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 335.

337 (K155) Πίν. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,05, ύψ.: 0,017, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, Καταγώγιο, δωμάτιο Κ, επιφανειακό στρώμα (K/1).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι χαμηλός, ημικυκλικός και περιβάλλει μέταλλο που εισέχει βαθιά. Το μέταλλο πιθανότατα έφερε σταυροειδές κόσμημα από φύλλα βελανιδιάς, όπως οι σκύφοι 335-336 (σώζεται η κορυφή ενός φύλλου). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων άκανθας (T10).

338 (K1450) Πίν. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με τη βάση.
Μεγ. διάσταση: , ύψ.: 0,011, διάμ. βάσης: 0,035 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο c, Στρώμα ωχρού πηλού (Πc/4).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει έμβλημα δυσδιάγνωστο που κοσμείται περιμετρικά με σχοινοειδές κόσμημα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η βάση πέντε τουλάχιστον φύλλων άκανθας (T10).

- 339** (K11239) Πίν. 80 Εικ. 46
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη βάση.
Μεγ. διάσταση: , Σώζ. ύψ.: 0,023, διάμ.βάσης: 0,036 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια φθαρμένη.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).
Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος ξεχωρίζει από το σώμα με ρηχό αυλάκι.
Πιθανότατα έφερε μέταλλιο δυσδιάγνωστο. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η βάση πέντε τουλάχιστον φύλλων άκανθας (T10).
- 340** (K1237) Πίν. 81 Εικ. 46
Σχεδόν το 1/3 από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από οκτώ θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.
Ύψ.: 0,08, πλ.: 0,104, υπ. εσ. διάμ. χείλους: 0,112, υπ. εξ. διάμ. χείλους: 0,0117 μ.
Πηλός πολύ σκληρός, με χρώμα υπόλευκο (7.5YR, 8/0). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, με κηλίδες μελανές, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά. Κακοποιημένο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 8, μαύρα χρώματα (8/2).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο ακέραια φύλλα άκανθας (T11) καθώς και τμήμα δυο άλλων. Η ζώνη του χείλους ορίζεται με δυο ανάγλυφες γραμμές και κοσμεύεται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης, τυλιγμένο λοξά με ταινία. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.
Μήτρα φθαρμένη.
- 341** (K1238) Πίν. 81 Εικ. 46
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το μεγαλύτερο τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,087, ύψ.: 0,025, διάμ.βάσης: 0,036, διάμ. μεταλλίου: 0,028 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, διάδρομος σπιτιού 14, στρώμα (14/4).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ψηλός και έχει ελλειπτική διατομή. Περιβάλλει μέταλλιο κοίλο στο κέντρο, που φέρει ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα γύρω από μικρότερο ρόδακα άνθους (βλ. σκύφο 326). Σώζονται επτά φύλλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω μισό έξι φύλλων άκανθας (T11).
Μήτρα φθαρμένη.
- 342** (K1241) Πίν. 82
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,04 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/24).
Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρία φύλλα άκανθας (T11), το ένα ακέραιο.
- 343α-γ** (K162, K179, K660) Πίν. 82 Εικ. 46
Τρία συνανήκοντα όστρακα από το μέσον (343α-β) και από το πάνω μέρος του σώματος (343γ). Το χείλος δε σώζεται.
343α: Ύψ.: 0,048, πλ.: 0,042 μ., 343β: Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,037 μ., 343γ: Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,038 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6-7/8). Επίχρισμα αμαυρό, πολύ εξίτηλο, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα και στρώμα A1-A2 (2/6, 2/39, 2/76).

Σώζονται δυο φύλλα άκανθας (T11) από την κύρια διακόσμηση του σώματος, στο όστρακο 343α και κορυφή τρίτου στο 343β. Στο 343γ σώζεται η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που φέρει βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού. Ορίζεται στο κάτω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές με κάθετες διαγραμμίσεις και ξεχωρίζει από το χείλος με δυο απλές ανάγλυφες γραμμές.

344 (K318)

Πίν. 83

Εικ. 46

Περίπου το 1/4 του σώματος με το 1/2 της βάσης συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται.

Μεγ. διάσταση: 0,082, ύψ.: 0,05, υπ.διάμ.βάσης: 0,041, διάμ. ρόδακα: 0,017μ.

Πηλός παραψημένος, πολύ σκληρός, με χρώμα υπόλευκο ως γκριζωπό κατά τόπους (7.5YR, 8/1-7/1-6/1). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, σχεδόν ανύπαρκτο. Επιφάνεια πολύ τραχιά.

Κασσώπη 1978, Δρόμος 6, επίχωση - μαύρα χρώματα (Δ6/2).

Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος έχει σχήμα ανεστραμένου εχίνου και είναι κοίλος στο κέντρο, όπου φέρει μέταλλο. Το μέταλλο κοσμεύεται με ρόδακα από οκτώ ωσειδή φυλλάρια με σχισμή στο κέντρο, γύρω από μικρότερο ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων (βλ. σκύφο 410). Το σώμα χωρίζεται από τη βάση με βαθύ αυλάκι. Φέρει δυο διακοσμητικές ζώνες, που ξεχωρίζουν με λεπτή ανάγλυφη γραμμή. Η κατώτερη κοσμεύεται με φύλλα άκανθας με νευρώσεις και διπλωμένη την κορυφή προς τα εμπρός (T12) (σώζονται δυο ακέραια και τμήμα τριών άλλων). Η ανώτερη ζώνη κοσμεύεται με φύλλα άκανθας του αυτού τύπου αλλά με καμπυλωμένη την κορυφή στο πλάι (T13) (σώζονται αποσπασματικά δυο φύλλα). Είναι πιθανό η ανώτερη ζώνη να επιστέφονταν από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

345 (K315)

Πίν. 82

Εικ. 46

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και η γένεση του χείλους.

Ύψ.: 0,039, πλ.: 0,041 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ανοιχτό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με κηλίδες μελανές, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, δάπεδο B (2/85).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός φύλλου άκανθας με νευρώσεις και διπλωμένη προς τα μπροστά την κορυφή (T12). Εκατέρωθεν του φύλλου απαντούν δυσδιάγνωστα κοσμήματα (δελφίني και φυλλάριο;). Ακολουθεί ανάγλυφη γραμμή που ορίζει στο κάτω μέρος τη γένεση του χείλους.

346α-β (K514α-β)

Πίν. 83

Εικ. 47

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος. Το 346α είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.

346α: Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,065 μ., 346β: Ύψ.: 0,034, πλ.: 0,033 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, με κηλίδες καστανομέλανες, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 3, δωμάτιο c, κάτω από το δάπεδο περιστυλίου, ως το φυσικό βράχο (3/9).

Σώζονται πέντε κυματοειδείς βλαστοί, που απολήγουν σε άνθη υδροβίων φυτών, από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Αυτή κοσμεύεται με ζώνη ιωνικών κυματίων με σταγόνες ανάμεσα και ορίζεται με απλή ανάγλυφη γραμμή. Επιστέφεται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.

Μήτρα καινούργια.

- 347α-β** (K550α-β) Πίν. 83 Εικ. 47
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Το ένα (347β) διασώζει και το χείλος.
 347α: Ύψ.: 0,058, πλ.: 0,05 μ., 347β: Ύψ.: 0,036, πλ.: 0,034 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, με κηλίδες καστανές, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, μεταξύ επίχωσης και στρώματος πηλού Α₁ (5/2, 5/9).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα άνθος λωτού και δεξιά του έρωτας με δάδα. Η ζώνη του χείλους ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και φέρει στη σειρά άνθη, που μοιάζουν με κρίνα (βλ. και σκύφους 348, K551).
- 348** (K1613) Πίν. 83 Εικ. 47
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,039, πλ.: 0,031 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο, ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
 Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πηλού νεότερης κατοίκησης (4/24).
 Σώζεται ένα άνθος λωτού από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που είναι ίδια με του σκύφου 347α-β.
- 349** (K1610) Πίν. 83 Εικ. 47
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και το χείλος.
 Ύψ.: 0,04, πλ.: 0,022 μ.
 Πηλός με ανεπαίσθητα ίχνη μαρμαρυγιά, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κάτω από το δάπεδο της νεότερης κατοίκησης (4/45).
 Σώζεται η κορυφή ενός άνθους λωτού από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και φέρει στεφάνι (μυρτιάς;) από δέσμες των τριών φύλλων. Επιστέφεται από την κυρτή στεφάνη του χείλους.
- 350** (K308) Πίν. 84 Εικ. 48
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και η βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0,069, ύψ.: 0,023, διάμ. βάσης: 0,028, διάμ. μεταλλίου: 0,02μ.
 Πηλός συνεκτικός, με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανο (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, στρώμα Α₂ (2/82).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει. Το μετάλλιο φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα άνθους και στην περιφέρεια επτά ωσειδή φυλλάρια. Ανάμεσα στα φύλλα απαντούν ανα τρεις κουκκίδες σε τριγωνική διάταξη. Στο σώμα εναλλάσσονται τέσσερις θυσανωτές (Τ1) με τέσσερις δαντελωτές (Τ10) άκανθες. Ανάμεσά τους απαντούν δελφίνια, σχεδόν μια ακέραια δαντελωτή άκανθα και το κάτω τμήμα των υπόλοιπων επτά φύλλων άκανθας.
- 351** (K309) Πίν. 84 Εικ. 48
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,053, ύψ.: 0,016, διάμ. βάσης: 0,03 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6).
 Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δωμάτιο g, στρώμα Α₁-Α₂ (2/10).

Η διαμόρφωση της βάσης και οι διακοσμήσεις του μεταλλίου και του σώματος είναι πιθανότατα ίδιες με του σκύφου 350. Σώζονται δυο φύλλα από τον εξωτερικό ρόδακα του μεταλλίου με στιγμές ανάμεσα και το κάτω τμήμα τεσσάρων φύλλων άκανθας από τη διακόσμηση του σώματος (δυο θυσανωτές (T1) και δυο δαντελωτές (T10)).

352 (K1451) Πίν. 84 Εικ. 48
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος ανάλογο με το 351.
Μεγ. διάσταση: 0,035, ύψ.: 0,015, υπ. διάμ. βάσης: 0,034 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο c, ωχρός πηλός (Πc/4).

Η διαμόρφωση της βάσης και οι διακοσμήσεις του μεταλλίου και του σώματος είναι πιθανότατα ίδιες με των σκύφων 350-351. Σώζονται δυο φύλλα από τον εξωτερικό ρόδακα του μεταλλίου με στιγμές ανάμεσα και το κάτω τμήμα τριών φύλλων άκανθας από τη διακόσμηση του σώματος (μια δαντελωτή T10 και δυο θυσανωτές T1).

353 (K310) Πίν. 84 Εικ. 48
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Υψ.: 0,035, πλ.: 0,031 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).

Η διαμόρφωση της βάσης και η διακόσμηση του σώματος είναι πιθανότατα (ίδιες με των σκύφων 350-352. Σώζεται το κατώτερο τμήμα μιας δαντελωτής άκανθας (T10) και δυο θυσανωτών (T1)).

354 (K146) Πίν. 84 Εικ. 48
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,048, ύψ.: 0,021, υπ. διάμ. βάσης: 0,033 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/82).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ημικυκλικός, χαμηλός και ξεχωρίζει από το μέταλλο με αυλάκι. Το μέταλλο φέρει ρόδακα από αιχμηρά φύλλα με σταγόνες ανάμεσά τους, γύρω από στικτό στρογγυλό στήμονα. Σώζονται τέσσερα φύλλα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο θυσανωτών φύλλων άκανθας (T1) και μιας δαντελωτής (T10).

355 (K314α+β) Πίν. 85 Εικ. 49
Το 1/4 σκύφου συγκολλημένο από δυο θραύσματα, με μικρό μέρος της βάσης. Το χείλος δε σώζεται.

Μεγ. διάσταση: 0,073, ύψ.: 0,04, υπ. διάμ. βάσης: 0,03 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, με κηλίδες μελανές, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι παχύς και έχει ημικυκλική διατομή. Περιβάλλει μέταλλο που εισέχει βαθιά, το οποίο δε σώζεται. Στο σώμα εναλλάσσονται θυσανωτές (T14) με δαντελωτές άκανθες, που έχουν λυγισμένη την κορυφή προς την αντίθετη κατεύθυνση (T15-T16). Σώζονται τρεις ακέραιες άκανθες (μια θυσανωτή και δυο δαντελωτές) και τμήμα δυο θυσανωτών ακάνθων. Ανάμεσα στα φύλλα, στο ύψ. της κορυφής, απαντούν δελφίνια. Σώζονται τρία ακέραια και η ουρά

τρίτου. Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται μόνο η ταινία με τους μαργαριταρόσχημους κόμπους, που την όριζε από το κάτω μέρος.

- 356** (K370) Πίν. 85 Εικ. 49
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,047, ύψ.: 0,025, υπ. διάμ. βάσης: 0,037 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα καταστροφής δαπέδου εστίας (5/128).

Ο δακτύλιος είναι παχύς και έχει ημικυκλική διατομή. Ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και περιέβαλε μέταλλο που εισείχε βαθιά. Στο σώμα εναλλάσσονται θυσανωτές άκανθες (T14) με δαντελωτές, που έχουν λυγισμένη κορυφή (T15-T16) και με ωσειδή φύλλα λωτού (T9). Σώζονται σχεδόν τρία ακέραια φύλλα (ένα από κάθε είδος). Ανάμεσά τους, στο ύψ. της κορυφής απαντούν μικρά φύλλα άκανθας.

- 357** (K366) Πίν. 85 Εικ. 49
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,053, ύψ.: 0,018, υπ. διάμ. βάσης: 0,045 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επίχωση - μαύρα χρώματα (2/2).
Η διαμόρφωση της βάσης είναι ίδια με του σκύφου αρ.356. Η ίδια πιθανότητα ήταν και η διακόσμηση του σώματος. Σώζονται το κάτω τμήμα δυο φύλλων λωτού (T9), ενός φύλλου θυσανωτής άκανθας (T14) καθώς και ένα μικρό φύλλο άκανθας από αυτά που απαντούσαν ανάμεσά τους (βλ. σκύφο 356). Στο άκρο αριστερά διακρίνονται ίχνη μιας δαντελωτής άκανθας (T15 ή T16).

- 358** (K371) Πίν. 85 Εικ. 49
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,027, πλ.: 0,049 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο i, πηλός στο ύψ. της θήκης (5/73).
Η διακόσμηση του σώματος είναι πιθανότατα ίδια με των σκύφων 356-357. Σώζονται οι κορυφές ενός φύλλου λωτού (T9), η λυγισμένη κορυφή μιας δαντελωτής άκανθας (T16) και δυο μικρά φύλλα άκανθας, από αυτά που παρεμβάλλονται στο ύψ. της κορυφής. Στο πάνω μέρος του όστρακου διακρίνεται αμυδρά η διακοσμητική ζώνη του χείλους, που πιθανότατα ήταν ίδια με του σκύφου 359.

- 359** (K1109) Πίν. 85 Εικ. 49
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και η γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0,027, πλ.: 0,043 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επίχωση - μαύρα χρώματα (2/4).
Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι πιθανότατα ίδια με των σκύφων αρ. 356-358. Σώζεται η κορυφή μιας θυσανωτής άκανθας (T14) και ενός φύλλου λωτού (T9) και ανάμεσά τους ένα μικρό φύλλο άκανθας. Το ίδιο φύλλο άκανθας εναλλάσσεται στη διακοσμητική ζώνη του χείλους με δελφίνια. Σώζεται ένα φύλλο και δυο δελφίνια μεταξύ δυο ανάγλυφων γραμμών.
Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 358.

- 360** (K372) Πίν. 85 Εικ. 49
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,027 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Τοίχωμα λεπτό.
Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, στρώμα ηηλού Α (1/28).
Σώζεται το πάνω μισό μιας θυσανωτής άκανθας (T14) και ενός φύλλου λωτού (T9) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της διακοσμητικής ζώνης του χείλους. Η ζώνη του χείλους ξεχώριζε με λεπτή ανάγλυφη γραμμή και έφερε πιθανότατα φυτικά κοσμήματα και δελφίνια εναλλάξ (βλ. σκύφους 3580359). Σώζονται δυο δελφίνια εκατέρωθεν ενός φύλλου.
- 361** (K365) Πίν. 86 Εικ. 50
Συγκολλημένος από εικοσιοκτώ θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπουν μικρά τμήματα από το δακτύλιο της βάσης, από το σώμα και το χείλος.
Ύψ.: 0,085, διάμ. βάσης: 0,032, διάμ. μεταλλίου: 0,025, εξ. διάμ. χείλους: 0,13, εσ. διάμ. χείλους: 0,124 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, με μελανές κηλίδες, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/106).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ορίζεται από αυλάκι. Περιβάλλει μέταλλιο και κοσμεύεται με σταυροειδές κόσμημα από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς. Στο σώμα εναλλάσσονται με σχετική συμμετρία τέσσερις θυσανωτές άκανθες (T2) με έξι φύλλα λωτού (T10). Το κενό ανάμεσα στα φύλλα πληρώνεται από μικρά φύλλα βελανιδιάς, που φέρουν στη βάση από ένα κυκλικό κουμπί (T2). Τα ίδια φύλλα απαντούν, οριζόντια τοποθετημένα, στη διακοσμητική ζώνη του χείλους, όπου εναλλάσσονται, σχεδόν με ακρίβεια, με λίγο μεγαλύτερα, κάθετα φύλλα άκανθας. Η ζώνη ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο και επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.
- 362** (K1652α-ε - K1653) Πίν. 87
Συγκολλημένος από οκτώ θραύσματα και συμπληρωμένος. Λείπει το 1/3 της βάσης, και μεγάλα τμήματα από το σώμα και το χείλος.
Ύψ.: 0,076, διάμ. βάσης: 0,032, διάμ. μεταλλίου: 0,025, εξ. διάμ. χείλους: 0,111, εσ. διάμ. χείλους: 0,10 μ.
Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/41, 42, 44-45).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ορίζεται από αβαθές αυλάκι. Περιβάλλει μέταλλιο που κοσμεύεται με σταυροειδές κόσμημα από φύλλα βελανιδιάς, ίδιο με του σκύφου 361. Στο σώμα εναλλάσσονται με σχετική συμμετρία θυσανωτές άκανθες (T2) με φύλλα λωτού (T10), όπως στο σκύφο 361. Σώζονται σχεδόν τρεις άκανθες και τέσσερα φύλλα λωτού. Ανάμεσα στα φύλλα, στο ύψ. της κορυφής, παρεμβάλλονται δελφίνια. Τα ίδια δελφίνια εναλλάσσονται στη διακοσμητική ζώνη του χείλους με κάθετα φύλλα άκανθας (βλ. σκύφο 361). Η ζώνη του χείλους ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο και επιστέφεται από την κυρτή προς τα μέσα στεφάνη του χείλους.
- 363** (K374) Πίν. 88 Εικ. 50
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,034, ύψ.: 0,017, υπ. διάμ. βάσης: μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα μελανοκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/1).

Η βάση είναι διαμορφωμένη όπως στους σκύφους 361-362 και πιθανόν να είχε το ίδιο μέταλλο με αυτούς. Στο σώμα έφερε επίσης τον ίδιο φυτικό κάλυκα. Σώζεται το κατώτερο τμήμα μιας θυσανωτής άκανθας (T2) και ενός φύλλου λωτού (T10).

364 (K1108) Πίν. 88 Εικ. 50
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και η γένεση του χείλους
Ύψ.: 0,055, πλ.: 0,034 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/79).

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T10), που πιθανότατα εναλλάσσονταν με φύλλα θυσανωτής άκανθας (T2), όπως στους σκύφους 361-363. Η διακοσμητική ζώνη του χείλους ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο. Έφερε, πιθανότατα εναλλάξ, φυλλάρια άκανθας και πουλιά, από τα οποία σώζονται από ένα.

365 (K1654) Πίν. 88 Εικ. 51
Τμήμα από το μέσον του σώματος. Σώζεται και η γένεση του χείλους
Ύψ.: 0,045, πλ.: 0,051 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως πολύ ωχρό καστανό (7.5YR, 8/4-10YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, με κηλίδες καστανομέλανες, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κόκκινο χρώμα (4/49).

Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα λωτού (T1) με φύλλα θυσανωτής άκανθας (T3). Ανάμεσά τους παρεμβάλλονται ίσιοι βλαστοί που απολήγουν σε πολλά έλυτρα. Σώζονται δυο σχεδόν ακέραια φύλλα (ανά ένα) και δυο βλαστοί. Στα άκρα διακρίνονται ίχνη ενός ακόμη φύλλου άκανθας και ενός βλαστού.

Μήτρα φθαρμένη.

366 (K367) Πίν. 88 Εικ. 51
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,049, ύψ.: 0,14, υπ. διάμ. βάσης: 0,035 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 3, δωμάτιο c, κάτω από το δάπεδο του περιστυλίου ως το φυσικό (3/7).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή και περιβάλλει μέταλλο που εισέχει. Το μέταλλο έφερε ρόδακα από ωσειδή φύλλα με τρεις κουκκίδες ανάμεσα. Σώζεται ένα φύλλο με κουκκίδες εκατέρωθεν. Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα λωτού (T1) με φύλλα θυσανωτής άκανθας (T3), όπως στο σκύφο 365. Σώζεται το κατώτερο τμήμα τεσσάρων από αυτά (ανά δυο ζεύγη), με βλαστούς ανάμεσα.

367 (K263) Πίν. 88 Εικ. 51
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, ανάλογο με το αρ. 366.
Μεγ. διάσταση: 0,031, ύψ.: 0,01, υπ. διάμ. βάσης: 0,047 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₁ (2/102).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο. Ο δακτύλιος έχει σχήμα ανεστραμμένου εχίνου και ορίζεται εξωτερικά από σκοτία, που περιβάλλεται από μαργαριταρόσχημους κόμπους. Το μέταλλο καμπυλώνεται στο κέντρο ελαφρά προς τα έξω και σώζει δυο φύλλα άκανθας από το ρόδακα που το κοσμούσε. Από την κύρια

διακόσμηση του σώματος σώζεται η βάση ενός φύλλου λωτού (T1) και μιας θυσανωτής άκανθας (T3), όπως στους σκύφους 365-366.

- 368** (K380) Πίν. 89 Εικ. 51
 Περίπου το 1/4 του σώματος, συγκολλημένο από τρία θραύσματα, με το δακτύλιο της βάσης
 Μεγ. διάσταση: 0,074, ύψ.: , υπ. διάμ. βάσης: μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
 Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1979, δρόμος 6, κάτω από το πλακόστρωτο (Δ6/31).
 Η βάση ξεχωρίζει από το σώμα με στενό αυλάκι και πιθανότατα ήταν ίδια με του σκύφου 369. Στο σώμα εναλλάσσονται θυσανωτά φύλλα άκανθας (T17), λυγισμένα στο πλάι με φύλλα λωτού *caerulea* (T4). Ανάμεσά τους ελικοειδής βλαστός που απολήγει σε άνθος κρίνου. Σώζονται δυο ακέραια φύλλα (ανά ένα) με βλαστό στη μέση και τμήμα βλαστού και φύλλου λωτού στο άκρο αριστερά. Η διακοσμητική ζώνη του σώματος ξεχωρίζει από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και φέρει στεφάνι από επάλληλα φύλλα.

- 369** (K368) Πίν. 88 Εικ. 51
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και το 1/2 της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,056 ύψ.: 0,024, υπ. διάμ. βάσης: 0,042 μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).
 Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1981, αποχετευτικός διάδρομος σπιτιού 5-7, επίχωση - μαύρα χώματα (δ5-7/1).
 Η βάση είναι δισκόμορφη. Ξεχωρίζει από το σώμα με στενό δακτύλιο που ορίζεται από στενό αυλάκι. Ο δίσκος είναι κοίλος στο κέντρο και φέρει μετάλλιο από σταγονόμορφα φύλλα, με μικρές σταγόνες ανάμεσα (σώζονται πέντε φύλλα και τέσσερις σταγόνες). Στο σώμα εναλλάσσονταν θυσανωτά φύλλα άκανθας (T17) με φύλλα λωτού *caerulea* (T4), όπως στο σκύφο αρ 358 και πιθανότατα έφεραν ανάμεσά τους τους ίδιους ελικοειδείς βλαστούς με αυτόν. Σώζεται το κάτω μισό δυο βλαστών, δυο φύλλων λωτού και ενός φύλλου άκανθας.
 Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 38.

- 370** (K1460) Πίν. 89 Εικ. 52
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και το 1/3 της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0,061 ύψ.: 0,027, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, επιφανειακό στρώμα (Πκ/12).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο που καμπυλώνεται ελαφρά προς τα έξω και έφερε ρόδακα από ωοειδή μεγάλα φύλλα (σώζονται τα τρία). Στο σώμα εναλλάσσονται μεγάλα φύλλα άκανθας με νευρώσεις (T18) με μεγάλα φύλλα λωτού *heliotro* (T8). Σώζεται το κάτω μισό δυο φύλλων και κυματιστοί βλαστοί ανάμεσά τους με άνθη λωτού στην κορυφή.
 Μήτρα φθαρμένη.

- 371** (K1571) Πίν. 89 Εικ. 52
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Η βάση δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,031, πλ.: 0,037 μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επίχωση - μαύρα χρώματα (4/41).

Η διακόσμηση του σώματος ήταν πιθανότατα ίδια με του σκύφου 370. Σώζεται το κάτω μισό μιας άκανθας με νευρώσεις (T18) και δυο κυματιστών βλαστών εκατέρωθεν της. Στο άκρο δεξιά διακρίνεται ίχνος από φύλλο λωτού *pelumbo* (T8).

- 372** (K359) Πίν. 90 Εικ. 52
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Ύψ.: 0,049, πλ.: 0,045 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο f, μεταξύ επιφανειακού στρώματος και πηλού A₁-A₂ (5/57).
Στο σώμα εναλλάσσονταν φύλλα φτέρης (T1) με φύλλα δαντελωτής άκανθας (T6). Σώζεται το πάνω μισό δυο φύλλων και ένα δελφίνι ανάμεσά τους, στο ύψ. της κορυφής. Η διακόσμηση επιστέφεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο, που ξεχώριζε τη ζώνη κάτω από το χείλος.
- 373** (K1571) Πίν. 90
Τμήμα από το μέσον μέρος του σώματος.
Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,036 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο i, στρώμα πηλού A₁-A₂ (5/73).
Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου 372. Σώζεται τμήμα ενός φύλλου φτέρης (T1) και μιας άκανθας (T6) με μικρό δελφίνι ανάμεσά τους.
- 374** (K327) Πίν. 90 Εικ. 52
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζονται και τα 3/4 της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,045 ύψ.: 0,013, υπ. διάμ. βάσης: 0,036 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 4, επίχωση μαύρου χρώματος (4/2).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει. Το μετάλλιο έφερε πιθανότατα ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα γύρω από μικρότερο ρόδακα άνθους. Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα φτέρης (T1) με φύλλα δαντελωτής άκανθας (T6). Σώζεται το κατώτερο τμήμα δυο φύλλων.
Μήτρα φθαρμένη.
- 375** (K1634) Πίν. 90
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0,042 ύψ.: 0,02, υπ. διάμ. βάσης: μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα ωχρού πηλού νεότερης κατοίκησης (4/6).
Η βάση είναι ελαφρά δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος χαμηλός, ημικυκλικός έχει αυλάκι στην επιφάνεια στήριξης. Περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει και φέρει ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα, πιθανότατα ίδιο με του σκύφου 374. Πιθανόν ίδια είναι και η διακόσμηση του σώματος. Σώζονται δυο φύλλα από το ρόδακα του μεταλλίου και το κάτω τμήμα ενός φύλλου άκανθας (T6) και ενός φύλλου φτέρης (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
Μήτρα φθαρμένη.

- 376α-β** (K1572, K1644) Πίν. 90 Εικ. 52
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.
 376α: Ύψ.: 0,024, πλ.: 0,025 μ., 376β: Ύψ.: 0,057, πλ.: 0,042 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρο κάστανό (10YR, 7/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα κάτω από το νεότερο πλακόστρωτο (4/45).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και αποτελείται από δυο λεπτούς δακτυλλίους με βαθύ αυλάκι στο κέντρο. Η κύρια διακοσμητική ζώνη του σώματος έφερε εναλλάξ μεγάλα φύλλα λωτού (T3) με μεγάλα φύλλα φτέρης (T5). Σώζεται η βάση ενός φύλλου λωτού και ενός φύλλου φτέρης, όστρακο 376α, και ένα ακέραιο φύλλο λωτού στο 376β. Ανάμεσα στα φύλλα παρεμβάλλονται συστάδες ελικοειδών βλαστών.
- 377α-β** (K11294, K1295) Πίν. 91 Εικ. 53
 Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος του σώματος. Στο 377α σώζεται και τμήμα της βάσης.
 377α: Μεγ. διάσταση: 0,053, ύψ.: 0,028, διάμ. βάσης: διάμ. μεταλλίου: ,
 365β: ύψ.: 0,036, πλ.: 0,049 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα κάστανό, μελανό, θαμπό, με κηλίδες μελανές.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού (6/5, 6/6).
 Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος είναι κοίλος στο κέντρο και φέρει μετάλλιο από σταγονόμορφα φύλλα με μικρές σταγόνες ανάμεσα (βλ. σκύφο 369). Στο σώμα εναλλάσσονταν μεγάλα φύλλα φτέρης (T5) με μεγάλα φύλλα λωτού (T3). Σώζονται μέρη δυο φύλλων αντίστοιχα σε κάθε όστρακο. Ανάμεσά τους απαντούν ελικοειδείς βλαστοί, που απολήγουν σε άνθη και καρπούς (βλ σκύφο 378α-β).
- 378α-β** (K379α-β) Πίν. 91 Εικ. 53
 Δυο συνανήκοντα τμήματα που διασώζουν τα 3/4 του σώματος, πλην της βάσης και το 1/3 του χείλους. Το 378α είναι συγκολλημένο από πέντε θραύσματα και το 378β από τρία. Στο 378α σώζεται και μέρος του χείλους.
 378α: Ύψ.: 0,063, πλ.: 0,09, υπ. εξ. διάμ. χείλους: 0,135, υπ. εσ. διάμ. χείλους: 0,128 μ., 378β: Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,078 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρο κάστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β και στρώμα Α₂ (2/35, 2/82).
 Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα φτέρης (T5) με φύλλα λωτού (T3). Σώζονται δυο φύλλα στο όστρακο 278α (ανά ένα) και ένα φύλλο λωτού στο όστρακο 378β. Ανάμεσα στα φύλλα παρεμβάλλονται συστάδες ελικοειδών βλαστών που απολήγουν σε άνθη και καρπούς (βλ. σκύφο 377). Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται με λεπτή ανάγλυφη γραμμή. Φέρει στεφάνι από τα ίδια άνθη και καρπούς, τα οποία εναλλάσσονται κατά ζεύγη.
 Μήτρα φθαρμένη.
- 379** (K375) Πίν. 91 Εικ. 53
 Τμήμα από το μέσον του σώματος. Σώζεται και τμήμα της ζώνης του χείλους.
 Ύψ.: 0,053, πλ.: 0,044 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρο κάστανό (10YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1987, σπίτι 2, επίχωση - μαύρα χώματα (2/10).
 Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα φτέρης (T3) με φύλλα λωτού (T5). Σώζονται δυο ακέραια φύλλα (από ένα αντίστοιχα) και ένας ίσιος βλαστός ανάμεσά τους, τα οποία πλαισιώνονται στα άκρα από τους ίδιους βλαστούς. Οι βλαστοί απολήγουν σε

Ζεύγη ελίκων, από τις οποίες εκφύονται έλυτρα και καρπός (βελανιδιάς;). Από τη διακοσμητική ζώνη του χείλους σώζεται ανάγλυφη γραμμή, που την όριζε στο κάτω μέρος και τμήμα βλαστόσπειρας, πιθανότατα κισσού, όπως στο σκύφο 381.

- 380** (K377) Πίν. 91
 Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0,052, πλ.: 0,041 μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα ωχρο καστανό (10YR, 6/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α₁ (2/45).
 Η διακόσμηση του σκύφου είναι ίδια με του σκύφου 379. Σώζονται ένα ακέραιο φύλλο λωτού (T5) με δυο βλαστούς εκατέρωθεν και τμήμα δυο φύλλων φτέρης (T3) στα άκρα, από την κύρια διακόσμηση του σώματος, και ένα φύλλο κισσού από τη ζώνη του χείλους.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με το σκύφο 379.

- 381** (K428) Πίν. 91 Εικ. 53
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,026 μ.
 Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α₂ (2/18).
 Στο σώμα πιθανότατα είχε την ίδια διακόσμηση με τους σκύφους 379-380. Σώζεται μόνον η κορυφή ενός φύλλου λωτού (T5) και η επίστεψη ενός βλαστού. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται με λεπτή ανάγλυφη γραμμή. Κοσμείται με βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων.
 Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 379-380.

- 382** (K1296) Πίν. 92 Εικ. 54
 Περίπου τα 3/4 του σώματος με τη βάση. Το χείλος δε σώζεται. Το όστρακο είναι συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Μεγ. διάσταση: 0,013, αυξ. ύψ.: 0,03, διάμ. βάσης: 0,029, διάμ. μεταλλίου: 0,024 μ.
 Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές στιλπνές, εσωτερικά καστανοκόκκινο.
 Ανασκακαφή 1982, σπίτι 14, δωμάτιο ι, στρώμα πηλού στο ύψ. του υπονόμου (14i/5).
 Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος είναι κοίλος στο κέντρο. Κοσμείται με μέταλλο που ορίζεται από λεπτό δακτύλιο και φέρει ρόδακα που ορίζεται από επτά πεταλόσχημα φύλλα γύρω από στικτό στρογγυλό στήμονα (βλ. σκύφους 169, 264). Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από εναλλασσόμενα φύλλα λωτού (T11) και φτέρης (T6). Το κενό ανάμεσα στα φύλλα πληρώνεται με ζεύγη χαμηλών βλαστών, που απολήγουν σε διπλές έλικες και επιστέφονται με μικρότερα φύλλα λωτού (T12). Σώζονται τουλάχιστον τέσσερα ζεύγη φύλλων με τις αντίστοιχες διακοσμήσεις ενδιάμεσα. Η διακόσμηση κάτω από το χείλος ξεχωρίζει από λεπτή ανάγλυφη γραμμή. Από αυτήν σώζεται ρόδακας άνθους και ίχνη τετράγωνου κοσμήματος αριστερά του (πρβ. σκύφους 178-179).

- 383** (K1659) Πίν. 92 Εικ. 54
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Η βάση δε σώζεται.
 Ύψ.: 0,029, πλ.: 0,051 μ.
 Πηλός σκληρός, με χρώμα ροδαλό, γκριζο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.

Ανασκαφή 1983, σπίτι 2, γέμισμα Β, (2/132).

Ο φυτικός κάλυκας αποτελείται από εναλλασσόμενα φύλλα λωτού (T11) και φτέρης (T6), που απαντούν και στο σκύφο 382. Το κενό ανάμεσα στα φύλλα πληρώνεται με βλαστόσπειρα. Σώζονται δυο φύλλα (από ένα κάθε είδος) και δυο βλαστόσπειρες.

384α-β (K1697α-β)

Πίν. 92

Εικ. 54

Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και ο δακτύλιος της βάσης.

384α: Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,036 μ., 384β: Ύψ.: 0,027, πλ.: 0,029 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κοντά στο κόκκινο φυσικό (4/43, 4/49).

Ο δακτύλιος της βάσης είναι ημικυκλικός και περιβάλλεται από διακοσμητική ζώνη, που την περιτρέχει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Ακολουθεί λεπτή ανάγλυφη γραμμή, που την ξεχωρίζει από την κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία αποτελείται από εναλλασσόμενα φύλλα φτέρης (T6) και λωτού (T1), όπως στους σκύφους 382-383. Σώζονται οι βάσεις δυο φύλλων (από ένα αντίστοιχα).

385 (K1291)

Πίν. 92

Εικ. 54

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και μικρό τμήμα βάσης.

Μεγ. διάσταση: 0,032, αυχ. ύψ.: 0,01, υπ. διάμ. βάσης: μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα μελανό.

Κασσώπη 1982, σπίτι 8, στο τεφρό μπάζωμα του νεότερου δαπέδου (8/27).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ημικυκλικός και περιβάλλει μετάλλιο που εισέχει, το οποίο έφερε πιθανότατα ρόδακα από φύλλα άκανθος (διακρίνονται ίχνη δυο φύλλων). Η βάση ορίζεται από σειρά κόκκων και περιβάλλεται από μαργαριταρόσχημο άνθη στη σειρά. Ακολουθεί η κύρια διακόσμηση του σώματος που έφερε εναλλασσόμενα φύλλα φτέρης (T6) και λωτού (T11), όπως στους σκύφους 382-384. Σώζεται η βάση δυο φύλλων (από ένα αντίστοιχα).

Σκύφοι με φυτικό κάλυκα και μορφές (386-403)

386 (K246)

Πίν. 93

Εικ. 55-56

Σκύφος, συγκολλημένος και συμπληρωμένος από δεκαεπτά θραύσματα. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος και το 1/3 του χείλους.

Ύψ.: 0,078, διάμ. βάσης: 0,04, διάμ. μεταλλίου: 0,027, εσ. διάμ. χείλους: 0,121, εξ. διάμ. χείλους: 0,126 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές.

Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο i, μπάζωμα δαπέδου Β1.

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, το σχήμα του σώματος ημισφαιρικό, το χείλος κάμπτεται προς τα μέσα. Ο δακτύλιος της βάσης έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο φθαρμένο που ορίζεται από βαθύ αυλάκι και πιθανότατα έφερε πεταλόσχημο ρόδακα. Στο σώμα εναλλάσσονται με σχετική ακρίβεια έξι φύλλα δαντελωτής άκανθας με λυγισμένη κορυφή στο πλάι (T9), με πέντε ερωτιδείς. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος φέρει στεφάνι μυρτιάς από ζεύγη φύλλων και ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο. Επιστέφεται από την κυρτή προς τα έξω στεφάνη του χείλους.

Μήτρα φθαρμένη.

- 387** (K1298+K1417) Πίν. 94 Εικ. 57
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Σώζεται και το χείλος.
Ύψ.: 0,082, πλ.: 0,07, υπ. διάμ.χείλους: μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/6).
Η κύρια διακόσμηση του σώματος είναι ίδια με του σκύφου 386. Σώζεται το ανώτερο τμήμα ενός ερωτιδέα και εκατέρωθεν δυο φύλλα δαντελωτής άκανθας (T9) με λυγισμένη κορυφή στο πλάι. Η ζώνη του χείλους κοσμείται με στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων και ορίζεται στο κάτω μέρος από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο.
Μήτρα φθαρμένη.
- 388** (K1662+K1663) Πίν. 94 Εικ. 57
Τμήμα από το μέσον του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα
Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,042 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 2, εκ περισυλλογής.
Στο σώμα εναλλάσσονται δαντελωτές άκανθες (T6) με ερωτιδείς. Σώζεται μια ακέραια άκανθα και εκατέρωθεν τμήματα από το κάτω και το πάνω μέρος του σώματος δυο ερωτιδέων. Ανάμεσά τους απαντούν δυο στρογγυλοί καρποί. Από τη ζώνη του χείλους σώζεται μικρό τμήμα με ίχνη από στεφάνι φύλλων δάφνης, που ορίζεται στο κάτω μέρος με δυο ανάγλυφες γραμμές.
- 389** (K562) Πίν. 94
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Ύψ.: 0,035, πλ.: 0,037 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α₂-Α₁ (2/41).
Ανάμεσα από σπειροειδείς βλαστούς προβάλλει γυναικεία μορφή, η οποία σώζεται από το ύψ. των ώμων ως το μέσον των μηρών. Η σύνθεση πλαισιώνεται από φύλλα λωτού (T1), τα οποία μόλις διακρίνονται στα άκρα του οστράκου.
- 390** (K1704) Πίν. 94 Εικ. 57
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Ύψ.: 0,039, πλ.: 0,03 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/45).
Σώζεται γυναικεία μορφή, πολύ φθαρμένη, από το ύψ. των γοφών και πάνω, η οποία πλαισιώνεται από βλαστοσπειρες. Αριστερά, στο ύψ. της κεφαλής, απαντά ένα πουλί και ένα δελφίνι. Ακολουθούν δυο ανάγλυφες γραμμές, με σειρά κόκκων στο κέντρο, που ξεχωρίζουν την κύρια διακόσμηση του σώματος από τη ζώνη του χείλους.
- 391α-β** (K1567α-β) Πίν. 95 Εικ. 57
Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω (391α) και από το πάνω μέρος του σώματος (391β). Το 391α είναι συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα και σώζει και τα 3/4 της βάσης. Το 391β σώζει και τμήμα της ζώνης του χείλους. Συνανήκουν άλλα δυο όστρακα (K1567γ+K1564).

391α: Μεγ. διάσταση: 0,093, σωζ. ύψ.: 0,024, διάμ. βάσης: 0,058, διάμ. μεταλλίου: 0,046 μ., 391β: ύψ.: 0,054, πλ.: 0,034 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, καθαρισμός στρωματογραφικού δείκτη, ως κόκκινο χρώμα (2/117).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο που φέρει στο κέντρο μικρό ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων και στην περιφέρεια διπλό ρόδακα από επάλληλα φύλλα λωτού και άκανθας. Στο σώμα εναλλάσσονται άκανθες (T3) με γυναικείες μορφές (μούσες). Σώζονται τμήματα τριών φύλλων άκανθας και τριών μορφών (μια μορφή σώζεται σχεδόν ακέραιη). Ανάμεσα στα κοσμήματα, στο ύψ. της κορυφής, απαντούν στρογγυλοί στικτοί καρποί. Η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με σειρά κόκκων στο κέντρο και φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς.

392 (K553) Πίν. 94 Εικ. 58

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Ύψ.: 0,03, πλ.: 0,028 μ.

Πηλός πολύ ωχρός, καστανός (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α2.

Σώζεται το ανώτερο τμήμα του κορμού με το κεφάλι γυναικείας μορφής, ίδιας με αυτή που απαντά στους σκύφους 389-391. Αριστερά της, στο ύψ. της κεφαλής, διακρίνεται στικτός καρπός (βλ. σκύφο 391).

393 (K1254) Πίν. 94 Εικ. 58

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.

Μεγ. διάσταση: 0,033, σωζ. ύψ.: 0,014, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος αποτελείται από δυο λεπτές ανάγλυφες γραμμές με φαρδύ αυλάκι στο μέσον. Περιβάλλει μετάλλιο με ρόδακα από πεταλόσχημα φύλλα (σώζεται ένα φύλλο). Στο σώμα εναλλάσσονται φύλλα άκανθας (T3) με γυναικείες μορφές, όπως στο σκύφο 391α-β. Σώζεται το κατώτερο τμήμα ενός φύλλου και μιας μορφής.

394 (K1587) Πίν. 96 Εικ. 58

Περίπου το 1/3 του σώματος με τη βάση, σγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα. Το χείλος δε σώζεται.

Μεγ. διάσταση: 0,09, σωζ. ύψ.: 0,014, υπ. διάμ. βάσης: 0,033, διάμ. μεταλλίου: 0,018 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, εξίτηλο, με κηλίδες μελανές στο εσωτερικό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κάτω από το νεότερο δάπεδο (4/45).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μετάλλιο κοίλο στο κέντρο. Το μετάλλιο κοσμείται με ρόδακα από οκτώ ωοειδή φυλλάρια γύρω από μικρό ρόδακα άνθους. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από φύλλα δαντελωτής άκανθας με ίσια και με λυγισμένη στο πλάι κορυφή (T9-T10). Ανάμεσα στα φύλλα παρεμβάλλονται κατά διαστήματα γυναικείες μορφές. Σώζονται έξι φύλλα και μια μορφή (τα δυο φύλλα και η μορφή ακέραια). Στο ύψ. της κορυφής απαντούν τσαμπιά και κυκλικά κουμπιά.

Μήτρα πολύ φθαρμένη.

395α-β (K145, K157)

Πίν. 96

Εικ. 58

Δυο συνανήκοντα όστρακα από το κάτω μέρος του σώματος. Στο 395α σώζονται και τα 3/4 της βάσης.

395α: Μεγ. διάσταση: 0,06, σωζ.ύψ.: 0,019, υπ. διάμ. βάσης: 0,032, διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ., 391β: ύψ.: 0,035, πλ.: 0,046 μ.

Πηλός στιλπνός, κακοψημένος, με χρώμα ελαφρά γκριζωπό (5.5Y, 7/2). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό. Επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β και στρώμα Α₂ (2/82. 2/85).

Η διαμόρφωση της βάσης και η διακόσμηση του μεταλλίου είναι ίδια με του σκύφου 394. Πιθανότατα ίδια ήταν και η διακόσμηση του σώματος. Σώζεται το κατώτερο τμήμα πέντε φύλλων άκανθας στο όστρακο 395α και τμήμα δυο άλλων με γυναικεία μορφή ανάμεσα στο 395β.

Μήτρα φθαρμένη, πιθανότατα ίδια με του σκύφου 394.

396

(K141)

Πίν. 97

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.

Μεγ. διάσταση: 0,047, σωζ.ύψ.: 0,021, υπ. διάμ. βάσης: 0,035 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, Δρόμος 6, στρώμα ηλού (Δ6/12).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και περιβάλλει μέταλλιο από ωοειδή φύλλα και στιγμές ανάμεσα. Η διακόσμηση του σώματος πιθανότατα ήταν ίδια με των σκύφων 394-395α-β. Σώζεται το κάτω τμήμα μιας γυναικείας μορφής και μιας άκανθας (T9 ή T10).

Μήτρα φθαρμένη.

397

(K1557)

Πίν. 97

Εικ. 58

Τμήμα από το μέσον του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα.

Υψ.: 0,026, πλ.: 0,054 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/126).

Σώζεται το κάτω μισό του κορμού γυναικείας μορφής και εκατέρωθεν τμήμα δαντελωτής άκανθας (T9 ή T10). Ανάμεσά τους ίσιος λεπτός βλαστός με στιγμή στη βάση.

Μήτρα φθαρμένη.

398

(K326)

Πίν. 97

Εικ. 58

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος Σώζεται και η μισή βάση.

Μεγ. διάσταση: 0,046, σωζ.ύψ.: 0,08, υπ. διάμ. βάσης: 0,037, διάμ. μεταλλίου: 0,027 μ.

Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, ηλός κάτω από το νεότερο δάπεδο (1/31).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει τραπεζοειδή διατομή και περιβάλλει μέταλλιο που φέρει σταυροειδές κόσμημα από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς (σώζονται τα τρία). Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κάτω τμήμα ενός φύλλου φτέρης (T1;) και εκατέρωθεν το κατώτερο τμήμα του ενδύματος γυναικείας μορφής.

- 399** (K336) Πίν. 97 Εικ. 59
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,064, πλ.: 0,061 μ.
Πηλός μαλακός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό.
Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα Α2 (2/82).
Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ένα φύλλο φτέρης (T2) και δεξιά του το προτεταμένο δεξί χέρι με το στήθος γυναικείας μορφής (στη βάση του φύλλου διακρίνονται ίχνη από το δακτύλιο της βάσης). Η ζώνη του χείλους σώζεται ακέραια και φέρει εναλλάξ πουλιά με φύλλα βελανιδιάς, τυπωμένα ανάποδα. Ορίζεται από απλή ανάγλυφη γραμμή, που επιστέφεται στο πάνω μέρος από σειρά κόκκων. Σώζονται από δυο φύλλα και πουλιά.
- 400** (1558) Πίν. 98 Εικ. 59
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,053, πλ.: 0,049 μ.
Πηλός σχετικά καθαρός, σκληρός, με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (2.5Y, 8/2-7/2) σκληρός. Επίχρισμα αμαυρό, (κακοποιημένο) πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Α2 (2/125).
Σώζεται η κορυφή φύλλου φτέρης (T2) και δεξιά του το ανώτερο τμήμα του κορμού γυναικείας μορφής από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Η ζώνη του χείλους σώζεται ακέραια και ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές που στο κάτω μέρος κοσμούνται με σειρά κόκκων. Φέρει στεφάνι δάφνης από αιχμηρά επάλληλα φύλλα.
Μήτρα φθαρμένη.
- 401** (K1297) Πίν. 97 Εικ. 59
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.
Ύψ.: 0,047, πλ.: 0,044 μ.
Πηλός ρόδινος (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 6, επίχωση μαύρα χρώματα (6/8).
Σώζεται το πάνω μισό τμήμα φύλλου φτέρης (T2) και το αντίστοιχο τμήμα του κορμού γυναικείας μορφής, από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Η ζώνη κάτω από το χείλος σώζεται εν μέρει. Πιθανότατα έφερε στεφάνι μυρτιάς από ζεύγη φύλλων και καρπών. Ορίζεται στο κάτω μέρος από ανάγλυφη γραμμή με κάθετες διαγραμμίσεις.
Μήτρα φθαρμένη.
- 402α-β** (K353, K556) Πίν. 97 Εικ. 59
Δυο συνανήκοντα όστρακα από το μέσον (402α) και από το πάνω μέρος του σώματος (402β). Το χείλος δε σώζεται.
402α: Ύψ.: 0,026, πλ.: 0,051 μ., 402β: Ύψ.: 0,039, πλ.: 0,032 μ.
Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
Η δακτύλιος πιθανότατα ήταν ίδια με του σκύφου 401. Από την κύρια διακοσμητική ζώνη, στο όστρακο 402α, σώζεται τμήμα φτέρης και γυναικείας μορφής δεξιά του. Στο 401β σώζεται το ανώτερο μισό της ίδιας μορφής και μέρος της διακοσμητικής ζώνης του χείλους, που φαίνεται να είναι ίδια με του σκύφου 401.
- 403** (K1463) Πίν. 98
Τμήμα από το μέσον του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,044 μ.

Πηλός ρόδινος ως κίτρινος κοκκινωπός (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, νεότερο δάπεδο (Πf/3).

Σώζεται το πάνω τμήμα του κορμού με την κεφαλή γυναικείας μορφής και εκατέρωθεν κυματιστοί βλαστοί, που απολήγουν σε δυσδιάγνωστα άνθη και καρπούς.

Μήτρα φθαρμένη.

Σκύφοι με μορφές (404α-β - 410)

404α-β (K1310+K1311)

Πίν. 98

Εικ. 60

Περίπου το 1/3 του σώματος, από δυο συνανήκοντα τμήματα. Το 404α είναι συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Το 404β από δυο. Σώζεται τμήμα της βάσης στο 404α και η γένεση του χείλους στο 404β.

404α: Μεγ. διάσταση: 0,13, σωζ. ύψ.: 0,055, υπ. διάμ. βάσης: 0,033 μ., 404β: Ύψ.: 0,05, πλ.: 0,064 μ.

Πηλός σχετικά καθαρός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Η βάση είναι δισκόμορφη. Ο δίσκος ξεχωρίζει από το σώμα με φαρδύ αυλάκι και είναι ακόσμητος. Το σώμα διακοσμείται από γυναικείες μορφές στη σειρά. Στο όστρακο 404α σώζονται επτά μορφές από τις οποίες οι τρεις ακέραιες και στο 404β το ανώτερο τμήμα άλλων δυο. Η ζώνη του χείλους φέρει στεφάνι δάφνης από επάλληλα αιχμηρά φύλλα και ορίζεται από ταινία με σειρά κόκκων.

Μήτρα φθαρμένη.

405 (K809)

Πίν. 99

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,041, πλ.: 0,04 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).

Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/73).

Σώζεται η κεφαλή γυναικείας μορφής από την κύρια διακόσμηση του σώματος και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές και φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης.

Μήτρα φθαρμένη.

406 (K956)

Πίν. 99

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,036, πλ.: 0,037 μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1980, στρώμα πηλού πάνω από το λιθόστρωτο (Δ7/12).

Σώζεται το ανώτερο τμήμα γυναικείας μορφής από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Το κεφάλι της είναι τυπωμένο πάνω στις δυο ανάγλυφες γραμμές που ξεχώριζαν τη ζώνη κάτω από το χείλος η οποία πιθανότατα ήταν αδιακόσμητη (πρβ. το σκύφο 407).

Μήτρα φθαρμένη.

407α-β (K555α-β)

Πίν. 99

Εικ. 60

Δυο συνανήκοντα όστρακα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

407α: Ύψ.: 0,059, πλ.: 0,045 μ., 407β: Ύψ.: 0,037, πλ.: 0,029 μ.

Πηλός σχετικά καθαρός, με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο εξωτερικά, καστανομέλανο εσωτερικά, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, μπάζωμα Α₁ (2/16).

Σώζεται το ανώτερο τμήμα του κορμού με την κεφαλή γυναικείων μορφών, από την κύρια διακόσμηση του σώματος. (Σώζεται ανά μια μορφή σε κάθε όστρακο). Ο σκύφος δεν έχει ιδιαίτερη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος (πρβ. το σκύφο 406).

Μήτρα πολύ φθαρμένη.

408 (K1565)

Πίν. 99

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος. Σώζεται και τμήμα της βάσης.

Μεγ. διάσταση: 0,044, σωζ. ύψ.: 0,02, υπ. διάμ. βάσης: 0,04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα αμαυρό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα και δάπεδο Α₂ (2/123).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος έχει ημικυκλική διατομή και ξεχωρίζει από το δίσκο της βάσης με αυλάκι. Ο δίσκος πιθανότατα δεν έφερε μέταλλο. Το σώμα διακοσμείται με ερωτιδείς στη σειρά. (σώζονται τρεις από το ύψ. των γοφών και κάτω).

Μήτρα φθαρμένη.

409α-β (K1299+K1356, K1357)

Πίν. 99

Εικ. 60

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένα από δυο θραύσματα το καθένα. Το χείλος δε σώζεται.

409α: Ύψ.: 0,06, πλ.: 0,04 μ., 409β: Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,034 μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).

Στο όστρακο 409α σώζεται η μορφή ερωτιδέα από το ύψος των γονάτων και πάνω. Η ζώνη του χείλους σώζεται και στα δυο όστρακα. Κοσμείται με φύλλα και καρπούς αμπέλου, εναλλάξ στη σειρά. Ορίζεται από δυο ανάγλυφες γραμμές με κάθετες διαγραμμίσεις και σειρά κόκκων ή αστραγάλων στο κέντρο.

Μήτρα φθαρμένη.

Σκύφοι με έμβια όντα (411α-β - 414)

410 (K1312)

Πίν. 100

Εικ. 61

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Σώζεται και η βάση.

Μεγ. διάσταση: 0,074, σωζ. ύψ.: 0,013, υπ. διάμ. βάσης: 0,042, διάμ. μεταλλίου: 0,02 μ.

Πηλός ρόδινος ως κίτρινος κοκκινωπός (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ευρύς και έχει σχήμα ανεστραμμένου εχίνου. Περιβάλλει μέταλλο που κοσμείται με ρόδακα από οκτώ πεταλόσχημα φυλλάρια στο κέντρο και οκτώ δίλοβα φύλλα στην περίμετρο. Ο σκύφος κοσμείται στο κάτω μέρος του σώματος με γυναικείες μορφές στη σειρά οι οποίες φορούν μακρύ ένδυμα και έχουν τα χέρια τεταμένα λοξά στο πλάι (βλ. σκύφο 188). Πιθανότατα υπήρχε και ανώτερη σειρά μορφών ή άλλη διακόσμηση.

411α-β (K565, K566)

Πίν. 100

Εικ. 61

Δυο συνανήκοντα όστρακα από το μέσον του σώματος.

411α: Ύψ.: 0,033, πλ.: 0,048 μ., 411β: Ύψ.: 0,031, πλ.: 0,029 μ.

Πηλός εύθρυπτος, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/78, 2/69).

Την κύρια διακόσμηση του σώματος πιθανότατα αποτελούσαν πάπιες και δελφίνια, τα οποία επιστέφονταν από μια σειρά κανθάρων. Ανάμεσα στα ζώα απαντούν καρποί. Σώζονται δυο πάπιες και η ουρά ενός δελφινιού στο όστρακο 411α και ένας ακέραιος σχεδόν κάρθαρος στο 411β. Πιθανότατα κάτω από το χείλος ακολουθούσε η ίδια διακοσμητική ζώνη που απαντά στους σκύφους 412-414.

412 (K567) Πίν. 100 Εικ. 61

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Το χείλος δε σώζεται.

Ύψ.: 0,027, πλ.: 0,031 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4).

Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο Ι, στρώμα πηλού στο ύψ. της κάυσης εστίας f1 (1/21).

Σώζονται δυο κάρθαροι στη σειρά από την κύρια διακόσμηση του σώματος (που πιθανόν ήταν ίδια με του σκύφου 411α-β) και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Αυτή φέρει στεφάνι από ζεύγη αντικρουστών φύλλων και ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή (βλ. σκύφους 413-414).

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με το σκύφο 411α-β.

413 (K568) Πίν. 100 Εικ. 61

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος ανάλογο με το αρ. 412.

Ύψ.: 0,032, πλ.: 0,031 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6).

Επίχρισμα μελανοκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο Κ, στρώμα πηλού (3/105).

Σώζονται δυο κάρθαροι στη σειρά από την κύρια διακόσμηση του σώματος (βλ. σκύφους 411α-β - 412) και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος. Αυτή ορίζεται από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και φέρει στεφάνι από ζεύγη αντικρουστών φύλλων ίδιο με του σκύφου 412.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 411α-β - 412.

414 (K1823) Πίν. 100

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος. Σώζεται και το χείλος.

Ύψ.: 0,042, πλ.: 0,04 μ.

Πηλός συνεκτικός, με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, πάνω από το φυσικό έδαφος (4/40).

Σώζεται το ανώτερο τμήμα κανθάρου από την κύρια διακόσμηση του σώματος (βλ. σκύφους 411α-β - 412) και η διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος που είναι ίδια με των σκύφων 411α-β - 413.

Πιθανόν από την ίδια μήτρα με τους σκύφους 411α-β - 413.

Σκύφος με "μακεδονική" διακόσμηση (415)**415** (K897)

Πίν. 101

Εικ. 61

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.

Μεγ. διάσταση: 0.036, σωζ. ύψ.: 0.011, υπόλ. διάμ. βάσης: 0.03 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5 YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα πηλού κάτω από επίχωση (5/33).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, χαμηλή. Φέρει μέταλλιο που κοσμεείται με ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων στο κέντρο και δίλοβα φύλλα στην περίμετρο. Στο σώμα απαντούν μικροί κόμποι, οι οποίοι πιθανότατα πλήρωναν το κενό μεταξύ των ημικυκλίων της γνωστής διακόσμησης "μακεδονικής ασπίδας".

Σκύφοι με μακριά πέταλα (416α-γ - 419)**416α-γ** (K525 α-γ)

Πίν. 102

Εικ. 61

Τρία συνανήκοντα τμήματα: Το 416α από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση, το 416β από το μέσον και το 416γ από το πάνω μέρος του σώματος. Τα 416α και 416γ είναι συγκολλημένα από πέντε και έξη θραύσματα αντίστοιχα.

416α: Μεγ. διάσταση: 0. 115 μ., σωζ. ύψ.: 0. 027, διάμ. βάσης: 0. 038 μ. 416β: Ύψ.: 0. 037, πλ.: 0. 035 μ. 416γ: Ύψ.: 0. 048, πλ.: 0. 045 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανέρυθρο με κηλίδες μελανές, ιδιαίτερα στο άνω μέσο, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, γέμισμα A2 και δάπεδο B (2/34, 2/35. 2/79).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλιο έντυπο που εισέχει, το οποίο κοσμεείται με ρόδακα οκτώ πεταλόσχημων φύλλων στο κέντρο και δίλοβα φύλλα στην περίμετρο. Την περιφέρεια της βάσης διακοσμούν διπλά άγκιστρα με στιγμές στο μέσον σε στενή διακοσμητική ζώνη μεταξύ δυο απλών γραμμών. Το σώμα κοσμεείται από μακριά πέταλα που περιβάλλονται από σειρά κόμπων. Σώζονται αποσπασματικά εννιά από αυτά. Η ζώνη κάτω από το χείλος κοσμεείται με πλοχμό και ορίζεται από δυο απλές γραμμές.

417 (K527)

Πίν. 101

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 021 μ.

Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10 YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.

Κασσώπη 1978, δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα μύρου χρώματος (Δ6/1).

Σώζεται μικρό τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος με το ανώτερο μισό πετάλο που πλαισιώνεται δεξιά από σειρά κόμπων, όπως στο σκύφο 416α-γ. Δεξιότερα και άλλη σειρά κόμπων.

418 (K1289)

Πίν. 101

Εικ. 62

Σχεδόν το 1/3 του σώματος, με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Συνανήκει το K1394.

Ύψ.: 0. 065 μ., πλ.: 0. 09 μ.

Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10 YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακά μαύρα χρώματα (6/8).

Στο σώμα διακόσμηση από μακριά πέταλα μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται σχοινοειδές κόσμημα. Σώζονται αποσπασματικά έξι από αυτά. Κάτω από τη γένεση του χείλους δυο παράλληλες απλές γραμμές σχηματίζουν στενή, ακόσμητη ζώνη.

- 419** (K530) Πίν. 101 Εικ. 62
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0. 031 μ., πλ.: 0. 038 μ.
 Πηλός σκληρός(παραψημένος), με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα καστανέρυθρο εξωτερικά, καστανομέλανο εσωτερικά, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο f, πηλός καταστροφής φάσης A2 (εστίας) (5/59).
 Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από μακριά πέταλα, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται σχοινοειδές κόσμημα, όπως στο σκύφο αρ. 418. Σώζεται το κατώτερο τμήμα τεσσάρων από αυτά.

Όστρακα από την οριζόντια ζώνη του χείλους (420-569)

- 420** (K741) Πίν. 103 Εικ. 62
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0. 04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, πηλός καταστροφής δαπέδου Β (στρώμα A2) 2/48.
 Κάτω από το χείλος στεφάνι κισσού από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος βραχύ που κλίνει προς τα έξω.

- 421** (K1818) Πίν. 103
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 03 μ.
 Πηλός σκληρός (παραψημένος) με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5 YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό. Επιφάνεια τριχιά.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα για την κατασκευή νεότερου δαπέδου (4/45).
 Στεφάνι κισσού από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

- 422α-β** (K1822, K1821) Πίν. 103 Εικ. 62
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
 422α: Ύψ.: 0. 022 μ., πλ.: 0. 043 μ.
 422β: Ύψ.: 0. 024 μ., πλ.: 0. 012 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5 YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανέρυθρο με μελανές κηλίδες, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα για την κατασκευή της νεότερης φάσης (4/44, 4/45).
 Κάτω από το χείλος στεφάνι κισσού από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή. Το στεφάνι αποτελείται από δυο κλαδιά που περιτρέχουν τη ζώνη από αντίθετη κατεύθυνση. Στο σημείο ένωσής τους δυο στρογγυλοί καρποί.

- 423α-β** (K715, K716) Πίν. 103 Εικ. 62
 Δυο συνανήκοντα τμήματα. Το 423α από το περιχέλωμα· το 423β από το περιχέλωμα και το χείλος.
 423α: Ύψ.: 0. 029 μ., πλ.: 0. 024 μ.

423β: Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό στιλπνό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β (2/60).

Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος βραχύ, κυρτό προς τα μέσα με γωνιώδες περίγραμμα.

424 (K1367) Πίν. 103 Εικ. 62

Τμήμα από το περιχέλωμα και το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 036 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο εξωτερικά, καστανέρυθρο εσωτερικά, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 8, επιφανειακά μαύρα χρώματα (8/14).

Στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή και πλαισιώνεται κάτω από σειρά κόκκων. Σώζεται βλαστόσπειρα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

425 (K717) Πίν. 103

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 034 μ., πλ.: 0. 037 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/17)

Διακόσμηση σε δυο ζώνες: Η ανώτερη κοσμείται με στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Η κατώτερη σώζεται αποσπασματικά. Πιθανότατα έφερε δελφίνια και φύλλα (βελανιδιάς;) εναλλάξ. Οι ζώνες χωρίζονται από απλή γραμμή.

426 (K1362 + K1363) Πίν. 103 Εικ. 63

Τμήμα από το περιχέλωμα και μέρος του χείλους, συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα.

Ύψ.: 0. 047 μ., πλ.: 0. 095 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1982, σπίτι 8, τεφρό μπάζωμα βαλανείου (8/26. 8/27).

Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη είναι ευρύτερη και φέρει στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Η κατώτερη κοσμείται με στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία και ορίζεται από απλή γραμμή. Μεταξύ ανώτερης ζώνης και χείλους σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα.

427 (K1366) Πίν. 103 Εικ. 63

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 046 , πλ.: 0. 052, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 125 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1982, σπίτι 8, επιχώσεις ζωής (στρώμα πηλού) περιστυλίου (8/34).

Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η διακόσμηση ίδια με των σκύφων 425, 426. Χείλος κυρτό προς τα μέσα. με απόληξη ελαφρά καμπύλη προς τα έξω.

- 428** (K1839) Πίν. 104
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 046 , πλ.: 0. 068, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 138 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/42).
 Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 429** (K720) Πίν. 104
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 024 μ., πλ.: 0. 023 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/102)
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες: Η ανώτερη φέρει στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών και η κατώτερη στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία (βλ. σκύφο 426). Οι ζώνες χωρίζονται από απλή γραμμή.
- 430** (K719) Πίν. 104 Εικ. 63
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 046 μ., πλ.: 0. 045 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5 YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από αναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 431** (K718) Πίν. 104 Εικ. 63
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 082 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 12 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανόφαιο με μελανές κηλίδες, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα ηλού A1 (2/100).
 Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα.
- 432.** (K1331 α, β) Πίν. 104 Εικ. 63
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα..
 Ύψ.: 0. 062 μ., πλ.: 0. 064 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4-). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο b, ηλός με κόκκινα χρώματα (14b/3).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες: Η κατώτερη φέρει επάλληλα φύλλα δάφνης και η ανώτερη στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών. Χωρίζονται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 433** (K704) Πίν. 104
 Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0. 045 μ., πλ.: 0. 055 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού με κεραμίδια A2 (2/33).
Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Διακρίνονται ίχνη, πιθανότατα από μια κατώτερη διακοσμητική ζώνη.

434 (K703) Πίν. 105 Εικ. 63
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 049 μ., πλ.: 0. 065 μ., υπόλ. διαμ. χείλους: 0. 127 μ.
Πηλός με τρίμματα κεράμων και χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2, A1 (2/76, 2/104).
Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη φύλλων και καρπών σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η διακόσμηση ίδια με του σκύφου 433. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

435 (K705) Πίν. 105
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 032 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5 YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανέρυθρο, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/75).
Ζώνη με στεφάνη βελανιδιάς από εναλλασσόμενα ζεύγη μεγάλων φύλλων και καρπών.

436 (K749) Πίν. 105 Εικ. 64
Τμήμα από το περιχέλωμα .
Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0. 063 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/46). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, με μελανές κηλίδες.
Κασσώπη 1980, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
Στεφάνι βελανιδιάς από μεγάλα φύλλα και στικτούς καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή (βλ. σκύφο 435). Το ανάγλυφο πολύ έξεργο.

437 (K731) Πίν. 105 Εικ. 64
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
Στεφάνι μυρτιάς από ζεύγη φύλλων σε ζώνη που ορίζεται πάνω από κάθετες διαγραμμίσεις μεταξύ δυο γραμμών και κάτω από σειρά κόκκων. Το στεφάνι αποτελείται από δυο κλαδιά που περιτρέχουν τη ζώνη από αντίθετη κατεύθυνση και συνδέονται και το "Ηράκλειον άμμα".

438 (K733) Πίν. 105 Εικ. 64
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 052 μ., πλ.: 0. 0465 μ., υπόλ. διαμ. χείλους: 0. 128 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/39).

Κάτω από το χείλος στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη ωσειδών φύλλων σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κάτω από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 439** (K739) Πίν. 105 Εικ. 64
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα A (5/114).
 Ζώνη με μεγάλα ωσειδή φύλλα σε δυο σειρές. Ορίζεται κάτω από απλή σειρά κόκκων και πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 440** (K725) Πίν. 106 Εικ. 64
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 029 μ., πλ.: 0. 033 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Ζώνη με δέσμες των τριών φύλλων που εναλλάσσονται με ζώνες καρπών και συνδέονται με απλό φύλλο. Ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών
- 441** (K1499) Πίν. 106 Εικ. 64
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 056 μ., πλ.: 0. 038 μ.
 Πηλός σκληρής υφής (παραψημένος) με χρώμα γκριζο ως ανοιχτό καστανό (10YR, 6/1-6/2-6/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο k, στρώμα κάτω από τα κεραμίδια ως το φυσικό (Γk/7).
 Κάτω από το χείλος, ζώνη με δέσμες των τριών φύλλων που εναλλάσσονται με ζεύγη καρπών και συνδέονται με απλό φύλλο. Ορίζεται κάτω από κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών και πάνω από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 442** (K724) Πίν. 106 Εικ. 64
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1981, σπίτι 7, επιφανειακό στρώμα (7/1).
 Κάτω από το χείλος, ζώνη με δέσμες των τριών φύλλων που εναλλάσσονται με ζεύγη καρπών και συνδέονται με απλό φύλλο. Ορίζεται από δυο γραμμές. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 443** (K655) Πίν. 106
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 048 μ., υπόλ. διαμ. χείλους: 0. 118 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο g, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (3/94).
 Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 444α-6** (K656, K666) Πίν. 106 Εικ. 65
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το περιχέλωμα.
 444α: Ύψ.: 0. 017 μ., πλ.: 0. 017 μ.
 444β: Ύψ.: 0. 022 μ., πλ.: 0. 017 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους
 στιλπνό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β και στρώμα Α2 (2/24, 2/22).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες, από τις οποίες σώζεται μόνον η μια στο όστρακο
 444α. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς και η κατώτερη
 στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία. Οι ζώνες ορίζονται από απλή
 γραμμή.
- 445α-6** (K653, K654) Πίν. 106
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το περιχέλωμα. Το 445α είναι συγκολλημένο
 από δυο θραύσματα.
 445α: Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 065 μ.
 423β: Ύψ.: 0. 046 μ., πλ.: 0. 052 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ε, δάπεδο τραπεζιού (5/38, 5/47).
 Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από δυο
 γραμμές. Πάνω, μεταξύ των γραμμών και σειρά κόκκων.
- 446** (K1348) Πίν. 107
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 022 μ., πλ.: 0. 024 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, στρώμα ωχρού πηλού (6/6).
 Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από δυο
 γραμμές. Κάτω, μεταξύ των γραμμών και σειρά κόκκων.
- 447** (K1700 + K1702) Πίν. 107 Εικ. 65
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 023 μ., πλ.: 0. 03 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους
 στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, γέμισμα Α1 (2/112).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα
 και καρπούς και η ανώτερη ρόδακες στη σειρά. Οι ζώνες χωρίζονται από απλή γραμμή.
- 448** (K1389) Πίν. 107
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0. 029 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 7, δωμάτιο c, στρώμα πηλού δαπέδου Β (76/2).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη πιθανότατα έφερε βλαστόσπειρα
 κισσού. Η ανώτερη κοσμείται με στεφάνι από επάλληλα φύλλα δάφνης και ορίζεται
 από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 449** (K1338) Πίν. 107 Εικ. 65
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 047 μ., πλ.: 0. 085 μ, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 105 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, με φαιές κηλίδες, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο i, κάτω από τον υπόνομο της νεότερης φάσης (14i/5).

Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη κάτω από το χείλος, που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα.

Μήτρα φθαρμένη.

450 (K1761) Πίν. 107 Εικ. 65
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα. Ύψ.: 0. 049 μ., πλ.: 0. 084 μ, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 128 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (4/50).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

451 (K652) Πίν. 107 Εικ. 65
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 018 μ., πλ.: 0. 041 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1981, διάδρομος μεταξύ σπιτιών 1-2, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (Δ5-7/1).
Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και άνθη σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή.
Μήτρα φθαρμένη.

452 (K882) Πίν. 107
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 042 μ.
Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/102).
Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Στην κατώτερη στεφάνι σχηματισμένων φύλλων, δεμένο με ταινία και στην ανώτερη βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Μεταξύ των ζωνών απλή γραμμή. Η ανώτερη ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

453 (K628) Πίν. 107
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 045 μ., πλ.: 0. 048 μ, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 118 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1981, φυλάκιο, στρώμα πηλού (Φ/2).
Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των κάτω γραμμών και σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
Μήτρα με επεμβάσεις.

454 (K628) Πίν. 108
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 032 μ, υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 127 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό,θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/77).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

Μήτρα με επεμβάσεις.

455 (K633) Πίν. 108

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 039 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 116 μ.

Πηλός ρόδινος ως κίτρινος κοκκινωπός (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/34).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα με απόληξη καμπύλη προς τα έξω.

456 (K610) Πίν. 107

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 021 μ., πλ.: 0. 026 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5-7, στρώμα πηλού (Δ5-7/2).

Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων .

457 (K1773) Πίν. 108 Εικ. 65

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 057 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 13 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (4/50).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

458 (K602) Πίν. 108 Εικ. 66

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0. 061 μ., πλ.: 0. 092 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 185 μ.

Πηλός ακάθατος (από τμήμα κεράμου) με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/71).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των κάτω γραμμών και σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα μετά από διπλή σκοτία.

459α-β (K1791, K1793) Πίν. 109 Εικ. 66

Δυο συνανήκοντα όστρακα. Το 459α από το περιχέλωμα και το χείλος· το 459β από το περιχέλωμα.

459 α: Ύψ.: 0. 038 μ., πλ.: 0. 036 μ. 459β: Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 04 μ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, κάτω από το δάπεδο της νεότερης κατοίκησης (4/45).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

460 (K1341)

Πίν. 109

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 043 μ., πλ.: 0. 047 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο c, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (6/3).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

461 (K1353)

Πίν. 109

Εικ. 66

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 046 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (6/8).

Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι φύλλων δάφνης και η ανώτερη βλαστόσπειρα κισσού με ζεύγη φύλλων. Οι ζώνες ορίζονται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων.

Μήτρα φθαρμένη.

462 (K1495)

Πίν. 109

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 063 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 16 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, πρυτανείο, δωμάτιο c, στρώμα ωχρού πηλού (pc/4).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

463 (K1352 α, β)

Πίν. 109

Τμήμα από το περιχέλωμα και το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0. 072 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (6/5).

Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται κάτω από απλή γραμμή. Κάτω από τη ζώνη επάλληλα αιχμηρά φύλλα, πιθανότατα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

464 (K627)

Πίν. 109

Τμήμα από το περιχέλωμα και το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0. 034 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/85).

Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων. Κάτω από τη ζώνη κεφαλή πουλιού, πιθανότατα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

465 (K608) Πίν. 109
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 021 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα μαύρου χρώματος (2/1).
Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

466 (K659) Πίν. 110
Τμήμα από το περιχέλωμα και το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 105 μ.
Πηλός ακάθαρτος (με τρίμματα κεράμων) και χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού (Δ6/4. Δ6/5).
Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη πουλί και καρπός από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
Μήτρα φθαρμένη.

467 (K600) Πίν. 110 Εικ. 66
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 046 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/40).
Βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και έλυτρα σε ζώνη κάτω από το χείλος που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

468 (K690 + K863) Πίν. 110 Εικ. 66
Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 041 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο g, στρώμα A2-B (5/149, 5/142).
Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς και ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η κατώτερη κοσμείται με στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία και ορίζεται από απλή γραμμή.

469 (K1914) Πίν. 110
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 049 μ., πλ.: 0. 041 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1954, Καταγώγιο.

Κάτω από το χείλος διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη πιθανότατα έφερε βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς και ορίζεται από απλή γραμμή. Το χείλος είναι βραχύ, κυρτό προς τα μέσα και κοσμεύεται με πλοχμό.

470 (K1496)

Πίν. 110

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 058 μ., πλ.: 0. 047 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο c, στρώμα ωχρού πηλού (pc/4).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα με απόληξη ελαφρά καμπύλη προς τα έξω.

471 (K686)

Πίν. 110

Τμήμα από το περιχέλωμα και τμήμα του χείλους.

Ύψ.: 0. 047 μ., πλ.: 0. 052 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο εσωτερικά (7.5YR, 8/4-7/4) και πολύ ωχρό καστανό -εξωτερικά (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα μαύρου χώματος (2/2).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

472 (K879 a-i)

Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος συγκολλημένο από δέκα θραύσματα.

Ύψ.: 0. 053 μ., πλ.: 0. 014 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 154 μ.

Πηλός παραψημένος με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (5Y, 8/1-8/2-7/2).

Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/85).

Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς και ορίζεται από λεπτή γραμμή. Η κατώτερη σώζεται αποσπασματικά και φέρει θαλάσσιους οργανισμούς (μέδουσες;). Χείλος έντονα κυρτό προς τα μέσα, σχεδόν γωνιώδες.

Τα στοιχεία που συνθέτουν τη βλαστόσπειρα προέρχονται από πολύ φθαρμένη σφραγίδα.

473 (K676)

Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από έξη θραύσματα και συμπληρωμένο.

Ύψ.: 0. 058 μ., πλ.: 0. 093 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 124 μ

Πηλός παραψημένος με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.

Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5-7, επιφανειακό στρώμα (Δ5-7/1).

Κάτω από το χείλος, βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

474 (K679 + K738)

Πίν. 111

Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0. 026 μ., πλ.: 0. 062 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/16 + 2/75).

Βλαστόσπειρα αμπέλου με φύλλα και καρπούς σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

Μήτρα με επεμβάσεις.

475 (K739) Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 034 μ., πλ.: 0. 03 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.

Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο f, δάπεδο εγκατάλειψης και στρώμα A1 (5/140).

Φύλλα και καρποί αμπέλου εναλλάσσονται σε ζώνη που ορίζεται από κόσμημα αστραγάλων (κάτω) και κάθετες διαγραμμώσεις (πάνω) μεταξύ δυο γραμμών.

Μήτρα φθαρμένη.

476 (K1816) Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 041 μ., πλ.: 0. 02 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πηλού (4/31).

Κάτω από το χείλος ανθος λωτού και καρπός αμπέλου σε ζώνη που ορίζεται από μια γραμμή και στο πάνω από τρεις. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα, σχεδόν ίσιο.

477 (K516) Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 026 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/73).

Άνθος λωτού σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή.

Μήτρα με επεμβάσεις.

478 (K1817) Πίν. 111 Εικ. 67

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 021 μ., πλ.: 0. 028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα φαιό, με καστανές κηλίδες, θαμπό.

Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα ωχρού πηλού (4/6).

Ωοειδές φύλλο και φύλλο αμπέλου, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από δυο γραμμές.

479 (K893) Πίν. 112

Τμήμα από το περιχέλωμα και τμήμα του χείλους.

Ύψ.: 0. 044 μ., πλ.: 0. 047 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό εξωτερικά (10YR, 8/3-7/3) και ρόδινο εσωτερικά (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/5).

Κάτω από το χείλος διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη πιθανότατα έφερε βλαστόσπειρα. Η ανώτερη κοσμείται με στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με

ταινία και ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των κάτω γραμμών σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 480** (K895) Πίν. 112
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0. 027 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη πιθανότατα έφερε βλαστόσπειρα κισσού με φύλλα και καρπούς. Η ανώτερη κοσμείται με στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία και ορίζεται κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

- 481** (K775) Πίν. 112 Εικ. 68
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ. και πλ.: 0. 047 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα μελανό, με κηλίδες καστανές, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1981, διάδρομος σπιτιών 5-7, στρώμα πηλού (Δ5-7/2)
 - Κάτω από το χείλος στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 482** (K1376) Πίν. 112 Εικ. 68
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 044 μ., πλ.: 0. 048 μ., υπόλ. διάμ. χείλους: 0. 13 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανόφαιο με μελανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1982, Αγορά, βόρεια στοά, επιφανειακός καθαρισμός (ΑΒστ/1).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 483** (K793) Πίν. 112
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, στρώμα πηλού Α1 (5/20)
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 484α,β** (K1375 + K1385) Πίν. 112 Εικ. 68
 Δυο συνανήκοντα τμήματα. Στο 484α σώζεται το περιχέλωμα· το 484β και το χείλος.
 484α: Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 035 μ., 484β: Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 029 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό με καστανές κηλίδες, θαμπό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο β, επιφανειακό στρώμα (6/6).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη διακρίνεται έλυτρο, πιθανότατα από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 485** (K1731) Πίν. 112
Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Υψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0. 047 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα ανοιχτό καστανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα ωχρού πηλού (4/36).
Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη διακρίνεται άνθος, πιθανότατα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 486** (K807) Πίν. 113
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Υψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 037 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/3-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο κ, κάτω από την καταστροφή ως το φυσικό (3/109).
Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 487** (K1721 + K1724) Πίν. 113
Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Υψ.: 0. 032 μ., πλ.: 0. 042 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα μελανό, με καστανές κηλίδες, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
Πιθανόν ίδια μήτρα με το σκύφο 486.
- 488** (K777) Πίν. 113 Εικ. 68
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Υψ.: 0. 051 μ., πλ.: 0. 05 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 118 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1980, διάδρομος σπιτιών 5-7, επιφανειακό στρώμα (Δ5-7/1).
Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 489** (K776) Πίν. 113 Εικ. 68
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Υψ.: 0. 039 μ., πλ.: 0. 037 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/8).
Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 490** (K755) Πίν. 113 Εικ. 68
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 049 μ., πλ.: 0. 042 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α2 (2/53)
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη διακρίνεται λυγισμένη κορυφή φύλλου άκανθας από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 491** (K754) Πίν. 113 Εικ. 68
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 04 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 138 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/86)
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο σε ταινία (διακρίνονται ίχνη δεξιά), σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 492** (K1734) Πίν. 113
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 039 μ., πλ.: 0. 053 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 116 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το πλακόστρωτο (2/42).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 493** (K1377) Πίν. 114 Εικ. 68
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 059 μ., πλ.: 0. 033 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 123 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό με κηλίδες φαιές, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 8, ανατολική περίσταση, μαύρα χρώματα (8/17).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο σε ταινία, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Μεταξύ ζώνης και χείλους σκοτία. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 494** (K1714) Πίν. 114
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 028 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το πλακόστρωτο (4/42).
 Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές.
 Μεταξύ των πάνω γραμμών σειρά κόκκων.
- 495** (K1919) Πίν. 114
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 043 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/2).

Κάτω από το χείλος, στεφάνι τριγωνικών φύλλων, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 496** (K759) Πίν. 114 Εικ. 68
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 032 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/69).
Κάτω από το χείλος, στεφάνι τριγωνικών φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 497** (K1756) Πίν. 114
Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0. 034 μ., πλ.: 0. 033 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερης κατοίκησης (4/47).
Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει πλοχμό και ορίζεται από απλή γραμμή. Η κατώτερη κοσμεύεται με στεφάνι ακκιδόσχημων φύλλων.
- 498** (K758) Πίν. 114
Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0. 043 μ., πλ.: 0. 029 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/71).
Κάτω από το χείλος, δυο ζώνες. Η ανώτερη χωρίς διακόσμηση, χωρίζεται από το χείλος με στενή σκοτία. Η κατώτερη ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κοσμεύεται με στεφάνι ακιδόσχημων φύλλων (βλ. σκύφο 497).
- 499** (K790) Πίν. 114
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 044 μ., πλ.: 0. 03 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/73).
Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 500** (K1724) Πίν. 114
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 026 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/4).
Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη, σώζονται ίχνη φύλλου (φτέρης;) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

- 501** (K802) Πίν. 114
 Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0. 038 μ., πλ.: 0. 032 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/39).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων (κάτω) και ακίδων (πάνω) μεταξύ δυο γραμμών.
- 502** (K1005) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0. 048 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 126 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, σχεδόν ανύπαρκτο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο κ, επιφανειακό στρώμα (3/104).
 Κάτω από το χείλος, στρογγυλοί καρποί και επάλληλα φύλλα δάφνης στη σειρά, σε στενή ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος ευρύ, κυρτό.
- 503** (K794) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 039 μ., πλ.: 0. 042 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4- 8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/1).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι από ζεύγη δίλοβων φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 504** (K747) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 021 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο β, στρώμα πηλού πάνω από το δάπεδο (5/16).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων δίλοβων φύλλων, σε ζώνη που ορίζεται κάτω από μια και πάνω από δυο γραμμές.
- 505** (K792) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 05 μ., πλ.: 0. 038 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό με καστανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο ι, στρώμα πηλού (3/101).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων μυρτιάς (:), δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 506** (K1824) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 051 μ., πλ.: 0. 047μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).

Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων μυρτιάς (;) ανά τρία, σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των πάνω γραμμών σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 507** (K1379) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 036 μ.
 Πηλός όχι πολύ καθαρός, με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/3).
 Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων μυρτιάς (;) ανά δυο, σε ζώνη που ορίζεται από δυο γραμμές. Μεταξύ των πάνω γραμμών σειρά κόκκων. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 508** (K815) Πίν. 115
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 023 μ., πλ.: 0. 025 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο κ, κάτω από την κασταστροφή ως το φυσικό (3/109).
 Στεφάνι από μεγάλα επάλληλα φύλλα δάφνης (;), σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή.

- 509α-β** (K1751 + K1752β) Πίν. 115 Εικ. 69
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το περιχέλωμα. Συνανήκει το 1752α.
 509α: Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 022 μ. 509β: Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0. 03 μ.
 Πηλός σκληρός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/40, 4/45, 4/47).
 Στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης (;), σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή και σειρά κόκκων. Κάτω από τη ζώνη σώζονται δυσδιάγνωστα ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

- 510** (K774) Πίν. 115 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0. 064 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 118 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, σχεδόν ανύπαρκτο.
 Κασσώπη, σπίτι 5, δωμάτιο ε, καταστροφή δαπέδου (5/47).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης (;) δεμένο σε ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 511** (K791) Πίν. 116 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανό φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

- 512** (K763) Πίν. 116 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 043 μ., πλ.: 0. 056 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 128 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, δρόμος 6, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ6/8).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι φύλλων δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 513** (K1749) Πίν. 116 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 049 μ., πλ.: 0. 06 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 123 μ.
 Πηλός σκληρός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4).
 Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα ωχρού πηλού (4/6).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι φύλλων, σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα, σχεδόν ίσιο.
- 514** (K1748) Πίν. 116
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 039 μ., πλ.: 0. 054 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 128 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/117).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 515** (K764) Πίν. 117
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 047 μ., πλ.: 0. 051 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 132 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/79).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι φύλλων σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή και κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Μεταξύ ζώνης και χείλους σκοτία. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 516** (K1335) Πίν. 117 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 054 μ., πλ.: 0. 06 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 137 μ.
 Πηλός όχι πολύ καθαρός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4).
 Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει στεφάνι φύλλων και η ανώτερη φύλλα κισσού και στρογγυλές φυλίδες εναλλάξ στη σειρά. Οι ζώνες ορίζονται με σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 517** (K891) Πίν. 117 Εικ. 69
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 048 μ., πλ.: 0. 046 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ε, μεταξύ επιφανειακού στρώματος και πηλού (5/37).

Κάτω από το χείλος δυο διαφορετικές διακοσμήσεις σε μια ενιαία ζώνη που διακρίνεται από το χείλος με απλή γραμμή. Η κατώτερη αποτελείται από στεφάνι επάλληλων φύλλων και η ανώτερη από κόμπους. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

518 (K1337) Πίν. 117 Εικ. 69
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 045 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/1-8/2). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό.
Κασσώπη 1982, σπίτι 7, δωμάτιο ε, στρώμα πηλού (7ε/2).
Στεφάνι φύλλων σε ζώνη που ορίζεται με κάθετες διαγραμμώσεις (πάνω) και σειρά κόκκων (κάτω) μεταξύ δυο γραμμών.

519 (K1336) Πίν. 117 Εικ. 69
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 033 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3).
Επίχρισμα φαιό, θαμπό.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο γ, επιφανειακό στρώμα (6/22).
Στεφάνι φύλλων σε ζώνη που ορίζεται από κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών.

520 (K827) Πίν. 118
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 041 μ., πλ.: 0. 063 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 16 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 3, επιφανειακό στρώμα (3/38).
Κάτω από το χείλος συνεχόμενες σπείρες σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

521 (K890) Πίν. 118
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 032 μ., πλ.: 0. 026 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο δ, επιφανειακό στρώμα (3/55).
Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει συνεχόμενες σπείρες και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η κατώτερη κοσμείται με στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης και διακρίνεται από το σώμα με διπλή γραμμή.

522 (K888) Πίν. 118 Εικ. 70
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 029 μ., πλ.: 0. 027 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει συνεχόμενες σπείρες και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η ανώτερη κοσμείται με στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης.

- 523** (K1402) Πίν. 118
 Τμήμα από το περιχέιλωμα.
 Ύψ.: 0. 031 μ., πλ.: 0. 034 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που χωρίζονται από απλή γραμμή. Η ανώτερη φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης· η κατώτερη συνεχόμενες σπείρες.
- 524** (K884) Πίν. 118 Εικ. 70
 Τμήμα από το περιχέιλωμα.
 Ύψ.: 0. 057 μ., πλ.: 0. 036 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό με καστανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα καταστροφής μεγάλης εστίας (5/128).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη κοσμεύεται με συνεχόμενες σπείρες και διακρίνεται από το χείλος με δυο γραμμές. Η κατώτερη φέρει κόσμημα αστραγάλων και ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη σώζονται ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος (ουρά πουλιού;).
- 525** (K1398) Πίν. 118 Εικ. 70
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και τμήμα του χείλους.
 Ύψ.: 0. 053 μ., πλ.: 0. 045 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δυτική περίσταση (14/4).
 Κάτω από το χείλος, συνεχόμενες σπείρες σε ζώνη που ορίζεται πάνω από μια και κάτω από δυο γραμμές. Σώζονται ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος (δελφίνια;). Η στεφάνη του χείλους κυρτώνεται προς τα μέσα.
 Μήτρα πολύ φθαρμένη.
- 526** (K1800) Πίν. 118 Εικ. 70
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και το χείλος συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 059 μ., πλ.: 0. 087 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 124 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1989, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το φυσικό (4/40).
 Κάτω από το χείλος, δυο ζώνες που ορίζονται από απλή γραμμή. Η ανώτερη είναι ακόσμητη και η κατώτερη φέρει συνεχόμενες σπείρες. Σώζονται δυσδιάγνωστα ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος (κάνθαροι;). Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
 Μήτρα καινούργια.
- 527** (K1799) Πίν. 118 Εικ. 70
 Τμήμα από το περιχέιλωμα.
 Ύψ.: 0. 025 μ., πλ.: 0. 029 μ.
 Πηλός ακάθαρτος, σκληρός (παραψημένος), με χρώμα ανοιχτό γκριζο (7.5YR, 7/0). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, σχεδόν ανύπαρκτο. Επιφάνεια πολύ τραχιά.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πάνω από το φυσικό (4/40).
 Δυο ζώνες ακριβώς όπως στο σκύφο 526.
 Μήτρα καινούργια, πιθανότατα ίδια με του σκύφου 526.

- 528** (K1395) Πίν. 119
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 039 μ., πλ.: 0. 037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 7, δωμάτιο c, στρώμα πηλού (7c/2).
 Κάτω από το χείλος, στεφάνι σχηματισμένων φύλλων, δεμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 529 α-β** (K1396 α, β) Πίν. 119 Εικ. 71
 Δυο συνανήκοντα όστρακα. Το 429α από το περιχέλωμα· το 429β από το περιχέλωμα και το χείλος.
 529α: Ύψ.: 0. 015 μ., πλ.: 0. 033 μ., 529β: Ύψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0. 043 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα μελανότεφρο, θαμπό.
 Κασσώπη, σπίτι 8, επιφανειακό στρώμα (8/5, 8/25).
 Κάτω από το χείλος, κόσμημα ζικ-ζακ, με κόκκους στις γωνίες, σε στενή ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Η στεφάνη του χείλους κυρτή προς τα μέσα.
- 530** (K865) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 032 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-7/3). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/39).
 Σύνθετος μαιάνδρος σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.
- 531** (K1403) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 031 μ., πλ.: 0. 04 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
 Σύνθετος μαιάνδρος σε ζώνη που μόλις διακρίνεται. Το κόσμημα εν μέρει διπλά τυπωμένο.
- 532** (K856) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 047 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (εξωτερικά) ως πολύ ωχρό καστανό (εσωτερικά) (10YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, δρόμος 7, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
 Λέσβια κυμάτια σε ζώνη που ορίζεται από κοσμήματα αστραγάλων (κάτω) και σειρά κόκκων (πάνω) μεταξύ δυο γραμμών.
- 533** (K865) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 058 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, διάδρομος σπιτιών 1-2 (δ1-2/5) στρώμα πηλού.

Ιωνικά κυμάτια σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

- 534** (K855) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέιλωμα.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 039 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/94).
 Ιωνικά κυμάτια σε ζώνη που ορίζεται από κόσμημα αστραγάλων (κάτω) και
 κάθετες διαγραμμίσεις (πάνω), μεταξύ δυο γραμμών.
- 535** (K1805)
 Τμήμα από το περιχέιλωμα.
 Ύψ.: 0. 02 μ., πλ.: 0. 03 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό,
 πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/4).
 Μικρά ιωνικά κυμάτια σε ζώνη που ορίζεται κάτω από απλή γραμμή.
- 536** (K844) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 038 μ., πλ.: 0. 044 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα
 καστανέρυθρο με μελανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1981, δρόμος 6, στρώμα πηλού από επιφάνεια πλακόστρωτου και
 πάνω (Δ6/34).
 Κάτω από το χείλος κρεμαστά ημικύκλια που ορίζονται πάνω από κάθετες
 διαγραμμίσεις μεταξύ δυο γραμμών. Σώζονται ίχνη από τη γραμμική διακόσμηση του
 σώματος. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 537** (K752) Πίν. 119
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 024 μ., πλ.: 0. 025 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/5).
 Κάτω από το χείλος ρόδακες σε στενή ζώνη που ορίζεται από δυο απλές
 γραμμές. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα, σχεδόν ίσιο.
- 538** (K1803) Πίν. 119 Εικ. 71
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 049 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους
 στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
 Κάτω από το χείλος κόσμημα αστραγάλων σε στενή ζώνη που ορίζεται πάνω
 από σειρά κόκκων. Σώζονται ίχνη από δεύτερη (κατώτερη) σειρά αστραγάλων. Χείλος
 καμπύλο προς τα έξω.
- 539** (K578) Πίν. 120 Εικ. 72
 Τμήμα από το περιχέιλωμα και το χείλος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 0368 μ., πλ.: 0. 065 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/22).
Κάτω από το χείλος πουλί και δελφίνι σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος βραχύ, κυρτό προς τα μέσα.

540 (K579) Πίν. 120 Εικ. 72
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 022 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα καταστροφής δαπέδου εστίας (5/128).
Κάτω από το χείλος πουλί σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

541 (K1918) Πίν. 120
Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 062 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, χώρος πηλός στο επίπεδο της πλίνθου (4/24).
Κάτω από το χείλος τρία πουλιά (περιστέρια;) στη σειρά, σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή. Κάτω από τη ζώνη σώζονται αδιάγνωστα ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

542 (K1359) Πίν. 120 Εικ. 72
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 024 μ., πλ.: 0. 022 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 8, μαύρα χρώματα (8/25)..
Διακόσμηση σε δυο ζώνες που χωρίζονται με απλή γραμμή. Στην ανώτερη διακρίνεται βλαστόσπειρα. Στην κατώτερη απαντά πουλί και φύλλο (βελανιδιάς;).

543 (K586 + K587) Πίν. 120 Εικ. 72
Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0. 075 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/34).
Πουλιά και φύλλα βελανιδιάς εναλλάσσονται στη σειρά σε ζώνη που ορίζεται από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών.

544 (K589) Πίν. 120
Τμήμα από το περιχέλωμα.
Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0. 026 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο b, δάπεδο επικράνου παραστάδας (5/18).
Προλιάνια μέσα σε δυο φύλλα αμπέλου σε ζώνη που ορίζεται στο πάνω μέρος από κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο γραμμών.

545 (K1277) Πίν. 121 Εικ. 72

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 059 μ., πλ.: 0. 074 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 126 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα φαιό, με μελανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 6, δωμάτιο b, επιφανειακό στρώμα (6/5).

Κάτω από το χείλος, πουλιά και φύλλα βελανιδιάς εναλλάσσονται στη σειρά σε ζώνη που ορίζεται πάνω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών και κάτω από απλή γραμμή. Κάτω από τη ζώνη σώζονται ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος (φύλλο;). Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

546 (K593 + K598)

Πίν. 121

Τμήμα από το περιχέλωμα και τμήμα του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

Ύψ.: 0. 055 μ., πλ.: 0. 047 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (5YR, 7/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/71).

Κάτω από το χείλος, πουλιά και φύλλα βελανιδιάς εναλλάσσονται στη σειρά σε ζώνη που ορίζεται πάνω από κάθετες διαγραμμώσεις και κάτω από απλή γραμμή. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα, σχεδόν ίσιο.

- 547 (K868)

Πίν. 121

Εικ. 72

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 029 μ., πλ.: 0. 04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/53).

Διακόσμηση σε δυο ζώνες, που χωρίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη φέρει ιωνικά κυμάτια, η ανώτερη σώζει δελφίνι και φύλλο (βελανιδιάς;)

548 (K869)

Πίν. 121

Εικ. 72

Τμήμα από το περιχέλωμα.

Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, στρώμα πηλού στο ύψ. της καύσης (1/26).

Διακόσμηση σε δυο ζώνες που ορίζονται από απλή γραμμή, ίδιες με του σκύφου 547. Η κατώτερη φέρει ιωνικά κυμάτια και η ανώτερη σώζει δελφίνι και φύλλο βελανιδιάς.

Ίδια μήτρα με το σκύφο 547.

549 (K867)

Πίν. 121

Εικ. 72

Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 046 μ., πλ.: 0. 061 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 126 μ.

Πηλός σκληρός, παραψημένος, με χρώμα γκριζορόδινο (7.5YR, 7/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/34).

Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η κατώτερη φέρει ιωνικά κυμάτια και ορίζεται κάτω από σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Η ανώτερη κοσμείται με δελφίνια και φύλλα βελανιδιάς, που εναλλάσσονται, και διακρίνεται από το χείλος με απλή γραμμή. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.

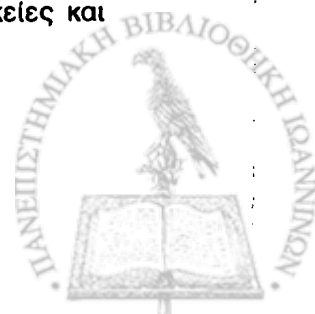
- 550** (K871) Πίν. 121 Εικ. 72
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 026 μ., πλ.: 0. 035 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους
 σιλιπνό.
 Κασσώπη 1980, διάδρομος σπιτιών 5-7, επιφανειακό στρώμα (δ5-7/1).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που χωρίζονται με απλή γραμμή. Η κατώτερη
 φέρει στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης και η ανώτερη ιωνικά κυμάτια.
- 551α-β** (K1771α-β, K1388) Πίν. 122
 Δυο συνανήκοντα όστρακα. Το 551α από το περιχέλωμα και τμήμα του
 χείλους· το 551β από το περιχέλωμα. Το 551α είναι συγκολλημένο από δυο
 θραύσματα.
 551α: Ύψ.: 0. 051 μ., πλ.: 0. 079 μ., 551β: Ύψ.: 0. 034 μ., πλ.: 0. 032 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/7, 6/8).
 Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε τρεις ζώνες, που ορίζονται από απλή
 γραμμή. Η κατώτερη φέρει ιωνικά κυμάτια, η μεσαία δελφίνια και φύλλα βελανιδιάς
 εναλλάξ και η ανώτερη στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία. Χείλος
 κυρτό προς τα μέσα.
- 552** (K1715) Πίν. 122
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 038 μ., πλ.: 0. 034 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό,
 εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, γέμισμα νεότερου δαπέδου (4/44).
 Διακόσμηση σε τρεις ζώνες, που ορίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη
 φέρει ιωνικά κυμάτια, η μεσαία δελφίνια και φύλλα βελανιδιάς εναλλάξ και η ανώτερη
 στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, δεμένο με ταινία.
 Ίδια μήτρα με του σκύφου 551.
- 553** (K1368) Πίν. 122 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 044 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, κατά
 τόπους σιλιπνό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 8, μαύρα χρώματα (8/26).
 Διακόσμηση σε τρεις ζώνες, που ορίζονται από απλή γραμμή. Στην κατώτερη
 διακρίνεται βλαστόσπειρα, η μεσαία φέρει δελφίνια και ρόδακες εναλλάξ και η ανώτερη
 στεφάνι βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων.
 Μήτρα πολύ φθαρμένη.
- 554** (K875) Πίν. 122
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0. 043 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα
 μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο f, στρώμα πηλού κάτω από το δάπεδο
 εγκατάλειψης (3/75).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες, που χωρίζονται με απλή γραμμή. Η κατώτερη
 φέρει δελφίνια και φύλλα βελανιδιάς εναλλάξ· στην ανώτερη διακρίνεται στεφάνι
 βελανιδιάς από ζεύγη φύλλων και καρπών.

- 555** (K876) Πίν. 122 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 028 μ., πλ.: 0. 043 μ.
 Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (10YR, 7/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ
 εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/17).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες, που χωρίζονται με απλή γραμμή. Η κατώτερη
 φέρει δελφίνια και φύλλα βελανιδιάς εναλλάξ και η ανώτερη στεφάνι βελανιδιάς από
 ζεύγη φύλλων και καρπών.
- 556** (K1503) Πίν. 122 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 022 μ., πλ.: 0. 036μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο στρώμα ωχρού πηλού με καύση (ΠΚ/10).
 Δελφίνι ανάμεσα σε δυο ρόδακες σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή.
 Διακρίνονται ίχνη από δεύτερη (ανώτερη) ζώνη, που πιθανόν έφερε βλαστόσπειρα.
- 557α-β**(K873, K874) Πίν. 122 Εικ. 73
 Δυο συνανήκοντα όστρακα. Το 557α από το περιχέλωμα το 557β από το
 περιχέλωμα και το χείλος.
 557α: Ύψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0. 057 μ., 557β: Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 044 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα μελανό, κατά
 τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1(2/46).
 Κάτω από το χείλος, διακόσμηση σε δυο ζώνες, που ορίζονται από απλή
 γραμμή. Η κατώτερη κοσμεύεται με δελφίνια και ανθέμια που εναλλάσσονται πάνω από
 σειρά διπλών σπειρών. Η ανώτερη φέρει βλάστοσπειρα με καρπούς αμπέλου και φύλλα
 αμπέλου και κισσού. Χείλος κυρτό προς τα μέσα.
- 558** (K1794) Πίν. 122
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0. 019μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα καστανόφαιο,
 θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/4).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που σώζονται αποσπασματικά και χωρίζονται από
 σειρά κόκκων μεταξύ δυο γραμμών. Στην κατώτερη διακρίνονται δελφίνι και στην
 ανώτερη τμήμα βλαστόσπειρας (κισσού;)
- 559** (K584) Πίν. 123 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 023 μ., πλ.: 0. 03μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ
 εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/5).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που ορίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη
 έφερε στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία και η ανώτερη δελφίνια
 και ανθέμια που εναλλάσσονται. Σώζονται δυοδιάγνωστα ίχνη από τρίτη (ανώτατη)
 ζώνη.

- 560** (K1360) Πίν. 123
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 022 μ., πλ.: 0. 033μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο f, στρώμα ωχρού πηλού (14f/3).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που ορίζονται από απλή γραμμή. Στην κατώτερη διακρίνεται στεφάνι σχηματοποιημένων φύλλων, δεμένο με ταινία. Η ανώτερη φέρει δελφίνια και ανθέμια που εναλλάσσονται. Ίδια διακόσμηση με το σκύφο 559.
- 561** (K581) Πίν. 123 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 017 μ., πλ.: 0. 023μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Δελφίни και ανθέμιο πάνω από διπλές σπείρες, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή. Διακόσμηση ανάλογη με του σκύφου 557α-β.
- 562** (K574) Πίν. 123 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 025 μ., πλ.: 0. 027μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, δρόμος 6, στρώμα πηλού (Δ6/12).
 Δελφίни και όρθια μορφή (Αθηνά πρόμαχος;) σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή.
- 563** (K572) Πίν. 123 Εικ. 73
 Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0. 032 μ., πλ.: 0. 038μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα επιφανείας (2/10).
 Όρθιες και καθιστές μορφές (Αθηνά πρόμαχος, Απόλλων;) εναλλάσσονται σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή.
- 564α-β** (K571, K573) Πίν. 123 Εικ. 73
 Δυο συνανήκοντα τμήματα. Το 564α από το περιχέλωμα και το χείλος· το 564β από το περιχέλωμα.
 564α: Ύψ.: 0. 031 μ., πλ.: 0. 034μ., 564β: Ύψ.: 0. 026 μ., πλ.: 0. 037μ
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού Α1 (2/45).
 Κάτω από το χείλος όρθιες και καθιστές μορφές στη σειρά σε ζώνη που ορίζεται πάνω από απλή γραμμή (μεταξύ αυτών Αθηνά πρόμαχος, Αθηνά παρθένος και Απόλλων;). Χείλος ελαφρά καμπύλο προς τα έξω.
- 565** (K1504) Πίν. 123 Εικ. 74
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 032 μ., πλ.: 0. 034μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, με κηλίδες καστανές.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f, κάτω από τη νεότερη κατοίκηση (Πf/6).
 Όρθιες μορφές στη σειρά, σε ζώνη που ορίζεται πάνω από μια και κάτω από δυο γραμμές. (Η δεξιά μορφή πιθανότατα ερωτιδέας. Οι άλλες είναι γυναικείες και απαντούν επίσης στο σκύφο 564α-β).

- 566** (K1832) Πίν. 123 Εικ. 74
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0. 046μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/110).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που χωρίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη φέρει δυσδιάγνωστες μορφές στη σειρά και η ανώτερη βλαστόσπειρα με φύλλα αμπέλου και καρπούς βελανιδιάς.
- 567** (K577) Πίν. 123 Εικ. 74
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 043 μ., πλ.: 0. 052 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 138 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό εξωτερικά (10YR, 8/2-8/3) και υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο εσωτερικά (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα φαιό με κηλίδες μελανές, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/94).
 Κάτω από το χείλος, στρογγυλοί καρποί στη σειρά, σε στενή ζώνη μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη σώζεται τμήμα ρόδακα (βλ. σκύφο 568). Χείλος ευρύ, κυρτό προς τα μέσα.
- 568** (K576) Πίν. 123 Εικ. 74
 Τμήμα από το περιχέλωμα συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 025 μ., πλ.: 0. 054 μ.
 Πηλός σκληρής υφής με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2). Επίχρισμα φαιό με μελανές κηλίδες, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 3, δωμάτιο c, επιφανειακό στρώμα (3/2).
 Κάτω από το χείλος, λογχόσχημα φυλλάρια στη σειρά σε στενή ζώνη μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη διακόσμηση με προσωπίο και ρόδακες που ενώνονται με γιρλάντες αστραγάλων.
- 569** (K1808) Πίν. 123
 Τμήμα από το περιχέλωμα με τη γένεση του χείλους.
 Ύψ.: 0. 031 μ., πλ.: 0. 049 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο, επιφάνεια φθαρμένη.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, στρώμα επιφάνειας και πηλού A1 (2/121).
 Κάτω από το χείλος, στενή, ακόσμητη ζώνη μεταξύ δυο γραμμών. Κάτω από τη ζώνη, διακόσμηση με προτομές που συνδέονται με κρεμαστές γιρλάντες αστραγάλων.

Όστρακα από τη βάση (570 - 584)

- 570** (K898) Πίν. 124 Εικ. 74
 Τμήμα από τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0. 035 μ., υπ. ακτίνα μεταλλίου: 0. 01 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (10YR, 8/2-7/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1972, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/6).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ο δακτύλιος είναι ευρύς και κοσμεύεται με προτομές. Περιβάλλει μέταλλιο που κοσμεύεται με ρόδακα πεταλόσχημων φύλλων στο κέντρο και δίλοβα φύλλα στην περιμέτρο.

- 571** (K151) Πίν. 124 Εικ. 74
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.049 μ., σωζ. ύψ.: 0.018 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.045 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα πηλού ως την καταστροφή (5/21).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μετάλλιο με αδιάγνωστα (φυτικά;) κοσμήματα. Στην περιφέρεια της βάσης διακρίνονται ίχνη φυτικής διακόσμησης (άκανθας;).
- 572** (K902) Πίν. 124 Εικ. 75
 Τμήμα με τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.042 μ., σωζ. ύψ.: 0.007 μ., διάμ. βάσης: 0.037 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο f1, στρώμα πηλού κάτω από το νεότερο δάπεδο (1/31).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μετάλλιο που κοσμείται με στρογγυλό, στικτό στήμονα στο κέντρο και οκτώ αιχμηρά, γραμμικά φύλλα στην περίμετρο. Ανάμεσα στα φύλλα ανά τρεις κόκκοι.
- 573** (K904) Πίν. 124 Εικ. 75
 Τμήμα από τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.045 μ., σωζ. ύψ.: 0.009 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.038 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό εξίτηλο.
 Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο b, στρώμα πηλού (1/6).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μετάλλιο ίδιο με του σκύφου 572.
- 574** (K149) Πίν. 124
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.042 μ., σωζ. ύψ.: 0.007 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.037 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μετάλλιο ίδιο με των σκύφων 572 και 573. Στην περιφέρεια της βάσης διακρίνονται ίχνη φυτικής διακόσμησης (άκανθας;).
- 575** (K903) Πίν. 124 Εικ. 75
 Τμήμα με τη βάση
 Μεγ. διάσταση: 0.038 μ., σωζ. ύψ.: 0.007 μ., διάμ. βάσης: 0.038 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, επιφανειακό στρώμα (3/40).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μετάλλιο που κοσμείται με ρόδακα άνθους στο κέντρο και οκτώ ωοειδή φύλλα στην περίμετρο. Ανάμεσα στα φύλλα ανά τρεις κόκκοι.
- 576.** (K1512) Πίν. 124
 Τμήμα από τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.038 μ., σωζ. ύψ.: 0.008 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.039 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο η, ωχρός πηλός πάνω στο λαξευμένο βράχο (Πη/2).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο ίδιο με του σκύφου 575.

- 577** (K905) Πίν. 124 Εικ. 75
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.037 μ., σωζ. ύψ.: 0.006 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα Α1 (2/17).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο ίδιο με των σκύφων 575, 576.
- 578** (K1893) Πίν. 125
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.042 μ., σωζ. ύψ.: 0.01 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.037 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο που κοσμείται με ρόδακα από μεγάλα ωσειδή φύλλα.
- 579** (K914) Πίν. 125 Εικ. 75
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.043 μ., σωζ. ύψ.: 0.01 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.038 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/1-8/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο δ, στρώμα καταστροφής δαπέδου μεγάλης εστίας (5/128).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, σχεδόν επίπεδη. Φέρει μέταλλο που κοσμείται με ρόδακα από μεγάλα ωσειδή φύλλα.
- 580** (K916) Πίν. 125 Εικ. 75
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.045 μ., σωζ. ύψ.: 0.013 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.035 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2 επιφανειακό στρώμα (2/15).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο που κοσμείται με τέσσερα φύλλα βελανιδιάς σε σταυροειδή διάταξη.
- 581** (K1897) Πίν. 125
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.033 μ., ύψ.: 0.008 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.033 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερης κατοίκησης (4/45).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο ίδιο με του σκύφου 580.
- 582** (K1906) Πίν. 125 Εικ. 75
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.033 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (10YR, 8/2-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα νεότερου δαπέδου (4/45).

Από τη βάση σώζεται μόνο πλαστικό προσωπίο σατύρου με αποκρούσεις στην κεφαλή, που χρησίμευε ως υποστήριγμα.

583 (Κ1915) Πίν. 125
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0. 042 μ.
Πηλός με ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο (10YR, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1985, τυχαίο εύρημα .
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Φέρει μέταλλο που κοσμείται με προσωπίο, πιθανότατα γυναικείο (μέδουσα;).

584 (Κ561) Πίν. 125 Εικ. 75
Τμήμα από τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0. 02 μ.
Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα κοκκινοκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
Τμήμα προσωπίου από το μέταλλο της βάσης, που είναι ίδιο με του σκύφου 584.

ΕΙΣΗΓΜΕΝΟΙ ΣΚΥΦΟΙ (585 - 648)

585 (Κ458) Πίν. 126 Εικ. 75
Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0. 02 μ., πλ.: 0.024 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο εξωτερικά, μελανό εσωτερικά, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1981, Καταγώγιο, πρότυλο, πάνω από το φούρνο (επιδιόρθωση Β') (Κ/205).
Σώζονται τρεις σειρές επάλληλων φύλλων από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

586 (Κ1471) Πίν. 126
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0. 035 μ., σωζ. ύψ.: 0. 013 μ.
Πηλός με πολύ μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως ανοιχτό γκριζοπράσινο (5Y, 6/1-6/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, επιφάνεια τραχιά.
Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, στρώμα ωχρού πηλού (Πκ/2).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, χαμηλή, χωρίς μέταλλο στην εξωτερική της επιφάνεια. Γύρω από τη βάση σώζονται τρεις σειρές επάλληλων φύλλων από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

587 (Κ1114) Πίν. 126
Τμήμα από το μέσον του σώματος
Ύψ.: 0. 019 μ., πλ.: 0.026 μ.
Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο f, στρώμα πηλού εγκατάλειψης (5/59).
Σώζονται τρεις σειρές επάλληλων φύλλων από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

- 588** (K1699) Πίν. 126 Εικ. 75
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης.
Μεγ. διάσταση: 0.02 μ., σωζ. ύψ.: 0.007 μ.
Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρυσμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1983, σπίτι 2, δέπεδο Γ σπιτιού 4 (2/133).
Στην περιφέρεια του δακτυλίου της βάσης, κοντός κάλυκας από επάλληλα φύλλα, με ρόδακες ανάμεσα στα πέρατά τους. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυσδιάγνωστα ίχνη αριστερά.
- 589** (K1111) Πίν. 126 Εικ. 75
Τμήμα από το μέσον του σώματος
Ύψ.: 0.017 μ., πλ.: 0.027 μ.
Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρυσμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα ηηλού Α1 (2/94).
Σώζονται ελικοειδής βλαστός και άνθος από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 590** (K444) Πίν. 126 Εικ. 76
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος
Ύψ.: 0.03 μ., πλ.: 0.032 μ.
Πηλός με πολύ μαρμαρυγία, τραχιά υφή και χρώμα ανοιχτό κοκκινωπό (2.5YR, 6/6). Επίχρυσμα κοκκινοκάστανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, διάδρομος σπιτιών 5-7 (δ5-7/1), επιφανειακό στρώμα.
Σώζεται τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, με επάλληλα, επιμήκη, ωοειδή φύλλα και τμήμα της ζώνης κάτω από το χείλος, που φέρει κόσμημα πλοχμού. Μεταξύ των διακοσμήσεων απλή γραμμή.
- 591** (K1110) Πίν. 126 Εικ. 76
Τμήμα από το μέσον του σώματος
Ύψ.: 0.027 μ., πλ.: 0.025 μ.
Πηλός με μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως ανοιχτό γκριζοκάστανο (2.5Y, 7/2-6/2). Επίχρυσμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο f, δάπεδο εγκλατάλειψης και στρώμα Α1 (5/140).
Σώζονται αιχμηρό φύλλο λωτού και αδιάγνωστα φυτικά κοσμήματα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 592** (K1309) Πίν. 126 Εικ. 76
Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.
Ύψ.: 0.039 μ., πλ.: 0.047 μ.
Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρυσμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 8, επιφανειακό στρώμα (8/5).
Σώζονται τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος και της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος. Στο σώμα διακρίνονται κεφαλή μορφής με κέρας αμαλθείας και αιχμηρά φύλλα λωτού που πλαισιώνεται από λουλούδια σε τρυφερούς βλαστούς. Η ζώνη κάτω από το χείλος κοσμείται με δικτυωτό, οφθαλμωτό πλοχμό και χωρίζεται από το χείλος με απλή γραμμή. Στη στεφάνη του χείλους διακρίνονται ίχνη διακόσμησης.

- 593** (K386) Πίν. 126 Εικ. 76
 Τμήμα με τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.065 μ., σωζ. ύψ.: 0.018 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
 Κασσώπη 1980, δρόμος 7, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
 Βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση. Ορίζεται στην περιφέρεια από αυλάκωση και φέρει τρία πλαστικά προσωπεία σατύρων, σε τριγωνική διάταξη, τα οποία χρησίμευαν ως υποστηρίγματα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος έφερε μεγάλα φύλλα λωτού, από τα οποία σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα.
- 594** (K434) Πίν. 126 Εικ. 77
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0.026 μ., πλ.: 0.023 μ.
 Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/94).
 Σώζεται το ανώτερο τμήμα δυο μεγάλων γραμμικών φύλλων και άνθος σε βλαστό ανάμεσά τους από την κύρια διακόσμηση του σώματος, καθώς και η διαχωριστική γραμμή προς τη ζώνη του χείλους.
- 595** (K1308) Πίν. 126 Εικ. 77
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος
 Ύψ.: 0.02 μ., πλ.: 0.027 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μίκας και χρώμα ανοιχτό γκριζοκάστανο ως γκριζοκάστανο (2.5Y, 6/2-5/2). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο i, στρώμα πηλού στο ύψ. του υπονόμου (14i/5).
 Σώζεται το ανώτερο μισό αιχμηρού φύλλου λωτού και άνθος από την κύρια διακόσμηση του σώματος, καθώς και η διαχωριστική γραμμή προς τη ζώνη του χείλους.
- 596** (K1568) Πίν. 127
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος
 Ύψ.: 0.048 μ., πλ.: 0.043 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1-7/2).
 Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 2, δάπεδο A και στρώμα A1 (2/121).
 Σώζεται το ανώτερο μισό δυο φύλλων άκανθας με λυγισμένη κορυφή από την κύρια διακόσμηση του σώματος και τμήμα της ζώνης κάτω από το χείλος που ξεχωρίζει από απλή γραμμή και πιθανότατα ήταν ακόσμητη.
- 597** (K264) Πίν. 127 Εικ. 77
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0.042 μ., σωζ. ύψ.: 0.018 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/102).
 Ο δακτύλιος της βάσης περιβάλλεται από σειρά κόκκων. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται αποσπασματικά το κατώτερο τμήμα τριών ακάνθων, πιθανότατα με λυγισμένη κορυφή, και ανάμεσά τους ίσιος βλαστός.

598 (K1655) Πίν. 127 Εικ. 77
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος κοντά στη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.031 μ., σωζ. ύψ.: 0.017 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, στην οποία εναλλάσσονται φύλλα άκανθας με λυγισμένη κορυφή στο πλάι και φύλλα λωτού. Σώζονται αποσπασματικά δυο φύλλα άκανθας και ισάριθμα λωτού.

599 (K753) Πίν. 127
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0.021 μ., πλ.: 0.028 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4). Επίχρισμα καστανοκόκκινο, θαμπό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/2).
 Σώζεται η λυγισμένη στο πλάι κορυφή φύλλου άκανθας από την κύρια διακόσμηση του σώματος και στενή διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος, με νιόσχημα γραμμικά κοσμήματα, η οποία ορίζεται από σειρά κόκκων.

600 (K564) Πίν. 127 Εικ. 77
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.069 μ., σωζ. ύψ.: 0.026 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.047 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο b, στρώμα πηλού πάνω από την καταστροφή (3/13).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με στροβίλο. Στην περίμετρο του μεταλλίου σειρά κόκκων. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται σκυλί που τρέχει προς τα αριστερά ανάμεσα σε δυο άκανθες, οι οποίες σώζονται αποσπασματικά.

601 (K896) Πίν. 127 Εικ. 77
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
 Μεγ. διάσταση: 0.04 μ., σωζ. ύψ.: 0.014 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.035 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως ανοιχτό γκριζο (10YR, 8/2-7/2). Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μέταλλο που κοσμείται με ρόδακα αιχμηρών φύλλων λωτού χαραγμένο στη μήτρα με το χέρι. Μεταξύ των φύλλων ανά τρεις κόκκοι σε τριγωνική διάταξη. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το κατώτερο τμήμα τριών φύλλων άκανθας. Μεταξύ των δυο δεξιά διακρίνεται η βάση λεπτού βλαστού.

602 (K1703) Πίν. 128
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, με το δακτύλιο της βάσης.
 Μεγ. διάσταση: 0.032 μ., σωζ. ύψ.: 0.009 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρο καστανό (10YR, 8/2-8/3).
 Επίχρισμα φαιό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, μπάζωμα πάνω από το φυσικό (4/40).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και περιβάλλεται από στενή ζώνη που φέρει τριγωνικά κοσμήματα. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται ελικοειδείς εκβλαστήσεις.

- 603** (Κ513) Πίν. 128 Εικ. 77
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.027 μ., πλ.: 0.033 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό.
 Κασσώπη 1980, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα και στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).
 Τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος, που αποτελείται από λεπτά, ίσια κλαδιά με φύλλα στον τύπο της ιχθυάκανθας. Σώζονται αποσπασματικά τέσσερα από αυτά.
- 604** (Κ1470) Πίν. 128
 Τμήμα με τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος.
 Μεγ. διάσταση: 0.059 μ., σωζ. ύψ.: 0.012 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.025 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο (5YR, 7/2).
 Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο η, στρώμα ωχρού πηλού (Πη/1).
 Η βάση είναι δακτυλιόσχημη, χαμηλή και δεν κοσμεύεται με μέταλλο. Η κύρια διακόσμηση του σώματος πιθανότατα φέρει φυτικά κοσμήματα.
- 605** (Κ1911) Πίν. 128
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.032 μ., πλ.: 0.035 μ.
 Πηλός με μαρμαρυγία και χρώμα γκριζο (5Y, 6/1). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο. Επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1982, Αγορά, βόρεια στοά, στρώμα πηλού (Α ΒΣ/12)
 Τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία πιθανότατα έφερε μαιάνδρο και τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, στο οποίο διακρίνεται μεγάλη βλαστόσπειρα.
- 606** (Κ842) Πίν. 128 Εικ. 77
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.
 Ύψ.: 0.042 μ., πλ.: 0.043 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0.014 μ.
 Πηλός με μαρμαρυγία, τραχιά υφή και χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5Y, 7/6-6/1). Επίχρισμα καστανομέλανο εξωτερικά, καστανοκόκκινο εσωτερικά, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, δάπεδο Β (2/35).
 Τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία φέρει ιωνικά κυμάτια, και μικρό τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος, στο οποίο διακρίνονται ίχνη μεγάλης βλαστόσπειρας. Η ζώνη του χείλους ορίζεται κάτω από απλή γραμμή και πάνω από σειρά κόκκων. Χείλος ίσιο, κλίνει ελαφρά προς τα μέσα.
- 607** (Κ549) Πίν. 128
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.04 μ., πλ.: 0.043 μ.
 Πηλός με πολύ μαρμαρυγία, τραχιά υφή και χρώμα ανοιχτό καστανοκόκκινο ως ανοιχτό κόκκινο (2.5YR, 6/4-6/6). Επίχρισμα καστανομέλανο εξωτερικά, καστανοκόκκινο εσωτερικά, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, επιφανειακό στρώμα (5/4).
 Σώζεται τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος, η οποία αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη έφερε κοντό κάλυκα από φύλλα λωτού και η ανώτερη αμαζονομαχία. Σώζονται δυο φύλλα (ένα με αιχμηρή και ένα με αμαζονοειδή απόληξη)

και τα κάτω άκρα μορφής σε διασκελισμό, η οποία φέρει κοντό χιτώνα. Οι ζώνες χωρίζονται από απλή γραμμή.

- 608** (K554) Πίν. 128 Εικ. 78
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.037 μ., πλ.: 0.032 μ.
 Πηλός ρόδινος (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A2 (2/33).
 Τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος στο οποίο μόλις διακρίνονται δυο μορφές με μεγάλο διασκελισμό και χορευτική κίνηση προς τα δεξιά, οι οποίες κρατούν ραβδί (πιθανότατα μαινάδες που φορούν ενδορίδα και κρατούν θύρσο).
- 609** (K559) Πίν. 129 Εικ. 78
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.039 μ., πλ.: 0.025 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/2-8/3).
 Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα A1 (2/75).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται από τα γόνατα και πάνω ανδρική, πιθανότατα, μορφή προς τα δεξιά, σε έντονη κίνηση, όπως φαίνεται από την έκταση του κορμού και την ανύψωση της κεφαλής (σάτυρος;).
- 610** (K558) Πίν. 129 Εικ. 78
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.031 μ., πλ.: 0.02 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα καστανέρυθρο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο h, στρώμα πηλού από τα κεραμίδια και κάτω (5/71).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται ανδρική μορφή από τα γόνατα και πάνω, με τα σκέλη ανοιχτά, τον κορμό κατενώπιον και την κεφαλή στραμμένη κατά τα 3/4 προς τα δεξιά.
- 611** (K557) Πίν. 129 Εικ. 78
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0.022 μ., πλ.: 0.031 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6). Επίχρισμα ερυθρωπό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο d, στρώμα πηλού (3/56).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται μορφή κατενώπιον η οποία κρατά στο δεξι χέρι ραβδί, σκήπτρο ή θύρσο (Διόνυσος;).
- 612** (K1705) Πίν. 129 Εικ. 78
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.
 Ύψ.: 0.031 μ., πλ.: 0.025 μ.
 Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/4).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος διακρίνεται ανδρική μορφή σε στύση (σάτυρος;). Μετά από απλή γραμμή σώζεται τμήμα της ζώνης κάτω από το χείλος, η οποία φέρει δυσδιάγνωστη διακόσμηση (κυμάτια;).

- 613α-γ** (K558) Πίν. 129 Εικ. 78
 Τρία συνανήκοντα τμήματα από το σώμα. Το 613α είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 613α: Ύψ.: 0. 021 μ., πλ.: 0.031 μ., 613β: Ύψ.: 0. 013 μ., πλ.: 0.015 μ., 613γ: Ύψ.: 0. 01 μ., πλ.: 0.013 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζοκάστανο ως γκριζοκάστανο (2.5Y, 6/2-5/2). Επίχρισμα μελανό, στιλπνό.
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, στρώμα πηλού στο δάπεδο του περιρραντηρίου (7/9).
 Στα τμήματα 613α και 613β σώζονται αντίστοιχα δυσδιάγνωστη μορφή (ερωτιδέας;) και ρόδακας από την κύρια διακόσμηση του σώματος. Στο 613γ σώζεται ιωνικό κυμάτιο από τη διακοσμητική ζώνη κάτω από το χείλος.
- 614** (K560) Πίν. 129 Εικ. 79
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0. 043 μ., πλ.: 0.052 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, τυχαίο εύρημα.
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται γυμνή ανδρική μορφή από το ύψ. των γονάτων ως τους ώμους. Ο κορμός είναι κατενώπιον. Το δεξί σκέλος στάσιμο, το αριστερό άνετο. Τα χέρια κεκαμμένα στο ύψ. της λεκάνης. Από το αριστερό χέρι κρέμεται μανδύας.
- 615** (K552) Πίν. 129 Εικ. 79
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0. 04 μ., πλ.: 0.057 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, στρώμα πηλού (5/2).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται το πάνω τμήμα του κορμού με την κεφαλή μορφής κατενώπιον. Δεξιά δυσδιάγνωστες διακοσμήσεις.
- 616** (K1464) Πίν. 129 Εικ. 79
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0. 03 μ., πλ.: 0.037 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο f (Πf/3).
 Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζεται η κεφαλή και τμήμα του δεξιού ώμου μορφής (γυμνή ανδρική όπως η 614;).
- 617** (K546) Πίν. 130 Εικ. 79
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 042 μ., πλ.: 0.046 μ.
 Πηλός με ελαχιστότητα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως ανοιχτό γκριζοκάστανο (2.5Y, 7/2-6/2). Επίχρισμα μελανό.
 Κασσώπη 1981, κεντρικός δρόμος, στρώμα Β (Κ. Δρ/2).
 Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, που αποτελείται από φολίδες με έντονα ανάγλυφο πυρήνα και μικρό τμήμα της διακοσμητικής ζώνης κάτω από το χείλος στην οποία εναλλάσσονται δελφίνια με ρόδακες. Ανάμεσα στα πέρατα των φολίδων της ανώτερης σειράς στρογγυλοί καρποί. Μεταξύ των δυο διακοσμήσεων απλή γραμμή.

- 618** (K548) Πίν. 130 Εικ. 79
Τμήμα από το μέσον του σώματος, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
Ύψ.: 0.041 μ., πλ.: 0.043 μ.
Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο c, στρώμα εγκατάλειψης (5/168).
Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος που αποτελείται από μεγάλες φολίδες με κεντρικό νεύρο.
- 619** (K545) Πίν. 130 Εικ. 79
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Ύψ.: 0.025 μ., πλ.: 0.033 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/8).
Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος που αποτελείται από ακανόνιστες φολίδες με μικρά εξογκώματα (κόμπους) στο κέντρο.
- 620** (K1288) Πίν. 130 Εικ. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος κοντά στη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.033 μ., σωζ. ύψ.: 0.012 μ.
Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).
Η βάση πιθανότατα ήταν δισκόμορφη. Το σώμα κάλυπτε διακόσμηση «μακεδονικής ασπίδας». Σώζονται οι κόκκοι που πληρώνουν το κενό ανάμεσα από την περιφέρεια της βάσης και από δυο ημικύκλια.
- 621** (K547) Πίν. 130 Εικ. 79
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.033 μ., σωζ. ύψ.: 0.012 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0.027 μ.
Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4-8/4). Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους στιλπνό.
Κασσώπη 1978, σπίτι 2, πηλός πάνω από το δάπεδο Β (2/60).
Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και φέρει μετάλλιο που κοσμεύεται με ρόδακα σταγονόμορφων φύλλων. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από πλέγμα πενταγώνων στη βάση και πιθανότατα εξαγώνων στις ανώτερες σειρές, τα οποία έχουν διπλό περίγραμμα.
- 622** (K1286) Πίν. 130 Εικ. 80
Τμήμα από το μέσον του σώματος.
Ύψ.: 0.024 μ., πλ.: 0.033 μ.
Πηλός με χρώμα υπόλευκο (2.5Y, 8/2). Επίχρισμα θαμπό, πολύ εξίτηλο (καστανομέλανο;).
Κασσώπη 1982, δωμάτιο g, επιφανειακό στρώμα (14g/1).
Μικρό τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, η οποία αποτελείται από πλέγμα πολυγώνων, που έχουν διπλό και τριπλό περίγραμμα.
- 623** (K1468) Πίν. 130 Εικ. 80
Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.
Μεγ. διάσταση: 0.035 μ., υπ. σωζ. ύψ.: 0.006 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4-8/4). Επίχρισμα καστανόφαιο, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, στρώμα ωχρού πηλού (Γκ/2).

Η βάση είναι δισκόμορφη και φέρει μέταλλιο που κοσμεύεται με ρόδακα από αιχμηρά φύλλα και κόκκους ανάμεσα στα πέρατά τους. Το σώμα καλύπτεται από δικτυωτή διακόσμηση.

624 (Κ1287) Πίν. 130 Εικ. 80

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.03 μ., πλ.: 0.034 μ.

Πηλός με χρώμα υπόλευκο (5Y, 8/1). Επίχρισμα θαμπό, πολύ εξίτηλο (καστανόφαιο;).

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/8).

Το σώμα καλύπτεται από δικτυωτή διακόσμηση. Κάτω από το χείλος στενή ζώνη, αδιακόσμητη, μεταξύ δυο απλών γραμμών.

625α-γ (Κ504, Κ762, Κ1115) Πίν. 130 Εικ. 80

Τρία συνανήκοντα τμήματα από το πάνω μέρος του σώματος με τη γένεση του χείλους.

625α: Ύψ.: 0.025 μ., πλ.: 0.021 μ., 625β: Ύψ.: 0.03 μ., πλ.: 0.019 μ., 625γ: Ύψ.: 0.025 μ., πλ.: 0.035 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 7/4). Επίχρισμα μελανότεφρο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/5, 2/6)

Στο σώμα διακόσμηση από πλέγμα μεγάλων γραμμικών φύλλων λωτού, με κεντρικό νεύρο διακοσμημένο με ημικύκλια. Στο διάστημα μεταξύ των φύλλων επάλληλα μικρά φύλλα λωτού. Κάτω από το χείλος στενή ζώνη, που πιθανότατα έφερε διακόσμηση ημικυκλίων, εν είδει κυματίων.

626 (Κ1284) Πίν. 130 Εικ. 80

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.025 μ., πλ.: 0.028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/4-7/6). Επίχρισμα ερυθρωπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 6, επιφανειακό στρώμα (6/1).

Στο σώμα διακόσμηση από κάθετες γραμμές στον τύπο των μακριών πετάλων, χωρίς όμως κλειστά πέρατα. Ανάμεσά τους διακόσμηση ζικ-ζακ με κόκκους στις γωνίες. Αριστερά τρεις κόκκοι σε τριγωνική διάταξη.

627 (Κ1916) Πίν. 131

Τμήμα από το μέσον του σώματος.

Ύψ.: 0.024 μ., πλ.: 0.015 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα καστανομέλανο, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, Αγορά, βόρεια στοά, επιφανειακό στρώμα (ΑΒστ/7).

Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, που αποτελείται από μακριά πέταλα και σειρές κόκκων ανάμεσά τους.

628α-β(Κ535 α-β) Πίν. 131 Εικ. 80

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω (628α) και το πάνω (628β) μέρος του σώματος. Το 628α είναι συγκολλημένο από δυο θραύσματα.

628α: Ύψ.: 0.041 μ., πλ.: 0.037 μ., 628β: Ύψ.: 0.03 μ., πλ.: 0.002 μ.

Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1-7/2).
Επίχρισμα μελανό, θαμπό, πολύ εξίτηλο.

Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο ι, στρώμα εγκατάλειψης (5/9, 5/168)

Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, που αποτελείται από μακριά πέταλα. Το διάστημα ανάμεσα στα πέταλα κοσμεύεται με σειρά κόκκων.

629 (K539) Πίν. 131 Εικ. 80

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.027 μ., πλ.: 0.03 μ.

Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1-7/2). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο ε, δάπεδο τραπεζιού (5/51).

Τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος, που αποτελείται από μικρά συνεχόμενα πέταλα. Σώζεται το πέρας τους και απλή γραμμή από τη ζώνη του χείλους.

630 (K540) Πίν. 131 Εικ. 80

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος και το χείλος.

Ύψ.: 0.036 μ., πλ.: 0.035 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα καστανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο β, στρώμα πηλού Α (5/13).

Στο σώμα διακόσμηση από μακριά συνεχόμενα πέταλα από τα οποία σώζεται το πέρας. Χείλος ίσιο, κλίνει ελαφρά προς τα μέσα.

631 (K537) Πίν. 131 Εικ. 81

Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0.04 μ., πλ.: 0.041 μ.

Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/6-7/6). Επίχρισμα κοκκινωπό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, δρόμος 6, στρώμα πηλού (Δ6/10).

Στο σώμα διακόσμηση από μακριά συνεχόμενα πέταλα που σώζονται από το μέσον και πάνω. Μετά το πέρας τους απαντά απλή γραμμή από τη ζώνη του χείλους.

632 (K1467) Πίν. 131 Εικ. 81

Τμήμα από το σώμα.

Ύψ.: 0.048 μ., πλ.: 0.04 μ.

Πηλός με ελάχιστη ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6). Επίχρισμα ερυθρωπό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1973, Πρυτανείο, δωμάτιο κ, ωχρός πηλός κάτω από τη βάση (Πκ/4).

Σώζονται σε ολόκληρο σχεδόν το ύψ. τους, μακριά συνεχόμενα πέταλα από την κύρια διακόσμηση του σώματος.

633 (K528) Πίν. 131 Εικ. 81

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση.

Μεγ. διάσταση: 0.065 μ., σωζ. ύψ.: 0.008 μ., διάμ. βάσης: 0.028 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα ερυθρωπό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, δρόμος 6, επιφανειακό στρώμα (Δ6/4).

Η βάση είναι δισκόμορφη και φέρει μετάλλιο που περιβάλλεται από δυο λεπτούς δακτυλίους. Το μετάλλιο κοσμεύεται στο κέντρο με δυο επάλληλους ρόδακες

και στην περιμετρο από έντεκα αιχμηρά φύλλα. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από μακριά πέταλα, από τα οποία σώζεται το κατώτερο τμήμα.

- 634α-β** (K531, K538) Πίν. 131 Εικ. 81
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το κάτω (634α) και το πάνω (634β) μέρος του σώματος. Το 634α σώζει και τμήμα της βάσης.
 634α: Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0.04 μ., 634β: Ύψ.: 0. 021, πλ.: 0. 036 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10 YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα μελανότεφρο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/7, 2/68).
 Η βάση είναι δισκόμορφη, πιθανότατα χωρίς μετάλλιο. Η κύρια διακόσμηση του σώματος αποτελείται από μακριά, συνεχόμενα πέταλα, τα οποία σώζονται σχεδόν σε όλο το ύψ. τους.

- 635** (K532) Πίν. 132 Εικ. 81
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0.031 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα κοκκινοκάστανο, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο ε, στρώμα A1 (5/136).
 Τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος που αποτελείται από μακριά, κυρτά πέταλα.

- 636α-β** (K531, K538) Πίν. 132 Εικ. 82
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το μέσον του σώματος και πάνω, συγκολλημένα από δυο θραύσματα το καθένα.
 636α: Ύψ.: 0. 052 μ., πλ.: 0.067 μ., 636β: Ύψ.: 0. 07, πλ.: 0. 064 μ.
 Πηλός με μαρμαρυγία και χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10 YR, 74). Ίχνη ερυθροκάστανου επιχρίσματος εξωτερικά. Επιφάνεια τραχιά.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 8, δωμάτιο γ, μαύρα χρώματα (8/42).
 Σώζεται τμήμα της κύριας διακόσμησης του σώματος που αποτελείται από μακριά, κυρτά, συνεχόμενα πέταλα και της ζώνης κάτω από το χείλος που φέρει κόσμημα αστραγάλων μεταξύ δυο παράλληλων γραμμών.

- 637α-β** (K1175, K1177) Πίν. 132
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το μέσον του σώματος.
 637α: Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0.04 μ., 637β: Ύψ.: 0. 043, πλ.: 0. 029 μ.
 Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A (2/94).
 Τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος, που αποτελείται από μακριά, κυρτά πέταλα.

- 638** (K1917) Πίν. 132
 Τμήμα από το μέσον του σώματος.
 Ύψ.: 0. 033 μ., πλ.: 0.029 μ.
 Πηλός με χρώμα ανοιχτό γκριζο (5Y, 7/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1983, Πρυτανείο, δωμάτιο η, στρώμα ωχρού πηλού (Πη/1).
 Τμήμα από την κύρια διακόσμηση του σώματος που αποτελείται από μακριά, κυρτά πέταλα.

- 639** (K864) Πίν. 133
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 017 μ., πλ.: 0.019 μ.
 Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3-8/4). Επίχρισμα μελανό, στυλινό.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα καταστροφής A2 (2/106).
 Κόσμημα πλοχμού σε ζώνη που ορίζεται από απλή γραμμή.
- 640** (K541) Πίν. 133 Εικ. 82
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 027 μ., πλ.: 0.026 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο(7.5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1980, σπίτι 5, δωμάτιο c, επιφανειακός καθαρισμός (5/111).
 Διακόσμηση σε δυο ζώνες που χωρίζονται από απλή γραμμή. Η κατώτερη φέρει συνεχόμενες σπείρες και η ανώτερη πλοχμό.
- 641** (K843) Πίν. 133 Εικ. 82
 Τμήμα από το περιχέλωμα και το χείλος.
 Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0.027 μ.
 Πηλός με μαρμαρυγία, τραχιά υφή και χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6-6/6). Επίχρισμα καστανοκόκκινο εξωτερικά και καστανομέλανο εσωτερικά, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού (2/82).
 Κάτω από το χείλος διακόσμηση σε δυο ζώνες. Η ανώτερη φέρει ιωνικά κυμάτια και ορίζεται μεταξύ δυο απλών γραμμών. Η κατώτερη κοσμεύεται με μαϊάνδρο. Χείλος ίσιο, κλίνει ελαφρά προς τα μέσα.
- 642** (K1373) Πίν. 133 Εικ. 82
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 025 μ., πλ.: 0.036 μ.
 Πηλός με χρώμα γκριζορόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 7/2-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
 Κασσώπη 1982, σπίτι 8, ανατολικός αποχετευτικός διάδρομος, μαύρα χρώματα (8/17).
 Ιωνικά κυμάτια σε ζώνη που ορίζεται κάτω από απλή γραμμή και πάνω από σειρά κόκκων. Σώζονται και ελάχιστα, αδιάγνωστα, ίχνη από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 643** (K1113) Πίν. 133 Εικ. 82
 Τμήμα από το περιχέλωμα.
 Ύψ.: 0. 023 μ., πλ.: 0.041 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 5, δωμάτιο d, στρώμα πηλού κάτω από επίχωση (5/35).
 Δυο σειρές λεπιδοειδών φύλλων σε ζώνη που ορίζεται στο πάνω μέρος από απλή γραμμή. Διακρίνονται ίχνη από δεύτερη (ανώτερη) ζώνη (αδιακόσμητη);.
- 644** (K1112) Πίν. 133
 Τμήμα από το πάνω μέρος του σώματος, με τη γένεση του χείλους, συγκολλημένο από δυο θραύσματα.
 Ύψ.: 0. 041 μ., πλ.: 0.046 μ.

Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ανοιχτό γκριζο ως γκριζο (5Y, 7/1-6/1). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/82).

Διακρίνονται τρεις ζώνες. Η κατώτερη φέρει σταγονόμορφα φύλλα, που πιθανόν αποτελούν την κύρια διακόσμηση του σώματος. Η ενδιάμεση λοξές παράλληλες γραμμές, που διακόπτονται δεξιά. Η ανώτερη ζώνη είναι αδιακόσμητη και απαντά ακριβώς κάτω από το χείλος. Οι ζώνες χωρίζονται από απλή ανάγλυφη γραμμή.

645α-β (Κ542 α-β)

Πίν. 133

Εικ. 82

Δυο συνανήκοντα τμήματα από το περιχείλωμα. Το 654α σώζει και τη γένεση του χείλους.

645α: Ύψ.: 0. 032 μ., πλ.: 0.035 μ., 645β: Ύψ.: 0. 013, πλ.: 0. 021 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/4-7/4). Επίχρισμα μελανό, θαμπό.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A1 (2/46, 2/102).

Σπειροειδή κοσμήματα με στιγμή στην αγκιστροειδή απόληξή τους, σε ζώνη κάτω από το χείλος, η οποία ορίζεται από απλή γραμμή.

646

(Κ1420)

Πίν. 133

Εικ. 82

Τμήμα από τη βάση

Μεγ. διάσταση: 0. 034 μ., σωζ. ύψ.: 0.007 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0. 054 μ.

Πηλός με χρώμα πολύ ωχρό καστανό (10YR, 8/3). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1982, σπίτι 14, δωμάτιο i (1i/3).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και περιβάλλει μέταλλιο που αποτελείται από σπειροειδή κοσμήματα.

647

(Κ899)

Πίν. 133

Εικ. 82

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση

Μεγ. διάσταση: 0. 029 μ., σωζ. ύψ.: 0.01 μ., υπ. διάμ. βάσης: 0. 04 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο.

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/5).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και περιβάλλει μέταλλιο που αποτελείται από ακτινωτό κόσμημα. Στο σώμα διακόσμηση αδιάγνωστη.

648

(Κ901)

Πίν. 133

Εικ. 82

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος και τη βάση

Μεγ. διάσταση: 0. 022 μ., υπ. σωζ. ύψ.: 0.007 μ.

Πηλός με χρώμα υπόλευκο (2.5Y, 8/2). Επίχρισμα πολύ εξίτηλο, μελανότεφρο.

Κασσώπη 1977, σπίτι 1, δωμάτιο d, στρώμα πηλού A (1/18).

Η βάση είναι δισκόμορφη και έφερε μέταλλιο από ρόδακα ωσειδών φύλλων. Στην περιφέρεια του μεταλλίου, μετά από λεπτό δακτύλιο, ακιδόμορφα φύλλα τα οποία ενδεχομένως να ανήκουν σε κάποια ιδιαίτερη ζώνη γύρω από τη βάση.

Μ Η Τ Ρ Ε Σ (649 - 657)

- 649** (K1194) Πίν. 134 Εικ. 83
 Τμήμα από τη βάση
 Μεγ. διάσταση: 0. 068 μ., σωζ. ύψ.: 0.021 μ.
 Πηλός με ελάχιστα ίχνη μαρμαρυγία και χρώμα ρόδινο (7.5YR, 7/4-8/4), κατά τόπους γκριζορόδινο (7.5YR, 7/2) (παραψημένος).. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, εξίτηλο. Κασσώπη 1980, Καταγώγιο, δωμάτιο π, κάτω από το δάπεδο, στρώμα Γ1, πηλός καταστροφής αρχαιότερου οικοδομήματος (K/190).
 Η βάση δεν έχει ιδιαίτερη διαμόρφωση. Στο κέντρο της διακρίνεται καθαρά αποτύπωμα από κοτσάνι κουκουναριού. Γύρω από αυτό, αναπτύσσονται οι φυλίδες του καρπού, που αυξάνονται σε μέγεθος προς την περιφέρεια.
- 650** (K1899) Πίν. 134
 Τμήμα από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος συγκολλημένο από τρία θραύσματα.
 Μεγ. διάσταση: 0. 083 μ., σωζ. ύψ.: 0.04 μ.
 Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6).
 Κασσώπη 1983, σπίτι 4, επιφανειακό στρώμα (4/41).
 Η βάση δεν έχει ιδιαίτερη διαμόρφωση. Στο κέντρο της μόλις διακρίνεται αποτύπωμα από κοτσάνι κουκουναριού. Γύρω από αυτό αναπτύσσονται οι φυλίδες του καρπού, που αυξάνονται σε μέγεθος προς την περιφέρεια.
- 651** (K1187) Πίν. 134 Εικ. 83
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος, κοντά στη βάση.
 Ύψ.: 0. 036 μ., πλ.: 0.041 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2) εξωτερικά και υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4-7/4) εσωτερικά. Στην εσωτερική επιφάνεια φέρει λεπτό κοκκινωπό επίχρισμα.
 Κασσώπη 1978, δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα (Δ7/5).
 Σώζονται τέσσερις με πέντε σειρές κυκλικών κουμπιών (T1) από την κύρια διακόσμηση του σώματος.
- 652** (K1186) Πίν. 134 Εικ. 83
 Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος με τη γένεση της βάσης.
 Ύψ.: 0. 037 μ., πλ.: 0.03 μ.
 Πηλός με χρώμα υπόλευκο (10YR, 8/2) εξωτερικά και υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο εσωτερικά (7.5YR, 8/2-8/4-7/4).
 Κασσώπη 1979, Δρόμος 7, στρώμα μαύρου χρώματος πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/8).
 Από τη βάση σώζεται εξωτερικά η γένεση δακτυλίου ή δίσκου. Στο εσωτερικό της διακρίνονται τρεις αυλακώσεις που περιέβαλαν το μέταλλο. Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται τρεις σειρές κυκλικών κουμπιών (T2).
- 653α-β**(K1188 α-β) Πίν. 135 Εικ. 83
 Δυο συνανήκοντα τμήματα από το ανώτερο μισό του σώματος και το χείλος, συγκολλημένα από δυο (653α) και τρία (653β) θραύσματα.
 653α: Ύψ.: 0. 068 μ., πλ.: 0.112 μ., 653β: Ύψ.: 0. 048, πλ.: 0. 014 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 15 μ.
 Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 8/4-8/6). Στην εσωτερική επιφάνεια διακρίνονται ίχνη λεπτού κοκκινωπού επιχρίσματος.
 Κασσώπη 1979, σπίτι 3, δωμάτιο c, στρώμα καταστροφής δαπέδου Β.

Από την κύρια διακόσμηση του σώματος σώζονται δυο ως τέσσερις σειρές επάλληλων φύλλων λωτού (T5). Η διακόσμηση κάτω από το χείλος αποτελείται από δυο διακοσμητικές ζώνες. Η κατώτερη φέρει μια σειρά κυκλικών κουμπιών (T3) και η ανώτερη βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού. Οι ζώνες χωρίζονται μεταξύ τους με αυλακώσεις. Χείλος ελαφρά κυρτό προς τα μέσα, με σχεδόν οριζόντια απόληξη.

654 (K1191) Πίν. 135 Εικ. 83

Τμήμα από το περιχέλιωμα και το χείλος.

Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0.048 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο ως κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6-8/6).

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, στρώμα πηλού A2 (2/32).

Κάτω από το χείλος διακόσμηση σε δυο ζώνες, που χωρίζεται με αυλάκωση.

Η ανώτερη φέρει βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού. Από την κατώτερη σώζεται μόνο μικρό τμήμα κυκλικού κουμπιού. Οι διακοσμήσεις πιθανότατα ίδιες με της μήτρας 653 α-β. Χείλος σχεδόν ίσιο με οριζόντια απόληξη.

655 (K1192) Πίν. 135 Εικ. 83

Τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος.

Ύψ.: 0. 035 μ., πλ.: 0.044 μ.

Πηλός με χρώμα κίτρινο κοκκινωπό (7.5YR, 7/6).

Κασσώπη 1978, σπίτι 2, επιφανειακό στρώμα (2/5).

Σώζονται τρεις ως τέσσερις σειρές επάλληλων φύλλων λωτού (T5) από την κύρια διακόσμηση του σώματος και δυο αυλακώσεις που ορίζουν κάποια κατώτερη διακοσμητική ζώνη ή το μέταλλιο της βάσης.

656 (K1189) Πίν. 136 Εικ. 84

Τμήμα από τη βάση και τμήμα από το κάτω μέρος του σώματος.

Μεγ.διάσταση: 0. 049 μ., σωζ. ύψ.: 0.022 μ., διάμ. βάσης: 0. 05 μ.

Πηλός με χρώμα υπόλευκο ως πολύ ωχρό καστανό εξωτερικά (10YR, 8/2-8/3) και στο εσωτερικό υπόλευκο ρόδινο ως ρόδινο (7.5YR, 8/2-8/4-7/4).

Κασσώπη 1980, Δρόμος 7, επιφανειακό στρώμα (Δ7/9).

Η βάση είναι δακτυλιόσχημη. Ορίζεται στο εσωτερικό από αυλάκωση που περιβάλλει μέταλλιο από τέσσερα φύλλα βελανιδιάς σε σταυροειδή διάταξη. Ανάμεσα στα φύλλα ημικυκλικές εγχαράξεις. Στην περιφέρεια του μεταλλίου σώζεται το κάτω μέρος τεσσάρων φύλλων λωτού που αποτελούσαν την κύρια διακόσμηση του σώματος. Ο δακτύλιος της βάσης είναι υψηλός και έχει περίγραμμα ανεστραμμένου εχίνου.

657 (K1190) Πίν. 136 Εικ. 85

Τμήμα από το περιχέλιωμα και το χείλος

Ύψ.: 0. 029 μ., πλ.: 0.057 μ., υπ. διάμ. χείλους: 0. 141 μ.

Πηλός με χρώμα ρόδινο (7.5YR, 8/4-7/4). Στην εσωτερική επιφάνεια φέρει λεπτό επίχρισμα, χρώματος κιτρινωπού.

Κασσώπη 1980, Δρόμος 7, στρώμα πηλού πάνω από το πλακόστρωτο (Δ7/12).

Κάτω από το χείλος στεφάνι επάλληλων φύλλων δάφνης, τυλιγμένο με ταινία, σε ζώνη που ορίζεται από ζεύγος αυλακώσεων. Χείλος ίσιο, με απόληξη κυρτή προς τα μέσα, λοξότμητη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ *

Κατόψεις

- Σχέδ. 1 Γενική κάτοψη της Κασσώπης με την Ακρόπολη, το Ναό της Αφροδίτης, το Ηρώο και τα Νεκροταφεία (Hoerfner - Schwandner, εικ. 63)
- Σχέδ. 2 Κάτοψη της Κασσώπης με το θέατρο (Hoerfner - Schwandner, εικ. 64)
- Σχέδ. 3 Η Αγορά της Κασσώπης (Hoerfner - Schwandner, εικ. 68)
- Σχέδ. 4α Τα σπίτια 1 και 3 ως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. (Hoerfner - Schwandner, εικ. 123a)
- Σχέδ. 4β Τα σπίτια 1 και 3 από τις αρχές ως και μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (πρόταση Κ. Γραβάνη)
- Σχέδ. 4γ Τα σπίτια 1 και 3 στην ύστερη ελληνιστική περίοδο (Hoerfner - Schwandner, εικ. 123b)
- Σχέδ. 5 Τα σπίτια 1 και 2 στον 2ο και στον 1ο αι. π.Χ. (Σ. Δάκαρης ΠΑΕ 1978, εικ. 2)
- Σχέδ. 6α-στ Οι έξι οικοδομικές φάσεις του σπιτιού 5 (Hoerfner - Schwandner, εικ. 119)
- Σχέδ. 7 Τα σπίτια 6 και 14 κατά τον 4ο αι. π.Χ. (Hoerfner - Schwandner, εικ. 104)
- Σχέδ. 8 Τα σπίτια 6 και 7 στα ελληνιστικά χρόνια (Σ. Δάκαρης ΠΑΕ 1982, εικ. 1 και 2)
- Σχέδ. 9 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 1 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 10 Πιθανή κάτοψη του σπιτιού 2 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 11 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 3 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 12 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 5 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)

* Είναι αυτονόητο ότι στην τελική δημοσίευση το υπόμνημα των στρωματογραφικών τομών θα είναι στα ελληνικά

- Σχέδ. 13 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 6 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 14 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 7 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 15 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 8 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 16 Πιθανή κάτοψη του σπιτιού 9 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 17 Λεπτομερής κάτοψη του σπιτιού 14 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)

Στρωματογραφικές τομές

- Σχέδ. 18 Σπίτι 5, Τομή Α-Δ στο δωμάτιο e (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 19 Σπίτι 5, Τομή Α-Δ στο δωμάτιο a (αυλή) (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 20 Σπίτι 5, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο i (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 21 Σπίτι 5, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο c (οίκος) (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 22 Σπίτι 2, Τομή Α-Δ στα δωμάτια b, f (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 23 Σπίτι 1, Τομή Α-Δ στα δωμάτια a, f2 (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 24 Σπίτι 1, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο g (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 25 Σπίτι 1, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο i (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 26 Σπίτι 3, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο c, νότια του περιστυλίου (Γ. Διαμαντόπουλος)
- Σχέδ. 27 Σπίτι 3, Τομή Α-Δ στο δωμάτιο c, ανατολικά του περιστυλίου, βόρεια του οχετού (Γ. Διαμαντόπουλος)

- Σχέδ. 28 Σπίτι 3, Τομή Β-Ν στα δωμάτια f, e, d, b (Γ. Διαμαντόπουλος)
- Σχέδ. 29 Σπίτι 6, Τομή Β-Ν στο δωμάτιο b (Γ. Διαμαντόπουλος)
- Σχέδ. 30 Καταγώγιο, Τομή Β-Ν κατά πλάτος των δωματίων της ανατολικής πτέρυγας (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 31 Καταγώγιο, Τομή Α-Δ στο πρόπυλο (Τ1) (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 32 Κεντρικός δρόμος, Τομή Β-Ν μεταξύ Καταγωγίου και Βόρειας Στοάς (W. Hoerfner - E. L. Schwandner)
- Σχέδ. 33 Πρυτανείο, Τομή Α-Δ στο δωμάτιο f (W. Hoerfner)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Αρ. εικ.	Σκύφοι
1	1, 2
2	3, 4α-β
3	5, 6, 7, 8, 9
4	10, 11, 12, 13, 14, 15
5	16, 17, 19, 20, 21, 23, 24
6	26, 27α-β, 28, 29, 30, 31, 32
7	33, 34, 38, 40, 41, 42, 44
8	45
9	46, 48, 49, 50, 51α-β
10	52α, 52β, 53β, 54, 56, 57
11	58, 59, 60, 61
12	63, 64, 65, 66
13	67α-β, 70, 71, 72, 73
14	75, 76α-β, 81α-γ, 82, 84
15	85, 86, 87, 89, 92, 93, 95
16	99, 100, 101α-β, 102, 105, 107
17	108, 109, 110α-β
18	112, 113, 114, 116
19	118, 119, 120, 121, 122, 123
20	124, 125, 128β, 128α-γ, 129, 130, 131
21	132, 134, 135, 136, 137, 139α-δ
22	140, 141, 142, 143, 146α, 148α-β, 149
23	150α-β, 151α-β, 152, 153, 155, 156, 159
24	158α, 158β, 160, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 171
25	172, 173, 174, 175, 176, 178, 179
26	181, 182, 183α-β, 187, 188
27	185, 186, 191, 192, 193, 195, 196
28	197α-γ, 198α-β, 200, 201, 203, 205, 206
29	208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216
30	218, 219, 220α-β, 221α-β, 222, 223α-β
31	224α, 225, 226, 227
32	228, 229, 230, 231

Αρ. εικ.	Σκύφοι
33	232
34	233, 235, 236, 237, 238, 239, 241
35	242, 246, 247, 249
36	250, 251, 252, 253, 254α-β, 255
37	256, 257, 258, 260, 262
38	264, 265, 266, 267, 268, 269
39	273, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 283, 284, 285
40	286α-β, 287α-β, 289, 290, 292α-β
41	293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300
42	302α, 302β, 303, 304, 305, 308
43	311, 312, 313, 314α-β, 315, 316, 317
44	318, 321β, 322, 323, 324
45	325, 326, 327, 328, 330, 335
46	339, 340, 341, 343α-β, 344, 345
47	346α-β, 347α-β, 348, 349
48	350, 351, 352, 353, 354
49	355, 356, 357, 358, 359, 360
50	361, 363, 364
51	365, 366, 367, 368, 369
52	370, 371, 372, 374, 376α
53	377α-β, 378α-β, 379, 380, 381
54	382, 383, 384α-β, 385
55	386
56	386
57	387, 388, 390, 391
58	392, 393, 394, 395α-β, 397, 398
59	399, 400, 401, 402α-β
60	404α-β, 407α-β, 409α-β
61	410, 411α-β, 412, 413, 415, 416α-γ
62	418, 419, 420, 422β, 423α-β, 424
63	426, 427, 430, 431, 432, 434
64	436, 437, 438, 439, 440, 441, 442
65	444α-β, 447, 449, 450, 451, 457
66	458, 459β, 461, 467, 468

Αρ. εικ.	Σκύφοι
67	472, 473, 475, 476, 477, 478
68	481, 482, 484α, 488, 489, 490, 491, 493, 496
69	509, 510, 511, 512, 513, 516, 517, 518, 519
70	522, 524, 525, 526, 527
71	529α-β, 530, 531, 532, 533, 534, 536, 538
72	539, 540, 542, 543α, 545, 547, 548, 549, 550
73	553, 555, 556, 557α-β, 559, 561, 562, 563, 564α-β
74	565, 566, 567, 568, 570, 571
75	572, 573, 575, 577, 579, 580, 582, 584, 485, 588, 589
76	590, 591, 592, 593
77	594, 595, 597, 598, 600, 601, 603, 606
78	608, 609, 610, 611, 612, 613α-γ
79	614, 615, 616, 617, 618, 619, 621
80	620, 622, 623, 624, 625α-β, 626, 628α-β, 629, 630
81	631, 632, 633, 634α-β, 635
82	636α-β, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 647, 648
83	649, 651, 652, 653α, 653β, 654, 655
84	656
85	657

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Αρ. πίν.	Σκύφοι
1	1
2	1
3	2, 3
4	4α-β
5	5, 6, 7, 8, 9
6	10, 11, 12, 13
7	14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
8	23, 24, 25, 26
9	27α-β, 28, 29, 30
10	31, 32, 33, 34
11	35, 36, 37, 38, 39, 40
12	41, 42, 43, 44
13	45
14	46, 47, 48, 49, 50, 51α-β
15	52α-β, 53α-β, 55α-β
16	54, 56, 57, 58, 59
17	60, 61, 62, 63, 64, 65
18	66
19	67α-β, 68, 69, 70, 71
20	72, 73, 74
21	75, 76α-β, 77, 78, 79, 80
22	81α-γ, 82, 84
23	83, 85, 86, 87
24	88, 89, 90, 91, 92, 93, 94
25	95, 96, 97, 98, 99, 100, 101α-β, 102
26	103, 104, 105, 106, 107, 108
27	109
28	110α-β
29	111, 112, 113, 114, 115, 116, 117
30	118, 119, 120, 121, 122, 123, 124
31	125, 126, 127, 128α-γ
32	129, 130, 131, 132, 133, 134

Αρ. πίν.	Σκύφοι
33	135, 136, 137, 138, 139α-δ
34	140
35	141, 142
36	143, 144, 145, 146α, 146β, 147, 148α-β, 149
37	150α-β
38	151α-β, 152
39	153, 154, 155, 156, 157, 158α, 158β, 159
40	160, 161, 162, 163, 164, 165
41	166, 167, 168, 169, 170, 171, 172
42	173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
43	181, 182, 183α-β, 184, 187, 188
44	185, 186
45	189α-β, 190, 191, 192, 193, 194
46	195, 196, 197α-γ, 198α-β, 199, 200
47	201, 202, 203, 204, 205, 206, 207
48	208, 211, 212
49	209, 210
50	213, 214, 215
51	216, 217, 218, 219, 220α-β
52	221α-β, 222
53	223α-β, 224α, 224β, 226, 227
54	225α-β, 228, 229, 230, 231
55	232
56	233, 234, 235, 236, 237, 238, 239
57	240, 241, 242, 243, 244, 245
58	246
59	247, 248, 249, 250, 251
60	252, 253, 254α-γ, 255, 256
61	257α-β, 258, 259, 260, 261, 262, 263
62	264
63	265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272
64	273, 274, 275, 276, 277
65	278, 279, 280α-β, 281
66	282, 283

Αρ. πίν.	Σκύφοι
67	284, 285
68	286α-γ
69	287α-β, 288α-β, 289, 290, 291
70	292α-β, 293, 294, 295, 296
71	297, 298, 299
72	300, 301, 302α, 302β
73	303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310
74	311, 312
75	313, 314α-β, 315, 316, 317, 319, 320
76	318
77	321α-β
78	322, 323, 324, 325, 326, 327
79	328, 329, 330, 331, 332, 333
80	334, 335, 336, 337, 338, 339
81	340, 341
82	342, 343α-γ, 345
83	344, 345α-β, 347α-β, 348, 349
84	350, 351, 352, 353, 354
85	355, 356, 357, 358, 359, 360
86	361
87	362
88	363, 364, 365, 366, 367, 369
89	368, 370, 371
90	372, 373, 374, 375, 376α-β
91	377α-β, 378α, 378β, 379, 380, 381
92	382, 383, 384α-β, 385
93	386
94	387, 388, 389, 390, 392, 393
95	391α-β
96	394, 395α-β
97	396, 397, 398, 399, 401, 402α-β
98	400, 403, 404α-β
99	405, 406, 407α-β, 408, 409α-β
100	410, 411α-β, 412, 413, 414

Αρ. πίν.	Σκύφοι
101	415, 417, 418, 419
102	416α-γ
103	420, 421, 422α-β, 423α-β, 424, 425, 426, 427
104	428, 429, 430, 431, 432, 433
105	434, 435, 436, 437, 438, 439
106	440, 441, 442, 443, 444α-β, 445α-β
107	446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 456
108	454, 455, 457, 458
109	459α-β, 460, 461, 462, 463, 464, 465
110	466, 467, 468, 469, 470, 471
111	472, 473, 474α-β, 475, 476, 477, 478
112	479, 480, 481, 482, 483, 484α-β, 485
113	486, 487, 488, 489, 490, 491, 492
114	493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501
115	502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509α-β, 510
116	511, 512, 513, 514
117	515, 516, 517, 518, 519
118	520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527
119	528, 529α-β, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538
120	539, 540, 541, 542, 543, 544
121	545, 546, 547, 548, 549, 550
122	551α-β, 552, 553, 554, 555, 556, 557α-β, 558
123	559, 560, 561, 562, 563, 564α, 564β, 565, 566, 567, 568, 569
124	570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577
125	578, 579, 580, 581, 582, 583, 584
126	585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595
127	596, 597, 598, 599, 600, 601
128	602, 603, 604, 605, 606, 607, 608
129	609, 610, 611, 612, 613α-γ, 614, 615, 616
130	617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625α-γ, 626
131	627, 628α-β, 629, 630, 631, 632, 633, 634α-β
132	635, 636α, 636β, 637α-β, 638

Αρ. πίν.	Σκύφοι
133	639, 640, 641, 642, 643, 644, 645α-β, 646, 647, 648
134	649, 650, 651, 652
135	653α, 653β, 654, 655
136	656, 657

